શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયજીકૃત

શ્રી શાંત સુધારસ

: પ્રથમ વિભાગ :

(સ્વાધ્યાય ૯)

વિવેચક
મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા
સોલિસિટર અને નોટરી પબ્લિક

પ્રકાશયિત્રી–
શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
ભાવનગર

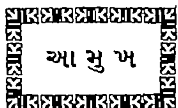
સં. ૧૯૯૫ વૈશાખ
અને ૧૯૩૯ એપ્રિલ

પ્રત : ૧૦૦૦

દ્વિતીય આવૃત્તિ

મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

મુદ્રક:
શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઇ
શ્રી મહોદય પ્રિ. પ્રેસ-ભાવનગર

શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય વિક્રમની સત્તરમી સદીની પહેલી પચ્ચીશીમાં જન્મ્યા અને અઢારમી સદીમાં પોતાની સાહિત્ય પ્રસાદી જનતાને આપી. એવી પ્રસાદીઓ પૈકીની આ શ્રી શાન્તસુધારસ ગ્રંથ એક વિભૂતિ છે. એમાં શાન્તરસ એકરૂપે ઝળોઝળ ભરેલો છે અને પ્રત્યેક ભાવના સાથે ગુજરાતમાં સુપ્રસિદ્ધ દેશીના રાગોમાં સાદી પણ માર્મિક સંસ્કૃત ભાષામાં સુંદર ઢબે ગાઈ શકાય તેવું એક એક અષ્ટક આપ્યું છે. આ પ્રથમ વિભાગમાં નવ ભાવનાઓ આવે છે. અનિત્ય, અશરણ, સંસાર, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચિ, આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરા. પ્રથમની પાંચ ભાવના આત્માને ઉદ્દેશીને છે, છઠ્ઠી શરીરને ઉદ્દેશીને છે અને સાતમી, આઠમી અને નવમી ભાવનામાં તત્ત્વચર્ચા ખાસ કરીને તત્ત્વદૃષ્ટિએ કરી છે. આખો ગ્રંથ અતિ મધુર ભાષામાં અને સુંદર રીતે લેખક મહાત્માએ તૈયાર કર્યો છે.

મારા જેલનિવાસ દરમ્યાન મને આ આકર્ષક ગ્રંથ પર વિવેચન લખવાની અભિલાષા થઈ અને મળેલી શાંતિનું આ ગ્રંથ પણ એક પરિણામ છે. અત્ર પ્રથમ ભાગ રજૂ કર્યો છે. બીજા વિભાગમાં બાકીની ત્રણ અનુપ્રેક્ષા ભાવના (ધર્મસુકૃતતા, લોકપદ્ધતિ અને બોધિદુર્લભતા) આવશે અને ત્યારપછી મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવનાઓ આવશે.

આ ગ્રંથના કર્તા શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયનું ચરિત્ર અને વિસ્તૃત ઉપોદ્ઘાત બીજા વિભાગમાં આવશે. બની શકશે તો શાન્તરસને ગેય ગણવા સંબંધીની સાહિત્યવિષયક ચર્ચા પણ બીજા ભાગમાં કરવાની તક હાથ ધરવામાં આવશે. શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમમા એ ચર્ચા મૂકવાની હતી તે રહી ગઇ છે. તે વિચારનો અમલ આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં કરવાની ઇચ્છા છે. બીજો ભાગ પણ લગભગ આ પ્રથમ વિભાગ જેવડો જ થશે એમ લાગે છે.

સર્વને ગાવાની અથવા અભ્યાસ કરવાની સગવડ થવા માટે ઉપયોગી લાગશે તો માત્ર મૂળ ગ્રંથને બીજા ભાગમાં પૃથક્ આપવાની પણ ઇચ્છા છે. અને સમાન ભાવનાઓ (યશઃસોમ અને સકલચંદજી ઉપાધ્યાયની) વચ્ચે વચ્ચે મૂકી છે તે પૈકી બાકીની રજૂ કરવામા આવશે

કેટલાક ગ્રંથો પચાવી હૃદયમા ઉતારવા યોગ્ય હોય છે, આત્માને ઉદ્દેશીને એની પ્રગતિ અને સાધ્યગામીપણાની નજરે જ રચાયલા હોય છે અને શાંતિના પ્રેરક અને સાધ્યને નજીક લાવનાર હોય છે તે પૈકીનો આ ગ્રંથ હોઇ એને નવલકથાની પેઠે વાંચી જવાનો નથી. એને તો જેટલી વાર બને તેટલી વાર વાંચી હૃદયમા ઉતારવા યોગ્ય છે. કેટલીક વાતો વ્યવહારુ નજરે ન બેસે તો વિચારવા યોગ્ય છે, પણ અંતે આ ગ્રંથમાં બતાવેલ રસ્તે જ સિદ્ધિ છે એ વિચારપૂર્વક જ આ ગ્રંથ પચાવવાનો છે. આવા પાચ ગ્રંથો મેં જૈન સાહિત્યમાથી ધાર્યા રાખ્યા છે તે પૈકી શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પછી આ બીજો ગ્રંથ છે. જે હેતુથી ગ્રંથકર્તાએ આ ગ્રંથ રચ્યો છે તે મુદ્દો ધ્યાનમા રાખી તે પર વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. જ્યા અપૂર્વ ભાવ જણાય ત્યાં બલિહારી મૂળ લેખકની છે, જ્યા ક્લિષ્ટતા કે ખામી જણાય ત્યા મારી જવાબદારી છે. અભ્યાસક

દૃષ્ટિએ આ વિચારણા કરી છે એ ધ્યાનમાં રાખી એમાં પ્રવેશ કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરું છું બીજા ભાગમાં હજુ પણ વિશિષ્ટ ભાવો જણાશે એટલી ખાત્રી આપી આ ગ્રંથ અનેક વાર વાંચવા અને વંચાવવા કરતાં પણ વધારે વિચારવા અને વિચારથી પણ વધારે ઉતારવા અંતિમ પ્રાર્થના કરું છું અને આમાં રસ પડે તો બીજા ભાગને પણ તેટલા જ રસથી વધાવવા વિનતિ કરું છું

આ ગ્રંથની ગેયતામાં કેટલી મગ્નતા છે એની રચનામાં કેટલી નૂતનતા છે એના ભાવપ્રયોગમાં શી ભવ્યતા છે, એના રસમાં કેવી જમાવટ છે એ સુજ્ઞ વાચકે સ્વયં સમજવી અનુભવવી અને એ વિચારણાને બીજા ભાગમાં પ્રકટ થનાર ઉપોદ્ઘાત સાથે સરખાવવી. ખૂબ મજા આવે અને ઊંડા સંસ્કારો જામે એવી વિશિષ્ટતા આમ ભરેલી છે આ તો સાહિત્યની દૃષ્ટિએ વાત થઈ, પણ અભ્યાસની અનેક મૂંઝવણનો તદ્દન જુદી ભાત પડે તેવી રીતે નિકાલ કરવાના આમાં પ્રસંગો આપ્યા છે તે શોધવા જેવા છે આ ગ્રંથ પર વિચાર કરતાં અનનુભૂત અભિલાષાઓ જાગે તેમ છે અને અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ થાય તેમ છે એમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. માત્ર દૈનિક છાપાની નજરે એના પર નજર ફેરવી જનારને આ વાચન કાંઈ લાભ કરે તેમ નથી એમાં લેખકે વિવેચકની શૈલી તરફ વિચાર કરવા કરતાં અંતર્ગત ભાવો પર ધ્યાન આપવાની વાતો છે અને તેને માટે યોગ્ય વાતાવરણ, એકાગ્રતા અને બને તેટલી એકાંત જોઈએ. સાધ્યદૃષ્ટિ જાગૃત કરવાની એમાં પ્રેરણા છે અને જાગૃત થયેલી હોય તો તેને વધારે ચેતનવંતી બનાવવાના તેમાં વિશિષ્ટ પ્રયોગો છે આ દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથ પચાવવાનો છે સાહિત્યમાં એનું અનેક સ્થાન છે આ

સર્વ હકીકત બીજા ભાગની ઉપોદ્ઘાતમા આપ વિસ્તારથી જોશો. એકાંતમા બેસી ચેતનરામ સાથે વિલાસ કરવાની વૃત્તિ થાય, અંતર આત્માનંદ શી ચીજ છે તેનો ખ્યાલ કરવા અભિલાષા થાય, અનાહત આનંદનાદ સાંભળવાની આકાંક્ષા થાય અને પ્રવર્તમાન દુનિયાને થોડી-વાર ભૂલી જઇ અનનુભૂત ઉન્નત દશા અનુભવવા લાલસા થાય ત્યારે આ ગ્રંથ હાથમા લેવો, એને ગોખવો, એને અપનાવવો, એને અપ-નાવતા અંતરના પ્રદેશો ખુલી જશે અને પછી અપૂર્વ ગાન અંતરથી ઉઠશે. એવા વખતના અનિર્વચનીય સુખની શરૂઆત અત્ર છે એમ મને લાગ્યુ છે અને એની પ્રાપ્તિ કોઇ કોઇને પણ આ ગ્રંથદ્વારા થઇ જાય તો તેટલે અંશે મારો જેલનિવાસ વધારે ફળવતો થાય એ ઇચ્છાથી આ અલ્પ પ્રયાસને જાહેરની સેવામા રજૂ કરુ છુ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મનહર બિલ્ડિંગ
મુંબઇ તા. ૧૬ માર્ચ ૧૯૨૬
સં. ૧૯૮૨ ના ફાલ્ગુન વદ અષ્ટમી
મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડિયા

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

પ્રથમાવૃત્તિની બુક આ સભાના પાંચ સો લગભગ સભાસદોને તેમ જ યોગ્ય ગૃહસ્થોને છૂટે હાથે ભેટ આપવાથી બીજી આવૃત્તિ વહેલી કરવી પડી છે.

આ બુકમાં લેખનપ્રયાસ ઉપરાંત આર્થિક મદદ પણ ભાઈ મોતીચંદે સારી કરી છે, તેથી જ તરતમા બીજી આવૃત્તિ છપાવી શક્યા છીએ

પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના ખાસ લક્ષપૂર્વક વાંચવાની ભલામણ છે કે જેથી આ બુકનો આશય સમજી શકાશે

સં. ૧૯૮૫ વૈશાખ

કુંવરજી આણંદજી

અનુક્રમણિકા

પ્રથમ વિભાગ

પ્રવેશક

ગ્રંથકારની પ્રસ્તાવના

પ્રકરણ ૧ લું

અનિત્ય ભાવના

પર્યાલોચન

પ્રકરણ ૨ જું

અશરણ ભાવના

પર્યાલોચન

પ્રકરણ ૩ જું

સંસાર ભાવના

પર્યાલોચન

પ્રકરણ ૪ થું

એકત્વ ભાવના

પર્યાલોચન

પ્રકરણ ૫ મું

અન્યત્વ ભાવના

પર્યાલોચન

પ્રકરણ ૬ ઠું

અશુચિ ભાવના

પર્યાલોચન

પ્રકરણ ૭ મું

આશ્રવ ભાવના

પૂર્વપરિચય

પ્રકરણ ૮ મું

સંવરભાવના

પૂર્વ પરિચય

પરિશિષ્ટ

ઉપદેશક પદ

(રાગ—ભૂપાલ તથા ગોડી)

પ્યારે કાહેકું લલચાય ? ....એ ટેક૦
આ દુનિયાકા દેખ તમાસા, દેખત હી સંકુચાય. પ્યા૦ ૧

મેરી મેરી કહત હે બાઉરે, ફિરે જીઉ અકુળાય;
પલક એકમેં બહુરિ ન દેખે, જલ બુંદકી ન્યાય. પ્યા૦ ૨

કોટિ વિકલ્પ વ્યાધિકી વેદન, લહી શુદ્ધ લપટાય;
જ્ઞાન કુસુમકી સેજ ન પાઈ, રહે અઘાય અઘાય. પ્યા૦ ૩

કિયા દોર ચિહું ઓર જોરસેં, મૃગતૃષ્ણા ચિત્ત લાય;
પ્યાસ બુઝાવન બુંદ ન પાયો, યોંહિ જનમ ગુમાય. પ્યા૦૪

સુધા સરોવર હે યા ઘટમેં, જિસતેં સબ દુઃખ જાય;
વિનય કહે ગુરુદેવ દિખાવે, જો લાઉં દિલ ઠાય.
પ્યારે કાહેકું લલચાય ? ૫

[વિનયવિલાસમાંથી]

પ્રવેશક

આ જીવન એ એક મહાન વિકટ પ્રશ્ન છે એનો ઉદ્દેશ શો અને એનુ સાફલ્ય કઇ રીતે સાધી શકાય એ બન્ને બાબતનો નિકાલ કરવો એ ઘણો આકરો પ્રશ્ન છે જીવનની સફળતા સાધવા માટે પ્રાણી અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, અનેક જાતની હીકમતો કરે છે, અનેક જાતની દોડાદોડી કરે છે અને અનેક પ્રકારના પછાડા મારે છે; પણ ઘણીખરી વાર તો તે શેને માટે એ સર્વ કરે છે એનો એના મનમા ખ્યાલ પણ હોતો નથી. જો માનસવિદ્યાદ્વારા એના મનનુ એ પૃથક્કરણ કરે તો એને માલૂમ પડે કે એની દોડાદોડી અને ધમપછાડામા કોઇ હેતુ નથી અને કોઇ સાધ્ય પણ નથી. તદ્દન માનવામા ન આવે એવી વાત છે, છતા તે તદ્દન સાચી વાત છે કે આ પ્રાણીની સર્વ પ્રવૃત્તિઓની પાછળ રહેલા હેતુને તપાસીએ તો તેમા તદ્દન અધકાર અથવા અવ્યવસ્થા માલૂમ પડશે. આપણા અતરાત્માને પૂછીએ કે આ સર્વ દોડાદોડી શાને માટે ? કોને માટે ? કયા ભવ માટે ? કેટલા વખત માટે ? અને પરિણામે મેળવવાનુ શુ ? તો જવાબમા એવા ગોટા વળશે કે ન પૂછો વાત ! અને છતા દોડાદોડી તો ચાલ્યા જ કરે છે, રેંટનુ ચક્ર ફર્યા જ કરે છે, અથડાઅથડી થયા જ કરે છે અને છતા પાછો સવાલ અતરાત્માને પૂછીએ કે ‘ભાઇ ! આ બધુ કયા સુધી ? અને શા માટે ?’ તો પાછો જવાબ શૂન્યમા જ આવશે અને હજુ એવી વિચારણા પૂરી નહિ થઇ હોય ત્યા તો મન દોડાદોડી કરવા મડી જશે. એને શાન્તિથી બેસવાની—સ્થિર રહેવાની ટેવ જ નથી એને એમા ખરી મજા જ આવતી નથી,

એથી એ સાધ્ય કે હેતુનો વિચાર કર્યા વગર પાછું દોડાદોડીમાં પડી જશે અને અનેક પ્રકારનાં નાટકોમાં ભાગ લેશે. કોઇ વખત વળી જરા વિચારમાં પડી જશે ત્યારે એની દશા ચણા ખાતા ઘોડાના મુખમાં કાકરો આવતાં જેવી થાય તેવી થશે એ જરા ચોંકશે અને પાછો વળી ચણા ખાવા મંડી જશે

પણ આ વાત મૂર્ખ માણસની કહી કે સમજુ–ડાહ્યા–ભણેલા–પાંચમાં પૂછાય તેવા માણસોને પણ એ વાત લાગુ પડે ? ઉપર કહ્યું કે એની દોડાદોડીમાં 'હેતુ કે સાધ્ય' નથી, એ વાત મૂર્ખાઓને લાગુ પડે કે લગભગ સર્વને લાગુ પડે ? આવો પ્રશ્ન થાય તો તેનો જવાબ એક જ મળે તેમ છે અને તે એ કે સોમાં નવાણુ અથવા હજારે નવ સો નવાણુ માણસો પોતે શેને માટે દોડાદોડી કરે છે તે જાણતા નથી, વિચારતા નથી, સમજતા નથી, સમજવા પ્રયત્ન પણ કરતા નથી. આપણા આત્મગૌરવને આ વિચાર ખરેખર નીચે પાડનાર લાગે તેવો છે, પણ જે પ્રાણીઓ આત્માને જ ઓળખતા નથી, આત્મગૌરવ શું અને કોનું ? તે જાણતા નથી અને ગૌરવ કેમ જળવાય કે પોતાનું કેમ કરાય ? તેના સ્પષ્ટ ખ્યાલ વગરના છે તેઓને માટે આ તદ્દન સાચી વાત છે અને એ કક્ષામાં સંખ્યાબંધ માણસો આવે તેમ છે; તેથી તેઓને ઉદ્દેશીને આ હકીકત હોઇ સર્વ મનુષ્યોને એ લાગુ પડી શકે તેમ છે એમ કહેવું એમાં જરા પણ વાંધો જણાતો નથી આત્માની ઓળખાણ એ બહુ જરૂરી પણ તેટલી જ મુશ્કેલ હકીકત છે અને તેને બરાબર ઓળખનાર તેમજ ઓળખીને એને જ અપનાવનાર માટે અત્ર વક્તવ્ય નથી આપણી ચર્ચામા એવા જીવનમુક્ત દશા ભોગવનાર, સંસારમા રહી સાક્ષીભાવે કાર્ય કરનાર અને વિવેકપૂર્વક સ્વપરનું વિવેચન કરી સ્વને આદરનાર અને પરને તજનાર માટે સ્થાન

નથી, પણ એ કક્ષામા બહુ ઓછા જીવો હોવાથી આપણે તેનો વિચાર કરવાનો નથી આ વિચારણામા જ્યા જ્યા વિચારણા કરી છે ત્યાં ત્યા આપણા જેવી સામાન્ય વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને છે એમ સમજવુ અને સાથે એટલુ લક્ષમા રાખવુ કે એ કક્ષામા લગભગ ઘણાખરા માનવોનો સમાવેશ થાય છે

દરેક પ્રાણી કોઇક વસ્તુની ઇચ્છા તો જરૂર રાખે છે એની ક્રિયાને સાધ્ય કે હેતુ હોતા નથી, છતાં ઘણાખરા પ્રાણીઓને પૂછીએ તો એ વાત કબૂલ નહિ કરે. એ જરા ઊંડી વિચારણાની હકીકત હોઈ એનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ રીતે દરેકને આવવો મુશ્કેલ જણાય છે અને સ્વીકાર તો લગભગ અશક્ય જ ગણાય. ત્યારે આપણે ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ લઈએ તો માલૂમ પડશે કે પ્રત્યેક પ્રાણીની વાચ્છા 'સુખ' મેળવવાની હોય છે આ સુખનો ખ્યાલ ઘણીખરી વખત તદ્દન અવ્યવસ્થિત હોય છે કોઇ ખાવા પીવામા સુખ માને છે, કોઇ કૉલર નેકટાઇ પહેરવામાં સુખ માને છે, કોઇ ફ્રૉક કોટ અને ટૉપહૅટ પહેરવામા સુખ માને છે, કોઈ વાયલ અને રેશમી વસ્ત્રમા સુખ માને છે, કોઇ ભ્રમરની જેમ આંખોમા રમણ કરવામા સુખ માને છે, કોઇ રૂમાલમાં સેન્ટ કે માથામા અત્તર લગાડવામા સુખ માને છે, કોઇ નાટક-સીનેમા જોવામા સુખ માને છ, કોઇ હારમોનિયમ, પિયાનો સાભળવામા સુખ માને છે, કોઇ દિલરુબા સતાર સાભળવામા મજા લે છે, કોઇ ઉસ્તાદ ગાયકના ગાનમા મોજ માણે છે, કોઈ સુદરીના નાચમાં મોજ માણે છે, કોઇ સુદરી સાથે નાચવામા આનદ માણે છે વિગેરે વિગેરે સુખના ખ્યાલો અનેક પ્રકારના હોય છે

કોઈ પણ 'સુખ' સ્થાયી દેખાતુ નથી સુખની સુરત ઘણી ટૂકી હોય છે અને માનેલ સુખ પણ જ્યારે પૂરુ થાય ત્યારે

પછવાડે કચવાટ મૂકી જાય છે. દૂધપાકના સબડકા લેનારને માત્ર એથી ચાર સેકંડ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ પછી શું ? અને સુખને માટે બીજી વાત એ છે કે જ્યારે એ દિવસો વહી જાય છે અને તેનાથી ઊલટી સ્થિતિ આવે છે એટલે કે ખૂબ ખાનારને ભૂખમાં દહાડા કાઢવા પડે છે ત્યારે આગળ ભોગવેલ સુખ તેને કાંઇ કામ આવતું નથી, તેનું સ્મરણ ઊલટું દુઃખ આપે છે અને સુખનો વખત સર્વદા તો રહેતો જ નથી ત્યારે કોઇ પણ પૌદ્ગલિક સુખ કલ્પીએ, એની સ્થિતિ વિચારીએ અને એની ગેરહાજરીમાં થતી મનની દશા વિચારીએ તો એ માની લીધેલા સુખમાં પણ કાંઈ દમ જેવું રહેતું નથી કાંઈ ઇચ્છવા જેવું રહેતું નથી, કાઇ એની પાછળ પડી મરવા જેવું રહેતુ નથી.

જે સુખ સ્થાયી ન હોય, જે સુખની પછવાડે દુઃખ આવવાની સંભાવના હોય એને સુખ કેમ કહેવાય ? ત્યારે આ તો પાછી ફસામણી થઇ બીજી રીતે જોઇએ તો શક્તિસંપન્ન માણસ શક્તિનો ઉપયોગ કરી થોડી વસ્તુઓ કે ધન મેળવે, એ ધન કે વસ્તુના સાધનોથી મોજશોખ માણે, મોજશોખને પરિણામે અધઃપાત થાય. આ રીતે તો એક ખાડામાથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં પરવાનું જ થાય, એમા કાંઇ છેડો દેખાતો નથી, પાર આવતો નથી, કાંઠો માલૂમ પડતો નથી ત્યારે હવે કરવું શું ? જવું ક્યાં ? આમ ને આમ ચક્કરમાં ઉપર–નીચે આવ્યા કરીએ અને થોડો વખત મનમાં સુખનાં સ્વપ્નમાં વિચરીએ એ તે કાંઈ વાજબી વાત છે ? કરવા જેવી વાત છે ? ત્યારે કોઇ એવું ‘સુખ’ શોધીએ કે જે હંમેશને માટે ટકી રહે અને એની પછવાડે ઉપર કચવાટ જેવી જે સ્થિતિ વર્ણવી છે તેવી કદી ન થાય. હંમેશને માટે ‘સુખ’ મળે તો એક ખાડામાંથી બીજામાં પડવાનો ભય મટી જાય અને

પછી સ્થિતિસ્થાપકતા એવી જામી જાય કે નિરવશને માટે આપણે આનદમા મગ્ન માણીએ.

આવી મોટી ગુચવણુમા પડતા વિચાર જરૂર આવે તેમ છે કે અત્યારની જે રચના છે અને જેમા પ્રાણી સાચુ-ખોટુ સુખ માની રહેલ છે તેનુ કારણુ શુ હશે? અને આ એક ખાડામાથી બીજામાં પડવાની સ્થિતિનો અત ક્યા અને કેમ આવે? એ વિચાર-સવાલની સાથે જ ખ્યાલ આવે છે કે ઘણુ ખરુ પ્રાણી સુખ શુ છે અને ક્યા છે? તથા સાચુ ક્યાથી સુખ ક્યા હોઈ શકે? તેનો ખ્યાલ જ કરતો નથી. સ્થૂળ કે માનસિક સુખ હમેશને માટે બની રહે તે માટે ખાસ વિચારણા જ કરતો નથી અને નાની નાની સગવડ મળે કે તેમા રાચી જઈ પોતાને 'સુખી' માની લે છે વળી તેનો છેડો આવતા પાછો વિષાદમા પડી જાય છે અને ગુચવણુમા અટવાઈ જાય છે એને માથે મરણુનો ભય તો ઊભો જ હોય છે અને ધનના સાધનથી જમાવેલી સૃષ્ટિ પાછી છોડી જવી પડશે એ ખ્યાલ તો તેના મગજમા કાયમ રહે છે કેટલોક વખત આ સ્રીજ 'મારી' આ બગલો 'મારો' આ છોકરો કસ 'મારા' આ ફરનીચર 'મારુ' એવી એવી કલ્પના કરી એ સસારમા ખૂબ રસ લઈ દોડાદોડ કરે છે; પણ જરા માથુ દુખવા આવે છે કે ૧૦૪ ડીગ્રી તાવ આવે છે ત્યારે પાછો વળી એ વિચારમા પડી જાય છે

એના મનોવિકારો તો ઊલટા જબરા હોય છે કે એનુ વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ છે અભિમાન કરે ત્યારે એ ભિખારી હોય તો પણ પોતાની ભિખ માગવાની કુશળતાનુ એ વર્ણન કરશે, પાચ-પચાસ માણસોના મડળમાં એને કાંઇ હોદ્દો હશે

તો ફુલાઇ જશે, મેળાવડામાં જશે તો આગળ ખુરશી મળતાં એ મોટો થઇ જશે, પોતાની તદ્દન નાનકડી દુનિયામાં એ કેંદ્ર થવા પ્રયત્ન કરશે, એનો દંભ પાર વગરનો હશે, એની આત્મવંચના એને ખોટો ધર્મી મનાવશે, એનો લોભ એને અનેક પાપમાર્ગોમાં ફેંકી દેશે, એનો ક્રોધ એને ગતાગાળો બનાવશે, એની મમતા એને માલેક બનાવશે, એનો ભય એને રાંક-બાયલો બનાવશે, એની ઇર્ષા એને પર-ઉત્કર્ષ જોતાં ઉદ્વિગ્ન બનાવશે, એની વિષયવાંછા એને ધૂળમાં રગદોળશે, એનો શોક એને મોટી પોક મૂકાવશે અને આવી રીતે અનેક અંતર વિકારો એને પરભાવમા રમણ કરાવશે.

ત્યારે આ સર્વ ન થાય એવી સ્થિતિ કયા? આવા મનોવિકારોનો અને આવી દોડાદોડીનો હમેશને માટે છેડો કેમ આવે? કયારે આવે? એને માટે એને કોઇ વાર વિચાર થાય છે, પણ પાછો એ રખડપટ્ટીમા પડી જાય છે અને અગાઉની જેવી દોડાદોડી શરૂ કરી દે છે.

ત્યારે સ્થાયી સુખ મળે તો તે ઇચ્છવાજોગ છે અને પ્રાપ્તવ્ય તરીકે તેને માલૂમ તો કોઇ કોઇ વાર પડે છે. એને માટે એણે 'ખરા'ને ઓળખવું ઘટે અને તે માટે એણે 'સુખ' કયું કહેવાય એ ઓળખવું જ રહ્યું. જ્યાંસુધી ખરા સુખને એ ન ઓળખે ત્યાંસુધી એની માની લીધેલા સુખ પાછળ દોડાદોડી તો કાયમ જ રહેવાની. ત્યારે જો ખરૂં 'સુખ' મળી આવે અને તે શોધવાનો માર્ગ મળે તો પછી આ સર્વ ગુંચવણનો અંત આવી જાય એ સુખ સાચું સુખ હોવું જોઇએ, એ નિરંતર રહે તેવું હોવું જોઇએ અને એ સુખની પાછળ કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ ડોકીઆ કરતું હોવું ન જોઇએ.

એ ‘સાચા સુખ’ના સબધમા ખૂબ વિચાર કરી સુજ્ઞ પુરુષો નિર્ણય કરી ગયા છે કે ‘જે આત્મવશ (પોતાને વાશે) હોય તે સર્વ સુખ છે અને પરને વાશે હોય છે તે સર્વ દુ ખ છે’ સુખ-દુ ખનુ આ સિદ્ધ લક્ષણ છે આપણા જેવા વ્યવહારુ માણસને પણ તે અમુક અંશે તો સમજાય તેવુ છે આપણે દુનિયાદારીમાં કહીએ છીએ કે ‘આપ સમાન બળ નહિ અને મેઘ સમાન જળ નહિ’ આપણા પોતાના હાથમા હોય તો તે વાતને આપણે આપણી જ માનીએ અથવા ગમે ત્યારે આપણી કરી શકીએ એટલે ‘આત્મવશ હોય તે સર્વ સુખ છે’ એ વાત તો ઠીક જણાય છે આપણા ઘરમા અનાજ હોય તો તેનો ઉપયોગ કરી શકીએ અને ઘરેણા હોય તો કાળી રાત્રે હોકારો આપે. એટલે આપણે એ વાત વગર-સંકોચે સ્વીકારશું. આપણા નામ પર બેકમા રકમ હોય તો આપણે ચેક લખી ગમે ત્યારે જોઈની રકમ મગાવી શકીએ એટલે એને આપણે આપણા તાબાની રકમ માનીએ અને સુજ્ઞ પુરુષોએ ‘આત્મવશ’ વસ્તુમાં સુખ કહ્યું તે વાત કબૂલ રાખીએ

પણ સ્ત્રીને દિવસે નાણાની જરૂર પડે તો શુ થાય? સરકારે ‘મોરેટોરિયમ’ જાહેર કર્યું હોય અને આપણે ચાલુ ખરચ માટે નાની રકમ ખાતામાથી લેવી હોય તો તેનું શુ થાય? ઘરેણું ઘરનું હોય, પણ સેફ ડિપોઝીટમા લેવા જેટલી સલામતી ન હોય તો તેનુ શુ થાય? અનાજના કોઠારની ચાવી રસોયા પાસે હોય અને તે આવી શકે તેવી સ્થિતિમા ન હોય તો શુ થાય? ત્યારે તો પાછા ગુચવાયા.

‘પારકાને વશ’ એ સર્વ દુ ખ એ વાત તો એકદમ કેમ સ્વીકારાય? આપણી તો ઘણીખરી વાત પારકાને આધીન છે રસોયો કે સ્ત્રી રસોઈ કરી આપે ત્યારે જમીએ, ધરાક આવે ત્યારે

વેપાર કરીએ, દરજી કપડાં શીવી આપે ત્યારે પહેરીએ, પાણીનો નળ મ્યુનિસિપાલિટિ ઉઘાડી આપે ત્યારે પાણી મેળવીએ–વિગેરે વિગેરે. ત્યારે આ તો શું ગ્રચણ વધતી જાય છે અને વધારે વિચારીએ તો શરીર પણ પર છે, પારકું છે, ચિરસ્થાયી નથી, આપણું રહેવાનું નથી, આપણી સાથે આવવાનું નથી, આપણા હુકમમાં નથી, આપણા તાબામાં નથી. ત્યારે શું સમજવું ? આત્મા અને શરીર જુદાં છે, આત્મા અને શરીરનો સબંધ થોડા વખતનો છે ત્યારે તો શરીર પણ 'પર' થયું એ રીતે તો 'આત્માને વશ' હોય એ જ ચીજો સુખ આપી શકે અને આપણે તો બધી મદાર પુદ્ગળ અથવા શરીર પર બાંધી છે અને પુદ્ગળ (matter) યા શરીર પણ 'પર' હોઈ આપણને ખરેખરા સુખનું કારણ કદી થતું નથી. કદાચ તે દેખાવમાં થોડું સુખ આપતું જણાય છે તો તે સુખ ટૂંકું હોય છે, વિનાશી હોય છે અને પોતાની પછવાડે ગ્લાનિ અથવા દુઃખ મૂકી જનાર હોય છે.

આ વાત ખાસ સમજવા યોગ્ય છે આત્માથી જેટલું પર તેટલું પારકું જ છે અને પારકાની આશા રાખવી એ સદા નિરાશા જ છે. કદાચ મેગેફોનથી આપણે વધારે સાંભળી શકીએ, અથવા ચશ્મા કે દુરબીનથી આપણે વધારે જોઈ શકીએ, પણ મેગેફોન વિસગઈ ગયું હોય અથવા ચશ્મા ફૂટી ગયા હોય તો આપણી શી દશા થાય ? અને રસોયો રસોઇ ન કરે, રીસાઇ જાય અથવા વગરરજાએ ગેરહાજર રહે ત્યારે આપણે કયાં જવુ ? એટલે આત્માને વશ હોય તેટલું જ ખરું સુખ છે અને પારકા ઉપર–પર ઉપર આશા રાખી બેસવું એ વસ્તુતઃ દુઃખ છે, કદાચ જરા સુખ જેવું લાગે તો પણ અંતે એ દુઃખ જ છે, દુઃખમાં જ પર્યવસાન પામે છે. આ સાથે એ વાત ધ્યાનમાં

રાખવાની છે કે 'આત્મવશ' કઈ ચીજો કહેવાય અને 'પરવશ' કઈ ચીજો કહેવાય તેનો આપણે બરાબર ખ્યાલ કરવો જોઈએ, સ્પષ્ટ વિચાર કરવો જોઈએ અને ચોક્કસ નિર્ણય કરવો જોઈએ.

આ નિર્ણય શામાટે કરવો? કારણ કે આપણને સર્વને 'સુખ' મેળવવું ગમે છે પણ સુખ ક્યાં છે અને કેમ મળે? તે જાણતા નથી એટલે પછી જે તે મળે તેમાં સુખ માની લઈએ છીએ. હંમેશને માટે સુખ મળે એ વિચાર તો આપણને પ્રત્યેકને જરૂર ગમે છે, પણ આપણે ખરા સુખનો કદી વિચાર કરતા નથી, તેના માર્ગો આચરતા નથી, તેના સાધનો શોધતા નથી અને જરા જરા સુખમાં રાચી જઈએ છીએ. આત્મવશ સુખ ઉપર જ આપણે મદાર બાંધીએ અને સર્વ પરભાવ છોડી દઈએ, પરવશ વસ્તુ કે ધન ઉપર કોઈ જાતનો આધાર ન રાખીએ તો સુખની જે વ્યાખ્યા સુજ્ઞ પુરુષોએ કરી છે તેની પ્રાપ્તિ તરફ આપણું પ્રયાણ થાય. આ તદ્દન સાદી લાગતી વાત કર્તવ્યમાં-ક્રિયામાં મૂકવી સહેલી નથી, તેનું કારણ એ છે કે આપણે સુખનો ખરો ખ્યાલ કરી શકતા નથી, તે ક્યાં અને કેમ મળે તે વિચારતા નથી, તેના સાધનોનો અભ્યાસ કરતા નથી, એ સાધનો આચરતા નથી અને સાચા માર્ગની સન્મુખ પણ આવતા નથી.

ત્યારે વાત એ થઈ કે આપણે સાચા સુખને ઓળખવું જોઈએ. એ ઓળખ્યા પછી એ ક્યાં અને કેમ મળે તેનો રસ્તો શોધવો ઘટે. એ વિચારવા માટે આપણે જેને આપણા માનીએ છીએ, આપણે જે ચીજોને આપણી માનીએ છીએ, આપણે જે શરીરને પોતાનું માનીએ છીએ, આપણે જે ધન-ધાન્ય-પુત્ર-પુત્રાદિને પોતાના સમજીએ છીએ, આપણે જે થોડો વખત રહેનારા ઘરને ઘરનું ઘર માનીએ છીએ—એ સર્વ વસ્તુતઃ શું છે? એનો

અને આપણો સંબંધ કેવો છે ? અને આપણે જે 'સુખ' મેળવવા માગીએ છીએ તેની સાથે એનો સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે ? એ સર્વ બાબતનો વિચાર કરવો ઘટે, એ દરેક વસ્તુ અને સંબંધને એને ખરા આકારમાં પૃથક્કરણ કરીને ઓળખવા ઘટે અને તે માટે આપણા પ્રત્યેક સંબંધ એના વાસ્તવિક આકારમા કેવા છે તેને માટે ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ કરી અટકી ન પડતાં ખૂબ ઊંડા ઉતરવું ઘટે. ટૂંકામાં કહીએ તો આપણે વિચાર કરી વસ્તુઓને ઓળખવી ઘટે અને આપણી ચારે બાજુ કેવું નાટક ચાલી રહ્યું છે તે બરાબર સમજવું ઘટે અને તે નાટકમાં આપણે કેવા પાઠ ભજવી રહ્યા છીએ તેની તુલના કરવી ઘટે.

આ પ્રકારની વિચારણા અથવા તુલનાને 'ભાવના' કહેવામાં આવે છે. ખરા સુખની પ્રાપ્તિને માર્ગે ચઢવા માટે આ આંતર-વિચારણાને બહુ અગત્યનું સ્થાન મળે છે. જ્યાં સુધી આપણે શું મેળવવાનું છે તે બરાબર ન જાણીએ અને અત્યારે જેમાં રાચીમાચી રહ્યા છીએ તેનું અનૌચિત્ય ન સમજીએ ત્યાં સુધી આપણી પ્રગતિ અશક્ય છે. કોઈ અસાધારણ પ્રસંગોમાં આતર-પ્રકાશ થઈ જાય તે અપવાદ યોગ્ય બનાવોને બાદ કરતા બાકી આપણા જેવા સામાન્ય પ્રાણીઓ માટે તો આ સાચી વિચારણા સિવાય બીજો માર્ગ નથી

આ વિચારણામાં આત્મા છે, આત્મા શાશ્વત છે, એના પર કર્મનાં આવરણો આવી ગયાં છે, પણ પ્રયત્નથી તે દૂર કરી શકાય તેમ છે, આત્માનાં આ પૌદ્ગલિક સંબંધો (કર્મો) દૂર થાય ત્યારે તે એના અસલ મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપે રજૂ થાય છે અને એ સ્થિતિમાં ખરા સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે—આ સર્વ બાબતો સ્વીકારીને ચાલવાનું છે એ સર્વ બાબતો અનુમાન

પ્રમાણથી–દલીલથી સિદ્ધ કરી શકાય તેવી છે, પણ અત્ર તેની ચર્ચાથી સ્વીકારીને ચાલવાનું છે આપણો અત્યારનો વિષય તો આપણે કોણ છીએ ? ક્યાં છીએ ? શા માટે છીએ ? આપણું મૂળ સ્વરૂપ કેટલું વિકૃત થઈ ગયું છે ? એ સર્વનો વિચાર કરવાનો છે અને એ વિચાર બરાબર થાય તો પછી આપણે આગળ વધવાના માર્ગો અને સાધનો તો બરાબર શોધી શકીએ તેમ છીએ; તેથી આપણી પ્રાથમિક ફરજ, આપણા સંબંધો અને આપણા પોતાના નાટકો અને આસપાસના નાટકોને ઓળખવાના છે અને એ કાર્ય 'ભાવના' કરે છે

ભાવનાનું 'ક્ષેત્ર' આપણા સર્વ સંબંધોનું પૃથક્કરણ કરવાનું છે અને તે રીતે એ ભૂમિકાની શુદ્ધિ કરે છે શુદ્ધ કરેલી ભૂમિકા ઉપર પછી સુંદર ચિત્રામણ થાય છે અને તેના ઉપર જેવી છાપ પાડવી હોય તેવી પડી શકે છે ભૂમિકાની શુદ્ધિ માટે 'ભાવના' અદ્ભુત સાધન છે ઘણાખરા તો કાંઈ વિચાર જ કરતા નથી, થોડા વિચાર કરે છે તે મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં વિચાર કરી અટકી પડે છે એટલે આપણે અહીં ક્યાંથી આવ્યા ? શા માટે આવ્યા ? આપણા જીવનનો ઉદ્દેશ શો ? આ સર્વ ધમાલ અને દોડાદોડીનું પર્યવસાન ક્યાં ? એનો કદી સ્પષ્ટ વિચાર જ થતો નથી અને વિચારણા વગર તો પછી જેવો પવન આવે તેમ આપણે ઘસડાઇએ છીએ. નહિ તો આપણે સાથ કપડામાં રાખી જઈએ ? દૂધપાક-પુરી કે રસ રોટલી મળે ત્યાં ખૂબ રસ લઇ સબડકા લેવા મંડી જઈએ ? મેળામાં બે માણસો ઊભા થઇ માન આપે ત્યાં લેવાઈ જઈએ ? છાપામાં નામ વાંચીએ એટલે રાજી-રાજી થઇ જઇએ ? આપણું વર્તન જાણે આપણને કાંઈ ભૂત વળગ્યું હોય તેના જેવું લાગતું નથી ? પણ એવો વિચાર જ ભાગ્યે આવતો હોય ત્યાં આ

વાત શી ? કોની પાસે ? અને શા માટે ? આ ભાવનાનું ક્ષેત્ર છે. એ આપણા દરરોજના સંબંધને એના ખરા આકારમા બતાવે છે અને આપણને ઊંડા વિચારમાં ઉતારી દે છે. એનું ક્ષેત્ર આપણી નાની સરખી દુનિયા નથી, પણ આખું વિશ્વ છે. વિશ્વનો અને આપણો પોતાનો (આત્માનો) સંબંધ શો છે ? કેટલો છે ? અને કેટલા વખત માટેનો છે ? તે અને આ ચારે તરફ નાટક ચાલે છે, આપણે પણ જેમાં ઉતરી પડ્યા છીએ એને બરાબર સમજવું એ ભાવનાનો વિષય છે. એક વાર આપણે કયા છીએ ? કયાં દોડ્યા જઇએ છીએ ? શા માટે દોડયા જઇએ છીએ ? અને આપણને કોણ ઘસડે છે ? એ સમજાયું એટલે પછી તો સવાલ માત્ર આચરણમાં મૂકવાનો જ રહે છે

વસ્તુને યથાસ્વરૂપે ઓળખવી એ પ્રથમ જરૂરીઆતની બાબત છે. વસ્તુને ઓળખ્યા પછી એની સાથે સંબંધ કેટલો રાખવો ? કયાં સુધી રાખવો ? અથવા રાખવો કે નહિ તેનો નિર્ણય થઇ શકે છે. વસ્તુને યથાસ્વરૂપે ઓળખ્યા વગર તેને અંગે નિર્ણય થઇ શકે નહિ અને કરવામા આવે તો તે ટકી શકે નહિ. વસ્તુઓને ઓળખીએ ત્યારે આપણે અત્યાર સુધી કેમ નાચ્યા ? અને કોણે નચાવ્યા ? એ બરાબર ઓળખી–જાણી–સમજી શકીએ, ત્યારે સમજાય કે જેને આપણે આપણાં માન્યા, જે વસ્તુને આપણી માની, જે સંબંધો ખાતર લડ્યા, હસ્યા, પડી મર્યા અથવા અનેકની ખુશામતો કરી એ સર્વ વસ્તુગતે કેવા છે અને આપણે સંબંધ કરવા લાયક છે કે નહિ અને હોય તો તેની ખાતર લડવું કે પડી મરવું પરવડે કે નહિ ? આ જાતની વિચારણાને 'વિવેક' કહેવામાં આવે છે. વિવેક એટલે સાચા અને ખોટા, સ્થાયી અને અસ્થાયી, આપણા અને પારકા,

આનંદદાયી કે વિઘાતકારી—વસ્તુના વહીવટનું બરાબર ભાન આવા પ્રકારના જ્ઞાન માટે ખૂબ ઊંડા ઉતરવાની જરૂર પડે છે

આ ઊંડા ઉતરવાના—વિવેક પ્રાપ્ત કરવાના કાર્યને ‘આત્માવલોકન’ (Self-examination) કહેવામા આવે છે; જ્યારે ઊંડા ઉતરીએ, પોતાની જાત તરફ જોઈએ, પારકાની ચિકિત્સા કરવાની રીત છોડી દઈએ, ઉપરછલ્લા ખ્યાલને તિલાંજલી આપીએ ત્યારે આપણે ન જાણ્યા કે ન કલ્પ્યા હોય તેવાં પાર ખુણો તરફ દોરવાઈ જઈએ છીએ. પછી આપણને આપણી વસ્તુનું, આપણા સ્થાનનું, આપણી સ્થિતિનું આપણી ટૂંકી સમજણનું ભાન થાય છે; પણ એ સર્વ પરિસ્થિતિ નીપજાવવા માટે આપણે ખૂબ અંદર ઉતરવું પડે છે એને પરિણામે કઈ દશા પ્રાપ્ત થાય છે તે વિચારવાનું ક્ષેત્ર ધ્યાન વિભાગમા આવે. આપણે અત્યારે તો વિવેક કરતા શીખીએ, અવલોકન કરતા શીખીએ, ઊંડા ઉતરતા શીખીએ અને તે દ્વારા જે વિચારો આવે અને જે નિર્ણયો થાય તેને સંગ્રહી રાખીએ. એ થશે એટલે આગળ વધવાના માર્ગો આપણને મળી આવશે, સૂઝ જશે અથવા તો આપણે શોધી શકીએ એવી સ્થિતિમા મૂકાઈ જશું

આવા પ્રકારનું ભાવનાનું ક્ષેત્ર છે એના પરિણામે આત્મા કઈ સ્થિતિમા મૂકાય છે તે આપણે આગળ જોશું અને છેવટે તેનો પણ વિચાર કરશું અને સામાન્ય અવલોકન કરી જશું

શાંતરસને રસ કહી શકાય કે નહિ એ ખૂબ ચર્ચવા જેવું છે, પણ એની ચર્ચામા સાહિત્યના એક અગત્યના વિષયની અને વ્યાખ્યાઓની વૈજ્ઞાનિક નજરે ચર્ચા કરવાની કોઈ સર્વને તેમા રસ પડે કે નહિ એ જરા ગુંચવણવાળી બાબત

છે અને ગ્રંથના પ્રવેશકમાં બિનજરૂરી છે. આ ગ્રંથની છેવટે પરિશિષ્ટમાં એ વિષય સાહિત્યની દૃષ્ટિએ ચર્ચેલો જોવામાં આવશે.

શ્રી 'શાંતસુધારસ' ગ્રંથમાં બાર ભાવનાનો અવલોકનની દૃષ્ટિએ અને આત્માને ઉદ્દેશીને વિસ્તાર કર્યો છે. એ ભાવનાઓ કઈ છે અને તેનું ઊંડું રહસ્ય શું છે તે પ્રત્યેક ભાવનામાં કર્તાએ બતાવ્યું છે. દરેક ભાવનાને છેડે વિસ્તારથી અવલોકન અને વિચારણા કરવામાં આવશે એ ભાવનાનો વિષય અવલોકન કરવાનો અને તે પણ જેવું તેવું ઉપરચોટીયું અવલોકન નહિ, પણ ખરેખરૂં અંદર ઊંડાણમા ઉતરીને કરવાનું છે આ બાર ભાવનાને વિવેક અને આત્માવલોકન સાથે કેવો સંબંધ છે અને એ બન્ને વસ્તુ આત્મપ્રગતિ કરવા ઈચ્છનાર માટે કેટલી જરૂરી છે તે આપણે કંઇક જોયુ, બાકી પ્રત્યેક પ્રસંગે એ વાત પર ધ્યાન ખેંચવાની તક લેવામાં આવશે.

આ સર્વ બાબતમાં મુદ્દો એક જ છે કે વસ્તુને વસ્તુ તરીકે ઓળખી, સ્વપરનો ખ્યાલ કરી સ્વનો સ્વીકાર અને પરનો ત્યાગ કરવો એ પ્રકારના આદર્શને ધ્યાનમાં રાખી, તેને જેમ બને તેમ જલ્દીથી પહોંચી વળવા પ્રયત્ન કરવો. અનેક ઉપદેશનો, અને શાસ્ત્રગ્રંથોના શ્રવણ-વાચનનો સાર એ છે કે **સ્વપરનું વિવેચન કરવું, પરિણતિની નિર્મળતા કરવી, વિષય-કષાય ઉપર બને તેટલો કાબૂ મેળવવો અને સર્વથા કાબૂ મેળવવાનો આદર્શ રાખી તે સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરવો.** આ ચાલુ બાબતને અંગે એક હકીકત કહી આ વિષય પૂરો કરીએ ભાવના બે પ્રકારની છે: શુભ અને અશુભ. શુભ ભાવનાની વાત આ ગ્રંથમાં આવવાની છે ત્યારે પ્રસ્તુત હકીકત કહેવાશે. **અશુભ ભાવનાઓને** પણ ઓળખવાની જરૂર છે. તેનાં પાંચ પ્રકાર છેઃ—

(૧) કાંદર્પી ભાવના સ્ત્રી-વિષયભોગ માટે વિચારણા ને પ્રવૃત્તિઓ.

(૨) કૈલ્બિષી ભાવના. ક્લેશ કરાવે તેવી, ખટપટ કરાવનારી, રાજનીતિની અને ધમાલ-તોફાનની હકીકતો.

(૩) આભિયોગિકી ભાવના. યુદ્ધ-લડાઇ કરાવે તેની ખટપટ, તૈયારી, ધમાધમ અને તેવું વાતાવરણ.

(૪) દાનવી ભાવના. આસુરી ભાવના. મોહ-મદ-મત્સરાદિ મનોવિકારોના ખ્યાલો.

(૫) સંમોહી ભાવના રાગ-દ્વેષને વધારનારી, પોષનારી, કુટુંબ મનમાં મમત્વ કરાવનારી.

આ પાંચે પ્રકારની ભાવનાઓ તજવા યોગ્ય છે એ વાત પણ એટલી જ ઉપયોગી હોઇ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે શુભ ભાવનાને સમજવા આ અશુભ ભાવનાઓ પણ સમજવી પડશે. વસ્તુવિવેક કરતા તે બરોબર સમજાઇ જશે.

આ ગ્રંથમા કહેલ બાર ભાવનાને 'અનુપ્રેક્ષા' (ભાવના) કહેવામાં આવે છે એ અનુપ્રેક્ષા શબ્દનો અર્થ જ આત્માવલોકન થાય છે 'ઈક્ષ્' નો અર્થ જોવું એમ થાય છે અને તેની સાથે અનુ અને પ્ર ઉપસર્ગ મળી એને વધારે મજબૂત અને તે તરફ જોનાર બનાવે છે એ ઉપરાંત એક બીજી હકીકત એ છે કે એ સર્વ ભાવનાઓ ધ્યાનના વિશાળ યૌગિક વિષયની પૂર્વગામિની અને ધ્યાનમાં સ્થિર રાખનાર પણ છે ધ્યાનનો વિષય ઘણો વિશાળ છે અને તે યોગગ્રંથોમા ખૂબ ચર્ચાયેલો છે એ ધ્યાનના વિષયને આપણે અહીં ચર્ચી ન શકીએ, કારણ કે તે વિષય વિસ્તીર્ણ છે અને અત્ર અપ્રસ્તુત છે એ ધ્યાનની હેતુભૂત ચાર ભાવનાઓ યોગ્ય પુરુષોએ બતાવી છે એ અનુક્રમે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય છે બાર અનુપ્રેક્ષા(ભાવના)ઓ પછી આ

ચાર ભાવનાઓ પણ બતાવવામાં આવશે અને યોગપ્રગતિમાં તેમનાં સ્થાનનો પણ ખ્યાલ કરવામાં આવશે

મતલબ આપણા વિચારોની સ્પષ્ટતા કરવા, આપણે ક્યાં છીએ તે સમજવા, આપણા સંબંધો અને આપણા ભાવોનું પૃથક્કરણ કરવા આ અનુપ્રેક્ષા અને ધ્યાનહેતુભૂત ભાવનાઓને ઘણું અગત્યનું સ્થાન છે અને અત્યારના અતિપ્રવૃત્તિમય જીવનમાં તો ખાસ સ્થાન છે. આપણે કોઇ જાતનો ઊંડો વિચાર કર્યા વગર દોડ્યા જ કરીએ છીએ અને શું કરીએ છીએ તેનો ખ્યાલ થાય તે પહેલાં તો પ્રમાદમાં પડી જઇએ છીએ. આપણને સ્વપ્નો પણ દોડાદોડીનાં જ આવે છે અને પાછા જાગીએ છીએ એટલે વળી દોડાદોડીમાં પડી જઇએ છીએ. પથારીમાથી નીચે પગ મૂકીએ ત્યાં દરરોજનું છાપું પડ્યું હોય, ત્યાં આત્મારામનો કે શાતિનો વિચાર ક્યાંથી આવે ?

આ અસહ્ય સ્થિતિ કોઇ પણ રીતે ચલાવવા યોગ્ય નથી, સાધ્ય વગરનું જીવન નિરર્થક છે, આદર્શ વગરનું જીવન સુકાન વગરના વહાણ જેવું છે અને અર્થવગરની દોડાદોડી તદ્દન હાસી કરાવનાર છે

આ રીતે આ ગ્રંથના વિષયનો અને તેની ઉપયુક્તતાનો પરિચય કરાવ્યા પછી હવે આપણે ગ્રંથકર્ત્તાની સાથે ચાલીએ પ્રત્યેક પ્રકાશને છેડે એ વિષય પર અન્ય વિચારકોના વિચારો પણ ગ્રહણ કરશું અને સાથે સાથે બીજી અનેક પ્રાસંગિક વાતો પણ કરશું શબ્દાર્થ જાણનારની સગવડ જળવાય, માત્ર મૂળ વાચનારની પણ સગવડ જળવાય એ પદ્ધતિએ આ વિવેચન-વિચારણા કરવામાં આવશે. પરિશિષ્ટમાં મહાબુદ્ધિશાળી ગ્રંથ રચયિતાનું ચરિત્ર ઉપલભ્ય થશે તે બતાવવા પ્રયત્ન થશે આટલો પ્રવેશક કહી હવે આપણે પ્રથમ ગ્રંથકર્ત્તા સાથે વિહરીએ.

ॐ परमात्मने नमः

उपाध्याय श्रीविनयविजयविरचित

श्री शांतसुधारस

प्रस्तावना

शार्दूलविक्रीडितम्—

नीरन्ध्रे भवकानने परिगलत्पञ्चाश्रवाम्भोधरे,
नानाकर्मलतावितानगहने मोहान्धकारोद्धुरे ।
भ्रान्तानामिह देहिनां स्थिरकृते कारुण्यपुण्यात्मभि-
स्तीर्थेशैः प्रथितास्सुधारसकिरो रम्या गिरिः पान्तु वः ॥१॥

द्रुतविलम्बितम्—

स्फुरति चेतसि भावनया विना,
न विदुषामपि शान्तसुधारसः ।
न च सुखं कृशमप्यमुना विना,
जगति मोहविषादविषाकुले ॥ २ ॥

यदि भवभ्रमखेदपराङ्मुखं,
यदि च चित्तमनन्तसुखोन्मुखम् ।
शृणुत तत्सुधियः शुभभावना-
मृतरसं[1] मम शान्तसुधारसम् ॥ ३ ॥

---

१ भावनामृतरसं पाठांतरे.

પ્રસ્તાવનાનો સામાન્ય અર્થ

૧ જે સંસારરૂપ વન (જંગલ) બહાર નીકળવાના રસ્તા વગરનું છે, જે ચારે તરફથી વરસતા પાંચ પ્રકારના [1]આશ્રવરૂપ વાદળા-વરસાદવાળું છે, જે અનેક પ્રકારના કર્મોરૂપ લતાઓ (ડાળો)થી ખૂબ ગહન બનેલું છે અને જે મોહરૂપી અંધકારથી વ્યાપ્ત છે તે જંગલમાં ભૂલા પડેલા પ્રાણીઓને સ્થિર કરવાને વાસ્તે કરુણાભાવથી પવિત્ર થયેલ આત્માવાળા તીર્થાધિરાજોએ સુધારસથી ભરપૂર અને અતિ આનંદને આપનાર વાણીનો વિસ્તાર કર્યો છે-તે વાણી તમારું સંરક્ષણ કરો.

૨ ભાવના વગર વિદ્વાનોના મનમાં પણ શાંતિરૂપ અમૃતનો રસ (શાંતસુધારસ) સ્ફુરતો નથી-પ્રગટતો નથી અને આ મોહ તેમ જ સંતાપરૂપ ઝેરથી ભરેલા સંસારમાં એ (રસ) વગર લગાર માત્ર પણ સુખ (જેવું કાંઈ) નથી.

૩ બુદ્ધિમાનો! વિચારકો! આ સંસારમાં રખડપાટો કરવાના થાકથી તમારું મન ઊંચું થઈ ગયું હોય અને જેનો કદી નાશ ન થાય એવું (અનંત) અંત-છેડા વગરનું (સ્થાયી) સુખ પ્રાપ્ત કરવા સન્મુખ તમારું મન પણ હોય તો સુંદર ભાવનાઓથી ભરેલ મારો શાંતસુધારસ ગ્રંથ (શાંત અમૃતરસ) સાંભળો.

---

[1] આશ્રવ—કર્મને ગ્રહણ કરવાના માર્ગો પાંચ છે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ એ દ્વારા કર્મ આત્મા સાથે જોડાય છે અથવા પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ રૂપ પાંચ આશ્રવો છે

सुमनसो मनसि श्रुतपावना,
निदधतां त्र्यधिका दशभावनाः ।
यदिह रोहति मोहतिरोहिता-
ऽद्भुतगतिर्विदिता समतालता ॥ ४ ॥

रथोद्धता-

आर्त्तरौद्रपरिणामपावक-
प्लुष्टभावुकविवेकसौष्ठवे ।
मानसे विषयलोलुपात्मनां,
क्व प्ररोहतितमां समाङ्कुरः ॥ ५ ॥

वसंततिलका-

यस्याशयं श्रुतकृतातिशयं विवेक-
पीयूषवर्षरमणीयरमं श्रयन्ते ।
सद्भावनासुरलता न हि तस्य दूरे,
लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः ॥ ६ ॥

अनुष्टुप्-

अनित्यत्वाशरणते, भवमेकत्वमन्यताम् ।
अशौचमाश्रवं चात्मन् ! संवरं परिभावय ॥ ७ ॥

कर्मणो निर्जरां धर्म-सूक्ततां लोकपद्धतिम् ।
बोधिदुर्लभतामेतां, भावयन्मुच्यसे भवात् ॥ ८ ॥

૪ સુંદર ચિત્તમંદિરના માલિકો ! વિદ્વાનો ! તમારા કાનોને પવિત્ર કરનાર બાર ભાવનાઓને તમારા મનમાં ધારણ કરો, જેને પરિણામે સારી રીતે જણાયલી (સુપ્રસિદ્ધ) સમતા રૂપી કલ્પવેલડી, જેનો પ્રચાર અત્યારે મોહરાજે ઢાંકી દીધો છે અને વસ્તુતઃ જેની અદ્ભુત શક્તિ (ગતિ) છે તે તમારામાં ઊગી આવે-મૂળ ઘાલીને વધતી જાય

૫ ઇંદ્રિયના વિષયોમાં ખૂબ લંપટ થયેલા પ્રાણીઓના મન-જેમાંથી [1]આર્ત્ત અને રૌદ્ર પરિણામરૂપ અગ્નિથી ભાવનારૂપ વિવેકનું ચાતુર્ય બળી-ઝળી ગયેલું હોય છે તેવા મન-માં સમતાનો એક કુંપળ ક્યાંથી મૂળ ઘાલે ? કેમ ઊગી નીકળે ?

૬ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને લઇને અતિ નિપુણ થયેલો જે પ્રાણીનો આશય વિવેકરૂપ અમૃતના વરસાદથી અતિ સુંદર થયેલ રમણીયતાનો આશ્રય કરે છે એટલે જ્ઞાનવાન પ્રાણીના આશય માં વિવેક ભળેલો હોય છે તેવા પ્રાણીઓથી લોકોત્તર પ્રશમ સુખના ફળને જન્મ આપનાર સુંદર ભાવનારૂપ કલ્પલતાની વેલડી દૂર રહેતી નથી-તેની નજીક આવતી જાય છે

૭-૮ આ મન ! નીચેની ભાવનાઓને ભાવવાથી તું સંસાર માંથી મુક્ત થઇ શકીશ. તે ભાવનાઓ આ પ્રમાણે.—

---

૧. આર્ત્ત—ઇષ્ટવિયોગ અનિષ્ટસંયોગ રોગચિંતા અને આગામી ચિંતા. રૌદ્ર—જીવનાશ અસત્ય ચૌર્ય અને વસ્તુસંરક્ષણ

(૧) **અનિત્યતા.** (પદાર્થોના સંયોગ–સંબંધ સર્વે થોડા વખત માટેના છે)

(૨) **અશરણતા.** (પુદ્ગળનો સબંધ સંકટ હરનાર, શરણ આપનાર કે શાંતિ કરનાર નથી.)

(૩) **ભવ (સંસાર).** (ચાર ગતિરૂપ સંસારનું સ્વરૂપ વિચારવું–ભવભ્રમણ સમજવું.)

(૪) **એકત્વ.** (આ પ્રાણી એકલો આવ્યો છે, એકલો જવાનો છે એ પ્રમાણે વિચારવું)

(૫) **અન્યત્વ.** (શરીર આદિ સર્વ આત્માથી પર છે–પારકું છે એવી વિચારણા)

(૬) **અશૌચ.** (શરીર અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલું છે તેનો સાચો ખ્યાલ)

(૭) **આશ્રવ.** (કર્મબંધનના સ્થાનો, તેની પ્રણાલિકા અને તે સંબંધી વિચારણા)

(૮) **સંવર.** (આવતાં કર્મોને રોકી રાખવાના માર્ગોની વિચારણા.)

(૯) **કર્મનિર્જરા.** (બાંધેલા કર્મોને ભોગવ્યા વગર ખપાવવાના માર્ગો)

(૧૦) **ધર્મભાવના.** (પરસ્પર અવિરોધીપણે ધર્મસ્વરૂપનુ વિશિષ્ટ ચિંતવન.)

(૧૧) **લોકસ્વરૂપ.** (આ વિશ્વની માંડણી, રચના અને સ્થાનનો ખ્યાલ.)

(૧૨) **બોધિદુર્લભતા.** (ધર્મસામગ્રી–સમકિતની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે તેની વિચારણા.)

પ્રસ્તાવનાના

શ્લોકોનો વિસ્તારાર્થ

૧. એક મહાન જંગલ છે ગાઢ અરણ્ય છે ભયંકર વન છે એમાં ઝાડીનો પાર નથી નિરંતર હીલોતરી ઊગતી જાય છે અને નાશ પામતી જાય છે એ એટલું વિશાળ છે કે એનો પાર આવતો નથી, એનો છેડો દેખાતો નથી, એમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો જડતો નથી એમાં વૃક્ષ, લતા અને છોડવાઓ એવા આડાઅવળા ચોતરફ વીંટળાઇ અંદર અંદર ગુંચવાઈ ગયા છે કે એ દરેક જગ્યાએ બધું ગહન ઊંડું દેખાય છે જ્યાં જોઇએ ત્યાં ઊંડાણ, ઝાડી અને અચોક્કસ રીતે વધતી જતી હીલોતરી દેખાય છે માથે સખત વાદળાં ચડ્યાં છે, મેઘાડંબર ગાજી રહ્યો છે, પ્રકાશને અટકાવી રહ્યો છે અને વાદળામાંથી અવારનવાર વરસાદ વરસી રહ્યો છે કોઈ કોઇ વાર છાંટા પડે છે, કોઈ કોઇ વાર મુશળધાર વરસાદ પડે છે, કોઇ કોઈ વાર ઝડીનો વરસાદ પડે છે, આખા જંગલમાં ભયંકર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો છે, રસ્તો પણ દેખાય નહિ એવું તિમિર ચોતરફ પસરી રહ્યું છે અને અંદરની દોડાદોડમાં ક્યાં જવું અને કઇ બાજુએ આવવું તેની કાંઇ કળ-ગમ પડતી નથી.

આવા ગાઢ જંગલમાં આ પ્રાણી ભૂલો પડ્યો છે તેના જેવા અનેક પ્રાણીઓ ચારે તરફ રખડે છે એ ક્યાં જાય છે? એનું એમને ભાન નથી. એ શામાટે રખડે છે? એનો એને ખ્યાલ નથી. એ અંધકારમાં અહીંથી ત્યાં અને ત્યાંથી બીજે એમ રખડ્યા કરે છે, નવા નવા રૂપો ધારણ કરી નાટકો કરે

છે અને સાચું સુખ શું છે અને ક્યાં છે તેનો વિચાર કર્યા વગર ક્વચિત્ માન્યતાના મુખમા અને મોટે ભાગે રખડપટ્ટીના ત્રાસમાં નવા નવા વેશ લઇ આંટા માર્યા કરે છે. એને દિશાનું ભાન નથી, એ ક્યા છે તે સમજતો નથી અને એને નીકળવાનો રસ્તો સૂઝતા નથી—જડતો નથી અને ક્વચિત કોઇ વિરલ વ્યક્તિને એવો માર્ગ જડે ને કહે તો તેને બીજાઓ ગાડો કે બાવરો ગણી એની વાત તરફ ધ્યાન આપતા નથી.

આવા જંગલમાં ભૂલા પડેલા અને કોઇ જાતના ધોરણ વગર ચારે તરફ દોડાદોડ કરનારા પ્રાણીઓને તેઓની દોડાદોડી મટાડનાર કોઇ પુણ્યાત્મા માર્ગદર્શક થાય છે. એ એની અનુપમ વાણીવડે રખડપટ્ટી અટકાવવાના રસ્તા બતાવે છે. એવા મહાપુરુષને પ્રથમ કરુણા આવે છે. એમને મનમાં એમ થાય છે કે આ બિચારા મહાજંગલમાં ખરેખર ભૂલા પડેલા છે અને હેતુ કે સાધ્ય વગર નકામા રખડ્યા કરે છે. આવા પ્રાણીઓ ઉપર સાચી દયા લાવી એ કરુણારસના ભંડાર મહાપુરુષો અમૃત જેવી વાણીવડે એ રખડપાટો અટકે એવા ઉપાયો બહુ પ્રેમભાવે બતાવે છે અને તેમ કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ ભટકનારાની ભટકામણ અટકે અને તેઓનો અચળ સ્થાનમાં સ્થિરવાસ થાય એ જ હોય છે.

ભવાટવીમાં ભૂલા પડેલાને ખરેખર આનંદ ઉપજાવે અને તેમને હંમેશને માટે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનકે પહોંચાડે તેવી સુંદર પરિસ્થિતિ આ થઇ. આવી વાણી જો કોઇની હોય તો ખરેખર તે વંદ્ય છે અને આનંદપ્રદ છે. આવી વાણીનો પ્રસાદ જ એવો અપ્રતિહત છે કે એનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. સર્વ રખડપાટો અટકાવનાર આવી વાણી તમારું રક્ષણ કરો!

આ સસાર એ ખરેખર અટવી છે હિંદમા ગાઢ જગલો પૂર્વે ઘણાં હતા, ને માઈલો સુધી એટલા લાંબા હતાં કે એક વાર જો મુસાફર એમા ભૂલો પડે તો એનો પત્તો લાગે નહિ. એ અદર ને અદર રખડ્યા કરે—ભમ્યા કરે. એની ગાઢ ઝાડી અને અદર રહેલા ભયકર પ્રાણીઓનો એ અનેક રીતે શિકાર બને અને હેરાન-હેરાન થઈ જાય. અત્યારે બહુ થોડા જ જગલો રહ્યા છે, તેમા પણ દરેકમા રસ્તા બનાવ્યા છે, છતા અટવીની ગાઢતા અત્યારે પણ મુઝવે તેવી હોય છે જર્મની અને અમેરિકામા ઘણા મોટા જગલો હાલ પણ મોજુદ છે

આ સસારને અટવી સાથે બરાબર સરખાવી શકાય તેમ છે ગ્રથકર્તાએ ચાર વિશેષણો મૂક્યા છે તે સાર્થક છે અને સમજવા યોગ્ય છે આપણે તે સક્ષેપથી જોઈ લઈએ. 'નિરપ્ર' આ સસાર-અટવીમાથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ જડે તેમ નથી. એ એવી મોટી વિશાળ અટવી છે કે અદર અદર આટા માર્યા જ કરે, પણ એમાથી નીકળવાનો માર્ગ જ જડે નહિ. 'પ્ર' એટલે બહાર નીકળવાનો માર્ગ

'પરિગલત્ પ ચાશ્રવાભોધરે' વળી એ સસાર-અટવીને માથે પાચ પ્રકારના આશ્રવરૂપ વાદળા નિરતર વરસ્યા કરે છે પાચ આશ્રવો એટલે આત્માની સાથે કર્મને ગ્રહણ કરવાનુ કાર્ય કરનાર પ્રસગો. એ કર્મને આવવાના નળો છે અથવા પરનાળીઓ છે જેમ કૂવામાંથી કાઢેલ જળ, નીક અથવા પરનાળ કે નળ મારફત ખેતરમા આવે છે તેમ આત્મક્ષેત્રમા આ આશ્રવોદ્વારા કર્મો આવે છે એ આશ્રવો બહુ આકરા અને સમજી રાખવા જેવા છે એના મુખ્ય પાચ પ્રકાર છે અને ઉપભેદ ૪૨ છે એનો વિસ્તાર સાતમી ભાવનામા આગળ ઉપર

થશે. ૪૨ ભેદ અત્ર ટૂંકામાં કહીએ તો (૧) પાંચ 'મિથ્યાત્વ'[1] એટલે અજ્ઞાન (૨) પાંચ 'અવિરતિ' એટલે ત્યાગભાવનો અભાવ (૩) ચાર 'કષાય' એટલે ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ, (૪) ત્રણ 'યોગ' એટલે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ અને (૫) ૨૫ ક્રિયા એટલે શારીરિક વિગેરે પ્રવૃત્તિ કરતી વખત થતા દોષો. આ પાંચ પ્રકારના આશ્રવો સંસાર અટવીને માથે નિરંતર લટકી રહેલા છે એ ખરેખર વાદળાંનું કાર્ય જ કરે છે. વાદળાંનાં કાર્ય બે છે: વરસવું અને પ્રકાશને અટકાવવો. આશ્રવો આખો વખત આ બે કાર્ય બરાબર બજાવે છે. એ આત્મભૂમિકા ઉપર વરસ્યા જ કરે છે અને વરસીને ભવાટવીને લીલીછમ રાખે છે. વળી આત્માને કર્મવડે ભારે બનાવે છે. એ એના ભાવને બરાબર ભજવે છે અને આત્મજ્યોતિના પ્રકાશ ઉપર એ અંધકારની છાયા નાખે છે. એ એનું કાર્ય કેવી રીતે કરે છે તે આપણે સાતમી ભાવનામાં વિસ્તારથી જોશું. અત્ર પ્રસ્તુત વાત એટલી છે કે ભવાટવી ઉપર પાંચે આશ્રવો આખો વખત વરસ્યા જ કરે છે. 'પરિ' ઉપસર્ગ મૂકવામાં ભારે ખૂબી કરી છે. પરિ એટલે ચારે તરફ અથવા હમેશાં એટલે એ પાંચે આશ્રવરૂપ વાદળા કોઇ કોઇ વાર વરસે છે એમ નથી, પણ સદા વરસતા રહે છે અને ચારે તરફ–આખી ભવાટવીમાં વરસ્યા કરે છે.

'**નાનાકર્મલતાવિતાનગહને**'–વળી એ ભવાટવીમાં આશ્રવોનો વરસાદ વરસે છે એટલે તો નવાં કર્મો આવે છે તેની વાત થઇ, પણ તે પહેલાં તે અટવી અનેક પ્રકારના કર્મરૂપ લતાઓથી ખૂબ ગાઢ–ગહન થઈ રહેલી છે, એટલે કે એમાં

---

૧. આશ્રવતત્ત્વમાં પાચ પ્રકારના મિથ્યાત્વને બદલે પાચ ઇંદ્રિયો કહેલ છે અને કર્મબંધના હેતુમાં પાંચ મિથ્યાત્વ લીધેલ છે.

પ્રાણીઓની સાથે અનેક પ્રકારના કર્મો લાગી રહેલા છે કર્મોના પ્રકાર અનેક છે અને એના વિપાક પારવગરના છે એનું આખુ નાટક ચિતર્યું હોય તો પુસ્તકો ભરાઈ જાય. તદ્વિષયક ગ્રંથોથી એ જાણી લેવુ અત્ર વાત એ છે કે—આ સસાર અટવી ખૂબ ગીચ–ગાઢી થઇ ગયેલી છે, કારણ કે એમા કર્મના જાળાઓ ખૂબ પથરાઇ ગયા છે અને ચારે તરફ આડા–અવળા પડ્યા છે એક વડના ઝાડની વડવાઇઓની વાત બાજુ ઉપર રાખીએ, પણ એની શાખાઓ જોઇએ અને એવા અનેક ઝાડો હોય અને એ પ્રત્યેકને શાખા–પ્રશાખા હોય ત્યારે જ જગ કેવુ ઘનઘોર અને ગાઢ થઇ જાય તેનો ખ્યાલ જરૂર આવે. આ સસાર અટવી અનેક પ્રકારની કર્મરૂપ લતાઓથી ખૂબ ગાઢ બનેલી છે

'મોહાન્ધકારોદ્ધુર–' વળી આટલેથી વાત પત તેમ નથી આખી અટવીમા ભયકર અધકાર વ્યાપી રહ્યો છે મોહ રાજાનુ કાર્ય અધારુ ફેલાવવાનુ છે એ રાગ–દ્વેષની મારફત કષાયો, નોકષાયો અને ઇંદ્રિયોને એટલો અવકાશ આપે છે કે પ્રાણી એની નિદ્રામા અથવા નશામા પડી પોતે કોણ છે અને ક્યા છે એ પણ વિસરી જાય છે અને એના વિવેકચક્ષુ નાશ પામી જાય છે 'આખ વિના અધારુ થાય' તેવી એની દશા થાય છે અને એ અધકારમાં ફાંફા મારે છે એ શુ કરે છે અને શુ બોલે છે અને શો વિચાર કરે છે એનુ પણ એને પોતાને ભાન રહેતુ નથી અધારી ઘોર રાત્રિમાં અચાનક જાગી જવા કરવાળો ગોખવા માટે જે ફાંફા મારવા પડે છે તેવી એની દશા થાય છે મોહરાજાનો કરેલો અંધકાર એવો પ્રગાઢ હોય છે કે એ અધકારમાં પ્રકાશની આશા રાખવી એ ઘણી મુશ્કેલ બાબત છે

એક ભયંકર જંગલ છેઃ એમાં ઝાડી, લતા, ઝાંખરા, હાળી-ઓનો પાર નથી, એમાં ચારે તરફ અંધકાર વ્યાપેલો છે, એમા માથે વાદળાં ચઢી આવેલાં છે અને નિરંતર વરસ્યા કરે છે એમાંથી બહાર નીકળવાના રસ્તા દેખાતા નથી. આવી જ સંસાર અટવી છે. એમાં નાના પ્રકારના કર્મની ગીચ ઝાડી છે, એમાં મોહરાજાએ વળી ખૂબ અંધકાર ફેલાવ્યો છે, એની ઉપર આશ્રવરૂપ વાદળો વરસ્યા જ કરે છે અને એમાથી બહાર નીકળવાના રસ્તા દેખાતા નથી, જડતા નથી, પત્તો લાગે તેવી સ્થિતિમાં સાધારણ રીતે નથી.

આવી સંસાર અટવીમાં આ પ્રાણી—અનેક પ્રાણીઓ રખડ્યા કરે છેઃ અંધકારમા ફાંફાં મારે છે, આશ્રવોનો સંગ્રહ કરે છે, એના જળથી કર્મનો વિસ્તાર વધારે છે અને બહાર નીકળવાનો માર્ગ શોધતા નથી, કદાચ માર્ગ સાંપડે તો તેને ઓળખતા નથી અને નિરંતર દોડાદોડ કરી રખડ્યા કરે છે. કોઇ વાર ઉપર જાય છે, કોઇ વાર નીચે જાય છે અને કોઇ વાર આડાઅવળા રખડે છે. એ સંસાર અટવી કેવી છે તેનુ સ્વરૂપ આપણે આગળ અગ્યારમી ભાવનામાં વિસ્તારથી જોઇશું

આખો વખત—અનાદિ કાળથી આવી ભવાટવીમાં રખડતા—ભૂલા પડેલા આપણે સર્વ છીએ. આપણે ચારે તરફ વગર અર્થની દોડાદોડ કરી રહ્યા છીએ અને ચારે તરફ આખો વખત નાચતા ફરીએ છીએ. કોઇ પૂછે કે ક્યાં ચાલ્યા ? તો કાંઇ સમજતાં નથી, સમજાય તેવો જવાબ આપી શકતા નથી, પણ પાછી દોડાદોડ ચાલુ રાખીએ છીએ.

વાત એટલી હદ સુધી બને છે કે ઘણાખરા પ્રાણીઓ તો

રખડીએ છીએ એ વાત પણ જાણતા નથી, જાણે તો માનતા નથી, સાચુ સુખ ઓળખતા નથી, જરા સુખ જેવો ભાસ થાય, કંઇક સગવડ મળે કે તેને સુખ સમજી તેમા મોજ માણે છે અને ઉપર-નીચે આડાઅવળા ચક્કર ચક્કર ફર્યા જ કરે છે

કોઇ કરુણારસથી ભરેલા મહાપુરુષો એની એ સ્થિતિ જુએ છે તેઓએ પણ અનેક જન્મપરપરામાથી પસાર થવા બાદ ખૂબ પ્રયાસ કરી પોતાના આત્માને પવિત્ર બનાવેલો હોય છે પોતે સાચુ સુખ ક્યારે અને કેમ મળે તે બરાબર સમજી ગયેલા હોય છે એવા મહાપુરુષોને ‘ તીર્થંકર ’ કહેવામા આવે છે જેની મદદવડે આ સસાર-સમુદ્ર તરી શકાય તેવા ધર્મસાધન સમુ દને અગે તીર્થ કહેવાય અને એવા તીર્થનુ સ્થાપન કરનાર તીર્થંકર કહેવાય છે એ મહાન્ શુદ્ધ સત્ત્વશાળી મહાત્માઓ કરુણારસથી ભરેલા હોય છે એમની કરુણા કેવા પ્રકારની હોય છે તે આગળ પદરમા પ્રકરણમા બતાવવામા આવશે. અસાધારણ વીર્ય અને શક્તિને પ્રભાવે તેઓ વસ્તુસ્વરૂપ જાણી ગયેલા હોય છે અને વસ્તુને ઓળખ્યા પછી તે કરુણારસની પ્રસાદી તરીકે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી હકીકત પ્રાણીઓને ખરેખરી આવડતથી બતાવે છે

એ જ્યારે વસ્તુસ્વરૂપનુ પ્રકાશન કરે છે ત્યારે શાતરસની ખરી જમાવટ થાય છે પ્રાણીઓ પોતાના કુદરતી વૈર પણ વિસરી જાય છે અને આખા વાતાવરણમા શાતિ જામે છે એ અતિ મધુર વાણીવડે જ્યારે પોતાને સમજાયલુ સ્વરૂપ જનસમાજ આગળ રજૂ કરે છે ત્યારે શાતિનો વરસાદ વરસતો હોય છે અને અતિ શાંત પરિસ્થિતિની વચ્ચે તેઓ અતિ મીઠા શબ્દોમા પ્રેમ ઉપજે તેવી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ બતાવે છે

એમની વસ્તુસ્વરૂપ બતાવવાની પદ્ધતિને અમૃતરસના પ્રસાર સાથે સરખાવી શકાય. જાણે પરમાત્માના મુખમાંથી અમૃત ઝરતું હોય એવી તદ્દન શાંત વાણી માલકોશ રાગમાં નીકળે છે અને એના પ્રત્યેક શબ્દ અને વાક્ય શ્રોતાને શાંતરસમાં ઝબોળી દે છે. મહાત્મા પુરુષોના સન્નિકર્ષનો પ્રસાદ જેણે અનુભવ્યો હોય એને જ એની વિશિષ્ટતા, ઉત્તમતા અને મહત્તા ખ્યાલમાં આવે તેમ છે. એવા મહાત્મા પાસે જઈએ ત્યારે આપણામા ગમે તેટલો ઉકળાટ હોય તે દૂર થઇ જાય છે, કચવાટ નાશ પામી જાય છે અને ચિત્ત અનિર્વચનીય દશા અનુભવે છે સાધારણ મહાપુરુષો જેને આપણે યોગી તરીકે ઓળખીએ છીએ તેમની પાસે જતાં પણ કાંઈક આવો અનુભવ થાય છે તો ખૂદ તીર્થાધિરાજના સાનિધ્યમાં કેવી દશા થતી હશે ? કેવી અખંડ શાંતિ વ્યાપતી હશે ? કેવી અનન્ય સ્થિતિ અંદર અનુભવાતી હશે ? તેની વ્યાખ્યા કરવી અશક્ય છે.

આવી અમૃતરસને વરસાવનારી વાણીમાં અસાધારણ બળ હોય છે એક સાધારણ સારો વક્તા પણ શ્રોતાસમાજને દોરવી શકે છે તો પછી જ્યાં શમરસના ઘુંટડા ભરાતા હોય, જ્યાં શાંતિ-જળના ફુવારા ઊડતા હોય, જ્યાં શાંત જળનાં જળકણો ચારે તરફ ઊડી રહ્યાં હોય અને જ્યાં આખા વાતાવરણમા શાંતિ અને શમની વિભૂતિઓ જામી ગઈ હોય ત્યાં શી સ્થિતિ થાય ? એ વાણીનું બળ કેવું હોય ? પાંત્રીશ ગુણ યુક્ત એ વાણી હૃદયની આરપાર ઉતરી જાય અને મનને હલાવી નાખી શાંતિમાં તરબોળ કરે એમાં જરા પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. વળી એ વાણી અતિ ‘ રમ્ય ’ છે, એ સાંભળતાં મનને અને કાનને આનંદ ઉપજાવે તેવી છે, મનને વશ કરી દે તેવી

છે અને ભાષા જીવનને અણુઅણુટ કરાવે તેવી કોઈ ખૂબ વિનોદ કરાવનારી છે પ્રાણીને રમ્ય ભાષા સાંભળવી ગમે છે, કર્કશતા હોય તો મઝા આવતી નથી. ભગવાન બોલે ત્યારે તુચ્છ ભાષાપ્રયોગ કદી કરતા નથી. એ 'દેવાનુપ્રિય' 'ભવ્ય' આદિ સુદર શબ્દોનો પ્રયોગ કરી પ્રાણીને ઉપદેશ આપે છે એમની ભાષા કેટલી પ્રિય–રમ્ય હોય છે તે તેમનો કોઇ પણ ભાષા પ્રયોગ વિચારવાથી બરાબર સમજાય તેવુ છે વળી દરેક પ્રાણી પોતાને સમજાય તેવી ભાષામા ભગવાનનો ઉપદેશ સાભળે એટલે એને તેમાં રસ પડે છે પરમાત્માની વાણીના પાત્રીશ ગુણો આ સ્થળે વિચારવા યોગ્ય છે એ કારણે એ ભાષા ખૂબ 'રમ્ય' વિનોદકારી અને આનદ આપનારી લાગે છે

આવી અસાધારણ બળવાળી વાણી પ્રકટ કરવાનુ કારણ એક જ હોય છે ઉપર વર્ણન કર્યું તેવા ભયકર વન–જગલમાં ભૂલા પડેલા–રખડપાટે ચડેલા પ્રાણીઓને સ્થિર કરવા, એમનો રખડપાટો અટકાવવા અને એમને આ ભવપ્રપચમાંથી મુક્ત કરી નિરતરની શાતિ મળે એવી સ્થિતિ સમજાવવી

આવી વાણી તમારુ રક્ષણ કરો ! ગ્રથકર્તા કહેવા માગે છે કે અસાધારણ વીર્યવતી એવી ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવની વાણી તમારુ રક્ષણ કરો. ભાવ એ છે કે–શ્રી તીર્થાધિરાજની એવી સુદર શાત વાણી ભવાટવીમા ભટકવાથી દૂર રહેવાનુ તમને બળ આપો !

ગ્રથના આરભમા (૧) આશીર્વાદ (૨) નમસ્કાર અથવા (૩) વસ્તુનિર્દેશ એ ત્રણ અથવા ત્રણમાની એક બાબત બતાવવાનો શિષ્ટ સપ્રદાય છે આશિર્નમસ્ક્રિયાવસ્તુનિર્દેશો વાપિ તન્મુખમ્ એટલે ગ્રથની શરૂઆતમાં કા તો કોઇ

પ્રકારનો આશીર્વાદ અપાય છે અથવા કોઈ ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે અથવા ગ્રંથમા કયો વિષય છે તેનો પ્રસ્તાવ કરવામાં આવે છે. આ પ્રાચીન આર્ય પદ્ધતિ સર્વથા પૂર્વ-કાળના ગ્રંથોમાં સ્વીકારાયલી જોવામાં આવે છે.

ગ્રથકાર શ્રી **વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે** આ ત્રણે બાબતોનો સમાવેશ આ પ્રથમના શ્લોકમાં કર્યો જણાય છે 'તમારું રક્ષણ કરો' એમ કહીને તેઓશ્રીએ હૃદયપૂર્વક આશીર્વાદ મહાપુરુષ તીર્થાધિરાજને નામે આપ્યો છે. આ આશીર્વાદ થયો.

તીર્થાધિરાજને 'કારુણ્યપુણ્ય આત્મા" કરુણાભાવથી પવિત્ર થયેલ આત્માવાળા બતાવીને અને તેઓશ્રીએ કરેલો વાણીનો પ્રસાર રમ્ય છે, આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર છે, સાંભળતાં વિનોદ કરાવે તેવો છે અને કાન અને મનને રસમાં તરબોળ કરે તેવો છે એ દ્વારા તીર્થાધિરાજને એમણે હૃદયપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો છે અને વસ્તુનિર્દેશ તેમણે 'સુધારસકિર' શબ્દથી કર્યો જણાય છે. આ ગ્રંથમા શાતસુધા–શમ અમૃત ભર્યો છે એનું નામ શાતસુધારસ છે અને એ વિષય આ ગ્રંથમાં આવનાર છે એનો અત્ર દિગ્દર્શન પૂરતો નિર્દેશ કર્યો છે. આ પ્રસ્તાવનામાં એ હકીકત–વસ્તુનિર્દેશ હજુ વધારે કરવાનો છે, અત્ર તો માત્ર તેને સૂચવેલ જ હોય તેમ જણાય છે. આવી સુંદર રીતે ગ્રંથની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. ભવાટવીની વિષમતા બરાબર લાગુ પડતા ચાર વિશેષણોથી બતાવી તેમાં ભૂલા પડેલાને ઠેકાણે લાવનારનું અદ્ભુત ટૂંકું સુદ્દાસરનું વર્ણન કરી એમની અમૃત સરખી વાણીની પ્રશંસા કરતાં અને એનો પાલનસ્વભાવ બતાવતાં એમણે

વિષયનિર્દેશ કરી દીધો છે અને સાથે જણાવી દીધું છે કે પોતે જે શાતસુધારસ ગ્રંથની રચના કરે છે તે અસાધારણ આત્મબળવાળા અને કરુણારસના ભંડાર શ્રી તીર્થંકરની અમૃત વાણીને અનુસરે છે અને જે વાણીનો પરમાત્માએ વિસ્તાર કર્યો છે એ જ વાણીને અનુસરી પોતે પણ એના ભાવને બતાવશે. એ સુધારસ-અમૃતરસ કેવી ભૂમિકા ઉપર જામે-જાગે તે હવે બતાવે છે

૨. આ ગ્રંથનું નામ 'શાતસુધારસ' શાતરસનું રસત્વ સાહિત્યમા મહાપ્રયાસે સિદ્ધ થયુ એ રસ કાંઈ સાધારણ રમતની ચીજ નથી, એ પ્રાપ્ત કરવો એ કાંઈ બચ્ચાના ખેલ નથી, એ કાંઈ હામજી-સામજીના કામ નથી. એ શાતરસ જાગે કેવી રીતે? કોને જામે? અને ક્યારે જામે? એ વાત ગ્રંથકર્તા પોતે જ કહે છે એને ગ્રંથનો વિષય પ્રતિપાદન કરવો છે એટલે એની સાથેનો સર્વ સબધ તેમને બતાવવો જ રહ્યો. બહુ ભવ્ય રીત એ પોતાની હકીકત રજૂ કરે છે તેની પ્રતિ પાદન શૈલી પણ ખરેખર વિચારવા યોગ્ય છે

આ આખો સસાર મોહ અને વિષાદે ઉત્પન્ન કરેલા ઝેરથી આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયેલો છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, શોક, કામભોગ વિગેરે મનોવિકારોને પરિણામે પ્રાણીની નિર્ણય શક્તિમા જે ઉહાપોહ આવે છે અથવા તો નિર્ણય-શક્તિ કુંઠિત થઈ જાય છે તે મોહ-અજ્ઞાનજન્ય છે આ 'મોહ' નુ સામ્રાજ્ય આખા જગત પર ચાલે છે બુદ્ધિ અને નિર્ણય-શક્તિમા ભેદ પાડવો એ મોહનુ કાર્ય છે 'હુ અને મારુ' એ એનો મત્ર છે 'વિષાદ' પણ મોહને પરિણામે જ આવે છે માણ પ્રાણીએ

ત્યારે ખૂબ વિષાદ થાય છે અને જાણે કોઇ દિવસ જન્મ્યા જ ન હોઇએ તેવું લાગે છે. સગા-સ્નેહીના દુઃખથી કે મરણથી પણ વિષાદ થાય છે. આ મોહરાજા રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન કરે છે, તે બન્ને મળીને ચાર કષાય ઉત્પન્ન કરે છે અને એને લઇને આખા જીવનમાં ઝેર ભરાઇ જાય છે. ખારું-ખાટું થયેલું જીવન બુદ્ધિનો વિપર્યાસ કરે છે અને વિષાદ-શોક જીવનને કડવું બનાવે છે. આ મોહ અને વિષાદનું ઝેર આખા જગતમાં ભરેલું છે. માત્ર એની ઉપર જઇ જરા અવલોકન કરીએ તો જ આ ઝેર સમજાય-ઓળખાય તેમ છે.

આવા ઝેરથી ભરેલા સંસારમાં **શાંતસુધારસ** પ્રાપ્ત કરવો ઘણો મુશ્કેલ છે. એનાં સ્વપ્ન આવવાં પણ મુશ્કેલ છે. અરે! ટૂંકામાં કહીએ તો એનો ઝબકારો થવો પણ અશક્ય છે. હવે શાંતરસની પ્રાપ્તિ વગર તો આ દુનિયામાં કાંઇ ખરો રસ પડે તેવું નથી. બાકીના સર્વ રસો તો ક્ષણિક છે, આવીને-ઝબકીને ઊડી જનારા છે અને દુનિયાદારીમાં કહેવત છે કે 'રસના તો ચટકા હોય, કાંઇ કુંડા ન હોય' એ કહેવતને યથાર્થ કરનાર છે. ચટકા પણ ઉપરઉપરના અને આવીને ખસી જનારા હોય છે. શાંતરસ જ ખરો, લાંબો વખત રહે તેવો અને ચિરસ્થાયી અસર મૂકી જનારો છે.

આવો શાંતરસ અંદર જાગે કેમ? જામે કેમ? અને ટકે કેમ? દુનિયાની નજરે ડાહ્યા લાગતા માણસોને બરાબર જોઇએ તો તેઓમાંના ઘણાખરા એક અથવા બીજા મનોવિકારને વશ હોય છે. કોઇ સલાહ લેવા લાયક લાગતા હોય છતાં પોતાનાં ધન કે બુદ્ધિના મદમાં પડેલા હોય છે, કોઇ લોભને વશ હોય છે, કોઇ સ્ત્રીના પાશમાં પડેલા હોય છે, કોઇ 'મરી ગયા-મરી

ગયા ' એવું માની નિરંતર કકળાટ કરતા હોય છે કોઇ ખોટા હસી હોય છે, કોઇ ધમાલીઆ હોય છે, કોઇ ક્રોધી હોય છે, કોઇ મશ્કરા હોય છે, કોઇ બીકણ હોય છે, કોઇ વાતવાતમા ઇંદ્રી જનારા હોય છે અને કોઇ ઉપરથી સૌમ્ય જણાતા હોય પણ તેના જીવનનો અભ્યાસ કરતા અતિ ક્ષુદ્ર-તુચ્છ-પામર માલૂમ પડે છે આવા માણસોમાં શાંતરસ કેમ જામે ? એ ગમે તેટલું ભણેલા હોય, ગમે તો ગ્રેજ્યુએટ થયેલા હોય, વિશ્વવિદ્યાલયની અનેક ઉપાધિઓ ધરાવતા હોય, ન્યાયાસન પાસે અક્ષરને બાક્ષરમા નાખી દે તેવી દલીલ કરનારા હોય, મુત્સદ્દીગીરીમા સામાને થાપ ખવરાવનારા હોય; પણ અંતે એનામા શાંતરસ જામતો નથી જામવાની વાત શું કરવી ? એનામા શાંતરસ સ્ફુરતો પણ નથી, દેખાવ પણ દેતો નથી, ચમકારો પણ કરતો નથી

વાસ્તવિક હકીકત એ છે કે-આ શાંતરસ વગર આ જગતમા નામમાત્ર પણ સુખ નથી. આપણે સર્વ સુખને ઇચ્છીએ છીએ અને સુખ પાછળ દોડીએ છીએ અને એને મેળવવાના વલખા મારીએ છીએ, પણ ખરું સુખ ઓળખતા નથી અને ક્ષણિક સુખને સુખ માની તેમાં રાચી જઇએ છીએ ભર્તૃહરિ કહે છે તેમ વ્યાધિના પ્રતિકારને આપણે સુખ માની લઇએ છીએ. સ્વાદ ખાવામાં દૂધપાક-પુરી કે રસ-રોટલી મળે તો તેમા સુખ શું ? અને હારમોનીયમ, દિલરુબા, નાચ સાથે ગાયન સાભળીએ તેમાં સુખ શું ? સ્રી સાથે વિષયાનંદ ભોગવીએ એમાં પણ સુખ શું ? અને ભ્રમરની જેમ ગમે ત્યા રખડીએ એવા ધારી ને જરીના ધધામા પણ આનંદ શો ? આ પ્રાણી ખરા સુખને ઓળખતો નથી અને સમજ્યા વગર સુખના આભાસ પછવાડે

દોડ્યા કરે છે. વાસ્તવિક સુખ તો આત્મિક આનંદમાં છે. એ ચિરસ્થાયી છે અને પછવાડે કચવાટ વગરનું છે. એ સુખ શાંતરસ વગર નામમાત્ર પણ મળતું નથી. આવું ખરું સુખ મેળવવાનો ઉપાય હવે વિચારીએ.

સુખ મેળવવા માટે કોઇ રાજમાર્ગ સાંપડે તો મજા આવે એ સુખ ભાવનાથી સાંપડે છે એમ જેને અતુલ્ય સુખ મળ્યું છે તે અનુભવથી કહે છે. આપણે કોઇ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો તેનાં મૂળો શોધવા પડે છે ત્યારે આ ભાવના તે, શી ચીજ છે? તે બરાબર સમજવું ઘટે. भाव्यते इति भावना "સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવા માટે મનમાં વારંવાર જેનું સ્મરણ કરવામાં આવે અને તે દ્વારા આ સંસારબંધનથી આત્માને મુક્ત કરવામાં આવે અથવા આત્માને મોક્ષ સન્મુખ કરવામાં આવે તે **ભાવના** "

સમજણ અને જ્ઞાન વગર કોઇ પણ ક્રિયા એના વાસ્તવિક આકારમાં પ્રગટ થઇ શકતી નથી આપણે કોણ છીએ? કયા છીએ? શા માટે છીએ? અને આ આખા નાટકનો ખરો અર્થ શો છે? એ બરાબર વિચારવાનું ક્ષેત્ર ભાવના છે. આપણે પ્રવેશકમા જે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કર્યા છે તેનો જવાબ ભાવના આપે છે. એ ભાવનાને બરાબર વિચારવાનું કારણ એ છે કે એ દ્વારા આપણે સામે જોવાને બદલે અંદર જોતા શીખીએ છીએ. અન્યથા આપણને કોઇ પીડા કરે તો આપણે તેના ઉપર ચીડાઇએ છીએ. એવી રીતે દરેક બાબતમાં ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ કરવાની જ આપણને ટેવ છે.

આ ટેવ ભાવનાથી મટે છે. ભાવના આપણને અંદર જોતાં

શીખવે છે, વસ્તુને બદલે વસ્તુના કારણ તરફ આપણને લઈ જાય છે કૂતરાને લાકડી પડે એટલે એ લાકડીને કરડવા દોડે છે, એ તેનું અજ્ઞાન છે લાકડી કયા ગુન્હાને બદલે પડી તે શોધવાનું તેને મન જ થતુ નથી મોહરાજાએ પણ આ જગતમા એવુ અજ્ઞાન ફેલાવ્યુ છે કે આપણી દશા તેણે લાકડીને કરડવા દોડનાર કૂતરા જેવી જ કરી નાખી છે જ્યારે આ ગ્રથમા કહેવાની ભાવના ઉપર વારવાર સ્મરણ-ચિંતવન થશે અને વસ્તુ તેમજ સબધ બરાબર ઓળખવા પ્રયત્ન થશે ત્યારે ધ્યાનવૃત્તિ અટકશે શાંતરસની જમાવટ બરાબર કરવા માટે આ વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરનાર અને આત્માને મોક્ષ પમાડનાર ભાવનાઓ ભાવવી ઘટે.

ભાવના વગર વિદ્વાન માણસના મનમા પણ શાતરસ જાગતો નથી, ઉઠતો નથી, જામતો નથી અને શાંતરસ વગર જરા પણ સુખ નથી, તેથી જેને દુનિયાદારીના શૃગાર, હાસ્ય, વીરરસ કરતા પણ બહુ આગળ લઈ જનાર શાતરસનું મહત્વ સમજાયુ હોય તેને માટે ભાવના બહુ અગત્યની ચીજ છે એ ભાવનાઓ વગર વિદ્વાન પણ સસારમાં રખડી પડે છે, એ વગર ભણેલા માણસો પણ સસારમાં આટા માર્યા કરે છે અને એના વગર શાતરસનો મહિમા એના મગજમા કે વિચાર ભૂમિકામાં આવતો નથી.

'ભાવના' આ ગ્રથનો વિષય છે, એની શક્તિ કેટલી છે તે અત્ર બતાવ્યુ ભાવના વગર શાતરસ જામે નહિ અને શાંતરસ વગર ખરુ સુખ મળે નહિ. ભાવનાની આ જીવનમા તેટલા માટે કેટલી જરૂર છે ? સમજુ ભણેલા-ગણેલાને પણ એને

માટે કેટલી ચીવટ રાખવી ઘટે ? એ બતાવવાની સાથે ગ્રંથકર્તાએ પ્રસ્તાવનામાં 'વસ્તુનિર્દેશ' કર્યો છે.

૩. વિદ્વાન બુદ્ધિશાળીને ઉદ્દેશીને એ વાત તદ્દન જુદા આકારમાં ગ્રંથકર્ત્તા કહે છે. એમણે ગ્રંથના વિષયની વિશિષ્ટતા બતાવી છે અને શાંતરસ વિદ્વાનોમાં પણ જામે એ એમની આંતરેચ્છા છે.

મારા વિચક્ષણ ભાઈઓ ! બુદ્ધિશાળી મહાનુભાવો ! તમે આ સંસારમાં રખડ્યા કરો છો, આંટા માર્યા કરો છો અને હિસાબ વગરના ચક્કરે ચડો છો. ઘડીકમાં તમે અનેક રૂપે હાથી, ઘોડા, ગાય, બળદ, બકરીના વેશ ગ્રહણ કરો છો, વળી કોઈ વાર મગર કે માછલાં થાઓ છો, કોઈ વખત કાગડા-પોપટ થાઓ છો, વળી કોઈ વાર વનસ્પતિમાં જાઓ છો, કોઈ વાર જળમાં જાઓ છો, કોઈ વાર કીડી, માકડ, મચ્છર થાઓ છો, વળી કોઈ વાર મનુષ્ય થઈ જાઓ છો. તમે આવી રીતે ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં આંટા માર્યા કરો છો. તમે આમ ચારે તરફ ચક્કર ચક્કર ફરો છો પણ તેથી તમને ફેર આવે છે—ચક્કર આવે છે ? અને તમને ત્રાસ થાય છે ? આવા ચક્કરથી તમે ખરેખરા થાક્યા છો ? તમને કાંઈ કંટાળો આવ્યો છે ?

વળી આ સંસારમાં જરા વાર સુખ મળે, પાછો વિયોગ થાય, હેરાન હેરાન થઈ જાઓ, રડો, કકળો, મુંઝાઓ, છાતીના પાટીઆ ભીંસાઈ જાય એવા ત્રાસો થાય અને વળી જરા તમારી માનેલી સગવડ મળે એટલે એને તમે સુખ માનો છો; પણ જે સુખ પછવાડે દુઃખ હોય જ નહીં એવું અનંત સુખ તમારે પ્રાપ્ત કરવું છે કે અત્યારે જે મળે તેમાં મ્હાલવું છે અને

આગળ જે થાય તે જોયું જશે એમ ધારી વાત પડતી મૂકવી છે ? તમારા જેવા સમજુની આ અણસમજણની દશા હોય ? ઠોકરોને પાછા પડો અને વળી પાછા ત્યાં જ આંટા મારો છો ! તમારા જેવા વિદ્વાન્, પાકા માણસમાં પૂછવા લાયક માણસની આ દશા હોય ? તમારે ખરું સુખ ખરેખર મેળવવું છે ? છેટો કદી ન આવે અને સુખ, સુખ અને સુખ અનુભવો એ દશા પ્રાપ્ત કરવી છે ?

જો તમને આ રખડપટ્ટી પર ખરેખર ખેદ આવ્યો હોય અને તમારા મનમાં સાચું સુખ ઉમેદને માટે મળે એવી ઇચ્છા તીવ્ર સ્વરૂપે થઇ હોય તો હું તમને તેનો રસ્તો બતાવું તમે ખરેખર આતુર હો તો મારી પાસે તેનો રસ્તો છે

ગ્રંથકર્તા કહે છે કે મેં આ મારા શાંતસુધારસ ગ્રંથમાં શુભ ભાવનાઓનો રસ ઠાંસી-ઠાંસીને ભર્યો છે એ તમે બરાબર સાંભળો. એમ કરશો એટલે તમારો જે ખેદ દૂર કરવાની અને અવિનાશી સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે એ સફળ થશે એ ભાવના કઇ કઇ છે અને તે ભાવવાનું પરિણામ શું આવશે તે આગળ આ પ્રસ્તાવનામાં જ ગ્રંથકર્તા કહેવાના છે

અહીં મારો આ ગ્રંથ સાંભળો એમ કહેવાનો હેતુ જિજ્ઞાસા જાગૃત કરવાનો છે મેં આ ગ્રંથમાં શાંતસુધાનો રસ ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યો છે અને એ જેવો ' મેં જાણ્યો કે અનુભવ્યો તે તમારે માટે અહીં સંઘરી રાખ્યો છે '

આ વાક્યમાં કોઇ જાતનું અભિમાન નથી જેવી ભાવના સિદ્ધર્ષિ ગણિને થઇ હતી કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વિમલાલોક અંજન, તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી અને પરમાન્ન ભૂખ આપવું,

પોતાને ભવિષ્યમાં મળ્યા કરે તે માટે આપવું. આપેલ મળે છે એ ન્યાયે વિશિષ્ટ સ્વાર્થ સાધવા આપવું, એ જ દશામાં વર્તી શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય કહે છે કે તમે આ મારો ગ્રંથ સાંભળો. તમે એ બગણાર સાંભળશો તો તમારા સ્થૂળ સંતાપ નાશ પામી જશે અને તમને અજરામર સુખ અનંત કાળ માટે અવ્યાબાધપણે નિરંતરને માટે મળશે.

ખરી રીતે તો આવા ગ્રંથ સાંભળવા માત્રથી પ્રાણીનો ઉદ્ધાર થઇ જતો નથી, પણ ઉદ્ધારની દિશાએ તેને દોરવાનો ઉપાય તો એજ છે. આ પ્રાણી જો આવું આવું સાંભળતો થાય અને જરા અંદર ઊંડો ઉતરે તો પછી એનો માર્ગ એને જડી આવે આ વાત માત્ર માર્ગ ઉપર લઈ આવવા ખાતર કહી છે. પ્રાણી માર્ગ ઉપર આવે તો પછી એને અનેક રસ્તા ઉઘાડા છે અને એ એને શોધી લઇ શકે તેમ છે. ભાવનાઓનું બળ એવું છે કે એક વાર જાગી તો પછી અંદર ઊંડા ઉતારી દે અને પ્રાણી વિવેક પ્રાપ્ત કરી લે તો પછી સમજુ માટે જરા પણ ચિંતા રહે નહિ. માત્ર એ 'હંબગ' ધારી દૂર નાસતો ન ફરે તેટલા પૂરતી આ સાંભળવાની પ્રેરણા છે અને આંતર આશય એમાં રમણ કરાવવાનો છે.

૪. ગ્રંથકર્ત્તા હજુ પણ પોતાની પ્રાર્થના આગળ વધારે છે. બહુ સારા શબ્દોમાં સુંદર રીતે પ્રેરણા કરે છે. ઉપરના શ્લોકોમાં પ્રાણીને બુદ્ધિમાન કહ્યો. બુદ્ધિથી પ્રાણીને વિવેક આવે છે, પણ તે તેનો સદુપયોગ કરે તો અહીં એ સુંદર બુદ્ધિવાળાના મનના વિચારો પણ સુંદર હોય છે, તેને ઉદ્દેશીને કહે છે. પ્રાણીને સંબોધન કરતાં તેને સુંદર ચિત્તવાળા—સુંદર ચિત્ત-

મંદિરના માલેક! એવા મધુર શબ્દે બોલાવે છે આ પ્રાણી અત્યારે તો સંસારમાં રખડતો ફરે છે અને બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરે છે, છતાં ગ્રંથકર્ત્તાનો આશય એને રસ્તે લાવવાનો છે, તેથી એ તુચ્છ શબ્દોમાં આમંત્રણ કરતા નથી, એ એને નરકાધિકારી કે ભ્રમિત ચિત્તવાળા કે વિષયવિષ્ટામાં રમનારા કીડા કહીને બોલાવતા નથી; પણ એને મધુર ભાષામાં કહે છે કે તમે સુંદર મનોમંદિરના માલેક છો, તમે સારાસાર સમજી શકો એટલી બુદ્ધિશક્તિના સ્વામી છો, તમે પરોપકાર, સદાચાર અને નીતિના માર્ગે તમારા વિચારો દોરવી શકો એટલી તમારી બુદ્ધિ છે અને એવા વિચારો તમે કરી શકો તેમ છો તમે એવા નિર્મળ મનના માલેક છો અને ધારો તો બુદ્ધિનો સારો ઉપયોગ કરી શકો તેવા છો તેથી જ તમને આમંત્રણ કરી, વિજ્ઞપ્તિ કરી, પ્રાર્થના કરી આ અનુભવસિદ્ધ, સાચા, સાદા અને તમારા પોતાના માર્ગ પર આવવા તમને પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે

પ્રાચીન મહાન લેખકો તુચ્છ ભાષામાં આમંત્રણ કરવાની રીત પસંદ કરતા નહોતા. વાચનાર કે સાંભળનાર પ્રથમ દૃષ્ટિએ વિરુદ્ધ પડી જાય અને ગ્રંથમાં આગળ ન વધે તો લેખકનો પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય છે સુંદર લેખકો કદી લોક સમાજને અસાધ્યની કોટિમાં ગણતા જ નથી. પોતાની પાસે સારી વાત હોય છે તે ઘણી મીઠી ભાષામાં મુદ્દો ન ચૂકાય તેવી રીતે સ્પષ્ટ આકારમાં રજૂ કરે છે ભાષાસૌષ્ઠવ કદી ચૂકતા નથી અને તેને માટે ખાસ ચીવટ રાખે છે

ભવ્ય વિચારકો! સુંદર મનોમંદિરના માલેકો! આ ગ્રંથમાં

કહેવાની બાર ભાવનાઓ તમે તમારા મનમાં ધારણ કરો જેમ ધનવાન માણસ પોતાના ગળામાં અમૂલ્ય મોતીની માળા ધારણ કરે છે તેમ આ ભાવનારૂપ મૌક્તિકમાળા તમારા મનોમંદિરમાં ધારણ કરો. હૃદય ઉપર ધારણ કરેલી મોતીની માળા અન્ય જોનારને સુંદર લાગે છે અને પહેરનારની નજરમાં આખો વખત રહે છે તેવી જ આ ભાવના–રત્નમાલિકાની સ્થિતિ છે. એ મનમાં ધારણ કરનારને અનંત સુખ આપે છે અને એના વાતાવરણમાં રહેનારને અદ્ભુત શાંતિ આપે છે. એટલા માટે એ ભાવનામાળા તમારા મનોમંદિરમાં ધારણ કરો.

એ ભાવનાઓ કેવી છે? એ 'શ્રુતપાવના' છે એમાંથી ઘણા ભાવો પ્રાપ્ત થાય છે. (૧) એ સાંભળવાથી કાનને પવિત્ર કરે તેવી છે. ઘણી હકીકત એવી હોય છે કે એ સાંભળતાં કંટાળો આવે, દુઃખ થાય અને એવી વાત ન સાંભળી હોત તો સારું એવી વૃત્તિ થાય છે. આ ભાવનાઓ તો એવી છે કે એ સાંભળતાં અતિશય આનંદ આપે છે.

અહીં એક વાત જરૂર કરવા જેવી છે. એ સંબંધી વિશેષ વિવેચન તો ઉપોદ્ઘાતમાં થશે; કારણ કે એનું સ્થાન ત્યાં છે. ગ્રંથકર્ત્તાએ આ બાર ભાવના તથા ધર્મધ્યાનને અનુસંધાન કરાવનાર બીજી મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાઓ બહુ સુંદર રીતે બનાવી છે. એમણે પ્રત્યેક ભાવના પર આઠ અથવા નવ સુંદર શ્લોકો ભિન્નભિન્ન પ્રચલિત છંદોમાં લખ્યા છે અને તેથી પાઠ કરવામાં સુગમ છે. એની ભાષા હૃદયસ્પર્શી અને વિચાર કરે તો અંતઃકરણમાં આરપાર ઉતરે તેવી છે. વિચાર ન કરે તો પણ કાનને પવિત્ર કરે તેવી તેની શબ્દરચના છે. ત્યારપછી પ્રત્યેક ભાવના

પર એમણે એક એક અષ્ટક ગીત મૂક્યુ છે એ જો એના ચાલુ રાગમા ગવાય તો કાનને ખરેખર અપૂર્વ આહ્લાદ આપે તેવો તેનો રાગ છે એ સુંદર રીતે ગવાય છે અને તાલ સુરની કેળવણી વિનાની પણ ચાલુ દેશીમા ગાઈ શકાય તેવી તેની રચના છે. આ હકીકત પર ચર્ચા તો હવે કરવાની છે, તે તેના સ્થાન પર થશે. અત્ર કહેવાની વાત એ છે કે જો વિદ્વાનોની ચર્ચા બાજુએ રાખવા પણ આ ભાવનાઓ કાનને ખૂબ મજા આપે તેવી છે, આનંદ આપે તેવી છે, પવિત્ર કરે તેવી છે

એક વખત કોઈ દેશી રાગો જાણનાર પાસે તેના લય જાણી લઈ, તેમા ગાવામા આવે તો ખૂબ મજા આપે તેવી છે એ ગીતો અસલ ઉસ્તાદી રાગોમાં પણ ગવાય તેવા છે અને એના છંદો સાદા, સરલ અને ચાલુ હોવા ઉપરાત એની રચના એવી સરસ છે કે એક બે વખત છંદોનુ પુનરાવર્તન કરી જવા પછી એ કાન સાથે અથડાયા જ કરશે, અંદર ગાન ઉત્પન્ન કરશે અને ભૂલવા પ્રયત્ન કરવા છતા પણ સ્મરણમા ચોટી જશે.

(૨) આનુ નામ 'શ્રુતપાવન' કહેવાય. એમા બીજો પણ ભાવ છે એ શ્રુત એટલે સાભળી હોય તો સાભળનારને પવિત્ર કરે છે કાન અને કાનનો ધણી એક જ છે, છતાં કાનને પવિત્ર કરવા એ જુદી વાત છે, સાભળનારને પવિત્ર કરવો એ જુદી વાત છે, તે વિચાર કરવાથી સમજી શકાશે.

(૩) શ્રુત એટલે જ્ઞાન. તીર્થંકરે કહેલુ અને ગણધરોએ ગુંથેલુ આગમ અનુયોગનુ શાસ્ત્ર. જૈન શાસ્ત્રમાં એને 'શ્રુત' જ્ઞાન કહેવામા આવે છે એ શ્રુતજ્ઞાનથી આ બારે ભાવના પવિત્ર થયેલી છે ટૂંકામાં કહીએ તો એ કોઈએ પોતાની

કલ્પનાથી ઊભી કરેલી–જોડી કાઢેલી વાત નથી, પણ શ્રુતનો વિષય થયેલી છે અને સિદ્ધવસ્તુઓમાંથી સિદ્ધહસ્તદ્વારા સાંભળીને નોંધાઇ ચૂકેલી છે.

(૪) અથવા કોઇનું જ્ઞાન બરાબર ન હોય તો તેને બરાબર કરી આપનાર, તેનામાં વિવેક ઉત્પન્ન કરનાર અને તેના ઉપરચોટીઆ શ્રુતજ્ઞાનને યથાર્થ શ્રુત કરી પવિત્ર કરનાર હોઇ એ જાતે પરમ પવિત્ર છે. જ્ઞાન અને અજ્ઞાનનો ફેર અહીં સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે આવા અનેક અર્થ નીકળી શકે એવો એ શબ્દ છે. ભાવ સમજાય તેવો છે.

આવી શ્રુતને પવિત્ર કરનારી બાર ભાવનાઓ મનમાં ધારણ કરો એમ લેખક મહાત્મા કહે છે- ઉપરના (ત્રીજા) શ્લોકમાં ભાવનાને સાંભળવાની સૂચના કરી, આ (ચોથા) શ્લોકમાં મનમાં ધારણ કરવાની વાત કરી વાત એ છે કે માત્ર સાંભળવાથી લાભ તો થશે, પણ ખરો લાભ તો એને મનમાં ઊંડી ઉતારી, એને જીરવવાથી થાય તેમ છે ભાવના જીરવાય કેમ? એની કળા પણ આ ગ્રંથ વાંચવાથી અને એમાં ઊંડા ઉતરવાથી સાંપડશે.

આવી ભાવનાઓને મનમાં ધારણ કરવાથી લાભ શો? અને એનું પરિણામ શું? એ વાત હવે લેખકશ્રી પોતે જ કહે છે.

આ સંસાર અરણ્ય જેનું વર્ણન પ્રથમ શ્લોકમાં કરવામાં આવ્યું છે તેમાં અનેક જાળાંઝાંખરા વિગેરે છે, પરંતુ એમાં કલ્પ-વેલડીઓ પણ છે. એ શોધવી પડે તેમ છે, પણ શોધનારને જરૂર મળે તેમ છે. એ સમતાકલ્પવેલડી તો એવી છે કે એક વખત શોધ કરવાથી એ મળી જાય તો પછી તેની પાસેથી

સમતા-શમ-સ વેગ વિગેરે અનેક ફળો મળી શકે તેમ છે કલ્પવૃક્ષનો એવો સ્વભાવ છે કે એ માગનારને માગ્યા ફળ આપે સમતા લતા પાસેથી તો ચારિત્રરાજના પરિવારના અનેક ફળો મળે તેમ છે એના ફળોનુ વર્ણન ઉપમિતિ ભવપ્રપચા કથાના ( ) પ્રસ્તાવમા વિસ્તારથી કર્યું છે. એ સમતાકલ્પવેલડીના ફળો પ્રાપ્ત કરવા માટે એ વેલડીને ઉગાડવી જોઈએ અને ઉગાડવા પહેલા એને ઓળખવી જોઈએ.

એ સમતાલતામા અસાધારણ શક્તિ છે એ કહેવાય છે તો કઠી-શાત, કારણ કે સમતાના વાતાવરણમાં શાતિ હોય છે, પણ એની ગતિ અદ્ભુત છે એને અગ્રેજી ભાષામા Driving power (વેગ-શક્તિ) કહે છે એ વેગ, એ બળ, એ ધક્કા જેને પ્રાપ્ત થાય એની આત્મિક પ્રગતિ ઘણી વધી જાય છે અને એ કર્મનો તો ચૂરો કરી નાખે છે એ સમતાના પ્રતાપે પ્રાણી અરિહત-અર્હંત થાય છે, એ કર્મરૂપ દુશ્મનોનો નાશ કરનાર-કાઢી નાખનાર બને છે અને એ શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કરનાર થાય છે આવી અદ્ભુત શક્તિ સમતાલતામા છે અને તે સારી રીતે જાણીતી છે કોઇ ખરા યોગીની સન્મુખ જતા એનો ખ્યાલ આવે છે, મહાત્મા પુરુષોમા એનો સાક્ષાત્કાર દેખાય છે અને ઋષિમુનિઓમા એનો પ્રભાવ એમના વર્તન અને વચનોથી જણાઈ આવે છે જ્યારે માન-અપમાન સરખા ગણવાની ટેવ પડે, જ્યારે પથ્થર અને સુવર્ણ ઉપર સમભાવ થાય, જ્યારે સ્તુતિ કે નિંદા ઉપર એક સરખી વૃત્તિ આવે, જ્યારે સગવડ-અગવડમાં મનની એક સરખી વૃત્તિ ટકી રહે ત્યારે ખરી સમતા-શાતિ પ્રાપ્ત થાય છે એનુ આબેહૂબ વર્ણન યોગીરાજ આનદઘનજીએ શાતિનાથજીના સ્તવનમા કર્યું

છે. એના પરિણામે કેવી મનોદશા થાય છે તે યોગશાસ્ત્રના પ્રણેતા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે વીતરાગસ્તોત્રમાં વર્ણવેલ છે.

આવી અદ્દભુત વીર્યવતી સુપ્રસિદ્ધ પરિણામ જણાવનારી સમતાલતા આ ભવ–કાનનમાં પ્રાપ્ય છે, પણ અત્યારે એનો વેગ મોહરાજાએ દબાવી દીધો છે–છુપાવી દીધો છે–દાટી દીધો છે. મોહ કષાય વિગેરે અનેક વિકારોને જન્મ આપે છે. એ વિકારોને પરિણામે પ્રાણી રાગ–દ્વેષમાં પડી જાય છે અને રાગ-દ્વેષ એ સાચી નિર્ણયશક્તિની આડે આવે છે. એટલે વાત એ થઇ કે અસાધારણ ફળો આપનાર અને સુપ્રસિદ્ધ મહિમા-વાળી સમતાલતા તમારા સંસાર અરણ્યમાં–ભવ કાનનમાં છે, પણ તે તમારામાં મોહના જોરથી ઉગતી નથી–જામતી નથી–વધતી નથી અને તે કેમ વધે ? એના મૂળમાં રાગ–દ્વેષ એવું ઝેર રેડે છે કે એનાં મૂળો બળી જાય છે અથવા અરધાંપરધાં જળી જાય છે. કોઇ લતાના મૂળ બળી જાય એટલે એનો પાયો જ નકામો થઈ જાય છે અને એ વધતી અટકી જાય છે

જો તમારે આ સમતાલતાને ઉગાડવી હોય, જો તમારે એનાં ફળ ચાખવાં હોય, જો તમારે અત્યારની સર્વ ગુંચવણનો અંત હંમેશને માટે આણવો હોય તો મહાનુભાવો ! તમે આ કહેવાશે તે બાર ભાવનાઓ મનમાં બરાબર ભાવો, એને તમારા વિચારક્ષેત્રમાં બરાબર સ્થાન આપો અને એને વારંવાર જમાવો, વગર અટક્યે જમાવો, એનો નિરંતર અભ્યાસ કરો અને એને મનોમંદિરમાં સ્થાન આપો. વાતનો સાર એ છે કે આ બાર ભાવનાઓ તમે નિરંતર ભાવો.

આ શ્લોકમાં બાર ભાવનાની વાત કરી છે એ વાત

વિચારવા જેવી છે આ ગ્રંથની અસલ યોજના બાર ભાવના સબંધી ઉલ્લેખ કરવાની હશે અને પછી ચાર ભાવના પછ-વાડે લખવાનો વિચાર થયો હશે એવું અનુમાન થાય છે—તે સબંધી ઉપોદ્ઘાત જુઓ.

૫. એ સમતાલતા પ્રાપ્ત કરવા જેવી તો ખરી, પણ જ્યા ગામમા પેસવાના જ વાધા હોય ત્યાં એ કેમ બને ! મોહરાજાએ એની શી સ્થિતિ કરી છે તે આપણે જોયુ હવે એનો અંકુર—એનુ બીજારોપણ થવામા ઘણા વાધા છે તે બતાવે છે બધી વાતનો સાર એ છે કે ગમે તેણ કરીને 'સમભાવ' પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ. આ જ ગ્રંથના લેખક ઉપા ધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય પુન્યપ્રકાશના સ્તવનમા કહે છે કે —

> સમતા વિણુ જે અનુસરે, પ્રાણી પુણ્ય કામ,
> છાર ઉપર તે લીંપણુ, ઝાખર ચિત્રામ,
> ધનધન તે દિન માહરો.

એમના સમકાલીન ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહા રાજ ક્રોધની સજ્ઝાયમા કહે છે કે —

"ઉપશમ સાર છે પ્રવચને, સુજસ વચન એ પ્રમાણો રે"

એ સમ અથવા શમ શુ છે એનો ખુલાસો પણ શમાષ્ટકમા શ્રીયશોવિજયજી આપે છે તેઓ કહે છે કે —

> विकल्पविषयोत्तीर्णः, स्वभावालम्बन सदा ।
> ज्ञानस्य परिपाको यः, स शमः परिकीर्तितः ॥

" વિકલ્પના વિષયથી ઉતરી ગયેલ અને સ્વભાવના અવલંબનને ગ્રહણ કરનાર જે જ્ઞાનનો પરિપાક તે શમ કહેવાય છે "

મતલબ સમભાવ વગર સર્વ ક્રિયા વસ્તુતઃ નકામી થાય છે, કચરા ઉપર લીંપણ જેવી થાય છે, શુદ્ધ કરેલી ન હોય તેવી ભીંત ઉપર ચિત્રામણ જેવી થાય છે, એ સમ છે એટલે એમાં કોઇ જાતના વિકલ્પો થતા નથી. આત્મા એના મૂળ સ્વભાવનું અવલંબન કરે છે. ભણ્યાગણ્યાનું–સર્વ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું એ ફળ છે અને આખા જૈનશાસનનો સાર છે. કોઇ પણ પ્રકારના વિકાર રહિત અને એક સરખા પરિણામ થાય તેને ' સમ ' અથવા ' શમ ' કહેવામાં આવે છે.

હવે મનનો વિચાર કરીએ તો સાંસારિક પ્રાણીઓના મનમાં આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન ચાલ્યા કરે છે. બહુ સંક્ષેપમાં કહીએ તો તે બન્ને ધ્યાનો અપધ્યાન છે અને તે નીચે પ્રમાણે વ્યક્ત થાય છે. આર્ત્તધ્યાનના ચાર પ્રકાર.—

૧ ગમે તેવી વહાલી ચીજોનો નાશ થાય તે પછી અથવા પહેલાં તેનું ચિંતવન–**ઇષ્ટનાશ.**

૨ ન ગમે તેવી વસ્તુ કે માણસોના સંયોગ–ભૂત કે ભાવીનાં ચિંતવન–ચિંતા–' **અનિષ્ટસંયોગ** '.

૩. વ્યાધિ થઇ ગયો હોય તેની ચિંતા, દવા, વ્યાધિ થવાની કલ્પના, મરણ ભય–' **રોગપ્રતિકાર** '.

૪. મારું શું થશે ? હું શેના ઉપર ગુજારો કરીશ ? દુઃખ આવશે તો શું થશે ? ' નિદાનકરણ '–**આગામીચિંતા.**

રૌદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકારઃ—

૧ અન્ય જીવને મારી નાખવાના, દુ ખ દેવાના, કર્મના કરવા-કરાવવાના વિચાર-હિંસાનુબંધી.

૨ જૂઠુ બોલવુ, ઉતરપીંડી કરવી, ખોટા આરોપ મૂકવો વિગેરે વિચાર-મૃષાનુબંધી.

૩ પારકા ધન કે ચીજને ઉપાડવી, તેની રજા વગર લઈ લેવી, તેને લગતા મનમા ઘાટ ઘડવા-ચૌર્યાનુબંધી

૪ લોભને તાબે થઈ તૃષ્ણા વધારવી, પરિગ્રહ મેળવવાની આશા-તૃષ્ણાના વિચાર કરવા તે-પરિગ્રહાનુબંધી

આ આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી જૈન દૃષ્ટિએ યોગમા (પૃ ૧૩૧મા) આપ્યુ છે આવા આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનના પરિણામો-વિચાર ઘટનાઓ-ચાલતી હોય ત ખરેખર અગ્નિ જેવી છે એ ભાવનાશીલ વિવેકને-સદ્સદ્વિચારણારૂપ સુદર મદિરને મૂળમાથી બાળી નાખે છે જ્યા આર્ત્તરૌદ્ર કે ધ્યાન એના કોઈ પણ આકારમા મનમા વર્તતુ હોય ત્યા ભાવનાશીલ વિવેકરૂપ સૌદર્યનો નાશ થઈ જાય છે

જે મનમા આર્ત્ત-રૌદ્ર ધ્યાન એના એક પણ પ્રકારમા વર્તતુ હોય છે ત્યા વિવેકરૂપ વૃક્ષનો નાશ થાય છે

આ પ્રાણી વિષયમા લોલુપ છે એને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા ખૂબ આનદ આવે છે એનો અનત ગુણવાળો આત્મા એટલો બધો વિભાવદશામા પડી ગયો છે કે એને સ્ત્રીસગ કે સુદર ભોજન, નવનવપદાર્થદર્શન કે સુદર શ્રવણાદિકમા રાગ થાય છે, તેમા એ મસ્ત થઈ જાય છે, તેમા એ એકરૂપ થઈ જાય છે

આવા વિભાવદશામા લપટી ગયેલા આત્માના મનનો વિચાર કરીએ તો એ આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનમા પડી જઈ એના બળતા અગ્નિમા ભાન ભૂલી જાય છે, એનો વિવેક નાશ પામે છે અને એ એમા એટલો લુબ્ધ થઈ જાય છે કે એનામાં સમતા આવતી નથી અરે! વાત ત્યાંસુધી થાય છે કે એનામા સમભાવના અકુરો પણ ફૂટતા નથી. જ્યાં મૂળીઆને અકુરો પણ ન ફૂટે ત્યા ઝાડ ઊગવાની તો વાત જ શી કરવી? અને નાનો છોડ ઊગવાની પણ આશા કેમ રહે?

કોઈ પણ સાદો દાખલો લઈએ. મનમાં કોઈ ઉપર વૈર થયુ એટલે પછી શા શા વિચાર આવે? કેવા કારસ્થાનો સૂઝે? કેવી યોજનાઓ ઘડાય? કેટલા ગોટા વળે?

અથવા માન મેળવવાની આશા થઇ. પછી કેટલા દંભો કરવા પડે? કેવા દેખાવો કરવા પડે? કેટલા હાકપીછોડા કરવા પડે? કેટલા ગોટા વાળવા પડે?

દુનિયાદારીનો એક દાખલો લઇએ આત્માના વિભાવરમણની એક સ્થિતિ કલ્પીએ પછી જુઓ તો એમા ગુચવણ, ગોટાળા, દભ, ધમાલનો પાર નહિ રહે. વિષયમાં રમવાની લોલુપતા હોય અને મન વિકારથી ભરેલું હોય, વિવેક બળી ગયો હોય, પછી એમા સમતા ક્યાંથી આવે? કેમ આવે? કયે રસ્તે આવે?

ધ્યાનમાં રાખવાનુ છે કે આ સર્વ વાત વિદ્વાનોને પણ એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે. એ ગમે તેટલું ભણેલ હોય, એણે દ્રવ્યાનુયોગ કે ગણિતાનુયોગના ગ્રંથો વાચ્યા હોય, એણે જ્ઞાનવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો હોય, પણ જો તે વિષયમાં

આસક્ત હોય અને એના મનમા કોઇ પણ મનોવિકાર હોય તો એનામા સમભાવનો અકુર પણ ઉદ્ભવતો નથી.

આ શમાકુર ઊગાડવા માટે પ્રયત્ન કરવો, એની દિશા સમજાવવી—એ આ ગ્રથનો ઉદ્દેશ છે હવે એ શમાકુર જગાડવા—ઊગાડવા માટે ભાવનાની જરૂર છે એ વાત તો ઉપર જણાવી દીધી છે ભાવનાના ચાલુ અભ્યાસથી ‘ શમ ’ જાગે, એ વાત આ પ્રસ્તાવનામા કરવાની છે એ ક્યારે થાય તે સક્ષેપમા હવે જણાવી, છેવટે આ ગ્રથમા કહેવાની ભાવનાનો નામ-નિર્દેશ કરશે. અહીં વાત એ કરી કે દુર્ધ્યાન કરનાર વિષયાસક્તના મનમા અતિશય પ્રયત્ન હોવા છતા સમભાવ મૂળીઆ પણ નાખતા નથી

* ઉપરના શ્લોકમા વિષયવાસનામા પડી રહેવાની વાત કરી. એથી ઊલટી રીતે જે જ્ઞાનીનો આશય વિવેકરૂપ અમૃતનો વરસાદ વર્ષાવનારો થઇ જાય છે તે પ્રાણીના હૃદયમા લોકોત્તર સુખરૂપ ફળને આપનાર સદ્ભાવનારૂપ કલ્પલતા ઊગ રહેતી નથી. મનહર એવા પ્રાણીને લોકોત્તર સુખ જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે આખી વાતનો આધાર અતરના આશય ઉપર છે બાહ્ય દૃષ્ટિએ સમાન ક્રિયા કરનારને ફળમા ઘણો ફેર પડે છે બે પ્રાણીઓ દૂધપાકપુરી ખાતા દેખાય છે જોનારની નજરે એ બન્ને એક જ ક્રિયા કરે છે, છતા એક મહામલિન કર્મ બાધતો હોય છે અને બીજો કર્મનો નાશ કરતો હોય છે એક આવી પડેલ વસ્તુ ખાતો હોય છે, પણ એ શરીરને ભાડુ આપતો હોય છે અને બીજો અતરથી રસ જમાવી, સ્વાદ કરી, ગૃદ્ધ થઈ, રાચીમાચીને ખાતો હોય છે.

એટલા માટે અંદરનો આશય શું વર્તે છે? મન ક્યાં છે? એ વાત પર ઘણો આધાર રહે છે.

જે પ્રાણીનો આશ્રય ખાસ કરીને જ્ઞાનમય થયેલો હોય, અને જ્ઞાને કરી અંદરના સૂક્ષ્મ ભાવો ઓળખવા જેટલી જેનામા ચતુરાઇ આવી ગઇ હોય એવો પ્રાણી જો વિવેકામૃતના વરસાદરૂપ પ્રગતિનો આશ્રય કરે તો પછી તેનાથી અસાધારણ લોકોત્તર પ્રશમસુખરૂપ ફળને આપનાર સદ્ભાવનારૂપ કલ્પલતા દૂર રહેતી નથી. મતલબ એને પ્રશમસુખ જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે. આમા ટુંકામાં નીચે પ્રમાણે વાત થઈ.

૧. અંદરનો આશય જામવો–સ્થિર થવો જોઇએ.

૨. એ આશયમાં જ્ઞાનમય નિપુણતા ભળવી જોઇએ.

૩. એવો નિપુણ આત્મા વિવેકને વરવો જોઇએ.

૪. એવા વિવેકને વરેલા આત્માથી સદ્ભાવના દૂર જતી નથી.

૫. પરિણામે લોકોત્તર પ્રશમસુખ એને જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભાવાર્થ સમજાઇ જાય તેવો છે.

આ શ્લોકનો ભાવ બીજી રીતે પણ બેસે તેમ છે. સદ્ભાવના સુરલતા હોય તો જે પ્રાણીનો આશય વિવેકામૃતના વરસાદરૂપ રમણીય પ્રગતિનો આશ્રય લે છે તેને લોકોત્તર પ્રશમસુખની ફળપ્રાપ્તિ દૂર નથી, એને એવાં ફળની પ્રાપ્તિ તુરત થાય છે આ અર્થ સમીચીન જણાય છે. ભાવનાથી વિવેક લાવવાનો જે ક્રમ આપણે સમજ્યા છીએ તે પ્રમાણે આ અર્થ ઠીક લાગે છે એ પ્રમાણે અર્થ કરીએ તો નીચેનો ભાવ બેસે.

૧ સદ્ભાવના હોય, ૨ શુદ્ધ આશય અતિશય જ્ઞાનથી વધેલો હોય, ૩ એવો પ્રાણી વિવેકામૃતનો આશ્રય કરે તો, ૪ એને પ્રશમસુખની પ્રાપ્તિ દૂર નથી.

વાતનો સાર એ છે કે પ્રશમ સુખ લોકોત્તર છે, પૂર્વ અનનુભૂત છે અને આત્મિક પ્રગતિ વધારી દેનાર છે એ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો આશય છે એ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે એવો નિર્ણય છે એ નિર્ણય શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસ ઉપર રચાયેલો છે જ્ઞાન અને વિચારણા ઉપર સ્થપાયેલા નિર્ણયો બરાબર ટકી શકે છે એવા સુંદર મનમા વિવેક પ્રાપ્ત થઈ ગયો હોય છે એનુ સાચુ ઓછુ શુ છે ? તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે આવી સ્થિતિમાં અસાધારણ વીર્યવાન લોકોત્તર પ્રશમસુખ પ્રાપ્ત થાય અને થયા પછી ટકી રહે એ તદ્દન સમજી શકાય તેવી વાત છે

વિષયલોલુપી પ્રાણીમા સમભાવના અંકુરો ઊગતા—જામતા નથી, જ્યારે ભાવનાશાળી જ્ઞાની—વિવેકી પ્રાણીમા પ્રશમ રસ જામી જાય છે આ રીતે પાચમા અને છઠ્ઠા શ્લોકમા બન્ને વાત કરી દીધી. શમનો અંકુરો ઊગે નહિ તો પ્રશમ ફળોના ઢગલા ક્યાથી થાય ?

૭–૮ સદ્ભાવનાનુ સ્થાન શુ છે અને તે પ્રાપ્ત કરવાનુ ફળ શુ થાય તે બતાવ્યુ હવે આ ગ્રથમા આપવાની બાર ભાવનાનો નિર્દેશ કરે છે અહીં પણ બાર ભાવનાના નામ આપશે તે વાત સૂચક છે એ ચર્ચા આપણે ઉપોદ્ઘાતમાં કરશુ આ બન્ને શ્લોકોમા બાર ભાવનાના નામો આપ્યા છે આ સસારની રખડપટ્ટીથી તુ છૂટી જા તે માટે નીચેની બાર ભાવનાઓ ભાવ. આત્માની સાથે લાગેલા કર્મોથી અને તેથી

થતાં બંધનોથી કંટાળો ઉત્પન્ન થયો હોય તો આ સર્વ વિચારણાઓ કર. અતિ સંક્ષેપમાં તે નીચે પ્રમાણે છે:—

૧ તારો સંબંધ, તારા સંયોગો, તારી ચીજો નિત્ય તારી પાસે રહેવાની નથી, તારું શરીર પણ હંમેશનું તારું નથી.—'અનિત્ય'

૨ તને વ્યાધિ થાય તો પીડામાં કોઈ ભાગ પડાવે તેમ નથી, દુઃખમાં કોઈ ટેકો આપી શકે તેમ નથી, જરાવસ્થાને કે મરણને રોકી શકે તેમ નથી. તારે તારો જ આધાર છે.—' અશરણ '

૩. આખા સંસારમાં કર્મરાજા જે નાટક કરાવી રહ્યા છે અને આખો આ ભવપ્રપંચ ચાલી રહ્યો છે તેની વિવેકપર્વત પર ઊભા રહી વિચારણા કરવી તે—' **સંસાર** '

૪. આ પ્રાણી—એનો આત્મા એકલો જ છે, એનું કોઈ નથી, એ કોઈનો નથી, એ એનો પોતાનો માલેક છે.—' **એકત્વ** '

૫ આપણો આત્મા સર્વથી અન્ય છે—ભિન્ન છે, એનું કોઈ સગું નથી, એનું શરીર પણ એનાથી અન્ય છે આ સ્વ-પરભાવવિચારણા.—' **અન્યત્વ** '

૬. માંસ, રુધિર, મેદ, હાડકાં, લોહી અને ચામડીનું બનેલું આ શરીર અપવિત્રતાની પોટલી છે, એના ઉપર મોહ કરવા જેવું નથી, એનો ખરો ઉપયોગ કરી લેવા જેવું છે.—'**અશૌચ**'

૭ જીવ મિથ્યાત્વથી, અવ્રતીપણાથી, કષાયોથી અને મન-વચન-કાયાના યોગથી કર્મો બાંધે છે, ભારે થાય છે અને સંસારમાં રખડે છે.—' **આશ્રવ** '

૮ ક્ષમાદિ દશ યતિધર્મો, આઠ પ્રવચન માતા, બાર ભાવનાઓ,

બાવીશ પરીષહો વિગેરે દ્વારા આવતા કર્મોને રોકી શકાય છે એ વિચારણા–' સંવર'

૯ વૃત્તિ પર અંકુશ, અનશનાદિ બાહ્ય તપસ્યા તથા વિનય, વૈયાવચ્ચ આદિ આંતર તપસ્યાથી લાગેલાં કર્મોની મુક્તિ વગસ્થોગચ્ચે શક્ય છે તે વિચારણા–' નિર્જરા '

૧૦ આત્માનું સ્વરૂપ, કર્મસ્વરૂપ, બન્નેનો સંબંધ, મુક્તિમાર્ગ, તેના ઉપાય અને તેનું ઉપાદેયપણું ધર્મમાં બતાવ્યું છે તેની પુષ્ટિરૂપ વિચારણા–' ધર્મસુઆખ્યાત '

૧૧ લોકાકાશનું સ્વરૂપ, લોકનું સ્વરૂપ, તેમાં થતા આત્માના જન્મ–મરણની સ્થિતિ અને એના રખડપાટાના સ્થાનોની વિચારણા–' લોકપદ્ધતિ'

૧૨. સાચા માર્ગની ઓળખાણ, પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણ મુશ્કેલ છે, પણ એ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ કરવી એ ખાસ કર્તવ્ય છે એની વિચારણા–' બોધિદુર્લભ '

આ બાર ભાવના આ ગ્રંથમાં કહેવાની છે

આપણો ક્રમ નીચે પ્રમાણે રાખશું

પ્રત્યેક ભાવનાને પ્રકરણ કહેવામાં આવશે. એટલે બાર ભાવનાના બાર પ્રકરણ અને મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાના ચાર પ્રકરણ એમ સોળ પ્રકરણ થશે.

પ્રથમ પ્રકરણ

પરિચય :: અનિત્ય ભાવના

पुष्पिताग्रा

वपुरवपुरिदं विदभ्रलीलापरिचितमप्यतिभङ्गुरं नराणाम् ।
तदतिभिदुरयौवनाविनीतं भवति कथं विदुषां महोदयाय॥क१॥

शार्दूलविक्रीडितम्

आयुर्वायुतरत्तरङ्गतरलं लग्नापदः सम्पदः,
सर्वेऽपीन्द्रियगोचराश्च चटुलाःसन्ध्याभ्ररागादिवत् ।
मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखं स्वप्नेन्द्रजालोपमं,
तत्किं वस्तु भवे भवेदिह मुदामालम्बनं यत्सताम् ॥ ख २ ॥

प्रातर्भ्रातरिहावदातरुचयो ये चेतनाचेतना,
दृष्टा विश्वमनःप्रमोदविधुरा भावाः स्वतः सुन्दराः ।
तांस्तत्रैव दिने विपाकविरसान्हा नश्यतः पश्यत-
श्चेतः प्रेतहतं जहाति न भवप्रेमानुबन्धं मम ॥ ग ३ ॥

---

૧ वित् એટલે વિદ્વાન્, જાણકાર. भिदुर એટલે વજ્ર. अतिभिदुर-यौवनाविनीतं Insolent by highly impulsive youth.

૨. चटुलः ચંચળ.

૩ विधुरा. એટલે વ્યાપ્ત अवदातरुचयः સુવિશુદ્ધ પ્રકાશવાળા-તેજવાળા. विपाक પરિપાકદશા, અંતિમ સ્થિતિ, પક્વદશા. प्रेत યમ, નરક. प्रेतहत એટલે જેનો વિવેક નાશ પામી ગયો છે એવું. જેને યમ હણે તેની એવી જ દશા થાય છે.

ન ૧ અહો ! આ શરીર આકાશની લીલાનો પરિચય* કરાવનાર કોઈ ખરી રીતે શરીર જ નથી અને વળી મનુષ્યોના સબંધમાં એનો એક ક્ષણવાર પણ ભરોસો ન કરી શકાય તેવું છે વળી એ શરીર આજે આવતા યૌવનથી ઘેરાયેલું છે આવું શરીર સમજુ વિદ્વાન માણસના મહોદયને માટે કઈ રીતે થઈ શકે ?

ન ૨ (પ્રાણીનું) આયુષ્ય પવનના ઝોલાઓમાં થતા મોજા જેવું ચપળ છે; સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓની સાથે આપદાઓ વળગી રહેલી છે; પાંચે ઇંદ્રિયનો વિષય થઈ શકે તેવા સર્વે પદાર્થો સવારસાંજની સંધ્યાના રંગોની પેઠે ક્ષણવારમાં આવે ત્યાં તો ઊડી જનારા-ચપળ છે; મિત્રો, પત્ની અને સગાસંબંધીઓનો મેળો સ્વપ્નાની સાથે અથવા ઇંદ્રજાળની સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે આ પ્રમાણે છે ત્યારે આ સંસારમાં કઈ વસ્તુ સજ્જન પ્રાણીને-સંત પુરુષને ટેકો આપનારી અથવા ટેકો લેવા લાયક છે ?

ન ૩. અહો ! આ સંસારમાં અત્યંત પવિત્ર રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર સ્થાન અથવા જ ઘર આવાં, ખૂબ સુંદર કોઈને, સવારના પહોરમાં આખી દુનિયાને મનમાં આનંદ કરાવનાર હોય છે ને જ આવા પરિપાકમાં પામતા વિરસ થઈ જઈને તે જ દિવસે (દિવસને અંતે-સાંજે) નાશ પામતા-ખલાસ થઈ જતા દેખાય છે; છતાં એનાથી દયા પણ આ પાપ મન સંસારના પ્રપંચી સારને છોડતું નથી !

---

* પરિચય કરાવનાર એટલે એને પણ કરાવનાર એની ભીંત પર નરે, એવું જેનું જોવા જેવું અયોગ્ય તેનું આ શરીર.

गेयाष्टक

(अनित्य भावना)

मूढ मुह्यसि मुधा मूढ मुह्यसि मुधा,
विभवमनुचिन्त्य हृदि सपरिवारम् ।
कुशशिरसि नीरमिव गलदनिलकम्पितं,
विनय जानीहि जीवितमसारं ॥ मूढ० ॥ ध्रुवपद ॥

पश्य भङ्गुरमिदं विषयसुखसौहृदं,
पश्यतामेव नश्यति सहासं ।
एतदनुहरति संसाररूपं रया-
ज्ज्वलज्जलदबालिकारुचिविलासं ॥ मूढ० ॥ १ ॥

हन्त हतयौवनं पुच्छमिव शौवनं,
कुटिलमति तदपि लघुदृष्टनष्टम् ।
तेन बत परवशा परवशा हतधियः,
कटुकमिह किं न कलयन्ति कष्टम् ? ॥ मूढ० ॥ २ ॥

यदपि पिण्याकतामङ्गमिदमुपगतं,
भुवनदुर्जयजरापीतसारम् ।
तदपि गतलज्जमुज्झति मनो नाङ्गिनां
वितथमतिकुथितमन्मथविकारम् ॥ मूढ० ॥ ३ ॥

ગેયાષ્ટકનો અર્થ · અનિત્યભાવના

આ ગેય વિભાગ ‘ તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી ’ એ લયમા બરાબર ગાઈ શકાય છે એનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે —

ધ્રુવપદ.—મૂઢ ચેતન ! તારા (સ્ત્રી, પુત્ર, સગાસબધી) પરિવારનો અને તારી દોલત ઘરેણાં આદિ વૈભવનો વારવાર વિચાર કરીને તું ફોકટ મુઝાયા કરે છે અરે મૂઢ ! તુ ખરેખર ફોકટ ફિકર-ચિંતા કરે છે ! અરે વિનય ! પવનથી ફડફડાટ હાલતા દર્ભ (ઘાસ)ની અણી પર રહેલા પાણીના ટીપા જેવા (અસ્થિર) તારા જીવતરને તું અસાર જાણ.

૧ તું જો ! ઇન્દ્રિયજન્ય વિષયસુખની સાથે તારે જે દોસ્તી સબધ છે તે તો ક્ષણવિનાશી છે અને જોતજોતામા હાથ તાળી દઈને નાસી જાય તેવો છે, અને આ સસારના સ્વરૂપો છે તે તો ઝબકારા મારતી વીજળીના ચમકારાનો બરોબર ખ્યાલ આપે છે—ચમકારાના વેગને અનુસરે છે

૨ અરે ભાઈ ! આ જોબન (યુવાની) છે તે તો ખરેખર કૂતરાની પૂછડી જેવું (વાંકુ) છે અને તેવું છતા વળી જોતજોતામા ખલાસ થઈ જાય તેવું છે એવા જોબનીઆને જે પરવશ પડ્યા તે ખરેખર પારકાને આધીન પડી જઈ મદ બુદ્ધિવાળા થઈ જાય છે (એવા પ્રાણીઓ) ક્યા કયા કષ્ટો દુઃખ ન પામે ?

૩ ધડપણ (જરા) જે ત્રણ ભુવનમા ન જીતી શકાય—વશ ન કરી શકાય તેવું છે તે શરીરનું સારસાર પી જાય છે અને તેથી આ શરીર તદ્દન રસ વિનાના ખોળા જેવું થઈ જાય છે, તો પણ લાજ—શરમ વગરનું પ્રાણીનું મન અડવા કે મુકવા ન ગમે એવા કામદેવના ચાળા ચસકાને—એના વિકારોને છોડતું નથી !

सुखमनुत्तरसुरावधि यदतिमेदुरं,
कालतस्तदपि कलयति विरामम् ।
कतरदितरत्तदा वस्तु सांसारिकं,
स्थिरतरं भवति चिन्तय निकामम् ॥ मूढ० ॥ ४ ॥

यैः समं क्रीडिता ये च भृशमीडिता,
यैः समाकृष्महि प्रीतिवादम् ।
तान् जनान् वीक्ष्य बत भस्मभूयं गतान्,
निर्विशङ्काः स्म इति धिक् प्रमादम् ॥ मूढ० ॥ ५ ॥

असकृदुन्मिष्य निमिषन्ति सिन्धूर्मिव-
च्चेतनाचेतनाः सर्वभावाः ।
इन्द्रजालोपमाः स्वजनजनसङ्गमा-
स्तेषु रज्यन्ति मूढस्वभावाः ॥ मूढ० ॥ ६ ॥

कवलयन्नविरतं जङ्गमाजङ्गमं,
जगदहो नैव तृप्यति कृतान्तः ।
मुखगतान् खादतस्तस्य करतलगतै-
र्न कथमुपलप्स्यसेऽस्माभिरन्तः ॥ मूढ० ॥ ७ ॥

नित्यमेकं चिदानन्दमयमात्मनो,
रूपमभिरूप्य सुखमनुभवेयम् ।
प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सवो,
भवतु सततं सतामिह भवेऽयम् ॥ मूढ० ॥ ८ ॥

૪. અનુત્તર વિમાનમાં વસનારા દેવ સુધીનું સુખ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય, તે પણ સમય પૂરો થાય–કાળ પ્રાપ્ત થાય–આયુ પૂર્ણ થાય ત્યારે પૂર્ણ વિરામ પામે છે, તેથી ભાઇ! તું ખૂબ વિચાર કરીને જો કે આ સંસારમાં સ્હેલી કઇ વસ્તુ એથી વધારે સ્થિર છે? અથવા હોઇ શકે?

૫ જેની સાથે આપણે રમ્યા–ખેલ્યા, જેની આપણે સારી રીતે પૂજા–સેવા કરી, જેની સાથે આપણે વિનોદ–વાર્તાઓ કરી તેવા તેવા માણસોને રાખમાં રગદોળાતા આપણે નજરે જોયા અને છતાં આપણને જાણે કાંઇ થવાનું નથી એમ ધારી નિશ્ચિન્ત થઇને (છાતી કાઢીને) ઊભા રહીએ છીએ! આવા પ્રમાદને–આવી મોટી ભૂલને ધિક્કાર છે!

૬. (આ દુનિયામાં) ચેતન અને અચેતન સર્વ ભાવો સમુદ્રમાં આવતા મોજાઓની પેઠે એક વાર ઊઠે છે–જામે છે અને પાછા તુરત જ શમી જાય છે (અહીં) સગાસંબંધી અને ધનનો સંબંધ ઇંદ્રજાળ જેવો છે જે પ્રાણીઓ તદ્દન મૂઢ–મૂર્ખ હોય તે જ એમાં રાચીમાચી જાય છે

૭ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોથી ભરેલા આખા જગતને જમરાજા એક ક્ષણ પણ અટક્યા વગર આખો વખત ગળી જતો જાય છે (ખાઇ જાય છે–કોળીઓ કરી જાય છે), પણ કદી ધરાતો નથી. એ કાળ પોતાના મુખમાં આવ્યા તેને કોઇયાં કરી જાય છે ત્યારે તેની દાઢોમાં રહેલા આપણો અંત (છેડો) કેમ નહિ આવે?

૮ આત્માનું ચિદાનંદમય રૂપ જોઇને તું એકલા નિત્યસુખનો અનુભવ કર, આ સંસારમાં અહીં પ્રશમરસરૂપ તાજા અમૃતરસનું પાન કરવારૂપ ઉત્સવ સતપુરુષોને વારંવાર હો.

નોટ:—

(ધ્રુવપદ) गलत् એટલે પડતું, પડું પડું થઈ રહેલું.

अनिलकम्पितं પવને હલાવેલું. પવન કમળને હલાવે છે, તે કમળના છેડા પર પાણીનું ટીપું છે તેને પડતા વાર શી?

विनय કર્મો પોતાને ગમાવે છે, એ સાધનથી જીવને 'વિનય' કહેવાય. વિનય એટલે નિરંતર મોક્ષની અભિલાષા કરે તે

૧ मौहूर्तं મિથ્યાભાવ ભરી. ફેરની. विलास તમાશા Freak.

महार्घं ઘડીભર એટલી વારમાં. જોતજોતામાં. ધ્યાન કરવું.

संसाररूपं મેલાવડાનું નાટક. यस्मात् જેમથી

जलदवालिका વાદળાની દિકરી—વીજળી कान्ति એટલે કાંતિ.

૨. हतयौवनं એટલે હણાયેલું જોબનીઉં लघु એટલે શીઘ્ર. જલદી.

कलयन्तिना બે અર્થ છે પ્રાપ્ત કરે છે અથવા તેનો ત્યાગ કરે છે.

૩ पिण्याक ખોળ. ખોળ—તલમાંથી તેલ કાઢ્યા પછીનો ઢગલો—ઢોરને ખાવાનો ખોળ

सार સત્ત્વ. જરા કેવી રીતે શરીરનું સત્ત્વ પી જાય છે તે ખબરની નડફ નથી.

विनय ઊલટાને સુલટું બનાવે, સુલટાને ઊલટું બનાવે એવું.

कुथित સુંઘવું પણ ન ગમે તેવું. ચીડ ઉપજાવે તેવું.

૪. अनुत्तर પાંચ અનુત્તર વિમાની દેવોમાં પણ છેલ્લા અનુત્તર વિમાનના દેવો એનું તેત્રીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય છે અને કલ્પી ન શકાય તેવું ઊંચામાં ઊંચું સુખ હોય છે. પલંગ પર પોઢવાનું અને જ્ઞાનાનંદમાં મગ્ન રહેવાનું.

काल એટલે છેડો. મરણ. विराम એટલે પૂર્ણ વિરામ. અલ્પ કે અર્ધ નહિ.

निकामम् ખૂબ સારી રીતે અત્યંત.

૫. ईडिता. પૂજિત. પૂજા સેવા કરેલ प्रीतिवाद ઠાઠા. મશ્કરી. ચાળાચસકા.

भस्मभूयं સ્મશાનમાં રાખોડી થયા निर्विशंका નફકરા. ચિંતા વગરના.

૬. असकृत् અનેક વાર વારંવાર.

પરિચય

અનિત્ય ભાવના—

(ક ૧) પ્રથમ આપણે લેખકમહાશયનો આશય વિચારી જઈએ આ પ્રાણીને સર્વથી વધારે પ્રેમ અને પરિચય પોતાના શરીર સાથે છે આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરીને જ આપણે ચાલીએ છીએ જ્ઞેય અને જ્ઞાતા એક હોઈ શકતા નથી, આ શરીર છે એમ જાણનાર કોઈ અન્ય વસ્તુ છે અને તે આત્મા છે એના અસલ સ્વરૂપે આત્મા જ્ઞાનવાન છે, વિદ્વાન છે અને તેથી આ પ્રાણીને સમજુ-વિદ્વાન તરીકે ઉદ્દેશીને લેખકમહાત્મા કહે છે કે —

ભાઈ ! તું તારા શરીર ઉપર ખૂબ મોહી રહ્યો છે અને એને જરા અગવડ પડતા ગાંડાઘેલો થઈ જાય છે અને દોડા દોડ કરવા મંડી પડે છે કે બીજાને દોડાદોડ કરાવે છે; તે શરીરને ખરી રીતે જોઈશ તો તને લાગશે કે એ શરીર જ તારું નથી, તો તું કોને માટે આ સર્વ દોડાદોડી કરી રહ્યો છે ? જરા જો ! એ શરીર તો આકાશમા ચઢી આવેલા વાદળાની જેવી રમત કરનારુ છે

તે કદી વાદળાનો અભ્યાસ કર્યો છે ? એને વા(પવન)નું દળ કહેવામાં આવે છે એક નાનુ વાદળુ ચોમાસામાં આવે

---

૭. જગમાજગમ જગમ એટલે ત્રસ જીવો. બે ત્રણ ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિય વાળા અને અજગમ એટલે સ્થાવર જીવો—એકેન્દ્રિય પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયુ, વનસ્પતિ. ક્વચલપન્ યોગીઓ કરી જતો કરતલ દર્પણ.

૮ નિર્ત્યં એ મુખનું વિશેષણ છે ચિદાનન્દમય વિશેષાર્થ જુઓ. વિનય સદ્ધ આત્તનૂ પ્રાર્થના ક્રમમાં નવન જરૂર રોમ છે ૬૬ અર્થો. આ પ્રથમાં. આ વિવરણમાં.

અને પવન સખ્ત આવે તો કાં તો તે વરસી પડે અને કાં તો માઇલના માઇલ ચાલ્યું જાય. એનું કાંઇ ઠેકાણું જ નહિ એના પર હિસાબ ગણી સટ્ટો કરનારા પણ પાયમાલ થઇ ગયા છે એનું કાંઇ ઠેકાણું જ નહિ વાતવાતમાં વાદળાં ચડી આવે અને જોતજોતામા ચાલ્યાં જાય. લોકોક્તિમાં પણ કહેવાય છે કેઃ—

આભ ગાભ ને વર્ષા તારા, સ્ત્રીચરિત્ર ને રોતાં બાળાં;
તેની જેહ પરીક્ષા કરે, સહદેવ જોશી પાણી ભરે.

એટલે એ વાદળાંનું કાંઇ ઠેકાણું નહિ. એવાં વાદળાંની લીલા બતાવનાર અને એનો ખરો પરિચય આપનાર આ શરીર છે. એ શરીરનું કાંઇ ઠેકાણું નહિ. ધોરણ નહિ, એની ચોકસાઇ નહીં તેથી એના ઉપર આધાર રખાય નહિ.

અથવા સારી રીતે પોપણ કરેલું એ શરીર કોઇ પણ વખતે વાદળાંની પેઠે વીખરાઇ જનાર છે, વરસ્યા વિના પણ ખલાસ થનાર છે. એના તે ભરોંસા હોય? એના ઉપર ગણત્રી કરાય?

વળી એ શરીર એટલુ બધું ઠેકાણા વગરનુ છે અને સાથે એ ક્ષણભંગુર પણ છે. એનો નાશ ગમે ને પળે થઇ જાય, એ અટકી પડે અને પછી તને એકલો કરી મૂકી ચાલ્યું જાય!

વળી તું વિચાર કર. એ શરીર યૌવનના જોરથી ઉદ્ધત થયેલું છે. માતેલા સાંઢ કે મદઝરતા ગાંડા હાથીનો ભરોસો શો? જુવાની માણસને ગદ્ધાપચીશીમાં નાખે છે ત્યારે ભાન, વિવેક, વિચાર, સૌજન્ય, લાજમર્યાદા કે સભ્યતા ભુલાવી દે છે. જુવાનીના જોરમા–કામદેવના સાન્નિધ્યમાં પ્રાણી કેવાં કેવાં કામો–ચાળાઓ કરે છે તે તારે નવું જાણવાનું નથી. કોઇ પણ નવલ લે, એટલે તને જણાઇ આવશે. આવા શરીરને ભરોંસે કેમ

સ્હેવાય ? એ વાદળાની લીલા દર્શાવનાર ક્ષણભંગુર છે અને ચાલે નેટલો વખત જુવાનીના ચમકારામાં નાથ વગરના બળદ જેવું અવ્યવસ્થિત છે

સમજુ માણસને એ શરીર લાભકર્તા કેમ નીવડે ? પ્રગતિ કરનાર કેમ થઇ શકે ? એને આત્મવિકાસ કરનાર કેમ બનાવી શકાય ? એ વાત શોધી કાઢવી એમાં આ જીવનયાત્રાનુ સાફલ્ય છે શરીર વસ્તુત. શરીર જ નથી, તારુ સ્હેવાનુ નથી, છે પણ નહિ અને જુવાનીની પેઠે અવિનીત છે એમાથી સાર કેમ કઢાય ? કાઢવાનો રસ્તો શોધી કાઢે તેનો અવતાર ધન્ય છે બાકી એવા વાદળીઆ રગ જેવા અવિ ીતને આશરે પડી સત્રબ્યા કરે, એને પપાળ્યા કરે—તે ગમે તે હોય, પણ એને વિદ્વાન કે સમજુનુ ઉપનામ તો ન જ ઘટે.

તને સર્વથી વધારે વહાલા શરીરની વાત થઇ હવે તુ જરા આગળ ચાલ.

(ક્ષ ૨) પ્રાણીનુ જીવન પવનના અસ્થિર તરગ જેવુ ચચળ છે કાળનો ઝપાટો ક્યારે આવશે ? કેટલો ટકશે અને ક્યારે ઉપડી જશે ? એ કાઇ કહી શકાય નહિ આયુષ્યની દોરી તૂટતા વાર લાગતી નથી અત્યારે છીએ, કાલે સવારે શુ થશે તે કઇ કહેવાતુ નથી. न जाने जानकीनाथ । प्रभाते किं भविष्यति ? એક આડી રાતમા તો કઇક ચાલ્યા ગયા. હસતા રમતાને ' હાર્ટફેલ ' થઇ જતા જોયા.

સપત્તિની સાથે વિપત્તિઓ વળગેલી જ છે આપણે તો દોડાદોડીના જમાનામા છીએ. જેની મોટરો દોડની જોઇ એને

ટ્રામનો આનો મળતો નથી એવા જોયા કોટિધ્વજને નોકરી કરતા જોયા અને હૃષ્ટપુષ્ટ શરીરવાળાને ક્ષયની બીમારીમા રગદોળાતા જોયા. ધનની, શરીરની કે કોઈ પણ પ્રકારની સંપત્તિ સાથે વિપત્તિ લાગેલી જ છે. ધનવાન શેઠોને ઇન્કમટેક્સનો ગોટાળો કરતાં જેલની બીક લાગે છે અને વિશ્વાસઘાત ચોરી કરનારને જેલનો ભય માથે છે સ્થાવર જંગમ સર્વ વિભૂતિ ઉપર ભય ગહેલ જ છે. એને મેળવતાં ઉપાધિ, જાળવતાં ઉપાધિ અને જાય ત્યારે કકળાટ. એટલે સંપત્તિ સાથે વિપત્તિઓ પ્રથમથી જ વળગેલી છે

પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયો સંધ્યાસમયે જોવાતાં આકાશના રંગ જેવા છે આકાશમાં સવારસાંજ જુદાજુદા રંગ થાય છે, તે થોડા વખતમાં ખલાસ થઈ (ઊડી) જાય છે. ખાધું અને પેટમાં ગયું એટલે ખલાસ ! જોયું અને ચાલી ગયું એટલે ખલાસ ! એ સર્વ વિષયો ટૂંકો વખત રહી ઊડી જનારા છે અને ગયા પછી હતા જ નહિ એવા થઇ જાય છે. સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં રાજ્ય મળ્યું, શેઠાઇ કરી, આંખ ઊઘડી અને ખેલ ખલાસ ! ઇંદ્રજાળથી નગરો બન્યાં, બાજી ખેંચી લેવાણી એટલે સર્વ ખલાસ ! વિજળીનો ચમકારો થયો, ઝગઝગાટ થયો અને પછી અંધારું ઘોર ! મૃગતૃષ્ણાના ઝાંઝવા પાછળ દોડ્યા, સ્થાને જઈને જોયું તો વાતમાં કાંઇ માલ નહિ ! ઇંદ્રિયના વિષયોની આ ખરી સ્થિતિ છે. ‘ચાર દહાડાનું ચાંદરડું અને ઘોર અંધારી રાત.’ એ લોકોક્તિવાળી વાત છે.

પ્રિય મિત્ર, વહાલી સ્રી, સગાંસંબંધીઓ વિગેરે સાથેનો મેળાપ પણ સ્વપ્ન સરખો છે, ટૂંકો છે, થોડા વખતનો છે

અને ખરી જનારો છે એ પણ ઇંદ્રજાળની કલ્પનાથી બનાવેલા નગર જેવો છે

જ્યારે આ સંસારમાં આયુષ્ય પણ ચંચળ છે, સંપત્તિ સાથે આપત્તિ વળગેલી છે, ઇંદ્રિયના વિષયો ચપળ છે અને વહાલાનું મિલનસુખ સ્વપ્ન જેવું છે, ત્યારે સમજુ માણસને આમાં આનંદ ક્યાં માનવો? આનંદ માટે આપણે મહેનત કરી ધન મેળવીએ, પણ ત્યાં તો આપત્તિઓ સાથે જ આવે. છોકરાં કે સ્ત્રી વાસ્તે ઘર બનાવીએ ત્યાં તો એ કે આપણે ચાલ્યા જઇએ અને છેવટે આ જીવન પણ ઠેકાણા વગરનું અને ગમે ત્યારે રખડાવી પાડે એવું! ત્યારે આ સ્થિતિમાં આનંદ ક્યાંથી મેળવવો? આનંદ લેવા કોની પાસે જવું? એને ક્યાં શોધવો?

સુખ ક્યાં છે? તેની શોધમાં આપણે નીકળ્યા છીએ, સુખી થવું એ આપણી મનઃકામના છે; પણ જેનાથી, જેની ખાતર, જેના વડે અને જ્યાંથી સુખ મેળવવા માગીએ છીએ ત્યાં તો દુઃખનો પાર નથી, આનંદનું નામ નથી, સગવડનું ઠેકાણું નથી; ત્યારે આ સર્વ થોડા વખત રહેનારા પદાર્થો અને સંબંધ ઉપર આનંદ માટે આધાર રખાય? આ સંસારમાં કઇ વસ્તુ એવી છે કે જેમાંથી અથવા જે દ્વારા પ્રાણી આનંદ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરે?

શરીરની વાત કરી, સાંસારિક પદાર્થો અને સંબંધોની વાત કરી. હવે સ્થૂળ ભાવોની વાત કરી તેનું અલ્પસ્થાયિત્વ વિચારીએ.

(ગા. ૩) સવારે જે કમળ આનંદ આપે છે તે સાંજે બીડાઇ જતાં આનંદ નથી આપતું. જુવાન બળદ કૂદતો હોય ત્યારે આનંદ આપે છે પરન્તુ તે ઘરડો થઇ જાય ત્યારે પાંજરાપોળ

મૂકવા યોગ્ય થાય છે. સંપત્તિવાન-ધનવાન જે પુત્રને મળવામાં કે તેની ઓળખાણ આપવામાં આનંદ કે માન મનાય તેની સંપત્તિ જતાં તેના સામું જોવું ગમતું નથી. નવી ખરીદેલી મોટરની સ્પીડની વાર્તા કરતાં મલકાનાર એત્રણ વરસે એમા કચડ કચડ થતું સાભળે છે ત્યારે એને બદલવાનો વિચાર કરે છે અથવા સ્ક્રેપ-(કચરા)ને ભાવે વેચી નાખે છે. યુવાનીનો રંગ ઉતરી ગયેલ સ્ત્રી સામું જોવુ ગમતું નથી. આ સર્વ દરરોજના અનુભવના વિષયો છે પ્રભાત અને તે જ દિવસ અહીં અલંકારિક ભાષામાં સમજવાના છે. આજે-કાલે, સવારે-સાંજે, ઓણ-પોર : એવા અર્થમાં એનો ઉપયોગ છે તે સુગ્રાહ્ય છે.

ચેતન પદાર્થોમાં સ્ત્રી, પુરુષ, અશ્વ વિગેરે સમજવા અચેતન પદાર્થો તે મોટરગાડી, વસ્ત્ર, અલંકાર સમજવાં આ ચેતન-અચેતન સ્થાવર-જંગમ પદાર્થો એક વખત અત્યંત આનંદ આપે તેવા હોય, સુંદર મનોહર હોય, કાંતિથી પ્રકાશમાન હોય તે જ પદાર્થો જ્યારે પરિણામે વિરસ થઈ જાય છે, જ્યારે દૂધ ફાટીને લોચા વળે છે ત્યારે એનો નાશ થતો આપણે નજરે જોઇએ છીએ. આવું એક જ દિવસમાં બને છે. કોઈ પણ ચરાચર પ્રાણી કે વસ્તુને લઈએ તો આમ જ થાય છે, છતાં આપણું મન સંસારને ચોંટ્યાં જ કરે છે, એ એને વળગતું જ જાય છે. એ એને ચાટતું જ જાય છે. ખરેખર, ચેતન તો કોઈ ભારે જબરું છે ! એના ઉપર પ્રેત(Devil)ની અસર ખરેખરી જામેલી દેખાય છે. એ નજરે આખો ખેલ જુએ છે, છતાં એના ઉપર કાંઇ અસર થતી નથી અને જાણે દુનીઆમાં બીજાને ગમે તેમ થયું પણ પોતાનો ગોટો તો જરૂર ચાલ્યો જ જશે આવી તુચ્છ ખોટી ભ્રમણામાં પડી જાણી-જોઈને સંસા-

રમા અટવાયા કરે છે તેને વળગતુ જાય છે અને તેમાથી સાર મળી આવશે એવા વલખામા લાલચે એ ટગાઈ રહે છે એને સસારનો પ્રેમ છોડવો ગમતો નથી છોડવાની એની વૃત્તિ નથી અને છોડવાના એના માર્ગો નથી એ અનિત્ય વસ્તુને ઓળખતુ નથી, એના ઘરની ચીજોની કિંમત જાણતુ નથી, એ આખ મિચાવીને જોતુ નથી અને સસાર સાથે લાગીવળગી રહી તેના ઉપરનો રસ જરા પણ ઓછુ કરતુ નથી એની સસારની આસક્તિનો ચિતાર આપ્યો હોય તો એમ જ લાગે કે એને અહીંથી કદી જવાનુ જ નથી અને એ તો જાણે અહીં, ઘરબાર કરીને બેઠો ગયેલ છે આવુ મારુ મનડુ છે એ મનજીભાઈના તો ઘણા વખાણ કરવાના છે તે આગળ ઉપર યથાસ્થાનકે એકથી વધારે વખત થશે.

હવે જે ગીત શરૂ થાય છે તે અને પછીના સર્વ ગીતો જુદી દેશીઓમા ગાઈ શકાય છે મુખ્યનો નિર્દેશ પ્રત્યેક ગીતની નીચે નોંધમા થશે. એને અસલ રાગરાગણીમા પણ ગાઈ શકાય છે એની ગેયતા અદ્ભુત છે, રસમય છે અને ન બેસે તો જને આવડે તેની પાસેથી યાદ કરી લેવા લાયક છે પ્રત્યેક ગીત ગદ્ય સારી રીતે ચાલુ દેશીમા ગાઈ શકાય છે એની સખ્યા ૧૨+૪=૧૬ની છે અને દરેક અષ્ટક છે

લેખક મહાશય આ આત્માને એના સર્વ સબંધો, એના આનદ ઉત્સવ કેવા છે? કેટલા વખતના છે? અને છેવટે કેવા પરિણામવાળા છે? તે બતાવવા ઇચ્છે છે. તેઓ એ સર્વ વસ્તુઓ અને ખુદ શરીર પણ અનિત્ય છે એમ બતાવી એને ઊંડો ઉતારી દે છે. તેઓ એ કાર્ય ખૂબ સરસ રીતે ગેયાષ્ટકમાં દર્શાવે છે તે આપણે જોઈએ

ધ્રુવપદ—અરે ભાઇ! તું તારા સગાસબંધીઓની ચિંતા કર્યા કરે છે, તેઓનું શુ થયું હશે? શું થશે? તેનો વિચાર કરી મનમા મુંઝાયા કરે છે જેલમાં પડ્યોપડ્યો પણ છોકરાઓ, ભાઇઓ, વડિલો શું કરતા હશે એની ચિંતા કરે છે! અરે! તારી ચિંતાની તે વાત શી કરવી? જરા કોઇનું માથું દુઃખવા આવે ત્યાં તો દોડાદોડ કરી મૂકે છે અને ડૉકટરોને ઉપરાઉપરી ટેલીફોનો કરવા મડી જાય છે. કોઈના લગ્નની, કોઇના સગપણની, કોઇની નોકરીની, કોઇના વ્યાપારની, કોઇના કંકાસની, કોઇની ખટપટની, કોઇની નિંદાની, કોઈના ભવિષ્યની તું ચિંતા કરે છે અને મનમા મુંઝાયા કરે છે.

તારી દુનિયા ઘણી નાની છે. તેની પ્રશસા કે નિદા માટે નિરંતર ગુંચવાયા કરે છે. તેઓની ચિંતા કરી તું અટવાયા કરે છે અને જાણે તારા વગર દુનિયા ચાલવાની નથી એમ તું ખ્યાલ કર્યા કરે છે; પણ એ તારી મુંઝવણ તદ્દન નકામી છે–ફોકટ છે શા માટે ખોટી છે? એ આપણે હમણા જ જોશું.

એવી જ રીતે તારા વૈભવની તું ચિંતા કર્યા કરે છે અને તેની ખાતર પાતળો પડી જાય છે વૈભવ જાણે ચાલ્યો જશે,

લૂટાઈ જશે કે વેડફાઇ જશે એવો તને ભય રહ્યા કરે છે આખું મોટર કે હવેલી ચાલી જશે અથવા તો વેપારમા મોટી નુકસાની થશે એવી તારા મનમાં મુઝવણુ થયા કરે છે

વૈભવને માટે એવુ છે કે રાજાને રાજ્યનો વૈભવ મીઠો લાગે તેટલો વેપારીને વેપારનો લાગે છે, અમલદારને અમલદારીનો લાગે છે, મુનીમને મુનીમગીરીનો લાગે છે અને જરા પણ અતિશયોક્તિ વગર કહી શકાય તેમ છે કે ભિખારીને તેના માગવાના ઠીકરાનો લાગે છે આ વાત બારીક નિરીક્ષણથી બેસે તેવી છે ‘ અપને અપને તાનમે, ગદ્દા ભી મસ્તાન.’ એ કહેવત સાવ સાચી છે નિશાળનો માસ્તર, ઓફિસનો આખો દિવસ ઘસડબોરો કરનાર કારકુન, ચોકી કરનાર સિપાઈ કે ચોરી કરનાર ઠગભાઈ સર્વ પોતાના તાનમા મસ્ત રહે છે અને નાની ઓરડીમા પણ વૈભવ માને છે અને એ એનો વૈભવ આટ્યો ન જાય તે માટે ફીકરચિંતા કર્યા જ કરે છે

પૈસાની મુઝવણુની તો વાત જ શી કરવી ? એને મેળવતાં પીડા, જાળવતાં પીડા, વાપરતાં પીડા, ખોતાં પીડા, જતાં પીડા અને સર્વ પ્રકારે એના સબંધી પીડાનો પાર આવે તેમ નથી; કારણુ કે ધનની સ્થિતિ આ પ્રાણીએ કદી વિચારી નથી. કદાચ સહજ ડહાપણ આવે છે તો તે પણ ઘણું ખરુ વૈભવ ગયા પછી જ

ભાઈ ! આ પરિવાર અને ધન માટે તુ હેરાન મુઝાય છે તારુ વર્તન જોઈને તને ‘ મૂઢ ’ કહેવો પડે છે મૂઢ એટલે મૂર્ખ, અવિચારી પ્રાણી. તારા જેવા મહાન પ્રાણી થવા યોગ્ય આત્મા તેને મૂઢ કહેતાં ખેદ થાય છે, પણ તુ નીચેની હકીકત વિચારીશ ત્યારે તને લાગશે કે એ ઉપનામ તારે માટે

સર્વથા યોગ્ય છે અને તેથી તે તારા ઉપનામનું પ્રત્યેક ગાથાને છેડે પુનરાવર્તન કરવું પડ્યું છે.

તું સર્વને 'તારું પોતાનું' માનીને—તેને 'મારું મારું' ગણીને છાતી કૂટ્યા કરે છે પણ બીજાની વાત બાજુએ મૂક, તારાં પોતાનાં જીવતરને જ તપાસ. તારું શરીર કેટલું તારું છે? ક્યા સુધી તારું છે? જરા જો

એક વન છે, એમાં વનરાજી ફાલીફૂલી રહી છે, એમાં દર્ભ(ડાભડો)નું ઘાસ ઊગેલું છે, ઝાકળ પડી છે, ઝાકળના જળનું એક ટીપું એ દર્ભને છેડે વળગેલું છે, પ્રભાતનો પવન ફુંકાય છે—હવે ડાભના છેડા પર રહેલા પાણીના ટીપાને નીચે પડતાં વાર કેટલી? એ ક્યારે પડશે એ કહેવું તે કરતાં એ કેટલો વખત ત્યા ટકશે એ વિચારવું જ બાકી રહે છે. એ ટીપા જેવું આ જીવતર છે. એ ટીપાની જેટલી સ્થિતિ કાયમ ગણવાની ધૃષ્ટતા કગાય તેટલી આ જીવનની સ્થિતિ કાયમ ગણવાની ઉદ્ધતાઈ ગણાય પડું પડું થઇ રહેલું એ ટીપું ગમે ત્યારે પડી જાય એ તો સમજાય તેવી વાત છે, પણ એ ત્યાં અમુક વખત જરૂર ટકશે એવી ગણતરી ગણીને હિસાબ થાય ખરો? એવા ધોરણ ઉપર કાંઈ રચના થાય? અને એવી રચના જે કરે તે કેવો ગણાય? એને માટે આ પ્રાણીને 'મૂઢ' કહેવાની છૂટ લેખકે લીધી જણાય છે. અથવા એ ડાભના છેડા પર પડું પડું થઈ રહેલું જળબિંદુ અસાર છે—સાર વગરનું છે, નિરર્થક છે, દમ વગરનું છે, એની વાતમાં કાંઇ માલ નથી. એવા ટીપાની કદાચ થોડો વખત ટકી રહે તો પણ, ઉપયોગિતા શી? આવશ્યકતા શી? એમાં એને કે કોઈને લાભ શો? એ ક્યા પ્રકારના લાભની સંભાવના પણ કરી શકે?

આગળ આશાના વિભવ અને પરિવારની ચિંતામાં રહેલી મૂઢતા વિશેષ પ્રકારે બતાવવાની છે લેખકશ્રીના લક્ષમાં આગળ વધતા જઈએ અને તેમ કરતા પ્રત્યેક ગાથાની આખરે આ ધ્રુવપદ ફરીફરી બોલીએ.

આ પ્રકરણમાં 'વિનય' શબ્દ ઘણી વાર આવશે. વિનય એટલે વિનિવર્તન. કોઇ આડાઅવળો ગયો હોય તેને ઠેકાણે લઇ આવવો તે 'વિનય' કહેવાય. મોક્ષની અભિલાષા પણ 'વિનય' કહેવાય. આગમવાણી વિશિષ્ટ પદ્ધતિસરનું વર્તન વિનય કહેવાય. આ પ્રકરણના લેખક શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાની સાથે વાતો કરી છે અને પોતાને ઉદ્દેશીને વિનય નામથી સંબોધે છે એ સુંદર શબ્દનો બહુ સારો ઉપયોગ લેખકશ્રીએ કર્યો છે આપણે આ સ્થળે જાતને વિનય કહીને સંબોધી શકીએ વિનય શબ્દ જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં ત્યાં આ અર્થ પ્રત્યેક સ્થાને સમજી લેવો.

૧ તેં અત્યારે પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયો સાથે દોસ્તી બાંધી છે તને સારું સારું ખાવાનું મળે ત્યારે તું સુખ માને છે, તું સુંદર સ્ત્રી સાથે વિષય સેવવામાં લહેર માણે છે, તું ભ્રમરની પેઠે જે તે ફૂલ ઉપર બેસી તેનું મધ ચાટવામાં મજા માણે છે, તું દૂધપાકપુરી કે ક્રસરોટલી મળે ત્યારે સત્રકાળ હોના અમૃત પીતો હોય એમ ગણે છે, સુંદર રૂપ જોવામાં તારી આંખોનું ફળ મળતું હોય એમ તને લાગે છે, ઓપેરા ચાલતા હોય કે વાજિત્રના સૂર જામ્યા હોય ત્યારે તારા કાન તૃપ્તિ માને છે આવી રીતે તે પાંચે ઇંદ્રિયના સુખની સાથે ગાઢ સંબંધ માન્યો છે; જો કે એ ઇંદ્રિયના વિષયની સેવનામાં વાસ્તવિક રીતે જરા પણ સુખ જેવું છે જ નહીં એ તને બતાવાય તેમ છે તે વિચાર કર્યો હોત તો તને સમજાય તેમ પણ છે, પણ એ તો

દૂધપાક ખાધા પછી કે સ્પર્શસુખ ભોગવ્યા પછી તુરત વિચાર કર્યો હોય તો સમજાય. તારે માટે હજુ એ વાત આગળ ઉપર હાથ ધરશું. પણ જેને તેં સુખ માન્યું છે, જે સુખ સાથે તેં દોસ્તી બાંધી છે અને જે સુખ મેળવવા તું હાય–વરાળ કાઢે છે, ધમાધમ કરે છે અને જોખમ ખેડે છે તેને જરા થોડા વખત માટે સુખ માની લઇને ચાલીએ તો પણ તે સુખ કેવું છે? કેટલું છે? તે જરા વિચાર કરીને તું જો.

તેં માનેલું કોઇપણ સુખ જરા ઊંડા ઊતરીને–વિચાર કરીને બરાબર તપાસજે. એ સુખ કેટલા વખત સુધી ચાલે તેવું છે? તે જ પ્રથમ તો વિચાર એમાં બે વાત છે. એક તો એ સુખ ઘણું જ થોડા વખતનું છે અને હાથને તાળી દઇએ એટલી વારમાં નાશ પામી જનારું છે એ બીજી વાત. દૂધપાક ખાધો, સબડકો લીધો, જીભને દૂધપાક અડ્યો, ગળ્યો લાગ્યો, પેટમા ઊતરી ગયો એટલે ખેલ ખલાસ! આમાં મજા શી? કેટલા વખતની? અને પેટમા તો દૂધપાક હોય કે જેલનો જાડો રોટલો હોય એ સર્વ સરખું જ છે. એનાથી પણ વધારે સ્ત્રીસેવનની વાત છે. પણ તેનો ચિતાર આપણે સભ્યતા ખાતર ન ચીતરીએ; પરંતુ એમાં સુખ જેવું કાંઈ નથી અને પછવાડેની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરીએ તો અતિતુચ્છ હીણપતભરેલી સ્થિતિ લાગે તેવી વાત છે અરે આ તે સમજુની દશા હોય? પાંચે ઇંદ્રિયના વિષય-સુખો, જેની સાથે તેં અત્યારે જીવજાન દોસ્તી બાંધી છે અને જેની ખાતર આખો સંસાર રચ્યો છે, તેમાં માલ શો છે?

ઘોર અંધારી રાત્રિ છે, વાદળાં ચડ્યાં છે, વીજળીના ચમકારા થઇ રહ્યા છે. એ વીજળીના ચમકારાને જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત તારું માનેલું સુખ ચાલે છે, લગભગ ક્ષણિક

છે, આખુ ને લબકઝબક થઈ પર્યવસાન પામી જાય છે અને નટડી નાચે ને ચાળાચસકા કરે તેમ વીજળીના વિલાસના બરાબર અનુકરણ જેવુ તે છે તેમા તે તારો નિવાસ હોય? તેમા તે તારી સ્થિતિ હોય? તેમા તે મરડકા લેવાય? તુ કોણ? ક્યાં આવી ચડ્યો? અને કેવી ચીજમા માથા મારે છે? એ શરીરની અંદરની વસ્તુઓ કઈ છે અને કેવી છે? તેનો ખ્યાલ તને આગળ છઠ્ઠી ભાવનામા લેખકશ્રી બરાબર આપશે પણ તારા જેવા સમજુ આવા તુચ્છ ઇંદ્રિયસુખની સાથે મૈત્રી કરે ત્યારે તો પછી તને 'મૂઢ' જ કહેવો પડે. તુ બરાબર વિચાર કરીને એ પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયોને અને આખા સંસારના નાટકને યથાસ્વરૂપે ઓળખજે અને પછી તેમા તને કાંઈ સ્થાયી, કાંઈ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, કાંઇ સઘરવા યોગ્ય જણાય તો મારી સાથે વિચાર કરજે; બાકી અત્યારે આવા ઉપરઉપરના ચમકારાને જોઈ તુ ફસાઇશ નહિ

વીજળીના ચમકારા સાથે સરખામણીમા અત્યારના પફ-પાઉડર આદિ કૃત્રિમ સાધનોથી સુશોભિત (Butterfly or flapper) બનેલી 'ફેશનેબલ' ગણાતી સ્ત્રીઓ આવી શકે. કામદેવની પુતળીઓ સંસારનુ સત્યાનાશ કાઢે છે એ હકીકત હવે તો પશ્ચિમનો વિચારકવર્ગ પણ જોઈ શકે છે, પણ ઉપરચોટીઆ કહેવાતા સુધારાએ આખા ચારિત્રના પ્રદેશને કેટલો શીર્ણવિશીર્ણ કરી નાખ્યો છે તેનો ઇતિહાસ તો હવે પછી લખાશે. હિંદ એ માર્ગે જ ચાલવા લાગ્યુ હતુ, પણ એને એનો ઇતિહાસ જુદો લખાય એવી સાદાઇ શીખવનાર હતા અને છે એથી નશીબે એ ધસારાથી કદાચ બચી જશે એમ લાગે છે

આ વીજળીના ચમકારાની લાલચમા ભૂલેચૂકે કોઇ ભૂલ ન

ખાઇ જાય, એ વાત પુનરાવર્તનના ભોગે પણ વારંવાર ઠસાવવા યોગ્ય છે. વીજળીના વિલાસ અને નાચનારીના વિલાસ બરાબર સરખાવવા યોગ્ય છે. મૂળ લયમાં હજુ આગળ વધીએ ત્યાં એ જ સૂરની વાતો હજુ કરવાની રહે છે.

૨. આવી રીતે જીવન અનિત્ય સમજાવ્યું, વિષયસુખની દોસ્તી અનિત્ય બતાવી, આખા સંસારના પ્રપંચને વીજળીના ઝબકારા સાથે સરખાવી ક્ષણસ્થાયી સ્થાપિત કર્યો; પણ આ ભાઇસાહેબને જુવાનીનો તોર છે, એને એ વાતમાં હજુ તો 'હંબગ' જેવું લાગે છે એ અત્યારે જેને ગદ્ધાપચીશી કહે છે તેમાં છે અને વાંકોચૂંકો ચાલે છે, માથે વાંકી ટોપી મૂકે છે અને જુવાનીના અનેક અત્યાચારો કરે છે. એના ચાળાનાં વર્ણન કર્યાં હોય તો હસવું આવે તેવી વાત છે. એ સમાજમાં કપડાં પહેરી ડાહ્યોડમરો થઇને બેઠો હોય ત્યારની વાત જુદી છે, પણ એની જુવાનીના રંગ જ્યારે એ ઘરમાં અથવા રાત્રે રખડીને બતાવે ત્યારે એની વાત, એનો મિજાજ, એનો દમામ ઓર થઇ જાય છે અને એ સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં હોય ત્યારે તો તદ્દન ઘેલો થઇ જાય છે. ત્યારે એ જુવાની શી ચીજ છે એ વિચારીએ

મોહરાજા 'વસંત'ના મિત્ર તરીકે યૌવનને મોકલે છે. એનો દેખાવ મોહક છે, પણ એની પછવાડે આપત્તિઓ ભરેલી છે એ જુવાનીના જોશમાં પ્રાણીને વિવેક, મર્યાદા કે વિચાર રહેતાં નથી, એ પોતાની જાતને અમર માની મોજશોખ અને તોફાન કરે છે, જુવાનીના મદમાં અનેક દુષ્કૃત્યો કરે છે, પાપો સેવે છે, સટ્ટા ખેલે છે, દારૂ પીએ છે અને પરસ્ત્રીમાં રમણ કરે છે એના ખાવાપીવામાં ઠેકાણું રહેતું નથી, વખત-કવખત

જમે ત્યા મુખને સ્વાદિષ્ટ લાગે તેવુ ખાઈ જાણે છે અને શરીરની એ સ્થિતિ કાયમ રહેશે એમ માની તે દ્વારા પાર વગરના અત્યાચારો કરે છે; પણ એ જુવાની ખરેખર કૂતરાની પૂછડી જેવી વાંકી જ છે એના સપાટામા આવનાર પણ વાંકા-ટેડા થઈ જાય છે પણ 'જોબનીઆનો લટકો દહાડા ચાર જો' એ વાત ખરેખરી બને છે એ જુવાની તો જોતજોતમા ચાલી જાય છે અને પછી આંખે ઘરમા આવવા માંડે, દાંત હાલવા માંડે, બાલ સફેદ થવા માંડે—ત્યારે આ જિંદગીમા જુવાનીના જુસ્સામા કરેલા અત્યાચારોના ફળો ભોગવવા પડે છે પછી અપચો થાય, દાંતની દવા કરવી પડે, છાતી દુખે, ઘસારા થાય વિગેરે. પણ આ ડહાપણ ઘણાખરાને બહુ મોડુ આવે છે જુવાનીને 'દીવાની' એટલા માટે જ કહેવામા આવે છે, પણ એ આવેલી જલદી ચાલી જાય છે અને જરૂર જાય છે

એ જુવાનીને વશ થઈ પ્રાણી તદ્દન પરવશ બની જાય છે પોતે કોણ છે ? એનુ પણ એને ભાન રહેતુ નથી પોતાનુ વિશિષ્ટ તત્ત્વ એ જાણતો નથી અને એની બુદ્ધિમા પણ એટલો ફેરફાર થઈ જાય છે કે એને સ્વપ્ના પણ ખોટા માર્ગના જ આવે છે એના મનોરાજ્યમા ચારે બાજુએ યુવતીઓ રાસડા લે છે અને એ સારુ સારુ ખાવાનુ, સ્ત્રીસેવનનુ, રખડવાનુ, નાટક સિનેમા જોવાનુ અને ધમાલ કરી દરેક ઇંદ્રિયને તૃપ્ત કરવાનુ જ ચિંતવન કરે છે આવી રીતે એ ઇંદ્રિયોને વશ કરવાને બદલે પોતાની કલ્પનાશક્તિના દુરુપયોગથી ઇંદ્રિયોને વશ બની જાય છે અને બધો વખત એની તૃપ્તિના વલખા માર્યા કરે છે એની નજરની તુમાખી, એની વચનની બીનજવાબદારી, એના વર્તનની અધાગ્રસ્તતા એને 'પરવશ' બનાવે છે અને જાણે એનામાં કોઈ જાતનુ ભૂત ભરાયુ હોય એમ વિચારશીલને જરૂર લાગે છે

થોડા દિવસ રહેનારી દિવાની જુવાનીને વશ થઇ આવી રીતે વિચિત્ર વર્તન કરનાર કડવાં ફળ કેમ ન પામે? પરભવની વાત બાજુ ઉપર રાખીએ તો આ ભવમાં પણ એને અત્યાચારનાં ફળો કેમ મળ્યા વગર રહે? અને જુવાનીના શોખ ઘડપણમાં કેવા નાચ નચાવે છે તે કાંઇ આપણું અજાણ્યું નથી. ખાઈ ન શકાય એટલે મનમાં કચવાટ થાય, ખાય તો અપચો થાય અને પછી તો ગાંઠીઆનો ભૂકો કરીને પણ ખાવો પડે અને રાબડી પીને દિવસો કાઢવા પડે! પરવશ પ્રાણી શું શું ન કરે અને કરે એટલે પછી ફળ તો જરૂર પામે એમાં કાંઇ નવાઈ નથી. એણે રસપૂર્વક સેવેલા ઇંદ્રિયોના વિષયો પોતાનું વેર બરાબર લે છે કેટલાક તાત્કાળિક લે છે અને કેટલાક લાંબે વખતે લે છે આટલા ઉપરથી જણાય છે કે ચાર દિવસના ચાંદરડા જેવી જુવાની પણ દેખાતી રીતે અનિત્ય છે, જોતજોતામાં આવીને નાશ પામી જાય તેવી છે, અને જાય ત્યારે પોતાની પાછળ ઘણો કચવાટ મૂકી જાય તેવી છે અને પરિણામે ગમે તેવાં આકરાં દુઃખો અહીં અને આગળ ખમવા પડે તેમ છે તે ચોક્કસ સમજાય તેવી વાત છે.

કદાચ સદ્ભાગ્યે કોઇ પ્રાણી જુવાનીમાં પણ ભોજન કે સ્ત્રીના પાસમાં પડતો નથી અને સ્વત્વ જાળવી રાખે છે તેની પણ જુવાની અંતે જરૂર જાય છે અહીં કહેવાની વાત એ છે કે જુવાની જેવી સ્થિતિ, જેના ઉપર અનેક સ્ત્રી–પુરુષોનો મદાર બંધાયલો હોય છે, તે પણ અનિત્ય છે, લાંબો વખત ટકનારી નથી અને જાય ત્યારે પોતાની પછવાડે વધારેઓછો કચવાટ જરૂર મૂકી જાય છે.

જુવાની કેવો કચવાટ મૂકી જાય છે તે તો વૃદ્ધની–

જરાવસ્થાના બારીક અવલોકનથી બરાબર ખ્યાલમા આવે તેવુ છે જુવાનીના લટકમટકાવાળી સ્ત્રીઓને બાળ સફેદ થવા માંડે ત્યારે કેવી દશામા જોવાય છે અને ગુપ્ત વ્યાધિની વાત બાજુએ રાખતા તેમના મનનો પરિતાપ અસહ્ય થઇ પડે છે યુરોપની જનતામા એવી પ્રથા છે કે જ્યારેજ્યારે જે કોઇ સ્ત્રી પોતાના રૂપાતિશયના કારણે સર્વ કોઇનુ ધ્યાન ખેચે છે ત્યારેત્યારે તેને તેનુ પદ આપવામા આવે છે ગામની, પ્રાંતની, દેશની અથવા તો આખા યુરોપની મનાતી એક 'રાણી'નો બે વર્ષ મહિમા જોર હોય છે એની છબિઓ, સરઘસો અને ધમાલો ચાલે છે; પણ પછી પાંચેક વર્ષમા અંધારી રાત આવે છે ત્યારે કોઇ તેની સામુ પણ જોતુ નથી પદ પાઉડરના લપેટા અંતે ખલાસ થાય છે આવા જોતઓનામાં ચાલ્યા જનારા અને માનસિક, શારીરિક ગ્લાનિ પછવાડે મૂકી જનારા 'યૌવન' ઉપર આધાર રાખે તેને ઉપાધ્યાયશ્રી 'મૂઢ' કહે છે અને એની ખાતર પડી મરનારને બીજી વાર મૂઢ કહે છે

૩ આ તો જુવાનીની વાત થઇ ચાર દહાડાનો ચટકો શુ છે તે તમે જોયુ; પણ ખરી ખૂબીની વાત તો એ છે કે ઘડપણમા શરીર તદ્દન ખલાસ થઇ ગયુ હોય, માથા ઉપર બાળ સફેદ થઇ ગયા હોય, કપાળમા કરચલીઓ પડી ગઇ હોય અને દડકામા કહીએ તો શરીર તદ્દન હાડપિંજર જેવુ થઇ ગયુ હોય, મરવાને વાંકે જીવાતુ હોય અને તળમાથી તેલ કાઢી લેવામા આવે અને પછી ઢોરને ખવરાવવા યોગ્ય રસકસ વગરના ખોળ જેવુ શરીર થઇ ગયુ હોય ત્યારે પણ આ પ્રાણી કામદેવના વિકારોને છોડતો નથી એનુ શરીર ન ચાલે તો એ સ્ત્રીઓ સાથે આ ગાચેષ્ટા કરવામા રસ લે છે, સ્ત્રીઓની

સામું જોવામા મજા માણે છે, કામની કથાઓ કરવામાં આનંદ ભોગવે છે અને જાણે કામદેવના વિકારોને કોઈ પણ પ્રકારે માર્ગ આપવામાં એને જીવનનું સાર્થક્ય લાગે છે.

ભર્તૃહરિ એક બહુ સુંદર રૂપક રજૂ કરે છે. કૂતરો કાણો હોય, એને આખે શરીરે ખસ થઈ હોય, શરીર પરના બાળ ઊડી ગયા હોય, પૂછડી પણ અરધીપરધી કપાઈ ગઈ હોય, કાને સાભળી શકતો ન હોય, ઘરઘરના ટૂકડા ઊઠાવતો હોય અને સર્વત્ર હડધૂત થતો હોય–આવો કૂતરો પણ કૂતરીને દેખી તેની પાછળ દોડે છે! ખરેખર! કામદેવ તો મરેલાને એક વધારે પાટુ મારે છે.

તમે જુવાની ખોઈ બેઠેલા ઘરડા ખખોની વાતો સાંભળી હોય તો તમને ખરેખર વિચારમાં નાખી દે. જેણે જુવાનીમાં રખડવાનો ધંધો કર્યો હોય તે ઘડપણમાં શું કરે એ શિષ્ટ ભાષામાં કહી શકાય તેમ નથી; પણ એ સ્ત્રીની વાતો અને વિકારની દશાના કૂતરા જ રહે છે. શરીર ન ચાલે ત્યારે મન વધારે ઉછાળા મારે છે. કામદેવનું જોર તો એવું છે કે એની ખાતર ૭૦ વર્ષના ડોસાને પણ ડોશી સાથે એકાતમાં સુવાની ના પાડવામાં આવી છે. એવા ડોસાઓના કેસ પણ કોરટમા આવ્યા કરે છે. ઘડપણની અસર શરીર ઉપર થાય ત્યારે મનનો માર્ગ કેટલો વધારે મોકળો બને છે તે વિષે તો મોટા નાટકો લખાય તેમ છે.

એક પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. આપણે જુવાનીને 'ગદ્ધા પચીશી' ઉપર કહી; પણ જિંદગીમાં એથી પણ વધારે ભયનો સમય ચાળીશથી પચાસ વર્ષ લગભગમાં આવે છે. જુવાન

માણસ વિરહ સહશે, પરદેશ ખેડશે અને અગવડો ખમશે, પણ આખિર વયે માણસને સર્વ ચાટી જતુ-હાથમાથી સરી જતુ લાગે છે એને આ ભોગવી લઉં કે પેલુ ભોગવી લઉં—એમ થનગનાટ થયા કરે છે અને તેથી જુવાની ઊતર્યા પછીની અને વદન ઘડપણ આવી ગયા વચ્ચેની વય વધારે 'જોખમ કારક' કોઇ ખાસ સભાળવા લાયક છે, એવો મત હાલમા વધારે જોર પકડતો જાય છે

અહીં આપણે વિચારવાની વાત એ છે કે વિષયો તો જરૂર જવાના છે, છોડી દેવા પડવાના છે, પણ કામદેવ આ નાચીને વદન ખરખર બોરડી જેવી સ્થિતિએ પહોચ્યા છતા પણ નચાવે છે, હસાવે છે અને તેની પાસે ચાળા કરાવે છે અનિત્ય પદાર્થ પરની આ રુચિનુ વધારે વર્ણન કરતા પણ શરમ આવે તેમ છે વસ્તુસ્વરૂપ સમજવુ હોય તેણે આવી મૂર્ખતાભરેલી દશા પણ ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે

૪ એક બીજી યુક્તિ રજૂ કરી અનિત્યભાવ બહુ સુદર રીતે લેખકશ્રી રજૂ કરે છે દેવતાઓને રળવા-કમાવાની ખટપટ નથી, અમૃતપાન કર્યા કરે છે, નાટકો જુએ છે, લીલોતરીથી આખોને તૃપ્તિ આપે છે, અમૂલ્ય રત્નોથી પ્રકાશ પામે છે, એક સરખુ સુખ દેવાંગનાઓ સાથે ભોગવે છે અને આખો વખત હીસ, આનદ અને રળવાની ફિકર વગરનુ સુખી જીવન ગાળે છે, દેવોને દુખનો ખ્યાલ પણ આવતો નથી, ત્યાં જીવનકલહ નામનો પણ નથી, વળી એમના આયુષ્ય પણ ખૂબ મોટા હોય છે, ભુવનપતિના દેવો પણ એક સાગરોપમ જીવે છે, બાર દેવલોકના દેવો તેથી વધારે સાગરોપમો અનુભવે છે અને અનુત્તરવિમાનમા સર્વાર્થસિદ્ધના દેવોનુ આયુષ્ય તેત્રીશ સાગરોપમનુ હોય છે

એક સાગરોપમ શું તેનો ખ્યાલ કર્યો હોય તો કરોડો, અબજો, ખર્વ અને નિખર્વ વર્ષોએ પણ એનો પાર આવે તેમ નથી. આવું સુખ દેવો આટલા લાંબા વખત સુધી ચાલુ રીતે વગરસંકોચે અને વગરસ્ખલનાએ ભોગવે છે, પણ એમાં મજાની વાત એ છે કે અંતે તેનો પણ છેડો આવે છે. કરોડો વર્ષ સુખ ભોગવ્યા પછી અંતે ત્યાંથી બીજે મનુષ્ય કે તિર્યંચમાં જવું પડે છે, ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે અને પછી તો એકડે એકથી નવી બાજી મંડાય છે.

હવે તારી સાંસારિક કોઇ ચીજ દેવતાના ઓછામાં ઓછા આયુષ્ય સમય જેટલી પણ ચાલે તેમ છે? અરે! એવું દેવતાનું સુખ પણ અંતે પૂરું થઇ જાય છે ત્યારે તું તે શેમાં રાચ્યોમાચ્યો રહે છે? તું જરા ઊંડો ઊતરીને ખબ વિચાર કર. આ એક નાનકડી ઑફિસ કે દુકાન મળી કે પાંચ પચીસ વીઘા જમીન મળી કે નાનુંમોટું રાજ્ય મળ્યું તેમાં વળ્યું શું? અને તે પણ કેટલાક વર્ષ? પછી તો મૂકીને જવું પડે અને પછવાડે લડાઇ, કંકાસ કે કોર્ટના કિસ્સા થાય તેને ખાતર તું પડી મરે છે, સુખે ખાતો નથી, ઊંઘતો નથી, ઠરીને ઠામ બેસતો નથી અને આખો વખત ઉપાધિ કર્યા કરે છે; પણ તે કોને માટે અને કેટલા વખત માટે?

જો તારું સુખ–માનેલું સુખ નિરંતર રહે તેવું હોય, તારે તે કદી છોડવું પડે તેમ ન હોય અને તું જ્યાં જા ત્યાં સાથે આવે તેવું હોય, તો તો તું તેની ખાતર ગમે તેટલું કર. બાકી યાદ રાખજે કે દેવતાઓ મોટા આયુષ્યવાળા હોય છે; છતાં તેને પણ આયુષ્યના છ માસ બાકી રહે છે ત્યારે વૃથા જન્મ વ્યતીત કર્યા સંબંધી માથાં પછાડી પસ્તાવો કરવો પડે છે અને

તને તો એના કરોડમા ભાગનું સુખ નથી અને કરોડમા ભાગ જેટલો વખત આવે તેવુ પણ નથી, ત્યારે તું તે એના ઉપર મોહ્યો છે ? આ પ્રશ્ન તારે ખૂબ વિચારવા જેવો છે વળી તારે તો આગળ ગીત ગવાતા હોય, પડખે બિરુદાવળી બોલાતી હોય, બે બાજુ ચામર વીંઝાતા હોય તો તો સંસારમા માણુ; પણ આ તો વાતમાં કાંઈ માલ નથી, મહામુશીબતે જમે-ઉધારના સરવાળા મેળવનાર તું એના ઉપર આ સર્વ ધમાલ કરી રહ્યો છે ! કઈ સ્થિર વસ્તુ તને મળી છે અને તે કેટલી ચાલશે ? જરા વિચાર, ખૂબ વિચાર, ઊંડો ઊતર ! વાસ્તવિક રીતે તો તું માને છે તે સુખ જ નથી, પણ હોય એમ માનીએ તો પણ એ કેટલું અને કયા સુધીનું ?

૫. હવે તારી આજુબાજુ જો, તો ત્યા પણ તને ક્ષણ ભંગુરપણું—અનિત્યભાવ દેખાઈ આવશે. જરા વિચાર, તારા સ્મરણો તાજા કર અને ખ્યાલમા લે.

બાળપણમાં જેની સાથે તે રમતો ખેલી, જેની સાથે તું ગીલીદંડા (મોઈદાંડીઆ) રમ્યો, જેની સાથે સાત ટાપ લીઆ દા લીધા, જેની સાથે લખોટા કે છુટદડીના છુટા ઘા રમ્યો, તેમાના ઘણાએ સ્મશાનમા પોઢ્યા, તે તેમને રાખ થતા જોયા. તારા વડીલો જેની તે પૂજા કરી, ભાવભક્તિથી સેવા કરી અથવા તારા ગુરુઓ જેમણે તને કંઈક જ્ઞાન આપ્યુ અને તે જેમને ભાવથી પચાંગ પ્રણામ કર્યા તે પણ ભસ્મીભૂત થઈ ગયા. તેઓમાના કોઈ કોઈની ચિતા તો તે તારે હાથે સળગાવી (ચેતાવી)

વળી તારા અનેક મિત્રો, દોસ્તો અને સબધીઓ જેની સાથે તે ચર્ચા-વાર્તાઓ કરી, વાતોના ગપ્પા માર્યા, અલક-મલકની કથાઓ કરી, જેમની સાથે તકરાર અને વાદવિવાદ

કર્યા, જેમની સાથે ભાષણો કર્યા, જેમનાં ભાષણો સાંભળ્યાં, જેમની સાથે ડીબેટીંગ સોસાયટીના મેબર (સભ્ય) થઇ પ્રીતિપૂર્વક પક્ષવાદ કર્યા, તેમાંના પણ ઘણાખરાને તેં તારે હાથે સ્મશાને પહોંચાડ્યા અને એની બળતી ચિતાના ભડભડાટ અવાજ તેં સાંભળ્યા અને તેને બાળતી અગ્નિની જ્વાળાઓને રાતાપીળા રંગના ભડકાઓ સાથે તેં આકાશમા ચઢતી અને તને વ્યાકુળ કરતી અનુભવી.

તારે જેના વગર ન ચાલે એવાં તારાં અનેક સંબંધીઓ ગયાં, કઇકની અતિ સુંદર આદર્શ પત્ની ગઇ હશે, કઈક પત્નીઓ વિધવા બની ઝૂરતી હશે, એકનો એક છોકરો ચાલ્યો ગયો હશે, હૃદય ખાલી કરવાના સ્થળ જેવા વિશ્વાસુ મિત્રો ગયા હશે, રળીને રોટલા ખવરાવનાર દીકરા ચાલ્યા ગયા હશે, ઇંદ્રાણીને યાદ કરાવે તેવી પુત્રીઓ ગઇ હશે–કઈક કઈક ગયા હશે અને તેમને લાકડાની ચ્હે ઉપર જાતે મૂકી આવ્યા હશું.

પ્રત્યેક પ્રાણીને અનેક વહાલાનો વિયોગ થયો હશે અને કઇકના સંબંધમાં તો 'દિવસ ગણંતાં માસ ગયા ને વરસે આંતરીઆ; સુરત ભૂલી સાહિબા, ને નામે વિસરીઆ.' જેવું પણ બન્યું હશે. અત્યારે ગયેલના ચહેરા પણ સંભારતા યાદ આવતા નહિ હોય અને કેકના નામ પણ ભૂલાઇ ગયાં હશે.

આવા અત્યંત વહાલા, દિલોજાન, પ્રિય, પૂજ્ય કે પ્રતાપી ગયાં, તેમને સ્મશાનમાં મૂકી આવ્યાં, તેમની કાયા અગ્નિમાં જળી અને તેની રાખોડી થતાં જોઇ અને છતાં તું હજુ છાતી કાઢીને, મૂછનો મોગરો લગાવીને, આંખ પર ચશ્મા ચઢાવીને, કાનમાં અત્તરનાં પુંભડાં ઘાલીને, ચમચમ અવાજ કરતાં બૂટ પહેરીને,

ટોપીને વાંકી મૂકીને, હાથમાં સીગારેટ લઈને ચાલે છે અને જાણે કદી મરવું જ નથી, જાણે બીજા સર્વ જવા પણ તું તો અમરપટ્ટો લખાવી લાવ્યો છે એમ ધારે છે! તને શું કહીએ? તારી કયા શબ્દોમાં વાત કરીએ? તારે માટે શો તોલ બાંધીએ?

તું તો જાણે થોડાઘણા વૈભવને તારો માની બેઠો છે અને નાનકડી તારી દુનિયાને રમાડવાનો ઇજારો સદાકાળ માટે લઈને બેઠો છે અને તારા આ સો પચાસ વરસ માટેના ધર્મ-શાળા જેવા ઘરને 'ઘરનાં ઘર' માની બેઠો છે અને મનમાં માને છે કે બીજા ભલે જાય, પણ આપણો તો ખોટો ચાલ્યો જશે. વીશ વર્ષનો થાય ત્યારે ચાળીશ સુધી જીવીશ એમ માને છે, પણ સાઠનો થાય ત્યારે સીત્તેર ઉપર ધ્યાન રહે છે અને મુખથી જિંદગીની અસ્થિરતાની વાત કરતો જાય છે, પણ ઊંડાણમાં ખાત્રી હોય છે કે પોતે હજુ દશવીશ વર્ષ તો જરૂર કાઢી નાખશે. સીત્તેર એંશી વર્ષના પણ એવી જ આશામાં રહે છે કોઈ પણ વ્યક્તિનો કાર્યક્રમ જોશો તો તેમાં પણ પાંચદશ વર્ષની હયાતીનો હિસાબ જરૂર હોય છે વાવ આવે ને ઉપડી જતા અન્યને જુએ, પ્લેગ કોલેરાના કાળા કેર જુએ, ક્ષયના પસારા જુએ, લકવાના પક્ષ આઘાત દેખે, હાર્ટ ફેલ થતાં દેખે; પણ એ સર્વ બીજા માટે! એને અંદરથી ખાત્રી છે કે આપણને એ વાત સાથે લેવાદેવા નથી આપણે તો જરૂર આમ ને આમ ચાલ્યા જશે. એ ભાવ વય વધવા સાથે વધતો જાય છે અને ઘડપણમાં તો આખું શરીર ઘરડું થાય છે; પણ जीवनाशा धनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति (જીવનની અને ધનની આશા તો ઘરડાને પણ ઘરડી થતી નથી.)

હવે આવી તારી વિચિત્ર માન્યતાને શું કહીએ? આખો

ઉઘાડી રાખી હાથે કરી ખાડામાં પડે એવા પઠિતમૂર્ખને શું ઉપદેશ આપીએ ? તેઓ માટે (ગ્રંથકર્તા કહે છે કે) એક જ શબ્દ છે—તેઓના આવા પ્રમાદને ધિક્કાર છે !

સમજુ માણસ આથી વિશેષ શું કહે ? તિરસ્કારનો ટૂંકો શબ્દ મૂકી દઇ લેખકે કમાલ કરી છે. તેજી માણસને ટુંકારો હોય, પછી વધારે આકરા શબ્દ તો નકામા છે, બીનજરૂરી છે. કહેવત છે કે 'તેજી(ઘોડા)ને ટુંકારો અને ગધેડાને ડફણાં.'

ચારે બાજુ અનિત્યપણું જોઇ રહ્યો છે તે ઉપર પૂર્ણ વિચાર કર. આ વાત ખૂબ વિચારવા જેવી છે અને વિચારતાં જચી જાય તેવી છે.

૬. આ તો મિત્રો, વડીલો અને સ્નેહીઓની વાત કરી, પણ સર્વ ભાવો એવા જ પ્રકારના છે તે પણ તું જરા જોઇ લે.

એક પ્રાણી આજે રાજા થાય, હાઇકોર્ટનો જજ થાય, વ્યાસપીઠનો ધ્રુજાવનાર વક્તા થાય, બજારોને ખળભળાવનાર મોટો વેપારી થાય કે ગમે તે થાય, પણ પછી છેવટે શું ?

કોઇ પાંચ ઇંદ્રિયવાળો થાય, કોઇ ચારવાળો થાય અને એ પ્રમાણે વધતીઓછી ઇંદ્રિયવાળો થાય. કોઇ રૂપવાન થાય, કોઇ કીર્તિશાળી થાય, કોઇ પ્રભાવશાળી થાય, કોઇ સિનેમાના 'સ્ટાર' થાય, કોઇ નાટકમાં સાત વાર 'વન્સમોર' કરાવનાર થાય—આ સર્વ ચેતનભાવો છે હાલતાચાલતા ત્રસ જીવો અને સ્થિર રહેતા એકેંદ્રિયો સારા અથવા ખરાબ વિચિત્ર ભાવો પ્રદર્શિત કરે છે એ પણ સર્વ **ચેતનભાવો** છે.

સુંદર રાજમહેલ, ભવ્ય હવેલી, મૂલ્યવાન ફર્નિચર, સોના-

રૂપાના પાત્રો, આકર્ષક ક્રોકરી (રકાબી, પ્યાલા, પ્લેટ વિગેરે), હીરામોતીના ઘરેણા, સોનાના અલંકારો, ઝરૂખા, મહેલ કે મઢી, છત્રીપલંગ કે હાથીઝુમર, છબિઓ કે ચિત્રો, પુતળાઓ કે રમકડાઓ—આ સર્વ અચેતન ભાવો છે

એ સર્વ ચેતન અને અચેતન ભાવો દરિયામાં મોજા આવે તેમ એક વખત ઉછળે છે અને પાછા પડી જાય છે, એમ અનેક વાર ઉછાળા મારે છે અને પાછા મહા સમુદ્રમા લય પામી જાય છે જ્યારે ચઢે છે ત્યારે એ સપાટી ઉપર દેખાય છે અને વાંસ વાસની કૂદાંગો ભરે છે, પણ અંતે થોડા વખતમાં શમી જાય છે અને શમે ત્યારે એનુ નામનિશાન પણ રહેતું નથી. એ મોજુ ઉછળ્યુ હતુ એમ કોઈને યાદ પણ આવતુ નથી. અનેક મોજાઓ તો એવાં હોય છે કે એ ઉછળ્યાં અને શમ્યા એની વાત કોઈ એનુ કે જાણતુ પણ નથી. આ દુનિયામા ધમાલ કરવા અને દેખાવ કરતા ચેતન અને અચેતન સર્વ ભાવોની આ સ્થિતિ છે

પરમાણુઓના સ્કંધો અનેક રૂપ ધારણ કરે છે પ્રાણી અનેક જન્મો લે છે, એ એના જુદા જુદાં રૂપો છે એક રૂપ મૂકી બીજુ લે છે, બીજુ મૂકી ત્રીજુ લે છે, એમ અનેક વાર ઉપર આવે છે અને પાછાં લય પામી જાય છે

સ્ત્રીઓ ટોળે મળીને કૂટે ત્યારે ચાર બાઈઓ ટોળા વચ્ચે આવી થોડીવાર ઘૂમે છે અને પાછી ટોળામાં ભળી જાય છે, તેમ આ પ્રાણી પણ તારાની પેઠે જરા વખત ચમકારો બતાવી, ચોકમા મોટો પાઠ ભજવી પાછો અસ્ત થઈ જાય છે ઘણા તો કૂટતાં ન આવડતું હોય તો વચ્ચે આવ્યા વગર પણ વીસરાળ

થઇ જાય છે, એ વચ્ચે આવે કે ન આવે પણ એ વીસરાળ થઇ ગયા પછી દુનિયાને ખીજી એટલી ખટપટ હોય છે કે એનું શું થયું અને ક્યાં ગયો? તેની વાત પણ કોઇ કરતું નથી.

એવી રીતે ભાંગેલા ટેબલને કે સડીને પડી જતાં ઝાડને કોઇ સંભારતું નથી અને ભાંગેલ ફર્નિચર 'ભંગાર' ને ભાવે વેચાય છે. કોઇ પણ જીવતાં પ્રાણી કે અચેતન પદાર્થની આ સ્થિતિ છે. હવે એના ઉપર તે મોહ શો કરવો? અને એની ખાતર બધું હારી કા જવું?

આપણા સગાસ્નેહી અને ધનનો સંબંધ છે તે તો નાટક જેવો છે. કોઇ ચમત્કારથી રાજઋદ્ધિ કે નગરઉદ્યાન બતાવે તેને ઇંદ્રજાળ કહે છે. આપણા નાટકો કે સિનેમા પણ એ જ મિસાલના છે. સગાઓ સાથેનો સંબંધ પંખીના મેળા જેવો છે. જુદી જુદી દિશામાંથી આવી રાત્રે એક ઝાડ પર બેઠા, સવાર પડી કે સૌ સૌને રસ્તે પડી જાય છે. ધર્મશાળામાં વટેમાર્ગુઓ સાંજે એકઠા મળે અને સવારે વખત થાય એટલે ચાલવા માડે—એવો આ સર્વ ખેલ છે. એ ખેલ ચાલે તેટલો વખત તો ખોટો છે એ વાત બાજુએ રાખીએ, પણ એ ખેલ કાયમ રહેવાનો નથી એ વાત તમારા ધ્યાન પર ખાસ ઠસાવવાની જરૂર છે.

આવા ચેતન, અચેતન પદાર્થો પર કે સ્વજન ધનના સંમિલન પર જે રાચીમાચી જાય, જે એની ખાતર શું શું કરી નાખે, એને રડતાં જોઇ મુંઝાઇ જાય, એને જતાં જોઇ પોક મૂકી રડવા બેસે, એનો નાશ થતો જોઇ નિસાસા નાખે એ તો ખરેખર 'મૂઢ' ગણાય—મૂર્ખ ગણાય. એવા તદ્દન અસ્થિર—થોડા વખત રહેનારાંના તે વળી ભરોંસા હોય? અને તેના

ઉપર મુસ્તકીમ રહીને તે કોઈ ગણત્રી કરાય ? ગીતની શરૂઆતમા 'મૂઢ' શબ્દ આ પ્રાણી માટે વાપર્યો છે તેનો અત્ર ખુલાસો થાય છે આ પ્રાણી બીજા મનુષ્ય માટે અથવા પદાર્થો માટે પાણીથી પાતળો થઈ જાય છે કે હાલહોળ થઇ જાય છે એ એનુ અજ્ઞાન છે ઓળખવા યોગ્ય વસ્તુને જે ન ઓળખે તેને મૂઢ કહેવામા આવે છે આ પ્રાણી સમજવા ધારે તો સમજી શકે એવી તેની સ્થિતિ છે, છતા પણ તે સમજવા માગતા જ નથી અને તેથી એ પોતાનો મૂઢ સ્વભાવ વ્યક્ત કરે છે સમજુ પ્રાણી આવા અધિકારસ ભાવો અને સગમો પર મદાર બાધતો નથી

૭ જીવનની અસ્થિરતા ત્રણ પ્રકારે બતાવી. (૧) શરૂઆતમાં આયુષ્યને પવનના તરગ જેવુ ચપળ કહ્યું, (૨) કુશના છેડા પર રહેલા પાણીના બિંદુ સાથે જીવનને સરખાવ્યુ અને (૩) છટ્ઠા ગેયપદમાં મિત્રો અને સબધીને રાખ થતા જોઈ તેમાથી અક્કલ લેવા કહ્યુ હવે એ વાત સીધા શબ્દોમા છેવટની કહી દે છે —

મરણને જ્યારે પુરુષાકાર રૂપ આપવામા આવે છે ત્યારે તેને 'જમ' અથવા 'યમ' કહેવામા આવે છે સસ્કૃતમા એને 'કૃતાત' પણ કહે છે એટલે જે અતને કરે તે કૃતાત કહેવાય. એવો કોઈ દેવ કે દાનવ નથી કે જે આ પ્રાણીને મસ્તી વખતે આવીને, ખેચીને, દોરીને કાઈ લઈ જતો હોય, પણ અલકારની ભાષામા જાણે કાંઇ તેવુ જ બનતુ હોય એવો ખ્યાલ આપવામા આવે છે મરણના પુરુષાકારસ્વરૂપનનુ અહીં ચિત્ર આપવામા આવે છે તે વિચારો.

એ જમદેવ આખો વખત પ્રાણીઓનો કોળીઓ કર્યે જ

જાય છે. અજંગમ પ્રાણીમાં સ્થાવરોનો સમાવેશ થાય છે પૃથ્વી, અપ્, તેજસ્, વાયુ અને વનસ્પતિ—એ સર્વ અજંગમ ગણાય છે; જો કે અગ્નિ અને વાયુ ગતિએ કરીને જંગમ છે. જંગમમાં શંખ, જળો વિગેરે બેઇંદ્રિયો, માંકડ, જૂ વિગેરે તેઇંદ્રિયો, વીંછી, ભમરી, તીડ વિગેરે ચઉરિંદ્રિયો તથા છેવટે પંચેંદ્રિયોનો સમાવેશ થાય છે. પચેંદ્રિય પ્રાણીમાં ચાર મોટા વિભાગ છે. તેમાં પ્રથમ વિભાગ તિર્યંચોનો આવે છે. એમાં માછલાં, મગરમચ્છ વિગેરે જળચર છે, હાથી, ઘોડા, ગાય વિગેરે સ્થળચર છે અને પોપટ, કોયલ, કબુતર વિગેરે ખેચરો છે. એ ઉપરાંત તેમાં પેટથી ચાલનાર સર્પો(ઉરઃપરિસર્પ)અને હાથથી ચાલનાર નોળીઆ(ભુજપરિસર્પો)-નો સમાવેશ થાય છે; આ પંચેંદ્રિય તિર્યંચો કહ્યા. બીજો વિભાગ મનુષ્યનો આવે છે તે મૃત્યુલોકના માનવી—આપણા જેવા છે, મનુષ્યભવમાં કે અન્યત્ર શુભ સામગ્રી એકઠી કરી સુખનો અનુભવ કરે તે ત્રીજા દેવોના વિભાગમાં આવે છે અને અશુભ કર્મબંધ કરી દુઃખનો અનુભવ કરે તે નારકો કહેવાય છે. આ બેથી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા સર્વ જંગમ અથવા ત્રસજીવો કહેવાય છે.

જમરાજા આખો વખત આરામ લીધા વગર એ સર્વ જંગમ અને અજંગમ પ્રાણીઓનો કોળીઓ કર્યા જ કરે છે. એક સમયની પણ રાહ જોયા વગર સારોયે વખત પ્રાણીઓને હોઇઆ કરતો જ જાય છે. અનાદિ કાળથી એને એવી લત લાગી છે કે એ પ્રાણીઓને ખાધા જ કરે છે, પણ કદી એ ધરાતો જ નથી. એને કદી સંતોષ થતો નથી અને કદી એ પેટ પર હાથ ફેરવી હાશ કરતો નથી. એનો સ્વભાવ જ એવો છે.

હવે એ જમરાજા પોતાના મ્હોંમાં આવે એ સર્વને ગળપ કર્યા કરે છે એ વાત તો આપણે દરરોજ જોઇએ છીએ, મુંબઇ

જેવા શહેરમાં તો એવું કેટલા માણસને ખાધા તેના આંકડા પણ હરરોજ છપાઈને બહાર પડે છે

હવે એ તો એના મ્હોંમા આવ્યા તેને જરૂર ખાય છે, પણ તુ કયા છે તેનો વિચાર કર્યો ? એના મુખમાં આવે એ તો વાત કરતા બોલતાં આંખના ખેંચ થઈ જાય છે, પણ તારો વારો ક્યારે આવશે તેની તને ખબર છે ? તુ વિચાર કરીશ તા તને જણાશે કે તુ પણ એની હથેલીમા જ છે અને લાખ-અબજને અને મ્હોંને આતરો કેટલો છે તે તો તને કહેવાની જરૂર નથી. આ ચાર-છ ઉંચના આતરે તુ ઊભો છે ક્યારે એના મ્હોંમા પડીશ તેની તને ખબર નથી અને મ્હોંમા પડ્યો કે ભુક્કા નીકળી જવાના છે એ વાતની જરા શકા પણ નથી.

તારો અત એ કૃતાત (અત લાવનાર) નહિ લાવે એની કાંઇ તને ખેરઠી (ખાત્રી) મળી છે ? તારે ને એને કાંઇ દોસ્તી સબધ છે ? તારે એની સાથે કાઇ સગપણ છે ? તારા ઉપર એનો કાઇ પ્રેમ છે ? કાઈ પણ નથી આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે, તે જગતમા જાણીતી છે, તારી પાસે પ્રકટ ખડી થઈને ઊભી છે અને તને આમત્રણ કરીને વિચાર માટે બોલાવે છે જો તને કોઇ ઉપાય સુઝ્યો હોય અથવા તને યમરાજે ખાત્રી આપી હોય તો અમારી સર્વ વાર્તા ફોકટ છે, પણ નહિ તો એક દિવસ આ સર્વ છોડી ચોક્કસ જવાનુ છે અને અત્યારે માત્ર સવાલ એની હથેળીમાથી મુખમાં પડવા પૂરતો જ બાકી રહે છે

આવો અત ન આવે તેવો ઉપાય યોજ અને યમરાજના પાસમાથી છૂટવાનાં દ્વાર શોધી કાઢ, પણ તે તો આખો જુદો રસ્તો છે એના માર્ગો છે, પણ તે તો તારે શોધીને

તૈયાર કરવાના છે; પરંતુ અત્યારે જમરાજા આવે તો તું જવા તૈયાર છે ? આમ જમરાજાનું નામ આવે ત્યાં મ્હોં શું કામ બગાડી નાખે છે ? જે સ્થિતિ ચોક્કસ થવાની છે તેના નામથી પણ અમંગળિક થતું હોય એવાં ઘેલાં શું કાઢે છે ? જ્યારે જરૂર જવું જ છે અને એ વાત જીવવા જેટલી જ ચોક્કસ છે, ત્યારે પછી આ ફફડાટ શા માટે કરી રહ્યો છે ?

એક વાત સમજીને સ્વીકારી લે અને તે એ છે કે યમરાજ કોઇને મૂકતો નથી, કોઇને એણે છોડ્યા નથી અને તું કદાચ એમ માની લેતો હો કે તારા સબંધમાં એ અપવાદ કરશે તો તું ભારે ગફલતીમાં રહે છે મોટા માથાતાને પણ એણે છોડ્યા નથી અને આખી પૃથ્વીને ધણધણાવનાર પણ એની આગળ નમી એનો કોળીઓ થઇ ગયા છે. કોઇ અમરપટ્ટો લખાવીને આવ્યું નથી અને તું ખાલી ગર્વ કર નહિ. તારો પણ અંતે એ જ માર્ગ છે એમ સમજી, ગણી, વિચારી તારા જીવનની અનિત્યતા સમજી લે અને તે વાત ધ્યાનમાં રાખી તારી બાજી ગોઠવ.

૮. પોતાના વૈભવ અને પરિવારની ચિંતા નકામી છે, જીવતર ક્ષણભંગુર છે, વિષયસુખ ચાલી જનાર છે, જુવાનીના રંગ થોડા વખતના છે, ઘડપણના ચાળા હસવા જેવા છે, દેવોના સુખ પણ અંતે પૂરા થવાના છે, સાથે રમનારા અને વિનોદ કરનારા પણ ચાલ્યા ગયા છે, સર્વ ભાવો દરિયાનાં મોજાં જેવાં છે, સ્વજન ધનનો સંબંધ ઇંદ્રજાળ જેવો છે અને જમરાજા તો સર્વને ગળક કરતો જ જાય છે. ગભરાઇ ગયા, મુંઝાયા, ફસાઇ ગયા ! હવે શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કોનો આશ્રય શોધવો ? લેખક મહાશય કહે છેઃ—

ભાઈ! તારું પોતાનું આત્મસ્વરૂપ જો, તું ઊંડો ઊતર, એ સચ્ચિદાનંદમય છે આ શબ્દમાં ત્રણ હકીકત છે 'સત્', 'ચિત્' અને 'આનંદ' જગત્ સર્વ મિથ્યા છે, સબંધ સર્વ ખોટા છે; પણ આ પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મા સત્ છે એ ત્રણ કાળ રહેવાનો છે—હતો, છે અને રહેશે. ઉપર જે અનિત્ય ભાવો, સબંધો અને સંયોગો જોયા તેની બરાબર સામે મૂકાય એવો નિત્ય—સત્ આત્મા એના મૂળ સ્વરૂપમાં છે માયા, ઇંદ્રજાળ કે સ્વપ્નવત્ જગત્ સામે આ ખરો 'સત્' છે

એ ત્રિકાળ સત નિત્ય છે એટલુ જ નહિ પણ 'ચિત્' છે, જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાનથી ભરેલો છે, પ્રકાશસ્વરૂપ છે અને ભૂત, ભવત્ તથા ભાવી સર્વ ભાવને જાણનાર છે એની જ્ઞાન શક્તિ અત્યારે ઓછી થઈ ગઈ છે—અવરાઈ ગઈ છે, પણ અંદર ભરેલી છે અને તે ત્યા બરાબર છે આ પ્રકાશમય રૂપ અંદર છે તેને બહાર લાવવાનું છે; પણ તે ત્યા છે અને તેના અસલ સ્વરૂપમા અજ્ઞાનને—મૂઢતાને સ્થાન નથી એ બીજી વાત કરી.

અને ત્યા નિરંતર 'આનંદ' વર્તે છે પ્રથમ સાંસારિક સર્વ ભાવોને દરિયાના ઉછાળા સાથે સરખાવ્યા એવી વાત અહીં નથી, ત્યા દોડાદોડ નથી, ધમાલ નથી, દુ:ખ નથી, સંપૂર્ણ સાચો નિરવધિ આનંદ છે, મોજ છે, સુખના ઘરડકા છે આ ત્રીજી વાત કરી. પરમાત્મસ્વરૂપે આત્મા ૧ 'સત્' ૨ 'ચિત્' અને ૩ 'આનંદ' મય છે એ એનુ સાચુ સ્વરૂપ છે આ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ તારું પોતાનું જ છે, તારા ઘરનું છે, એને સાધ્ય કરવામાં—પ્રકટ કરવામા તારે કોઈની પાસે યાચના કરવી પડે તેમ નથી, કોઈની પાસે વર માગવો પડે તેમ નથી, કોઈની પાસે હાથ જોડવા પડે તેમ નથી.

આ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપનો બરાબર ખ્યાલ કરી તું હંમેશને માટે એક અવ્યાબાધ–અપ્રતિહત–નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કર. આ નાનકડાં માની લીધેલાં સુખમાં મુંઝાઈ જઇ એક ખાડામાંથી બીજામા પડે છે અને વારંવાર મુંઝાય છે એ તારા જેવા સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપવાળાને ઘટે નહિ–શોભે નહિ–દીપે નહિ. અનિત્ય વસ્તુઓ, સંબધો અને શરીરો છોડી તારું પોતાનું શાશ્વત સુખ છે અને તે તારા ઘરમાં જ છે, તારી પાસે જ છે તેનો અનુભવ કર, એ સુખમાં પેસી જા, એનો આનંદ ભોગવ અને હંમેશને માટે સર્વ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી ઘુંટડા ભરી ભરીને એ સાચા સુખને ભોગવી લે. એને તું ચાલુ ભોગવ્યા કરશે એ વાતની તને એ માર્ગે ચઢતાં જ ખાત્રી થશે. ‘સચ્ચિદાનંદ’ શબ્દ જ એવો સુંદર છે કે એને સમજતાં એનામાં પ્રાણી આકર્ષણ પામી જાય છે. તું સચ્ચિદાનંદમય છે, પ્રકટ થઇ જા. સત પુરુષોને ત્યાં ઉત્સવ હો અહીં આ સંસારમાં જ હો–એમ ગ્રથકર્ત્તા મહાત્મા આશીર્વાદ આપે છે. સંત કોણ કહેવાય ? જે સાચે માર્ગે વર્તન કરી રહ્યા હોય તે સંત–સજ્જન કહેવાય. ખાલી વાતો કરનારા નહિ, પણ વાતોને ઝીલનારા–વાતો કરે તે પ્રમાણે વર્તનારા. આમાં દંભને કે ઢોંગને સ્થાન ન હોય.

ઉત્સવમાં પાન વગર ચાલે નહિ, પીણું તો જોઇએ. અહીં પ્રશમ રસ–શાંતસુધારસનું તાજું પીણું (Drink) આ ઉત્સવમાં મળવાનું છે. એ અમૃતરસનું પાન કરવા રૂપ ઉત્સવ સજ્જન પુરુષોને હો. વિનય એટલે આકર્ષણ (ચિંતવન)

આ છેલ્લા ઉદ્ગારમાં ગ્રંથકર્ત્તાએ પોતાનું નામ પણ જણાવી દીધું અને ‘સુધારસ’ ગ્રંથનો ઉત્સવ કેવો છે તેનું દર્શન

પણ કરાવી દીધુ છે પ્રશમરસ–શાન્તરસ કેવો છે તેનુ વર્ણન પ્રવેશકમા થઇ ગયુ છે

× × ×

સંસારની અસારતા જણાવવા ગ્રંથ લેખકશ્રીએ ઘણી અજબની દલીલો કરી દીધી છે તેમણે નાનામોટા વૈભવ ખાતર કસાવાની ના કહી, પરિવાર ખાતર મુંઝાઇ જવા સામે ચેતવણી આપી, જીવનને અસ્થિર બનાવ્યુ, વિષયસુખ સાથેની દોસ્તી નિરર્થક બતાવી, સંસારનાટક ક્ષણભંગુર બનાવ્યુ, જુવાનીનો રંગ અલ્પકાલીન બતાવ્યો, મદપણના ભાગા પણ પીને બતાવ્યા, સુખની સીમા બતાવી, સાથે રમનાર ગયા એમ બતાવ્યુ, સાંસારિક ભાવો ઇંદ્રજાળ જેવા અસ્થિર બતાવ્યા અને ધર્મદેવને સદાનો બન્ધુ બતાવ્યો છેવટે નિત્ય સુખ અનુભવવા ભલામણ કરી.

આ પ્રત્યેક વાત નવીન છે, નવીન નજરે જોવા જેવી છે અને ખૂબ વિચારમા નાખી દે તેવી છે નીચેના ત્રણ દાખલાઓ વિચારીએ—

જુદી જુદી દિશાએથી રાત્રિ રહેવા માટે એક ઝાડ પર પક્ષીઓ આવે બેઠા થાય છે, તેવી રીતે કુટુંબરૂપ વૃક્ષમા આ જન્મમા પ્રાણી ભેગા થાય છે સર્વ પક્ષીઓ સવાર થતાં રસ્તે પડી જાય છે, તેમ પ્રાણી આયુષ્ય પૂરુ થતા રસ્તે પડી જાય છે આવો આત્મનો મેળાપ છે સવાર ક્યારે પડશે એટલો સવાલ છે આ દૃષ્ટિએ સંસારના મેળાને કદી વિચાર્યો છે?

સવારે જે ઘરમા મંગળગીત ગવાતા હોય અને નાસ્તા પાણીની ઉડતા હોય ત્યા બપોરે પ્રાણપોક મૂકાય છે અને

સુખ ને આનંદને બદલે છાજીઆ ગવાય છે. એવા અનેક દાખલા અનુભવ્યા છે; પણ તેની અંદરના રહસ્યને વિચાર્યું છે ?

જેનો સવારે રાજ્યાભિષેક થાય તે જ દિવસે સાંજ પડતાં ચિતામાં પડતાં અને એ જ ચિતામાંથી એના ધૂમાડા નીકળતાં સાંભળ્યાં છે, જોયાં છે અને છતાં આ જીવનો મોહ છૂટતો નથી અને સંસાર સાથે વળગવાનું મન થાય છે. એમાં કયો મનોભાવ વર્તે છે તેનો કદી વિચાર કર્યો છે ?

વિચાર કરો, સમજો, ખ્યાલ કરો—આપણે શેના ઉપર પડી મરીએ છીએ ? કઇ જાતની સ્થિરતા સમજીને આખી રમત માંડી બેઠા છીએ ? એ માંડેલી રમત ક્યારે બંધ કરવી પડશે ? બંધ થશે ત્યારે આપણને ભાન હશે કે પોઢી ગયા હશું ? અને આ સર્વ શું થાય છે ? કેમ થાય છે ? સમજુનાં લક્ષણ આ હોય નહિ, ચોક્કસ સમજ્યા વગર એ કામ કરે નહિ, દીર્ઘકાલીન લાભ જાણ્યા વગર એ પ્રવૃત્તિ કરે નહિ અને તારી તો આખી રમત ખોટી છે. જેને તેં ઘરનું ઘર ધાર્યું છે તે તારું નથી, જેને તેં તારાં સંબંધી માન્યાં છે તે તારાં નથી. જેને તેં તારાં સગાં માન્યાં છે તે સ્થાયી રહેવાનાં નથી અને જેની ખાતર તું પાપ સેવે છે, પ્રાણ પાથરે છે, શુંનું શું કરી નાખું એમ ધારે છે તે તારાં નથી. તારું શરીર પણ તારું નથી. તું એને ગમે તેટલું પોષે તો પણ તે તારું રહેવાનું નથી અને તારી સાથે આવવાનું પણ નથી.

આખી બાજી તેં વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા વગર માંડી છે. તું પૈસા અને સ્વજન ખાતર અનેક અગવડો અને પાપો સેવે છે, પણ તે તારી પાસે રહેવાનાં છે ? તારાં રહેવાનાં છે ?

એમ ખાત્રી મળી છે ? મહાવિગ્રહ પછી પશુના એક ભવમા ત્રણ ભવ થતા તે જોયા, કઈકના મગજ ખસી ગયા અને કઈકના શરીર ઘસાઈ ગયા. એ તે નજરે જોયુ અને છતા હજુ તુ આંખો બધ રાખીને કૂદે જ જાય છે તે કોના ઉપર ? અને શાને માટે ? તને વિષયોમા મજા આવે છે ? તુ તેનુ સ્વરૂપ વિચારી જો. એમા મજા જેવુ કાઇ નથી એ તો વસ્તુઓના હગલા અને માયાના પુતળા છે એમા તારા જેવો અનત સુખનો ઇચ્છક મજા માણે, તે તારા ગૌરવને પણ શોભતી વાત નથી તુ એ પ્રશ્નને સાધારણ દુનિયાદારી નજરથી ન જો. જરા ઊંડો ઊતર. તારા જેવા ગૌરવશાળી આત્માને આ શોભતી વાત નથી કયા હાથ નાખે છે ? કયા કાન માંડે છે ? કયા નજર દોડાવે છે ? એમા શુ સુખ છે ? કેટલું છે ? કયા સુધી ચાલશે ?

જો તને એ સુખ હમેશ માટે નહિ તો પણ ઘણો વખત ચાલે તેવું લાગતું હોય, તો તો તેમા મજા કરી લે, પણ વિષયના સુખ તો એક મીનિટ પણ ચાલે તવા નથી. ખાધુ એટલે ખલાસ થયુ ! ગળા નીચે ઊતર્યું, એટલે પછી તે દૂધપાક હોય કે ઘેસ હોય—સર્વ સરખુ જ છે અને તારા જેવો સમર્થ આત્મા આવા કીચડમા પગ નાખે છે એ તને શોભતી વાત થાય છે ?

જો આવી અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમા આરો જઈશ—આગળ વધીશ તો શરીર છૂટશે ત્યાસુધી આશા તો છૂટવાની જ નથી અને આયુષ્ય પૂરૂ થશે ત્યાસુધી પાપબુદ્ધિ જવાની નથી ત્યારે શુ તુ આમ ને આમ ઘસાએ જ જઈશ ? અને અંતે પગમડાઈ જવાની જ તારી ઇચ્છા છે ? ક્ષણિક સુખ ખાતર તુ કેટલો બોજ આપે છે તેનો વિચાર કર. આ મનુષ્યજન્મ તને

મહામુશ્કેલીએ મળ્યો છે તેને અસ્થિર પૌદ્‌ગલિક પદાર્થો અને મનના માનેલા સબંધો ખાતર ગુમાવી દેવો યોગ્ય ન ગણાય. કોઈ સ્થાયી ચીજ મળે તે ખાતર–તે માટે પ્રયત્ન કરવો ઘટે. પણ અત્યારે તું શું કરી રહ્યો છે? જ્યાં તારા જીવનનું જ ઠેકાણું નથી ત્યાં તું શેના ઉપર અને કોને માટે આ સર્વ રચના કરી રહ્યો છે? અંતે આ સર્વને મૂકીને જવાનું છે એ વાત ચોક્કસ છે. ગમે કે ન ગમે, પણ મરવું તો પડશે જ, ત્યારે પછી આટલા ટૂકા સમયમા કાંઇ એવું કરી લે કે જેથી આ સર્વ રખડપટ્ટીનો છેડો આવી જાય.

આખા જીવનની ચાવી સમજવાની જરૂર છે, સમજીને છૂટી જવાની જરૂર છે; નહિ તો આ ચક્રવ્યુહ એવો મંડાણો છે કે એમાંથી નીકળવાના પ્રયત્ન કરતા એમાં તું વધારે વધારે અટવાઇશ. ખૂબ વિચાર કરી સાચો માર્ગ પકડી લઈશ તો જ તને આ ચક્કરમાંથી બહાર નીકળી જવાનો માર્ગ સાંપડશે.

તેનો માર્ગ એ જ છે કે એ ચક્કરને બરાબર ઓળખી જવું. એમાં ઉપર ઉપરના સ્નેહ, ખોટાં પ્રેમાલિંગનો, મોટે મોટેથી રૂદન એ સર્વને ઓળખી જવું, વસ્તુઓ સાથેનો સંબંધ બરાબર વિચારવો અને શરીર પણ ક્યાં સુધી કામ આપશે તેની કિંમત કરી લેવી. શરીરનો બને તેટલો લાભ લેવો, પણ એની ખાતર મુદ્દાનો ભોગ આપવો નહિ.

આ સર્વ સંબંધો, વસ્તુઓ અને શરીર અનિત્ય છે, ક્ષણ-સ્થાયી છે એ ભાવ જો મનમાં જામી જાય તો આખી ગુંચવણનો નીકાલ થઇ જાય તેમ છે એને સમજવામાં મુશ્કેલી છે તેના કરતા પણ એની સાથે કામ લેતાં એ વાત સતત લક્ષ્યમાં

રહેવી વધારે મુશ્કેલ છે, પણ એ રીતે જીવવામાં આત્મા નક છે અને સાથે અમર્યાદિત લહેર છે એ ભાવને અંતરથી વિચારી એના અનેક મુમુક્ષુઓને માર્ગ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે ચિદાનંદમય આત્મસ્વરૂપની ઝાંખી કરાવનાર અને આત્માના શાશ્વત સુખને એના સાચા આકારમાં બતાવનાર આ અનિત્ય ભાવના વારંવાર વિચારવા-ભાવવા જેવી છે પુદ્ગળ સાથેનો સંબંધ એવો તો જકડાઈ ગયો છે કે એનાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરવાનું એને સૂઝતું નથી અને સૂઝે તો અમલમાં આવતું નથી, પણ અંતે આ સર્વ સંબંધ છૂટવાના છે, છોડવાના છે, ખમી જવાના છે પરાધીનપણે થઈ ગયેલા ત્યાગની કિંમત નથી, સમજી વિવેક વાપરીને કરેલા ત્યાગની કિંમત છે એ ત્યાગ પ્રાપ્ત કરવા, એ જીવન જીવવા આનંદવૃત્તિથી નિર્ભયપણે આત્મસાક્ષીએ પ્રયાસ કરે એને આ વિચારણા અમૃતરસના પાન (પીણું) સમાન છે એ પીણાના નશામાં ચકચૂર થવા આત્માર્થી મુમુક્ષુ યત્ન કરે એવો ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્વિનયવિજયજીનો ઉપદેશ છે

અનિત્ય ભાવનાનો વિષય જ્ઞાનાર્ણવમાં સુંદર રીતે ચર્ચ્યો છે તેની બે ત્રણ પ્રસાદી જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે શુભચંદ્રાચાર્ય સંસારસમુદ્રના સર્વ સંબંધોને વિપત્તિના ઘર બતાવી પછી કહે છે કે—यस्तुजातमिदं मूढ प्रतिक्षणविनश्वरम्। जानन्नपि न जानासि ग्रहः कोऽयमनौषधः॥ તેઓ તો સામાન્ય રીતે જબરો ચાબખો લગાવે છે કે 'હે મૂઢ પ્રાણી! ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ વસ્તુ પ્રતિક્ષણ નાશ પામવા જ કરે છે, આ વાત તું જાણે છે છતાં જાણે જાણતો જ નથી! તને તે ઉપચાર ન થઈ શકે એવો (ઔષધ વિનાનો) કયો ગ્રહ (વ્યાધિ) લાગુ પડ્યો છે?'

આ વાત તદ્દન સાચી છે. આપણે જાણતાં છતાં પણ જાણતા નથી. આપણું જાણ્યું કામનું શું ? વિનશ્વર જાણવા છતાં સંબંધ, ધન અને વસ્તુને વળગતા જઈએ એ જ્ઞાન શા કામનું ? ખરેખર આપણો વ્યાધિ આકરો છે, વળગાડ ચીકણો છે અને એનું ઓસડ નજરે પડતુ નથી.

એનો દાખલો આપતાં તેઓ કહે છે કે:—वह्निं विशति शीतार्थं, जीवितार्थं पिबेद्विषम् । विषयेष्वपि यः सौख्यमन्वेषयति मुग्धधीः ॥ ' જે મૂઢબુદ્ધિવાળા પ્રાણી વિષયમાં સુખ મેળવવા ઇચ્છે છે તે ઠંડક મેળવવા માટે અગ્નિમાં પેસે છે અને જીવવા માટે ઝેર પીએ છે. ' અગ્નિમાંથી ઠંડક મળે ખરી? અને ઝેર પીને જીવાય ખરૂં ? છતાં આપણે મોહઘેલા બરાબર તે પ્રમાણે જ આચરીએ છીએ

તેઓશ્રી આખા અનિત્ય ભાવનાના વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં માલિનીવૃત્તમાં સુંદર ભાવ પ્રકાશિત કરે છે

गगननगरकल्पं सङ्गमं वल्लभानाम्,
जलदपटलतुल्यं यौवनं वा धनं वा ।
सुजनसुतशरीरादीनि विद्युच्चलानि,
क्षणिकमिति समस्तं विद्धि संसारवृत्तम् ॥

" સ્રીઓનો સંબંધ આકાશનગર (કલ્પિત) જેવો છે, યૌવન અને ધન વાદળાનાં રંગ જેવાં છે, સગાં છોકરાં અને શરીર વિગેરે વીજળી જેવા ચંચળ છે અને ટૂંકામા કહીએ તો આ આખી દુનિયાની સર્વ ચીજો અને ભાવો ક્ષણિક છે " આવો તત્ત્વગવેષકનો મત છે આપણે ખરી નજરે જોઇએ તો આપણને એ જ આકારમાં સર્વ સંબંધો અને વસ્તુઓ દેખાય છે. વાત

એ છે કે આ પ્રાણીને આખ આડા કાન કરવા છે અને કાંઇ જણાઇ જાય તો આવું પોતાનો વારો આવશે ત્યારે એટો આદયો જશે એમ એ મનડાંને મનાવી લે છે અને જ્યારે હાથ નીચા પડે છે અને શરીર અશક્ત બને છે ત્યારે એનો ઉપાય રહેતો નથી. પછી એ 'વિલ' કરીને આવતા ભવ માટે નાણાના રોકાણ કરવા મડી જાય છે; એમા પણ એનો ધન પરનો પ્રબળ મોહ છે એનુ ચાલે અને આવતા ભવમા રૂપીઆના ચાર આના રોકડા મળે તેમ હોય તો છોકરાને રખડાવીને એવો ચીઠ્ઠી પોતાની સાથે લેતો જાય, પણ તેવો ઉપાય ન હોવાથી નાણાનુ 'રોકાણ' આશાએ કરે છે અને આ આશા એ જ એનો નાશ કરનારી ચીજ છે

છેવટે આ સર્વ છોડવાનુ જ છે, ગમે કે ન ગમે પણ અંતે સર્વ પારકુ છે અને તેટલા માટે વિલથી આપેલા ધનની ખબર છાપામાં આવે છે ત્યા મથાળે લખેલુ હોય છે કે other people s money–' પારકાના પૈસા.' આ વાત ન ગમે તેવી છે, પણ ખરી છે હલપતરામ ગાઇ ગયા છે કે —

'માખીઓએ મધ કીધુ, ન ખાધુ ન દાન દીધુ,
લુટનારે લુટી લીધુ રે ! ઓ જીવ જોને'

આ વાત ખૂબ વિચારવા જેવી છે એટલા માટે આ પ્રાણીને કહે છે કે જેની ખાતર તુ મુઝાય છે, ફીકર-ચિંતા કરે છે તે સર્વ ફોકટ છે વસ્તુ કે સબધ અલ્પ કાળનાં છે અને તારી મુઝવણ અસ્થાને છે આ રીતે સસારના સર્વ સબધો અને પદાર્થોની અનિત્યતા વારવાર વિચારવી, એમા ઊંડા ઊતરવુ અને વસ્તુના અને આત્માના પર્યાયધર્મો બરાબર ઓળખી તેની સાથે તેને

યોગ્ય કામ લેવું; જેથી અત્યારે 'મૂઢ' માં ગણત્રી થયેલી છે તે ફરી જઇ સમજુમાં ગણાવાની તક મળે અને સાચી સમજણ–વિવેકને યોગ્ય સ્થાન મળે. અત્યારની દોડાદોડ, તાલાવેલી, ધમાલ અને લમણાઝીક સર્વ ખોટી છે, થોડા વખત માટેની છે અને પરિ-ણામે મોટી આપત્તિ વધારે તેવી છે; માટે ખોટો મુંઝા નહિ, ખોટો ફસા નહિ અને ખોટાની ખાતર રખડ નહિ

સર્વને અનિત્ય કહેવામાં એક વાત ખ્યાલમાં રાખવાની છે. આત્મા પોતે નિત્ય છે તે તેના ગુણની દૃષ્ટિએ, પણ એના પર્યાયો સર્વ પલટાયા જ કરે છે અને આપણે જે શરીરો જોઇએ છીએ તે તેના પર્યાય છે. તેવી જ રીતે સર્વ ચીજોનાં પરમા-ણુઓ નિત્ય છે. પણ એના આકાર, એના સ્કંધનાં રૂપો પલટાયા કરે છે અને તે નજરે સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય છે. આપણે શરીર અને વસ્તુઓ, ભાવો અને આવિષ્કારો સાથે સંબંધ છે, તેની વિચારણા કરીએ છીએ અને તેમાં જ મુંઝાઇ જઇએ છીએ, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

પણ આ વાત કરતાં ગભરાઇ જવાનું નથી, અનિત્યતા જાણી રડી પડવાનું નથી, અસ્થિરતા વિચારી ગાડાઘેલા થઇ જવાનું નથી, ક્ષણભંગુરતા સમજી આપઘાત કરવાનો નથી; પણ એનો વિચાર કરી એમાથી નિત્ય–સ્થાયીભાવ સાંપડે એવો માર્ગ શોધવાનો છે. એ માર્ગ શોધકને મળે છે ભાવ નાનું કાર્ય તો વસ્તુસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનું છે, એ થયું એટલે એનો પ્રદેશ પૂરો થાય છે. પ્રગતિ માટે વસ્તુનું બરાબર ઓળખાણ કરવું એ જરૂરી છે. ગ્રંથકર્ત્તાએ ઉપોદ્‌ઘાતમાં જણા-વ્યું છે તેમ ભાવના વગર શાંતસુધારસ જામતો નથી અને એ રસ વગર જરા પણ સુખ નથી. આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં

રાખી ખૂબ વિચાર કરો, સારી રીતે ઊંડા ઊતરી અને પ્રયાસ કરી સાચા સુખનો સાચો માર્ગ પકડી લો.

ચિદાનંદજી મહારાજે જગતની-કાયાની રાગમાં આ વાત બહુ અસરકારક રીતે બતાવી છે તેઓ કહે છે કે—

જૂઠી જૂઠી જગતકી માયા, જીને જાણી ભેદ તીને પાયા જૂઠી૦
તન ધન જોબન સુખ જેતા, સહુ જાણ અથિર સુખ તેતા,
નર જિમ બાદલકી છાયા, જૂઠી જૂઠી જગતકી માયા ૧
જીને અનિત્ય ભાવ ચિત્ત આયા, લખ ગલિત વૃષભકી કાયા;
બૂઝે કરકંડુ રાયા, જૂઠી જૂઠી જગતકી માયા, ૨
ઇમ ચિદાનંદ મનમાહી, કછુ કરીએ મમતા નાહી,
સદ્ગુરુએ ભેદ લખાયા, જૂઠી જૂઠી જગતકી માયા. ૩

અર્થ સ્પષ્ટ છે એમાં કરકંડુ રાજાની વાત કરી છે તે મજાની છે એ પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા છે જેઓ કોઈ એક વસ્તુ જોઈને બોધ પામી જાય છે તેને 'પ્રત્યેકબુદ્ધ' કહે છે એક વૃષભ-બળદ જુવાન હતો ત્યારે આખા શહેરમા ફરતો, મહાલતો અને કંઈકને પાડી દેતો. આખા શહેરમા એનો ત્રાસ હતો. થોડા વર્ષ પછી એ ઘરડો થયો, દુર્બળ થયો, એના શરીર પર માખીઓ બણબણવા લાગી, એ ચાલતા લથડવા લાગ્યો અને એનો મદ દૂર નાસી ગયો. પ્રથમ જોયેલા પ્રબળ બળદની આ દશા જોઈ કરકંડુ રાજાને શરીરની અસ્થિરતા, યુવાનીની છોળો અને મદની બ્રામકતાનુ ભાન થયુ અને અનિત્ય પદાર્થ પરનો રાગ ચાલ્યો જતા રાજપાટ છોડી પોતે અંતરાત્માને શોધવા માર્ગ લીધો. આ જુવાનીનો જેવો ચટકો છે એવી જ અસ્થિરતા સાંસારિક સર્વ પદાર્થો, સંબંધો અને ભાવોની છે

સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને શરીરસૌંદર્ય પર ખૂબ મોહ હતો, પણ જોતજોતામાં એ શરીર વ્યાધિમય થઇ ગયું. મોટા ચક્રવર્તીઓ પણ ગયા અને કાકિણીરત્નથી ઋષભકૂટપર લખેલાં નામો પણ અંતે ભુંસાઇ ગયાં; તો પછી આપણાં તે શાં ગજાં ! અને આવી તદ્દન ઉપેક્ષણિય વસ્તુ ખાતર જીવતર બગાડવું અને પોતાનો આખો વિકાસક્રમ ઉથલાવી નાખવો એ મહામુશ્કેલીએ મળેલા મનુષ્યભવને ફેંકી દેવા જેવું છે

સ્થૂળવાદમાં મસ્ત થયેલા આ યુગમા અનિત્યતાની વાતો ઘણાને ગમશે નહિ એ ખરૂ છે, પણ વાત એ છે કે જેને જાણવું જ નથી તેને તો સર્વ સરખુ જ છે બાકી સમજ્યા વગર અત્યારે જે મહારંભો અને મોટી ઉથલપાથલો થઇ રહી છે તેમાં સાધારણ વ્યવહારકુશળ બુદ્ધિને પણ સ્થાન નથી, જાણવા છતા ઘણા જાણતા નથી અને જાણનારા અનુસરતા નથી પણ તેથી સાચી વાત કાંઇ બદલાય નહિ એક તાજા સિવિલિયનને પૂછ્યુ કે હવે શું કરશો ? નોકરી પછી ? અમલદારી. પછી ? ડેપ્યુટી કલેકટરી પછી ? આસિસ્ટંટ કલેકટરી. પછી ? કલેકટરી. પછી ? બાઇરી છોકરાં વિગેરે. પછી ? કમિશ્નર. પછી ? એકઝીક્યુટિવ કાઉન્સિલના મેમ્બર. પછી ? હવે જવાબ આપતાં તેનું તદ્દન આવી રહ્યું હતું.

જવાબમાં બોલ્યા: ‘પછી પછી શું કરો છો ? પછી પેન્શન લેશુ ?’

પછી ? (હવે તે તદ્દન નભરવસ થઇ ગયા.) પછી શું ? પછી મરશું !

આમ બોલતાં બોલાઇ તો ગયું, પણ પછી મોટી મુંઝાયો. એને મનમાં થયું કે ત્યારે શું આ સર્વની આખરે-અંતે મરવાનું તો ખરૂં જ ! !

આ વાત તમને નરમ પાડવા માટે કરવાની નથી, મુંઝવવા માટે શોધી કાઢેલી નથી, નવા મુગને ન ગમે તેવુ કહેવા શોધી કાઢી નથી, વસ્તુસ્થિતિ આ જ છે અને પૂર્ણ દિવ્ય જ્ઞાન, અનુભવ અને વ્યવહારકુશળ માણસોએ જોઇ તેવી અને તેવા આકારમા કહી છે મૂકી જવાની અને ત્યાગ કરવાની વાત ન ગમે તે બનવાજોગ છે; પણ તે ખાતર વસ્તુસત્ય ગોપવવુ અશક્ય છે આ સસાર સાથે, ધન સાથે, પુત્રાદિ સાથે કામ લેવામાં ઊંડી વિચારણા ન કરી હોય તો આવો વિચાર સ્વાભાવિક છે, પણ તે ઉપરટપકેનો કોઇ કાર્યસાધક નથી.

આપણે કોઇ પૂર્વકાળના સારા કે ખરાબ માણસને કે જૂના મકાનોને ઊભેલા જોતા નથી તે જ તેનો પુરાવો છે આપણો જીવનકલહ મૂર્ખતાભરેલો છે, આપણી સબધની ગણુવરી તદ્દન ખોટી છે અને આપણી આખી રમત ખોટા પાયા ઉપર રચાયલી છે કેફ કર્યા પછી જે વિચારો આવે તેમા જેટલી અવ્યવસ્થિતતા હોય તેથી વધારે સ્પષ્ટતા આપણી આળપ્રપ સ્થિતિની અવસ્થામાં નથી દારૂ પીનારાના મત કેવા? અને તેની કિંમત કેટલી? એ દારૂડીઆ તાળી દઈ ગપ્પા મારે અને એકબીજાની ટાપસી પૂરે તેવી આપણી વાતો છે સર્વ અનિત્ય છે એ દેખાય તેવી વાત છે જેવુ હોય તે જોઇ શકે છે અને ન જેવુ હોય તે ધેનમા પડી રહી શકે છે

ભાવનામાં પુનરાવર્તન થાય તો ગભરાવાનુ નથી. અનિત્યતાની વાર્તા સસાર ભાવનામા પણ આવે, એકત્વ બતાવતા સસાર જોવો જ પડે, પરતુ ઉપદેશના ગ્રથમા પુનરાવર્તન દોષ નથી, અતિશય ઉપયોગી છે અને અનિવાર્ય પ્રગતિવાળી પદ્ધતિ છે વાત કહેવાની એક જ છે કે લેખન યા લેખકના ગુણદોષ જોવાને

બાકી વસ્તુસ્વરૂપ વિચારવું. નિત્ય વસ્તુ જે જણાય તેને જ નિત્ય માનવી અને અનિત્યની ખાતર ઉપાધિમાં પડી પરિણામ વગરનાં [illegible] કરી પોતાનો વિકાસ માર્ગ બગાડી ન નાખવો. લક્ષ્મી ચંચળ, યૌવન ચંચળ, આદર્શો તદ્દન સ્થૂળ, દાનત ગડપ કરવાની અને પછી છૂટવાની વાતો કરવી એ ચાલે તેમ નથી. હેતુ [illegible] ને પરિણામ સમજીને જીવન જીવનારને ન ઘટે તેવી રીતે [illegible] કરવામાં તારો તેવી રમત માંડીને બેઠો છે અને પછી [illegible] છૂટવાની આશા રાખે છે તે કેમ ચાલશે? જરા વિચાર.

પ્રશમરસને ઓળખ. પ્રશમરસના પાનને પીછાન. એ પાનથી [illegible] અને અનિત્યનો ત્યાગ કરી તારામાં [illegible]. તારાને ઓળખ અને સચ્ચિદાનંદમય—તારા અસલ મૂળ સ્વરૂપે [illegible] નિત્ય જાણી લે. જગતને અકસ્માત ચક્રો તો [illegible] જેવાં [illegible] સાંભળવા પડશે. તારું તારી પાસે જ છે. [illegible] અવિનાશી છે, અંત મૂકી જવાનું છે અને [illegible] चिद्घनं । એનો પોતાથી સ્વતઃ [illegible] આનંદ [illegible] અનંત સુખ આપે તેમ છે, [illegible] ([illegible]) ત્યારે બાકી [illegible] [illegible], [illegible] થશે, મગજ પર [illegible] ચડી [illegible] [illegible] સૂકી [illegible]

[illegible] પ્રશમરસના પાનમાં લયલીન [illegible] અર્વાચીન, આત્મનિલીન પરિણામશૂન્ય [illegible] ([illegible]) [illegible] કરી તારા સ્વત્વને [illegible] પીછાન અને [illegible] ગણી લે.

इति अनित्य भावना

૯. સકળચંદજીકૃત અનિત્ય ભાવના

(રાગ સામેરી)

મુઝ મા મુઝ મા મોહમાં મુઝ મા, શબ્દ રંગ રૂપ રસ ગંધ દેખી,
અથિર તે અથિર તું, અથિર તનુ જીવિતં, સમજ મન સમજ દૃષ્ટિ [1]આપ પેખી.

મુઝ મા૦ ૧

સંધ્યા સરિતગતિપરે[2] એક પગ નવિ રહે, દેખતાં જાય પ્રભુ જીવ લેતી;
અથિર સવિ વસ્તુને કાજ મૂઢા કરે, જીવડો પાપની કોડી કેતી.

મુઝ મા૦ ૨

ઉપની વસ્તુ સવિ કાયમી નવિ રહે, જ્ઞાનગુ ધ્યાનમાં જો વિચારી.
ભાવ ઉત્તમ રહ્યા અધમ સમ ઉપના સંહરે કાળ નિ ગતિ ચારી.

મુઝ મા૦ ૩

દેખ કવિ કૂનરો મર્ત્ય જગને ભખે સુંદરી ભૂપ નર કોટિ કોટિ,
અથિર સંસારને થિરપણે જે ગણે જાણ તસ મૂઢની બુદ્ધિ ખોટી.

મુઝ મા૦ ૪

રામ સમ રાજની ઋદ્ધિ પરિવારી અતિ સમ ઋદ્ધિ વિસરાળ હોશે;
ઋદ્ધિ સાથે સવિ વસ્તુ મૂકી જવે, દિવસ દો તીન પરિવાર રોશે.

મુઝ મા૦ ૫

કુસુમપરે યૌવન જળબિંદુજીવિત ચંચળ નરસુખ દેવભોગો
અવધિ મન કેવલી સુકવિ વિદ્યાધરા, કવિપુરે નંદનો પણ વિયોગો.

મુઝ મા૦ ૬

ધન્ય અનિકામુદો ભાવના ભાવતો કરણ સુગન્દામાહીં[3] લીધો,
ભાવના સુગતા જેણે મન રોપતા, તેણે શિવનારીપરિવાર કીધો.

મુઝ મા૦ ૭

---

૧ આકાશમાં રહેલ ઇંદ્રધનુષ. ૨ સરિતા—નદીની ગતિની જેમ.
૩ ગંગા નદી ઊતરતાં.

પ્રકરણ બીજું

પરિચય : : અશરણભાવના

शार्दूलविक्रीडित —

ये षट्खण्डमहीमहीनतरसा निर्जित्य बभ्राजिरे,
ये च स्वर्गभुजो भुजोऽर्जितमदा मेदुर्मुदा मेदुराः ।
तेऽपि क्रूरकृतान्तवक्त्ररदनैर्निर्दल्यमाना हठा-
दत्राणाः शरणाय हा दश दिशः प्रेक्षन्त दीनाननाः ॥ क १ ॥

स्वागतावृत्तम् —

तावदेव मदविभ्रममाली, तावदेव गुणगौरवशाली ।
यावदक्षमकृतान्तकटाक्षै-र्नेक्षितो विशरणो नरकीटः ॥ख २ ॥

शिखरिणी —

प्रतापैर्व्यापन्नं गलितमथ तेजोभिरुदितै-
र्गतं धैर्योद्योगैः श्लथितमथ पुष्टेन वपुषा ।
प्रवृत्तं तद्द्रव्यग्रहणविषये बान्धवजनै-
र्जने कीनाशेन प्रसभमुपनीते निजवशम् ॥ ग ३ ॥

क १ षट्खंड-છ ખંડ પૃથ્વી अहीन-હલકું નહિ. પૂર્ણ. तरस-બળ અથવા શરીરશક્તિ स्वर्गभुज.-દેવતાઓ, ઇંદ્રો, भुजोर्जितमदा-હાથના બળસંબંધી મદવાળા मेदुरा-પ્રેમી. मेदुः લહેર કરતા હતા. रदनैः-દાંતોવડે हठात् જોરથી. प्रेक्षन्त-જુએ છે.

ख २ मद-આઠ છે જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, ઐશ્વર્ય, વિદ્યા, તપ અને લાભ. એનું અભિમાન. माली-સંયુક્ત. વાળો. गौरव-ભક્તિ, સત્કાર शाली-વાળો. नरकीट-મનુષ્યરૂપ કીડો. विशरणो-શરણ વગરનો, ધણી વગરનો.

(ગ ૧) પોતાના [illegible] જેઓ [illegible] પૃથ્વીને ધર્મીને મદદના દેતા–પોષતા હતા, જેઓ અર્થ (ના શાનક)ના ઉપયોગ કરનારા હતા, જેઓ પોતાના હાથના જોરથી પગેલા મદને સારી રીતે [illegible] આપતા હતા, જેઓ આનંદદર્શીના વિલાસની મજા–પ્રેમની છોળમાં રમતા હતા, તથાપિ પણ જ્યાં મહાદૂર જમરાજ પોતાના હાથથી હરી નાખે છે–સખત રીતે ભરો દૂર કરી મૂકે છે ત્યાં તેમના કાર્યના આશ્રય કરનારા અને [illegible] સુખ [illegible] ન [illegible] નાટે [illegible] ક્રિયાને [illegible] જેવા છે છ

(ગ ૨) માટે ધન–પીગી [illegible] આ મનુષ્યરૂપ [illegible] ને ન મદન [illegible] મારાજની [illegible] આવાની [illegible] નહિ, ત્યાંસુધી આપના નહિ, ત્યાંસુધી જ [illegible] માનના [illegible] છે અને ત્યાંસુધી જ [illegible] મહાત્મા [illegible]

(ગ ૩) મધુ (ભમરો) જેવા [illegible]

(ગ ૪) [illegible]

गेयाष्टक

(अशरण भावना)

स्वजनजनो बहुधा हितकामं, प्रीतिरसैरभिरामम् ।
मरणदशावशमुपगतवन्तं, रक्षति कोऽपि न सन्तम् ॥
विनय ! विधीयतां रे, श्रीजिनधर्मः शरणम् ।
अनुसन्धीयतां रे, शुचितरचरणस्मरणम् ॥ १ ॥

तुरगरथेभनरावृतिकलितं,
दधतं बलमस्खलितम् ।
हरति यमो नरपतिमपि दीनं,
मैनिक इव लघुमीनम् वि० ॥ २ ॥

प्रविशति वज्रमये यदि सदने,
तृणमथ घटयति वदने ।
तदपि न मुञ्चति हतसमवर्ती,
निर्दयपौरुषनर्ती वि० ३ ॥

विद्यामन्त्रमहौषधिसेवां,
सृजतु वशीकृतदेवाम् ।
रसतु रसायनमुपचयकरणं,
तदपि न मुञ्चति मरणम् ॥ वि० ॥ ४ ॥

અષ્ટકનો અર્થ —(અશરણ ભાવના)

૧ પોતાના સમાગમમાં જનો અનેક પ્રકારે હિતની વાછા કરે અને પ્રેમના રસમા (તેને) તરબોળ કરી નાખે અને સુખના આપનાર પણ થાય, પરતુ જ્યારે મરણદશાને વશ પ્રાણી પડી જાય છે ત્યારે કોઈ પણ તેનુ રક્ષણ કરતુ નથી, કરી શકતુ નથી. એટલા માટે કે મુમુક્ષુ ! વિનય ! તુ જિનધર્મનુ શરણ કરી લે અને મહાપવિત્ર ચરણ-યુગળના સ્મરણ સાથે તારૂ અનુસધાન કર

૨ મોટા મહારાજાધિરાજ જે ચારે બાજુએ ઘોડા, રથ, હાથી અને મનુષ્યોથી વિંટાયેલ હોય અને જેની પાસે ન રોકી શકાય તેવું લશ્કર હોય અથવા તેનુ પોતાનુ બળ સામે પડી ન શકાય તેવું (દુર્ધર્ષ) હોય, તેવાને પણ જાણે તે તદ્દન રાકડો (નમી પડેલો કેદી) હોય તેમ જેવી રીતે ક્લકલ નામનુ પક્ષી અથવા મૈનિક-મોટુ માછલુ નાના માછલાને પકડી લે છે તેવી રીતે જમરાજા ઉપાડી જાય છે !

૩ (પ્રાણી) વજ્રના બનાવેલા ઘરમા પેસી જાય અથવા તો (પોતાના) મ્હોમા તરણુ ધારણ કરે, પણ દયા વગરનો પુરાતનમા નાથી સ્હેલો અને તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય સર્વને સરીખડા (એક સરખા) ગણનાર (એ યમદેવ કોઈને) છોડતો નથી

૪ વિદ્યા, મત્ર કે મહા ઔષધિઓથી દેવતાઓને વશ કરવાની વાત બનાવે કે બળવૃદ્ધિને કરે તેવા અને તેવા બારે રસાયણનુ સેવન કરે તો પણ મરણ છોડતુ નથી

वपुषि चिरं निरुणद्धि समीरं,
पतति जलधिपरतीरम् ।
शिरसि गिरेरधिरोहति तरसा,
तदपि स जीर्यति जरसा ॥ वि० ॥ ५ ॥

सृजतीमसितशिरोरुहललितं,
मनुजशिरः सितपलितम् ।
को विदधानां भूघनमरसं,
प्रभवति रोद्धुं जरसम् ॥ वि० ॥ ६ ॥

उद्यत उग्ररुजा जनकायः,
कः स्यात्तत्र सहायः ।
एकोऽनुभवति विधुरुपरागं,
विभजति कोऽपि न भागम् ॥ वि० ॥ ७ ॥

शरणमेकमनुसर चतुरङ्गं,
परिहर ममतासङ्गम् ।
विनय ! रचय शिवसौख्यनिधानं,
शान्तसुधारसपानम् ॥ वि० ॥ ८ ॥

૫ લાંબા વખત સુધી શરીરમાં પવનને શમાવી રાખે કે દરિયાપાર કોઈ કાંઠા પર જઈને પડાવ નાખે કે દોડાદોડ કરીને પર્વતના શિખર ઉપર ચઢી જાય, તો પણ એ વૃદ્ધાવસ્થા (જરા) થી જીર્ણ થઈ જાય છે

૬ જે જરા (ઘડપણ) કાળા વાળથી સુંદર લાગતા મનુષ્યના માથાંને સફેદ વાલ (પળીઆ) વાળું બનાવી દે છે તે જરા શરીરને તદ્દન રસકસ વગરનું બનાવી દે છે, તેના તે કાર્યમાં (તેને તેમ કરતી) અટકાવવાને કોણ શક્તિવાન થાય?

૭ મનુષ્યનું શરીર જ્યારે જોરથી આગળ વધતા આકરા વ્યાધિઓવાળું થાય છે ત્યારે તેને સહાય કરનાર કોણ થાય છે? જુઓ! એકલો ચંદ્રમા ગ્રહણની પીડાને અનુભવે છે, તે વખતે કોઈ તેના દુ:ખમાં ભાગ પડાવતું નથી

૮ ચાર અંગવાળા ધર્મનું શરણ તું સ્વીકારી લે, મમતાની સોબત છોડી દે અને શિવ (મોક્ષ) સુખના ભંડારતુલ્ય આ શાંતસુધારસના પાનને હે વિનય! તું કર (તેનું પાન કર-તે તું પી.)

એટલા માટે હે મુમુક્ષુ! વિનય! તું જિનધર્મનું શરણ કરી લે અને મહાપવિત્ર ચરણના સ્મરણ સાથે તારું આત્માનુસંધાન કર

આ ગેય અષ્ટક અનેક સુંદર ગીતે ગવાય છે. 'મોહન મુજરો લેજો રાજ, તુમ સેવામાં રહેશું.' એ લય આ ભાવને અનુરૂપ ગોઠવાય તેવો છે દરેક ગાથાની આખરે વિનય૦ વાળી જે પંક્તિ ફરી ફરી વાર બોલવાની છે એ ટેક છે.

નોટ—

૧ **स्वजन**મા માતપિતા, પુત્રપુત્રી, સ્ત્રી, ભાઇબ્હેન વિગેરે સગાઓનો સમાવેશ થાય છે.

सन्तं–સુખ આપનાર, સુખદ. **चरण**–પગ અથવા ચારિત્ર.

૨ **आवृति**–વિંટળાઇને રહેવું તે. **कलित**–સહિત. **वल**–બળ અથવા લશ્કર. **अस्खलित** Irresistible. **मैनिक** Gull. દરિયાકાંઠે ઉડતા ધોળા પક્ષી. જમીન નજીક આવે ત્યારે એ ધોળા પક્ષીઓ દરિયા પર દેખાય છે. એનો ખોરાક માછલાં છે. **हरति**–ઉપાડીને લઇ જાય છે, છોડાવીને ખેચી જાય છે.

૩ **सदन**–ઘર. એનો અર્થ પેટી–પટારો પણ થાય. **घटयति**–લે, ગ્રહણ કરે. **हृतसमवर्ती** (સારા–નરસા સર્વને) સરખા ગણનાર. પણ એના ખરાબ અર્થમા એટલે નાના–મોટાનો ભેદ ન રાખનાર. ગમે તેને ખાઇ જવા એ જ વૃત્તિવાળો એ દુષ્ટ સમાનતા છે. **निर्दयपौरुपनर्ती**–આ યમનુ વિશેષણ છે. દયા વગરના પુરૂષાર્થમાં નાચ–ખેલ–રમત કરનારો.

૪ **विद्या**–વિદ્યાદેવીઓ સોળ છે. મોટી શાંતિમા તેમના નામો આવે છે. **मंत्र** મંત્રો, જેના ઉચ્ચારથી દેવતા પ્રાચીન કાળમાં હાજર થતા હતા. **महौपधि** મોટી મોટી ખાસ દવાઓ. હિરણ્યગર્ભ વિગેરે. **सृजतु** કરે. **वशीकृतदेवां** એ સેવાનુ વિશેષણ છે. દેવતાઓને વશ કરે તેવી. (સેવા) **रसायन** પારો, પ્રવાલ, અભ્રક વિગેરે રસઓષધિઓ. ગજવેલ, સોનું, મોતી મારેલા–એ સર્વ રસાયણ કહેવાય છે. આયુર્વેદ જાણનાર એને બનાવવાની અને ખાવાની વિધિ જાણે છે.

उपचयकरण (બળનો) વધારો. સંગ્રહ કરવો તે.

૫ **निरुणद्धि** થંભાવે, રોકે, રોધ કરે. **पतति** જાય. **पर** દૂરના. **तरसा** શીઘ્રપણે In haste.

૬ **सृजती** બનાવતી **जरसम्** નુ વિશેષણ છે. **असित**–ધોળા નહિ–કાળાં.

પરિચય

અશરણ ભાવના—

ક ૦ (૧) આ પ્રાણીને કોઇના ઉપર આધાર રાખવો ઉચિત નથી, એને વસ્તુતઃ કોઇનો આધાર છે પણ નહીં. એને આ વિશાળ ભવસમુદ્રમાં પોતાના બળ ઉપર જ ઝૂઝવાનું છે. આ પ્રાણી નાનીમોટી બાબતમાં પારકા સામે જુએ છે અને એમ કરતાં એને મનમાં આશા રહે છે કે ક્યાંકથી ટેકો મળશે. આ પારકી આશા હંમેશા નિરાશ કરનારી છે. એનું છે તે એની સાથે જ છે—એની પાસે જ છે એ અત્ર બતાવવાનું છે. પારકાની આશા વદન ખોટી છે, મૃગતૃષ્ણા છે, હવાના બાચકા છે, એ કેવી રીતે છે? તે આપણે પ્રથમ ગ્રંથકર્તાની સાથે જોઇએ.

આ દુનિયામાં અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓ છે. કોઇ સુખી છે, કોઇ દુઃખી છે, કોઇ સાગ સંયોગમાં વધતા જ જાય છે, કોઇ ગમે તેવા કુશળ હોય પણ સંયોગને તાબે થઇ દરેક બાબતમાં પાછા પડે છે. આવા અનેક દ્વંદ્વો ગણી શકાય. એ સર્વને એક દિવસ મરણ તો જરૂર છે. બીજી સર્વ વાતો અચોક્કસ છે. ધન મળે કે ન મળે, છોકરા થાય કે ન પણ થાય,

---

शिरोधृत वाद्य नाद, मदाशा. शिव मीत. परित पणिवाताणु मूपन शरीर. गगन गमाम-पुटि वमरनु

७ उपन वधना जता आपतां उमरुजा भयरु व्याधिवाणी. पिशु मड उपराग पीड़ (प्रसन्ती).

८ चतुरंग बल अगणाणु बल प्रमाणु बे बल बाणो पर विवेचन परिशिष्टमां करी ते जोवु सौप्यनियार्न सुमनो भड़ार सुमनी भाव रचय बनाव हर.

પણ મોટા ચક્રવર્તી હોય, છ ખંડ પૃથ્વીના ધણી હોય, જેની આસે ધરા ધ્રૂજતી હોય, જેને હાથે પર્વત ઉછળતો હોય, જેના હોંકારાએ ગાત્ર ગળી જતા હોય, જેના બળ આગળ મોટા બહાદુરના માન ગળી જતા હોય અને જેની જય બોલતા-ચાલતા પોકારાતો હોય તેવાઓની નજીક જ્યારે મરણ આવે છે ત્યારે શી દશા થાય છે તેનો કદી ખ્યાલ કે અનુભવ કર્યો છે ? એ વાત નજરે જોયા વગર બરાબર સમજમાં આવે તેવી નથી.

છ ખંડ પૃથ્વી સાધનાર મોટા ચક્રવર્તીઓ પણ જ્યારે મરવા પડે છે ત્યારે ટાંટીઆ (પગ) ઘસે છે, ઓશવોય કરી મૂકે છે, દવાદારૂ માટે મોટા રાજવૈદ્યોને બોલાવે છે અને ગમે તેમ કરીને જીવવા પ્રયત્ન કરે છે મોટા ચક્રવર્તી મરવા પડે ત્યારે કેવી દોડાદોડ થતી હશે તે કલ્પવુ મુશ્કેલ નથી સાધારણ શેઠીઆ માંદા પડે તો મોટી ફીવાળા ડૉક્ટરો બોલાવવામાં આવે, છેલ્લી ઘડી સુધી ઓક્સીજનની બોટલો (સીલબંધ કરેલી હવાની પેટીઓ) તેના મુખમાં નળી વાટે ઠલવાય, અનેક પ્રકારના નાડીપ્રવાહો (Injections) અપાય, હિરણ્યગર્ભ જેવી કે મૃત્યુંજય જેવી દવાઓ અપાય, તો મોટા ચક્રવર્તી માટે તો શું શું ન થાય ! પણ એ વખતે એને જરા પણ શુદ્ધિ (Consciousness) હોય તો તેના મનમાં શું થાતું હશે એનો ખ્યાલ આવે. અરે ! એ તો માથાં પછાડે, છાતી-નીચી થઈ જાય, પલંગ પર પડ્યો પડ્યો ચીસો પાડે, પણ તે વખતે એનું બળ, તેજ કે સત્તા સર્વ વ્યર્થ છે, કિંમત વગરના છે, નિરર્થક છે એમ સિદ્ધ કરી બતાવે છે

પોતાના બળથી છ ખંડ પૃથ્વી સાધનાર અને મોટા મહા રાજાઓને પણ નમાવનાર મોટા ચક્રવર્તી-સમ્રાટોની આ

બધી દુનિયાને નિર્માલ્ય ગણે છે, પણ એવા મહાય માણસો મરવા પડે છે ત્યારે એની ખાટે ખરાબ દશા થાય છે એ ગમે તેવા ફાંફા મારે છે અને દુનિયામાં જીવવાનો પોતાનો હક્ક એક દિવસ બંધ થશે એમ ધારતા ન હોવાથી એ વખતે તે ઘેલા થઇ જાય છે મરણ વખતે એ જીવવા માટે ફાંફા મારે છે, પણ સર્વ નકામું નીવડે છે એના ધન વૈભવ અહીં રહી જાય છે, એ પણ એને મદદ કરતા નથી અને જે ભુજા એના બળથી એણે સંચય કર્યો હોય છે એ સંચય પણ અહીં જ રહી જાય છે, એ ભુજાઓ પણ એને કાંઇ મદદ કરતી નથી અને સાથે જતી પણ નથી

આખી જીંદગી લહેર કરનારા, રંગરાગના લોટા ભરનારા, ભ્રમરની જેમ ભટકનારા, અકરાંતીઆ થઇને ખાનારા, ખાવામાં જ જીવનસાફલ્ય સમજનારા અને કોઇ પણ પ્રકારની ગાવાની, સાંભળવાની, સુંઘવાની કે ખાવાની વાતમાં મસ્ત બનનારાઓ પણ જ્યારે કાળભૈરવ તેની નજીક આવે છે ત્યારે પોતાના ભાનસાન ચૂકી જાય છે અને તદ્દન અનાથ જેવા થઇ રાંકડા બની જાય છે

આ ખરેખરી વસ્તુસ્થિતિ છે વસ્તુ કે સંબંધનું ખરૂં સ્વરૂપ ન જાણનારને જરૂર શોક થાય તેવી આ સ્થિતિ છે અને જરા પણ અતિશયોક્તિ વગર ઉચ્ચ—નીચ સ્થાનમાં આવી પડેલા લગભગ પ્રત્યેક પ્રાણીની થાય તેવી આ સ્થિતિ છે મરણ વખતે પ્રાણીના મનની જે દશા થાય છે તેનો આપણને અનુભવ ન હોય, પણ કલ્પના અશક્ય નથી. એ વખતે એ હારેલા જુગારી જેવો બની જાય છે એનું સર્વસ્વ સરી જતું એ નજરે જુએ છે એ ગર્વના જોરે પણ એ જીવવા ઇચ્છે છે, પણ એના ઉપર યમરાજનો દુર્દાંત હાથ ઘણા જોરથી પડનો

હોય તેમ તે જોઇ શકે છે, એટલે એ તદ્દન નખાઇ જાય છે, હઠી જાય છે, પાછો પડી જાય છે, એને બોલવા–ચાલવામાં વિવેક રહેતો નથી અને એને મુંઝવણમાં કાંઇ રસ્તો સૂઝતો નથી. આ 'રસ્તો' સૂઝતો નથી એ **અશરણતા** છે. અત્યાર સુધી જે જાતની લહેર કે જે જાતના હુકમમાં જીંદગી ગાળી હોય તેનો અત્યારે ઓડકાર આવે છે અને એ પથારીમા પડ્યો પડ્યો તરેહવાર પછાડા મારે છે. એનું મુખ અને એનું મન–એ બન્ને અત્યારે બરાબર અભ્યાસ કરવા લાયક બને છે.

'ક્રૂર યમરાજના દાંત' માત્ર કલ્પવાના જ છે. મૃત્યુના સપાટામા આવે તેનું એ રૂપક છે. આવા મોટા શેઠ શાહુકારો, લહેરી લાલાઓ અને ખૂદ શહેનશાહો કે ઇન્દ્રોની મરણ સન્મુખતા વખતે આવી દશા થાય છે એને શરણ કોનું ? એને આધાર કોનો ? એને ટેકો કોનો ? આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે.

(ख. ૨) અમે ઊંચા ! અમને કોઇ અડે તો અમે અભડાઇએ ! અમે બ્રહ્માના મુખમાંથી નીકળેલા ! (**જાતિ મદ**)

અમે કુળવાન ! અમે પુરતીઆ ! અમે [૧]ચોસલાવાળા ! અમે અગ્રેસર ! (**કુળ મદ**)

અમે જાતે રળ્યા ! ધન મેળવ્યું ! વેળુમાં વહાણ ખેડ્યાં ! લક્ષ્મીને પગે બાંધી ! (**લાભ મદ**)

અમારા મહેલ ! અમારૂં ફરનીચર ! અમારી ઋદ્ધિ ! અમારી ફોર ! અમારી આબરૂ ! (**ઐશ્વર્ય મદ**)

---

૧ અમુક શહેરમા વ્યાખ્યાનશાળામા અમુક શેઠ માટે રિઝર્વ જગા રહે તેને 'ચોસલું' કહે છે. ત્યાં અન્યથી બેસાય નહિ અને બેઠેલ હોય તો શેઠ આવે ત્યારે ઊઠવું પડે.

અમારૂ બળ ! અમારૂ લશ્કર ! અમારા હથિયારો ! અમારો મારો ! અમારા એરોપ્લેનો ! (બળ મદ)

અમારૂ તેજ ! અમારા નાકનો મોરો ! અમારી આંખ ! અમારા બાલ ! અમારો પહેરવેશ ! (રૂપ મદ)

અમારો અભ્યાસ ! અમારો તર્ક ! અમારી દલીલ ! અમારૂ ગ્રેજ્યુએટત્વ ! અમારાં પદકો ! (શ્રુત મદ)

અમારા માસખમણ ! અમારા ચોવિહારા ઉપવાસ ! અમારા છઠ્ઠ ઉપર છઠ્ઠના પારણા (તપ મદ)

આ પ્રકારના અભિમાનો–મદો બહુ સામાન્ય છે વાંચતા હસવુ આવે તેવાં છે, પણ પ્રત્યેક મનુષ્યમા ભરેલા છે તે બહુ બારીકાઈથી અભ્યાસ કરવા જેવા છે ભિખારીમાં પણ એની માગવાની કુશળતા માટે મદ જોયેલ છે મોટા માણસો તે સીફતથી કરે છે, પણ પોતાની નાની–મોટી વાતને એ મોટુ કે નાનુ રૂપ આપે અને તેની વાતને બીજા આવી વખાણે એને માટે એને તાલાવેલી લાગેલી જ હોય છે અને બીજાની પાસેથી એ પ્રશંસા સાંભળે ત્યારે જરૂર રાજી થાય છે અને પોતાનો પ્રયાસ ફળી નીકળ્યો એમ ઉંડાણમા માને છે

એક સાધારણ એકાસણુ કર્યું હશે તો તે પણ કહી દેખાડે ત્યારે એને મજા આવશે અને ઘણીવાર તો ‘ આપણે તે કોણ ? સાધારણ છીએ ! ’ એમ દેખાડવાની ભીતરમા એને પ્રશંસા સાંભળવાની વૃત્તિ હોય છે ‘ અરે ભાઇ ! અમે ભણેલા તો ઘણા જોયા, પણ તમે ખરા ! તમે ભણ્યા પણ ધર્મસન્મુખ રહ્યા છો. ’ આવી વાત સાંભળવાની એની તૃષ્ણા અને સાંભળતા થતો તોષ વિચારતાં એને હજુ અંદરથી માનની કક્ષા ઓછી

થઇ છે એમ એ માનતો હોય તો તે ખાલી મનમનામણું છે, મદનો વિભ્રમ છે, પણ એ ક્યાં સુધી ?

એનામા કાંઇ ગુણ હોય અને તેનું કોઇ ગૌરવ કરે એટલે કે તેનો કોઇ આદર કરે અગર તેની પ્રશંસા કરે ત્યારે આ પ્રાણી લેવાઇ જાય છે એણે કાંઇ સારૂં દાન આપ્યું, પછી તેને માટે કોઇક માનપત્ર આપે ત્યારે આ ભાઇ પોતાને ઘડીભર કર્ણ જેવો માને છે. એ કોઇ મોટા જલસાને પાર ઊતારે અને પછી એને માનપત્ર મળે એટલે ભાઇસાહેબ દુનિયા ઉપર ઉછળીને ચાલે છે. પોતે કોઇ સંસ્થા સ્થાપે અને એને અંગે પોતાની જાહેર પત્રોમાં પ્રશંસા વાચે એટલે જાણે પોતે ભવસમુદ્ર તરી ગયા એમ માની લે છે. પોતે જેલમાં દેશસેવા નિમિત્તે ગયા, પછી એનો વરઘોડો નીકળે ત્યારે એ મૃત્યુલોકમાંથી દેવ થઇ ગયા માને છે, આવા અનેક પ્રસંગો છે. નાના ભાપણનાં મોટાં રૂપકો છાપામાં આવે એટલે ભાઇશ્રી હરખાઇ જાય છે. લોકો તો કોઇ પણ કળા કે ચાતુર્ય દેખે ત્યાં ભક્તિ કે આદર જરૂર બતાવે છે, પણ આ ભાઇ તેનો હાર્દ સમજતા નથી અને પોતાની જ મોટાઇ થઇ હોય, પોતાનું ગૌરવ વધ્યું હોય એમ માની ઊંચો નીચો થઇ જાય છે અને જાણે કે બારણામાં ન સમાય તેટલો પહોળો થઇને ફરે છે. પણ આ ગૌરવ ક્યાં સુધી ? કેટલું ? કેટલા વખત માટેનું ? અને એ ગૌરવશીલતા કેવી ?

આખરે એ ગમે તેવો મોટો હોય, પોતાની જાતને એ ગમે તેટલી મોટી માનતો હોય પણ એ છેવટે 'નરકીટ' છે–મનુષ્યરૂપે નાનો સરખો કીડો છે, આખી દુનિયાની નજરે તદ્દન નાનું પ્રાણી છે એની પોતાની દુનિયા એટલી નાની છે કે એ નાની વાતમાં પોતે જાણે કેવો મોટો હોય તેમ માની લે છે.

દરેક પ્રાણી કેદ થવા મંડે છે અને બહુ નાના વિભાગમાં કદાચ સંયોગોને લઈને તેનો સહજભાવ ભાવ પૂછાતો પણ હોય, પરંતુ આખરે તે ઘણો નાનો પ્રાણી છે, બીલકુલ હિસાબ વગરનો તુચ્છ પ્રાણી છે અને જેની અનંત કાળની અપેક્ષાએ કાંઈ ગણના પણ ન થાય એવો એ તદ્દન ધ્યાન ન ખેંચાય તેવો લઘુ છે આવા મદના વિભ્રમમાં પડેલા અને સાધારણ ગુણના ગૌરવે પોતાને મોટા માનનાર નરકીટની એ દશા ક્યાં સુધી ચાલશે? કેટલો વખત ચાલશે?

યમરાજ એવો તો આકરો છે, એવો ભયંકર છે અને એવો તો અક્ષમ છે કે એ કોઈને છોડતો નથી, જતા કરતો નથી, ગણતરી બહાર રહેવા દેતો નથી જેવી એ દેવની એના તરફ વાંકી આંખ થઈ, જેવું એ દેવે એના ઉપર કટાક્ષ નાખ્યું કે એ આઈ ખલાસ! એના મહેલો સર્વ પાણીમાં! એના માનપત્રો સર્વ કાગડામાં! અને એના છાપાના નામો તો ક્યારના ખલાસ થઈ ગયા હોય! એ પાકી મજુરીવાળા જમરાજ કોઈને છોડે છે? અને ન છોડે તો તે વખતે જાતિ, લાભ વગેરેના મહેલો આડા આવશે? કે માનપત્રો રક્ષણ આપશે? જવું છે એ ચોક્કસ વાત છે અને તે વખતે આખી જીંદગીના ચિત્રપટો સિનેમાની ફીલ્મની પેઠે દર્શન દેવાના છે તે ચોક્કસ છે જ્યારે જ્યારે જમરાજાપો એક વાંકી નજર દેખશે ત્યારે તમારૂં ડહાપણ ક્યાં જશે? અને તમારા અભિમાનો ક્યાં પોષાશે? અને તમારા માનપત્રો શું આડો હાથ દેશે? જ્યાંસુધી યમરાજ આવ્યો નથી અથવા તો એણે એક વાંકી નજર દેખી નથી ત્યાંસુધી જ આ અભિમાનો અને ગોદવો છે આવ્યો ભય થઈ, એટલે 'આપ મુએ મારી ડૂબ ગઈ દુનિયા' સમજો, વિચારો, ચિંતવો. એ વખતે આધાર કોનો? એ વખતે શરણ કોનું? એ વખતે ટેકો

કોનો ? અને ધ્યાનમાં રાખવું કે આપણું ગમે તેવું સ્થાન આપણે માનતા હોઇએ, પણ યમરાજની નજરમાં તો આપણે એક નાના કીડા છીએ. એ વાંકી આંખે જુએ તે ઘડીએ એ આપણુને ચોળી ચગદી ફેંકી દે એવી સ્થિતિમાં છે અને તે વખતે આપણો આધાર શો ? એ વિચારવાનું આપણું કામ છે.

(ग ૩) ઉપર બન્ને શ્લોકોમાં જમદેવ આવવાનાં વાજાં વાગે છે ત્યારે પ્રાણીની શી દશા થાય છે અને તે વખતે તેને કોઇ શરણ આપતું નથી, તે હાંફળોફાંફળો બની જાય છે અને મનના ઘોડા દોડાવે છે એ વાત કરી. જ્યારે મરણ એને પોતાના સપાટામાં લે છે ત્યારે એની સર્વ રાજધાનીમાં શું થાય છે અને તેની વસાવેલી દુનિયા કેવી શીર્ણવિશીર્ણ થઇ જાય છે અને તેનો કેવો બોરકુટો નીકળી જાય છે તે આ શ્લોકમાં બતાવી તેમાથી સાર એ બતાવે છે કે એની દુનિયાની કોઇ પણ સારી-માઠી ચીજનું એને શરણ રહેતું નથી, તેને તે વખતે એ કાંઇ કામમાં આવતી નથી અને એના તરફથી કોઇ પ્રકારનો ટેકો એને મળતો નથી.

એ ગમે તેવો મોટો પ્રતાપી હોય, એનો પ્રભાવ ગમે તેટલો પડતો હોય, એના પડકારામાં અનેકનાં ગાત્ર ગળી જતાં હોય, પણ મરણને એ વશ પડ્યો એટલે એનું મરણ થયું કે એ સર્વ ખલાસ થઇ જાય છે મોટા અલેકઝાંડર (સિકંદર), પોંપી, સીઝર કે શાહજહાન જેવા શહેનશાહો મરણ પામે છે એટલે એનો સર્વ પ્રતાપ નાશ પામી જાય છે, એના નામે ચાસકો પડતો હોય છે તે ખલાસ થઇ જાય છે અને એના પ્રભાવથી પૃથ્વી ધણધણતી હોય છે તે સર્વ બંધ પડી જાય છે. આખી પ્રજાને નચાવનારાના હાથ નીચા પડે છે. એટલે એના નામનો

ચમત્કાર પૂરો થઇ જાય છે બે કલાક ઉંઘી જાય તો બજારમાં ટકાઓના ફેરફાર થઈ જાય છે તે જ બજારો તેના મરણને દિવસે એક દિવસ બંધ રહે છે, પણ પછી ઘોર અંધારી રાત!

પ્રાણીની સંપત્તિ, એના ધન, દોલત, ખજાના, એનું યૌવન અને એનો પડછો એ સર્વનું તેજ ગળી જાય છે એણે લાખો મેળવ્યા હોય તે નકામા થઇ જાય છે અને એના જુવાનીના ચમકારા ઠંડા થઇ જાય છે મરણ પછી તેજોહાનિ એટલી મોટી થાય છે કે થોડા વર્ષ પછી એનું નામ યાદ કરતા પણ પ્રયાસ કરવો પડે છે અને બીજો યુગ આવે ત્યાં તો એ લગભગ સર્વથા ભૂલાઈ જ જાય છે મોટા શહેરના યુવકો કે ગામડાના છેલબટાઉ, તાલીમબાજ કે સેન્ડો જમીન ભેગા થયા કે એની સાથે તેજ કે ચમત્કારમાંથી કાંઇ રહેતું નથી અને એ સર્વ ગળી જાય છે

પ્રાણીમાં કોઇ જાતનું ધૈર્ય હોય, એણે ચિત્તની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી હોય કે એવા ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા હોય તે પણ મરણને વશ પડતા ખલાસ થઇ જાય છે મરણ વખતે પ્રાણી ધીરજ ગુમાવી બેસે છે અને મર્યા પછી તો ધીરજ હતી કે નહિ એ સવાલ પણ નકામો થઇ પડે છે એણે સારા કે ખરાબ ઉદ્યોગો આદર્યા હોય તો તેના પૂરતા તો તે સર્વ ખલાસ થઈ જાય છે મોટા કારખાના શરૂ કરનાર, અનેક મિલો ચલાવનાર કે કોઇ વિશિષ્ટ કાર્ય આદરનાર સર્વ અહીં મૂકીને જાય છે એની નજરે જોતા ઉદ્યોગો સર્વ ખલાસ થઈ જાય છે, દૂર નાસી જાય છે અને પછી કદાચ ચાલ્યા કરે તો પણ એને તો એ સર્વ ખલાસ જ છે એને ઘેર એ આવે કે એના કારખાનામાં આવે તો એને 'ભૂત' જાણીને મારી ધકેલી કાઢી મૂકે છે, એને મરવાના ધુમાડા આપે છે અને કોરડાથી ફટકાવે છે

અરે ! બીજી વસ્તુની વાત શી કરવી, પણ એનું પોતાનું શરીર જેને એણે પંપાળ્યું–પોષ્યું હોય છે, જેની ખાતર એણે ઠંડી, તાપ, અગવડો, ઉપાધિઓ સહ્યાં હોય છે, જેને માટે અનેક દવા–ઉપચાર કર્યા હોય છે, જેને હવા ખવરાવવા અનેક સ્થાનકોએ લઇ ગયેલ હોય છે અને જેને ચાંપી–ચંપાવીને, તેલના માલેસ કરાવીને, સાબુ લગાવીને, નહાઇ–ધોઇને સાફ કરેલ–પોપેલ હોય છે તે શરીર પણ તદ્દન સામર્થ્ય વગરનું થઇ જાય છે એનામાં ભીમ, સેન્ડો કે હરકયુલીસ જેટલું બળ હોય તો પણ એ મરણને શરણ થાય છે ત્યારે એની સર્વ નાડીઓ તૂટી જાય છે અને એ શરીર કોઇ પણ પ્રકારનો જવાબ આપતુ નથી. એના શરીરમાથી વાયુ એક પછી એક નીકળી જાય છે અને અતે હ્રદય બંધ પડી જાય છે એટલે પ્રાણપોક મૂકાય છે. એની નાડીઓ તૂટે અને એને ડચકાં આવે ત્યારે એના મજબૂત શરીરની અદર શું શું થતું હશે તે જોનાર જોઈ શકે છે, પણ એનું પપાળેલું–પુષ્ટ કરેલું શરીર પણ એવા ખરી કટોકટીના સમયમાં તેની બાજુએ ઊભું રહેતું નથી, એને કોઈ પ્રકારનો ટેકો આપતું નથી અને એના સંબંધમાં એણે કરેલી ગણતરીમાંની એક પણ એ સાચી પાડતું નથી, આવી રીતે એના પોતાના શરીરનો પણ એને ટેકો મળતો નથી.

એક ઘણી વિચિત્ર વાત છે. તે એ છે કે આ પ્રાણીની આખી પ્રવૃત્તિ પૈસા મેળવવા, વધારવા અને રક્ષણ કરવામાં ઘણુંખરૂં રોકાચલી હોય છે. એને પૈસાની વાતોમાં ઘણી મજા આવે છે. એ પૈસા પણ એને કોઇ જાતનું રક્ષણ આપતા નથી, કાળના પાશમાથી એને બચાવતા નથી અને એને કોઇ રીતે જીવાડતા નથી ઊલટું એના મરણ પછી એના પૈસા મેળવવાની એના બાધવો ખટપટ કરે છે, દોડાદોડ કરે છે અને મરનારને યાદ કરવાને

બહાદેએ એવું કરેલા વિલની ટીકા કરવા માટે છે એમા જો એક છોકરાને વધારે અને બીજાને સહજ ઓછુ આપ્યુ હોય તો જોઇ લો મજા ! કોર્ટમા કેટલા એસ્ટેટો આવે છે, ત્યા મરનારને વિલ કરવાની શુદ્ધિ નહોતી, વિલ કરવાની શક્તિ નહોતી, એના ઉપર અન્ય સબંધીએ દબાણ કર્યું હતુ, એની મિલ્કત વડીલોપાર્જિત હોઇ એને વિલ કરવાની સત્તા નહોતી વિગેરે ઝગડાઓ ચાલે છે અને જે દ્રવ્યની પાઇએ પાઇ અનેક કષ્ટ કરી, સાચા–ખોટા કરીને મેળવી હોય છે તે વેડફાઇ જાય છે મૃતક ઉપર ગીધો પડે તેમ અનેક માણસો એના ઉપર ટાપી બેઠા હોય છે અને તેને ખેદાનમેદાન કરવામા મજા માને છે જે દ્રવ્ય મેળવવા કે જાળવવા સગીરથ પ્રયાસ કર્યો હોય કે સેવાની જેમ ચોકી કરી હોય એ પૈસા એને કોઇ પણ પ્રકારનો ટેકો આપતા નથી, યમદેવને એક ઘડી રોકી શકતા નથી અને બગડતા પરભવને સુધારી શકતા નથી.

અસલના વખતમા નિર્વંશ જાય ત્યારે સત્તાઓ માલીક થવા આવતા અથવા રાજા સર્વ ધન લુટી લેતા અથવા જપ્ત કરતા તે વખતે કોઇ મરનારના શુભનો વિચાર ભાગ્યે જ કરતુ અને અત્યારે કોર્ટ કે દરબારમા પૈસાનો જે ફેજ થાય છે તેની કર્મકથા જાણીતી છે એવા પૈસા માટે અર્થ અને પરિણામ વગરનો વીર્યવ્યય કોઇ સમજુ કરે નહિ, પણ એ તદ્દન જુદી બાબત છે અહીં પ્રસ્તુત વાત એ છે કે એ પૈસા લેવા ભાઇઓ, સગાઓ કે સ્વજનો દોડાદોડ કરે છે, પણ એ પૈસા આ ભાઈઓને કોઇ જાતનુ શરણ, આધાર કે ટેકો આપતા નથી. આ પરિચયમાં ઘણી જરૂરી વાત થઇ ગઇ છે, તેથી ગીતની વિચારણામા બહુ લબાણ ન કરતા સક્ષેપમા પતાવશુ

મારા બાપુને!' કહે છે એના પ્રીતિ જરૂર હોય. બાકી પુત્રો, પુત્રીઓ તો એના સામુ જ જોનારા એટલે એમની પ્રીતિનો સવાલ શો હોય? અને સગાઓ તો જરૂર સારામાં જ રાજી થાય, એનો ઉત્કર્ષ દેખી પ્રીતિરસમાં એકતા નહોય એમાં નવાઇ નથી. આ સર્વ તો જીવનની ઉજળી બાજુ વર્ણવી છે

આવી રીતે આખી સારી સૃષ્ટિ જામી હોય, ચારે તરફથી હિતના આશીર્વાદો મળતા હોય, પ્રેમના ઓવારણા લેવાતા હોય, પરદેશ જાય તો પત્રો પાઠવાતા હોય, જેલમાં હોય તો ઇન્ટરવ્યું લેવાતા હોય, પાંચ દહાડા સમાચાર ન આવે તો તારથી ખુશસમાચાર મગાવવાની ઉતાવળ થતી હોય—એવા પ્રાણીને પણ જ્યારે મરણ આવે છે ત્યારે એનું કોઈ રક્ષણ કરી શકતું નથી, એને કોઇનો ટેકો મળતો નથી અને કોઇ એને અહવે પથારીમાં સૂતા નથી

એક વાત છે એક સાચા ઉદ્દેશક—સંત સાધુને એક પ્રાણી મળ્યો ઘરનો સુખી હતો. ગુરુની વાત સાંભળી સહજ વૈરાગ્ય થયો પણ મોહ ન છૂટે. સંત ખરો સ્નેહ કેવો હોય છે તે બતાવવા તાકડો રચ્યો. મુમુક્ષુ (પ્રાણી) ઘરમાં ઓઢીને સૂઇ ગયો. અસહ્ય પેટની વેદનાના ઢોંગ કર્યા. સામના બાવા, ભૂવા, વૈદ્યો બોલાવ્યા ઉપચાર ચાલ્યા પણ રોગીની પીડા વધતી જ ચાલી. વ્યાધિ હોય તો મટે ને! અંતે સંત આવ્યા. ભગવો વેશ અને ટીલાટપકાનો પાર નહોતો. એણે તબીઅત તપાસવાનો દેખાવ કરી કષ્ટસાધ્ય કેસ છે એમ જાહેર કર્યું. આખુ મંડળ શોક નિમગ્ન થયું. અંતે પાણીનો પ્યાલો લીધો. ત્રણવાર તેના શરીર પર ફેરવ્યો અને કહ્યું કે આ પાણીમાં સર્વ વ્યાધિ

ઊતરી ગયો છે. જે આ પાણી પીશે તે મરી જશે અને ભાઇશ્રી ઊઠશે. અત્યાર સુધી માતા, ભાઇ, પિતા, પુત્ર સર્વ પ્રાણ આપવા તૈયાર થવાની વાતો રડતાં રડતાં બોલતા હતાં તે સર્વ ચૂપ થઈ ગયાં સ્ત્રીએ પણ વિચાર્યું કે હું જઈશ તો નવી આવશે! સંત કહે: 'ઊઠ, ભાઈ! જોયું?'

આ તો તદ્દન સાદી વાત છે. કોઈ શરણ આપી શકે તેમ નથી અને આપવાના પણ નથી. ગમે તે સ્વજન આવે તે ખાલી પ્રાણપોક મૂકનારા છે, બાકી મરણ કોઈને વશ થતું નથી અને એ આવે ત્યારે તેને કોઇ અટકાવી શકતું નથી. એ પ્રાણી ગમે તેવો સંત–સુખ આપનારો હોય કે ગમે તેવો ભલો કે ભૂંડો, વહાલો કે દવલો, રળાઉ કે ઉડાઉ, ભણેલો કે અભણ હોય પરંતુ કોઇ પણ સ્વજન તેને રક્ષણ આપી શકતું નથી અને મરણને થોડી વાર થોભાવી પણ શકતું નથી આમાં નિરર્થક ટીકા કરનારાં સગાંઓ, બાપના મરવાની રાહ જોતાં બેસી રહેલા ઉડાઉ પુત્રો, ધણીનો પ્રેમ હારી ગયેલી શોકચના શલ્યવાળી ભાર્યા કે એવા કેસોનો સવાલ નથી, ત્યાં તો કોઇ આડો હાથ દેવાનો ખ્યાલ પણ ન કરે; પણ દુનિયાની નજરમાં સારામાં સારા પ્રેમને પાત્ર થવા સર્જાયેલ થોડા આદર્શ સુખીઓને પણ જ્યારે તેઓ મરણદશાની નજીક જાય છે ત્યારે તેમના આવા જ હાલ થાય છે એ આપણા દરરોજના અનુભવનો વિષય છે. એક પણ સ્વજન મરણથી આ પ્રાણીનું રક્ષણ કરી શકતો નથી એ સિદ્ધ વાત છે.

સર્વ રીતે સુખી ગણાતાની આ સ્થિતિ છે, બાકીના માટે શું હોય તે સમજી લેવું.

(ધ્રુવપદ) ત્યારે આવી સ્થિતિમા કરવુ શુ ? આ તો ભારે ફસામણ. આ તો મરેલાની જેમ પાછા જવા જેવી વાત થઈ! આપણા પોતાના સ્વજનો-ઘરના માણસો ઉપર આધાર ન રાખી શકીએ ત્યારે જવુ ક્યા? કરવુ શુ? આના ઉપર એક ધ્રુવપદ કહે છે એ પ્રત્યેક ગાથા સાથે બોલવાનુ છે તેનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે —

આખા ગીતમા બતાવાયી અને ઉપર શ્લોકોમા બતાવાઈ ગયુ તેમ કોઈ વસ્તુનો, સબધીનો કે સગાનો ટેકો આ જીવને અણીને વખતે નથી, એ વાત તો સમજાણી; પણ એમાથી કોઈ રસ્તો ખરો કે ખાલી મુઝાઈ મરવાનુ જ છે? આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે આવે વખતે બીજુ તે કોણ મદદ કરે? જ્યાં સગાવહાલા તો શુ પણ શરીર પણ ઠંડુ પડી જાય, નાડીઓ પણ તૂટી જાય ત્યા બીજા કોણ પાસે આવે?

ત્યારે ધર્મ એના ખરા આકારમા ટેકો આપે છે જીવનમા જેટલી અહિંસા પાળી દીપી હોય, ન્યાયમાર્ગે પ્રવર્ત્યા હોઈએ, સાચી સલાહો આપી હોય, ભલે તંગી ભોગવી સત્ય માર્ગ આદર્યો હોય, ભયંકર પ્રસગોમા મન પર કાબૂ રાખ્યો હોય, પરસ્ત્રી તરફ નજર પણ ન કરી હોય, વગર હકનુ લીધુ ન હોય, દીન જનોને દાન દીધા હોય, બ્રહ્મચર્ય પાળ્યુ હોય, દભને દૂર રાખ્યો હોય, માનના પ્રસગોની આડા હાથ દીધા હોય, કપટજાળના ભોગ કોઈને ન કર્યા હોય, ખોટા આળ ન દીધા હોય, ચાડીચુગલી ન કરી હોય અને પ્રામાણિક જીવન જીવી જે કોઈ નૈતિક કે આત્મિક પ્રગતિ કરી હોય એ સર્વનો ભેગો આધાર તેવે વખતે થાય છે એ વખતે એ સાચો ટેકો આપે છે અને એ એના ખરા સ્વરૂપમા તેવે આપત્તિને વખતે

બરાબર યાદ પણ આવે છે. એનું શરણ બરાબર થાય છે. કહેવત છે કે 'સુખે સોની ને દુઃખે રામ.' રામ એટલે અહીં પોતાના ઇષ્ટદેવ સમજવા.

ધર્મમાં બે વિભાગ હોય છે: તત્ત્વજ્ઞાન અને નૈતિક વિભાગ. નૈતિક વિભાગમાં આંતર અને બાહ્ય વિભાગ આવે છે. આંતર-મનોરાજ્યમા સર્વ મનોવિકારોનો સમાવેશ થાય છે. એના પર વિજય મેળવવાની ચાવી-આ Ethics નો વિભાગ આવે છે. બાહ્યમા એને પ્રાપ્ત કરવાની ચાવીઓ-માર્ગો એટલે ક્રિયાઓ હોય છે. એ સાધનધર્મોની ઉપયોગિતા પુષ્કળ છે. પણ ધર્મનો ખરો ઉપયોગી વિભાગ આંતરદશા પર કેટલી અસર થઇ તેમા આવે છે

એ ધર્મને અંગે પરીક્ષા કરીને સ્વીકાર કરવાની જરૂર છે. આતરરાજ્યમા બહુધા મતભેદ પડતો નથી શુદ્ધ જીવન જીવવાનો, સત્ય વચનોચ્ચાર કરવાનો, અન્ય જીવની હિંસા ન કરવાનો ઉપદેશ લગભગ સર્વ ધર્મો જુદા જુદા આકારમાં આપે છે મોહમમત્વ તજી આત્મારામને એના સ્વરૂપમા ઓળખવા પ્રરૂપણા થતી આવી છે. એ ધર્મ આ પ્રાણીએ કોઇ કોઇ વાર જરૂર સ્વીકાર્યો પણ હોય છે તે તેને શરણ આપે છે, તેને તે ટેકારૂપ થાય છે અને તેના ઉપર આધાર રાખવામાં તે છેતરાતો નથી.

એ ધર્મોનો દર્શનવિભાગ વિચારી જે ધર્મમાં પરસ્પર વિરોધ ન આવતો હોય, જેમાં આગળ પાછળ સત્ય એકસરખુ ચાલ્યું આવતું હોય તેનો સ્વીકાર કરવો અને તેનું શરણ લેવું.

વિનયવિજય ઉપાધ્યાય કહે છે કે અમે જૈન ધર્મને સારી

રીતે તાવી જોયો છે સોનાની પરીક્ષા જેમ કષ, છેદ અને તાપથી થાય છે તેમ અમે તેની પરીક્ષા કરી છે તેના વિધિ અને નિષેધના માર્ગો ખૂબ ચકાસી જોયા છે અમે એના તત્ત્વ માર્ગમા પણ ખૂબ ઊંડા ઊતર્યા છીએ અને અમે બારીકીમા ઊતરી એનાં નય અને પ્રમાણ સત્ય સમજ્યા છીએ, અમને એમા અપેક્ષાઓ સમજાણી છે અને આખા માર્ગમાં અમે પૂર્વાપર વિરોધ જોયો નથી એના વિધિમાર્ગોમા ગમે તેટલા મતભેદો હશે, પણ એના દાર્શનિક વિભાગમા એક જ મત છે એનો કર્મનો સિદ્ધાન્ત અવિચળ છે, એની નિગોદની અવસ્થા વિચારણીય છે અને એનુ સ્યાદ્વાદ સ્વરૂપ અમને ખાસ આકર્ષક લાગ્યુ છે

તમે એ જૈન ધર્મનો આશ્રય કરશો તો તે તમને જરૂર 'શરણ' આપશે એમ અમે ખૂબ વિચારથી કહીએ છીએ. તમે કોઇ પણ ધર્મનુ શરણ કરો તે તમારી મરજીની વાત છે, પણ તમે જૈન ધર્મનુ શરણ કરશો તો તેમા છેતરાશો નહિ એ અમે અમારા અભ્યાસ અને અનુભવથી કહીએ છીએ

ટૂંકામા ધર્મનુ શરણ લેવાનો આદેશ છે તેઓ કહે છે કે તુ ધર્મનુ શરણ કર, તેમા પણ પરીક્ષા કરીને જૈન ધર્મનુ શરણ કર.

ઉપરાત એક વાત ખાસ કરવાની છે વિશિષ્ટ પવિત્ર ચરણ-ચારિત્ર તેનુ તુ સ્મરણ કર, તેના ઉપર આધાર રાખ અને તેને તારા જીવન સાથે વણી દે. ચારિત્રરાજના મંદિરમાં જે ક્ષમા, આર્જવ, માર્દવ, મુક્તિ (લોભત્યાગ), તપ, સયમ, સત્ય, શૌચ, અકિંચનત્વ અને બ્રહ્મચર્યરૂપ ધર્મો

છે તે અથવા શ્રાવકનાં બાર વ્રતો છે તે તને શરણ આપશે. એનું સ્મરણ પણ તને ટેકો આપશે. એનો નામોચ્ચાર પણ તને અકળામણથી દૂર રાખશે અને એની સાથે આત્માનુસંધાન તને અદ્વિતીય ટેકો આપશે ચારિત્રનો મહિમા વર્ણવવાનું આ સ્થાન નથી. બાહ્ય સર્વ ક્રિયાઓની અસર વર્તન (ચારિત્ર) પર કેટલી થઈ છે તે જ અંતે જોવાનું છે. અંદર ભીનાશ-કુણાશ ન આવી હોય તો બાહ્ય ક્રિયા નકામી તો નથી, પણ તત્ફલાપેક્ષયા અંતે આ આત્માને વધારે દૂર લઈ જતી નથી. મેરૂપર્વત જેવડો ઢગલો થાય તેટલાં ઓઘા-મુહપત્તિ આ જીવે કર્યાની વાત સુપ્રસિદ્ધ છે તે આ દૃષ્ટિએ છે. માત્ર તું ચારિત્રનું સ્મરણ કર માત્ર ક્રિયાની અપેક્ષાએ નહિ, પણ જીવવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી એનું સ્મરણ કર. એનું સ્મરણ માત્ર તને ટેકો આપશે, તારો આધાર બનશે અને વિશાળ દરિયામાં તારી પડખે ઊભું રહેશે એ ચરણ-ચારિત્ર સાથે અનુસંધાન કરી લે, એની સાથે તું એકમેક થઈ જા અને તેનો તારી સાથે એક તાર કરી દે એ તને ટેકો છે, ખરો આધાર છે.

'ચરણ' નો અર્થ પગ. મહાપવિત્ર પુરૂષોના ચરણયુગનું સ્મરણ કર-એ અર્થ પણ શક્ય છે, પરંતુ વિષયની ઘટના સાથે ચારિત્ર અર્થ વિશેષ અનુરૂપ જણાય છે. પગનું સ્મરણ થતું નથી, પણ તેની પૂજા થાય છે. આ ધ્રુવપદ દરેક ગાથાને અંતે ખાસ બોલવા અને વિચારવા જેવું છે. નિરાશ થતાં આત્માને એ મોટો ટેકો આપે તેમ છે અને એ ટેકાની એને એ વખતે ખાસ જરૂર છે.

૨. નાના પ્રાણી કે મનુષ્યની તો શી વાત કરીએ પણ મોટો રાજા હોય, મોટા રાજાઓનો પણ રાજા હોય, એની ચારે

બાજુએ ઘોડા, રથ, હાથી અને લશ્કરીઓ હોય, એનુ રક્ષણ કરવા એના ખાસ રક્ષકો (બોડીગાર્ડો) તૈયાર હોય, એનુ લશ્કર દુનિયામાં અજેય ગણાતુ હોય, એની સેનાએ કદી હાર ખાધી ન હોય, એની વ્યૂહરચના ઘણી ગુણવત્તાવાળી હોય, એનુ પોતાનુ બળ પણ અતિશય પ્રસિદ્ધિ પામેલુ હોય અને એવી રીતે એ મોટા કિલ્લાઓથી, શસ્ત્ર-અસ્ત્રોથી અને લડાઈની તથા બચાવની સર્વ સામગ્રીઓથી સુરક્ષિત હોય, એનુ એકલાનુ જોર સેંકડો સેનાનીઓને પૂરુ પડે તેવુ બતાવાયુ હોય-એવો મોટો છત્રપતિ હોય એને પણ એ યમરાજ એક ક્ષણવારમા ઊંચકી લે છે, એક ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમા જમીન પર રગદોળી નાખે છે અને એમ કરવામા એને જરા પણ શકા કે વિચાર થતો નથી

દરિયાના કાઠા નજીક એક મગ અથવા કલકલ પક્ષી થાય છે એ વદન સહિત હોય છે એનો ખોરાક માછલા હોય છે એ જેમ માછલાને પોતાની ચાચમા ઉપાડી લે તેમ મોટા રાજા, મહારાજા કે ચક્રવર્તીને યમરાજ ઊંચકી લે છે એ વખતે રાજાનુ મોટુ લશ્કર કે એના હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ, પલટન, એરો પ્લેનો કે મશીનગનો કોઈ કામમા આવતા નથી, કોઈ એની આડો હાથ દઈ શકતા નથી અને લશ્કરની વચ્ચેથી, વજ્ર કિલ્લાની અંદર થી અને સામગ્રીઓની ભીતરમાથી એ ચી એને ઉપાડીને યમરાજ એક ક્ષણમા ચાલ્યો જાય છે (મૈનિક શબ્દ મોટા મત્સ્યવાચક પણ છે મોટા મત્સ્યો નાના મત્સ્યોને નિરતર ગળ્યા કરે છે)

આ વખતે એ મોટા મહારાજાને શરણ કોનુ ? ટેકો કોનો ? આધાર શેનો ? રાણીઓ રડે, વૈદો હાથ ખખેરે, હાજીઓ શાજીઆ લે, અમાત્યવર્ગ હાથ બળતરા કાઢે, પણ એ સર્વ નકામુ નીવડે છે અને એ બધાની વચ્ચેથી ઉપડી જાય છે વાત એ છે કે —

જાવું છે છ, જાવું છે જરૂર; કાયા તારી કામ ન આવે,
ઝાંખા થાશે નૂર.
ચકી સરખાં ચડી ગયાં, આકડાનાં તૂર, જાવું છે છ. વિગેરે.

મોટા માંધાતા જેવા રાજાઓ ગયા, વિક્રમાદિત્યો ગયા, સિદ્ધરાજ જેવા ગયા અને આખી મુગલાઇ પણ ઉપડી ગઇ. નેપોલીઅન સેંટ હેલિનામાં કેદ થયો, શાહજહાન કેદમાં મુઓ, ઓરંગઝેબ દક્ષિણમાં ખલાસ થઇ ગયો અને ઝપલકૂટપર કાકિણી રત્નથી નામ લખનાર બ્રહ્મદત્ત, સુભૂમ જેવા ચક્રવર્તીઓ પણ ગયા! અલેક્ઝાન્ડરને પૃથ્વી જીતવાની બાકીમાં રહેલી ન જડી ત્યારે સમુદ્રને સાધવા ગયો, સુભૂમ બીજો ભરત ખંડ સાધવા ગયો, પણ અંત સર્વ ગયા! એ દરેકે મરતી વખતે પછાડા માર્યા છે અને માથાં પછાડ્યાં છે. ત્યારે તું તે કોણ માત્ર! વિચાર કે એવો અવસર આવશે ત્યારે તું કોનો આધાર લઇશ? તારી છાતી ઉપર હાથ મૂકી નિરાંતનો શ્વાસ લઇ શકીશ? આનંદથી જઇ શકીશ? હજુ પણ સાંભળ એ મુદ્દા ઉપર ઘણું કહેવાનું છે.

૩. એવા રાજાઓ તો ઉઘાડી રીતે ગયા અથવા તેને યમરાજે ઉપાડી લીધા, પણ પ્રાણી કદાચ સખ્ત લોઢાના ઘરમાં પેસે, તીજોરીમાં ઢંકાઇ જાય, કપાટ બંધ કરીને બેસી જાય કે પટારામા પેસી જાય અથવા તો દીન–શરણાગતની પેઠે પોતાના મુખમાં તરખલું લઇ યમરાજને વિનતિ કરે કે 'હે દેવ! મને તો છોડો! મને બચાવો! હું તમારે શરણે છું!' (પ્રાચીન સમયમાં રાજાઓ લડતાં, પણ દુશ્મન મોંમાં તરખલું લે એટલે છોડી દેતા. અત્યારે પણ સફેદ વાવટો બતાવો એટલે લડાઇ બંધ પડે છે અને સુલેહ થાય છે.)

પણ આ યમદેવને તો દયાનો છાંટો આવતો નથી એ તો દરેકના કોળીઆ કરવામાં મજા માને છે, એને વજ્રમય ઘરમાંથી પકડતા વાર લાગતી નથી કે એની પાસે મુખમાં તરખલું લઈ કરેલી પ્રાર્થના બર આવતી નથી. જેમ પરમાધામી દેવોને નારકીના જીવોને ત્રાસ ઉપજાવવામાં મજા આવે છે અને તેઓને રડતા-કકળતા જુએ ત્યારે એ નીરાની જેમ રાજી થાય છે તેમ નિર્દયતાના પુરુષાર્થમાં નાચ કરી રહેલ યમદેવ કોઈ પણ પ્રાણીને છોડતો નથી

વળી એનામાં એક વિશિષ્ટતા અથવા નીચતા એ છે કે બીજા પ્રાણીઓ સારા અર્થમાં સર્વને સરખા ગણે છે અને સર્વને સરખો લાભ આપે છે ત્યારે આ યમરાજ જીવ લેવાની બાબતમાં સર્વને સરખા ગણે છે એને મન કોઈ મોટો નથી, કોઈ નાનો નથી, એ તો નીચતાની પરાકાષ્ઠાએ જઈ મોટા કે નાનાને-સર્વને શરીરથી છૂટા પાડી, એના સગાસબંધીને રડાવી બેઠી જાય છે એના આવા સર્વને સરખા ગણવાના તુચ્છ ભાવ પર લ્યાનત હો! ધિક્કાર પડો! પણ એમ કહેવાથી કાંઈ વળે તેમ નથી-તેને જરા પણ દયા આવે તેમ નથી

જ્યારે રાજાનો પરિવાર કે તેનું લશ્કર નકામું થાય છે, છૂપાઈ જવાના પ્રયોગો નિષ્ફળ જાય છે અને બતાવેલી લાચારી ને કરેલી પ્રાર્થના ઉપયોગ વગરની બને છે ત્યારે એની પાસે શરણ કોનું? આમાંથી બચવા માટે કોઈ ઉપાય કારગત લાગતા નથી

હજુ કોઈ બીજા ઉપાય હોય તો તપાસીએ. આ તો સર્વ પ્રકારે નિરાશા મળે છે ચાલો, આગળ વધો, કાંઈ કરતા કાંઈ ઉપાય શોધ્યો મળે છે?

૪. વિદ્યાઓ સિદ્ધ કરવાથી આકાશમાં ઊડી શકાતું, સમુદ્ર તરી શકાતો અને એવા આશ્ચર્યો થતાં. મંત્ર (રસ) સિદ્ધ કરવાથી સોનું થઇ શકતું, સ્ત્રી–પુરૂષને વશ કરી શકાતાં વિગેરે મહા ઔષધિઓના ઉપયોગથી આકરા વ્યાધિઓ સુધરી શકતા. આવા અનેક દાખલાઓ કથાનકોમાં નોંધાયલા છે. વિદ્યા અને મંત્રના પ્રભાવથી દેવતાઓ વશ થતા અને દેવતાઓ અનેક કામ કરી આપતા.

આ વાતની સત્યાસત્યતા તપાસવાનું આ સ્થાન નથી. શત્રુંજયયાત્રા બંધ થઇ ત્યારે આવા મંત્ર કે વિદ્યાઓનો ઉપયોગ કેમ નહિ થયો હોય ? એવો ઘણા પ્રશ્ન કરે છે. પરંતુ આપણે એ વિષયની ચર્ચામાં ઊતરીએ તો મુદ્દો વિસરી જઇએ. વાત એ છે કે મંત્રથી, વિદ્યાથી કે મહા ઔષધનું આસેવન કરવામાં આવે અને દેવતાઓને વશ કરી દે તેવું તે આસેવન હોય તો તેથી પણ મરણ છોડતું નથી. ગમે તેવી સિદ્ધ ઔષધિઓ મોટા ધન્વંતરી પોતે લાવી આપે અથવા મંત્રોના ઉપરાઉપરી ઉચ્ચાર થયા કરે, વિદ્યાદેવીઓનો કદાચ સાક્ષાત્કાર થાય તો પણ મોત છોડતું નથી, છોડે તેમ નથી.

જ્યારે ડૉકટર કે વૈદ્યના મુખ પર નિરાશા દેખાય છે અને નજીકના સંબંધીઓને વ્યાધિ ગંભીર અથવા 'હોપલેસ' જણાવવામાં આવે છે ત્યારે પછી ભૂવાના પ્રયોગો ઘણીવાર થાય છે, ડાકલાં વાગે છે, શરીર પર ત્રાંબાના પૈસા બંધાય છે, નજરબંધી થાય છે, ખાટલા ફરતા ખીલા ઠોકાય છે, લીંબુ માથા પરથી ઊતારાય છે, બાધાઓ રખાય છે, આખડીઓ લેવાય છે અને કેક કેક તોફાનો થાય છે; પણ અંતે પ્રાણપોક મૂકવામાં એ સર્વનો અંત આવે છે.

દેવવાને પોવાને પણ મરણ છોડતું નથી તો તેઓ આપણું શા કારણ પ્રીટાવવાના હતા? એ તો માત્ર ડૂબતી વખતે બાચકા ભરવાની વાત છે મરણ કોઇ દેવને વશ નથી, કોઇ મંત્રને વશ નથી, કોઈ વિદ્યાને તાબે નથી

શરીરમાં વૃદ્ધિ કરવા માટે ગમે તેવા રસાયણો ખાવામાં આવે, તામ્રભસ્મ, ગજવેલ, મારેલ પારો, સોનું, રૂપુ, વસંત માલતી, પંચામૃત પરપટી, અબરખ કે બીજી અનેક રસા ભણી ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે; પણ મરણ છોડતું નથી. મોટા વૈદ્યો, વૈદ્યો, ડૉક્ટરો કે સર્જનો મરણને પ્રીટાડી શકતા નથી અને ઇલિક્ઝિર (Elixir) મરણજયની દવા શોધવા પાછળ હજારો વર્ષ નીકળી ગયા છે, પણ હજુ સુધી તેવી દવા મળી નથી અને અત્યાર સુધીના વિજ્ઞાનનો વિકાસ વિચારતા તેવી દવા શોધવાની શક્યતા પણ જણાવી નથી.

શ્રી વિનયવિજયજીના વખતમાં વિદ્યા, મંત્ર, મહૌષધિનો મહિમા મોટો મનાતો હશે, અત્યારે સર્જનના ચપ્પુ અને ડૉક્ટરના ઇન્જેક્શનોનો મહિમા મનાય છે, પણ ગમે તે રીતે જોઇએ પરંતુ મરણ છોડતું નથી. હૃદય ચલાવવા હાડપોડરમીક ઇન્જેક્શન આપીએ કે હિરણ્યગર્ભનો પ્રસારો આપીએ, પણ અંતે રડવાનું છે અને ખરખરો કરનાર બોલવાના છે કે "ભાઇ! દુટી એની બુટી નથી.' આ સાદી કહેવતમાં સેંકડો વર્ષોનો અનુભવ સમાઈ જાય છે જયાં આયુષ્યદોરી તૂટી ત્યાં દવા, ઉપચાર કે મંત્ર કાઇ ઉપયોગી થતાં નથી. આપણી વાત એ છે કે આ સર્વ કોળાહળ, ધમાલ અને ધુમાડા પછી પણ ખરખરો તો ઊભો જ રહે છે એ તો ભલે પછવાડે રહેનારની વાત, પણ જનારને શું? એને ટેકો કોનો? દવામાં ગમે તેટલા મોટા ખરચ

કર્યા એ સર્વ પાણીમાં અને છતાં મરણ પામનારને કેવો ટેકો મળ્યો હશે તેવી સંશયગ્રસ્ત સ્થિતિ! અહા! શી દશા!

: મરણ વખતે તો કોઇનો ટેકો–કોઈનું શરણ મળે તેમ નથી, મળ્યું જાણ્યું નથી અને નિત્યમિત્ર સરખું શરીર તો તદ્દન નકામું જ જણાયુ છે માત્ર પ્રણામમિત્રરૂપ ધર્મ જ ટેકો આપે તેમ છે તે તો પ્રત્યેક ગાથાને અંતે આપણે યાદ કરીએ છીએ હવે જીંદગીના બીજા ખ્યાલો તરફ વળીએ

૫. મરણભય પછી માણસને સહજ ઊતરતો (બીજે નંબરે) ઘડપણનો–જરાનો ભય લાગે છે એને કોઇ ઘરડો (Old) કહે તો પણ એને અપમાન લાગે છે. એ જુવાની જાળવવા અને પછી જુવાન છે એમ દેખાવા અનેક દવા ખાય છે. કલપ લગાડી ધોળા વાળને કાળા કરે છે, આંખમાં સુરમા, અંજન આંજે છે અને કૈક ચેનચાળા કરે છે.

વિલાયતની તો વાત ન પૂછો! ત્યાં મોઢાં ઉપરના પફ પાઉડરના થપેડા જોયા હોય તો ચીતરી ચઢી જાય! બસમાં બેઠા બેઠા પણ [1]વેનિટિ બેગ કાઢી હોઠ ઉપર લાલ રંગ લગાડે, મુખ ઉપર રોઝ પાઉડર નાખવા લાગે અને નાના આરિસામાં મુખ જોઇ લે. આ સર્વ જુવાન દેખાવાનાં ફાંફાં છે!

કૈક ત્રાંબુ કે મરેલ પારો ખાય છે, કૈક ગજવેલ ખાય છે, કૈક અખાડામાં કસરતો–કુસ્તીઓ કરે છે અને કૈક મગદળ ફેરવે છે. અનેક પ્રયોગ કરી જુવાની ટકાવવા અને આધેડ વયે જુવાન છે એમ બતાવવા અનેક ચાળા કરે છે. એનું મોટું વર્ણન આપવાની જરૂર નથી. દરરોજ નજરે પડે એવો એ મામલો છે.

---

૧ સ્ત્રીઓ હાથમા રાખે છે તેવી નાની ચામડાની કોથળી.

ગ્રંથકાર કહે છે કે એ સર્વ ફાંફા છે, એમા કાંઈ વળે તેમ નથી તમે ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરો અને ગમે તે ખાઓ પણ આવતી જરાને તમે અટકાવી શકો તેમ નથી. તેની સામે તમને ટેકો મળે તેમ નથી અને તમારા સર્વ પ્રયત્ન નકામા છે—નિષ્ફળ છે—એ બદામના છે

કેટલાક માણસો એમ માને છે કે શરીરમા પવનને રોક્યો હોય—સ્તંભન કર્યું હોય, એક પ્રકારનો પ્રાણાયામ કર્યો હોય તો તેથી આવતુ ઘડપણ અટકે છે ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે તમારે જોઈએ તેટલો પવનનો અટકાવ કરો પણ એમા કાંઈ વળવાનુ નથી પ્રાણાયામનો ઉપયોગ કાળજ્ઞાન અને શરીરતંદુરસ્તી માટે ગમે તેવો ઉપયોગી હોય, પણ એ આવતી જરાને અટકાવે તેમ નથી

અરે! તમારે જોઈએ તો તમે દુનિયાપાર બીજે તીરે જઈને બેસો કે કોઈ મોટા પર્વતના શિખર ઉપર ચઢી જાઓ, પણ દરિયાની ભરતીના જુવાળની જેમ આવતા ઘડપણને તમે રોકી શકશો નહિ. તમે ગમે ત્યા નાસી જાઓ, તમારા ઘરબાર છોડી પાતાળમા પેસો કે કોઈ મહાન પર્વતના શિખરને છેડે જઈને વાસ કરો; પણ અંતે ઘડપણની અસર લાગ્યા વગર રહે તેમ નથી અને એ આવશે ત્યારે તમે ધીમે ધીમે ઘસાતા જ જશો. દાતો દુખવા માંડે, પીડા થાય, પછી જાય અને ચાવવાની અગવડ પડે, કાનમા બહેરાશપણું આવતુ જાય, આંખમાં લોંગ સાઈટ (આંખ-બેતાળા) આવે, વાળ ધીમે ધીમે ધોળા પડતા જાય અને અંતે સફેદ થઈ જાય, શરીર શિથિલ પડતુ જાય, હાથપગ હુકમ માને નહિ, પછી તો આકમણો ધીમે ધીમે પણ ચોક્કસ થતા જાય છે એટલે

"ઉંબર તો ડુંગર થયા, પાદર થયા પરદેશ; ગોળી તો ગંગા થઈ, અંગે ઉજળા કેશ" એ સર્વ બને છે અને છેવટ હાથમાં લાકડી લેવી પડે છે. વસ્તુતઃ ત્રણ પગે ચાલવું પડે છે. એ વાતને અટકાવનાર કોણ ? એ વાતની આડે આવનાર કોણ ? એ હકીકત બને ત્યારે આધાર કોનો ?

૬. એ વાત વધારે સ્પષ્ટપણે કહેતાં કવિ વર્ણવે છે કે નાના બાળકના બાલ જોયા હોય તો તે એકદમ કાળા લાગે છે, જરા આખા માથાને પળિયાંવાળું બનાવી મૂકે છે અને શરીરને તદ્દન રસ વગરનું-દમ વગરનું બનાવી દે છે, તેમ જ ધીમે ધીમે એને તદ્દન નિર્બળ, દુર્બળ અને અગળ બનાવી દે છે આ જરાને-ઘડપણને અટકાવવાને કોણ શક્તિવાન થાય છે ? એને આવતી અટકાવવાનો કોઇ રસ્તો જડ્યો છે ?

એક ઘણા પ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ કહેતા હતા કે પ્રમાદ એ જ મરણ છે. (प्रमादो हि मृत्यु.) જો પ્રમાદ ન કરવામા આવે તો માણસ કદી મરે નહિ અને ઘરડો થાય નહિ તેઓ પોતે ખૂબ સંભાળ રાખીને રહેતા હતા, પણ લગભગ પચાવન વર્ષની વયે લાકડી લઇને ચાલવું પડ્યું અને છપ્પન વર્ષની ઉમ્મરે લાકડી મૂકીને આ દુનિયામાંથી ચાલ્યા પણ ગયા. આ વાત એટલી સાદી, જાણીતી અને સ્પષ્ટ છે કે એના ઉપર વિવેચનની પણ જરૂર ન હોય. મુદ્દો એ છે કે આ પ્રમાણે ઘડપણ વગર-નોતર્યું-માગ્યું-બોલાવ્યું ચાલ્યું આવે ત્યારે આધાર કોનો ? શું પ્રાણીના નશીબમાં રાબ પીવાની જ સરજી હશે અને ગાંઠીઆના ભૂકા કરીને ખાવાના ગોટા વાળવાનું એનું પ્રારબ્ધ જ હશે ! 'મમ યષ્ટિકા' કહી ઠણુક ઠણુક કરતાં ટેકો આપીને ચાલતાં આંખના તેજ વગર બીજાથી દોરાતાં આ એક વખતના

છગાફી યુવકોને જોતાં કેમ વિરાગ ન આવે ? અને એમનો કોક-ધમાલ-દમ અને વાતો વિચારતા તેમની દયા કેમ ન આવે ? તેઓ 'દયા' શબ્દ સામે જરૂર વાંધો લેશે, પણ તેઓ પ્રત્યેક પળે દયા માગી રહ્યા છે અને પોતાના ઘડપણને શાપ આપી જુવાનીને યાદ કરતા ગયા છે, એ તેમના અંતરને પૂછવામાં આવે તો જવાબ આપે. તાત્પર્ય એ છે કે આવે વખતે આધાર કોનો ? એ વખતે ક્યા ટેકો મળે ? કઈ બાબતમાં જીવને શાંતિ વળે ?

કોઈ વૃદ્ધને પૂછશો તો જણાશે કે એ વ્યવહાર સર્વ કરતો હશે પણ એને કોઈ સ્થાને નિરાંત વળશે નહિ. એ આગેવાન હશે તો એનો દમ નીકળી જતો હશે, એ ઘરનો વડીલ હશે તો એક રાત પણ એને નિરાંતે ઉંઘવાની મળતી નહિ હોય. ઓછું ખાવું અને ઘણી ચિંતા કરવી એ ઘડપણની નિશાની છે, પણ જો એ ધર્મનું શરણ લે તો એને મજા આવે. આવડત અને પ્રાથમિક તૈયારી પ્રમાણે એ ધર્મસ્થાનકમાં જઈ વાચન, મનન, ચિંતવન, ઉપાસના કે ધ્યાન કરશે તો તેને ઘડપણમાં કાંઈક ટેકો મળશે. રાસ વાંચવા, ધર્મચર્ચા કરવી, સામાયિક, પૌષધ કરવા વિગેરે સારી વાતો છે, પણ એમાં એને 'શરણ' જમાવેલી સ્થિરતા પ્રમાણે મળે છે અને ખરો ટેકો એ વખતે ધર્મનો જ મળે છે, એ બરાબર અવલોકન કરવાથી માલૂમ પડે તેમ છે

૭ આપણે આ બાબત બીજી રીતે વિચારીએ મરણ અને ઘડપણને અનેક આકારમાં આપણે તપાસી ગયા. હવે વ્યાધિને વિચારીએ. જ્યારે પ્રાણીને ઉગ્ર-આકરો વ્યાધિ આવી પડે છે અને વધતો જાય છે ત્યારે એને શરણ કોનું ? આપણે ન્યુમો-નીઆના કેસ જોયા છે શ્વાસ વધ્યે જાય અને બન્ને ફેફસાં જવાબ ન આપતા હોય, સનેપાતનો ઘોરબકોર ચાલતો હોય

अरिहंतशरणं, सिद्धशरणं, साहूशरणं. केवलिपन्नत्तो धम्मो शरणम् એટલે તીર્થંકર મહારાજ, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળીકથિત ધર્મનું શરણ કરવા ભલામણ કરી છે

પ્રાણી ગમે તે ધર્મને માનતા હોય તેને શરણ અનુકૂળ ગોઠવી શકાય છે. ધર્મનું શરણ અનિવાર્ય છે, તે જ એક રસ્તો છે, એ માર્ગમાં જ પ્રકાશ દેખાય છે, બાકી સર્વત્ર અંધકાર, ગૂંચવણ અને અથડાઅથડી છે.

(૨) મમતા–મારાનારાપણાની વાત જ છોડી દે. જગતને અંધ કરનાર મોહરાજાએ ઉત્પન્ન કરેલી મમતાબુદ્ધિ પ્રાણીને ખૂબ રખડાવે છે અને શરણ લેવા દોડવું પણ મમતાને લઈને જ પડે છે, બાકી એને મરણ, જરા કે વ્યાધિ કોઈ ચીજ નથી. મમતા રાગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછી એ રાગ મમતા બંધાવે છે. એ મમતા ઊડી ગઈ એટલે પછી શરણનો સવાલ નહિ રહે. પ્રાણી મમતા રહિત થાય; પછી તેનામાં કોઈ જુદી જ હિંમત આવે છે અને શરણના પ્રસંગોની સાથે એ રમે છે, એ નિર્બળતાની સામે બાથ ભીડે છે અને પૂર્ણ જુસ્સાથી આગળ વધતો જાય છે. એને મારું ધન, મારાં છોકરાં, મારાં અસીલ, મારાં ઘરાક એ દશા જ રહેતી નથી; એટલે પછી એ તો નિષ્કંટક રાજ્યનો માલેક થઈ જાય છે અને એનો રસ્તો સીધો, સરળ અને સપાટ થઈ જાય છે.

(૩) તું આ શાંતસુધારસનું પાન કર. એ રસ એવો તો અભિનવ છે કે એની જોડી તને મળે તેમ નથી. બીજા રસો તો ચટકા જેવા છે, અનુભવ્યા અને ઊડી ગયા; પણ

આ રસ તો અખંડ નિરાબાધ શિવસુખનો મોટોભંડાર છે એની શાંતિ ભોગવો તેમ એ વધતી જાય, એનું પાન કરો તેમ મન પ્રફુલ્લ બનતું જાય, એનો સબંધ કરો તેમ આનંદ ઊર્મિ ઉછળે શૃંગાર, વીર કે હાસ્ય જેવા એના ચટકા નથી, એ તો એક વાર એનું પાન કર્યું એટલે પછી ગાયા જ કરો કે 'અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે ' એમા વીજળીના ઝબકારા અને પાછળ ઘોર અંધારી રાત નથી, ત્યા તો મણિ-રત્નની ઝગહળતી જ્યોત છે સદૈવ એકતી રહે તેવી એ જ્યોત છે અને એની પછવાડે આનંદ, આનંદ અને આનંદ છે એનું પાન કરતા ધરાતા નથી, એને પીતા પીતા કંટાળો આવે તેમ નથી એ અલૌકિક શાતરસનું પાન તમે રચો અને કરો. તે મેળવવાના પ્રયાસમાં, પાન કરવામા અને કર્યા પછીની સ્થિતિમા સર્વત્ર નિરવધિ આનંદ છે

શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે આ અશરણભાવના ગાતા પૂત્ર ઉદ્દેર કરી છે તેમણે મરણને એવું ચિતર્યું છે કે પ્રાણી એનો વિચાર કરતાં ઊંડા વિચારમા પડી જાય એમણે મોટા ચક્રવર્તીને મરણ વખતે શું થતું હશે તેનાથી શરૂઆત કરી, મરણ પછી શું થાય છે તે બતાવી, છેવટે યમ તં કરો પણ મરણ છોડતું નથી અને મરણ વખતે કોઇ ટેકો આપી શકતું નથી એ બતાવી, આત્મધર્મને ઓળખી, તેને અનુસરવા વિચારણા બતાવી. ત્યારપછી તેમણે ઘડપણ-જરાને આગળ કરી, પ્રાણીને તેની પાસે તદ્દન પરાધીન બનાવ્યો અને છેવટે આકરા વ્યાધિઓને આગળ કરી તે વખતે પ્રાણીની મનોદશાનો

અનાથતાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપ્યો. એના વિવેચનમાં પ્રાસંગિક વાત ઘણી કરી નાખી છે. આપણે પ્રથમ અશરણભાવનો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ વિચાર કરીએ.

આધાર અને આધેય તત્ત્વનો એવો નિયમ છે કે જેને આધારની જરૂર પડે તે ટેકો આપે તેવી વસ્તુનો ટેકો તુરત લઇ લે છે. બાળકોમાં આ તત્ત્વ સહજપણે પ્રતીત થાય છે. એને કપડાં પહેરવામાં, ફરવા જવામાં કે કોઇ પણ કામ કરવામાં આધાર વગર ચાલતું નથી. આવી રીતે સ્ત્રી–પુરુષનો ઘણી વાર આધાર–આધેય સંબંધ બને છે.

માણસ જ્યારે મુંઝાય છે ત્યારે તો એને ટેકાની બહુ જરૂર પડે છે. એ વખતે એને ટેકો મળે, કોઇ સાચો દિલાસો આપે, કોઇ એના દુઃખમાં ભાગ પડાવે તો તે તેનો સાચો મિત્ર કે સખા સમજવો કહેવત છે કે Prosperity brings friends and adversity tries them—‘ સંપત્તિ મિત્રોને લાવી આપે છે, આપત્તિ તેની કસોટી કરે છે ’ આ દૃષ્ટિએ આપણે આપણા સંબંધો વિચારીએ તો ખરી અણીને વખતે તેઓ તદ્દન કસોટીમાથી નિષ્ફળ નીવડે તેમ છે. આપણે એક બે દાખલા લઇએ કહેવાય છે કે નવ નંદરાજાએ સોનાની નવ ડુંગરીઓ બનાવી હતી; પણ એ જ્યારે મરવા પડ્યા ત્યારે એ ડુંગરીઓ અહીં જ રહી ગઇ અને કોઇ પ્રકારના ઉપયોગમાં આવી નહિ. મોટા રાજાઓની સ્મશાનયાત્રા નીકળે છે ત્યારે એની આખી રિયાસત પ્રથમ ચાલે છે. એના હાથી, ઘોડેસ્વાર, ચોકીદાર, બંદુકવાળાઓ, આરબો, કોતલના ઘોડા, મ્યાના, પાલખી, ડંકાનિશાન સર્વ દેખાય છે અને છેવટે એક પાલખીમાં એનું શબ દેખાય છે. એના ઉપર કીનખાબનાં કપડાં

પહેરાવેલા હોય છે અને હાથ ઉઘાડા હોય છે. આ શું બતાવે છે ? આ સર્વ રયાસત હાજર હતી છતાં પણ રાજા-મહારાજાને કોઈ ટેકો આપતું નથી. એ સર્વ છતાં એ ગયા અને ક્યાં ગયા અને કોણ લઈ ગયું ? તેની પણ ખબર નથી. એના ઉઘાડા હાથ બતાવે છે કે એ જન્મતી વખત બંધ હાથે આવ્યા હતા અને મરતી વખત ખાલી હાથે-ઉઘાડે હાથે ગયા, ચાલ્યા ગયા અથવા કોઈ તેમને ઘસડી ગયું.

કોઈ શેઠીઆના મરણ વખતે જોયું હોય તો બે લાંબા વાંસડા, વીશેક ખપાટીઆ અને ચાર અથવા એક નાળીએર અને ઉપર ઢાંકેલ એકાદ રેશમી વસ્ત્ર, પણ એની સર્વ ઋદ્ધિ સંપત્તિ અહીં રહી જાય છે અને એને ચિતામાં સુવારે છે ત્યારે તો ઉપરનું ઢાંકણનું વસ્ત્ર પણ કાઢી લે છે. એનું શેર બજાર, એનું સટ્ટા બજાર, એના લાખોના સરવાળા, એના લાંબા સરવૈયા, એના નોકરચાકરો અને એની મોટરો, ટેલિફોનો અને ગ્રામોફોનો સર્વ અહીં રહી જાય છે. એની બૈરી પણ અહીં જ રહે છે અને છોકરા છોકરી દિલાસો કરવા અને વિલની શોધમાં પડી જાય છે. આ સર્વ શું ? કેવા તોફાન અને કેવા હાલહવાલ ? કાંઈ ટેકો ? કાંઈ આશરો ?

કોઈ સાધારણ માણસની વાત લઈએ તો ત્યાં પણ એ જ વાત દેખાશે. એને માટે કોઈ આટો હાથ દેતું નથી અને એને કોઈની પર ગણતરી રાખવાનો હક્ક નથી એટલે આવ્યો તેમ ચાલ્યો જાય છે; પણ મોટા કે નાનાને સર્વને જવાનું તો ખરું જ ! એ વાતમાં મીન-મેખ નથી, એમાં શંકા નથી, એમાં અપવાદ નથી.

એના સંબંધમાં એક બહુ સુંદર વિચાર સ્રગ્ધરા વૃત્તમાં જ્ઞાનાર્ણવકારે બતાવ્યો છે, તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

पाताले ब्रह्मलोके सुरपतिभवने सागरान्ते वनान्ते,
दिक्चक्रे शैलशृङ्गे दहनवनहिमध्वान्तवज्रासिदुर्गे ।
भूगर्भे सन्निविष्टं समदकरिघटासंकटे वा बलीयान्,
कालोऽयं क्रूरकर्मा कवलयति बलाज्जीवितं देहभाजाम् ॥

"પ્રાણી પાતાળમાં પેસે, બ્રહ્મલોકમાં જાય, ઇંદ્રના ભુવનમાં આશરો લે, દરિયાને પાર જઇને વસે, જંગલને બીજે છેડે વાસ કરે, દિશાઓના છેડા પર જઈ અટકે, મોટા પર્વતના શિખર પર ચાલ્યો જાય, અગ્નિમાં પેસે, વનમા છુપાઇ જાય, હિમમાં ઢંકાઇ જાય, અંધકારમાં લપાઇ જાય, વજ્રના ઘરમાં પેસે, તલવારના પહેરામાં રહે, કિલ્લામા ભરાઇ જાય, પૃથ્વીના ગર્ભમાં (ખાડો ખોદીને) ઊતરી જાય, બળવાન હાથીઓની ઘટાની વચ્ચે ઘેરાઇને બેસે પણ ક્રૂર કર્મ કરવાવાળો કાળ પ્રાણીનો કોળીઓ એક ઝપાટામાં અને પૂરા જોરથી કરી જાય છે"

આ ગણતરીમાં બાળ તેમજ વૃદ્ધ, ધનવાન તેમ જ ગરીબ, બળવાન તેમજ બીકણ, સમર્થ તેમ જ રાંક, વક્તા તેમ જ શ્રોતા, પાટ પર બેસનાર કે સામે બેસનાર, દાન આપનાર કે દાન લેનાર, કૃપણ કે ઊડાઉ–સર્વનો એક સરખી રીતે સમાવેશ થાય છે. કાળ તો સર્વને સરખા ગણે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ છે. અનેક આકારમાં બતાવાય તેમ છે, અનેક સંયોગોમાં જુદા જુદા નામો લઇ તેના પર વિવેચન થાય તેમ છે; પણ વાતનો સાર એ છે કે 'એક દિવસ એવો આવશે' જ્યારે આપણે જવાનું છે, મરવાનું છે, પ્રયાણ કરવાનું છે

પણ તમે મરવાની વાત સાભળી ચોક્યા કેમ ? તમને એ શબ્દ અપશુકનભરેલો લાગ્યો એટલે ? અરે ! પણ કોઈ મરવાનુ નામ લેવાથી મરી જવાતુ નથી ! જરા હિંમત પકડી આ ચોક્કસ આવનારા મરણનો વિચાર કરો. એમા કોઈ ગભરાઈ જવાનુ નથી અને વિચાર કરવાની ના પાડવાથી પણ એ તમને છોડવાનુ નથી.

મરણ એ કર્માધીન વાત છે પ્રાણી આ સસારમા આવે છે ત્યારે તેનુ આયુષ્ય નિર્માણ થયેલુ હોય છે આયુ પૂરુ થાય તે વખતે તેનુ કામ પૂરુ થયુ હોય કે ન થયુ હોય પણ તેણે જવાનુ જ છે અને કર્મનો સિદ્ધાન્ત છે કે શુભ અશુભ કર્મો ભોગવ્યે જ છૂટકો છે, એટલે મરણની વાતથી ડરવામા ડહાપણ નથી. મ વાને માટે ત્રણ વાત કરવા જેવી છે મરણ ઇચ્છવુ નહિ, મરણથી ડરવુ નહિ અને મરણ માટે હમેશા તૈયાર રહેવુ આ આખો અગત્ય વિષય છે આપણે મરવા તૈયાર છીએ ? છાતી પર હાથ મૂકી જવાબ આપવો એ વાત બહુ જરૂરી હોવા છતા અત્રે ખાસ મૂળ મુદ્દાની નથી, પણ વિચારવા જેવી તો જરૂર છે જ

મુદ્દો એ છે કે આપણે મરવા તૈયાર હોઈએ કે ન હોઈએ, મરણથી ડરતા હોઈએ કે ન હોઈએ, પણ જ્યારે તે આવશે ત્યારે આપણે આધાર કોનો લેવો ? ડૉક્ટરો તો હાથ ખખેરે, છોકરાઓ કે સ્ત્રી રડતા બેસે, નોકરચાકરો દુખી થાય અને મિત્રો-સ્નેહીઓ સહાનુભૂતિ બતાવે; પણ કોઈમા મરણ વખતે શરણ આપવાની તાકાત છે ? મોટા રાજા, મહારાજા કે ચક્રવર્તી પણ તો પછી આપણો તો શો હિસાબ છે ? 'જાય છે જગત ચાલ્યુ રે, ઓ જીવ ' જોને !' એમા જ્યા 'છત્રે હેની છાયા

થતી, રૂડી જેની હતી રતિ; ક્યાં ગયા કરોડોપતિ રે, એ જીવ! જોને?' વાત કહે છે ત્યાં હદ કરી નાંખે છે; પણ એ સર્વ વાતની વચ્ચે એ વખતે આધાર કોનો? ટેકો કોનો? આપણું રાવ ખાવા, ફરિયાદ નોંધાવવા, આશ્રય મેળવવા કોની પાસે જવું? ઘરનાં રડતાં હોય અને શરીરની નાડીઓ તૂટતી હોય ત્યાં ધન્વંતરીઓનાં માથાં પણ અક્કલશૂન્ય થઇ જાય છે અને મોટી ફીવાળા ડૉકટરો દિલગીરી દર્શાવી, ટોપી માથે મૂકી, ફી ખીસામાં મૂકી રસ્તે પડે છે. ત્યારે તે વખતે આશરો કોનો?

એકલા મરણની વાત શા માટે કરવી પડે છે? આ જીવનમાં અનેક પ્રસંગો આશ્રય મેળવવાના આવે છે. જેમણે ગરીબાઇમાં જીવન ગાળ્યું હોય તે ઓશિયાળાપણામાં રહેલ તુચ્છતાથી અને ધનવાનોના તિરસ્કારથી અજાણ્યા ન જ હોય. અંતે આશા કરીને આવેલ યાચક માથા પર કે કપાળે હાથ મૂકીને જાય છે. તે વગરસમજાવ્યો સમજે છે કે અંતે પોતાના કિસ્મત પર આધાર છે અહીં શરણ કોનું હોઇ શકે? તેનો સહજ ખ્યાલ આવે છે. બીજા સર્વ નકામા પ્રયાસ છે એ વાતની કાંઇક ઝાંખી થાય છે.

જ્યાં ઘરનાં ઘર (માનેલાં) છોડીને સદાને માટે જવાનું હોય, જ્યાં ખુદ પાળેલ-પોષેલ શરીર પણ મૂકી જવાનું હોય ત્યાં આધાર કોનો? એ વખતે મોટરો કામ આવતી નથી, બાલુનો ઉપયોગમાં આવતાં નથી, ધમાલ સાથ આપતી નથી, બડાઇઓ રસ્તો દાખવતી નથી, ગોટાળા આડા આવતા નથી, ખટપટો હાથ દેતી નથી, પ્રેમ માર્ગ આપતા નથી; એ વખતે શરણ માત્ર સાચો ધર્મ જ આપે છે, આત્મવૃત્તિએ કરેલ ધર્મ એના ગમે તે આકારમાં હોય પણ તેનો આધાર

મળે છે; બાકી આ દુનિયાની કોઇ પણ ચીજ, કોઇ પણ પ્રાણી કે કોઇ પણ સબંધી એ વખતે ઉપયોગમાં આવતા નથી, યમને અટકાવતા નથી, હિતકારરૂપ થતા નથી. બાકી મંત્રવિદ્યા કે જાપની વાત શી કરવી? ખુદ મહાવીર પરમાત્માને ઇંદ્રે આયુષ્ય થોડું વધારવા વિજ્ઞપ્તિ કરી અને તેમાં તેનો આશય શાસનના હિતનો હતો, પણ ભગવાને તને એક જ ઉત્તર આપ્યો કે 'એ કાર્ય કરવાને દેવેંદ્ર, ચક્રવર્તી કે તીર્થંકર સમર્થ નથી' ઇના કાંઇ ભગવાન મરણથી ઠર્યા નહિ. એમને તો અનંત સુખમાં જવાનું હતું એટલે એમને 'શરણનો' સવાલ જ નહોતો, પણ એમાં અશરણપણાનો જે મુદ્દો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

ન્યાયાધીશ કોઇને ફાંસીની સજા ફરમાવે ત્યારે ગુન્હેગારના મનની શી દશા થતી હશે? એ ફંફ ફાફા મારશે, વિલાયત અપીલ કરવા દોડશે, પણ એમાં કાંઇ વળે છે? પ્રાણી પણ આવા ભાચકા તો અનેક ભરે છે, પણ એમાં સાર શો?

એકઠા થયેલા સગાસબંધીઓ નવકાર આપે, શરણા આપે, દિલાસા આપે; પણ આ જીવની દશા શી વર્તતી હોય? દિલાસો આપવો સહેલો છે તેટલો લેવો સહેલો નથી, પણ એમાં શરણ જેવું તો કંઇ છે જ નહિ. તે વખતે જીવન શાન્ત, પ્રમાણિક, નિર્દંભ, સ્વચ્છ ગાળ્યું હોય, સત્ય ને અહિંસાથી અપનાવ્યુ હોય, મનોવિકારો પર કાબૂ મેળવ્યો હોય, વાસ્તવિક અસ્થિરતા સમજાણી હોય, આનંદવૃત્તિથી ધર્મમાર્ગની આરાધના કરી હોય અને દૂકામાં ઉચ્ચ જીવનની અવસ્થા અનુભવી હોય તો એ વાત ટેકો આપે છે કરેલો અને કરવા ધારેલો સાચો ધર્મ તે વખતે ટેકો આપે છે, બાકી બીજી કોઇ વાતમાં સાર નથી.

એવી જ રીતે ચાલી આવતી જરાને કોણ અટકાવી શકે? કલપ લગાડવાથી કાંઇ ઘડપણ અટકે? અને અંતે કપાળે કરચલી અને ગાલમાં ખાડા તો પડ્યા વગર ન જ રહે એવી રીતે ભયંકર વ્યાધિની વાત જાણીતી છે. એ અને એવા અનેક જીવનપ્રસંગોમાં કોઇ ટેકો આપી શકે તેમ છે જ નહિ કરેલો ધર્મ આડો આવે, બજાવેલી ફરજો માર્ગ સુઝાડે અને કર્તવ્યભાવના રસ્તા ઉપર રાખે. કદી કદી કરેલો ધર્મ એ જ આવી આપત્તિ વખતે શરણુ આપે છે.

ધર્મ શબ્દ સંકુચિત અર્થમાં અથવા માત્ર ક્રિયાકાંડના અર્થમાં સમજવાનો નથી. સાચો ધર્મ ઓળખવો જોઇએ, શોધવો જોઇએ અને બહાર આણવો જોઇએ. આત્મધર્મ થવાને સર્વ ધર્મો સમજાયલા નથી હોતાં, પણ જ્યાં આત્મા એના સાચા આકારમાં સાંપડે અને એની પ્રગતિ જરૂર દેખાય ત્યાં તેટલે અંશે ધર્મ છે અને એવો આત્મધર્મ અણીને વખતે શરણુ આપે છે. બાકી તો પંખીનો મેળો છે, સવાર થતાં સૌ પોતપોતાને માર્ગે જવાના છે અને સાથે હોય ત્યાં સુધી અમુક પણ અમુક દૃષ્ટિએ પોતાના દૃષ્ટિબિંદુથી કામ કરનારા છે. એ ખરે વખતે ઊભા રહેનારા હોય, તારા ખાટલામાં સૂઈ તારી આપત્તિમાં ભાગ પડાવનારા હોય તો તો તું તેમની ખાતર તારો આત્મા હારી જજે, પણ નહિ તો તને જ્યાં શરણુ મળે તેમ હોય તેવા તારા પોતાના આત્મધર્મમાં સ્થિર થઇ જજે.

ધન અરૂ ધામ સહુ પડયો હિ રહેગો નર,
ધરકે ધરામેં તું તો ખાલી હાથ જાવેગો;
દાન અરૂ પુન્ય નિજ કરથી ન કર્યો કછુ,
હોય કે જમાઈ કોઈ દુસરો હિ ખાવેગો.

કૂડ આ કપટ કરી પાપબંધ કીનો તાતે,
 ઘોર નરકાદિ દુઃખ તેરો પ્રાણી પાવેગો,
પુન્ય વિના દુસરો ન હોયગો સખાઈ તબ,
 હાથ મસમસ માખી જિમ પસતાવેગો.

વિદ્વાનજીએ એક બે સવૈયા ખૂબ સુંદર આ મુદ્દા પર ગાયા છે, તે વિચાર.

અહીં 'જમાઈ' વિશાળ અર્થમાં સમજવો. માખીઓ મધમાખી સમજવી.

માખીઓએ મધ કીધું ન ખાધું ન દાન દીધું,
 લૂટનારે લૂટી લીધું રે ! ઓ ! જીવ એને.

ત્યાં જે ભાવ છે તે ભાવ અહીં સમજવાનો છે આ તો મરણ વખતની વાત કરી, પણ અશરણભાવ બતાવતા તો હદ કરી છે વિચારો —

આયકે અચાનક કૃતાંત જબ ગહેગો તોહે,
 તિહાં તો સખાઈ કોઈ દુસરો ન હોવેગો,
ધરમ વિના તો ઓર સકળ કુટુંબ મિલી,
 જાનકે પરેતા કોઈ સુપને ન જોવેગો
સરકસસામકે સખાઈ વિના અંત સમે,
 નેણમાંહી નીર ભરભર અતિ રોવેગો,
જાનકે જગત એસો જ્ઞાની ન મગન હોત,
 અબ ખાવા માટે તે તો આળસ ન ઓવેગો.

અહીં 'પરેતા' એટલે મરણ પામેલા જાણીને એમ સમજવું ઉઠકસલામમિત્ર ધર્મ છે કારણ કે એને તો કોઈ કોઈ વાર જીવનમાં આ જીવ મળ્યો હશે. નિત્યમિત્ર તો

અને ત્રણ લોકને તથા ત્રણ કાળને પ્રત્યક્ષ કરનાર મહા દિવ્ય પ્રકાશ તારામાં જ છે. તારું વર્તન અને જીવન સચ્ચારિત્રશીલ થાય એટલે આ તારી અશરણ દશાનો છેડો આવી જશે. અમર થવાની ભાવનાવાળાને જે રમકડાં જોઇએ તે શોધી તેની સાથે રમજે. અપૂર્વ શાંતરસના વરસાદની ઝડીમાં નહાજે અને અવર્ણ્ય સ્વાદવાળા શાંતસુધારસનું પાન કરજે. તને શરણ જડી આવશે અને પામરતા દૂર ચાલી જશે. અનંત ઋદ્ધિના ધણીને પામરતા હોય? અને તું! તું કોણ? તારે તે એવા યમરાજ જેવાથી, જરાથી, વ્યાધિથી કે બીજા કોઇ નાના મોટા વિકારોથી ડરવાનું હોય? પણ જો તું સંસારવ્યવહારમાં પડી રહેવા માગતો હો તો સમજજે કે એમાંનું કોઇ પણ તને ટેકો આપનાર નથી અને અવસર આવશે એટલે તને તાણી ખેંચીને ફેંકી દેશે અથવા ઉપાડી જશે. યમ જેવો કોઇ દેવ નથી, માત્ર આયુષ્યકર્મનું એ રૂપક છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી અને આત્મભાવ અસલ સ્વરૂપે વિચારવો. એ માર્ગે ખૂબ આનંદ છે, અનંત સુખસન્મુખતા છે અને સીધે રસ્તે પ્રયાણ છે.

इति अशरण भावना २

ઉ. સકળચંદજીકૃત બીજી અશરણ ભાવના

(સાંભળજો મુનિ સંયમરાગી—એ દેશી : રાગ કાનડો)

કો નવિ શરણં કો નવિ શરણં, મરતાં કુણને પ્રાણી રે,
અરિહંત મરતો નવિ રાખ્યો, જસ ઘન ગય બહુ રાણી રે. કો નવિ૦ ૧

માતપિતાદિક દેખત જોતાં, યમ લે જનને તાણી રે,
મરણથકી સુરપતિ નવિ છૂટે નવિ છૂટે ઇંદ્રાણી રે. કો નવિ૦ ૨

દળ બળ થળ રથ કોડે વિંટ્યાં, રહે નિત રાણા રાય રે
બહુ ઉપાય તે જીવન રાખે કરતાં અશરણ જાય રે, કો નવિ૦ ૩

સગ્ગપાતાળથી કદાપિ જાવાને પેસે પાતાળે[1] રે
ગિરિદરી[2] વન અંબુધિમાં[3] જાવે, તો પણ દરીએ કાળે રે. કો નવિ૦ ૪

અઠાવન જેણે ગજે ઉપાયો સો દશમુખ[4] સદરિયો રે,
કો જન ધર્મ વિના નવિ તરિયો પાપી કો નવિ તરિયો રે. કો નવિ૦ ૫

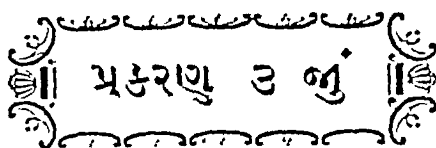
અશરણ અનાથ જીવદે[5] જીવન, શાંતિનાથ જગ જાણો રે,
પારેવો જેણે શરણે રાખ્યો, મુનિ તસ અગ્નિ બચાવો રે. કો નવિ૦ ૬

મેઘકુમાર જીવ ગજભવે, સસલો શરણે રાખ્યો રે,
વીર પસે જેણે અરજ્ઞાન દઈને, નમનમણુ નાખ્યો રે. કો નવિ૦ ૭

મન્ન પરે રોને તારકના, કોણે નવિ સુખ લહિયો રે,
અશરણ અનાથ ભાવના ભરિયો, અનાથી મુનિ નિસ્તરિયો રે. કો નવિ૦ ૮

૧ પાતાળમાં ૨ પર્વતની ગુફામાં ૩ સમુદ્રમાં ૪ રાવણ ૫ જીવનું

પ્રકરણ ૩ જું

સંસાર ભાવના

शिखरिणीवृत्त

इतो लोभः क्षोभं जनयति दुरन्तो दव इवो-
ल्लसंल्लाभाम्भोभिः कथमपि न शक्यः शमयितुम् ।
इतस्तृष्णाक्षाणां तुदति मृगतृष्णेव विफला,
कथं स्वस्थैः स्थेयं विविधभयभीमे भववने ॥ क १ ॥

गलत्येका चिन्ता भवति पुनरन्या तदधिका,
मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तरजसः ।
विपद्गर्तावर्ते झटिति पतलायोः प्रतिपदं,
न जन्तो संसारे भवति कथमप्यर्तिविरतिः ॥ २ ॥

क १ इतः એક બાજુએ, આ બાજુએ. दुरन्त જેનો અત-છેડો ન પ્રાપ્ત થાય, દુ ખે પ્રાપ્ત થાય તેવો. उल्लसत् વધતો જતો. विफला નિષ્ફળ. स्वस्थैः स्थेयं આ ખાસ યોગ પ્રયોગ છે, નિરાત રાખીને કઇ રીતે રહી શકાય. સ્વસ્થપણે કેમ રહેવાય ?

ख २ गलति ગળી જાય છે, છેડો આવે છે. इहा ઇચ્છા, અભિલાષા, મનોરથ. विकृति વિકારો-ફેરફાર रति (પાચ ઇંદ્રિયોના) વિષયોમાં આનંદ रोप દ્વેષ. आत्त પ્રાપ્ત કરેલ. Earned. रजस् ધૂળ, કર્મરૂપ કચરો.

૧ મોટો ભયંકર દાવાનળ સળગ્યો હોય તેવો, હદ વગરનો લોભ એક બાજુએ સંતાપ કરી રહ્યો છે અને એના ઉપર વધતા જતા લાભ(નફા)રૂપ ઘમે તેટલું પાણી પડે પણ તેનાથી તે કોઇ પણ રીતે ઠારી શકાય-બૂઝવી શકાય તેમ નથી. બીજી બાજુએ ઇંદ્રિયોની તૃષ્ણા નિષ્ફળ ઝાંઝવાના પાણીની પેઠે હેરાન હેરાન કર્યા જ કરે છે આવા અનેક પ્રકારના ત્રાસથી ભયંકર બનેલા સંસારરૂપ વનમાં આકુળવ્યાકુળ થયા વગર કઇ રીતે રહેવું? એમાં ઠરીને ઠામ કઇ રીતે પડી શકાય?

૨ આ પ્રાણીને મન, વચન અને શરીરના નવા નવા અભિલાષો થાય છે અને વિકારો થાય છે, એને વિષયનો પ્રેમ થાય છે અને એને દ્વેષ પણ થાય છે તેનાથી એ કર્મરજને ખૂબ એકઠી કરે છે અને એ પ્રાણી આપત્તિના ઊંડા ખાડામાં પ્રત્યેક ક્ષણે ખૂબ જોરથી પડવાના સ્વભાવવાળો થયો છે આવા પ્રાણીને એક ચિંતા જરા ઓછી થાય છે ત્યાં એ દૂર થયેલી ચિંતા કરતાં વળી વધારે મોટી ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ જાય છે એ પ્રાણીની આપત્તિનો છેડો આ સંસારમાં કોઇ પણ પ્રકારે આવતો નથી.

આવર્ત શબ્દ વપરાય છે તેનો Whirlpool. જલભ્રમ: પાણીની ઘૂમરી એ અર્થ થાય છે તેનો (ઊર્મિ લહરી પણ થાય) પ્રતિપદ લોક પણ, ત્યાં તે પણ અભિનિવિષ્ટ અને એટલે સતત તેનો ખોટ વિરતિ એટલે અવકાશ વિરામ.

सहित्वा सन्तापानशुचिजननीकुक्षिकुहरे,
ततो जन्म प्राप्य प्रचुरतरकष्टक्रमहतः ।
सुखाभासैर्यावत्स्पृशति कथमप्यर्तिविरतिं,
जरा तावत्कायं कवलयति मृत्योः सहचरी ॥ ग ३ ॥

उपजाति

विभ्रान्तचित्तो बत बम्भ्रमीति,
पक्षीव रुद्धस्तनुपञ्जरेऽङ्गी ।
नुन्नो नियत्याऽतनुकर्मतन्तु-
सन्दानितः सन्निहितान्तकौतुः ॥ घ ४ ॥

अनुष्टुप्

अनन्तान्पुद्गलावर्ताननन्तानन्तरूपभृत् ।
अनन्तशो भ्रमत्येव जीवोऽनादिभवार्णवे ॥ ङ ५ ॥

ग ३ अशुचि અપવિત્ર. મળ, માસ, મુત્ર. कुक्षि પેટ પડખા कुहर ગુફા. નાનુ જેલખાનુ प्रचुरतर ખૂબ. क्रम હાર Series. हत તેનાથી હણાયલો. Smitten. सुखाभास સુખનો દેખાવ, મનમાં માની લીધેલા સુખ, દુન્યવી સુખો આભાસ માત્ર જ છે. વિવેચન વિચારો. अर्तिविरति ઉપરનો શ્લોક બીજો, પાદ ચોથું જુઓ. सहचरी દોસ્ત, મિત્ર (બહેનપણી શબ્દ ન ઘટે કારણ કે મૃત્યુ નર છે). स्त्री મિત્ર

घ ४ विभ्रान्त મુંઝાઇ ગયેલો. ગુંચવાઇ ગયેલો बंभ्रमीति રખડે છે. अङ्गी શરીરધારી પ્રાણી. नुन्न પ્રેરિત अतनु નાનાં નહિં—ભારે-મોટા—આકરા. सन्दानित બધાયેલો. सन्निहित બાજુમા પડ્યા છે. अन्तक યમદેવ, મરણ ओतु બિલાડી, માર્જાર.

૩ અશુચિ—અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલા માતાના પેટરૂપ ગુફામા અનેક પ્રકારના સંતાપો (પ્રાણી) સહન કરે છે, ત્યારપછી જન્મ પામે છે, ત્યારથી મોટા મોટા અનેક ભારે કષ્ટોથી અનુક્રમે હેરાન હેરાન થઇ જાય છે અને જ્યા ઉદર ઉપરના દેખાતા સુખમા એ આસક્તિનો છેડો જેમ તેમ કરીને તે મેળવે છે ત્યા તો મરણ(યમદેવ)ની સહચરી (દોસ્ત-મિત્ર) જરા (ઘડપણ) તેના શરીરનો હોળીઓ કરવા માંડે છે

૪ આ પ્રાણીને નિયતિ (ભવિતવ્યતા) ખેચ્યા કરે છે, મહાભારે—આકરા કર્મના વાગ્બાણથી એ જકડાઇ ગયેલો છે અને એની બાજુમા યમરાજરૂપ બિલાડો ગમે ત્યારે હાજરાહજુર થઇ શકે તેમ છે આવો પ્રાણી પાંજરામા પડેલા પક્ષીની પેઠે શરીરપીંજરમા જકડાઇ જઇ, હારેલો થાકેલો થઇને રખડ્યા કરે છે

૫ આ જીવ અનંત અનંત રૂપો ધારણ કરીને અનંત પુદ્ગલાવર્ત (કાળ) સુધી આ મહામોટા અનાદિ ભવ-સમુદ્રમા અનંત વખત ભ્રમણ કર્યા જ કરે છે

---

૬ અનન્ત શબ્દ મોટી સંખ્યા. વિગત માટે જુઓ કર્મગ્રંથ ૪ થો. પુદ્ગલાવર્ત અનંત કાળે એ થાય છે વિસ્તારથી સ્વરૂપ ઉપમિતિ ભ.પ. પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટ ન. ... પા ૨૪૭ માં છે. ટૂંકામાં વિવેચન જુઓ. અનન્તાનન્ત અનંતને અનંતે ગુણતા અનન્તાનંત થાય છે પણ એના ઉપર ખાસ ભાર છે આ વાત ચોક્કસ છે એમાં અપવાદ નથી.

गेयाष्टक*

संसार भावना

कलय संसारमतिदारुणं,
जन्ममरणादिभयभीत रे ।
मोहरिपुणेह सगलग्रहं,
प्रतिपदं विपदमुपनीत रे ॥ कलय० ॥ १ ॥

स्वजनतनयादिपरिचयगुणै-
रिह मुधा बध्यसे मूढ रे ।
प्रतिपदं नवनवैरनुभवैः,
परिभवैरसकृदुपगूढ रे ॥ कलय० ॥ २ ॥

घटयसि क्वचन मदमुन्नतेः,
क्वचिदहो हीनतादीन रे ।
प्रतिभवं रूपमपरापरं,
वहसि बत कर्मणाधीन रे ॥ कलय० ॥ ३ ॥

जातु शैशवदशापरवशो,
जातु तारुण्यमदमत्त रे ।
जातु दुर्जयजराजर्जरो,
जातु पितृपतिकरायत्त रे ॥ कलय० ॥ ४ ॥

૧ જન્મ, મરણ વિગેરે ભયોથી બી ગયેલા પ્રાણી! તું સંસારને મહાભયકર સમજ મોહરૂપ તારા ભયકર શત્રુએ તને બરાબર ગળેથી પકડી લઇને ઠગવે અને પજવે આપત્તિમા ધકેલી દીધો છે

૨ હે મૂઢ! સગાસબંધી અને છોકરા-છોકરીના સબંધરૂપ દોરાઓવડે તું તદ્દન નકામો અહીં બધાયા કરે છે તું રગવે ને પજવે નવા નવા અનુભવોથી અને અનેક અપમાનોથી ઘેરાએલો જ રહે છે (એવા હે ચેતન! તું જરા તો વિચાર કર.)

૩ તું કોઇ વખત ઉન્નતિ(ચડતી)ના અભિમાનની ઘટના કરી બેસે છે, કોઇ વખત અધમતા(ની પ્રાપ્તિના પરિણામ)થી તદ્દન રાંક બની જાય છે અને કર્મને આધીન થઇને દરેક ભવમા નવા નવા (જુદા જુદા) રૂપ ધારણ કરે છે

૪ (આ ભવમા પણ) બાળકની દશામા હો ત્યારે તદ્દન પરવશ બનેલો હોય છે, જ્યારે જુવાનીના જોરમા હો ત્યારે અભિમાનથી ઉન્મત્ત-મદોન્મત્ત બની જાય છે, જ્યારે ઘડપણ આવે છે ત્યારે દુખે કરીને છૂની શકાય તેવી જરાથી જર્જરિત થઇ જાય છે અને આખરે યમદેવના હાથમાં પડી તેને આધીન થઇ જાય છે

• આ અષ્ટક ગાવામાં આનંદઘનજીના સોળમા સ્તવનનો સૂર ' શાંતિ જિન એક મુજ વિનતિ ' ચાલશે એ લયમા અનવરામા નિરવધિ આનંદ અનુભવશે અને સર્વ મુમુક્ષુ-જિજ્ઞાસુએ ગાઈ જોવા

व्रजति तनयोऽपि ननु जनकतां,
तनयतां व्रजति पुनरेष रे।
भावयन्विकृतिमिति भवगते-
स्त्यजतमां नृभवशुभशेष रे ॥ कलय० ॥ ५ ॥

यत्र दुःखार्तिगद्दवल-
वैरनुदिनं दह्यसे जीव रे।
हन्त तत्रैव रज्यसि चिरं,
मोहमदिरामदक्षीव रे ॥ कलय० ॥ ६ ॥

दर्शयन् किमपि सुखवैभवं,
संहरंस्तदथ सहसैव रे।
विप्रलम्भयति शिशुमिव जनं,
कालबटुकोऽयमत्रैव रे ॥ कलय० ॥ ७ ॥

सकलसंसारभयभेदकं,
जिनवचो मनसि निबधान रे॥
विनय! परिणमय निःश्रेयसं,
विहितशमरससुधापान रे ॥ कलय० ॥ ८ ॥

૫ ભાઈ! જો! દીકરો છે (અન્યાન્ય જન્મમાં) તે પિતાપણું પામે છે અને વળી પાછો એ જ પુત્રપણું પણ પામે છે સંસારની આવી (વિચિત્ર) પરિસ્થિતિ વિચારીને એને જરૂર છોડી દે હજુ (તારો) મનુષ્ય ભવનો શુભ વિભાગ બાકી છે! (એનો લાભ લઈ લે)

૬ તે ખરેખર મોહરૂપ મદિરા પીધી છે અને તેના કેફમાં તારી બુદ્ધિ નાશ પામી ગઈ છે તું જો, જે જગ્યાએ તું દુઃખ, ઉચાટ અને વ્યાધિના ભડકાની જ્વાળામાંથી હરરોજ બળ્યા કરે છે ત્યાં જ પાછો તું લાંબા વખત સુધી રંજન પામી જાય છે (આ દારૂડીઆનું જ લક્ષણ છે)

૭ કાળરૂપ બટુક (ચોર-ધાડપાડુ) અહીંઆ જ મોજ મજા સુખનો વૈભવ બતાવીને પાછું એકાએક સર્વ પાછું લઈ લે છે અને એવી રીતે એ માછીને બચ્ચાની માફક લલચાવે છે-છેતરે છે

૮ સંસારના સર્વ ભયોને કાપી નાખનાર તીર્થંકર મહારાજનું વચન તું ધારણ કર, વિચાર અને હે વિનય! શાંતરસનું અમૃત પાન કરીને મોક્ષમય થઈ જા—એની સાથે એકતા કરી દે.

નોટ—

૧ कलय જો–અવલોક. રે ઘણુંખરું અધમને સંબોધવા આ અક્ષરનો પ્રયોગ થાય છે. 'ભયભીત' સંબોધન છે. 'ઉપનીત' પણ સંબોધન છે. सगलग्रहं ગળાવડે પકડીને. ડોકીએથી પકડીને (adv).

૨ परिचयगुणैः સંબંધરૂપ દોરડાઓવડે मुधा વ્યર્થ, નકામો. परिभवैः અપમાનોવડે.

આ ગાથામા मूढ અને उपगूढ બન્ને સંબોધન છે. અર્થ કરવામા વાક્યરચના મેળવવા થોડી છૂટ લીધી છે

૩ घटयसि તું યોજે છે. ઘડે છે, दीन ગરીબ, બિચારો, બાપડો.

૪ जातु કોઇ વખત शैशव સ્તનપાન કરે તે વખતનો બાલ્યકાળ. करायत्त હાથમા પડેલો. હસ્તને પામેલો (તું).

૫ एष તે જ (પિતા થયેલ પોતે) भावयन् ભાવના–વિચારતાં. विकृति વિકારો. ગોટાળાઓ त्यजनमां જરૂર છોડી દે. नृभव-शुभशेष–મનુષ્યભવનો શુભ અવશેષ. બાકીનો ભાગ (હજુ છે. अस्ति અધ્યાહાર. ધ્યાન).

૬ आर्ति સંતાપ, પીડા, ઉચાટ. दवलव દાવાનળના તણખા. क्षीण નષ્ટ બુદ્ધિ. એ સંબોધન છે, પણ પ્રથમાના અર્થમાં વપરાયેલ છે.

૭ सुखवैभव સુખનો વૈભવ અથવા સુખ અને વૈભવ. संहरन् પાછું ખેંચી લેતો वञ्चक જાહેર રસ્તા પર લૂંટનારા. Highway robber અથવા ભિખારી.

૮ भेदक ભેદી નાંખનાર, કાપી નાખનાર. निवधान તું ધારણ કર, વિચાર. परिणम જમાવી દે, તદ્રૂપ થા. निःश्रेयस કલ્યાણ, મોક્ષ, શિવ.

—❧—

પરિચય

સંસારભાવના

(ક ૧) આ સંસાર તો એક મોટું નાટક છે, એમા પાત્રોનો પાર નથી, એમાં અંકોનો પાર નથી, એમા પ્રવેશોનો પાર નથી એમા અભિનયો, નેપથ્યો, પડદા, સીનેરી, ભાન, સંભાષણ વિગેરે સર્વ છે, પ્રચુર છે, એવા કે સાંભળતાં પાર ન આવે તેવડું મોટું તે નાટક છે એમા રાજા, રાણી, નોકર, ચાકર, દાસ, દાસી, પુત્ર, પુત્રી વિગેરે સર્વ પ્રકારના પાત્રો છે, એમા વિદૂષકો છે, એમા રાસડા–ઝરણા હેવાય છે અને એમા આનંદ વૈભવના દેખાવો જોવાય છે, એમા ભયંકર ધાત નાના દેખાવો પણ દેખાય છે એમા રાગ, રાગણી, પડદા, પાઠ આદિ આવે છે એ નાટક ખાસ જોવા–સમજવા જેવું છે પ્રથમ આપણે ઉપાધ્યાયશ્રીના શબ્દો ઉપર લક્ષ રાખી તે વિચારીએ. એને તાત્ત્વિક રીતે સર્વાંગ સુંદર જોઈ સાંભળી લેવું હોય તો તો એને પૂરો ન્યાય આપનાર શ્રી સિદ્ધર્ષિના ઉપમિતિભવપ્રપંચ ગ્રંથમાં જવું પડશે. આપણે અત્ર તેનો સહજ ખ્યાલ કરી સંસારભાવનાને હૃદયમા ઉતારીએ.

આ ગ્રંથના પ્રવેશકના પ્રથમ શ્લોકમા આ સંસારકાનનને ચાર વિશેષણ આપ્યા છે તેનો છેડો મળતો નથી, તેના ઉપર આશ્રવરૂપ વાદળા ચડેલા જ રહે છે, એ કર્મોથી ગહન બનેલું છે અને એમા મોહનો કરેલો ભયંકર અંધકાર છે આવા ભયંકર ભવકાનનમાં આ પ્રાણીને નિરાંતે બેસવાનું કેમ થાય ? એ કેમ થતું નથી તે પ્રથમ તપાસીએ.

આ સંસારમાં અંતરંગમાં રહેલા મનોવિકારો પ્રાણીને ખૂબ રખડાવે છે, તરફડાવે છે અને ગોટે ચઢાવે છે. એની અંદર રહેલ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર વિગેરે ભાવો એને ઠેકાણે પડવા દેતા નથી પ્રત્યેક આંતર વિકાર ભારે નુકસાન કરે છે અને ચેતનને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખી એનું પોતાનું ભાન ભૂલાવી દે છે એની એટલે હદ સુધીની બેડોળ સ્થિતિ કરી મૂકે છે કે એ પોતાને પણ ઓળખી શકતો નથી, પોતાનાંને પણ ઓળખી શકતો નથી અને પોતાનું ઘરનું સ્થાન કયું છે અને ક્યાં છે તેને પણ એના દૃષ્ટિપથ કે સ્મરણપથમાં આવવા દેતો નથી. એ સર્વ ભાન ભૂલી પરવશ બની જાય છે અને પછી દારૂના ઘેનમાં નાચે છે.

એ અનેક મનોવિકારો પૈકી આપણે એકને તપાસીએ લોભ એ એવો તો ભયંકર આતર મનોવિકાર છે કે એ સર્વ ગુણોનો નાશ કરે છે. એના પાશમાં પ્રાણી આવી પડે છે ત્યારે પ્રાણીને વિવેક રહેતો નથી, મારા–તારાનું ભાન રહેતું નથી, સભ્યતાના નિયમોનો ખ્યાલ રહેતો નથી અને ગૃહસ્થાઈની કલ્પના પણ રહેતી નથી.

એક મોટું વન–જંગલ કલ્પીએ. એવા વનમાં, મોટો દાવાનળ ફાટી નીકળ્યો હોય અને મોટાં મોટાં ઝાડો ભસ્મીભૂત થઇને તડાતડ જમીન પર પડતાં હોય તે વખતે પક્ષીઓ અને પશુઓ તે વનમાં હોય તેને કેવો ક્ષોભ થતો હશે તેની કલ્પના કરો. કોઇ ચીસ પાડે, કોઇ રડે, કોઇ હાંફળાંફાંફળાં આમતેમ રક્ષણ માટે દોડે, કોઈ બચ્ચાંઓ માતાની પાંખોમાં સંતાય, કોઈ માતા બચ્ચાંને નોધારાં મૂકી સ્વરક્ષણાર્થે નાસી જાય, સર્વ પશુ, પક્ષી અને અને મનુષ્ય વનમાં હોય તે સર્વમાં મોટી

ગઠમથલ થઈ જાય છે અને આખુ વાતાવરણ મોટા દરિયામા તોફાન થાય તે વખતે જે સ્થિતિ થાય તેવું ક્ષુભિત થઈ જાય છે

લોભ જ્યારે પ્રાણી ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવે છે ત્યારે તે તેનું આખુ વાતાવરણ આવુ ક્ષુભિત કરી મૂકે છે અહીંથી લઉં, આ રસ્તે કમાઉં, આ માર્ગે એકઠુ કરુ-એવા વિચારો એને આવ્યા જ કરે છે અને એ ખાતર વચ્ચે હાથ નાખ્યા કરે છે, મનસુબા ઘડ્યા કરે છે અને યોજનાએ રચ્યા કરે છે એમા સર્વથી મોટી દુ ખની વાત તો એ છે કે એને આજે જેટલુ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેટલુ કોઈ પ્રયાસે મળી જાય તો આવેલું તેના ઉપર તો પોતાનો હક્ક હતો એમ માની ત્યાથી આગળ વધવા એ ઇચ્છે છે આપણી પોતાની જિંદગીની શરૂઆત તપાસો. ત્યા જેટલેથી સ તોષ ધાર્યો હતો એટલુ મળ્યે આપણે બેસી ગયા ? કદી નહિ. આજનુ સાધ્ય તે આવતી કાલનુ આરભબિદુ થાય છે ગરીબ માણસ દશ હજાર મળે તો કૃત-કૃત્યતા માને તેમ હોય, તેને દશની આસપાસ થવા આવે છે ત્યાં એનુ લક્ષ્ય લાખ પર જાય છે અને એ રીતે લાખવાળાને દશ લાખ અને એમ રાજ્ય કે ચક્રવર્તીપણામાં પણ સતોષ થતો નથી. અદર એની વૃત્તિ વધારે વધારે ઉત્તેજિત રહે છે અને એ કદી નિરાંતે બેસી શકતો નથી.

એટલા માટે લોભની સરખામણી 'આકાશ' સાથે કરી છે આકાશનો છેડો જ આવતો નથી તેમ લોભને માર્ગ મળ્યો તો પછી એનો પણ છેડો આવતો નથી કવિરાજ તેટલા માટે એને 'દુરત' કહે છે મતલબ કે એ હદ-મર્યાદા વગરનો છે, માપ-છેડા વગરનો છે અને અપરિમિત હોઈ દરરોજ વધતો જ જાય છે

એવા લોભના સપાટામાં એક વખત પ્રાણી આવ્યો એટલે પછી એ ગોટા ગણવા માંડે છે અને એના મનોરથો ચક્રાવે ચઢે છે. એ તો પછી રાતના બાર વાગ્યા ગણતો નથી, ભૂખ-તરસ ગણતો નથી, દેશ-પરદેશ ગણતો નથી, રાત-દિવસ જોતો નથી, સગાસંબંધીનો સ્નેહ વિચારતો નથી, પૈસાની ગતિ વિચારતો નથી અને સર્વ પ્રકારનો વિવેક મૂકી દઇ ચક્રમાં પડી જાય છે, મોટા મોટા આરંભો કરે છે, ન બોલવાનું બોલે છે, માયા-કપટ કરે છે, ઇચ્છિત વસ્તુ કે ધન મેળવવા અનેક ખટપટો કરે છે.

આવો લોભ લાગ્યો હોય, આવો દુરંત લોભ પ્રાણીના અંતરમાં ક્ષોભ નીપજાવી રહ્યો હોય, તેને ગમે તેટલો લાભ મળે તો પણ તે ધરાતો નથી જંગલમાં દાવાનળ લાગે ત્યાં પાંચ-પચાસ પાણીના ઘડા ઠલવે તેથી કાંઈ દાવાનળ ન ઓલવાય તેમ લોભ એક વાર જામ્યો એટલે લાભના વધારા સાથે એ વધતો જ જાય છે. લોભ એના અનેક આકારમાં આ સંસારમાં ઘર કરીને બેઠો છે એ તો અડ્ડો જમાવીને આ સંસારમાં પલાંઠી મારીને બેઠો છે.

આવા મનોવિકારો અંદર જામ્યા હોય તેવા સંસારમાં પ્રાણીને શાંતિ ક્યાથી વળે ? એ મનમાં ધારે કે થોડુ મેળવી પછી અટકશું, પણ ત્યાં તો પરણે, પછી છોકરાં થાય, પછી તેના સગપણ-લગ્ન કરવાં પડે અને એમ સંસારનું ચક્ર વધતું જાય અને ધારણા ધૂળ મળે. લાભ થાય તેમ લોભ વધે છે. जहा लाहो तहा लोहो लाहा लोहो पवड्ढइ। એ જાણીતી વાત છે. લાભ થાય તેમ લોભ વધે. બે વાલ સોનુ લેવા આવનાર બ્રાહ્મણને વિચાર કરવા સમય મળ્યો તો આખા રાજ્યથી પણ સંતોષ ન મળ્યો. આવો લોભરૂપ દાવાનળ જે સંસારવનમાં જામ્યો

હોય ત્યાં સુખે કેમ રહેવાય ? નિરાતે કેમ જીવી શકાય ? અને સુખના સ્વપ્ના પણ એમાં કેમ આવે ? દવ લાગે ત્યારે તેનો તાપ ચારે તરફ લાગે છે તેમ લોભ ચારે બાજુએ સતાપ કર્યા જ કરે છે અને વધતો લાભ થાય, ધારેલો લાભ થાય તો પણ આ પ્રાણીને સંતોષ થતો જ નથી.

ઇંદ્રિયભોગની 'તૃષ્ણા' તો વળી એથી પણ આગળ દોડે છે જંગલમા પાણીની તરસ લાગે ત્યારે બે માઇલ છેટે પાણી-ઝાંઝવાના જળ દેખાય છે, પણ ત્યા પહોચે એટલે જળ તો એટલુ જ દૂર દેખાય છે વસ્તુત જળ છે નહિ ત્યા તે જળ ધારે છે અને પીવા દોડે છે, પણ એની તૃષા કદી છીપતી નથી અને એ તો હરણની માફક ફાફા મારી દોડાદોડ કર્યા કરે છે એને મનમા સ્ત્રીભોગની ઇચ્છા થઇ, પછી તે રખડે છે, પ્રાર્થના કરે છે, કાલાવાલા કરે છે; પણ એની વિષયસેવનની ઇચ્છા પૂરી થતી જ નથી અને કદાચ કોઇ વાર વિષય સેવ્યો તો પણ તેમા તેને તૃપ્તિ થતી નથી. એ તૃષ્ણા તો એવી વિચિત્ર છે કે એ દોડાવ્યા જ કરે, સહજ તૃપ્ત થાય તો પાછી વધે છે અને તૃપ્ત ન થાય તો ફાફા રુવરાવે છે

આ સસારમા અપ્રાપ્ત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે લોભ એક બાજુથી તરફડાવ્યા કરે છે અને બીજી બાજુ તૃષ્ણા જ્યા ત્યાં દોડાવ્યા કરાવી આશામા ને આશામા રખડપાટો કરાવ્યા જ કરે છે એમા નિરાત ક્યાથી થાય ? લોભનો છેડો આવતો નથી, લાભ થાય તો તે વધે છે, લાભ ન થાય તો કકળાવે છે અને તૃષ્ણા તો કદી ધરાતી જ નથી એ બન્નેનો છેડો નજરે દેખાતો નથી એવુ સુભૂમ ચક્રીને છ ખડ મળ્યા તો બીજા છ સાધવા પ્રેરણા કરી, એવુ ધવળશેઠને બાકીના (શ્રીપાળને આપેલા) અરધા

વહાણ વરસોગાં કરવા માટે શ્રીપાળનું ખૂન કરવા લલચાવ્યો, એણે મમ્મણશેઠ પાસે કાળી રાત્રે નદીમાંથી લાકડાં ખેંચાવ્યા, એણે ધન્નાના બીજા ભાઈઓને અનેક વાર લક્ષ્મીની વહેંચણી કરવા પ્રેરણા કરી, એણે રાવણને સીતાને ઉપાડી લઈ જવાની બુદ્ધિ આપી, એણે માધવને મુસલમાનોને મદદ કરવા પ્રેર્યો, એણે અનેક રજપૂત રાજાઓ પાસે પોતાની દીકરી મુસલમાન શહેનશાહોને અપાવી, એણે સિદ્ધરાજ જયસિંહને પોતાના સગા ક્ષત્રીજાને રાજ્ય ન આપવાની બુદ્ધિથી દેશાતરમાં રખડાવવા અને પરાશ્રયમા જોડવા દુર્બુદ્ધિ આપી, એણે અનેક રાજાઓને પ્રેરણા કરી આર્યભૂમિને પારકે હાથ જતી કરાવી, એણે અનેક પ્રધાનો–અમાત્યો–દિવાનો અને કારભારીઓ પાસે મહા રાજખટપટો કરાવી, એણે ભાઈભાઈમાં દ્વેષ કરાવ્યો, એણે પિતાપુત્રનો સબંધ છોડાવ્યો, એણે કાંઇ કરવામાં બાકી રાખી નથી. આ સર્વ લોભના ચાળા છે તે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે અને આપણે આપણા દરરોજના અનુભવમાં જોઇએ છીએ

તૃષ્ણાએ તો હદ કરી છે. એ તો વિવેક–વિનય–સભ્યતા અને ભાનને ભૂલાવી ગૃહસ્થાઇ પણ છોડાવી દે છે અને લાખોની ઉથલપાથલ કરનારને રાત્રે રખડતા જોયા હોય તો ચીતરી ચઢે તેવાં કરતુકો તેની પાસે કરાવે છે. આ તો એક મનોવિકારની વાત થઇ. આવા અનેક મનોવિકારો છે અને તે આ સંસારમાં ભરેલા છે. હવે એવા સંસારમાં હાશ કરીને બેસવાનો વારો ક્યાંથી આવે ? કઇ રીતે આવે ?

આ સંસારવનમાં લોભ–તૃષ્ણા ઉપરાંત બીજા અનેક ભયો ભરેલા છે. જ્યાં વિચારીએ ત્યાં અભિમાન, દેખાવ, માયા, દંભ, મત્સર, ક્રોધ, શોક વિગેરે અનેક આંતર વિકારો આપોઆપ

જણાઈ આવે છે આમાં કેવી રીતે સુખ મેળવવું ? અને ક્યાં ઠરીને બેસવું ? મોટો દાવાનળ સળગ્યો છે અને જ્યાં જઈએ ત્યાં સર્વ પોતપોતાની ગાથા કરે છે અને નાની વાતને મોટી માનવામાં મગરૂબી લે છે આમાં નિરાકુળતા કઈ રીતે આવે અને ક્યાંથી આવે ? આ વિચારણા આખા સંસારનો મહાન પ્રશ્ન ઊભો કરે છે એ સંસારના થોડા ચિત્રો તપાસીએ.

(શ્લો ૨) સંસારની રચના એવા પ્રકારની છે કે એક ચિંતા પૂરી થાય ત્યાં તેથી પણ વધારે આકરી ચિંતા બાજુએ ખડી થઈ જાય છે ઘરમાં બૈરી માંદી પડી હોય, અવારનવાર તાવ આવતો હોય, આખું ઘર સારવારમાં પડી ગયું હોય અને ડૉક્ટરો વિઝિટ આપતા હોય, એને જરા સારું થવા લાગે ત્યાં વ્યાપારમાં મોટી ઉથલપાથલ થાય છે એની અગવડ જેમ તેમ કરી પૂરી કરે ત્યાં તાર આવે છે કે દેશમાં ભાઈને સખ્ત છાતીનો દુખાવો થયો છે, કેસ ગંભીર છે હાય નાખતો ત્યાં જાય ત્યાં અહીં વેપારની કરેલી ગોઠવણો ભાંગી પડે એ વિગેરે વિગેરે દરરોજના અનુભવની વાતો છે

વાત એ છે કે સંસારમાં વસનારા અને આ ભવને સર્વસ્વ માનનારા પ્રાણીના મન, વચન, કાયા-વિચાર, વચન અને પ્રવૃત્તિ, તેની નવી નવી અભિલાષાઓ, તેના વિકારો, તેના આનંદો અને તેના રોષો એવાં તો વિચિત્ર હોય છે કે એ પ્રાણીમાં ભારે તુમુલ યુદ્ધ ઊભું કરે છે એના મન, વચન, કાયાના યોગોને પરસ્પર મીલન જ મળે નહિ; મન મોટા મોટા મનોરથ કરે અને શરીર મોજમજા માગે; એની અભિલાષાઓ એને સંસાર તરફ ખેંચે ત્યારે એના વિકારો એને કોઈ પ્રકારની સરખાઈમાં રહેવા ન દે; એને આનંદ વિષયોમાં

આવે અને એનો રોષ વગરઘોરણે તેમાં આડા આવનારની સામે થાય. આવી રીતે ત્રણે યોગોના વિસંવાદ, મનોરથની અચોક્કસતા, વિકારની પરાધીનતા, રતિની કામેચ્છા અને રોષની નિરંકુશતા એની પાસે ન કરવાનાં કામ કરાવી એને કર્મરજથી ભારે બનાવી દે છે.

આવી રીતે અને આવાં કારણોએ પ્રાણી પોતાને હાથે વિપત્તિનો ખાડો ખોદે છે અને તેને વધારે વધારે ઊંડો બનાવતો જ જાય છે. એ પોતાના સર્વ વ્યવહારની રચના જ એવી વિચિત્ર રીતે કરે છે કે જાણે એને વિપત્તિના ખાડામાં પડવાનું ચેટક લાગ્યું હોય એમ જ એને માટે ધારી શકાય.

ડગલે ને પગલે આપત્તિમાં પડવા તૈયાર થયેલા આ પ્રાણીનો ચિત્તનો ઉદ્વેગ કઇ રીતે મટે? એની પીડાનો છેડો આ જન્મમાં આવે તેવું એક પણ કારણ નથી. એની વિચારણા, એની ઉચ્ચારણા અને એની કાર્યશૈલી એવી જ રીતે ગોઠવાઇ છે કે એમાં એ વધારે ને વધારે આપત્તિઓને નોતરીને બોલાવે છે અને એ ઊંડા ખાડામાં વધારે અને વધારે પડવાની તૈયારી જ કરતો હોય એમ એનો પ્રત્યેક યોગ સાક્ષી પૂરીને બતાવી આપે છે. એની ચિંતા કદી ઘટતી નથી, એની આધિ કે ઉપાધિ ઓછી થતી નથી અને એના સંતાપોનો છેડો દેખાતો નથી

પ્રાણીના શરીરનો વિચાર કરીએ, એના સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીનો વિચાર કરીએ, એના વ્યાપાર-ધંધાનો વિચાર કરીએ, એના સગાંસંબંધીનો વિચાર કરીએ, એના મિત્રોનો વિચાર કરીએ, એની આજીવિકા સંબંધી ચિંતાનો વિચાર કરીએ, એના તીજોરી ભરવાના મનોરથોનો વિચાર કરીએ, એના સુખના ખ્યાલો વિચારીએ, એનાં માનેલાં સુખનાં સાધનો વિચારીએ, એની આગામી

ચિંતાઓ વિચારીએ અને ટૂંકામા એનું આખુ વાતાવરણ તપાસીએ તો એક પણ રસ્તે એની આપત્તિનો છેડો આવે તેમ નથી. ત્યારે પછી શાંતિ શી રીતે મળે ?

પ્રથમ પ્રશ્ન તો એ છે કે સસાર સબધી વિચાર કે યોજના કરવાની બાબતને તે અર્તિ–પીડા માનતો જ નથી. એ તો જ્યારે પાછો પડે ત્યારે વળી જરા અવકાશ છે બોરનો ઠગીઓ ગળે અટકે ત્યારે જરા ચોકે છે પણ અતે પાછો ત્યાંનો ત્યા. સ્રીને જ્યારે કસુવાવડ થાય ત્યારે જરા પીડાનો ખ્યાલ આવે છે અને તેલ ને ચોખા ખાય છે, પણ પાછા ઘર દી ને ઘર દહાડા ! આમા ચિંતામાથી મુક્તિ કેમ થાય અને આપત્તિનો છેડો ક્યાથી આવે ? આ પ્રાણીનો સુખનો ખ્યાલ જ એટલો અ વ્યવસ્થિત અને અસ્થાને છે કે એની એ પ્રકારની સ્થિતિમા એની આપત્તિનો છેડો આવે તેમ નથી અને એને માટે એને સાચી ખેવના (ચીવટ) હોય એમ પણ લાગે તેવું નથી એ તો એક વાર પાસો નાખ્યો એટલે એ સસારમા ઘસડાવાનો અને એક ખાડામાથી બીજામા ને બીજામાથી ત્રીજામા એ રીતે નાના–મોટા ખાડાઓમા પડવા જ કરવાનો. એની આ સ્થિતિ અનિવાર્ય છે

ચિંતા કેવી અને કેટલી થાય છે તેનો સાચો ખ્યાલ કરવો હોય તો કોઈ મોટા વ્યાપારવાળા અથવા મોટા કુટુબવાળા અને બહારથી સુખી દેખાતા ગૃહસ્થને પૂછવું ત્યાથી બરાબર જવાબ મળશે. અત્યાર સુધી એવા સુખી ગણાતા મનુષ્યોમા કોઈ પણ સાચો સુખી મળ્યો નથી કોઈ વાર બાર આનાની દાડી કરી સાંજે ઘેર પાછા વળતા, ગીતો ગાતા મજૂર કે કામદાર વર્ગમા ઉપરટપકેનું સુખ અથવા સતોષ દેખાશે, પણ

જેને ત્યાં તમે પૂરા સુખી માની છટ્ટિયું લેવા જાઓ છો તેને તમે ખરા સુખી માનતા હો તો એ વાત ફરી તપાસી જવા યોગ્ય છે. વાત પાછી ત્યાંની ત્યાં જ આવે છે. આ પ્રાણીના ઉદ્વેગનો છેડો આ સંસારમાં કોઇ પણ રીતે આવતો નથી, આવી શકે તેવા સંયોગ દેખાતા નથી અને એ બાબતમાં બીજો કોઇ પણ નિર્ણય કરવાનું બની શકે તેમ નથી.

આ આખા વિવેચનમાં સુખ અને અતિ એના સાચા તેમજ ઊંડા અર્થમાં સમજવાના છે.

(ન ૩) આંતર વિકારોમાં લોભ, તૃષ્ણા અને મનનું વલણ બતાવનાર ચિંતાની વાત કરી. આ સર્વ આંતરરાજ્યની વાત થઇ અંદરની પ્રવૃત્તિ જોતાં કોઇ રીતે ઠેકાણું પડતું નથી. હવે જરા સ્થૂળ દૃષ્ટિએ બાહ્ય સુખની વાતો કરીએ. ત્યાં કાંઇ સુખ દેખાય છે ? જરા અવલોકન કરીને જોઇએ

એક પ્રાણીનું આ ભવનું જીવન તપાસીએ. માતાના પેટમાં નવ માસ લગભગ દરેકને રહેવું પડે છે. તે સ્થળનો ખ્યાલ કદી કર્યો છે ? ત્યાં તદ્દન અંધારું છે. ચારે તરફ લોહી, મળ, હાડકા, ચરબી, મૂત્ર, આંતરડાં, પરુ વિગેરે અપવિત્ર પદાર્થો વચ્ચે નવ માસ દબાઇ–ચંપાઇ આંટા મારવા પડે છે. પછી જન્મ થાય એટલે તો અનેક પ્રકારની ઉપાધિ શરૂ થાય છે. પ્રથમ આંખ પણ ન માંડે, દાંત ન હોય, પરાધીનતાનો પાર નહિ. પછી બાળપણ, તો ત્યાં પણ પરાધીનતા અને વડિલોની સત્તાની ત્રાડો પછી નિશાળમાં માસ્તરોનો ત્રાસ. પરણવાની ચિંતા, આર્થિક સરખાઇ હોય તો માનસિક ચિંતા અને તે સરખાઇ ન હોય તો ઉપાધિનો પાર નહિ પછી વ્યાપાર–ધંધો કે નોકરી–કમાવાની ચિંતા. પરદેશના રખડપાટા

આવી આવી તો પાર વગરની વાત છે. એમાં કદાચ કોઈને એકાદ ટકાને સરખાઈ મળી જાય. પૈસા, સ્ત્રી, પુત્ર, હવેલી, વ્યાપાર–સર્વ અનુકૂળ થઈ જાય; અને જો કે એમાંની કોઈ વસ્તુમાં નામમાત્ર પણ સાચું કે સ્થાયી સુખ નથી અને ઉપાધિનો પાર નથી, પણ સહજ સુખ વ્યવહાર દૃષ્ટિએ–પ્રચલિત લોકમાન્યતા પ્રમાણે એવી સરખાઈવાળાને સુખી ગણીએ. એવા માનેલા સુખમાં એના બે ચાર વર્ષ જાય ત્યાં તો કાન દુખવા લાગે છે, આંખે ઝાંખ આવે છે અને દાંતની પીડાની તો વાત જ કરવી નહિ. ચાળીશ વર્ષની આસપાસ નજરો ઉતરે છે એટલે દાંતની જે પીડા થાય છે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે અને પછી તો જે સ્થિતિ થાય છે તે આપણે અશરણ ભાવનાના બે શ્લોકો (ગેયાષ્ટક શ્લોક ૫-૬)માં જોઈ ગયા છીએ. એ સુખાભાસને–ડાળ ઉપરના સુખના આભાસને–ભૂલાવી દે છે અને પ્રાણીના શરીરને સીધું સપાટ કરી મૂકે છે. સુકલકડી જેવા શરીરે એને જવાબદાર જિંદગી મહાઉપાધિમાં પૂરી કરવી પડે છે. માથે ફરજો મોટી અને ખાવામાં કાંઈ દમ નહિ, મોમાંથી લાળ પડે, શરીરે પગનો અંકુશ જાય અને ઘરના સર્વ અવગણના કરે. આ જરાવસ્થા એ મોતની બેનપણી છે–સખી છે, મિત્ર છે. ઘણી વાર ઘરડા માણસને જિંદગી એટલી બોજારૂપ લાગે છે કે એ મરણને વધારે પસંદ કરે છે. તે વખતે પરાધીનતા એટલી વધી જાય છે કે એક વખતના હુકમ કરનારા અને લોકોથી ચાહનારાને એ ભારે આકરી થઈ પડે છે.

આ પ્રમાણે માતાના પેટમાં આવવાથી માંડીને ઘડપણ છેડો (મરણ) આવે ત્યાંસુધી સુખ જેવું કાંઈ થતું નથી. ભોગવાતું નથી અને ભોગવવા જેવું કોઈવાર લાગી જાય છે તો તે લાંબો

વખત ટકતું નથી. ત્યારે આ નાટક કયા પ્રકારનું ? અને આમાં સુખના ઘરકા શા ? આ સર્વ પ્રપંચ શેનો ? કઇ જાતના સુખની પછવાડે આપણે દોડયા જઇએ છીએ ? અને તે કેટલો વખત ચાલશે ? આ સુખનું–માનેલા સુખનું–આખું નાટક પણ જોવા જેવું છે, વિચારવા જેવું છે, બરાબર ખ્યાલમાં રાખવા જેવું છે. આખા સંસારનાટકમાં વાસ્તવિક સુખ જેવું કાંઇ લાગે તેમ નથી. કદાચ લાગી જાય તો તે આભાસ માત્ર સુખ છે અને તેની પછવાડે મહાન બે રાક્ષસી ઊભી છેઃ જરા અને પછી મૃત્યુ. આ આખા નાટકને ઓળખવું, એને સમજવું અને સમજીને તેને તે તરીકે વારંવાર વિચારવું એ જ એ નાટકની પરીક્ષાના પાઠો છે અને તે ભણાઇ જાય, તો પછી આગળનો રસ્તો જરૂર સૂઝી જાય તેમ છે.

'કોળીઓ કરી જાય છે.' એમ જરા–ઘડપણ માટે બરાબર કહેવામાં આવ્યું છે એ શરીરની જે સ્થિતિ કરી મૂકે છે તેને માટે એ તદ્દન યોગ્ય શબ્દ છે. એક એક કોળીએ એ શરીરને હોઇઆ કરતી જાય છે. ધીમે ધીમે આવતી નબળાઇ ઓળખી આખું નાટક વિચારવું. નાટક સમજો એટલે રસ્તો જડશે.

આમાં કોઇ વાર આપત્તિનો છેડો આવે ત્યાં ભયંકર જરા સામે ડાળા કાઢીને ઊભી રહે છે. મહામહેનતે પરદેશ ખેડી, પૈસા મેળવી માણસ ઘરબાર વસાવે છે કે પરણે છે ત્યાં 'આદર્યાં અધવચ રહે' એમ થાય છે. આ તો આખું નાટક છે, માત્ર આગળ કયો પાઠ ભજવવાનો છે એનું અજ્ઞાન છે એટલે આશામા રમતો ચાલ્યા કરે છે, બાકી વાતમાં કાંઇ માલ નથી. પોતાની આખી પાછળની જિંદગી અને તેના

મનોરથો યાદ કરીએ તો મોટું નાટક દેખાય તેમ છે, પણ તે જોવાની અને તેનું રહસ્ય ઉકેલવાની મરજી હોય તેને માટે એ છે

(૫ ૪) પાંજરામાં પોપટ પડ્યો છે એનું પાંજરું સોનાનું હોય કે હીરાથી મઢેલું હોય પણ વિશાળ આકાશમાં છૂટથી ફરવાના સ્વભાવવાળા પોપટને દુઃખનો પાર નથી. એને તો એક ઝાડેથી બીજે ઝાડે ઊડવાનું અને એના મૂળ વિલાસોમાં રમણ કરવાનું હોય કે પાંજરે પૂરાઈ રહેવાનું હોય?

ભવિતવ્યતા તેને એક ભવ ચાલે તેવી એક ગોળી આપે છે અને એ ગોળી લઈ એ પાંજરામાં પડે છે એ પાંજરાની પાસે જમરાજરૂપ બિલાડી બેઠી રહે છે એ એની પાસે-પડખે તૈયાર છે અને પાંજરે પડેલ પંખી જાણતો નથી કે એ ક્યારે તરાપ મારશે? એને એ બિલાડીની ઝડપની બીક સદાકાળ રહે છે નિયતિ-ભવિતવ્યતા આ પ્રાણીને કેવી રીતે એક ભવસંવેદ્ય ગોળી આપે છે અને પોતાના પતિ પાસે કેવા નાચો કરાવે છે એનો ચિતાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણીએ બહુ સારી રીતે ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ કથામાં આપ્યો છે (જુઓ વિભાગ ૧ લો પૃ ૨૫૯)

પાંજરે પડેલો આ જીવ સારી રીતે સંસારમાં રખડે છે અને એના ચિત્તની વૃત્તિ એટલી ભમી જાય છે કે એ પોતે પાંજરે પડ્યો છે એ વાત પણ જાણતો નથી, અને જાણે એ પાંજરામાં પડવાની સ્થિતિ એની સ્વાભાવિક હોય અને પાંજરું ઘરનું ઘર હોય એમ તે માની લે છે, તેમજ કોઈ કોઈ વાર તો પડખામાં જમરાજ જાગતા બેઠા છે એ વાત પણ વિસરી જાય છે જ્યારે મન ભ્રમિત થઈ જાય ત્યારે પછી બીજું શું થાય? ઊંધી આંખે જોવામાં આવે ત્યારે સાચી વાત દેખાય જ ક્યાંથી?

ભવિતવ્યતા (નિયતિ) એને કેવી રીતે બાંધી રાખે છે તેનો ખ્યાલ કરવા માટે હાથીને એક નાનકડો તંતુ (જળતંતુ) પાણીમાં પકડે છે ત્યારે એની કેવી દશા થાય છે તે દાખલો યોગ્ય જણાયો છે. આવડો મોટો હાથી એક તાંતણા જેવા તંતુથી પાણીમાં ખેંચાઈ જાય છે અને હાથીનુ સ્વાભાવિક બળ (વીર્ય) તદ્દન ખલાસ થઈ જાય છે

આ સંસારનાટકમા પડેલા અને ભાનભૂલેલા પ્રાણીની આ દશા થાય છે તે ખાસ ખ્યાલમાં રાખી, તેની પંજરગત સ્થિતિ અને તેના નિયતિને આધીનત્વ પર ખૂબ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. આ વિચારણા એ 'સંસારભાવના' છે. એ પર વિચાર થશે એટલે આખા સંસારનો ખ્યાલ આવશે અને ખ્યાલ આવશે એટલે એના ખરા સ્વરૂપની વિચારણા થશે. એ વિચારણામાં શરીરને 'પાંજરું' ગણવાની બાબત ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે, વારંવાર ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે, નિરંતર લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે

(ઇ ૫) હજુ એક બીજી પણ અગત્યની વાત વિચારવા યોગ્ય છે આ શરીર પાંજરું છે એટલું જ નહિ પણ આ પ્રાણીએ આવાં અનંત રૂપો કર્યાં છે. એ પૃથ્વીમાં ગયો છે, પાણી થયો છે, અગ્નિકાયમાં ખૂબ રખડ્યો છે, વાયુ તરીકે ઊડ્યો છે, વનસ્પતિમાં ટકાનો ત્રણ શેર વેચાયો છે અને ઉપર મફત પણ અપાયો છે, એ બે, ત્રણ, ચાર ઇંદ્રિયવાળો થયો છે, જળચર, સ્થળચર, ખેચરમાં ખૂબ ભટકી આવ્યો છે, દેવ, નારક થઇ આવ્યો છે અને મનુષ્ય પણ થયો છે

એ ધનવાન ને નિર્ધન થયો છે, રૂપવાન ને કદ્રૂપો થયો

છે, આબરૂદાર અને આબરૂવગરનો થયો છે, સારા ને ખરાબ શરીરના બાંધાવાળો થયો છે, સદ્ભાગી ને દુર્ભાગી થયો છે, રાજા અને ભિખારી થયો છે, દાતા અને યાચક થયો છે—એવું અનેક પ્રકારના રૂપો અનંત વાર લીધા છે એ ચારે તરફ રખડ્યો છે, અનંત વાર રખડ્યો છે, સાતમે પાતાળ જઈ આવ્યો છે અને ઉપર–નીચે, આડે–અવળે સર્વ સ્થળે આંટા મારી આવ્યો છે ત્યા નવા નવા રૂપો લીધાં છે અને એ રીતે આ અનાદિ સંસારમા એવું અનંત પ્રકારના વેશો ધારણ કર્યા છે

પુદ્ગલપરાવર્ત એ પારિભાષિક શબ્દ છે એ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ આઠ પ્રકારનુ થાય છે એની વિગત ઉપમિતિ ભ. પ્ર. ભાષાંતરના પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટ નં ખ. મા આપી છે (જુઓ પૃ ૨૪૭) મતલબ એ છે કે અનંતા પુદ્ગલપરાવર્તનો એવું કર્યા, અનેક વેશો ધારણ કર્યા, અનેક ગતિમા રખડ્યો અને અનેક અભિધાનો એવું સ્વીકાર્યા આ મહાન્ ચક્રભ્રમણની સ્થિતિનો બરાબર ખ્યાલ કરી આખા સંસારને સમુચ્ચય નજરે વિચારવો અને તેમા પોતાના ભ્રમણની કલ્પના કરવી એ સંસારભાવના ભાવવાનો એક પ્રકાર છે

સંસારનુ અનાદિત્વ સમજાય, પોતાનો રખડપાટો સમજાય, પોતે ધારણ કરેલા રૂપોનો ખ્યાલ આવે અને એવા રૂપો અનંત વાર કર્યા છે એ સમજાય ત્યારે પ્રાણી પોતાનુ આ અનાદિ સંસારસમુદ્રમા કેવુ સ્થાન છે અને પોતે કયા ઘસડાય છે તે બરાબર સમજે આવા ચક્રભ્રમણનો છેડો લાવવો એવો જો એને જિજ્ઞાસા પણ થાય તો તેને

આ આખા સંસારને એના અનેક આકારમાં જોઇ જવાનો પ્રસંગ ખાસ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વિચારણા હૃદયચક્ષુ ઉઘાડી આગળ-પાછળ, ઊંચે અને નીચે જોવાથી બરાબર થઇ શકે તેમ છે.

હજુ આ સંસાર કેવો છે ? કેવો વિચિત્ર છે ? ત્યાં આ પ્રાણીએ કેવા કેવા નાચ કર્યા છે ? કેવા કેવા વેશો લીધા છે ? અને એ કેવો ઘસડાતો જાય છે ? એ આગળ જોવાનું છે. એ જોઈને વિચારમાં જરૂર પડવા જેવું છે, પણ મુંઝાઇ ને દબાઇ જવા જેવું કે આપઘાત કરવા જેવું નથી. એવા દારુણ ભવાર્ણવમાંથી અને આ મહા રખડપટ્ટીમાંથી હમેશને માટે છૂટી જવાના માર્ગો છે. તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ પણ છે, પરંતુ પ્રથમ તો આ આખો સંસાર કેવો છે અને કેવી ઈમારત પર રચાયલો છે તેનો ખૂબ વિચાર કરવો. આખી વિચારણા ખૂબ મજા આપે તેવી, જોવા-સાંભળવા જેવી, વિચારતાં પોતાને ખૂબ શરમાવે તેવી અને આંખો ઉઘાડી નાખે તેવી છે. આપણે હવે ગ્રંથકર્ત્તાનું ગેયાષ્ટક વિચારીએ. એનો રાગ જ શાંત કરી દે તેવો છે. એમાં એમણે મહાન યોગી આનંદઘનજીના અતિ વિશાળ શાંતિનાથના સ્તવનના લયનું અનુકરણ કર્યું છે. ગાતાં અંદર ઉતરી જવાય તેવો તેનો લય છે અને ભૂમિકા સુંદર છે. એ ગાનનો ભાવ વિચારીએ.

૧. સંસારનું આખુ નાટક બરાબર જોઇ લે. પછી તને ખાત્રી થશે કે આ સંસાર અતિ દારુણ (ભયંકર) છે તું જન્મ-મરણાદિ ભયથી ડરી ગયો એમ કાંઇક લાગે છે, પણ સંસાર આખો ભયંકર છે એમ તું હજુ સમજ્યો નથી વાત એમ છે કે આ પ્રાણીએ સંસારને એના ખરા આકારમાં ઓળખ્યો જ નથી અને એ હજુ અચોક્કસ સ્થિતિમા ફર્યા જ કરે છે એનું કારણ શું છે તે તપાસીએ. મોહરાજા એનો ખરેખરો શત્રુ છે એ એને ઊંધા પાટા બંધાવી આખી ખોટી ગણતરી એની પાસે કરાવે છે પ્રાણી સમજે છે કે મારી અગવડ વખતે મારા સગા-વ્હાલાંઓ હશે તે કામમાં આવશે અને તેટલા ખાતર એ અનેક અગવડો ખમે છે, એની ખાતર એ પોતાના માન્ય સિદ્ધાન્તોનો અને કરેલ નિર્ણયોનો પણ ભોગ આપે છે અને ગાડા જેવો બની જ્યાં સુખ નથી ત્યાંથી સુખ શોધે છે

મૂળ હકીકત એ છે કે આ મારા-તારાનો વ્યવહાર એ મોહ-રાજાએ જ કરાવ્યો છે એ મોહરાજાને તું તારો હિતસ્વી સમજે છે અને તે તને સાચો રસ્તો બતાવનાર છે એમ તું જાણે છે, પણ ખરી રીતે તે મોહરાય જ તારો ખરો શત્રુ છે અને તને ફસાવવા તે તદ્દન ખોટા પાટા બંધાવે છે કદાચ તું એ મોહ-રાજાને ઓળખતો નહીં હોય તેથી તને ટૂંકામાં એટલું જ કહેવાનું કે 'હું અને મારુ' નો મંત્ર ભણાવનાર એ મોહરાજા છે અને વધારેમાં વાત એ છે કે એ તારો કટ્ટો શત્રુ છે આ વાતની જો તને ખબર ન હોય તો સમજી લે.

એને અંગે બે વાત મુદ્દાની કરવાની છે. એક તો એ કે એ તારા શત્રુ મોહે તને બરાબર ગળેથી પકડ્યો છે, એણે તારી બોચી પકડી છે અને તને બરાબર પોતાના સપાટામાં લીધો છે. તેં મલ્લકુસ્તી જોઈ હોય તો તને માલૂમ હશે કે એક મલ્લ જ્યારે સામા મલ્લનું ગળું પકડે છે ત્યારે તેને છૂટવું ભારે મુશ્કેલ પડે છે, તેનાથી છૂટવામાં ભારે બળની (પુરુષાર્થની) અપેક્ષા રહે છે. અને બીજી વાત એ છે કે અત્યારે તું એક આપત્તિમાંથી બીજીમાં અને બીજીમાંથી ત્રીજીમાં પડે છે અને એમ ચારે તરફ વિપત્તિથી ઘેરાઈ જાય છે. એ સર્વ વિપત્તિનો કરનાર એ મોહ છે. તને વારંવાર એ આપત્તિમાં ઘસડી જાય છે અને અત્યારે તને જે આપત્તિઓ દેખાય છે એ સર્વ એ મોહરાજાની બનાવેલી છે અને તે તરફ લઇ જનાર પણ એ જ મોહરાજા છે.

આખા સંસારની રચના સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે તો મહા અંધકાર ચારે તરફ વ્યાપેલો દેખાશે અને જાણે આપણે માટે એક પછી એક જાળો–ફસામણીઓ (Traps) ગોઠવાયલી હોય એમ લાગશે એક ગુંચવણમાંથી ઉપર આવીએ ત્યાં બીજી ઊભી થાય છે અને એમ ને એમ ચાલ્યા જ કરે છે. અંતે જીવનનો અંત આવે છે, પણ ગુંચવણોનો અંત આવતો નથી સંસારના ચક્રાવામાં પડેલો કોઇ પણ પ્રાણી સર્વ ગુંચવણોનો નિકાલ કરીને જતો જ નથી.

સંસારમાં પડ્યા પડ્યા તો મોહરાજાનું શત્રુપણું અને ડગલે પગલે વિપત્તિ તરફ ઘસડાવાનું વૈચિત્ર્ય સમજાય તેમ નથી અથવા સમજવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે એ તો અંદર રહીને ગૂઢપણે કામ કરે છે અને પ્રાણીને મોટા વમળમાં નાખી તેની બુદ્ધિને પણ

ફેરવી નાખે છે આખા સંસારનો બરાબર ખ્યાલ કરવામાં આવે અને જરા તેના ઉપર જઈ નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિએ તેને જોવામાં આવે તો જ મોહરાજાને બરાબર ઓળખાય તેમ છે બાકી તો એના ચાળા અનેરા છે, એના માર્ગો અનેરા છે અને એના સાધનો અગમ્ય છે એને સમજવા પણ મુશ્કેલ છે, સ્વીકારવા વધારે મુશ્કેલ છે અને તેને બરાબર સમજીને પોતાનો સ્વતંત્ર માર્ગ કાઢવો સર્વથી વધારે મુશ્કેલ છે સંસારમાં તો ઘણું જોવાનું છે, એનો વિચાર કરતા તો મહિનાઓ અને વર્ષો થાય તેમ છે, પણ એને ઓળખવામાં સર્વથી વધારે અગત્યનો ભાગ મોહરાજાનો કોઈ તેને ઓળખવો, તેની જીવ સાથેની ખાસ શત્રુતા સમજવી અને તેના કાર્યો અને પરિણામો ઓળખવા એ સંસારભાવનાને અંગે મુખ્ય જરૂરી બાબત છે મોહને યથાસ્વરૂપે ઓળખ્યો એટલે આખા સંસારને ઓળખ્યો એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ લાગતી નથી

એ મોહરાજાનું જ્યાં શાસન વર્તતું હોય, એ મોહરાજા તારો પાકો દુશ્મન હોય, એ દુશ્મનના રાજ્યમાં તારે જીવવાનું અને મરવાનું હોય—તેવા આ સંસારને તું શું જોઈને વળગતો જાય છે ? એ સંસાર કેવો છે તે તું જો, વિચાર, સમજ, એમાં મોહરાજા કેવો છે તે સમજ, એ મોહરાજાનું ત્યાં સામ્રાજ્ય છે એ ધ્યાનમાં લે, એ રાજા તારો દુશ્મન છે તે વાત સ્વીકાર, એ રાજાએ તને ગળેથી પકડ્યો છે એ વાત ધ્યાનમાં લે અને તારી સર્વ મુશ્કેલીઓ એણે ઉત્પન્ન કરી છે તે વાત સમજી લે. એણે શું શું કર્યું છે તે તું જોતો જજે સંસારભાવના એટલે મોહરાજાના વિલાસોની ઓળખાણ જ છે તે આ ભાવનાને અંતે તારા સમજવામાં આવશે. તું આગળ ચાલ.

૨. પ્રથમ તો તું આ સંસારમાં કેવી રીતે બંધાઇ જાય છે તેનો વિચાર કર એટલે તું એ મોહરાજાની ગોઠવણોનો કાંઇક ખ્યાલ કરી શકીશ. તારે પોતાને ખાવા માટે જોઇએ તેટલી વસ્તુ અથવા રહેવા માટે જોઇએ તેટલી જગ્યા સારુ તું આ બધા પ્રયાસ કરે છે? તને એમ લાગે છે કે તું ભૂખ્યો રહી જઇશ કે તારે કોઇ ઝાડ નીચે સૂઇ રહેવું પડશે? પણ તને તારી ચિંતા નથી. તારી આવડતથી તું એક દિવસમાં એક વર્ષ ચાલે તેટલું ખાવાનું મેળવી શકે છે પણ તારે સૂવા-બેસવા જોઇએ તેટલી, વરસાદ, તડકો અને ઠંડીથી રક્ષણ આપે તેટલી જગ્યા મળે તો તેથી તને સંતોષ છે?

તારે તો તીજોરીઓ ભરવી છે, સાત પેઢી ચાલે તેટલું દ્રવ્ય એકઠું કરવું છે, ઘરનાં એક ઘરથી તને સંતોષ થવાનો નથી, તારે તો ગામગરાસ એકઠાં કરવાં છે, તારે આખા ગામનું પાણી તારા ઘર તરફ વાળવું છે અને લાખો થાય તો કરોડો કરવા છે અને કરોડ થાય તો છપ્પન્ન ઉપર ભેરી વગડાવવી છે! અને એ સર્વ કોને માટે? તે તું કદી વિચારતો નથી. વિચાર કર તો તો બધું દીવા જેવું લાગે તેમ છે, પણ જ્યાં સહજ સાચી વાતની ઝાંખી થશે એટલે તરત તું ત્યાંથી છટકી જઇશ; કારણ કે તને ઉંધા પાટા બંધાવનાર અખંડ દિગ્વિજયી રાજા તારા હૃદયમાં બેઠો છે તે તને કદી સાચો માર્ગ કે સાચો વિચાર આવવા દે તેમ નથી અને આવી જાય તો ટકવા દે તેમ નથી.

ત્યારે તું તારા છોકરાંઓ માટે આ સંસારમાં બંધાય છે? તને તેનો પરિચય છે અને તારા મનમાં એમ છે કે મારી સંપત્તિ સર્વ એમને આપીશ; પણ તને ખાત્રી છે કે તેઓમાં

કમાવાની શક્તિ નથી જ અને આવડત નહિ હોય તો તારી આપેલી સંપત્તિઓ તેઓ પાસે ટકશે? લઈને ગુમાવશે નહી? કે કોઈ તેને છેતરીને લઇ જશે નહી? જો શક્તિ અને આવડત વાળા તે હશે તો તેમને સંપત્તિ આપવી બીનજરૂરી છે આ રીતે તુ છોકરાઓ માટે સંસારમા બંધાય છે તે તદ્દન નકામુ છે બીનજરૂરી છે, સમજ્યા વગરની વાત છે

એવી જ રીતે તારા બીજા સંબંધીઓ માટે સમજી લે. તુ બીજા ખાતર બંધાઇને હેરાન થતો હો તો એમાં તારી મોટામાં મોટી ભૂલ છે તેમના પરિચયના અથવા પરિચયના પરિણામોથી થતા સંબંધને અંગે તારી ફરજનો તારો ખ્યાલ જ ખોટો છે કર્મનુ સ્વરૂપ તુ જરા સમજ્યો હોત તો તને દીવા જેવુ લાગે તેમ છે કે એ સર્વ ફાંફા છે એને બહારે દોરડા (ગુણ) કહ્યા છે તે બરાબર છે એ મોહરાજાએ સ્વજન છોકરાના પરિચયરૂપ દોરડા દેખાવ્યા છે, પાથરી દીધા છે અને તેનાથી જ તને બાધી લીધો છે તુ બંધાઇ ગયો છે એમ તું ધારે છે એ વાત સાચી છે, તને એ જાળમાથી છૂટવુ સૂઝતુ નથી-ગમતુ નથી એ સર્વ સાચુ છે, પણ એ આખુ બંધન અને તેને અંગે તારી માન્યતા તદ્દન ખોટી છે એનો પાયો જ ખોટો છે અને તું નકામો પડી મરે છે

એ જ હિસાબે સ્ત્રી, ભાઇ, પિતા આદિ સર્વ બંધનોનુ સમજવુ ખરી વાત એ છે કે તારે કાંઇ છોડવુ નથી, તારે તો નરશાજની પેઠે સોનાની હુંડીઓ કરવી છે, કંપનીઓમા નાણા રોકવા છે, મારવેજ પર ધન આપવા છે અને જમે બાજુનો સરવાળો જોઈ રાજી રાજી થવુ છે એવી વાતમા કાંઇ સાધ્ય નથી, હેતુ નથી, ઉદ્દેશ નથી, સાર નથી

તને ડગલે અને પગલે કેટલાય અનુભવો થયા છે. તું જેની આતર પડી મરે છે તે તારા તરફ કેવી રીતે વર્તે છે તેનો વિચાર કર. તને પરભવમાં તો અનેક અનુભવ થયા છે પણ તે ઉપરાંત આ ભવમાં તેં કેટલું વાંચ્યું, કેટલું જોયું, કેટલું જાણ્યું અને કેટલું જાતે અનુભવ્યું. એ તારા અનુભવો પછી પણ એનો એ જ રહીશ? રહી શકીશ?

વળી તેં અત્યાર સુધીમાં ન ઇચ્છવાજોગ તિરસ્કારો-પરાભવો કેટલા સહ્યા છે તે તો વિચાર. ગત કાળમાં તું કેવી કેવી ગતિઓમાં જઇ આવ્યો છે તે વિચાર. ત્યાં તારા શા હાલ થયા હતા તેનો ખ્યાલ કર. તે ન કલ્પી શકતો હો તો આ ભવમાં મારે માથે કેટલી અપમાન-તિરસ્કાર કરાવનારી પરી-સ્થિતિઓ આવી ગઇ તે તું સંભારી જા.

(પ્રત્યેક પ્રાણી અહીં પોતાના જીવનને યાદ કરી જાય તો તેને શરમાવે તેવા અનેક પ્રસંગો નાના-મોટા અનેક બન્યા હશે!) આવા પ્રસંગો તરફ ધ્યાન ખેંચવાનું ખાસ કારણ છે. દરેક પ્રાણી સંસારમાં ઘણો મસ્ત રહે છે તે માને છે કે એના જેવો માનયોગ્ય માણસ બીજો કોઇ નથી અથવા બહુ થોડા છે. આ જોશ પર તો દુનિયા ચાલે છે અને પ્રાણી પોતાના પરાભવના પ્રસંગો વારંવાર ભૂલી જાય છે. આ સર્વ મોહરાજાના ચાળા છે. આપણો આ ભવનો અનુભવ જ જો બરાબર જોઇ જવાય તો આપણી ઘણી ગરમી ઠંડી પડી જાય તેમ છે, માત્ર વિચારધારા પ્રમાણિક અને દીર્ઘકાલીન જોઇએ. આવા અનુભવોનાં દૃષ્ટાન્તો અહીં નહિ આપીએ. પ્રત્યેક પ્રાણીની પ્રમાણિક વિચારણા પર તે છોડીએ આ સર્વ મોહરાજાનાં નાટક છે એ સમજી સંસારને એના ખરા આકારમાં સમજ.

૩ હવે જરા તારી વિચારધારા આગળ ચલાવ. આખરે તુ કર્મને આધીન છે અને તે નચાવે તેમ તારે નાચવાનુ છે તુ કોઇ કોઇ ભવમા ઉન્નતિના શિખર પર પણ બેઠો હોઇશ, ત્યારે ગૌરવથી જડેજાવ જડેજાવ થયો હોઇશ, તારી આગળ બિરૂદાવળી બોલાણી હશે અને તને ખમા ખમા થયુ હશે આ એક વાત. વળી કોઈ ભવમા તુ તદ્દન હીન થયો હોઇશ. કોઇ તને અડે તેમાં પણ પાપ મનાતુ હશે. તું જાતિચંડાળ થયો હોઇશ. તું નારકીમા પરમાધામીથી કૂટાયો હોઇશ. તે શરણ માટે રાડો પાડી હશે. તું શાકને ભાવે વેચાયો હોઇશ, તું જ ગલમા પુષ્પપણે જન્મી કોઇ ન જાણે, ન સુઘે તેમ ખરીને મરી ગયો હોઇશ અને તને કોઇએ પગે રગદોળ્યો હશે, કોઇએ ચાંપ્યો હશે અને કોઇએ સુઘીને ફેંકી દીધો હશે. અનેક ભવોમા પરાભવના સ્થાનો તો અપરંપાર ગણાવી શકાય તેમ છે આ આખો ખેલ જોવા જેવો છે, જોઇને વિચારવા જેવો છે, વિચારીને ચિંતવવા જેવો છે

ભાઇસાહેબ ઇસ્ત્રીટાઇટ થઇને ચાલતા હોય. કપડા પર હાથ પડવા દેતા ન હોય, જોડા પગ નાખી બેસવા દેવા ન હોય અને સ્ટીક, કોલર, નેકટાઇ અને બુટ-મોજામા, ખીસામા રૂમાલ, રૂમાલમા સેંટ અને સેંટની સુગંધમા મ્હાલતા હોય ત્યારે એ કર્મ કઇ સ્થિતિમાથી પસાર થઇ અહીં આવેલ છે તેનો ભાગ્યે જ ખ્યાલ કરે છે એના મનુષ્ય તરીકેના રૂપો વિચારી જઇએ તો પણ એનુ અભિમાન ઉતારી નાખે એવી વાતો છે અને આ ભવમા પણ ચાર ચાર મોટર ફેરવનાર અને દરવાજા પર સિપાઇ ખડા રાખનારને ઘેર ઘેર ફરી ભીખ માગતા, તિરસ્કાર પામતા, હડધૂત થતાં નજરે જોયા છે પછી આ નાટક શાં ? અને આ કણકો શેનો ? અને એ કોના ઉપર ?

૪. આવી રીતે પરભવમાં તેં અનેક રૂપો લીધાં છે તે વાત બાજુએ રાખીએ, તો પણ આ ભવમાં તારી કેટલી દશાઓ થઇ છે તે તો તું જોઇ લે બાળક હો ત્યારે સર્વ બાબતમાં 'પરવશ' ખવરાવે કોઈ, ધવરાવે કોઈ, નહવરાવે કોઇ, કપડાં પહેરાવે કોઇ અને પછી જરા ચાલતો થા ત્યારે તું ધૂળમાં રગદોળાયો, તેં ન અડવા યોગ્ય વિષ્ટાઓ ચૂંથી, તારા ગાલ પર મેસના થપેડા વળગ્યા, નાકમાં ગૂંગા, આંખોમાં ચીપડા, નસકોરામાં શેડા અને મોંમાંથી લાળ આવતી તેં અનુભવી અને માતાનું દૂધ ધાવી-ધાવીને તું ઉછર્યો પછી તું યુવાન થયો એટલે અભિમાનથી 'મત્ત' થયો. જાણે ધરણી ઉપર પગ મૂક્યા વગર અધર ને અધર ચાલતો હોય તેવો, રંગરાગમાં ઇસ્ત્રીબંધ કપડાં પહેરીને ચાલે ત્યારે જાણે પૃથ્વીનું રાજ્ય તારું હોય એવો તેં સ્વાંગ ધારણ કર્યો. પછી આવ્યું ઘડપણ એટલે લાકડી લીધી હાથમાં. ઉધરસ ખાતો, શ્વાસ લેતો, દમથી શેકાતો, ડગમગતી ડોકીએ પરાધીન દશામાં જીવતે મુવા જેવો, આંખમાંથી પાણી અને મુખમાંથી લાળ પડતી હોય ત્યારે પાછો પરાધીન થઇ ઘરના એક ખૂણામાં બેસે છે. છેવટે તદ્દન પરાધીન થઇ જઇ યમદેવને તાબે થાય છે. સર્વને છોડી ચાલ્યો જાય છે. આ તો આ ભવમાં તારી દશા છે. તું બાલ્યવયમાં પરવશતાનો પાટ ભજવે છે, પછી મદમસ્તનો પાઠ ભજવે છે, પછી ખરખર બોરડીનો પાઠ ભજવે છે અને છેવટે પાછો પરાધીનતાનો પાઠ ભજવે છે. આ હકીકત પણ તને ઓછી વિચારમાં નાખી દે તેવી-શરમાવે તેવી-મુંઝવે તેવી લાગતી નથી ? શેના ઉપર તારો રોફ છે ? આ સર્વ મસ્તી તું શા કારણે કરે છે ? તારા આ ભવનો તો વિચાર કર.

આવી રીતે સર્વ ભવોનો પ્રતિહાસ વિચારવામાં આવશે કે આ ભવમાં થતી અનેક દશાઓ વિચારવામાં આવશે તો તારા મનમાં કોઇ વાર છતી વસ્તુનું અભિમાન આવશે અથવા તું ઉન્નતિનો દંભ કરતો હોઇશ તે વખત તને જરૂર વિચાર થશે.

આપણે તો આ નાટક જોવાનું છે પ્રાણીઓ કેવા કેવા વશ હોય છે અને એક ભવમાં પણ કેવી કેવી સ્થિતિએ કેવા કેવા પાઠ ભજવે છે તે વિચારી સંસારને સાચા સ્વરૂપમાં સમજવા જેવો છે અને સમજીને તે પરથી ધડો લેવાનો છે

૫ આ સંસારની એક બીજી પણ વિચિત્રતા જોવા જેવી છે આ સંસારમાં જે પિતા થયેલ હોય છે તે પુત્ર થાય છે અને પુત્ર પિતા થાય છે આવી રીતે સ્ત્રી બહેન થાય છે, માતા થાય છે અને માતા સ્ત્રી થાય છે જુદા જુદા ભવોમાં આ પ્રમાણે બને છે

અનંત ભવોની વિચિત્રતા દિવ્ય જ્ઞાનથી જોઇને વિશિષ્ટ જ્ઞાની કહી ગયા છે કે આ જગતના સર્વ જીવો અરસપરસ માતાપણે, પિતાપણે, ભાઈપણે, બહેનપણે, સ્ત્રીપણે, પુત્રપણે, પુત્રીપણે અને પુત્રની સ્ત્રી તરીકે થયા છે અને તે પણ અનેક વખત થયા છે એ જ રીતે એકબીજાના વહાલા અને દુશ્મન પણ થયા છે આખા સંસારની રચના જોવામાં આવે તો આમાં કાંઇ નવાઇ જેવું લાગતું નથી કુબેરસેનાએ વેશ્યાકૃત્ય કરી યુગલને જન્મ આપ્યો માતાના આગ્રહથી બન્નેને પેટીમાં મૂકી નદીમાં છોડી દીધાં. વેશ્યાએ બન્નેના હાથમાં વીંટી પહેરાવી. એક પર નામ લખ્યું કુબેરદત્ત, બીજી પર કુબેરદત્તા નદીમાં વહડાતી પેટી દૂર ગઇ બીજે ગામે બે વાણીઆના હાથમાં આવી. એકે દીકરો લીધો, બીજાએ દીકરી લીધી. બન્ને મોટાં થયાં. બન્નેનાં માબાપે

તે બંનેને જ પરણાવ્યાં. પતિ–પત્ની રમતાં હતાં ત્યાં એકની અંગઠી નીકળી પડી. બન્નેએ સરખાવી જોઇ. એક કારીગરની બનાવેલી જાણી વિચારમાં પડ્યાં. બાપાને પૂછ્યું. ભાઇ–બહેન છીએ એમ સમજાયું. ખેદ થયો. કુબેરદત્ત ઘર છોડી ચાલી નીકળ્યો. દુર્ભાગ્યે કુબેરસેના માતાને ગામે જ આવ્યો. માતા તો હજુ વેશ્યા જ હતી. પૈસા કમાઇ કુબેરદત્ત વેશ્યા જાણી તેની પાસે ગયો અને ફસાયો. તેનાથી એક છોકરો થયો. બંને એક બીજાને ઓળખતાં નથી.

કુબેરદત્તાએ વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. તે જ ગામે આવી. કુબેરસેનાને ઘેર ઊતરી. નાનો છોકરો રડવા લાગ્યો. તેને તેણે છાનો રાખતાં નીચેનાં સગપણ બતાવ્યાં:–(પુત્રની સાથે સગપણ)

૧ તારી માતા ને મારી માતા એક છે એટલે તું મારો 'ભાઇ'
૨ મારા પતિ કુબેરદત્તનો તું પુત્ર છે તેથી તું મારો 'પુત્ર'
૩ મારા પતિ કુબેરદત્તનો નાનો ભાઈ એટલે મારો 'દીઅર'
૪ મારા ભાઈ કુબેરદત્તનો પુત્ર એટલે મારો 'ભત્રીજો'
૫ કુબેરદત્ત મારી માનો પતિ–તેનો તું ભાઈ એટલે મારો 'કાકો'
૬ કુબેરસેના મારી શોકય કુબેરસેનાનો દીકરો કુબેરદત્ત તેનો તું પુત્ર એટલે મારો અને કુબેરસેનાનો તું 'પોતરો' (પૌત્ર)

(કુબેરદત્તની સાથેના સંબંધ) તેને ઉદ્દેશીને બોલી:—

૭ આપણી બન્નેની માતા એક જ છે એટલે તું મારો 'ભાઈ'
૮ મારી માતાનો તું પતિ એટલે તું મારો 'પિતા'
૯ આ બાળક મારો કાકો (નં. ૫)–તેનો તું બાપ તેથી તું મારો 'દાદો'
૧૦ આપણે પરણ્યાં હતાં તેથી તેટલા વખત માટે તું મારો 'પતિ'

૧૧ કુબેરસેના મારી શોક્ય–તેનો તુ પુત્ર માટે મારો પણ 'પુત્ર'
૧૨ આ છોકરો મારો દીયર(ન ૩)-તેનો તુ બાપ માટે મારો'સસરો'
(કુબેરસેના સાથેનો સબંધ) તેને ઉદ્દેશીને બોલી —
૧૩ મને જન્મ આપનાર તુ તેથી તુ મારી 'માતા'
૧૪ કુબેરદત્ત મારો પિતા (ન ૮)–તેની તુ માતા 'મારી દાદી'
૧૫ કુબેરદત્ત મારો ભાઈ–તેની તુ પત્ની એટલે મારી 'ભાભી'
૧૬ મારી શોક્યના પુત્ર કુબેરદત્તની તુ પત્ની તેથી મારી 'પુત્રવધ'
૧૭ મારા પતિ કુબેરદત્તની તુ માતા તેથી તુ મારી 'સાસુ'
૧૮ મારા પતિ કુબેરદત્તની બીજી સ્ત્રી તેથી તુ મારી 'શોક્ય'

ત્રણ દષ્ટિએ આ અઢાર સબધો ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે અને આ જીવે આવા સબધો ભવપ્રપચમા તો અનેક વખત કર્યા છે

સસારની આ વિચિત્રતા વિચારીને હજુ તારો મનુષ્યભવ બાકી છે ત્યા સુધીમાં એ સર્વને તુ તજી દે તને આવી વિચિત્રતા જોઇ આ સસાર પર ચીતરી ચઢતી નથી ? તુ ક્યા મોહ કરી રહ્યો છે ? કોના ઉપર મોહ પામ્યો છે ? એ કોણ છે ? એના પૂર્વ સબધો તારી સાથે શા છે ? એ સર્વ જરા વિચાર અને હવે બાકી રહેલા આયુષ્યના ભાગમા એ સર્વ વિચિત્રતાઓ છોડી દે અથવા એવી વિચિત્રતાઓ વધે નહિ એવો માર્ગ શોધ.

સસારની અનેક વિચિત્રતા તે અત્ર (આ ભાવનામાં) જોઇ, પણ તેમા આ વિચિત્રતા તો શિખરે ચઢે એવી છે, એનો વિચાર કરતા ત્રાસ આપે તેવી છે અને મગજને મુઝવી નાખે તેવી છે; પણ સાચી હોઈ મગજને ઠેકાણે લાવે તેવી અને તે દ્વારા તને

૧ આ પ્રમાણે બીજા અઢેને પરસ્પર ૧૮–૧૮ સબધ થાય છે, તેથી કુલ ૭૨ સબધો શ્રી પ્રશ્નચિંતામણિમાં સવિસ્તર બતાવ્યા છે

માર્ગ પર લઈ આવે તેવી પણ છે. પુનરાવર્તનને ભોગે તને કહેવાની જરૂર છે કે સંસારની આ મહા વિચિત્રતા ખૂબ વિચારજે અને વિચારીને નરભવના બાકીના ભાગને સારા ઉપયોગમાં લેજે

અહીં જે વાર્તા લખી છે તે જરા નવાઇ જેવી લાગે તેવી છે, પણ વિચિત્ર સંસારચક્રમાં બનવાજોગ છે અને અનંત સંસારમાં સર્વ વિચિત્ર સંબંધો થાય છે તેની દિવ્યજ્ઞાનવાળા સાક્ષી આપે છે. ખૂબ વિચારવા જેવી આ વાત છે એની વિચારણામાં સંસાર પર જય છે અને ઉપેક્ષામાં સંસારનો તારા પર જય છે એ વાત તું ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજે. ન ગમે તેવું સત્ય હોય પણ જ્યારે વિચારણા કરવા બેઠા ત્યારે એને એના નગ્ન આકારમાં રજૂ કરવું જ રહ્યું અને આ તો ન ગમે તેવી પણ બહુ મુદ્દાની વાત હોઈ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

૬. મોહરાજાએ આ પ્રાણીની કેવી દશા કરી છે તે જોવા જેવું છે. એક માણસ દારૂ પીવે અને પછી બેવડાના કેફમાં લડથડીઆં ખાય, ગટરમાં પડે, પોતાનાંને પણ ન ઓળખે અને તદ્દન ગાંડો થઈ ગમે તેમ વર્તે તેના જેવી આ પ્રાણીની દશા મોહરાજાએ કરી દીધી છે, એને તદ્દન મુંઝવી નાખ્યો છે અને એની વિચારણાશક્તિ, પ્રથક્કરણશક્તિ અને સદસદ્વિવેક-શક્તિ પર હડતાળ લગાવી છે. આ પ્રાણીનું વર્તન જોઇએ એટલે એના પર મોહની કરેલી કેફની અસર કેટલી થઈ છે અને તેથી એ 'ક્ષીબ'–તદ્દન પરાધીન, બુદ્ધિહીન, વિચારણા-શૂન્ય કેવો થઇ ગયો છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

આ જીવનમા જોવામાં આવશે તો ઉપાધિનો પાર નથી, દુઃખનો અંત નથી અને અગવડોનો પાર નથી. જીવનકલહ એટલો આકરો છે કે એની ખાતર પ્રાણી કઇક પાપો સેવે છે

અને આઘાતો ખમે છે પારાવાર મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થાય છે એ ભૂખ સહે છે, પરદેશ વેઠે છે, વર્ક્ટો કરે છે, સાચાં-ખોટા કરે છે અને આખો વખત જાણે પેટ ભરવા જ જન્મ્યો હોય એમ વર્તે છે એને સગાનાં મરણોના દુઃખ, એને મિત્રો ખોઈ બેસવાનાં દુઃખ, એના ધંધીઆઓના હોકાશ, એના અમલદારોના ત્રાસ, બીજા ઉધરાવનારાઓના દુર્વચનોનું શ્રવણ વિગેરે દુઃખો તો જાણે દરરોજના થઈ પડ્યા છે શરીરના ત્રાસો ઓછા નથી, એને ઠંડા કે ગરમ થતા વાર લાગતી નથી અને એ અનેક પ્રકારે બોજારૂપ થયા કરે છે, આવા તો પારવગરના 'દુઃખો' આ સંસારમાં સામાન્ય રીતે ભરેલા છે અને તે ઉપરાંત અંગત દુઃખોનો તો હિસાબ નથી.

એની માનસિક 'અર્તિ'-ઉચાટોનો સરવાળો કરીએ તો તો પાર ન આવે તેવું છે મનના સંતાપો અને ઉચાટોથી આ સંસાર ભરેલો છે એક દિવસ ઉચાટ વગર જતો નથી કેટલાક સાચા, કેટલાક કલ્પિત અને કેટલાક ઊભા કરેલા ઉચાટો આ જીવને હેરાન કર્યા જ કરે છે અને તે દરરોજ જાણે આ પ્રસંગોમાંથી નાસી છૂટી, જંગલમાં ભાગી જવા ઇચ્છે છે

વ્યાધિઓની ઉપાધિઓ કહી-કથી જાય તેમ નથી મહા રોગો જોયા કે અનુભવ્યા હોય તો એનો સાચો ખ્યાલ આવે. એવા મોટા વ્યાધિની શી વાત કરવી ? શરીરમાં માત્ર એક નાનું સરખું ગુમડું થયું હોય તો પણ આખું ધ્યાન તેના તરફ જ રહે છે અને જાણે આખું શરીર એ એક જ જગ્યાએ આવી પડ્યું હોય તેમ સણકા મારે છે દાઢની પીડા, બગલમાં બાબલાઈ કે નાકમાં એક નાની સરખી ગુમડી (ખાલડું) થઈ હોય તો

ચેન પડવા દેતી નથી અને ક્ષય, અતિસાર, ભગંદર, કોઢ કે એવા મહાવ્યાધિ થયા હોય ત્યારે તો ઉપાધિનો પાર જ રહેતો નથી.

આખો સંસાર તપાસીએ તો તેમાં ઉપરનાં અને બીજાં અનેક (૧) દુઃખો, (૨) ઉચાટો અને (૩) વ્યાધિઓ ભરેલા છે કોઇ માંદો પડે ત્યારે આપણે જોવા–ખબર પૂછવા જઇએ છીએ અને આપણો વારો આવે ત્યારે તે ખબર પૂછી વિદાય થાય છે. આવી ઉપાધિઓથી ભરેલા સંસાર સાથે આપણે કામ લેવાનું છે દરરોજ આપણે દુઃખ, અર્તિ અને વ્યાધિમાં સબડીએ છીએ, એનાથી બળી–જળી રહીએ છીએ અને એનાથી કંટાળી હેરાન હેરાન થઇ જઇએ છીએ.

છતાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એ સંસારને આપણે ચાટતા જઇએ છીએ. આપણને ગમે તેટલો કડવો અનુભવ થાય, આપણે ઠેકાણે ઠેકાણે પાછા પડીએ, આપણો કાંઇ પત્તો ન લાગે, આપણી કાંઇ ગણતરી ન થાય, આપણને અનેક વ્યાધિઓ વળગેલા હોય અને નિરાંતે કદી ઊંઘતા પણ ન હોઇએ, ઊંઘમાંથી સફાળા ઊઠી જતા હોઇએ; છતાં પણ એ સંસારને આપણે વળગતા જઇએ છીએ. જ્યાં પાર વગરની ઉપાધિ ખમી ત્યાંથી જ આપણે સુખ મેળવવાનાં ફાંફાં મારીએ છીએ અને ઉપરથી એકાદ મધનું ટીપું પડી જશે એવી આશામાં પડું પડું થઇ રહેલી ડાળને વળગતા જઇએ છીએ. આ દશા દારૂડીઆની હોય કે કોઇ સમજુ પ્રાણીની હોય ? જ્યાં અપમાન, ઉચાટ અને સંતાપ મળતાં હોય ત્યાં સમજુ પ્રાણી તો જાય નહિ. દારૂના કેફમાં વિવેક ભૂલી એ સંસારમાંથી આનંદ મેળવવાના ખોટા પ્રયાસો છે, એમાં જરા પણ માલ નથી અને જ્યાં સાચું ચિરસ્થાયી સુખ નથી

ત્યાથી તે મેળવવાના વલખા છે દારૂડીઆ વગર એ ધંધો કોઈ સમજુ તો કરે જ નહિ

જીવને એ મદિરા પાનાર મોહરાજા છે એનુ આ સસાર પર સામ્રાજ્ય છે એનો માર્ગ વિષમ છે, અતિ ઝાંઠાણમા છે અને ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા આવેલો છે એના એજન્ટો એટલા બધા છે કે એક યા બીજી રીતે પ્રાણીને કેદમા જ રાખે છે અને એની વિવેકબુદ્ધિને તદ્દન નિર્માલ્ય બનાવી દે છે આવો આ સસાર છે! અને તેમા તારે રજન થવુ છે, તારે તેમાથી કસ કાઢવો છે, તારે તેમાથી ઉપભોગ મેળવવા છે! ધન્ય છે તારી વિવેકબુદ્ધિને! વિચારણાને!! પરીક્ષક શક્તિને!!!

સસારના આ ચિત્રમા જરા પણ વધારે પડતી વાત નથી. પોતાનો અનુભવ જ એ માટે પૂરતો છે માત્ર લાંબી નજરે પોતાનો જીવનક્રમ વિચારી જવામા આવે તો એમા સાર જેવુ કાઈ નીકળે તેમ નથી. વિચાર, જો, સમજ, અવલોકન કર, ઊંડો ઊતર.

૭ આ ભવનુ એક ચિત્ર જરા વિચારી લે. કર્મપરિણામ રાજા કાળપરિણતિ રાણી સાથે બેસી ભવનાટક જુએ છે એ કાળપરિણતિ રાણીને અત્ર બદુકનુ રૂપક આપ્યુ છે બદુક એટલે લૂટારા અથવા ભિખારી. આપણે "કાળ" નુ સ્વરૂપ વિચારીએ એ યથાયોગ્ય કાળે વસ્તુનો કે પ્રાણીઓનો આપણને સયોગ કરાવે છે વખત પૂરો થાય ત્યારે તે વસ્તુનો વિયોગ કરાવે છે વસ્તુ પોતે બગડે, પડે, સડે અને ગમાઈ જાય કે નકામી થઈ જાય તે પણ કાળ જ કરે છે, એનાથી અમુક વૃક્ષને અમુક કાળે ફળ આવે છે, વિગેરે. કાળને તેટલા માટે જ છ દ્રવ્યમા એક દ્રવ્ય ગણવામા આવેલ છે

એ કાળરૂપ ચોર, ધાડપાડુ આ પ્રાણી સાથે કેવી રમત રમે છે તે જુઓ. તે કોઇ વખત જરા સુખ દેખાડે, છોકરાં ન હોય તેને છોકરાં આપે, ઘર ન હોય તેને ઘર વસાવી આપે, નોકરી ન મળતી હોય તેને ઠેકાણે પાડે અને પ્રાણી સમજે કે હું સુખી થયો એવી જ રીતે ઘણા થોડાને એ વૈભવ મેળવી આપે છે અને તે મોટો શેઠીઓ કે માલિક બની જાય છે, પણ પાછો થોડો વખત જાય ત્યાં એ નીચેની ઈંટ ખેંચી લે છે. એકનો એક છોકરો ચાલ્યો જાય છે, પછવાડે વિધવાને મૂકતો જાય છે. ધન પગ કરીને ચાલ્યું જાય છે અને ખુધવારિયામાં નામ નોંધાવવાના દહાડા આવે છે, સગવડો સર્વ ખેંચાઇ જાય છે અને ઉપરાઉપરી આફતો આવતી જાય છે સાંસારિક સર્વ સુખો—કલ્પનાથી માની લીધેલાં સુખો અને વગર જરૂરીઆતે એકઠા થયેલ વૈભવોની આ સ્થિતિ થાય છે અને છેલ્લા મહાવિગ્રહ પછી તો આપણે આ સર્વ વાત નજરે જોઇ છે.

કાળ ચોરટો એવી સિફતથી કામ લે છે કે એ જરા જરા ઉપર ઉપરનાં સુખો આપી આ પ્રાણીને લલચાવે છે અને પછી ખાડામાં ધકેલી મૂકે છે. નાના બાળકને સેવ ને મમરાગોળનો લાડવો આપી તેની કડલી કાઢી લેવામાં આવે તેવું કાળબટુકનું આ પ્રાણી સાથે વર્તન છે. આ ભવમાં પણ આ પ્રાણીની—આપણી પોતાની સાથે કાળબટુક આવી ચેષ્ટા કરે છે અને અનેક પ્રકારના ચેડાં કાઢે છે. તે જાણે તદ્દન અણસમજુ નાનો બાળક હોય તેમ તેની સાથે વર્તે છે, પછી અહીંનાં કર્મથી ભરેલા પોટલાઓ ઉપડાવીને જીવને એ બીજે લઈ જાય છે ત્યાં તે તેના કેવા સંસ્કાર કરે છે એ તો આખો જુદો જ વિષય છે.

વાત વિચારવાની એ છે કે કદાચ જરા માન્યતાના સુખ કે વૈભવ મળી જાય તો પણ તે ક્યારે સરકી જશે અને તેની સાથેનો સબંધ ક્યારે પૂરો થશે તે આપણે કદી પ્રથમથી જાણવા નથી, પણ કંઇકના સુખ-વૈભવો થોડા વખતમા ફેલાઈ જતાં આપણે નજરે જોયા છે તેથી કદાચ તને વ્યવહારથી થોડા સુખ-સમૃદ્ધિ કે વૈભવ મળ્યા હોય તો પણ તેના ઉપર કેટલો વિશ્વાસ રાખવો તે તુ વિચારજે આખા સસારનો ખ્યાલ કરીશ તો તને એમાં કાળબટુકની રમત જ દેખાશે. આ રમત સમજવી એ સસારભાવના છે

૮ આવો સસાર છે। એના ગોટાળાનો પાર નથી, એમા મોહરાજા અથવા કર્મરાજા તથા કાળબટુકના વિચિત્ર પ્રયોગો થાય છે, એમા પ્રાણીને નિરાંતે બેસવાની તક પણ મળતી નથી અને એમા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ ભરેલા છે ટકામા સસારને ઓળખવા ઘણી વાતો કરી દીધી. એ પરથી તારે શુ કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ તુ જોઇ લે એટલે આ વિચારણા નકામી તણાઇ ન જાય.

આને અગે બે બાબત ખાસ ધ્યાનમા કરવા યોગ્ય છે એક તો ઉપર જણાવ્યા તેવા પાર વગરના ભયોને કાઢી નાખે, એનો સર્વથા નાશ કરે, એવુ કોઈ આશ્રયનુ સ્થાન હોય તો તેનો આશ્રય કરવો. આ પ્રાણીને મોહરાજાએ ગદિા બનાવી દીધા છે, કેદી બનાવી દીધા છે, આશાશૂન્ય બનાવી દીધા છે, એને સતાપ, ઉપાધિ, રખડપાટ અને અપમાન આપીને તેમજ નવા નવા રૂપો લેવરાવીને અને વિવિધ નાટકો ભજવાવીને જ્યાં ત્યા ફૂટાવ્યો છે; પણ એને કદીને ઠામ બેસવ નો વારો આવવા દીધો જ નથી જરા કોઈ પટ કે આજુમા બગડે, નવ સાધે ત્યાં તેર તૂટે, એવી એની

દશા કરી છે અને હુમેશાં એનું કોઇક લઇ જશે અને એને મળેલી વસ્તુને તે ક્યારે ખોઇ બેસશે એની એને સદૈવ ચિંતા રહે છે. તે કીર્તિનાશ, ભય, રાજ્ય ઉપદ્રવ, અકસ્માત વિગેરે અનેક ભયોથી ઘેરાયલો પડ્યો છે અને વિચાર કરે તો છાતી બેસી જાય એવી એની માઠી દશા છે.

આ સર્વ ભયોને ભય તરીકે ઓળખાવનાર કોઇ હોય અને તેમાંથી પ્રાણીને ઉપર આવવાનો માર્ગ બતાવનાર જો કોઇ આશ્રયસ્થાન હોય તો તેનો માર્ગ બતાવવાની ગ્રંથકર્ત્તાની ફરજ છે. માત્ર ભયનાં સ્થાનો ગણાવવાથી કાંઇ દહાડો વળે તેમ નથી.

ગ્રંથકર્ત્તા કહે છે કે તીર્થંકર મહારાજે એ મોહને જીત્યો છે, એના ઉપર એમણે સામ્રાજ્ય મેળવ્યું છે અને એમણે એ રાજાને બરાબર પારખી લઇ ઉઘાડો પાડ્યો છે તેના તાબામાંથી નીકળી જવાના, તેના અધિકારમાંથી દૂર ખસી જવાના રસ્તા બતાવ્યા છે. એમના ધ્યાનમાં એવું સ્થાન આવ્યું છે કે જ્યાં મોહ, કર્મ કે કાળ કોઇનું આધિપત્ય ચાલતું નથી. વળી ત્યાં જવાના માર્ગો પણ તેમણે જોઇ, જાણી, અનુભવી, બતાવી રાખ્યા છે અને એ માર્ગ લેવાથી ઉપર જણાવેલા સર્વ ભયોનો નાશ થઇ જાય એવો નિર્ણય છે. એ નિર્ણય મોહરાજાની જાળ જેવો દંભી કે ગોટાવાળો નથી, પણ ખરા અનુભવથી સિદ્ધ થયેલો છે એ માર્ગ એમની વાણીમાં અને એમની રચનામાં છે. એમણે મોહરાજાનો બરાબર પત્તો મેળવ્યો છે અને એનો પીછો લીધો છે, તેમનાં વચનને તું બરાબર તારા મનમાં ધારણ કર.

મોહરાજાનું સ્થાન ક્યાં છે ? તેની સંસાર પર શી અસર છે ? તેના પંજામાંથી નીકળવાના કયા રસ્તા છે ? એ સર્વ બાબતની આખી શોધ એ જિનપ્રવચને કરી છે. રાગ–દ્વેષને

જીતનાર ‘ જિન ’ કહેવાય છે મોહના બે પુત્ર રાગ-દ્વેષ. તેમને જીતનાર હોવાથી તે ‘ વીતરાગ ’ કહેવાય છે, સસારમાં રહી પુરુષાર્થ કરી મોક્ષ સાધનાર હોવાથી ‘ અર્હત્ ’ કહેવાય છે, અને એ મોહરૂપ મોટા દુશ્મનને અને ખાસ કરીને કર્મોરૂપ દુશ્મનોને સામાન્ય રીતે હણનાર હોવાથી ‘ અરિહ ત ’ કહેવાય છે એના વચનોને તુ મનમા ધારણ કર, બેઠવ અને તે પર સારી રીતે વિચાર કર સસારનુ આખુ સ્વરૂ ત તે તને બતાવી માર્ગે ચડાવી આપશે.

બીજી કોઇ જગ્યાએથી તને સસારનો બરાબર ઓળખાણ થતી હોય તો તે વચન સ્વીકારવાનો અત્ર નિષેધ નથી. લેખકશ્રી કહે છે કે એમણે અનેક પ્રકારની પરીક્ષામાથી જિનપ્રવચનને તાવી-તપાસી-ચકાસી જોયુ છે અને તે સ્પષ્ટ અને સસારને ઓળખાવનાર કોઇ તારી આ પ્રકરણમા કહેલી સર્વ ગચ્છ થોનો નિકાલ કરે તેવુ છે અમે તે રીતે તેને તુ ઓળખ એ ગુણો છે, પણ ઉપરઉપરની વાતોથી વળવાનુ નથી. એને મનમા ધારણ કરી તે પર ખૂબ વિચાર કરવાનો છે

બીજી વાત એ છે કે શમામૃતનુ પાન કરીને તુ મોક્ષ સાથે તન્મય ભાવ કરી દે. તને સસાર અનેક ઉપાધિથી ભર પૂર, ચિંતાનુ સ્થાન લાગ્યો છે તો તારે મોક્ષ મેળવવો જ રહ્યો. સસારથી છૂટવુ એનુ નામ જ મોક્ષ છે તને આખી વિચારણા-ભાવના વિચાર્યા પછી એમાથી નાસી છૂટવુ જરૂરી લાગતુ હોય તો શાંતરસનુ પાન કરવા મડી જા, લોટા ભરી ભરીને એને પી અને તે રીતે મુક્તિ સાથે તારી એકતા તુ સ્થાપ. વિનય ! તુ ખરો વિનીત હો, તારે સાથે માર્ગે ચાલવુ જ હોય અને આ સસારથી તુ ખરો કટાળી ગયો હો

તો તારે આ બન્ને વાત કરવી ખાસ અગત્યની છે અને આ સંસારભાવના ભાવવાનું એ સાચું ફળ છે.

વિનયને ઉદ્દેશીને કહેલી આ આખી વાર્તા, આ ચિત્રપટ શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે પોતાની જાતને ઉદ્દેશી લખ્યું છે, પોતાને જ કહ્યું છે અને તે દ્વારા પોતાનું નામ પણ જણાવી દીધું છે.

સંસાર આખાનું સ્વરૂપ, એની પ્રત્યેક પરિસ્થિતિનું સ્વરૂપ, એની અંદરના આવિર્ભાવો, મનોવિકારો અને ભાવો સંક્ષેપમા ચીતરવા એ બહુ મુશ્કેલ કાર્ય છે. સંસારનું ચિત્ર ચીતરવામાં તો ગ્રંથ ભરાય તો પણ હકીકતો પૂરી થાય તેમ નથી. ગ્રંથકર્ત્તાએ તેટલા માટે ઘણી મુદ્દાની વાત જ કરી છે, બીજી વાતો સમજીને વિચારી લેવા શ્રોતાની બુદ્ધિ ઉપર રાખ્યું હોય એમ જણાય છે. સંક્ષેપમાં તેમણે નીચેના મુદ્દાઓ નિર્દેશ્યા છેઃ—

(૧) મનોવિકારો બહુ ક્ષોભ કરે છે. લાક્ષણિક દૃષ્ટાંત તરીકે લોભ અને તૃષ્ણા.

(૨) ચિંતા વધતી જ જાય છે અને સંસારમાં પાત થાય છે ત્યારે પીડાનો છેડો આવતો નથી.

(૩) પ્રાણી માતાની કુખમાં આવે ત્યારથી તે વૃદ્ધ થાય ત્યા સુધી કષ્ટ, કષ્ટ અને કષ્ટ જ પામે છે.

(૪) આ પ્રાણી પાંજરામાં પડયો છે અને ભ્રમિતની પેઠે ભમ્યા કરે છે, એની સામે મરણ ખડું છે.

(૫) એણે અનેક રૂપો લીધાં, અનંત આકારો લીધા અને અતિ લાંબા કાળથી એ ભમ્યા જ કરે છે.

(૬) મોહરાજાએ એને બરાબર ગળેથી પકડ્યો છે અને વિપત્તિ તરફ એને તે ઘસડી જાય છે.

(૭) જે સ્વજન-સંતતિ આતર એ સંતાપ કરે છે, તે સમ જ્યા વગરની વાત છે, ખોટી ફસામણ છે

(૮) કોઈ વાર ઉન્નતિને શિખરે ચડે છે તો કોઈ વાર અધમા ધમ થાય છે કર્મથી નવા નવા રૂપો લે છે

(૯) નાનપણથી માંડીને મૃત્યુ પામવા સુધી એ દરેક બાબતમા પરવશ છે એના હાથમા કોઈ રમત નથી.

(૧૦) નાનપણની વિચિત્રતા મુઝવે તેવી છે મા ઓ માય છે વિગેરે વિચારી જવા જેવી વાત છે

(૧૧) સંસાર દુખ, સંતાપ અને રોગથી ભરેલો છે અને ત્યાથી સુખ મેળવવુ છે !

(૧૨) કાળ જરા સુખ બતાવી પાછો સહરી લે છે એના ઉપર વિશ્વાસ શો ?

આ મુખ્ય મુદ્દાઓ છે બાકી સંસારરચનાનો વિશાળ ખ્યાલ કરવો હોય તો શ્રી ઉપમિતિભવપ્રપચા કથામા શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિએ સંસારી જીવનુ જે ચરિત્ર આપ્યુ છે તે આખુ વિચારવા યોગ્ય છે એમા પણ ચોથા પ્રસ્તાવમા વિમર્શ અને પ્રકર્ષ-મામા ભાણેજ રસનાના મૂળની શોધ કરવા નીકળ્યા છે પછી ભવચક્રપુરમાં જાય છે અને ત્યા જે જે દેખાવો જુએ છે તે સર્વ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છેડે મોહરાજાનો આખો મડપ ચીતરી અને વિપર્યાસ સિંહાસન ઉપર તેને બેસાડી જે કમાલ કરી છે તે આખા સાહિત્યમા અલકારરૂપ હોવા સાથે હાકાવિક, મર્મસ્પર્શી અને વિચારણીય છે મોહરાજાનો આખો પરિવાર વિચારવા યોગ્ય છે, એની શક્તિ, કાર્યપદ્ધતિ અને કામ લેવાની આવડત

વિચારવા યોગ્ય છે. એના રાગદ્વેષ છોકરાં અને સોળ નાનાં બાળકો ખૂબ સુંદર રીતે ચીતર્યાં છે. એ જ પ્રસ્તાવમાં વિવેક પર્વત પર ચારિત્રરાજનો આખો પરિવાર ચીતર્યો છે તે પણ એટલો જ આકર્ષક છે.

આ આખો સંસાર, જેની આસપાસ આપણે તાપણી તાપી બેસી રહ્યા છીએ, અને જેમાં અનેક વખત પાછા પડીએ છીએ, અપમાન ખમીએ છીએ, મુંઝાઇએ છીએ, જેમાંથી છટકી જવાના સંકલ્પો કરીએ છીએ અને અંતે જે મળ્યું હોય તેટલાથી ચલાવી ન લેતાં વધારે મેળવવાની આશામાં ગૂંચવાઇએ છીએ, તેનો વિસ્તારથી ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે. જરા વિચારીએ. પ્રથમ આ શરીરમાં આપણે ગૂંચવાયા છીએ. એ શરીર કેટલાં વર્ષ ચાલશે ? એ આપણું નથી, સદા સાથે રહેવાનું નથી, તે તો આપણે અનેક પ્રસંગે જોઇ ગયા છીએ. પછી આપણે સ્ત્રીમાં ગૂંચવાઇએ છીએ. જેઓ સંસારમાં એટલા પૂરતા ન પડ્યા હોય તેમને આ વાત લાગુ ન પડે, પણ બીજા સર્વને પ્રથમ પંક્તિએ પોતા પછી સ્ત્રી બહુધા આવે છે. એની ખાતર સંસારમાં પડી રહેવું ઉચિત છે ? એમાં નૈસર્ગિક પ્રેમ છે કે વિષયાન્ધતા છે એનો કદી વિચાર કર્યો છે ? એમાં પરસ્પર સાચો રાગ છે કે કીડાનાં સ્થાનો માત્ર છે એ વિચાર્યું છે ? બહુ ઊંડા ઊતર્યા વગર આ વાતનો ખ્યાલ નહિ આવે. પછી પુત્ર–પુત્રીઓ આવે છે. તેઓ શક્તિ કે આવડત વગરનાં છે એમ ધારી તેમને અન્યાય સમજુ માણસ તો ન જ કરે પણ એની ખાતર અનંત ભ્રમણનો સ્વીકાર તો સાદી બુદ્ધિવાળો ન જ કરે. આ ઉપરાંત સગાંસંબંધી કે માતા–પિતાના માની લીધેલા સ્નેહને પણ સમજુ માણસ વિવેકદૃષ્ટિએ વિચારે. એની ખાતર

સંસારમાં કોઇ પણ પડતું નથી અને પડવાની પ્રમાણ લાગે છે તે કલ્પિત કોઇ તદ્દન ખોટી છે, માત્ર માન્યતામાં છે તે બરાબર પૃથક્કરણ કરતાં જરૂર સમજાય તેમ છે જો ઘરબાર કે પૈસાનો થોડો ભાગ પણ પરભવમાં સાથે લઇ જવાતો હોય તો કોઇ છોકરાઓને વારસો પણ ન આપે

આ પ્રાણીને ધન ઉપરનો સ્નેહ છે એ તો ભારે આકરો છે એને ધનના વિચારમાં મજા આવે છે, ધનની વાતોમાં ખૂબ રસ પડે છે, ધન કમાવા માટે ત્યારે તે એકરસ થઈ જાય છે તેમ જ ધન અને ધનની ઝંખનામાં એ વિવેક પણ ભૂલી જાય છે પોતાની જરૂરીઆત કેટલી તેનો એ કદી સરવાળો કરતો નથી અને એના કુટ ખ્યાલ પ્રમાણે એને સંતતિ માટે કેટલું જુદું રાખવું ઘટે એ કદી વિચારતો નથી એ તો જમેના સરવાળા કરવામાં અને સરવૈયા જોવામાં એટલો ઊંડો ઊતરી જાય છે અને પછી તેને અંગે એનો એવો પાત થાય છે કે એની વાત કરવી નહિ ન્યાય કે અન્યાય, નીતિ કે ધર્મ સર્વને બાજુએ મૂકી એ તો ધન પાછળ દોડે છે અને હેતુ કે અર્થવગર સંસારને વધારી મૂકે છે

આવો આ સંસાર છે એમાં બાહ્ય ઉપાધિઓનો પાર નથી. સર્વના મન જાળવવા અને કર્મીમાં ખપવું એ એટલી મુશ્કેલ વાત છે કે એમાં પ્રસંગોનો પાર નથી અને છતાં વાસ્તવિક રીતે કોઇ આભાર માનતું પણ નથી. એકનો એક દીકરો બાપ પહેલાં ચાલ્યો જાય, સ્ત્રી હૃદયનો પ્રેમ રાખે નહિ અને મિત્રો દ્રોહ કરે, સગાઓ મેણાં દીધા કરે, પરોક્ષમાં નિંદા કરે– આ સર્વ દરરોજ દેખાય છે એના સુખ માત્ર માન્યતામાં છે અને તે પણ સોએ નેવું ટકા તો સંસારની ચક્કી પર ફળાવાનું જ

છે. પ્રાણી મહાઆપત્તિમાં જીવન ઘસડે છે અને મરવાની ઇચ્છા કરતાં સંસારને વળગતો જાય છે. આમાં જીવન જેવું કશું નથી, હેતુ જેવું કાંઇ નથી, સાધ્ય કે સાધનનો છાંટો પણ નથી.

આવી બાહ્ય ઉપાધિઓની વાત તો આપણે ઘણી કરી, પણ અંદરની ઉપાધિનો હિસાબ કરીએ તો મગજ ઠેકાણે રહે તેમ નથી. વિચાર કરતાં કાંઠો હાથ લાગે તેમ નથી અને જાણે આપણે ભરદરિયે રખડી પડ્યા હોઇએ એવી ગંભીર સ્થિતિમાં આવી પડીએ છીએ. આપણને અંદરના મનોવિકારો કેવી રીતે ત્રાસ આપે છે તેનો જરા વિચાર કરીએ તો એક એક વિકારના નાના આવિર્ભાવો આપણને મુંઝવવા માટે પૂરતા થાય તેમ છે. એના લાક્ષણિક દૃષ્ટાંત તરીકે આપણે લોભને લઇએ. લોભનો છેડો નથી, એ વધતો જ જાય છે. જેમ જેમ લાભ મળે તેમ તેમ વધારેની આશા થાય છે અને મનોરથો કદી સંપૂર્ણ થતા જ નથી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એને 'આકાશ' સાથે સરખાવેલ છે. એનો પાર જ—છેડો જ આવતો નથી. લોભ અનેક પાપનુ મૂળ છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે લોભથી સર્વ ગુણોનો નાશ થાય છે. એ જ રીતે માયા—દંભ પણ અંદર રહીને ગોટા વાળે છે. મનમાં કંઇ રમત હોય, બોલવું બીજું અને વર્તન વળી તદ્દન ત્રીજા પ્રકારનું. ક્રોધ અને માન તો વ્યવહારથી પણ મહા અહિત કરનાર અને દેખીતા દુર્ગુણો છે.

એ ઉપરાત બીજા આંતર વિકારોનો પાર નથી. મત્સર કરી પારકાનું અહિત ચિંતવવું, હાસ્યમાં બીજાની મશ્કરી કરવી, ઇંદ્રિયના વિષયોમાં આનંદ માનવો, મોજશોખમાં સુખ માણવું, જરા ઓછું પડે ત્યાં અરતિ કરવી, નાની નાની બાબતમાં કે કોઇના વિયોગ કે મરણશોકથી તપી જવું, અનેક જાતના સાચા

તેમ જ કલ્પિત ભયોથી ગભરાવું, આપણને ન ગમે તેવી ચીજ કે માણસને જોઇ દુગચ્છા કરવી, ધૈર્ય ન રાખવું, પ્રમાણિકતા પર પાણી ફેરવવું, ફૂટ વ્યવહાર કરવો, મનની વિશાળતાનો ત્યાગ કરવો, પરસ્ત્રી તરફ પ્રેમ કરવો, કુછંદે ચઢી જવું, જુગાર ખેલવા, ખોટા આળ આપવા, અદેખાઇ-ઈર્ષ્યા કરવી, કલહ કરવો, નિંદા કરવી વિગેરે અનેક મનોવિકારો છે અને તેનાથી આ સંસાર ભરેલો છે એમાંથી જાણે ક્યારે છૂટકી જવાય એવું થયા કરે છે, છતાં છૂટકી જવાતું નથી એ સાચી વાત છે, કારણ કે સંસારને એના ખરા આકારમાં આ પ્રાણીએ કદી ઓળખ્યો નથી અને ઓળખવાનો વખત આવે ત્યારે આ પ્રાણી આંખો બંધ કરી દે છે એ વસ્તુતઃ સંસારને બરાબર ઓળખતો જ નથી અને નકામો તણાઈને હેરાન થયા કરે છે

આખા સંસારનો ખ્યાલ કરવો તો મુશ્કેલ છે આ ભાવનામાં એની રૂપરેખા સારી ચિતરી છે આપણે આખા સંસારનો વિચાર કરીએ ત્યારે તેનો છેડો દેખાતો નથી અને જાણે આપણી આસપાસ શું બને છે તેનો કાંઇ ખુલાસો મળતો નથી જ્યાં નવ સાંધીએ ત્યાં તેર તૂટે છે અને જાણે આપણે તો આખો બખ સાંધવાનો જ ધંધો માંડ્યો હોય એમ અહીં તહીં મેળ મેળવવા દોડીએ છીએ, અને છતાં કોઇ જગ્યાએ સરખાઇ આવતી નથી પૈસા હોય તો છોકરાં ન હોય, છોકરા હોય તો સ્ત્રી ચાલી જાય, શરીરનો ભરોસો નહિ, નિરોગીપણાનું ઠેકાણું નહીં, વ્યાપાર કરનાર સર્વ લાભ લેવા ધારે પણ છોકરા-સ્ત્રીની સરખાઇ હોય તો વેપારનો પત્તો નહિ, દુશ્મનોની ઉપાધિ, સગાઓની ઇર્ષ્યા, પૈસા હોય તો ચાલી જવાનો ભય, વ્યાપારની અસ્થિરતા અને આવા આવા પારવગરના ઉપાધિસ્થાનો

સંસારમા ભરેલાં જ છે અને કોઇ રીતે ઉપર ઉપરની શાંતિ પણ રહેવા દેતાં નથી અને તે સર્વની ઉપર મરણનો ભય તો માથે ઊભેલો જ રહે છે સૃષ્ટિ વસાવીએ ત્યાં તો બાજી સંકેલાઈ જાય છે અને વસાવેલું સર્વ અત્ર પડ્યું રહે છે.

આમ ચારે તરફથી જાણે ઘેરાઇ ગયા હોઇએ અને મુંઝાઇ ગયા હોઇએ એમ આપણે રખડીએ છીએ અને આપણી એક પણ રીતે થાપ લાગતી નથી. અને એ સર્વમાં નવાઈની વાત એ છે કે આપણે એ સર્વ હકીકત અનુભવીએ છીએ છતાં સંસારને વળગતા જઈએ છીએ અને જાણે કોઇએ આપણને પકડી રાખ્યા હોય તેમ માનીએ છીએ જ્યારે કાળનો સપાટો આવે ત્યારે સર્વ છોડીને ચાલ્યા જવાનું છે એમ જાણવા છતાં આપણે તો અમરપટ્ટો લખાવી આવ્યા હોઇએ એવી રીતે નિરંકુશ વર્તન કરીએ છીએ અને એ સંસારની ઉપર જવાનો ખરો વિચાર કદી કરતા નથી. આપણે સારામાં સારો દાખલો લઇએ તો તેવા સુખી દેખાતા માણસને પણ ઉપાધિનો પાર હોતો નથી એ ઉઘાડી વાત છે. ખરો સુખી તો લાખમાં એક ભાગ્યે જ દેખાય છે ત્યારે બાકીના પ્રાણીઓ શેની ખાતર સંસારમા તરવરતા હશે ? એ એક મોટો પ્રશ્ન છે જેનો નીકાલ થઇ શકે તેમ નથી

સર્વ પ્રકારે સુખી મનુષ્યનો દાખલો મળવો મુશ્કેલ છે. છતાં ધન, ઘરબાર, મોટર, પુત્ર, પુત્રી, પરિવાર, દાસ, દાસી, સ્ત્રી વિગેરેની પ્રાપ્તિને સુખ માનવામાં આવે છે. પ્રથમ તો તેવી સર્વ સામગ્રીવાળા માણસો કેટલા ? તેમને મળીને પૂછ્યું હોય તો તેવા માણસો પોતાને ઉપાધિથી ભરપૂર બતાવશે અને છતા એવા એકાદ ટકાવાળાને બાદ કરીએ તો બાકીના ૯૯ ટકાને આ સંસારમાં સબડાવાનું તો કાંઈ કારણ નથી અને છતાં

દરેક હાયવોય તો કર્યા જ કરે છે એ આપણે જોઈએ છીએ. ભર્તૃહરિ કહે છે કે આગળ ગીત ગવાતા હોય, પડખે ચામર વીંઝાતા હોય, માથે છત્ર ધરાતા હોય તો તો કદાચ સત્તા રમા પડ્યો રહે, નહિ તો હિમગિરિના શાંત ઝરણાંઓ વચ્ચે બેસી કોઈ નિર્વિકલ્પ સમાધિ સાધ. આ પ્રાણીને તો 'ન મળ્યા રામ કે ન મળી માયા' જેવું થાય છે

ઉપર જે એક ટકાના સુખી લાગતા માણસો જણાવ્યા તેમની ઉપાધિનો પણ પાર નથી. માત્ર તેઓના હૃદય વાંચી શકાતા હોય તો જ તેમના દુઃખનો ખ્યાલ આવે, અને છતા આ આખી રમત કેટલા વર્ષ માટે? સોએ સો વર્ષ પૂરા થાય તો પણ અંતે તો ચાલ્યા જવાનું જ અને અનંત કાળથી ચાલી આવતી આ સૃષ્ટિમા સો વર્ષ શા હિસાબમા છે? અંતે તો ઘોર અંધારી રાત્રિ જ છે આપણા મનથી તો 'આપ મુએ સારી ડૂબ ગઈ દુનિયા' એ સાચી વાત છે, પણ આને તો અંધારામા પણ ગોથા ખાવાનું જ છે

આખા સંસારનો ખ્યાલ કરો ઘોડાની જિંદગી જુઓ. એની પરાધીનતા વિચારો. આ તો થોડા માસ માટે જેલમા આવ્યા ત્યા વિચારમા પડી જઈએ છીએ. ઘોડાની શી દશા? એની પરાધીનતા કેટલી? એને અનેક વરસો થતા હશે, પણ એકે કામ એ સ્વાધીનતાથી નહિ કરી શકે મન ન હોય ત્યારે પણ જોડાવું પડશે અને ફરવાનો શોખ થાય ત્યારે ખીલે બંધાવું પડશે. એવી સર્વ નિર્યંચોની દશા છે અને કંપળ, ડાંસ, માખી, માંકડ એવા એવા ચાર વગરના જીવોના જીવનો કેવા છે? એ સર્વમા તું જઈને અહીં કોઈ મહાપુણ્યયોગે આવ્યો છે તે નારકીમા પરમાધામીની વેદના સહી છે, ત્યા ક્ષેત્રના

દુઃખો, ગરમી, ઠંડી અને અગ્નિની ભયંકર યાતનાઓ ખમી છે. અત્યારે તું એ સર્વ વિસરી ગયો છે, કારણ કે આ સંસારનો તેં કદી ખ્યાલ કર્યો નથી, વિચાર કર્યો નથી અને ખાલી માથાકૂટમાં પડી તને પ્રાપ્ત થયેલી અનેક સગવડોનો તું સદુપયોગ કરવાને બદલે એને વેડફી રહ્યો છે.

ખૂબ વિચાર કરવાનો આ સમય છે. આખા સંસારને સ્પષ્ટ સમજી લેવાની આ તક છે. એમાં જે સ્વાધીનતા તને મળી છે તેટલી પણ અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે તે વિચારી તેને બરાબર ઓળખ અને ઓળખીને તેના ઉપર ચાલ્યા જવાના માર્ગ શોધ. આ ભવમા મોક્ષે નહિ જઇ શકે તો પણ તારા વિકાસ(Evolution)ને સરસ ઝોક તો, જરૂર આપી શકીશ.

સંસારનો વિચાર કરતાં તારે આ વિકાસમાર્ગ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે કાંઇ નહિ તો તને સારો ઝોક આપવાથી પણ આ ફેરો સફળ થશે પ્રત્યેક પ્રાણી કર્માધીન છે, પણ ઝોક આપવા પૂરતો પુરુષાર્થ પ્રત્યેક જરૂર કરી શકે તેમ છે અને તે ખાસ કર્તવ્ય છે.

સમરાદિત્યના ભવો તેં વિચાર્યા હશે. ભુવનભાનુનું આખું ચરિત્ર મનનપૂર્વક વિચારી જજે. અનાથી મુનિએ પોતાને માથે કોઇ નાથ નથી એનું જે આબેહૂબ ચિત્ર શ્રેણિકરાજાને બતાવી આપ્યું છે તે વિચારી જજે અને છતાં તને સંસાર પર રાગ થતો હોય તો ભલે કરજે; પણ વિચારજે કે આ ચોરાશી લક્ષ યોનિમા અનેક વાર ફરી, અનેક રૂપો લઇ, અનેક નાટકો કરી અત્યારે તું અહીં આવ્યો છે અને હજુ પણ એવા જ ચક્રભ્રમણનો તને શોખ હોય તો તું તે કરી લેજે, કિન્તુ એટલું

ધ્યાનમાં રાખજે કે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અને ભવના કારણે આ આખો સંસાર દુઃખથી ભરેલો છે અને જો કે એનો આખો પ્રપંચ સમજવો મુશ્કેલ છે પણ અશક્ય નથી અને આવી તક અનંત કાળે કોઈક વાર જ હાથમાં આવે છે એ તક ગુમાવી બેસવી હોય તો કોઈ આડે આવનાર નથી અને આડે આવે તો તેનું તું માનનાર પણ નથી, પરંતુ અવસર ગયા પછીનો પસ્તાવો નકામો થશે અને તને કચવાટ થશો થશે. આવો અવસર ફરીને હાથ નહિ આવે એ ધ્યાન પર લેજે.

આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં તારે માથે થવામાં બાકી રહી નથી વેદના, ઉપાધિ, સંતાપ, રખડપટ્ટી અને મૃગતૃષ્ણા વિગેરે અનેક સ્થિતિઓમાં તું જઈ આવ્યો છે અને હજુ તે જ ગમતું હોય તો તારી મુનસફીની વાત છે; પણ તારે એક વાત યાદ રાખવાની છે કે તારે બદલે કોઈ સૂવાનું નથી અને તને ફરવાનો ઉમંગ હોય તો સ્થાનોનો પાર નથી એને માટે છવાયોનિ ચોરાશી લાખ છે એ સર્વ બજારમાં-નાટકના તખ્તા પર નવા નવા વેશ લેતો ફરજે અને ત્યાં માન, મદ, પ્રતિષ્ઠા મૂકી દઈ ફેરા માર્યા કરજે કે જેથી એ સર્વ સ્થાનકે તું જઈ આવ્યો છે તેનો અનુભવ તાજો થશે.

અહીંથી નીકળી જવા માગીશ તો પણ મોહરાજા એકદમ તને છોડે તેમ નથી તેના અનેક કામદારો અને પરિવારના માણસો એક અથવા બીજા આકારે તને સંસારમાંથી ખસવા દેશે નહિ. ખસ્યો હોઈશ તો ખેંચીને તને સંસારમાં લઈ આવશે અને ઉપર ઉપરનું સુખ બતાવી તને ઊંડા પાતાળમાં ફેંકી દેશે. ચેતન, સાવધ થા, હોશિયાર થા અને સંસારને બરાબર ઓળખ

આ સંસારનું ચિત્રપટ તારી પાસે સકારણ રજૂ કર્યું છે. **ભાવનાનું કાર્ય શું છે તે અત્ર એક વાર ફરી વખત કહેવાની છૂટ લેવાની આવશ્યકતા છે. भाव्यते भववैराग्यादिसमुत्पादनाय पुनः पुनर्मनसि स्मरणेनात्मा मोक्षाभिमुखी क्रियते यया सा भावना।** ભાવનાનું આ કાર્ય છે. સંસાર (ભવ) ઉપર વિરાગ ઉત્પન્ન કરવા માટે વારંવાર મનમાં જેનું સ્મરણ કરવામા આવે અને તે દ્વારા આત્માને મોક્ષ સન્મુખ જેનાથી કરવામાં આવે તે **ભાવના.** આ ભાવનાનું વર્ણન ખૂબ વિચારવા જેવું છે. મોક્ષ સન્મુખ થવું હોય તો સંસારને બરાબર ઓળખવા જેવો છે અને ઓળખીને એ વિચારણાને સન્મુખ રાખી વારવાર એનું સ્મરણ કરવા જેવું છે. એમાં પુનરાવર્તનના દોષની ચિંતા રાખવા જેવું નથી એ સંસાર सृ ધાતુ પરથી આવે છે. सृ (To spread) 'પાથરવું, વહેવું' એ એનો આશય છે. એ સંસારને તમે મોકળો મૂકો તો તેલનું ટીપું પાણીમાં પડતા જેમ ફેલાઈ જઇ અનેક લીલા-પીળાં કુંડાળાં કરી નાખે એવો આ સંસાર છે. એને માર્ગ આપ્યો કે એ તો ચારે તરફ પથરાઇ જઇ લાંબો ને લાંબો થવા માગશે આપણે સંસારને તપાસીએ તો પણ આપણને એ જ અનુભવ થશે એમાં શંકા જેવું નથી આ ભાવનામાં આખા સંસારનો, તેના જન્મ મરણનો, તેની અંદરની ઉપાધિઓ-આપત્તિઓ અને દુઃખનો વિશાળ નજરે વિચાર કરવાનો છે, સંબંધની વેલછા અને સ્વાર્થના સંઘટ્ટો સમજવા યોગ્ય છે અને ખાસ કરીને આ પ્રાણીની અત્યાર સુધીની રખડપટ્ટીનો ખૂબ ખ્યાલ કરવા યોગ્ય છે, અને એની આખી ચાવી તરીકે મોહરાજાને એના પરિવાર સાથે ખૂબ ઓળખી લેવાનો છે. બીજાં કર્મો ગૌણ છે, સર્વ

પોતાનો ભાવ ભજવે છે પણ મોહરાજા ખરેખર સર્વનો શત્રુ છે એને ઓળખી વારંવાર એના સંબંધી ચિંતવન કરતા વૈરાગ્ય-વિરાગ થયા વગર છૂટે તેમ નથી. આત્માને મોક્ષાભિમુખ કરવા માટે એ મહારાજાને ઓળખવાની બહુ જરૂર છે એને એના ખરા આકારમા ઓળખી લીધો એટલે સર્વ ભગવડો-રખડપાટીઓ અને દુઃખ-પીડા તથા વ્યાધિઓનો નાશ સ્વત સિદ્ધ છે

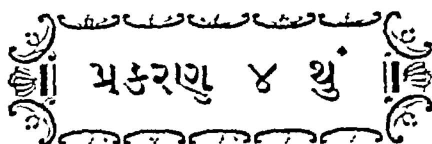
इति ससारभावना ३

૩ સકળચંદજીકૃત ત્રીજી સંસાર ભાવના

(રાગ-કેદારો)

સર્વ સંસારના ભાવ તુ, મન ધરી જીવ સંભાર રે,
તે મન તે પણ અનુભવ્યા હૃદયમા નેહ વિચાર રે સર્વ૦ ૧
સર્વ તનુમાં વસી નીસર્યો, તે લીધા સર્વ આહાર રે,
જાતિ ને યોનિ સવ અનુભવ્યા, અનુભવ્યા સર્વ આકાર રે. સર્વ૦ ૨
સર્વ સંયોગ તે અનુભવ્યા, અનુભવ્યા રોગ ને શોગ રે,
અનુભવ્યો સુખ દુઃખ કાળ તેં પણ મિલ્યો નવિ જિન યોગ રે સર્વ૦ ૩
સર્વ જન નાતરાં અનુભવ્યાં, પહેરિયા સર્વ શણગાર રે
પુદ્ગલા તે પરાવર્તીઆ, નવિ નમ્યા જિન અણગાર રે સર્વ૦ ૪
પાપના સુત પણ તે જણ્યાં, તે કર્યાં મેદના ધ્યાન રે,
પાપના દાન પણ તે દિયા, નવિ દિયા પાત્રમે દાન રે સર્વ૦ ૫
વેદ પણ તીન તે અનુભવ્યા, તે જણ્યા પગતણા વેદ રે,
સર્વ પાખંડ તે અનુભવ્યા, નિર્વ ન ભવેગ નિર્વેદ રે સર્વ૦ ૬
રાચમો જીવ મિથ્યામતિ, પણ હણ્યા ધર્મને કાજ રે,
કાજ કીધાં નવિ ધર્મના, રગમિયો પાપને કાજ રે સર્વ૦ ૭
કુગુરુની વાસના ડાકિણી તેણે દમ્યા જીવ અનંત રે,
નિર્દાં નવિ મુક્તિ-પથ ઓળખ્યો, તેણે દુવો નવિ ભવ અંત રે સર્વ૦ ૮

એકત્વ ભાવના

स्वागता

एक एव भगवानयमात्मा ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः ।
सर्वमन्यदुपकल्पितमेतद्व्याकुलीकरणमेव ममत्वम् ॥क० १॥

प्रबोधता

अबुधैः परभावलालसालसदज्ञानदशावशात्मभिः ।
परवस्तुषु हा स्वकीयता विषयावेशवशाद्धि कल्प्यते ॥ख० २॥
कृतिनां दयितेति चिन्तनं, परदारेषु यथा विपत्तये ।
विविधार्तिभयावहं तथा, परभावेषु ममत्वभावनम् ॥ग० ३॥
अधुना परभावसंवृतिं हर चेतः परितोऽवगुण्ठितम् ।
क्षणमात्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः स्पृशन्तु माम् ॥व० ४॥

अनुष्टुप्

एकतां समतोपेतामेनामात्मन् विभावय ।
लभस्व परमानन्दसम्पदं नमिराजवत् ॥ ङ० ५ ॥

क १ सरङ्ग. વિલાસી. उपकल्पित ઉપજાવી કાઢેલું. માનેલું. ઊભું કરેલું.
ख २ आलसत् લમી પડતા. कल्प्यते કર્મણિ પ્રયોગ છે. અબુધો વડે કલ્પાય છે એટલે અબુધો—અલ્પજ્ઞો—અપંડિતો કલ્પે છે.
ग ३ कृतिन् સમજુ. ડાહ્યો. આબરૂદાર. दयिता સ્ત્રી. પત્ની. आर्ति કદર્થના. પીડા. वहं પ્રાપક. લઇ આવનાર, નોતરનાર.

क १ આ આત્મા એક જ છે, અણુ છે, જ્ઞાન-દર્શનના તરંગોમાં વિલાસ કરનારો છે, એ સિવાય બીજું છે તે સર્વ મમત્વ માત્ર છે, કલ્પનાથી ઊભું કરેલું છે અથવા આગંતુક છે અને એને નકામું મુંઝવનારું જ છે

ग २ અહાહા! પરભવોની લાલસામાં લાગી પડવાને લીધે થયેલા અજ્ઞાન-મૂર્ખતાની દશાને વશ પડેલા અપંડિત પ્રાણીઓ ઇંદ્રિયના વિષયોએ કરેલા આવેશને તાબે થઈને પરવસ્તુમાં પોતાપણાની કલ્પના કરી લે છે

ग ३ સમજુ માણસને માટે પારકી સ્ત્રીના સંબંધમાં તે પોતાની પત્ની છે એવો વિચાર કરવો તે પણ જેમ (અનેક પ્રકારની) આપત્તિઓ (વહોરવાને) માટે થાય છે તેવી જ રીત પરભાવોમાં મારાપણાની બુદ્ધિ અનેક પ્રકારની પીડાઓ અને ભયને નોતરનાર છે

घ ४ ચારે તરફથી વીંટળાઈ રહેલા હે મન! પરભાવરૂપ આવરણને (પડદાને) દૂર છોડી દે; તું દૂર થા! જેથી આત્મવિચારરૂપ ચંદનવૃક્ષના પવનની ઊર્મિમાળાઓનો રસ ક્ષણવાર મને સ્પર્શ કરે.

ङ ५ આત્મન્! સમાનપણાની બુદ્ધિ સાથે એ એકતાને તું ભાવના કર અને નમિરાજાની પેઠે પરમાનંદપણાની સંપત્તિને પ્રાપ્ત કર

घ ४ સંવૃત્તિ મુખણુ પરિતઃ મારે નગ્ન દશન ક્ષણપાત્ર પાર્વોર્મિ પવનના તરંગ.

ङ ५ સમતા સમપણું એકાગ્રપણાથી ગર્વિતપણું ઉપેત સ્પ મહિન. તાં મિ. એનું વર્ણન દ્વારા કર્યું છે અને અહીંમાં ધરાવું છે તે એના ' નમિરાજ દર્શન છે નમિ રાજાનું નામ છે

गेयाष्टक

एकत्व भावना

विनय ! चिन्तय वस्तुतत्त्वं,
जगति निजमिह कस्य किम् ।
भवति मतिरिति यस्य हृदये,
दुरितमुदयति तस्य किम् ॥ विनय ! ॥ १ ॥

एक उत्पद्यते तनुमा-
नेक एव विपद्यते ।
एक एव हि कर्म चिनुते,
स एककः फलमश्नुते ॥ विनय ! ॥ २ ॥

यस्य यावान् परपरिग्रहो,
विविधममतावीवधः ।
जलधिविनिहितपोतयुक्त्या,
पतति तावदसावधः ॥ विनय ! ॥ ३ ॥

स्वस्वभावं मद्यमुदितो,
भुवि विलुप्य विचेष्टते ।
दृश्यतां परभावघटनात्,
पतति विलुठति जृम्भते ॥ विनय ! ॥ ४ ॥

અષ્ટકનો અર્થ—(એકત્વ ભાવના)

૧ વિનય ! તું વસ્તુઓનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ બરાબર ચિંતવ. એ આ દુનિયામાં કોઈ (પણ પ્રાણી) ની પોતાની કોઈ ચીજ છે ? એનું પોતાનું શું છે ? અને આવી બુદ્ધિ જેના હૃદયમાં થઈ આવે તેને કોઈ જાતના દુઃખો કે પાપો પ્રકટ થાય ખરાં ?

૨ આ સંસારી–શરીરધારી પ્રાણી એકલો (જ) ઉત્પન્ન થાય છે, એ એકલો જ મરણ પામે છે, એ એકલો જ કર્મને બાંધે છે–એકઠા કરે છે (અને તેવી જ રીતે) તે એકલો જ (એના–કર્મોના) ફળોને ભોગવે છે

૩ જુદા જુદા પ્રકારની મમતાઓથી ભારે થયેલા પ્રાણીને જેટલો જેટલો પર (વસ્તુઓનો) પરિગ્રહ હોય છે તેટલો દુનિયામાં મૂકેલા વહાણની ઘટના પ્રમાણે તે નીચો જાય છે–નીચો પડે છે

૪ મદિરાના ઘેનની લહેરમાં પડેલો માણસ પોતાનો કુદરતી સ્વભાવ છોડી દઈને–વિસરી જઈને જમીન પર આળોટીને વિચિત્ર ચેષ્ટા–આળાઓ કરે છે તે જુઓ. એ પરભાવની ઘટનાથી પડે છે, લોટે છે અને બગાસાં ખાય છે (પ્રાણી પણ પરભાવ ઘટનાને લઈને પાતને પામે છે, રખડપાટે ચડે છે અને વદન શૂન્ય મનનો–વિચાર વગરનો થઈ જાય છે)

---

* આ પદનો રાગ બહુ પ્રચલિત છે 'હો સુણ આતમા ! મન પડ મેલ્યિજે મારી માવાના રે ' એમાં જ (રેગ કરવાથી બરાબર લય આવે છે રામ રાગ રામ પરમ, ખમ ગ્રીંન શાદુહાર દે.' એ આખું લય એને બરાબર બંધ બેસે છે

पश्य काञ्चनमितरपुद्गल-
मिलितमञ्चति कां दशाम् ।
केवलस्य तु तस्य रूपं,
विदितमेव भवादृशाम् ॥ विनय ! ॥ ५ ॥

एवमात्मनि कर्मवशतो,
भवति रूपमनेकधा ।
कर्ममलरहिते तु भगवति
भासते काञ्चनविधा ॥ विनय ! ॥ ६ ॥

ज्ञानदर्शनचरणपर्यव-
परिवृतः परमेश्वरः ।
एक एवानुभवसदने,
स रमतामविनश्वरः ॥ विनय ! ॥ ७ ॥

रुचिरसमतामृतरसं क्षण-
मुदितमास्वादय मुदा ।
विनय ! विषयातीतसुखरस-
रतिरुदञ्चतु ते सदा ॥ विनय ! ॥ ८ ॥

૫ જો ! બીજા પદાર્થો સાથે મેળવણી કરવામા આવેલી સોનાની કેવી દશા થાય છે ? અને તે જ્યારે તદ્દન ચોખ્ખુ હોય ત્યારે તેનુ રૂપ કેવું હોય છે એ તો તમારા જોવાના જાણવામા છે જ

૬ એ જ પ્રમાણે આત્મા જ્યારે કર્મને વશ પડે છે ત્યારે તેના અનેક પ્રકારના રૂપો થાય છે, પણ જ્યારે એ મહાપ્રભુ કર્મ-મળ રહિત હોય છે ત્યારે એ શુદ્ધ કાચન-સોના જેવો પ્રકાશ કરે છે

૭ તે પરમેશ્વર (પરમાત્મા) સદા શાશ્વત અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પર્યાયથી પરિવૃત્ત (ઘેરાયેલા) છે અને તે એક જ છે એવા પરમાત્મા (માગ) અનુભવ-મંદિરમા રમો.

૮ મનોહર સમતા-સુધાનો રસ જે તારામા અચાનક જાગી ઊઠ્યો છે તેને જરા ક્ષણેકવાર (થોડો વખત-થોડી મિનિટ) અત્યંત આનંદપૂર્વક ચાખી લે (જેથી) હે વિનય ! વિષયથી અતિ આગળ વધી ગયેલ (વિષયાતીત) સુખના રસમા તને સદાને માટે આનંદ-પ્રેમ જાગો અને વધો.

નોટ—

૧ निजम् પોતાની એ कस्य ને લાગે છે. दुरित પાપ, દુઃખ. उदयति ઊઠે, થાય, પ્રકટે

૨ तनुमान् શરીરધારી. અપેક્ષિત વચન છે. (વિવેચન જુઓ). एककः એકલો જ. अश्नुते ખાય છે, ભોગવે છે.

૩ यावान् જેટલો. वीवधः ભારવાળો. युक्ति ઘટના. પ્રમાણે. तावद् તેટલો. अधो अधः ને નીચે

૪ मद्यमुदित દારૂની લહેરમાં રાજી થયેલો विलुप्य છુપાવીને. ગુમાવીને. पतति શ્લેષ (૧) દારૂડીઓ પડે છે, (૨) પ્રાણીનો અધઃપાત થાય છે. विलुठति શ્લેષ (૧) દારૂડીઓ લોટે છે. (૨) પ્રાણી ભવોભવમા લેટ્યો જાય છે.

जृंभते શ્લેષઃ (૧) દારૂડીઓ બગાસા ખાય છે; (૨) પ્રાણી શૂન્ય મનનો થઇ જાય છે.

૫ मिलित ભેળસેળ કરેલુ પ્રથમ માટી સાથે મળેલું, પછી ત્રાબુ આદિ ધાતુ નાખેલુ. दशां અહીં વિરૂપપણું केवल એના ચોખ્ખા રૂપમા.

૬ कर्ममलरहिते આ સતિ સપ્તમીનો પ્રયોગ છે.

૭ पर्यव પર્યાય પ્રકાર अविनश्वरः શાશ્વત.

૮ रुचिर મનોહર. મધુર. अमृत (રોગને હરી લે તેવું) અમૃત–સુધા उदित આવિર્ભાવને પામેલ. જાગૃત થયેલ. क्षणम् જરા વખત એનો સંબંધ આસ્વાદ્ય સાથે છે. आस्वाद्य આ એટલે જરા ચાખ જરા ચાટી જો.

मुदा (નવીન પ્રાપ્તિનો) ઉત્સાહ—આનંદપૂર્વક. विषयातीतः વિષયથી આગળ વધેલું. વિષયસુખોથી વધારે એને ભૂલાવી દે તેવુ रति પ્રીતિ. उदञ्चतु વૃદ્ધિ પામે જાગે.

એકત્વ ભાવના—

(૪૧) ભાવનાની વિચારણાને અંગે એક હકીકત ચાલુ આત્મા ધ્યાનમાં રાખી કરવી ઉચિત જણાય છે. એમ પુનરાવર્તન જરૂર આવવાનું જ છે એનું કારણ એ છે કે એ પ્રત્યેક ભાવનાનો વિષય પરસ્પર મિશ્રિત છે. અનિત્ય ભાવનાના વિચારો અશરણ ભાવનામાં જરૂર આવે, કારણ કે અનિત્ય ભાવનામાં સાંસારિક સંબંધો અને વસ્તુની જ અનિત્યતા બતાવવાની હોય છે. એ જ પ્રમાણે એકત્વ અને અન્યત્વ ભાવના આત્માને અંગે એક જ જાતની પણ સહજ તફાવતવાળી પ્રશ્ન ચર્ચા કરનાર છે. આ ભાવનામાં આત્માની એકતાની ભાવના છે, કારણ કે તેના સિવાય સર્વ સંબંધો અને વસ્તુઓ અન્ય છે તે જ આત્માને પરાયાનું અનિત્યપણું વિચારવાનું છે. આ રીતે વિચાર અને વિષયોનું પુનરાવર્તન અનિવાર્ય છે. બનતા સુધી તે દૂર કરવા પ્રયત્ન થયો છે, છતાં પ્રસંગ, ઉદ્દેશ અને આનુપૂર્વી (ક્રમ-ઉચ્ચાર)માં પુનરાવર્તન હોય જણાતાં નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. એકત્વ ભાવનામાં કેન્દ્રસ્થ વિચાર એ છે કે આ પ્રાણી આ માની નજરે એકલો જ છે, સ્વતંત્ર છે, એકલો આવ્યો છે અને એકલો જવાનો છે અને પોતાના કર્મોનો સ્વતંત્ર કર્તા, હર્તા અને ભોક્તા છે. એ ભાવનાને અંગે ખાસ થતી વિચારણામાં હવે ઊતરી જઈએ.

સોનું જ્યારે ખાણમાં હોય ત્યારે તે માટી સાથે મળેલું હોય છે, છતાં તે વખતે પણ એનામાં શુદ્ધ સુવર્ણત્વ તો જરૂર રહેલું

છે અને છતાં એ સ્થિતિમાં કોઇ એને જુએ તો એ સોનું છે એમ માનવાની પણ ના પાડે.

આત્માની પણ એ જ દશા છે. એની શુદ્ધ કરેલી–થયેલી દશામાં એ કચરા–મેલ વગરનો છે, જાતે તદ્દન શુદ્ધ છે અને અનેક વિશિષ્ટ ગુણોથી ભરેલો છે. જેમ સોનાનું કંચનત્વ ખાણમાં હોય ત્યારે માટીથી ઘેરાઇ ગયેલું હોય છે તેમ છતાં તે તેનામાં છે, તેવી જ રીતે આત્મા ગમે તેટલો ખરડાયલો હોય છતાં તે વખતે પણ તેના અંતરમાં–તેનામાં શુદ્ધ આત્મભાવ જરૂર રહેલો છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે.

આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે તે તો સાબિત કરવાની જરૂર રહેતી નથી. મૃત દેહમાં પાંચે ઇંદ્રિયો હોય છતાં તે તદ્દન હાલ્યાચાલ્યા વગર પડી રહે છે. એને જે અંદરથી ચલાવનાર હતો તે નીકળી ગયો છે. ' આ મારું શરીર છે ' એમ કહેવાથી શરીર જ્ઞેય થાય છે અને જ્ઞેય કરતાં જ્ઞાતા જુદો હોવો જ જોઇએ જ્ઞાતા અને જ્ઞેય કદી એક હોઇ શકતા નથી. આવો આત્મા સંસારમાં રહી સારાં–ખરાબ કર્મો કરે છે તેના સંસ્કારો પોતાની આસપાસ એકઠા કરતો જાય છે. તેને કર્મ કહેવામાં આવે છે. એ કર્મથી આવૃત હોય ત્યારે સોના અને માટીના સંબંધ જેવો તેનો સંબંધ થઇ જાય છે. અહીં યાદ રાખવાની બે હકીકત છે. સોનું અને માટી જુદા હોવા છતાં બન્ને સાથે હોય ત્યારે વિરૂપ આકાર સોનાને જરૂર મળે છે. એ એક વાત થઇ અને બીજી વાત એ છે કે તે વખતે પણ સત્તાગતે સોનામાં સોનાપણું જરૂર છે, એ સોનાપણું પ્રકટ કરવાના સર્વ પ્રયાસ છે. આત્મા માટે પણ તેમ જ છે. એ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય એટલે આત્માની મિથ્યા વાસનાઓ જાય છે, રખડપાટો જાય

છે, ઉપાધિઓ જાય છે અને એનું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ શુદ્ધ કાચન જેવું પ્રકટ થાય છે આ એકત્વ ભાવનામાં આપણે આત્માને આ બન્ને પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં જોયું અને તેનો સાચો આકાર કયો છે ? તેનું સાચું સ્થાન કયાં છે ? અને અત્યારે તેની કેવી વિકૃત દશા થઇ ગઇ છે ? એ વાત બતાવીને એની સાચી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા તરફ પણ આડકતરી રીતે ધ્યાન આપણું

આત્મા કર્મથી ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે એ બહુ વિચિત્ર પ્રકારના આકારો ધારણ કરે છે સોનું ખાણમાંથી નીકળે ત્યારે જોયું હોય તો એ તદ્દન માટી જ લાગે. એને લોકભાષામાં 'તેજમતુરી[1]' કહે છે તે વખતે તો કોઇ ખરો પરીક્ષક હોય તે જ તેને સોનું લખે, બાકી અન્ય તો એને માટી જ કહે. આત્માની પણ એ જ દશા વર્તે છે એ સંસારમાં ભટકતો હોય અને નવા નવા વેશ ધારણ કરતો હોય ત્યારે એ અનંત ગુણોનો ધણી હશે એમ તો માત્ર પરીક્ષક હોય તે જ કહી શકે છે બાકી સામાન્ય રીતે તો તેની એવી દશા થઇ ગઇ હોય છે કે કેટલાક તો એના ગુણોની વાત તો શું ? પણ એનું 'આત્મત્વ' પણ સ્વીકારવા ના પાડે છે હલકી વસ્તુનો સબંધ જ એવો હોય છે એ એના સંસર્ગમાં આવનારને એવો તો ફેરવી નાખે છે કે એના મૂળ સ્વરૂપને પણ ભૂલાવી દે છે અને એનું વ્યક્તિત્વ લગભગ ખલાસ કરી નાખે છે પૂરની સ્થિતિમાં જોઇ લો.

પણ એ સર્વની વચ્ચે આત્મા અત્યારે આવી પડેલો છે એના અસલ સ્વરૂપે એનામાં જે ગુણો હોય છે તે એનો મૂળ સ્વભાવ છે (સોનું સો ટચનું હોય ત્યારે એનામાં સુવર્ણત્વ, પીળો

1 તેજમતુરી એ એક જાતની માટી છે તેનું અમુક પ્રયોગવડે સુવર્ણ બની શકે છે

રંગ, મૃદુતા, સ્વચ્છતા, પ્રકાશમયતા, ચીકટતા વિગેરે હોય છે.) એ જ્યારે પરવસ્તુ સાથે મળેલો હોય ત્યારે એના અનેક વિકારી પ્રાદુર્ભાવો થાય છે, તેને 'વિભાવો' કહેવામાં આવે છે. આત્માના સહભાવી ધર્મો એની સાથે હમેશાં રહેનારા હોય છે તેને 'ગુણ' કહેવામાં આવે છે અને પરવસ્તુના સંબંધથી એના વિકારવાળા આવિર્ભાવો થાય છે તેને 'પર્યાય' કહેવામાં આવે છે. ગુણ ફરતા નથી, પણ દબાઈ–અવરાઇ–કચરાઈ જાય છે; પરંતુ એનામાં પ્રકટ થવાની ભારે સત્તા છે. પર્યાયો નિરંતર ફર્યા જ કરે છે અને પ્રાદુર્ભાવને માટે પરવસ્તુઓ–બહારની વસ્તુઓ ઉપર આધાર રાખે છે.

ગુણ અને પર્યાયની આ હકીકત ધ્યાનમાં રહેશે તો આખા સંસારનો ગુંચવાઇ જતો કોયડો એકદમ ખુલ્લો થઇ જશે અનંત શક્તિવાળા સિંહથી વધારે સામર્થ્યવાળો આત્મા અત્યારે પાંજરામાં પડી ગયો છે, અને તેથી તેની શક્તિ સર્વ કુંઠિત થઇ ગઈ છે, પણ અંદર શક્તિ ભરેલી છે. એને એની શક્તિનું ભાન થવું જોઇએ અને એ શક્તિ પ્રકટ કરવાના રસ્તા છે, એ એને જણાવવું જોઇએ વિકૃત દશામાં તો તે તદ્દન પરાધીન થઇ ગયો છે અને જન્મથી પાંજરે પડેલો હોવાને કારણે એણે આકાશની સ્વતંત્ર હવા પાંજરે પડેલા પખીની પેઠે ખાધી નથી. આ સર્વ બતાવવા માટે એકત્વ ભાવના છે. એ ભાવના વિચારતા એ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ઓળખી જાય તો પછી એને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો એ પોતે શોધી શકે તેમ છે આપણે આ એકત્વ ભાવ વિચારીએ. વિચારનાર એ પોતે છે, પણ એની દશા ઘણે અંશે પરાધીન થયેલી છે એણે દારૂ પીધો છે અથવા એને કોઈએ દારૂ પાયો છે. આવી ગૂંચવણવાળી સ્થિતિમા એ મૂળ સ્વરૂપે કોણ છે અને આજુબાજુ નિંદણ (નકામા છોડવા)

કેટલુ વ્યાપી ગયુ છે અને એના પર હુમલો કેટલો ચડી ગયો છે તે સર્વનુ ક્રમિક પૃથક્કરણ અને બનતુ પર્યાલોચન કરીએ.

મૂળ સ્વરૂપે જોઈએ તો પ્રત્યેક આત્મા એક સરખો છે એ તદ્દન સ્વતંત્ર સ્વાધીન વ્યક્તિ છે અનુભવ કરવાથી, વિચાર કરવાથી, ચર્ચા કરવાથી અને એને બરાબર સમજવાથી એ તદ્દન સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છે એમ જણાઈ આવે તેમ છે

પ્રત્યેક આત્માનુ વ્યક્તિત્વ ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે એની મૂળ કે વિકારવાળી દશામાં તેનુ વ્યક્તિત્વ કદી જતુ રહેતુ નથી અને મોક્ષમાં સર્વ કર્મથી વિમુક્ત થઈ જાય ત્યા પણ એનુ વ્યક્તિત્વ રહે છે, તેથી આત્મા એક જ છે એમ ભાર મૂકીને અત્ર કહેવામા આવ્યુ છે અને તે પ્રત્યેક આત્માને લાગુ પડે છે આખા વિશ્વનો એક આત્મા છે એ વાત ન્યાયની કોઈ પણ કોટિથી બંધબેસતી નથી, પરંતુ એ બાબતમા ચર્ચા કરવા જતા વિષયાંતર થઈ જાય તેથી વસ્તુસ્વરૂપ બતાવી આગળ વધીએ.

એ આત્મા પોતે જ ભગવાન્ છે—પ્રભુ છે—માલેક છે—સર્વ સત્તાધિકારી છે અને તદ્દન સ્વાધીન છે એની વિકૃત દશામા એ પોતાના કર્મોનો કરનાર અને તેનો ભોક્તા હોઈને તે ફુલ માલેક છે અને એની મૂળ દશામા અનંત ગુણોનો અધિકારી હોઈ આદર્શની નજરે પ્રભુ છે ભગ શબ્દના અનેક અર્થ છે પણ ટૂકામા કહીએ તો એ સર્વ ઋદ્ધિવાન્ છે

એ આત્મા જ્ઞાન દર્શનના તરંગોમા વિલાસ કરનાર છે જ્ઞાન એટલે વસ્તુનો વિશેષ બોધ. દર્શન એટલે સામાન્ય બોધ. આ માણસ છે એમ બોધ થાય—જણાય તે દર્શન[1] કહેવાય. તે

૧. દર્શનમાં આ કરતાં પણ અવ્યક્ત બોધ થાય છે

દેવદત્ત છે, અમુક નગરનો રહેનાર છે વિગેરે વિશેષ બોધ થાય તે જ્ઞાન કહેવાય છે. આ જ્ઞાન અને દર્શન આત્માના મૂળ ગુણો છે. એના સહભાવી ધર્મો છે. માત્ર એના પર આવરણ આવી ગયેલ હોઇ એનો બોધ ઓછો થયેલ છે દીવા ફરતું કપડું રાખીએ તો પ્રકાશ ઓછો થાય, પણ અંદર પ્રકાશ તો છે જ. એ રીતે જ્ઞાન–દર્શન અંદર મૂળ સ્વભાવે એનામાં ભરેલાં છે અને એના તરંગોમાં વિલાસ કરવો એટલે કે દેખવું અને જાણવું એ એનો ખાસ ગુણ છે, એ એનું લક્ષણ છે અને સર્વકાળે સર્વદા એ એની સાથે રહેનાર ધર્મ હોઇ એ એના તરંગમાં સર્વદા ઓછો–વધતો મહાલતો જ હોય છે.

આવો આત્મા છે. એ એકલો જ છે (વ્યક્તિત્વવાળો છે) એ પોતાની જાતનો માલેક છે અને એ જ્ઞાન–દર્શનના તરંગોમા વિહાર કરનારો છે. એની અસલ સ્થિતિમાં એ સર્વ વસ્તુ. સર્વ ભાવો અને સર્વ હકીકતને દેખનાર અને જાણનાર છે, આવો આત્મા એના અસલ સ્વરૂપમા છે. ભગવાન એ પોતે છે, એ વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે એને પોતાની સાચી સ્થિતિ હજુ પ્રાપ્ત કરવાની છે, પણ એ એની પોતાની સ્થિતિ હોઇ જે જેનુ હોય અથવા પ્રયાસસિદ્ધ હોય તે તેનુ જ કહેવાય એ અપેક્ષાએ એને પોતાને જ ભગવાન કહેવામાં આવ્યો છે. એ એનું ભગવાન-પણું એના ધ્યાનમાં રહે તે ખાતર તે કોઇ ભગવાનને આદર્શ તરીકે નમતો હોય તો તેને આ એના પ્રયાસપ્રાપ્તવ્ય મૂળ ગુણ સાથે વિરોધ આવતો નથી. વાત એ છે કે એ પોતે જ ભગવાન છે અને મહેનત કરે તો પૂજ્ય (ભગવાન) થઇ શકે તેમ છે.

ત્યારે અત્યારે તો એ રગદોળાય છે, રખડે છે, ચક્કરમાં પડી ગયેલ છે અને ક્યાંનો ક્યાં ઊંડો ઊતરી ગયો છે એ સર્વ શું ?

અને એનો ખુલાસો શો ? એનો જવાબ આપતા સુજ્ઞ વિચારકો કહે છે કે જ્ઞાનદર્શનના તરગમા વિલાસ કરનાર આત્માને તો જ્ઞાનદર્શનની જ વાતો હોય, તેને બદલે અત્યારે શુ થઈ ગયુ છે?

આપણે સસારભાવનામા અનેક પ્રસગો જોયા તે પ્રમાણે આ પ્રાણી અનેક નાટકો કર્યા જ કરે છે જે જેલમા પરિચયના આ અક્ષરો લખાયા છે ત્યા આખા મુલકના ભયકર ગુનેગારોને રાખવામા આવે છે ૨૫ વર્ષ તેમ જ ૧૮ વર્ષની કેદવાળા, પાચ સાત વખત જેલમા આવેલા અનેક છે અને જો કે અમને તેમનાથી અલગ રાખવામા આવે છે છતા, તેમની જે વાતો સીધી કે આડકતરી રીતે પ્રસગોપાત જાણી તે પરથી મનુષ્યો કેટલા પાપમા ઊતરી જાય છે તેનો ખ્યાલ આવ્યો. ખૂન, છેતર પીંડી, બળાત્કાર, વિશ્વાસઘાત, ચોરી અને તેવા બીજા અનેક ગુનાઓ કરાય છે અને તે કરનારને પણ આત્મા છે!

તેનો આત્મા—તે પ્રત્યેકનો આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે ઉપર વર્ણવ્યો તેવો છે ત્યારે આ સર્વ રમતો દેખાય છે તે શી? આવી ક્યાથી? એનો જવાબ એક જ છે અને તે ચોથી તથા પાચમી ભાવનામાથી શોધી લેવાનો છે આત્મા પોતે તો એકલો જ છે, એક જ છે, જ્ઞાનદર્શનના તરગમા રમનાર છે અને જાતે પોતે પ્રભુ છે, મહાન્ છે, સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપ છે

તદુપરાત જે સર્વ દેખાય છે, જે આખી રમત મડાયલી છે અને જેના બધનથી બધાઈ આખી રમત માડેલી દેખાય છે તે આખી મમત્વ છે, ખોટી મમતા છે, વિનાકારણ છાતી ઉપર વળગાડેલ પથ્થર જેવી એ વાત છે

સચેતન અચેતન કુલ પદાર્થો અને આપો પોતાના આત્મા

સિવાયના પર હોઇ તે મમતામાંથી જાગે છે. એ સર્વની પાછળ મમતા બેઠેલી છે અને એ સર્વને પ્રેરનારી એ જ રાક્ષસી છે. એ સર્વ મમત્વ ખાલી કલ્પનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રાણીને પોતાને વશ કરી લે છે અને વશ કરીને ન અટકતાં આત્માને આકુળવ્યાકુળ કરી મૂકે છે, બાવરો બનાવી દે છે, લગભગ ગાંડા જેવો બનાવી દે છે.

કલ્પના કેટલું કામ કરે છે તે જાણવા જેવું છે. આપણા સ્નેહીઓનો પત્ર ન આવે ત્યાં કેટલી કલ્પના ઊભી કરી દઇએ છીએ ? કલ્પનાનાં ચિત્રોનો અનુભવ જેલમાં ખૂબ થાય છે, કારણ કે B કલાસમાં એક મહિને એક પત્ર મળે છે વાત એ છે કે આપણે કલ્પના કરી આખો સંસાર ઊભો કરીએ છીએ અને પછી તેમાં ગૂંચવાઇ–અટવાઇ જઇએ છીએ અને એ જ મમતા આત્માને તદ્દન બાવરો બનાવી મૂકે છે. એ (આત્મા) પછી શું કરે છે અને શાને સારુ કરે છે એ સર્વ વિસરી જાય છે અને નકામા આંટા મારે છે, અર્થવગરની ખટપટો કરે છે, પરિણામવગરની દૂરદેશીઓ કરે છે અને ઠેકાણાવગરની યોજનાઓ ઘડે છે, દુનિયામાં વહેવાર કે ડહાપણવાળો ગણાવા માટે ખોટું ડોળાણ કરે છે

એને મોહરાજા સાથે એવો તો સંબંધ બંધાઇ ગયો છે કે તે પોતાનું ન હોય તેને પોતાનું માની, અનિત્યમાં નિત્યપણાની બુદ્ધિ કરી પાસા ખેલ્યો જાય છે, જીતે તો વધતો જાય છે અને હારે તો બેવડું ખેલે છે અને એમ ને એમ તણાતો જ જાય છે. જેને વેદાંતીઓ ‘ માયાવાદ ’ કહે છે તે માન્યતાથી ઊભી કરેલ સૃષ્ટિ છે. એ માયા એ જ મમતા છે એમ એક

રીતે કહી શકાય મમતા કર્મજન્ય, વિકૃત, અધ પાત કર નારી આત્માની વિકારદશામા પરભાવ સાથેના સબધને લઈને થયેલી દશા છે અને એને બરાબર ઓળખતાં આત્માની વિભાવદશા અને ત્યાના તેના દરયો બરાબર દેખાય તેમ છે એ આવી મમતાને લઈને કલ્પનાઓ કરે છે અને નકામો આકુળવ્યાકુળ થઈ ભટક્યા કરે છે, ફરી ફરીને ઠામ બેસતો નથી. એ એની મૂળદશા નથી, પણ ખાલી મમતા છે અને કર્મસબધથી થયેલી વિકાર દશા છે પરાધીન થયેલ, વ્યાકુળ થઈ ગયેલા આત્માને આ કલ્પનાથી ઊભી કરેલી પરિસ્થિતિ બધનમાં પાડે છે, પણ એ એનો મૂળ સ્વભાવ નથી એ કર્મના સબધથી પોતાને ભૂલી ગયો છે અને ખોટા નામે ઓળખાય છે તે કેમ થાય છે તે જુઓ.

(ઘ ૨.) આત્મા ખરેખર અત્યારે કલ્પનાની જાળમા ગૂચવાઈ ગયો છે, એને મોહરાજાએ એવો તો નચો કરાવ્યો છે કે એ રાગને વશ પડી પાચે ઇદ્રિયોના વિષયો તરફ દરો જાય છે, એ પોતાનુ પ્રભુત્વ વિસરી જાય છે અને પરભાવમા પડી જઈ પોતાની જાતને ખોઈ બેસે છે અથવા ગૂચવી નાખે છે

આત્માથી વ્યતિરિક્ત સર્વ પરભાવ છે, છતા આ પ્રાણી શરીરને, ઘરને, પુત્ર, સ્ત્રી વિગેરે સબધીને, પ્રમધાને પોતાના માને છે, ઇદ્રિયના ભોગો ભોગવવા એ પોતાનો વિલાસ માને છે, પરિગ્રહ એકઠો કરવો એ પોતાની હિકમત માને છે, અભિમાન કરવામા સ્વમાન સમજે છે, ક્રોધ કરવામા શૂરવીરાઈ ગણે છે, કપટ-દભ કરવામાં ચાતુર્ય માને છે, ઠઠ્ઠા-મશ્કરી કર વામા આનદ માને છે અને એવી રીતે એ અનેક પ્રકારના પરભાવમાં લલચાઈ જાય છે

આ પરભાવની લાલસા–સ્પૃહા એટલી આકરી હોય છે કે એમાં પ્રાણી લપસી પડે છે અને તેને લઈને પોતાની વસ્તુ કઈ છે તેનું જ્ઞાન વિસારી, મહાઅજ્ઞાનદશાને પામી, ન કરવાનું કરી બેસે છે, ન બોલવાનું બોલે છે અને ન વિચારવાનું વિચારે છે.

આવી સ્થિતિમાં અજ્ઞાનદશામાં પડેલો તે જાણકાર છતાં અબુધ–મૂર્ખ બનેલો પરભાવ દશામાં આથડતો આત્મા વિપ· યના આવેશમા પારકી વસ્તુમાં પોતાપણાનો–તે વસ્તુ આદિ પોતાની હોવાનો આરોપ કરે છે અને પછી તેની સાથે એવો ઓતપ્રોત થઇ જાય છે કે જાણે પરવસ્તુમય જ તે હોય તેવો દેખાય છે એનો શરીર સાથેનો સંબંધ અને એના સુખદુઃખ વખતે તેના મનમા થતી સ્થિતિ, એ પરભાવમાં કેટલો રમણ કરે છે તે બતાવી આપે છે. આ સર્વ બાબત પરવસ્તુમા પોતાપણાની કલ્પનાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને એ મમત્વ બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન કરેલી કલ્પના સિવાય બીજું કાંઈ નથી. આની આખી માન્યતા તદ્દન ખોટા પાયા પર–પરવશતાથી થયેલી છે અને તેવી કલ્પના તેને હોવાથી તે ખરેખર અબુધ જ છે એને આત્મસાન નથી તેથી તે ગમે તેટલું જાણતો હોય તો પણ અજ્ઞ જ છે.

(ग ૩.) દુનિયાદારી સમજનાર સમજુ માણસ પારકી સ્ત્રીને અંગે તે પોતાની છે એવો વિચાર કરે તે પણ વિપત્તિ માટે થાય છે. પરસ્ત્રી સાથેનો સંબંધ તો અનેક ઉપાધિ લાવે છે, એના પતિ કે અન્ય સગાઓ સાથે વૈર થાય છે અને રાજ્યદંડ– સજા થાય છે; પણ આવા પ્રકારનો વિચાર કરવો એ પણ અનેક પ્રકારની આપત્તિઓનું કારણ બને છે. પરસ્ત્રીના વિચારમાં પડ્યો એટલે એને મનની શાંતિ રહેતી નથી, એને અનેક

કાવાદાવા કરવા પડે છે અને પછી માનસિક પાપની હદ રહેતી નથી પરદારાલંપટ માણસનું મન સ્થિર રહેતું નથી, એની એક પણ યોજના સાંગોપાંગ હોતી નથી અને પાર ઊતરવાના માર્ગોથી એ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે એક આપત્તિ અનેક ઉપાધિઓનો પ્રાદુર્ભાવ કરે છે અને પ્રાણીને એની ભૂમિકા પરથી નીચે ઉતારી મૂકી ભ્રષ્ટ કરે છે ગંગા સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ પછી કેટલી નીચે ઊતરી એનું દૃષ્ટાન્ત જાણીતું છે (એ સંબંધમાં ભર્તૃહરિનો શ્લોક જાણીતો છે)

આવી રીતે પરભાવમાં મમત્વ કરવો-પરવસ્તુને પોતાની માનવી, પરભાવમાં સ્વાત્મબુદ્ધિ કરવી એ અનેક પ્રકારની પીડા અને ભયને પ્રાપ્ત કરી આપે છે જ્યાં પોતાનું કાંઈ નથી, રહેવાનું નથી, સાથે આવવાનું નથી, તેને પોતાના માની તેની ખાતર મમત્વબુદ્ધિએ અધ પાત થાય ત્યારે પછી તેના પરિણામો જરૂર ચાખવા પડે તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી આ આખો સંસાર મમત્વ ઉપર મંડાયો છે અને એ મમત્વ પરવસ્તુઓમાં છે એટલે એ સંબંધ અનેક પ્રકારની પીડાનું કારણ થાય તે તેનું અનિવાર્ય પરિણામ છે અને જયોને માટે તો પછી સવાલ જ શો રહે ? એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા પ્રાણી હારયાપાર જાય છે, મૂર્ખની ખુશામત કરે છે, સાચું-ખોટું કહે છે અને પછી પરિણામે કેવા કેવા દુઃખો સહે છે તે હવે નવું જણાવવાનું રહેતું નથી અને ભવ તો પરભાવમાં ભરેલો જ છે એક વસ્તુ લેવા જતાં અને પછી એને માટે યોજનાઓ ઘડતાં અને તેનો અમલ કરતાં પ્રાણી કેટલો પરવશ બની જાય છે અને કેવા જોખમો ખેડે છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે

આવી રીતે મમત્વભાવ વિવિધ પ્રકારની પીડા અને દુઃખ કરનાર અને તેને વહોરનાર-લાવી આપનાર હોઇ પરભાવને બરાબર ઓળખવાની જરૂર છે. આત્માને એના મૂળ સ્વરૂપે એની સાથે કાંઇ લેવાદેવા નથી. એ તો પારકાને વશ પડી પોતાની જાતને ભૂલી જઇ નકામો ફસાય છે અને હાથે કરીને ઉપાધિ અને ભયને નોતરાં આપે છે. પરભાવરમણુતાની આ સ્થિતિ છે! અને આ પ્રાણી અત્યારે તો તેને આંગણે ઊભો છે અને તેમાં એવો લુબ્ધ થઇ ગયો છે કે એ પોતાની જાતને ઓળખે છે કે નહિ એ પણ વિવાદગ્રસ્ત સવાલ થઇ પડેલ છે.

સમજુ હોવા છતાં આવી રીતે પરભાવમાં રમણ કરવાની ટેવ પડી ગયેલા અને એ રીતે માર્ગભ્રષ્ટ થયેલા આત્માને હવે જરા પ્રેમપૂર્વક મનાવે છે, તેની પાસે ખોળો પાથરી તેને માર્ગ પર આવવા વિજ્ઞપ્તિ કરે છે. આ વિજ્ઞપ્તિ કરનાર કોણ? અને કોની પાસે કરે છે? એ શોધી કાઢવામાં આવે તો આત્માનો એકત્વભાવ સમજાય. એ કાર્ય આપણે વિચારકની બુદ્ધિ-શક્તિ પર છોડશું

(ઘ ૪.) અત્યારે હે ચેતન! તને ઘણી સગવડો મળી છે. મનુષ્યભવ અત્યંત મુશ્કેલીએ મળે છે તે તો જાણીતી વાત છે, પણ આત્મસન્મુખ બુદ્ધિ, સદ્વિચારસામગ્રી, શુદ્ધ-સાચા તત્ત્વની ઓળખાણ વિગેરે સગવડો મળવી તે તો તેથી પણ વધારે મુશ્કેલ છે. નિરોગી શરીર, રીતસરની ધનસંપત્તિ, વડિલવર્ગની શિરછત્રતા, પુત્રોની વિપુળતા, અભ્યાસની સગવડ, પૃથક્કરણ કરવાની સમુચિત આવડત વિગેરે વિગેરે અનેક સગવડો તને મળી છે, ખાસ કરીને વસ્તુસ્વરૂપને બતાવે તેવા તત્ત્વજ્ઞાનમાં

ચક્ષુપ્રવેશ કરવાને સગવડ પણ તને મળી છે તે ગુરુશરણ મેળ્યાં છે તને વડિલો આત્મસાધન કરી લેવા સતત ઉપદેશ આપી રહ્યા છે આ સર્વ સગવડો મળી છે તો તેનો બરાબર લાભ લે. આમ હતાશ થઈને ખોટાં ઝોળાવ્યો શા માટે કરી રહ્યો છે ? તારી વિચારણા અન્ય માટે છે કે તારે માટે છે ? ઉપર ઉપરની વાતો છે કે હૃદયને સ્પર્શેલી કર્ત્તવ્યપરાયણ માન્યતા છે ? આનો વિચાર કર અને કાંઈક વ્યવહારુ પરિણામ બતાવ.

જો ! તારી આસપાસ પરભાવરમણતાનો કાળો પડદો ફરી વળ્યો છે, એ પડદાએ તને ઘેરી લીધો છે અને તું ખરેખર તેને વશ પડી ગયો છે આ પડદાને ચીરી નાખ, આ પરભાવરમણતાને ફેંકી દે, આ પરભાવરૂપ ઝભાને દૂર કર. અત્યારે તું જેમાં રાચી રહ્યો છે, જેમાં મોજ માણે છે, જેની ખાવર સુઝાય છે તે સર્વ પરભાવ છે તે સર્વને અત્યારે જરા છોડી દે, કૃપા કરીને એ બાહ્યભાવ, બહિરાત્મભાવને દૂર કર અને એ તારા નથી, એને તારી સાથે ચિરકાળ સંબંધ નથી, એનાથી તને કોઈ જાતનો લાભ નથી એમ બરાબર માન અને માન્યતા પ્રમાણે કામ કર. અત્યારે કર્મપરિણામ રાજા તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છે અને તને ખૂબ અનુકૂળ સંયોગોમાં મૂક્યો છે તે તકનો પૂરતો લાભ લે અને આ પરભાવના વિલાસને છોડી દે.

છેવટે થોડા વખત માટે તો પરભાવરમણતાને દૂર કર, જેથી આ મનુષ્ય જન્મમાં ચંદનના વૃક્ષમાંથી નીકળતા શીતળ પવનની લહરીનો રસ તને જરા સ્પર્શે એ ચંદનવૃક્ષ તે આત્મવિચારણા છે આત્મવિચારણામાં પ્રાણી પડે ત્યારે એને એવી શાંતિ થઈ જાય છે કે જેની શાંતિ સુખડના વૃગોનો

સ્પર્શ કરીને વહેતા પવનની શીતળ લહરીના સ્પર્શ વખતે થાય છે મમત્વ કે પરભાવની રમણતા ગરમી લાવે છે. તમે ક્રોધ કે લોભ કરી જુઓ. ત્યારે આંખ લાલ થઇ જશે, છાતી થડક થડક થશે. જ્યારે આત્મવિચારણા થશે ત્યારે અંદર અને બહાર સાચી શાંતિ જામશે, ઉપર જણાવી તેવી શાંતિ થશે.

હિમાલય પર્વત પર ચંદનના ઝાડ પરથી પવનની જે શીતળ લહેર આવે છે એનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. માથું દુઃખે તો ચંદનના જરા લેપથી શાંતિ થાય છે તો પછી જ્યાં ચંદનનાં મોટાં ઝાડોને સ્પર્શી પવનના તરંગો આવે તેનો સ્પર્શ કેવો સુંદર હોય? તેની સાધારણ કલ્પના કરવી હોય તો પારસીની અગિયારી નજીક સુખડની દુકાન પાસેથી જરા પસાર થઇ જવું. આ ભવ્ય શાંત તને જરા સ્પર્શી જાય-એક ક્ષણવાર પણ તને મળી જાય એટલું એક વાર હાલ થવા દે.

એક ક્ષણવારની આ માગણી હેતુસરની છે. એક વાર આ આત્મવિચારના રસનો શોખ આને લાગ્યો તો પછી એને કાંઇ કહેવાની જરૂર પડે તેમ નથી. જેમ દારૂનો શોખીન પીઠું શોધી કાઢે છે અને કીડી મીઠાઇ શોધી કાઢે છે તેમ એ ચંદનની સુગંધીમાં રસ પડ્યા પછી જ્યાંથી તે મળશે ત્યાંથી શોધી કાઢશે, શોધવાના માર્ગો મેળવશે અને મેળવીને ગમે તે અગવડે ત્યાં પહોંચશે

આત્મવિચારણામાં આત્માનું અસંગીપણું, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમયપણું, એકત્વ, અવિનાશીત્વ વિગેરે આત્મિક સર્વ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે અને આનુષંગિક બાબત તરીકે અનાત્મ વસ્તુ-પરભાવોની વિચારણા થાય છે. પ્રથમની ઉપાદેય-

રૂપે અને બીજી હેયરૂપે થાય છે, પણ એક વાર ચેતનને ભાવી જુઓ, એનામા ઊતરી જાઓ, એનામા તન્મય થઈ જાઓ, અંદર ઊતરી જાઓ, એનુ જ ચિતવન કરો, જાણે આપણે સર્વથી અસગ-અલિપ્ત હોઈ દૂર અથવા ઉપર ખડા છીએ અને આખો તમાશો જોઈએ છીએ એવો અનુભવ કરો ખૂબ મજા આવશે, પૂર્વે કદી નહિ અનુભવેલ શાતિ થશે અને ચદનવાની ઊર્મિઓ અંદર ઉછળશે એ રસ ક્ષણવાર અનુભવાશે, જરા સ્પર્શીને ચાલ્યો જશે તો પણ જીવન ધન્ય થઈ જશે અને પછી શુ કરવુ તે અત્ર જણાવવાની જરૂર નથી. તમારો ચેતનરામ તેને શોધી લેશે અને તેનો પ્રયાસ કરશે તો તે તેને મળી આવશે. એક વાત ધ્યાનમા રાખશો કે આવો અવસર ફરી ફરીને વારવાર નહિ મળે. અત્યારે મળેલી અનુકૂળતાઓ બહુ ભારે છે અને મોંઘેરા મૂલ્યની છે, એનુ એવુ મૂલ્ય આપવાની તમારી પાસે તાકાત સર્વદા હોતી નથી, રહેતી નથી એ ખાસ ધ્યાનમા રાખશો

(૨૫) એટલા માટે હે ચેતન ! તુ સર્વ આળપપાળ મૂકી દે, તારા નિજસ્વભાવમા મગ્ન થઈ જા અને તારી એકતા જેનુ વર્ણન નીચેના અષ્ટકમા કરવામા આવશે તેની ભાવના કર, તેનો વારવાર વિચાર કર અને તે વિચારણામાં તન્મય થઈ જા. એ એકતાનો વિચાર સમતા સાથે કર સમતા વગરની એકતા તો તને મુઝવી નાખશે, તને ગભરાવી મૂકશે, તને બાપડો-બિચારો બનાવી દેશે. સમતા એટલે સમભાવ, અખડ શાતિ, આત્મસ્વરૂપ સાથે એકરૂપતુલ્યતા વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે આરાધનાના સ્તવનમા કહ્યુ છે કે –

સમતા વિણ જે અનુસરે, પ્રાણી પુણ્યનાં કામ;
છાર ઉપર તે લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.
ધન ધન તે દિન માહરો.

જમીન કચરાવાળી હોય તેને સાફ કર્યા વગર–ભૂમિકાની શુદ્ધિ કર્યા વગર ગાર કરવામાં આવે અથવા બાવાં વળગેલ કાળચીતરી ભીંતને સાફ કર્યા વગર તે પર ચિત્રામણ કરવામાં આવે તો તે સર્વ નકામું થાય છે તેમ સમતા વગર કરેલ સર્વ કરણી કે વિચારણા નિરર્થક થાય છે. મનની શાંતિ, વાતાવરણમાં શાંતિ, અંતરની વિશુદ્ધિ એ એકત્વભાવનાની વિચારણાને અંગે ખાસ જરૂરી છે.

એવી રીતે સમતાપૂર્વક એકત્વ ભાવના ભાવ એટલે તને પરમાનંદ પદની સંપત્તિ જરૂર મળશે તું થોડા વખતની સંપત્તિના કોડ હવે છોડી દે અને આ પરમાનંદ પદના આનંદને મેળવ. એ તો ઉત્કૃષ્ટ આનંદ છે, નિરવધિ આનંદ છે, અનિર્વાચ્ય આનંદ છે, અક્ષય આનંદ છે, અમિશ્ર આનંદ છે. નીચેની વાર્તા વિચાર.

અઢળક લક્ષ્મીનો સ્વામી, સેંકડો ગામનો રાજા નમિ આજે હેરાન થઈ ગયો છે. એના શરીરમાં દાહજ્વર ઉપડ્યો છે. આખા શરીરમાંથી અંગારા ઊઠે છે. જાણે મહાભયંકર અગ્નિની વચ્ચે બેઠો હોય તેમ આખું શરીર બળું બળું થઈ રહ્યું છે. એને પથારીમાં ચેન પડતું નથી. જમણેથી ડાબે પડખે અને ડાબેથી જમણે પડખે પછાડા મારે છે અને હાય–બળતરા કરે છે.

તે રાજાને પાંચશેં સ્ત્રીઓ છે રાજાના ઉગ્ર દાહજ્વરને શાંત કરવા સર્વ તત્પર છે. સર્વ સ્ત્રીઓ સુખડના કટકાઓ લઇ તેને

ઘસવા લાગી ગઈ છે પાચશે સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યનો આધાર આ એક જીવ પર હતો. ખૂબ પ્રયત્ન કરી જોરથી સર્વે કામ કરવા લાગી ગઈ અને જેમ બને તેમ જલદી બાવનાચંદનના કચોળા ભરી પતિના શરીર પર લગાડવાની ગોઠવણ કરવા આતુર બની; પણ રાજાની પીડા આકરી હતી. બાવનાચંદનના વિલે પનથી તે શમી નહીં. તેનો દાહ વધતો જ ચાલ્યો અને ગરમી વધતી જ ગઈ

માદા માણસને જરા અવાજ થાય તો પણ કટાળો આવે છે પાંચશે સ્ત્રીઓ એક સાથે બાવનાચંદન ઘસે ત્યારે તેના હાથનાં કકણો (બલૈયા, ચૂડીઓ કે બગડીઓ) કેટલો અવાજ કરે! અને તેમા વળી મારવાડનો પ્રદેશ એટલે ચૂડા મોટા હોય એનો અવાજ રાજાને અસહ્ય થઈ પડ્યો. દાહની બળતરામા અવાજના ધમધમાટે વધારો કર્યો. દાહની બૂમમા નમિરાજાએ બૂમ મારી, 'આ અવાજ બધ કરો. મારુ માથુ ફરી જાય છે આ સવ ઘોઘાટ શો ?'

સ્ત્રીઓ ચતુર હતી. તેમણે વધારાના ચૂડા ઉતારી માત્ર એક સૌભાગ્ય-કકણ રાખ્યુ પાછી ફરી ચદન ઘસવા લાગી ગઈ નમિરાજા બે મિનિટમા પાછા બોલ્યા 'અવાજ કેમ બધ થયો ?' વૃદ્ધ વૈદરાજે જવાબ આપ્યો 'આપની પાચશે સ્ત્રીઓ આપને લેપ કરવા માટે બાવનાચદન ઘસતી હતી તેનો એ અવાજ હતો.'

નમિરાજ–'ત્યારે શુ તે ઘસતી બધ પડી ગઈ ?'

વૈદરાજ–' ના સાહેબ ! તે ઘસે છે, પણ તેમણે કકણો

સર્વ કાઢી દૂર મૂક્યાં છે, માત્ર **એક** સૌભાગ્યસૂચક કંકણ જ દરેકે રાખ્યું છે તેથી અવાજ થતો નથી.'

નમિરાજા–' અહો ! ત્યારે અનેકનો જ અવાજ છે, **એક**માં જ ખરી શાંતિ છે. મારા માથા ઉપરથી અત્યારે મોટો બોજો ઊતરતો જણાય છે તે **એક** કંકણને જ આભારી છે. ત્યારે મજા તો ખરી '**એક**'માં જ છે. વધારે થાય ત્યાં તો ખડખડાટ જણાય છે ત્યારે આ **એકમાં** તો આનંદ છે.

આમ બોલતાં બોલતાં એને **એકતાનું** ભાન થયું. થતાંની સાથે એ ઊભો થયો. પોતે એકલો છે, એકલો આવ્યો છે અને એકલો જવાનો છે. જે ખડખડાટમાં પોતે પડ્યો છે તે અનેકને લઇને જ છે

આ વિચારમાં એનો દાહ ચાલ્યો ગયો. એ વિચારની અંદર ઊતરી ગયો. સમજ્યા તેવા જ રાજેશ્રી ઊઠ્યા અને ઊઠીને મુનિપણું ધારણ કરી એકતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. રાજ્ય છોડ્યું, વૈભવો છોડ્યા, અલંકારો છોડ્યાં, સ્ત્રીઓ છોડી અને સર્વ છોડી એકતામાં લીન થઇ અંતે પરમાનદ સંપદાને પામ્યા એ પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા અને રાજર્ષિ કહેવાયા. અનિત્ય ભાવનામાં કરકંડૂનું દૃષ્ટાન્ત આવ્યું હતું તેવા આ નમિ રાજા બીજા પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા. વિચારકની આ દશા હોય એ રાજ્ય ભોગવે, પાંચશે સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરે; પણ સાચી વાત સમજે એટલે ચાલી નીકળે. પછી ધન્નાની જેમ ખેળભરેલું શરીર હોય તો પણ શું ? અને ચિલાતીપુત્રની પેઠે હાથમાં કન્યાનું માથું હોય તોયે શું ? એ તો તજવી ત્યારે એક એક શું તજવી ? શાલીભદ્રને ધન્નો કહે કે ' ચાલ ! આમ વાતો કર્યે કાંઇ

ક્યાડો વળે ? ' આ દશા વિચારકની હોય. હાથમા માથાની ખોપરી હોય પણ 'ઉપશમ, વિવેક, સવર' એટલા શબ્દ સાભળે ત્યા સ્થિતિ બદલાઇ જાય છે અને ખૂની માણસ એ જ ભવમા મોક્ષ સાધે છે એ દશા વિચારકની હોય તેટલા માટે જો એક વાર સમતાપૂર્વક ખરો એકત્વભાવ સમજાય તો પછી દશા ફરતા અને પરમાનદ પદ પ્રાપ્ત કરવા વખત લાગતો નથી ત્યારે એ એકત્વ ભાવના કેમ ભાવવી તેનું સ્વરૂપ હવે બહુ સક્ષેપમા વિચારી જઇએ. ઉપોદ્ઘાતમા ઘણી વાત થઇ ગઇ છે તેથી અષ્ટકમા સક્ષેપ કરી બાકીની વિચારણા વાચકની વિચાર શક્તિ પર છોડવી ઠીક લાગે છે

એકત્વ ભાવના— ગેયાષ્ટક પરિચય—

૧ ખૂબ શાતિથી પૂર્ણ શાત વાતાવરણમાં ગાવા યોગ્ય આ અષ્ટક છે એની ટૂંક બહુ સુદર છે વિનય! ચેતન! તું વસ્તુસ્વરૂપનો બરાબર વિચાર કર ઉપરઉપરના ખ્યાલ પડતા મૂકી વસ્તુની આતરરચનાના મૂળ સુધી પહોચી જા તને માલૂમ પડશે કે એ વિચારણામા તે કદી નહિ કલ્પેલ ભવ્ય સત્યો પડેલા છે, જેનો સ્પર્શ પણ તને શાત કરી દેશે અને તારી આસપાસ શાતિનું સામ્રાજ્ય જમાવી દેશે

આ દુનિયામાં તારુ પોતાનું શુ છે? આ સીધો સવાલ છે તેનો તું વિચાર કર, જો તુ તારા શરીરને તારુ માનતો હો તો તે તારુ નથી તે આપણે જોઇ ગયા. નથી તારુ ઘર, નથી તારા વાડીવજીફા, નથી તારી સ્ત્રી, નથી તારા છોકરા, નથી

તારો ધંધો, નથી તારા મિત્ર, નથી તારાં સગાં કોઈ તારું છે? હોય તો કહે. અનેક જીવો છે તેમાં તારાં કોણ? અનેક ચીજો છે તેમાં તારી કઈ? અને કોણ કોનું? આ સવાલનો જવાબ આપીશ એટલે તને જણાશે કે આ તો ફોકટના ફેસાઈ મર્યા!

આટલો વિચાર આવે એટલે પછી એને કોઈ જાતનું દુઃખ થાય ખરું? અથવા એનાથી કોઈ પાપાચરણ બને ખરું? દુઃખ કોને લાગે? જ્યાં હિ નિજં—પોતાનું શું? એ સવાલ થયો એટલે દુઃખ શેનું? કોનું? અને કોને લાગે?

આવો સવાલ જેના મનમાં હૃદયસ્પર્શી થાય તેને પાપ કરવાની બુદ્ધિ કદી પણ થાય ખરી? એવા પ્રાણીને રાજમહેલ કે જંગલ સરખું જ લાગે, એને જેલ કે મહેલ સરખાં જ દેખાય, એને ધનિક કે નિર્ધન અવસ્થા સરખી લાગે, એને માન–અપમાન સર્વ પાર્થિવ લાગે, એને અભિમાન બચ્ચાના ખેલ લાગે, એને આખી ભવચેષ્ટા બાળકના કરેલાં ધૂળના ઘર જેવી લાગે, ટૂંકામા એને દુઃખ કે ખેદ લાગે નહિ અને કદાચ દુઃખ બાહ્ય નજરે દેખાય તો તેને તે મોજમાં ભોગવી લે તેને પણ એ માણે, તેમાં પણ આનંદ પામે. એને પાર્થિવ કોઈ ચીજ અસર ન કરે. એ તો 'નિજં હિ' નો જ વિચાર કરે અને એ વિચારણા દુરિતના ઉદયને દૂર કરવા માટે પૂરતી છે. એવો સવાલ જેના મનમાં ઊઠે તેની વિચારણા કેવી હોય તે જુઓ:—

૨. આ પ્રાણી એકલો ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ્યારે જન્મે છે ત્યારે તદ્દન એકલો જ હોય છે. તેને જેના પર મોહ હોય તેવા તેનાં સ્ત્રી–પુત્રાદિ તેની સાથે જન્મતાં નથી.

અને જ્યારે યમરાજ એને ઉપાડી જાય છે ત્યારે એ

એકલો જ જાય છે કોઇ એની સાથે મરતુ નથી અને એની ચિતામા એને બદલે અન્ય કોઈ સૂતુ નથી. નાનપણમા કરેલી એક સજ્ઝાયમાથી નીચનુ પદ યાદ રહ્યું છે તેમાં લખ્યુ હતુ કે —

"ડેહલી લગે સગી અગના, શેઠીઅ લગે સગી માય;
સીમ લગે સાજન ભલો, પછે હસ એકીલો જાય.
જીવ! વારુ છુ મોરા વાલમા."

ને વખતે હસ એકલો કેમ જતો હશે તેની જે કલ્પના કરેલી તે અત્યારે યાદ આવે છે શેરી સુધી મા વળાવવા આવે, સ્મશાન સુધી સગાઓ આવે–પણ પછી? અરે! હવે તો સમજાયા કે એમા પછીનો સવાલ જ નથી હસ તો ક્યારનો ઊડી ગયો છે! શું ભવ્ય કલ્પના છે! પણ વાત એ છે કે હસ અત એકલો ઊડી જાય છે અને જવાના વાર, તારીખ કે મુહૂર્તને જેતો નથી એક બીજી સજ્ઝાયમા 'એક રે દિવસ એવો આવશે' એમા કરેલું કલ્પનાસ્પર્શી વર્ણન પણ બાળનજરે ખરુ થાય છે એમાની 'ખોખડી હાડલી એના કર્મની' એ વાક્ય હજુ પણ કરુણ રસ ઉત્પન્ન કરે છે કાઇક વિષયાતર થાય છે વાત એ છે કે આ પ્રાણી એકલો જાય છે આપણે એકલાને સ્મ શાનમા પોઢતો જેઇ આવ્યા છીએ. 'એકલા' જવાનુ છે એ વાતમા જરા પણ શક પડતો નથી. છતા અદર ખાત્રી તો છે ને? કદાચ આપણા માટે દુનિયાનો ક્રમ–સિદ્ધ નિયમ ફરી જશે એમ તો નથી લાગતુ ને?

આ પ્રાણી એકલો કર્મ કરે છે અને એના ફળ પોતે જ ભોગવે છે તે પોતાની ખાતર કર્મ કરતો હોય કે ગમે તેની ખાતર કરતો હોય, પણ સારા કે માઠા આચરણોનાં ફળો તેણે

એકલાએ જ ભોગવવાના છે ધનમાં ભાગ પડાવવા ઘણા આવશે, ઉજાણી જમવા સેંકડો આવશે, વરઘોડામાં સાજનમાજનની શોભામાં વધારો કરવા ઘણા આવશે; પણ વરરાજા તો તું એકલો જ છે અને ઘરસંસાર તો તારે જ ચલાવવાનો છે. તુ માનતો હો કે તારી રમતમાં ભાગ પડાવનાર, તારા પાપના કે પુણ્યના ભાગીદાર થવાનું કબૂલ કરશે તો તું ભૂલ ખાય છે એ તો જેના પગ પર કોશ પડે તેને જ તેની પીડા ભોગવવાની છે. તેમાં બીજા કોઈ ભાગ પડાવવાના નથી એને અંગે તારે ખૂબ વિચાર કરવાની જરૂર છે. એક વિશિષ્ટ લેખક કહે છે કે 'જેમ વનને દાવાનળ લાગે ત્યારે વૃક્ષ પરથી પક્ષીઓ ઊડી જાય છે ને વૃક્ષ બળે છે, તેમ ધનની વહેંચણી વખત તારા આશ્રયમાં રહેનાર, તારા છત્રની પ્રશંસા કરનાર પણ, જ્યારે તારે જવાબ આપવા પડશે ત્યારે પક્ષીઓની જેમ નાસી જશે; માટે તું કોઈની આશા રાખતો નહિ.' યાદ રાખજે કે નાના-મોટાં, સારાં-ખરાબ તારાં સર્વ કૃત્યોના જવાબ તારે જ આપવો પડશે, માથું નીચું કરીને આપવો પડશે અને ગમે કે ન ગમે, પણ બરાબર આપવો પડશે; તેમ જ તે તારે એકલાએ જ આપવો પડશે વળી બીજું પણ યાદ રાખજે કે કર્મપરિણામ રાજાને મંદિરે સો મણ તેલના દીવા બળે છે. ત્યા જરા પણ પોલ ચાલી જાય કે ગોટા વળાય તેવું નથી. ત્યાં તારે એકલાએ હાજર થઈ સર્વ કર્મોનો બદલો લેવાનો છે, ભોગવવાનો છે અને એનાં સરવૈયાં ત્યાં નીકળવાનાં છે તારા ખાતાનાં! અત્યારે ખતવણી ચાલે છે, ગભરાઈશ નહિ, પણ વાત બરાબર ધ્યાનમાં રાખજે ત્યાં તારું ખાતું અલગ છે અને જમે તથા ઉધાર સર્વનાં ફળ તારે એકલાને જ ભોગવવાના છે એમા એક બાજુમાથી બીજી બાજુ બાદબાકી થતી

નથી. (ખાતાનો આખો હિસાબ કર્મસામ્રાજ્યની પદ્ધતિને અલંકારિક ભાષામાં બતાવે છે તે ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે) એ સર્વ ફળો તારે એકલાએ જ ભોગવવાના છે એ વાત અત્ર ખાસ પ્રસ્તુત છે આ વિચારણા વિચારવાની છે

૨ આ પ્રાણી અનેક પ્રકારની મમતાઓને તાબે થઈને જેટલો પરિગ્રહ વધારે છે, જેટલો મારદાર બનતો જાય છે તેટલો તે ભારે થતો જાય છે અને વહાણ કે સ્ટીમરમાં જેટલો ભાર ભરે તેટલી તે પાણીમાં ઊંડી ઊતરતી જાય છે, તે પ્રમાણે પરિગ્રહના ભારથી તે જેટલો લદાય છે તેટલો તે ઊંડો ઊતરતો જાય છે આમાં યાદ રાખવાનું એ છે કે એની પોતાની સ્ટીમર જ તેટલી ઊંડી ઊતરે છે, બીજાના વહાણને એની અસર નથી. જેમાં ભાર ભરવામાં આવે તે સ્ટીમર જ ભારના પ્રમાણમાં તેટલી પાણીમાં ઊતરે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે

મમતાની વિવિધતા હવે વિચારવાની બાકી રહે છે તે તો આપણે પ્રથમથી જોતા જ આવ્યા છીએ. આ પ્રાણીને સંસારનો એવો મોહ લાગ્યો છે કે એ ચેટકનો કાંઈ છેડો દેખાતો નથી. ધનની, પુત્રની, સ્ત્રીની, માબાપની મમતા તો જાણીતી છે, પણ એ ઉપરાંત એના બીજા ઉછાળા પણ જોવા જેવા છે એને દુનિયામાં નામ કાઢવાની ચીવટ ઓછી નથી, નામમાં કાંઈ માલ નથી એમ એ સમજે તો પણ એને એનો મોહ ઓછો થતો નથી. એને મારું મારું કરીને આખી દુનિયાનું પાણી પોતાના ઘરબાર તરફ વાળવું છે એને કપડાંની મમતા છે, ખાવાની મમતા છે, મોટરમાં ફરવાની મમતા છે, છત્રીપલંગમાં સૂવાના કોડ છે, સંસ્થાઓમાં જોડાઈ ને નામ કાઢવું છે,

ગમે તેમ કરીને પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રકટ કરવું છે અને પછી એના આંચકા આવે ત્યારે પોક મૂકીને રડવું છે. જ્યાં પરભાવમાં રમણતા થઇ અને તેને અંગે આત્મવિચારણા દૂર થઇ ગઇ તો પછી મમત્વ બંધાય છે અને એના ચક્કરમાં ચઢ્યો એટલે એ ભારે થતો જ જાય છે અને ખાસ કરીને લોકપ્રશંસામાં આત્મભાવ વિસર્યો તો એની સ્ટીમર જરૂર ભારે થઇ જવાની એ નક્કી વાત છે. વિચારપરવશતા, અસ્પષ્ટ વિચાર, ધ્યેયની અસ્પષ્ટતા અને કર્તવ્યનિષ્ઠાનો અભાવ એ જાહેર સેવાને અંગે પણ પરભાવમા રમણતા કરાવે છે અને સાપેક્ષ દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં ન હોય તો સ્ટીમરને જરૂર ભારે બનાવે છે. જાહેર સેવા કરનારે આ વાત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. પ્રમાણિક કર્તવ્યબુદ્ધિ હોય અને લોકપ્રશંસા તરફ ઉપેક્ષા હોય અથવા તેની સ્પૃહા ન હોય તો આ નાના જીવનમાં ઘણાં કાર્ય થઇ શકે છે, પણ આવડત અને આત્મલક્ષ ન હોય તો સ્ટીમરને ખૂબ ભારે કરી દેવાનો અને અધઃપાત મોટો થઇ જવાનો ત્યાં પણ ભય છે એ વાત ધ્યાનમા રાખવી ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું કેઃ ‘જીસ ઘર બહોત વધામણાં, ઉસ ઘર મોટી પોક.’

વહાણનું દૃષ્ટાન્ત ખૂબ વિચારવાનું છે અને તેમાં ખાસ મુદ્દો એ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે કે જેના વહાણમાં માલ ભરાય તે જ વહાણ ભારે થાય છે અને ભારના પ્રમાણમાં તે જ માત્ર નીચું બેસે છે. મમતાની વિવિધતા વિચારી લેવી અને આપણું વહાણ આ ભવમાં વધારે ડૂબાડીએ છીએ કે તેને કાંઇ ઉપર લઇ આવીએ છીએ તેની માપણી, માપકયંત્ર (થરમોમીટર) દ્વારા જાતે ખૂબ વિચાર કરીને કરી લેવી.

૪. દારૂડીઆને તો જરૂર જોયા હશે. રાત્રે દશ–બાર વાગે

એમાંનો કોઈ ગદ્ગાગ કરવા નીકળશે તો ગમે તેમ લવારો કરતો જશે. એ પોતાનો અસલ સ્વભાવ તદ્દન મૂકી દઈને એવી એવી ચેષ્ટાઓ કરશે કે તે એઈ-બાળી હોય તો હસવુ આવે. એ પોતાની બત ઉપરનો કાબૂ ખોઈ બેસશે અને પછી ગમે તેમ વર્તશે. એની બત પર એને કાબૂ નહિ રહે. એ ગટરમાં પડશે, ગોથા ખાશે, બગાસા ખાશે અને એવું વર્તન કરશે કે બણે એ માણસ જ ફરી ગયો. તમે એને દારૂના ઘેનમા તદ્દન જુદો જ જોશો. એનુ કારણ દારૂનુ ઘેન છે અને દારૂ એને પીવા યોગ્ય ચીજ ન હોય પેય પદાર્થને અંગે એને માટે એ પરવસ્તુ છે

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો ધણી પણ જ્યારે પરભાવમા પડી જાય છે ત્યારે એ પોતાનુ મૂળ રૂપ તજી દઈ અનેક વિચિત્ર ચેષ્ટાઓ કરે છે દારૂ પીનારો જેમ ગાવા, નાચવા, હસવા મડી જાય છે તેમ આ પ્રાણી સસારના નાટકો ભજવવામા પડી જાય છે એ મારૂ મારૂ કરી નાટકો કરે છે અને દારૂડીઆની પેઠે પોતાની બત પર કાબૂ ખોઈ બેસી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે પછી એ પરભાવને વશ થઈ અનેક કષ્ટોમા પડે છે, એક ખાડામાથી બીજામા અને એક ભવમાથી બીજામા રખડે છે અને સસાર પર પ્રેમ કરી ઇષ્ટવિયોગાદિ પ્રસગે તદ્દન શૂન્ય ચિત્તવાળો થઈ બગાસા ખાય છે

પરભાવરમણતાને લઈને એ પોતાનો સ્વભાવ વિસરી જાય છે અને મોહમમત્વમા પડી જઈ અનેક ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરી બેસે છે અને બાદે ગોટાળામા પડી જાય છે એ દારૂની અસર નળે એને જોયો હોય તો કોઈ માને પણ નહિ કે એ જ્ઞાન-દર્શનાદિ અનત ગુણોનો ધણી હશે અને એના મૂળ

સ્વભાવમાં એ તદ્દન નિર્લેપ, એકલો ફરનારો અને અનંત સુખનો ભોક્તા હશે. દારૂની અસર આવી છે! પરભાવરમણતાના લહાવા આવા છે!

દારૂડીઆના પતન સાથે સંસારમાં અધઃપાત સરખાવવો.

દારૂડીઆના લોટવા સાથે ભવોભવની રખડપટ્ટી સરખાવવી.

દારૂડીઆનાં બગાસાં સાથે દુઃખપ્રસંગે થતી હૃદયશૂન્યતા સરખાવવી.

ચેતન એકલો છે, છતાં **પારકાની અસર તળે** એના કેવા હાલ થાય છે તે વિચાર્યા

૫. સોનામાં અન્ય ધાતુ મેળવી હોય ત્યારે તે કેવું લાગે અને જ્યારે એ તદ્દન ચોખ્ખું સો ટચનું સોનું હોય ત્યારે તે કેવું લાગે તે તો તમારા જેવા દુનિયાદારીના માણસો-(Worldly men)ને જણાવવાની જરૂર ન જ હોય સોનું ચોખ્ખું હોય ત્યારે એનો પ્રકાશ, એનો રંગ, એનું સ્નિગ્ધત્વ, એનો દેખાવ, એનો ભાર (ગુરુત્વ) ખરેખર ચિત્તાકર્ષક તમને લાગ્યાં જ હશે. પછી તેમાં જ્યારે અન્ય ધાતુની સેળભેળ કરવામાં આવે ત્યારે તેનો રગ જાય, રૂપ જાય અને તેમાં જો વધારે પડતો ભેગ થઇ જાય તો કોઇ તેને સોનું માનવાની પણ ના પાડે. સોનામાં જેટલો ભેગ થાય તેટલું તેનું સુવર્ણત્વ ઓછું થાય છે.

૬. આત્મા–ચેતનની જ્યારે કર્મ સાથે મેળવણી થાય છે ત્યારે એના પણ અનેક રૂપ થાય છે, એનો મૂળ સ્વભાવ દબાઇ જાય છે અને પછી તો એ અનેક નાટકો કરે છે. એ ચારે ગતિમા ભટકતો ફરે છે અને નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરી કોઇ વાર ઉત્તમ અને કોઈ વાર જોવો પણ ન ગમે તેવો અધમ પાઠ

સાજવે છે એ ભિખારી થઈ ભીખ માગે છે, એ રાજા થાય છે, એ હાથીના હોદ્દા પર બેસે છે, એ ગધેડા પર બેસે છે, એ હુકમ કરનાર થાય છે, એ હુકમ ઉઠાવનાર થાય છે, એ વક્તા થાય છે, શ્રોતા થાય છે, લૂલો-લંગડો થાય છે, આંધળો-બહેરો થાય છે, રોગી થાય છે, દીન થાય છે, પ્રતાપી થાય છે, લશ્કરનો સરદાર થાય છે, વેપારી થાય છે, દલાલ થાય છે અને ટકાનો ત્રણ શેર વેચાય તેવો પણ થાય છે સંસારભાવનામાં જોઈ ગયા તેવા અનેક રૂપો તે લે છે, પણ એ સર્વ એના ભેળના રૂપો છે, એના શુદ્ધ કાંચનત્વમાં એબ લગાડનારા રૂપો છે જેટલો ભેળ એનામાં કર્મનો ભળે છે તેટલો તે અસલ સ્વરૂપમાંથી દૂર ને દૂર ખસતો જાય છે એ મૂર્ખ દેખાય તો તેમાં પણ ભેળ છે અને દુઃખી દેખાય તો તેમાં પણ ભેળ છે એને સંસારમાં ગમે તે સ્થિતિમાં જોવામાં આવે તે સર્વમાં ઓછો-વધતો ભેળ જરૂર છે

પણ જ્યારે એનું શુદ્ધ કાંચનમય સ્વરૂપ હોય, જ્યારે એ પ્રાપ્ત કરે, પ્રકટાવે અને કર્મનો ભેળ દૂર કરે ત્યારે એ ભગવાન થાય છે, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ થાય છે, પરમાત્મા થાય છે, સિદ્ધ થાય છે, અજરામર થાય છે, શાશ્વત સુખનો ભોક્તા થાય છે, અનંત જ્ઞાન-દર્શનમય થાય છે, અનંત ગુણોમાં વિહરનાર થાય છે, વિશિષ્ટ ગુણસંપન્ન સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત થઈ આત્મધર્મમાં અનંત કાળ સુધી વિલાસ કરનારો થાય છે અને પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે

એકલો આવનાર અને એકલો જનાર આત્મા કર્મના સંબંધના ભેળથી કેવો થઈ જાય છે, એ ભેળ ન હોય ત્યારે એની કેવી સુંદર દશા હોય છે અને એ કેવો સ્વભાવગુણમાં

લીન હોય છે તેનો ખ્યાલ કરી એનું એકત્વ ખૂબ વિચારવાની જરૂર છે. એ એકત્વભાવવાળો આત્મા પરભાવરૂપ દારૂના કેફમાં કેવો કથીરે ચઢી ગયો છે તેનો બરાબર ખ્યાલ કરવાનો છે.

૭. આ શુદ્ધ કાંચનસ્વરૂપ ભગવાન કેવા છે તે જરા જોઈ લે. અનંત જ્ઞાન–દર્શન–ચરણના પર્યાયોથી વ્યાપ્ત છે.

આ દુનિયા, એની અંદરના સર્વ પદાર્થો, સર્વ ભાવો એના ભૂત, ભવત્ અને ભાવી આકારમાં જે બતાવી આપે, તેનો બોધ કરાવી આપે તે '**જ્ઞાન**'

સર્વ પદાર્થોનો સામાન્ય બોધ આપે તે '**દર્શન**' જ્ઞાનમાં વિશેષ બોધ થાય છે, દર્શનમાં સામાન્ય બોધ થાય છે અથવા થયેલા બોધમાં દૃઢ શ્રદ્ધા થવી તે દર્શન અથવા સમ્યક્ત્વ

આત્મપ્રદેશની સ્થિરતા અને ગુણમાં રમણતા એ '**ચારિત્ર.**' ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્યશોવિજયજી કહે છે કે **चारित्रं स्थिरतारूपमतः सिद्धेष्वपीष्यते।** એટલે સિદ્ધમાં–મુક્ત જીવોમાં પણ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર હોય છે. નિજ ગુણમાં સ્થિર રહેવું, અચળ આત્મપ્રદેશ રહેવા એ સર્વ અનંત ચારિત્રના વિભાગમાં આવે છે.

આત્મા આવા અનંત ગુણોથી એના મૂળ સ્વભાવમાં વ્યાપ્ત છે. એનામા આ સર્વ ગુણો ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલા છે અને એ એના સહભાવી ધર્મો છે

સહજાનંદવિલાસી આત્મા મહોદયને પ્રાપ્ત કરી એના શુદ્ધ સ્વરૂપે પરમાત્મા થાય છે અને ત્યાં પણ એનું વ્યક્તિત્વ રહે છે. ગુણની નજરે સિદ્ધના સર્વ જીવો એક સરખા હોવાથી તેમાં 'અભેદ' પણું શક્ય છે, પણ પ્રત્યેક આત્માનુ વ્યક્તિત્વ

જતુ નથી, કોઇમા તે ભળી જતુ નથી, કોઇમય તે થઇ જતુ નથી આ રીતે ભેદાભેદને સમજવો બહુ જરૂરી છે

આવો આત્મા ખરેખર પરમેશ્વર છે, પૂજ્ય છે, ધ્યેય છે, વિશિષ્ટ છે અને વદન, નમન, સેવનને યોગ્ય છે આત્મા મૂળ સ્વરૂપે આવો છે, ભગવાન છે, પરમેશ્વર છે, જ્યોતિસ્વરૂપી છે, અનત જ્ઞાનનો ધણી છે અને નિરતર નિશ્ચળ રહી, સર્વ રખડ પટ્ટીઓથી રહિત થઇ એક સ્થાને વસનાર છે બહિરાત્મ ભાવ મૂકી, અતરાત્મભાવ પ્રકટ કરી, એનુ એકત્વ સમજી આ વિચારણા કરવામા આવે તો પરમાત્મભાવ પ્રગટ છે, સિદ્ધ છે, પ્રાપ્ય છે અને પોતાની પાસે જ છે

ચેતનજી ! તમારા અનુભવમંદિરમા આ એક આત્માને બેસાડો. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે કે આવો એક પરમાત્મા જે જાતે અવિનશ્વર–શાશ્વત છે તે તમારા અનુભવમંદિરમા વસો.

આપણે જરા આગળ જઇને એમ કહીએ કે તમારો પોતાનો જ આત્મા, તમે પોતે જ આ અનત જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રમય પરમેશ્વર છો તમારા મંદિરમા બીજા બહારના આત્માને લઇ આવવો પડે કે બેસાડવો પડે તેમ પણ નથી, માત્ર આદર્શ તરીકે તમારી પાસે પરમેશ્વર અને ભગવાનની વાત કરી છે, બાકી તમે પોતે જ તે છો અને તે તમને બેસાડતા આવડે અને અંદરથી ઇચ્છા પ્રકટાય તો તમને તે મહાસિંહાસન પર બેઠેલ દેખાશે. હાલ તુરત તમારા અનુભવમંદિરમા એ પરમેશ્વરને સ્થાપન કરો અને એના જેવા બનવા ભાવના કરો.

અનુભવ–મંદિર એ કાઇ જેવી તેવી વસ્તુ નથી એ જ્ઞાન-સ્વભાવ ભુવન છે, અનેક ભવના વિકાસને પરિણામે પ્રાપ્ત

થયેલ આત્માની શુદ્ધ દશા છે અને એ મહામંદિરમાં જેને તેને સ્થાન ન જ હોય ખૂબ વિચારણાને પરિણામે અનુભવ થાય છે અને એ અનુભવ આખા ભવના કરેલ આંતર નિદિધ્યાસનનુ અમૃત તત્ત્વ છે એ ખાતર અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા યોગીઓ મથ્યા છે અને એની ખાતર એમણે જંગલો સેવ્યાં છે. એ અનુભવમંદિરમાં મહારાજ્યસ્થાન પર આ અચળમૂર્ત્તિ અવિનશ્વર પરમેશ્વરને સ્થાપો. પછી જે આનંદ થશે તે વચનથી અકથ્ય છે. જેમ [1]સાકરનો સ્વાદ કેવો લાગે તેનું વર્ણન ન કરી શકાય, પણ ખાવાથી સમજાય તેવો આ અનુભવ છે. એના મંદિરમાં એક વખત પરમાત્મસ્વરૂપને બરાબર સ્થાન મળ્યુ અને એમાં કોઈ જાતનો ભેળસેળ ન રહ્યો તો પછી રસ્તો સીધો અને સરળ છે.

આવા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત પરમેશ્વરને તમારા અનુભવ–મંદિરમાં બરાબર સ્થાન આપો, પછી એની સાથે વાત કરો અને તેની સાથે તમારી એકતા ભાવો. યાદ રાખો કે એ પરમેશ્વર એક જ છે, એક સ્વરૂપે જ છે અને તમે પોતે એકે રીતે તેનાથી જુદા નથી. તન્મય થઈ શકો છો, માત્ર એક જ શરતે કે અંદર જે કચરો પેસી ગયો છે તેને દૂર કરી નાખો. ઘણા પ્રયત્ન કરવાની કે જ્યાં ત્યા દોડાદોડ કરવાની જરૂર નથી. અનુભવ જ્યારે નાથને જગાડશે ત્યારે સર્વ આવી મળશે, માટે અનુભવમંદિર વાળી–ઝાડીને સાફ કરો અને ત્યાં મોટા સિંહાસન પર પરમેશ્વરને ગોઠવી દો. ત્યાથી તમને સર્વ મળશે, તમારાં ઇચ્છિત સિદ્ધ થશે અને આખા રખડપાટાનો છેડા આવી જશે.

---

૧ સાકર કરતાં ઘૃતનો સ્વાદ ન કહી શકાય એ વધારે ઠીક લાગે છે.

આ તો ગ્રંથકર્તા કહે છે કે તમે પરમેશ્વરને હૃદયમંદિરમાં સ્થાન આપો. તેને સ્થાન આપવાનુ તમારા હાથમા છે સો ટચના સોનાનો શોખ હોય તો તો આ એક જ રસ્તો છે અને ભેળસેળ ગમતી હોય, ખોટા વાજળા હોય તો તમારી મરજીની વાત છે તમે પોતે એ જ સ્થાને બેસી શકશો તે સમજવા જેવી વાત છે

૮. છેવટે એક વાત કરવાની છે ભાઇ વિનય ! ચેતન ! અત્યારે અમૃતરસ તારામા જામ્યુ છે, સંયોગવશ ચેતન છે તે અત્યારે જે વાંચ્યુ કે વિચાર્યું તેથી અથવા અત્યારે તુ જે સંયોગોમા શાંતિસ્થાનમા આવી અમુક અંશે ઉપાધિમુક્ત થયો છે તેથી તારામા સમતાનો અમૃતરસ કાંઇક જાગી ગયો છે

એ ઉપરાંત અનેક પ્રાણીઓ આ મનુષ્યભવની પ્રસિદ્ધ સગવડો મેળવી સમતાને જરૂર ખોળખી શકે છે એ સર્વ શમરસના ચટકા છે એને સંઘરીને ઊગાડવામા આવે તો એમા ખૂબ વધારો થઇ શકે એવો આ નરભવ છે

વળી એ શમરસ બહુ મનોહર છે, પ્રીતિને જમાવનાર છે અને જે એની અસર તળે આવે તેના પર આશીર્વાદ વરસાવનાર છે

ભાઇ ! ચેતન ! જરા ચેત ! અને એ સમતારસનો સ્વાદ અત્યંત પ્રેમપૂર્વક એક ક્ષણ વાર જરૂર કરી લે. ઉપર આ જ ભાવનાના ઉપોદ્ઘાતના ચોથા શ્લોકમા કહ્યું છે તેમ એ રસ એક ક્ષણ વાર પણ ચાખી લે, એની લીજ્જત જરા તપાસી લે, એનો ઘૂંટડો પી લે. અરે ! ઘૂંટડો પૂરો ભરીને પીવાનુ ન બને તો એના થોડા ટીપાંનો પણ સ્વાદ લઇ લે. તને આગ્રહ કરીને કહેવામાં આવે છે કે એ રસને જરા આસ્વાદી લે.

તુ એનો ખૂબ પ્રેમથી સ્વાદ લેજે અંતરંગના હર્ષથી

એને જરા ચાખી લેજે અને પછી એની તારા પર કેવી અસર થાય છે તે તું જોજે.

શાંત વાતાવરણ, શુભ સયોગો, જ્યોત્સ્નાવાળી રાત્રિ, હળક સાથે ગાન કરેલ લય અને સદ્ગુરુનું સાન્નિધ્ય એ સર્વ હવાને ચોખ્ખી કરી નાખશે અને આખું વિશ્વ નવા આકારમાં, નૂતન સ્વાંગમાં દેખાશે. પછી તને અંદર પેસવાનું, આંતર-વિચારણા કરવાનું મન થશે માત્ર સહાનુભૂતિથી પ્રેમભાવે, આદરભાવે, શિષ્યભાવે, ખપી જીવને શોભે તેવી રીતે આ શમામૃત એક વાર ચાખવામા આવે તો પછી તને એની લગની લાગશે અને તારું જીવતર સફળ થશે.

તું એક વાર એને ચાખ. પછી ગ્રંથકર્ત્તા તને આશીર્વાદ આપે છે કે 'તારામા સુખરસનો આનંદ વૃદ્ધિ પામો' તારામાં સુખરસનો આનંદ તો છે, પણ અત્યારે તને ઇંદ્રિયોનાં સુખમાં લયલીનતા છે, તેમાં રતિ–પ્રીતિ છે. તને હવે માલૂમ પડ્યુ છે કે એ રસ તો અલ્પસ્થાયી અને પરિણામે દુઃખ કરનાર છે. હવે તને જે સુખમા રક્ત થવાનો કર્ત્તા આશીર્વાદ આપે છે તે સુખ વિષયાતીત છે, વિષયથી દૂર છે. અકલ્પનીય છે, અનનુભૂત છે અને મહા અદ્ભુત હોઈ અપૂર્વ છે તું એ રસનો સ્વાદ કર અને એ વિષયાતીત સુખરસમા તારી પ્રીતિ દિવસાનુદિવસ ક્રમેક્રમે વધતી જાઓ.

શમામૃત તે ભાવના છે, એ શરૂઆતથી આપણે જોતા આવ્યા છીએ ભાવના ભાવવી, ઊંડા ઊતરીને તન્મય થવું અને તન્મય થઈ તેને છૂરવવાનો નિશ્ચય કરવો એ શમામૃતનો આસ્વાદ છે એ ચાખતાં આંતરચક્ષુઓ ઊઘડી જશે અને એક વખત પણ અંતરાત્મભાવનો સ્પર્શ થયો તો ગાડું રસ્તે જરૂર ચઢી જશે.

ચેતનની–તારી પોતાની–પ્રત્યેક આત્માની એકતા તેટલા માટે વિચાર અને વિચારીને તેને ઉકેલવા પ્રયત્ન કર. તેના છાટા મળે તો વધારે મેળવ અને તે રસમા તરબોળ થઈ જાઇ આ સત્ય વિભાગણાને વ્યવહારુ રીતે સફળ કર.

એવી રીતે એકત્વ ભાવની વિચારણા શ્રીમદ્વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે પ્રખર શબ્દોમાં ગાઇ સથારાપોરિસીમા દરરોજ રાત્રે સૂતા પહેલા આપણે વિચારીએ છીએ કે —

एकोऽहं नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्सइ ।
एवं अदीणमनसो, अप्पाणमणुसासइ ॥

અને

एगो मे सासओ अप्पा, नाणदंसणसंजुओ ।
सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोगलक्खणा ॥ વિગેરે

એનો અક્ષરાર્થ કરીએ તો–" હું એકલો છું મારુ કોઈ નથી હું કોઈ બીજાનો નથી આવી રીતે દીનતા રહિત મન વાળો થઇને આત્માને અનુશાસન કરે (પછી વિચારે કે—) મારો આત્મા એક છે, શાશ્વત છે, જ્ઞાન-દર્શનથી સંયુક્ત છે, બાકીના સર્વ બાહ્ય ભાવો છે અને તે સંયોગથી ઊભા થયેલા છે"

પછી એ વિચારે કે –' સંયોગમા જેનુ મૂળ શોધી શકાય છે એવી અનેક દુખોની હારની હારો આ પ્રાણીએ પ્રાપ્ત કરી છે, તેથી એ સર્વ સંયોગોને હુ વોસિરાવી દઉં છુ– તેનો સર્વથા પરિહાર કરુ છુ '

આ દરરોજ વિચારવાની વાત છે, રાત્રે સૂતી વખત ચિંતવવાનો અભેદ ઉત્કટ શાંત–વાહિતાનો અમૃતરસ છે એમા

સંયોગને વશ પડી પોતાનો ચેતનભાવ વિસરી જઇ પ્રાણી કેટલો પરભાવમાં રમણ કરી રહ્યો છે તે ઉપર વિશેષ વિવેચન કરવું બીનજરૂરી છે એ પર એક બહુ સુંદર પદ શ્રીમચ્ચિદાનંદજીએ લખ્યું છે તે અત્ર નોંધી લઇ એ વિષય પર સહજ આલોચના કરીએ તેઓથી ગાય છે—

(રાગ—જંગલો કાફી)

જગતમે ન તેરા કોઈ, નર દેખહુ નિહચે જોઈ ટેક
સુત માત તાતા અરુ નારી સહુ સ્વારથકે હિતકારી,
બીનસ્વારથ શત્રુ સોઈ, જગમે ન તેરા કોઈ ૧

તુ ફિરત મહા મદ—માતા, વિષય સંગ મૂરખ રાતા,
નિજ અંગકી સુધ બુધ ખોઈ, જગમે ન તેરા કોઈ ૨

ઘટ જ્ઞાનકલા નવ જાકુ, પર નિજ માનત સુન તાકુ,
આખર પછતાવા હોય, જગમે ન તેરા કોઈ ૩

નવિ અનુપમ નરભવ હારો, નિજ શુદ્ધ સ્વરૂપ નિહારો,
અંતર મમતા મલ ધોઈ, જગમે ન તેરા કોઈ ૪

પ્રભુ ચિદાનંદકી વાણી, ધાર તુ નિહચે જગપ્રાણી,
જિમ સફળ હોત ભવ દોઈ, જગમે ન તેરા કોઇ ૫

અર્થ સ્પષ્ટ છે એમાં કેંદ્રસ્થભાવ 'જગમે ન તેરા કોઇ' એ છે અને આવો અનુપમ નરભવ મળ્યો છે તેને તું એવી રીતે આકાર આપ કે અંતે તારે પસ્તાવું ન પડે અને તેટલા સારુ સગપણ-સબંધનું આંતર રહસ્ય વિચાર અને પારકાંને પોતાના માનવાની તારી ટેવ છોડી દે. આ સમજવાનો ભાવ છે જેના અંતરમાં જ્ઞાનકળા જાગી છે તે એવા સીધા રસ્તાઓ કરતા જ નથી અને એ સાથી માર્ગ નથી એમ ધારવામાં વિલંબ કરીશ તો ઘણો મોટો મોટો પસ્તાવો થશે, પણ પછી આ તક ચાલી જશે.

આવી રીતે પરભાવરમણતા દૂર કરી, આવો સુંદર અવસર મળ્યો છે તેનો લાભ લઈ લેવાની આવશ્યકતા અત્ર બતાવી છે.

એ કેમ મળે? એનો એક રાજમાર્ગ છે આપણે તેને સાધવા પ્રયત્ન કરીએ તો તે મળે તેમ છે. એની ચાવી ઉપર બતાવવામાં આવી છે ત્યાંથી શોધવાની છે. આ પ્રાણીને જે જે કાંઈ ઉપાધિઓ લાગી છે તે સર્વ આગંતુક છે. જો એ સર્વ સંજોગો ઉપર જય મેળવે અને આજુબાજુના વાતાવરણને ભૂલી જાય, તેને આધીન–તેમાં આસક્ત ન થાય તો એનો રસ્તો થાય તેમ છે. અનંત ગુણવાળો આત્મા કેવો થઈ ગયો છે તે ચિદાનંદજીએ બતાવ્યું છે તું મદમાતો થઈને ફરે છે. ચાલતી વખત ધરણી પગ પગ મૂકતો નથી અને વિષયનો કીડો થઈને ‘મૂરખ’નું સંબોધન મેળવે છે, છતાં હજુ તારે એ જ વિષયો ચાટવા છે? એમા જ રસ લેવો છે? અને આજુ-બાજુના જે સંયોગો તેં એકઠા કર્યા છે તેના ઉપર વિજય મેળ-વવાની તારી તાકાત છે? તું એને ભૂલી શકીશ? તું એનાથી ઉપરવટ થઈ શકીશ? પ્રથમ એના જવાબ નકારમાં અને છેલ્લા ત્રણના હકારમા હોય તો રસ્તો પ્રાપ્ય, સીધો, સુતરો અને ભૂલાવો ન ખવરાવે તેવો છે

આ આખી ભાવનાનું રહસ્ય ‘અંદર’ જોવામાં છે. એકત્વ ભાવના અંદર જોવા માટે છે એકત્વ ભાવના એટલે Intro-spection–આત્મ–નિરીક્ષણ, તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ આંતર–વિચારણા. અન્યત્વ ભાવના હવે પછી આવશે તે બહારની વિચારણા છે. તે Circumspection કહેવાય. એકત્વભાવના આંતરચક્ષુને માટે છે, અન્યત્વ ભાવના બાહ્ય ચક્ષુ માટે છે પ્રથમની Subjective છે, બીજી Objective છે.

આત્મનિરીક્ષણ કેમ થાય ? તે સમજવાની બહુ જરૂર છે શાંત સ્થાનમાં, નિર્મળ વાતાવરણમાં, શાંત સમયે જરા સારો વખત લઇ ચેતનની સાથે વાતો કર. તું કોણ ? ક્યાંથી આવ્યો ? કોની સાથે આવ્યો ? તારું કોણ ? ક્યાં જઇશ ? આ સર્વ ધમાલ શેની માંડી બેઠો છે ? શાના સારુ આ સર્વ પ્રપંચ જાળમાં ફસાયો છે ? આ સર્વ ક્યાં સુધી ચાલશે ? અને એ સર્વને તું ક્યાં સુધી ચલાવ્યા કરીશ ? તારે તારા વાતાવરણમાં જ ભમવું છે કે કોઇ નવું વાતાવરણ ઊભું કરી ચિરંતન શાન્તિ મેળવવી છે ? તને જરા થાક પણ લાગતો નથી ? તું કેટલો ઘસડાઇ ગયો તેનો તો વિચાર કર અને આ સંયોગો તે જ ઊભા કર્યા છે તેનો વિચાર કર આવી આવી વિચારણા કરી, સંયોગોને બરાબર ઓળખી લઇ, તેના પર વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની આ ચાવી છે આત્મ-નિરીક્ષણ કર અને ચેતનને એના મૂળ સ્વરૂપમાં શોધી કાઢી એને બહુમાન અને આદર્શ તરીકે તારા હૃદય-મંદિરમાં એના વિશુદ્ધ આત્માને મૂળ સિંહાસને સ્થાપ અને પછી વિચાર કર કે તું પણ એ જ છે, એવો જ છે, એવો થવાની તારામાં શક્તિ છે, માત્ર તારે પરભાવના વિલાસ છોડી દેવાના છે

જો ! વિચાર કર. તેં જુગારીને રમતા જોયા છે, એકના જોયા છે તે જ્યારે દાવ માંડે છે ત્યારે તો ખૂબ ઉત્સાહમાં હોય છે એને એમ જ હોય છે કે સર્વ રમત પોતે જીતશે. પછી એ ખૂબ જુસ્સાથી દાણા નાખે છે અને પૈસા પડે છે ત્યાંસુધી બેઠો જાય છે પછી એ હારી જાય તે વખતે એનું મોઢું જોવું હોય તો ખરેખર ખેદ થાય. એના હોશકોશ ઊડી જશે, એના બારે બૂડી જશે. એ અર્ધમરેલ જેવો જણાશે.

ઘોડાની શરતને દિવસે મહાલક્ષ્મીના સ્ટેશનેથી સાંજના કોઈ તમારા ડબામાં બેસે અને તે રેસમાં ગુમાવીને આવ્યા હોય (અને ઘણુાખરા હારીને જ આવે છે) તે વખતે તેનાં મુખ જોયાં હોય તો ખ્યાલ આવે. આવી રીતે આવે મોઢે છેડા છોડીને હારેલ જુગારીની જેમ તારે જવું છે કે હસ્તે ચહેરે ? " **અબ હમ ચલતે હૈ, ઔર સબકી પાસ ક્ષમા મંગતે હૈ.** " એવા આનંદધ્વનિ સાથે ખમતખામણા કરતાં આનંદથી જવું છે ? ખૂબ મજાની વાત છે મોટા મોટા રાજ્ય છોડીને જનાર હારેલ જુગારીની જેમ જ ગયા છે અને મોટા ખજા-રોની ઉથલપાથલ કરનાર અંત ખાલી હાથે જ ગયા છે. આતર દૃષ્ટિએ ઊંડા ઊતરીને ખૂબ વિચાર કરીને બોલજે, ન બોલ તો કાંઇ નહિ, પણ વિચાર તો જરૂર કરજે. અંતે છાતી પર હાથ મૂકી, બે હાથ જોડી, હૃદયમાં અષ્ટદળ કમળની સ્થાપના કરી બ્રહ્મરંધ્રમાંથી અનંત આકાશમાં ઉડ્ડયન થાય એવી તારી વિચારણા, વાચા અને ક્રિયા છે ? જો હોય તો તને આનંદ છે અને નહિ તો આ ભવ માત્ર ફેરો થયો એમ ગણજે અને હજુ પણ જે કાંઈ સમય બાકી રહ્યો છે તેમાં સુધારવાનો અવકાશ છે. આ રસ તો એવો છે કે એક વાર એક ક્ષણ પણ ચખાઇ જાય તો જમાવટ કરી દે અને કાંઈ નહિ તો વિકાસક્રમ (ઉત્ક્રાન્તિ) તો જરૂર સુધારી દે.

બાકી તારી એકતાના સંબંધમાં તો વારંવાર શું કહેવું ? શુભચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનાર્ણવમાં એકત્વ ભાવવાનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કેઃ—

एकः स्वर्गी भवति विबुधस्त्रीमुखाम्भोजभृङ्गः,
एकः श्वभ्रं पिबति सलिलं छिद्यमानः कृपाणैः ।
एकः क्रोधाद्यनलकलितः कर्म बध्नाति विद्वान्,
एकः सर्वावरणविगमे ज्ञानराज्यं भुनक्ति ॥

"આ આત્મા એકલો જ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં જઇ દેવાંગનાના મુખકમળ ઉપર ભ્રમરરૂપ થઇ ભોગ ભોગવે છે એ એકલો જ અપ્રતિષ્ઠ-નરકમાં જાય છે અને સીસું પીએ છે અને તરવારોથી કપાય છે એ અંદરથી ક્રોધથી સળગી ઉઠીને એકલો જ કર્મ બાંધે છે એ જ્ઞાની-પંડિત થઇ જ્યારે સર્વ આવરણનો નાશ કરે છે ત્યારે એકલો જ જ્ઞાન સામ્રાજ્યનો ઉપભોગ કરે છે" મતલબ કહેવાની એ છે કે સારા ફળ પણ તેને એકલાને જ ભોગવવાના છે અને મહાઘાતના પણ તેણે એકલાએ જ સહેવાની છે મુદ્દાની વાત એ છે કે એ સર્વ બાબતમાં એકલો છે અને મોક્ષે પણ એ એકલો જ જાય છે ત્યારે હવે તે શું ધાર્યું છે? તે નમિરાજર્ષિ જેવા પ્રત્યેકબુદ્ધની વાત સાંભળી, વાંચી. તે જોયું કે મોટા અલેકઝાંડર જેવા શહેનશાહો પણ હાથ ઘસતા ચાલ્યા ગયા, તે જોયું કે મોટા શાહ-સોદાગરો રૂ બજાર, ચાંદી બજાર, શેર બજાર મૂકી ચાલ્યા ગયા, અને તે જોયું કે અનેક ખટપટ કરનાર પણ અંતે વહન નામાં પોઢ્યા! ત્યારે તારો વિચાર શો છે? કાંઇ વિચાર કર. જો તારા વિચાર માટે ચિદાનંદજી લખી ગયા છે કે —

ભૂલ્યો ફિરે કુલ્યો મોહ મદિરાકી છાક માંહિ
ધાર્યો નહિ આતમ અધ્યાતમ વિચારકું,
પંડિત કહાયો ગ્રંથ પઢી આયો નાહિ
સાચો ભેદ પાયો ભ્રમ ધાયો દેહકે વિકારકું,
પ્રભુતાઇ ધારે નવિ પ્રભુકુ સભારે સુખ
જ્ઞાન તો ઉચ્ચારે નવિ મારે મન મારકું,
ખોટો ઉપદેશ દેવે અતિ અતિચાર સેવે
તે તો નવિ પાવે ભવ ઉદધિકે પારકું

તું પંડિત કહેવાયો, તું ગ્રંથો પઢ્યો, પણ તું સાચો ભેદ પામ્યો નથી અને ભણીગણીને અંતે વિકારો તરફ દોડ્યો જાય છે આ તે કાંઈ રીત છે? ભણવાગણવાનું પ્રયોજન શું? અંતરમાં ઊતર, આત્માનો વિચાર કર અને તારી જાતને ઓળખ મન માર્યા વગર અને અંદરની હકીકત સમજ્યા વગર કાંઈ છેડો આવે તેમ નથી. ખૂબ આત્મ-વિચારણા કર. બને તેટલો વિચાર કર અને જે પ્રશ્નોનો નિકાલ ન થઈ શકતો હોય તે પર ખૂબ ચિન્તવન કર, વારંવાર વિચાર કર તું ખાસ ધ્યાનમાં રાખજે કે તારે અંતે એક દિવસ આ સર્વ છોડીને ચાલ્યા જવાનું છે તેની તને પ્રથમથી નોટિસ મળવાની નથી, તે વખતે તું શુદ્ધિમાં હોઈશ કે નહિ તે પણ કહી શકાય નહિ; તો પછી આ સર્વ ધાંધાંજ કરીને અંતે શું કરીશ? અને કદાચ શુદ્ધિ હશે તો પણ તારે માથાં પછાડવાં પડશે. ‘ આખર પછતાવા હોઈ ’ એ વાતને તું સિદ્ધ કરીશ.

એટલા માટે મળેલ સામગ્રીનો લાભ લઈ આત્માને ઓળખી લે. એનું એકત્વ સમજી લે અને એને ખૂબ બહુલાવ. એ એટલે તું અને પોતાની જાતને તે કાંઈ વારંવાર ભલામણ કરવાની હોય? ગમે તેમ કરીને આ ભવોદધિનો તો પાર પામવો જ ઘટે આવે ભરદરિયે ઝોલાં ખાનાં રહેવામાં મજા શી આવે? એક વાર પ્રયત્ન કરીને ચેતનરામને સાધી લે અને આગળ ધપે જા. આ મનુષ્યદેહમા પ્રયત્ન કરીશ તો તને દીવાદાંડી સાંપડશે, નહિ સાંપડે તો તેનો માર્ગ તો મળશે અને અત્યારે જેવું મોજું આવે તેવું ઘસડાવાનું અને તફડાવાનું તો બંધ થઈ જશે. એક વાર દીવાદાંડી દૂરથી દેખાય તો કાંઠો હાથ જરૂર લાગશે. તારી જાતને, તારા ગુણોને

ઓળખી તુ જ્યાં ત્યા કચરામા હાથ નાખવાનુ હવે મૂકી દે અને સાચા સોનાને પકડ. તુ ટકશાળમાં જઇ સોનાને શોધાવે છે તેવુ કાચનમય આત્મતત્ત્વ આ મનુષ્ય ભવમા જ તને લભ્ય છે અને આવો વખત ફરી ફરીને નહિ મળે તુ વારવાર યાદ રાખજે કે 'एगोऽहं' 'હુ એકલો છુ' અને તેની સાથે એ પણ યાદ કરી લેજે કે 'नत्थि मे कोइ' 'મારુ કોઇ નથી' આટલુ સમજ્યો તો તારો બેડો પાર છે, પણ સમજ્યો ક્યારે કહેવાઇશ તે સાથે સમજી લેજે પુસ્તકમા કે વ્યાખ્યાનપીઠ પર કે મીઠી વાતોમા એ વાત કરી પરવારવાનુ નથી, એ તો જીવન જીવવાનુ છે, એ મિસાલે જીવનક્રમ ઘડવાનો છે અને ઉપરોક્ત દીવાદાંડીના દીવા દેખવા છે એ દેખ્યા વગર તારો આરો નથી અને આરો ન મળે તો દરિયાને ધક્કે ચઢવાનુ છે સમજુ પ્રાણી પોતાની જાતને બરાબર ઓળખે અને ઓળખીને ચેતનરામને સારી રીતે વિકસાવે વિકાસશીલ આત્મા એક વાર સાચે રસ્તે ચઢ્યો એટલે એને દિશા સૂઝી જાય છે અને પછી ધીમે ધીમે એને કાંઠો પણ દેખાતો જાય છે તુ છેવટે યાદ રાખજે કે આ સર્વ રમતનો વસરાજા તુ છે અને તુ એકલો છે, તારે તારા પોતાના વિકાસની સર્વ યોજના કરવાની છે અને અતે તે સર્વના પરિણામ તારે એકલાએ જ ભોગવવાના છે આ પ્રમાણે તારા ચેતનરામને અનુશાસન કર

इति एकत्वभावना

પ્રકરણ ૫ મું

અન્યત્વભાવના

उपजाति—

परः प्रविष्टः कुरुते विनाशं,
लोकोक्तिरेषा न मृषेति मन्ये ।
निर्विश्य कर्माणुभिरस्य किं किं,
ज्ञानात्मनोनो समपादि कष्टम् ॥ क १ ॥

स्वागता—

खिद्यसे ननु किमन्यकथार्तः,
सर्वदैव ममतापरतन्त्रः ।
चिन्तयस्यनुपमान्कथमात्म-
न्नात्मनो गुणमणीन्न कदापि ॥ ख २ ॥

शार्दूलविक्रीडितम्—

यस्मै त्वं यतसे बिभेषि च यतो यत्रानिशं मोदसे,
यद्यच्छोचसि यद्यदिच्छसि हृदा यत्प्राप्य पेप्रीयसे ।
स्निग्धो येषु निजस्वभावममलं निर्लोठ्य लालप्यसे,
तत्सर्वं परकीयमेव भगवन्नात्मन्न किञ्चित्तव ॥ ग ३ ॥

ક ૧ પારકાને ઘરમા દાખલ કર્યો હોય તો તે વિનાશને કરે છે—એવી જે લોકવાયકા છે તે અને લાગે છે કે ખોટી નથી આ જ્ઞાનથી ભરેલા આત્મામા કર્મના પરમાણુઓએ દાખલ થઈને એને કયા કયા દરો નથી આપ્યા ?

ઘ ૨ હે ચેતન ! મમતાને આધીન પડી જઈને બીજાઓની વાતો—બાબતોથી ઉપાધ કરી તુ શા માટે નકામો ખેદ પામે છે ? અને તારા પોતાના અનુપમ ગુણરત્નોનો કદી વિચાર પણ તુ કેમ કરતો નથી ?

ગ ૩ હે ચેતન ! જેને માટે તુ હાલા દલાલી રહ્યો છે (પ્રયત્નો કરી રહ્યો છે), જેનાથી તુ ભય પામ્યા કરે છે અથવા જેની ખાતર તને ભય લાગે છે, જ્યા તુ નિરતર આનદ પામે છે, જેની પછવાડે અથવા જેને માટે તુ શોક કરે છે, જે જે તુ હૃદયપૂર્વક ઇચ્છી રહ્યો છે, જેને પ્રાપ્ત કરીને તુ ખૂબ લહેરમા આવી જાય છે અને તારા મહાનિર્મળ આત્મસ્વભાવને કચરી નાખી જે વસ્તુ ઉપર પ્રેમ ગાઢથી રગાઈ જઈ તુ ગાડાપેલા ચેડા કાઢે છે, એ સર્વ પારકા છે—અનેના છે અને હે ભાગ્યવાન આત્મા ! એમાનુ એક પણ તારૂ નથી—કાંઈ પણ તારૂ નથી—જરા પણ તારૂ નથી.

दुष्टाः कष्टकदर्थनाः कति न ताः सोढास्त्वया संसृतौ,
तिर्यङ्नारकयोनिषु प्रतिहतश्छिन्नो विभिन्नो मुहुः ।
सर्वं तत्परकीयदुर्विलसितं विस्मृत्य तेष्वेव हा,
रज्यन्मुह्यसि मूढ! तानुपचरन्नात्मन्न किं लज्जसे? ॥ घ ४ ॥

अनुष्टुप्—

ज्ञानदर्शनचारित्रकेतनां चेतनां विना ।
सर्वमन्यद्विनिश्चित्य यतस्व स्वहितासये ॥ ङ ५ ॥

क १. परः પારકો, બહારનો. लोकोक्तिः જનવાયકા, અનુભવના સૂક્ષ્મ સૂત્રો. न्नमपादि પ્રાપ્ત કર્યુ.

ख २. कथा· વાર્તા મગજથી ચર્ચા. परतन्त्र પરવશ. आत्मन· તારા પોતાના गुणमणीन् ગુણરૂપી મણિઓ–રત્નો

ग ३. यत् નો ઉપયોગ સુંદર છે. यद् यद् शोचसि જેને જેને (માટે) શોક કરે છે, पेप्रीयसे પ્રેમવાળો થઈ જાય છે, રંજન પામે છે स्निग्धः પાતળો, પ્રેમાધીન. निर्लोट्य કચરી નાખીને. लालप्यसे ગમે તેવુ–એલફેલ બોલે છે.

घ ४. दुष्टा· ભયંકર, દુઃખરૂપ અને દુઃખફળ આપનારી. कष्टकदर्थनाः મહાપીડા, ભયંકર યાતના. संसृतौ સંસારમાં. प्रतिहतः માર ખાધો. विभिन्नो ભેદાયો. तेषु તેમા–પરકીય વિલાસોમાં. रज्यन् આસક્તિ કરતા. उपचरन् આચરતા.

ङ ५ केतन ચિહ્ન, ત્રિરંગી વાવટો. स्वहितासये પોતાના હિતની પ્રાપ્તિને માટે.

ઘ ૪ ચેતનજી ! આ સંસારમાં મહાદુઃખ ઉપજાવે તેવી કઈ પીડાઓ–વિડંબનાઓ તે સહન નથી કરી ? તું તિર્યંચ ગતિમાં અને નારકીની ગતિમાં ગયો ત્યારે તેં માર ખાધા છે, તું છેદાયો છે, તું ભેદાયો છે અને તે પણ (એક વાર નહિ પણ) વારવાર એ સર્વ પારકી વસ્તુઓનો જ દુર્વિલાસ છે એ સર્વ ભૂલી જઈને પાછો તે જ પરવસ્તુઓ ઉપર આસક્તિ રાખે છે અને તે જ કર્યા કરે છે ! અહાહા ! મૂખ ! (આવી મૂર્ખાઈ કરતા) તને કોઈ જાતની શરમ પણ નથી આવતી ?

ઙ ૫ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રના ત્રિરંગી ચિહ્નવાળી, ચેતના વગરની સર્વ વસ્તુઓ પર છે–પારકી છે–અન્ય છે, એમ મનમાં નિર્ધાર કરીને પોતાના હિતની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કર.

गेयाष्टक*

विनय ! निभालय निजभवनं (२)
तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु,
किं निजमिह कुगतेरवनम् ? ॥ विनय !० ॥ १ ॥

येन सहाश्रयसेऽतिविमोहा-
दिदमहमित्यविभेदम् ।
तदपि शरीरं नियतमधीरं,
त्यजति भवन्तं धृतखेदम् ॥ विनय !० ॥ २ ॥

जन्मनि जन्मनि विविधपरिग्रह-
मुपचिनुषे च कुटुम्बम् ।
तेषु भवन्तं परभवगमने,
नानुसरति कृशमपि सुम्बम् ॥ विनय !० ॥ ३ ॥

त्यज ममतापरितापनिदानं,
परपरिचयपरिणामम् ।
भज निःसङ्गतया विशदीकृत-
मनुभवसुखरसमभिरामम् ॥ विनय !० ॥ ४ ॥

અષ્ટકનો અર્થ—(અન્યત્વ ભાવના)

૧ વિનય! તારા પોતાના ઘરની સારી રીતે ભાળ કાઢ-શોધ કર (અને વિચાર કે-) આ ભવમાં તારું શરીર, તારું ધન, તારા છોકરા, તારાં ઘર અને તારા સબંધીઓ પૈકી દુર્ગતિમાં જતાં તારું કોઈએ રક્ષણ કર્યું? કોણ તને રક્ષણ આપે તેવું છે તે શોધી કાઢ.

૨ આ (શરીર) તો હું પોતે જ છું એટલો જાણે જેની સાથે અભેદ-એકતા માનીને તું જેનો આશ્રય કરે છે તે શરીર તો સાક્ષાત ચપળ છે અને તને ખેદ ઉપજાવીને છોડી દે છે અથવા જ્યારે તારામાં શિથિલતા આવે છે ત્યારે તને તજી દે છે

૩ તું દરેક ભવમાં અનેક પ્રકારની ચીજો ધન આદિનો સંગ્રહ (પરિગ્રહ) કરે છે, વધારે છે અને કુટુંબ જમાવે છે; પણ જ્યારે તું પરભવગમન કરે છે ત્યારે તેઓમાંનો એક તણનો તેરમો ભાગ પણ તારી પછવાડે આવતો નથી

૪ મમતા અને દ્વેષમાં જેનું મૂળ છે એવા પારકી વસ્તુ સાથેના પરિચયના પરિણામને તું તજી દે અને બને અસંગ થઈને અત્યંત નિર્મળ થયેલ મનોહર અનુભવસુખના રસને ભજ-સેવ.

---

* રાગ-મારવાડી ધોડી શત્રુંજય પર બોલે છે તે 'ભલી સોરઠીઆ રે સારી સોરઠીઆ' ના લયમાં પ્રેમ સાથે ગાવામાં આવે તો મસ્ત રાગ ચાલે છે. 'વિનય નિભાલય નિજભવન' એ પદ દરેક ગાથાને અન્તે બે વખત બોલવાનું છે ભાવથી સુંદર ઘર ઓળખી લેવું. મનમાં શ્રીરામ જણાવે છે કેવી મારે 'તુજ ગુણ પાર નહિ મુજથી' એમ જણાવ્યું છે

पथि पथि विविधपथैः पथिकैः सह,
कुरुते कः प्रतिबन्धम् ? ।
निजनिजकर्मवशैः स्वजनैः सह,
किं कुरुषे ममताबन्धम् ? ॥ विनय !० ॥ ५ ॥

प्रणयविहीने दधदभिष्वङ्गं,
सहते बहुसन्तापम् ।
त्वयि निःप्रणये पुद्गलनिचये,
वहसि मुधा ममतातापम् ॥ विनय !० ॥ ६ ॥

त्यज संयोगं नियतवियोगं,
कुरु निर्मलमवधानम् ।
न हि विदधानः कथमपि तृप्यसि,
मृगतृष्णाघनरसपानम् ॥ विनय !० ॥ ७ ॥

भज जिनपतिमसहायसहायं,
शिवगतिसुगमोपायम् ।
पिब गदशमनं परिहृतवमनं,
शान्तसुधारसमनपायम् ॥ विनय !० ॥ ८ ॥

૫ જુદા જુદા અનેક પંથીઓ વચ્ચે વચ્ચે જે જે વટેમાર્ગુઓ મળે તે દરેકની સાથે પ્રતિબંધ (રોકની સબંધ) કોણ કરે ? દરેક સગાસંબંધી પોતપોતાના કર્મને વશ છે તે દરેકની સાથે તું મમતાનું બંધન શા માટે કરે છે ?

૬ જેનો આપણી તરફ પ્રેમ ન હોય તેને વળગતા જવામાં આવે તો તેવો પ્રેમ કરનાર અનેક સંતાપો સહન કરે છે આ પુદ્ગળનો સમૂહ (જેના ઉપર તું પ્રેમ કરી રહ્યો છે તે) તારા તરફ બીલકુલ પ્રેમ-આકર્ષણ વગરનો છે અને તું તદ્દન નકામી મમતાની ગરમી ધારણ કરી રહ્યો છે

૭ જેનો અંતે વિયોગ જરૂર થવાનો છે એવા સંયોગ-સંબંધને પ્રથમથી જ તજી દે અને તું એલ વગરની એકાગ્રતા કર. મૃગતૃષ્ણાના જળનું-ઝાંઝવાના નીરનું તું ગમે તેટલું પાન કરીશ પણ તેનાથી તને કોઈ પણ પ્રકારે તૃપ્તિ થવાની નથી, તું તેથી કદી ધરાવાનો નથી.

૮ જેને કોઈનો આધાર કે ટેકો ન હોય તેને સહાય કરનાર જિનપતિ-તીર્થંકર દેવને તું ભજ મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરવાનો એ સદેશો ઈલાજ છે અને તું શાંતસુધારસ(અમૃતપાન)ને પી; કારણ કે એ રસ વ્યાધિઓને શમાવનાર છે, વમન-(વોમિટ)ને દૂર કરનાર છે અને વિનાશ વગરનો છે

નોટ:—

૧. विनय ચેતન. निभालय સારી રીતે શોધ, જો, ભાળી લે. अयनं રક્ષણ.

૨. आश्रयसे માને છે. આશ્રય કરે છે. अविभेदम् અભેદભાવે. એકતા-રૂપે. नियतम् ચોક્કસ (અવ્યય). अर्वीरं ચંચળ, અલ્પકાળ રહેનાર. धृतखेदं શોક કરાવીને. એ भवन्तंનું વિશેષણ છે.

૩. जन्मनि जन्मनि પ્રત્યેક જન્મમા—ભવમાં. उपचिनुषे તું એકઠું કરે છે. વધારે છે. कृशम् નાનામા નાનો ભાગ. सुवम् રૂનું પુમડું.

૪. निदानम् મૂળ હેતુ. परिणामम् એનું છેવટ निसङ्गतया અસંગ-પણાપૂર્વક. अभिरामम् મનોહારી. હૃદયને વશ કરે તેવું.

૫. पथि पथि રસ્તે રસ્તે, માર્ગમા प्रतिबन्धम् અટકાયત પ્રેમ સબંધ, સહકારિત્વ. ममताबन्धम् મારા તરીકેનો સંબંધ.

૬. प्रणयप्रीति Love-making. अभिष्वङ्गं ભેટવુ તે, વળગવું તે. Embracing. निःप्रणये પ્રેમ વગરનામા.

૭. नियत ચોક્કસ, જરૂર. अवधानम् એકાગ્રતા. Concentration. कथमपि કોઇપણ પ્રકારે. घन ખૂબ, પ્રચૂર. विदधानः કરતો.

૮. असहायसहायं ગરીબનો—નિરાધારનો બેલી. गद् વ્યાધિ वमनं વોમિટ, ઉલટી, अनपायम् અપાય-પીડા વિનાશથી રહિત.

પરિચય

અન્યત્વ ભાવના—

(ક્ર. ૧) આગલી ચોથી ભાવનામા અંદર જોવાનુ હતુ, આત્મનિરીક્ષણ કરવાનુ હતુ; આ ભાવનામા બહાર જોવાનુ છે, અવલોકન કરવાનુ છે એ સર્વનો આધાર અને એનુ લક્ષ્ય તો અંદર જ જવામા છે, પણ જુદા જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુ છે બન્નેનુ પરમ ધ્યેય આત્માની પ્રગતિ, તેનો વિકાસ છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે એનો બહારનો સંબંધ તપાસવા યોગ્ય છે

અહીં જરા પીઠિકા કરવાની આવશ્યકતા જણાય છે જ્યા સુધી આ સ્વરૂપ જાણવામા ન આવે ત્યા સુધી પરમાત્મતત્ત્વનો સાચો ખ્યાલ કદી થતો નથી, કારણ કે આત્માનુ સ્વરૂપ ન જાણનાર આત્મામા અવસ્થિતિ કરી શકતો નથી. જ્યા સુધી દેહ, દેહી—આત્મા અને પરને સમજવામા ન આવે ત્યાં સુધી એને મૂંઝવણનો પાર રહેતો નથી અને અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં એનો વિકાસ અટકી પડે છે આટલા માટે આત્મા કોણ ? અને પર શુ ? તેનો નિરધાર કરવા માટે આત્માના ત્રણ પ્રકાર પાડવામા આવ્યા છે તે ત્રણ પ્રકાર બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા આ ત્રણની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા જ્ઞાનાર્ણવમા શુભચંદ્રાચાર્યે કરી છે (પ્રકરણ ૩૨) તે તપાસી જઈએ.

શરીર વિગેરેમા ભ્રમ થવાને પરિણામે આત્મબુદ્ધિ થાય અને મોહરાજાએ ઉત્પન્ન કરેલી પ્રમાદરૂપ નિદ્રાથી અંદર ચેતના ઊંઘી જાય તે બહિરાત્મભાવ. આ દશામા શરીરને પોતાનુ માનવામાં આવે છે અને વિગેરે શબ્દમા સ્ત્રી, ઘર, છોકરા, માલ, મિલકત,

સગાં વિગેરેને પોતાનાં માનવામાં આવે છે તેનો સમાવેશ થાય છે. **બહિરાત્મા**ની આ દશા હોય છે.

ઉપર જે બાહ્યભાવ બતાવ્યો તેને કુદાવી જઈ માત્ર આત્મામાં જ આત્મત્વનો નિશ્ચય કરવો તેને જ્ઞાની પુરુષો **અંતરાત્મભાવ** કહે છે. અહીં આત્મા સિવાય સર્વને અન્ય સમજવાની વાર્તા છે અને એમાં બાહ્યભાવનો સર્વથા નિષેધ થાય છે.

જે કર્મના લેપ વગરનો હોય, જેને શરીરનો સબંધ ન હોય, જે જાતે તદ્દન શુદ્ધ હોય, જે ગુણનિષ્પન્ન હોય, જે સર્વથા નિવૃત્ત હોય અને જે વિકલ્પ રહિત હોય એવા શુદ્ધ આત્માને પરમાત્મા કહેવામાં આવે છે. એ દશા **પરમાત્મભાવ** છે.

આ અન્યત્વ ભાવનામાં બહિરાત્મભાવ કેવો વર્તે છે ? તે બતાવવામાં આવશે અને તેનું અંતિમ ધ્યેય અંતરાત્મભાવમા ઊતરી પરમાત્મભાવ પ્રકટ કરવાનું રહેશે આ આત્માના ત્રણ પ્રકાર ખૂબ ધ્યાન રાખીને સમજવા યોગ્ય છે. એ સમજતાં જે મોટી ધમાલ આ પ્રાણી માંડી બેઠો છે તેનો તે ગ્રાહ જરૂર છૂટી જાય તેમ છે. આ ભાવનાની વિચારણામાં પ્રથમ આપણે ગ્રંથકર્ત્તા સાથે આગળ વધીએ.

બાહ્યભાવ–બહિરાત્મભાવ શું છે તેનું સ્વરૂપ આ ભાવનામાં વિચારવાનું છે. આ પ્રાણી બહિરાત્મભાવમાં એટલો બધો એકરસ જામી ગયો છે કે એમાં તેને કાંઇ નવાઇ જેવું લાગતું નથી અને એ ખેલો ખેલે જ જાય છે એને તો કંઇક શોધો કરવી છે, આકાશના તારાઓના હિસાબ કરવા છે, ચંદ્ર અને મંગળના ગ્રહે પહોંચવું છે અને નાના જીવનમાં ઠેક ઠેક કરી નાખવું છે. એને એક ઘડી શાંતિથી વિચાર કરવો નથી,

આરામ લેવો નથી અને મળે તો માણવો નથી સ્ત્રી, ધન અને બીજી અનેક દુન્યવી ખટપટોમાંથી એને નિરાંતે બહિરાત્મા કોણ અને અંતરાત્મા કોણ ? એનો વિચાર કરવાનો સમય પણ મળતો નથી એને નથી ખાવાનું ભાન, નથી બોલવાનું ભાન, નથી વિચાર કરવાની તાલીમ અને મોડી રાત્રે પણ એની ખટપટ એટલી ચાલતી હોય છે કે એ ઊંઘે ત્યારે પણ અડધી કલાક તો એનાં ચાલતા યંત્રોને ઠંડા પડવામાં જાય. આ જાતની ધમાલ માંડી બેઠો હોય તેને બહિર્ અને અંતર આત્માની વાતો કેમ સૂઝે ? ક્યારે સૂઝે ?

પણ આ બધી રમત મંડાવી કેમ ? આત્મા એના અસલ સ્વરૂપે તો જ્ઞાનમય છે, જાતે ચૈતન્ય છે અને અનંત ગુણથી ભરેલો છે એ અત્યારે ધન માટે રખડે, સ્ત્રીની પાસે કાલા વાલા કરે, ખાવા માટે ભિખ માગે, બાયડીઓ માટે ઉપચાર કરે, અનેક વખત નિઃશ્વાસા મૂકે, વારંવાર પાછો પડે, એનું વ્યક્તિત્વ દબાઈ-કચરાઈ જાય અને એ જાણે ખાડાની હોડીપ ટલમાં પડી અસ્તવ્યસ્ત લવારો કરતો જણાય અને જ્યાં ત્યાં માથાં માર્યાં કરે-એવી એની બૂરી દશા શા કારણે થઈ ?

દુનિયાદારીમાં કહેવત છે કે ‘ અજાણ્યા માણસને રોટલો આપીએ, પણ ઓટલો ન આપીએ. ’ આ વાત યોગ્ય છે કે નહિ ? તેના ગુણ-દોષની વિચારણા અત્ર કરવાની નથી; પણ એવી એક કિંવદન્તી છે તે સુપ્રસિદ્ધ છે

માણસો નોકર રાખે છે તો ત્યાં તે પણ જાણે છે કે ઘરના તે ઘરના અને પર તે પર. પારકી માનો દીકરો રળી ન આપે, અંતે એનો જમણો હાથ એના મો તરફ જ વળે. ટૂંકામાં

વાત એ છે કે પારકા—અજાણ્યાને ઘરમાં દાખલ કર્યો તો તે જરૂર નુકસાન કરે છે–વિનાશ કરે છે–સત્યાનાશ પણ કાઢે છે

આટલા માટે માણસો નોકરને ગણવામાં, રસોયા ચાકરને રાખવામાં ખૂબ સંભાળ રાખે છે અને હરામી માણસો કેટલું નુકસાન કરે છે તે વાત નવી જાણવાની નથી. આત્મામાં એવી રીતે 'પર' બહારના કર્માણુઓ ઘુસી ગયા છે. સારામાં સારું દૂધ હોય પણ તેમાં ખટાશ કે ફટકડી પડે તો તુરત ફાટી જાય છે, તેમ આત્મા જેવી મહાસુંદર ચૈતન્યઘનમૂર્તિ અનંત જ્ઞાનપ્રકાશવાન હોવા છતાં એનામાં કર્મપરમાણુઓ ઘુસી ગયા છે અને એ પરમાણુ પર છે, બહારના છે એને આત્મા બરાબર પરપણે ઓળખતો નથી

એ કર્મપરમાણુઓએ આત્મામા પ્રવેશ કરી એની ખરાબી કરી છે, એની પાસે અનેક નાચો કરાવ્યા છે, એની પાસે નવાં નવાં નાટકો કરાવ્યાં છે. એનો જ્ઞાનગુણ ઢાંકી દીધો છે, એને મોહમદિરા પાઈને ઘેનમાં નાખી દીધો છે, એને સદ્ગુણના ધામને બદલે કષાયનું પુતળું બનાવી દીધેલ છે, એને વ્યાધિના પિંડ બનાવી દીધો છે અને એ એને અનેક ગતિમાં રખડાવે છે, એને લુલો, લંગડો, આંધળો, ખોડ–ખાંપણવાળો બનાવે છે, એની પાસે ભીષણ આક્રાંત ઘરાવે છે, એને શ્રુતિકટુ સ્વરવાળો કરે છે, એને કાળો કે લાલ બનાવે છે, એને વામનજી–ઠુંગડો બનાવે છે, એને નાગો રખડાવે છે, એને ભૂખ્યો રખડાવે છે, એને તરસ્યો રાખી મૂઝવી દે છે, એને પેટ ખાતર વેઠ કરાવે છે, એને ચોર, લબાડ, ઉઠાવગીર, વિશ્વાસઘાતી, ખૂની બનાવે છે, એને રાજા બનાવે છે, અમાત્ય બનાવે છે, પ્રમુખ બનાવે છે,

એના બાપડા પર તાળીઓ પડાવે છે અને એને હાસ્યસ્થાન પણ કરાવે છે, એને શોકથી પોક મૂકતો કરે છે, એને બીના ચૂગરમા બાનભૂલો બનાવે છે અને એને વિષયનો કીડો બનાવે છે

દુનિયામાં જે કાંઈ વિરૂપ, સારું કે સાધારણ દેખાય છે તે સર્વ આ પારદા-અંદર પુરાઈ ગયેલા અથવા પુરાયા દીધેલા કર્મપરિણામ મહારાજાનો પ્રતાપ છે જ્ઞાનવાન આત્માએ આ બહારના પુરાઈ ગયેલા મહારાજાએ શી દશા કરી છે ? કેવી એવી કફોડી દશામા એને મૂકી દીધો છે અજાણપણાનો પરિચય કરવાનું અને તેને અવકાશ આપવાનુ આ પરિણામ છે

આઠ કર્મો, તેની ઉત્તરપ્રકૃતિ ૧૫૮, તેનો સ્વભાવ અને તેમાની પુણ્ય તથા પાપ પ્રકૃતિઓનુ સ્વરૂપ અહીં વિચારવુ એ કર્મોનો ચમત્કાર સમજવો. તેનો આત્મા સાથે અત્યારે તો એવો તાદાત્મ્ય સબંધ થઈ ગયો છે કે એ જ જાણે તેનો સ્વભાવ હોય એવુ લાગે છે આવા પ્રકારનુ આવરણ કરનાર પણ એ જ કર્મમહારાજા છે એનુ સ્વરૂપ સમજી અને બરાબર ઓળખવા જેવા એ રાજા છે એને સમજી બરાબર ઓળખ વાથી સસારની સર્વ વિટબનાઓનુ મૂળ કારણ હાથમા આવી જશે. જ્ઞાનવાન આત્માની આ દશા હોય ? પણ કર્મનુ જોર અત્યારે તો તેના પોતાના જોર કરતા વધી ગયુ છે ચારે બાજુએ જુઓ, બજાર જુઓ, ચરિત્રો વાંચો, નૉવેલો (કથાઓ) વાંચો, નાટકો જુઓ, સિનેમા જુઓ—જ્યા જશો ત્યા કર્મ-મહારાજાની જમાવટ જામી જડેલી જણાશે અને એણે આત્માને એટલો બધો દબાવી દીધેલો જણાશે કે એ છે કે નહિ ? અને હોય તો એનામા કાંઈ શક્તિ હશે કે નહિ ? તે બાબતમા પણ

શંકા પડી જાય એવું ઉપલક નજરે પ્રથમતઃ જરૂર લાગશે. આ અનત જ્ઞાનના ધણી આત્માની એક કથા થઇ.

(ન ૨) ચેતન ! કર્મરાજાના મુખ્ય સેનાપતિ મોહરાજાએ મૂકેલી મમતાને પરાધીન થઇને તું પારકી પંચાત કેટલી કરે છે તેનો વિચાર કર. તું એમ સમજે છે કે આખા ગામના કજીઆ તારે પતાવવાના છે અને તું ત્યાં દાખલ થઇ જાય છે. કોઇની વાતો, કોઇની ચિંતા, કોઇની નિંદા, કોઇ પર ગુસ્સો એ સર્વ અન્યને માટે જ જાણે તેં જાળવી રાખ્યાં છે. તને યુરોપમાં શું થયું તે વિચાર કરવા અને તેની વાતો કરવા સમય મળે છે, તારે રાજા કર્ણની વાતો કરવી છે, સગાંઓનાં મોં જાળવવાં છે, કોઇ દૂરનું મરી જાય તો એક કલાક પછી લૌકિકે જઇ ખોટી રીતે ઓ ઓ કરવું છે, તને લાગે વળગે નહિ તેવાની વાતોમા કલાકો કાઢવા છે, તારા ઘરનાંની ચિંતામાં અરધા થઇ જવું છે, તારે અન્ય કોઇની નોકરી જઇ તેની વાતો કરવી છે, તારે અમલદારોના ગુણ-દોષ પર વગરઆધારે ગપ્પા મારવા છે, તારે વિનાકારણે આજે ‘ફિચર’ કેટલા આવ્યા તેની વાતો કરવી છે, તારે ફોજદારી કોર્ટમાં અતિ તુચ્છ મનુષ્યોનાં કે ખાસ કરીને નઠી જેવી સ્ત્રીઓના કેસો ચાલતાં હોય તે સાંભળવા કે વાચવા છે અને આવી આવી તદ્દન નકામી અથવા તારી નજરે કોઇ વાર કામની લાગતી વાતો કરવી છે અને ‘કાજી દુબલે કયું કે સારા શહેરકી ફિકર’ જેવો વેશ કરવો છે.

મમતાની પરતંત્રતા, સાપેક્ષ્ય દૃષ્ટિનો અભાવ, આદર્શની ગેરહાજરી, વ્યવસ્થિત સંકલનાની ખામી અને અતિ કેટ

(મોહની મસ્તી)ની અસર તળે તારા આવા હાલહવાલ થયા છે, તુ વિનાકારણ પરની ચિંતા કરે છે, પરની વાતો કરે છે, પર સબંધી ઘાટો ઘડે છે અને ઘાટ જામે નહિ ત્યારે વિમાસણ કરે છે નિંદા, કુથળી, આત્મશ્લાઘા અને યોજનાદિની કથામા તુ કેટલો વખત કાઢે છે અને એ સબંધી વાત નીકળી તો તો જોઇ લેજો ચમત્કાર. અનંત જ્ઞાનના ધણીની આ કથા હોય? અને તારા જેવા અનંત ગુણના સાગરને આવી નિર્માલ્ય બાબતોમા હાથ ઘાલવો ઘટે? તુ આખો દિવસ કેવી કેવી વાતો, ચિંતાઓ અને ઉપાધિઓ કરે છે તેનો વિચાર કર, તેની તુલના કર, તેનો સરવાળો કર અને તુ કોણ? અનુપમ ગુણોનો ધણી, જ્ઞાન દર્શન-ચારિત્રમય, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, શાશ્વત સુખનો અધિકારી–તે આવી દશાએ ઉતરી ગયો! તારામા અનુપમ ગુણરત્નો છે તેની ચિંતા કર, તેને ઓળખ અને તેને પ્રગટ કરવાનો વિચાર કર, તન્મય થઇ જા. તારે આવી કુથળી અને પારકાની કથા કરવાની તે હોય? તારે તારુ પોતાનુ કરવાનુ ક્યા ઓછુ છે કે પારકી ચિંતાથી હેરાન થાય છે? દુબળો થાય છે? અસલ ચિંતામણિ રત્ન કે જેથી ઇચ્છે તેવા પદાર્થો મેળવી શકાતા, કામઘટ–ઘડો ઇચ્છિત વસ્તુ આપતો અને કલ્પવૃક્ષોની નીચે ઊભા રહેતા ઉપરથી માગેલી વસ્તુઓ પડતી, એ સર્વને ટપી જાય તેવા ગુણરત્નો તારામા ભરેલા છે, તુ તન્મય છે અને તે પ્રયત્નસાધ્ય છે

ત્યારે આવા ગુણરત્નોનો વિચાર કરતો નથી અને પારકી વાતો શા માટે કરે છે? જે મનુષ્યો તારા નથી, જે રાજકારણ સાથે તારે સબધ નથી, જે સંબધીઓ તારી સાથે આવવાના

નથી તેની ચિંતા કરવી છોડી દઈ, તારો પોતાનો જ વિચાર કર અને તારા ગુણોને ઓળખ. પારકી વાતોમાં તારું કાંઈ વળવાનું નથી અને કોઈ અહીં બેસી રહેવાનાં નથી. થોડા વખત તાળીઓ પડી તો પણ શું અને ન પડી તો પણ શું? અને તાળી પાડનાર પણ જવાના છે અને તું પણ જવાનો છે ત્યારે એવી નકામી લપલછપન્ન મૂકી દે અને તારાં ગુણરત્નોની ચિંતા કર. તારે જે જોઈએ છે તે તારી પાસે છે, તારામાં છે, તેને શોધી કાઢી પ્રકટ કરવું એટલું જ બાકી છે. ખેદની વાત છે કે ઘરની વસ્તુની કિંમત ન કરતાં તું પરવાતોમાં દોડ્યો જ જાય છે અને અંદર જોતો નથી, પોતાના ગુણોને પીછાનતો નથી અને પીછાનાઈ જાય તો તેનું બરાબર મૂલ્ય કરતો નથી નકામો-મમતાવશ થઈને જે ખેદ કરે છે તે છોડી દે અને અનુપમ આત્મગુણોની ચિંતા કર.

અન્યની **ચિંતા** કર તેનો વાંધો નથી, પણ માત્ર દિશા ફેરવવાનો ઉપદેશ છે. અત્યારે તું પરની—બહારની—બહારનાંની ચિંતા પોતાનું માનીને કરે છે તેને બદલે સ્વની—અંદરની—અંદરના ગુણોની ચિંતા કર. પ્રશ્ન એ છે કે એની ચિંતા તું કદાપિ કેમ કરતો નથી? તું અત્યારે શું કરી રહ્યો છે તે હવે જો. આ તો એક ચિંતવનની વાત થઈ, પણ તારા સર્વ પ્રયત્નો—કાર્યો કઈ દિશાએ વહે છે, તું શેમાં જોડાઈ ગયો છે અને કેવો ફસાઈ પડ્યો છે તે બરાબર સમજ. જો! જરા આગળ વધ.

(ग ३.) તેં અત્યારે જે મોટી ધમાલ આદરી છે તે કોના માટે છે? તારે પોતાને તો સાડાત્રણ હાથ જમીન સૂવા જોઈએ અને ખાવા માટે થોડો ખોરાક જોઈએ. પાણીની તો કુદરતે વિપુલતા પૂરી પાડેલ છે. ત્યારે આ સર્વ પંચાત શેની?

તે મોટા કારખાના, કારસ્થાનો કે વેપાર માંડ્યા છે તે કોને માટે? એનાથી ભંડારો કે તિજોરીઓ ભરીશ તે કોના?

તું ચોરથી, પશુથી, દુશ્મનથી ઇર્ષા કરે છે તે શેની ખાતર? જીવવા માટે કે તારા પોતાની ચિંતા માટે? અગર છોકરા છોકરી માટે?

તારો આનંદ શેમા છે? ઘરના મળે ત્યારે આનંદ, ખાવાપીવામા આનંદ, પૈસા રળે ત્યારે આનંદ! પણ એ કઈ વસ્તુઓમા? સર્વ પારકુ, પારકામા અને પરથી

તું શોક કરે છે—રડવા બેસે છે તે કોને? કોઇ સગા કે મિત્રને? તે પણ પારકા જ છે તારી ઇચ્છા શું મેળવવાની રહે છે? જે હશે તે સર્વ તારાથી પર, પરને માટે અપરદ્વારા પ્રાપ્ય. વળી કોઇ વસ્તુ તને મળી જાય ત્યારે તું રાજી રાજી થઇ જાય છે તે શું છે? તને નોકરી મળે, ધન મળે, પ્રમાણપત્ર મળે, પ્રશંસા મળે એટલે તું કૂદવા મંડે છે, પણ એ સર્વ પર છે, તારાથી અલગ છે, અનોખા છે, બાહ્ય છે

તારો પોતાનો નિર્મળ સ્વભાવ છે તેના ઉપર પગ મૂકીને તું અનેક વસ્તુઓ ઉપર રાગ ધારણ કરે છે સારુ ફર્નિચર, સારો ડ્રોઇંગરૂમ, સારા વસ્ત્ર, સારા અલંકાર, સારુ ઘડીઆળ— આ સર્વ પર છે, તારાથી અપર છે—અન્ય છે

ભાઇ! આ સર્વમા તારુ કાંઇ નથી. તું એટલા હવાતીઆ મારે છે, નોકસાન કરે છે, દરિયા ડોળે છે અને તારી નાની દુનિયાને માથે લે છે તે સર્વ પારકુ છે, પારકા માટે છે, પડી રહેવાનુ છે, થોડા વખત માટેનુ છે અને મેળવતા, જાળવતા તેમ જ સંયોગનો વિયોગ થતા અનેક ઉપાધિ કરાવે એ ઉપરાંત તારી સાથે અતિ અલ્પ—સંબંધવાળુ છે અને કર્મપરમાણુજન્ય તેમ જ જાતે પૌદ્ગ-

લિક હોઇ તારા કામનું નથી. જે આત્મિક છે તે પૌદ્ગલિક ન હોય અને જે પૌદ્ગલિક હોય તે પર છે, તારાથી અવર છે અને તારી સાથે કદી મેળ ન ખાય તેવું છે. તારા જેવા પરવસ્તુ-પરભાવ-પારકાની ચીજોમાં-પરવસ્તુમાં રખડે એ તે સારી વાત કહેવાય? અને જે પરમાણુની એ ચીજો બનેલી છે તે તારા નથી, જેની ખાતર તું ધમપછાડા કરે છે તે તારાં નથી અને જ્યા તારું પૌદ્ગલિક મન અત્યારે મોહ પામે છે તે પણ તારું નથી આવી રીતે તું પરવસ્તુ-પરકીય ભાવમાં ફસાઇ ગયો છે અને તેં ઉપર જોયું છે કે જ્યાં પારકો પેઠો ત્યાં સત્યાનાશની પાટી વાળી, મહા આપત્તિના ગણેશ મંડાયા, ઊતરતા દિવસની વાત શરૂ થઇ.

(ઘ ૪.) વળી આ સંસારમાં તેં કઇ પીડાઓ સહન નથી કરી? તું કપાયો છે, દળાયો છે, દળાયો છે, વેરાયો છે, ચીરાયો છે-તારે માથે થવામા બાકી રહી નથી. નારકીના જીવોનાં દુઃખનું વર્ણન વાંચતાં તો કાળજું તૂટી જાય તેવું છે. ત્યાંની ઠંડી અને ગરમી એવી હોય છે કે અહીંનો સહરાના રણનો તાપ કે હિમાલયની ઠંડી કાંઇ ગણતરીમાં નહિ મનુષ્યપણામાં વ્યાધિઓ પાર વગરના છે અને તિર્યંચોને ખમવો પડતો મૂંગો માર તો અકથ્ય છે.

આવી રીતે તું અનેક વાર છેદાયો, ભેદાયો અને હણાયો તેનુ કારણ એક જ: પારકામાં વિલાસ, પરમાં આનંદ.

બહુ નવાઇની વાત તો એ છે કે આટલું તત્ત્વજ્ઞાન તારા જાણવામાં આવ્યા છતા હજુ પણ તને એમાં જ આનંદ આવે છે. સુંદર વિચારમાં મગ્ન હોય ત્યાં દાદરે કોઇના પડવાનો અવાજ સાંભળી ચમકી જાય છે, પણ એ તો છોકરું નહીં, કોઇ ભિખારી માગવા આવ્યો હતો. તેનો પગ લપસ્યો જાણી હાશ કરી બેસે છે! મારાં-તારાનો આ કેવો ભાવ! તને આનંદ ખાવા-

પીવામા આવે, તને મજા નાટક સિનેમા જોવામા આવે, તને લહેર નાચપાર્ટીના જલસામા આવે, તને વૈભવ સ્ત્રીઓની આંખોમા દેખાય, તને મજા વેપારની વાતોમા આવે, તને ઓઠામતા હોબાક રચવામા, કારસ્થાનો કરવામા, અન્યને છેતરવામાં થાય ત્યારે તને શુ કહેવુ ? જે કારણે તુ કદર્થના સહેતો આવ્યો છે તે જાણ્યા છતા પાછો તેમા જ રસ પામે છે ત્યારે તે ધાર્યું છે શુ ? તને જરા લાજ પણ આવતી નથી ? તુ પીડા થાય ત્યારે પોક મૂકીને રડવા બેસે છે અને વળી પાછો તેના તરફ જ દોડતો જાય છે; ત્યારે આને તારી અક્કલ કહેવાય, તારી હોશિયારી ગણાય કે મૂર્ખાઇ ગણાય ?

તને જો ભયકર યાતનાઓ સહન કરવી ગમતી હોય તો ખુશીથી પરભાવમાં રમણ કર પણ લેખક મહાશય તારુ મન જાણે છે તેઓને ખબર છે કે તને કઇ કે કદર્થના જરા પણ ગમતા નથી ત્યારે જે કારણે એ પીડા થાય છે તે જાણ્યા છતા તે જ કારણો ફરી ફરીને સેવી રહ્યો છે તો તારી ઇચ્છા અને તારા કાર્યને કેટલો વિરોધ છે તેનો તુ વિચાર કર આ પરભાવની બાજરમત ક્યા સુધી રમ્યા કરીશ ? અને છતા તેના પરિણામ દૂર કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા છોડી શકતો નથી. તુ યાદ રાખજે કે તારે દરેક નાના-મોટા કાર્યના હિસાબ આપવાના છે હજુ પણ વિચાર અને તારી પરભાવરમણતાથી શરમાતાગ જેવા મુમુક્ષુને આ પરભાવરમણતા ન શોભે. એ હજુ આટલુ નાચે છે તો તારુ મન ક્યા દોડી જાય છે તે તપાસી જોજે અને જરા ઊંડા ઊતરજે આવુ શરમભરેલુ-પોતાની જાતને હલકા પાડે તેવુ વર્તન કેટલો વખત ચલાવી લઇશ ? અજ્ઞાન અને મોહદશાને પરિણામે તારી શરમ ઊડી ગઇ છે

પણ એ સર્વ પરભાવમાં વિલાસ છે અને તારા જેવા મહ-ત્ત્વાકાંક્ષીને શરમાવનાર છે.

(શ્ર ૫.) પારકાને ઘરમાં પેસાડ્યો તે વિનાશ કરે છે. આ પ્રાણી પારકી ચિંતા કરે છે, એના સર્વ પ્રયાસ, ઇચ્છા અને આદર્શો પરકીય છે અને એને જે અનેક પીડા-ઉપાધિ થાય છે તેનું મૂળ પરકીય વિલાસ છે. આ ચાર મુદ્દા સ્પષ્ટ થયા.

હવે બહુ મુદ્દાની વાત છેવટે કહી દે છે. પરભાવમાં રમણ, પરમાં વિલાસ, પરનો ઉપભોગ અને પરમાં વૃદ્ધિ એ તો ખૂબ થઇ, પણ તુ કોણ ? તારું શું ? એ વાત સમજી લે એટલે એ જ્યાં ન હોય તે સર્વ પારકું છે એટલું પૃથક્કરણ થઇ જાય આખા શાસ્ત્રનો સાર કાઢીને બધી વાતનું રહસ્ય બહુ ટૂંકમાં કહી દે છે કે:-

"જ્ઞાન ૧, દર્શન ૨ અને ચારિત્ર ૩ એ ત્રિરંગી ચિહ્ન-વાળી ચેતના વગરની સર્વ વસ્તુઓ પર છે-અન્ય છે."

જ્યાં આ ત્રિરંગી વાવટો ન હોય ત્યાં ચેતનજી ! તું નથી. એ ત્રણ સિવાયની સર્વ ચીજો અન્ય છે. આ વાત તું સમજી લે. **જ્ઞાનમાં** પણ જેને હરિભદ્રસૂરિ વિષય-પ્રતિભાસ જ્ઞાન અથવા આત્મપરિણતિમત્ જ્ઞાન કહે છે તે નહિ પણ જેને તેઓશ્રી **તત્ત્વસંવેદન** જ્ઞાન કહે છે એ એનું પ્રથમ ચિહ્ન છે,[1] જેને શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિએ **વિમળાલોક અંજન** કહ્યું છે તે.

૧ હારિભદ્રી અષ્ટકમાં આઠમું અષ્ટક જ્ઞાનાષ્ટક છે તેમા એ ત્રણે પ્રકારના જ્ઞાનની સમજણ આપી છે. આત્મપરિણતિમત્ જ્ઞાન સમકિત-દૃષ્ટિને હોય છે પણ તેમાં હેયોપાદેય પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ન હોવાથી તેને પણ સ્વીકાર યોગ્ય ગણ્યું નથી. તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનમાં હેયોપાદેયની સમજણ સાથે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર હોય છે તેથી તે જ્ઞાન જ અનંતર કે પરંપર મોક્ષને આપનાર છે. તત્ત્વપરિણતિમત્ જ્ઞાન પરંપર મોક્ષદાતા થાય તેમ છે.

દર્શનમા શુદ્ધ માર્ગનો સાચો ખ્યાલ અને તે પ્રોકુ જે માર્ગ ન પહોંચે તેને છોડી દેવાનો દઢ સંકલ્પ.

ચારિત્રમા વિશિષ્ટ વર્તન, સાગુણોનુ ગમે તે ભોગે આસેવન અને અવગુણોનો ત્યાગ.

દર્શનને શ્રી સિદ્ધર્ષિએ 'તત્ત્વપ્રીતિકર જળ' નામ આપ્યુ છે અને ચારિત્રને ' મહાકલ્યાણ (ક્ષીર) ભોજન ' નુ નામ આપ્યુ છે

આ ત્રણ ચીજ જ્યા હોય ત્યા ચેતન ! તુ છે, એ ત્રણ મય તુ જ છે એ સિવાય સર્વ અન્ય છે, પર છે, તારાથી જુદુ છે, પારકુ છે, દૂરનુ છે પારકાએ તારા ઘરમા પેસીને તારા કેવા હાલહવાલ કર્યા છે તે તે જોયુ

પારકાને સમજુ માણસ ઘરવાસ કરાવે નહિ. તેમાં પણ જે ચોર હોય, ભરાડી હોય, ઘર ફાડનાર હોય, દગાબાજ હોય, પરધણીને ઉપાડી વેચનાર હોય તેનો તો કદી વિશ્વાસ થાય જ નહિ અને તુ જાણે છે કે 'પારકી આશ સદા નિરાશ.' ઘરના મૂલ્યવાન રત્નો છોડી પારકા રોટલા ને બટકા ભરવા જવુ એ તો શ્વાનવૃત્તિ કહેવાય. મહામૂલ્યવાન રત્નોના માલેકને એ શોભે નહિ, છાજે નહિ, ઘટે નહિ

ત્યારે તારુ શુ છે અને પારકુ શુ છે તે તારા સમજવામા આવ્યુ તુ ખાલી ભરમાઇ જઇ કેર કરી મૂઝાઇ ગયો છે, છતા મહાતિમિરમા પણ તારી આંખે સાચી વાત દેખાણી છે, સાચી વાત સમજાણી છે, તારા પોતાનાની તને પીછાન થઇ છે અને પર તે પર છે તે સમજાણુ છે

હવે તારું હિત થાય તેને માટે પ્રયત્ન કર, જે રસ્તે તને પ્રગતિ લાગે તે માર્ગ પકડી લે અને તારાં પોતાનાં હોય તેને તારાં કરી લે અને તારી આસપાસ અત્યારે જે કચરો જામ્યો છે તેને બરાબર દૂર કરી નાખ. તારી પોતાની ઇષ્ટ સિદ્ધિ જ્યાં તને જણાય ત્યાં તું પ્રયત્ન કર. પસંદગીનો તને અવકાશ છે અને તે માટેનું સાહિત્ય તને સાંપડ્યું છે. ઊઠ, જાગ્રત થા અને સાચે માર્ગે લાગી જા.

અન્યત્વ ભાવના— :: ગેયાષ્ટક પરિચય—

૧. ઉપોદ્‌ઘાત કરી દીધો. વિગતવાર મુદ્દાઓ રજૂ કર્યા. હવે ચેતનજી! તું તારું ઘર તપાસ. તારી પાસે માલપુંજી કેટલી છે તેનાં સરવૈયાં કાઢ. તું બરાબર સાચા સરવાળા કરજે અને બાદબાકી મૂકવામાં પણ જરાએ પાછો પડીશ નહિ કે સંકોચ કરીશ નહિ. ઘણા પારકી પંચાત કરનારા માટે કહેવાય છે કે 'પંચાતીઆનાં છોકરાં ભૂખે મરે.' તુ એવો ડાહ્યો, દોઢ ડાહ્યો થઇશ નહિ સમજુ માણસ પોતાનું ઘર સંભાળી બેસે છે અને એ આખી દુનિયા દિવાની થાય તો સર્વની સાથે સામાનની ફેંકાફેંક કરે છે, પણ એની ફેંકાફેંકમાં દક્ષતા હોય છે: બીજા ઘરમાથી માલ બહાર ફેંકે છે ત્યારે એ બહારનો સામાન ઘરમાં ફેંકે છે. તારામાં આવું ડહાપણ આવશે ત્યારે તું તારું ઘર સાજું કરી શકીશ, તેથી તારું ઘર શોધ, એની સંભાળ લે, એના ખૂણા-ખાંચરાઓમાંથી પણ કચરો કાઢી નાખ અને તારાં પોતાનાં સામાનની યાદી કર. ઘરનો વિમો

ઉતરાવવો હોય ત્યારે જેટલી હિમત તૈયાર કરે છે તેટલી બારીકીથી તારુ ઘર જોઈ જજે

ભાઈ! પ્રથમ તો તપાસ કર કે તારુ શરીર, તારા પૈસા, તારા છોકરાં, તારા ઘર, તારા સગા વિશેષમા તારી સ્ત્રી, તારા મિત્રો અને તારા સબધીઓ કે જેની ખાતર તુ અનેક ઉન્માદ કરી રહ્યો છે તેમાથી કોણ તારુ છે? એની કસોટી એક બતાવીએ. જ્યારે તુ અહીંથી ઉચાળા ભરીને મોટા ગામતરે જઈશ, જ્યારે તુ મહાપથે પડી જઈશ, જ્યારે તુ મહાનિદ્રામા પડીશ, જ્યારે તુ મહાયાત્રાએ નીકળીશ, ત્યારે તને કુગતિમા પડતા એમાના કોણ રક્ષણ આપશે? તે વખતે તારી જમે બાજુએ કરેલ સરવાળાની રકમો કે તારી તિજોરીમા પડેલા ઘરેણાઓ કે તારા સ્ત્રીપુત્રાદિ પરિવારમાથી કોઈ આડો હાથ આપશે?

અરે! પરભવની વાત જરા થોડો વખત બાજુએ મૂકીએ તો અહીં પણ એ સ્નેહ સ્વાર્થ સુધીના જ છે, એ વાતમા શકા રહે તેમ નથી ઘરડા માબાપ તરફ પુત્રો કે પુત્રવધૂઓ કઈ નજરે જુએ છે તે ઉપર ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર ન હોય સાત-આઠ દીકરે ડોસાઓને અકળાઈ જવુ પડે છે અને એને જમવાના 'વારા' કરવા પડે છે એ અજાણી વાત નથી આ કદાચ આકરી વાત હોય તો નોંધાયેલા દાખલાઓનો પણ પાર નથી, પરતુ એક વાત તો સિદ્ધ છે કે એમાના કોઈ પણ પરભવમા સાથે આવનાર નથી અને દુર્ગતિમા પડતા રક્ષણ કરનાર નથી.

ભાઈ! તેઓ ખાતર તે ઉજાગરા કર્યા, ચિંતાઓ કરી,

આત્મત્યાગ કર્યો, ભોગો આપ્યા અને તેની ખાતર રઝળ્યો, એનો ભાગ વહેંચવા સર્વ આવશે, પણ અંતે તારી મહાયાત્રા નીકળશે ત્યારે તારી સાથે કોઇ આવનાર છે? તારી કરણી કેવી છે તે તો તું જાણે છે અને તેના પરિણામે તારી ગતિ કેવી થવી જોઇએ તે તું કલ્પી શકે તેવી બાબત છે, તો ત્યાં તને કોઇ બચાવી શકશે? કોઇ તને રક્ષણ આપશે? આ રીતે તારું ઘર તપાસ અને તારી ચીજોનો હિસાબ મુદ્દામ આંકડાસર મૂક. સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઇ, દીકરા વિગેરેનો સ્નેહ કેવો છે તે સંબંધે નોંધાયેલા દાખલાઓ અંતિમ અવલોકનમાં નોંધવામા આવશે ત્યારે તને વિચાર થઇ પડશે કે પરભવમાં તો કોઇ રક્ષણ આપે તેમ નથી; પરંતુ આ ભવમાં પણ તેં માની લીધેલા સ્નેહીમાં માત્ર સ્વાર્થ સિવાય બીજું કાંઇ નથી તે વાત પણ હવે પછી થશે. અત્યારે લાંબી નજરે જોતા તારાં કર્મ તારે જ ભોગવવાનાં છે અને કોઇ તારી વતી આડું સૂનાર નથી તે તું યાદ રાખજે.

૨. તું કોણ? તું દેવચંદ! તારા હાથ, પગ, મોં એમાંનું કોઇ દેવચંદ છે? ત્યારે તું કોણ? જે શરીર અત્યારે હાલેચાલે છે, ખાય-પીએ છે તે થોડા વખત માટે છે અને તે તું નથી. જો અમુક પરમાણુઓના સંચયને 'દેવચંદ' નામ અપાયું હોય તો જે દિવસે એ ઠંડું પડી જશે તે દિવસે એને જેમ બને તેમ જલ્દી ઠેકાણે પાડવાની—એને બાળી મૂકવાની કે ભૂમિદાહ કરવાની ત્વરા થશે. એ તું છે? અત્યારે તું એને પંપાળે છે, ચોળે છે, ચાંપે છે, મર્દન કરે છે, સાબુથી નવરાવે છે, મૂલ્યવાન મસાલા અને વસાણા ખવરાવી પુષ્ટ કરે છે તે તારું નથી, તારી સાથે આવવાનું નથી, તારા નિરંતર વિશ્વાસમા રહેવાનું પણ નથી.

ત્યારે તું એ શરીરને તારું પોતાનું માનીને આ સર્વ શું કરી રહ્યો છે? એને જરા તાવ આવે તો ડૉક્ટરોને ટેલિફોન ઉપર ટેલિફોન કરી મૂકે છે અને જરા શરદી થાય તો ગળે ગરમ રૂમાલ લપેટે છે અને જરા હાથ-પગ દુખે ત્યાં પછાડા મારવા મંડી જાય છે! આ સર્વ ચોક્કસ ઉચિત થાય છે કે કેમ? તે તું વિચાર.

સર્વથી વધારે નજીક તારું શરીર છે એને તો તું જરૂર તારું પોતાનું માને છે, પણ એને પોતાનું માનવાની ભૂલ કરીને તું નકામો હેરાન થાય છે જો! જ્યારે તારામાં માંદગી આવશે, તારા સાંધાઓ તૂટવા માંડશે ત્યારે એ તને છોડી જશે. આવા શરીરનો વિશ્વાસ કેવો રાખવાનો હોય? એને પોતાનું માનવાની ભૂલ તો ભારે જબરી અખતના ગણાય તારી આખી માન્યતા કેટલી ખોટી છે તે તને આ ઉપરથી જણાશે. તારું શરીર જ તારું નથી, પછી આમાં તે કેટલી વાત કરવાની હોય? પહેલે હોળીએ નાખી આવે છે ત્યાં વાત કયાં સુધી જશે તે તું સમજી જા.

આનું નામ પરભાવરમણતા, પરને પોતાના માનવાની ભૂલ અને એને પરિણામે ઊભું કરેલું કલ્પનાજાળનું તોફાન. અન્યત્વ ભાવના કયાંથી શરૂ થાય છે તે અત્ર બરાબર વિચારવું

૩ હવે જરા આગળ ચાલો. ઘર વસાવ્યાં, સુંદર ફર્નિચર લીધું, ઠામ-વાસણ વસાવ્યાં, જમીન-બાગનો માલિકને જમાડવા બેરાં તપેલાંઓ લીધાં, ફ્રેન્ચપોલિશ કરાવ્યાં, પલંગો મંડાવ્યા, મચ્છરદાનીઓ ચગાવી, ઈલેક્ટ્રિક ફિટિંગ કરાવ્યા, બાથરૂમોમાં ટાઈલ્સ જડાવ્યા, કંઈક કંઈક મજાનો કર્યા, કાચ કરાવ્યા, બાગ બનાવ્યા, નાની નાની મજાનો ગોઠવી, પોપટ રાખવા

માટે ઝરૂખા કર્યા, નાની–મોટી લાઇબ્રેરી કરી, બેસવા માટે સગવડો કરી, ખાવાપીવા માટે સામાન વસાવ્યો, સ્ટોરરૂમ અલગ કર્યો, સામટો દાણો ભરવાના ઠામો વસાવ્યાં.

ઉપરાંત વ્યાપાર, પૈસા, વ્યાપારની ચીજો, નાણાની કોથળીઓ, તિજોરી વિગેરે અનેક ચીજો વસાવી; પણ એ સર્વ મૂકીને અંતે ચાલ્યા જવું પડશે. '**જે જિહાંની તે તિહાં રહીએ, કોઇ ન આવી સાથ તો.**' જે જ્યાં હતું તે ત્યાં રહી ગયું. આ સર્વ પરભાવની રમણતા, પરને પોતાનાં માનવાની ભૂલોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત, અવિશ્વાસ્ય ઉપર વિશ્વાસ કરવાનાં દારુણ પરિણામ

કોઇના દીકરા થયા, કોઈના ભાઇ થયા, કોઇના પિતા કહેવાયા, કોઈના ભત્રીજા થયા, કોઇના ભાયાત થયા, કોઈના જ્ઞાતિજન થયા પરંતુ અંતે એ આખા કુટુંબને છોડી '**છેડો છોડી રે ચાલ્યા એકલા. હાર્યો જેમ જુગારી રે**' એવી વાત થશે જે પોતાના નથી, જેમા સ્વ જેવું કાંઇ નથી તેને પોતાનાં માન્યાં, તેને ઘરના ગણ્યા એના એ સર્વ વિપાક છે.

એનો સાર એ છે કે એવી રીતે એકઠો કરેલો પરિગ્રહ કે કુટુંબ કોઇ પછવાડે આવતા નથી એ તો જ્યાં હોય ત્યાં પડ્યા જ રહે છે કોઇ પણ પ્રકારનું અનુસરણ એનું થતું નથી એ આપણે અહીં પણ જોઇએ છીએ. જેઓ મોટી મિલ્કત મૂકી જાય છે તેને પણ ચાર કે એક જ નાળીએર બંધાવે છે અને એનુ આખું કુટુંબ અહીં જ રહી જાય છે તું એવી જ રીતે પછવાડે અનેક કુટુંબને રડાવીને અહીં આવ્યો છે. આ સર્વ જાળ છે, રમત છે, વિલાસ છે. આવી અતિ

પુણ્યાપદ રમતનો તું એક પ્યાદુ થઈ પડ્યો છે પર મારે છે, કાટે છે અને વચ્ચેથી ઊડી જા ત્યારે બાજીમાંથી નીકળી જાય છે આ તે તારી દશા હોય ? તું કોના જેવી રમત રમી રહ્યો છે ? અને કેવો પરભાવમાં રાચી રહ્યો છે તેનો વિચાર કર

આવી રીતે શરીર પણ પર છે, ધનમાલ-ખજાના પણ પર છે અને કુટુંબના સર્વ માણસો પર છે, એટલી હદ સુધી આપણે આવ્યા. એમાં જે રમણતા તે પરભાવરમણતા કહેવાય. એ એક વાર સાચી સમજ્યા એટલે બેડો પાર છે !

૪ આ ઉપર કહેલી વાત બરાબર સમજી જઈને તું પારકાના પરિચયરૂપ પરિણામને છોડી દે પરિણામ એટલે પરિણતિ અથવા ટેવ. અત્યારે તારું સર્વ લક્ષ્યબિન્દુ પર ઉપર છે તું વિચાર કરે છે ધનના, તું વાત કરે છે નોકરી કે વ્યાપારની, તું ચર્ચા કરે છે રાજ્યની, તું પાઠ પઢે છે દુનિયામાં યશ મેળવવાના, તું વાંચે છે, વિચારે છે, બોલે છે સર્વ પ ને માટે, પરમાં તારા શરીરનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે એ વાત આ ભાવનામાં ખૂબ યાદ રાખજે તને મોહમદારીએ તારું પાણી એવો મસ્ત બનાવી દીધો છે કે તારું આખું ધ્યાન પરમાં છે, પર માટે છે, પર પરત્વે છે

આવી રીતે પર-પરિચયની પરિણતિમાં અથવા પર-પરિચયના પરિણામોમાં તું આખો વખત રમ્યા કરે છે અને એ પર-પરિચયનો મૂળ હેતુ મમતામાં તેમજ પરિતાપમાં છે તને પર ઉપર એવી તો મમતા લાગી છે કે તું તારા કુટુંબ, તારા આધાર અને તારા પરિવારને તારા માનીને, એટલી નાની નાની દુનિયાને આખી દુનિયા ગણી નું અપાયા કરે છે અને

એ જાળને ઊકેલવા જતાં નવ જગ્યાએથી જરા છૂટે છે ત્યાં તેર જગ્યાએ બંધાય છે. આ આખો **પરનો પરિચય** મમતામાંથી ઊભો થાય છે અને એ અંદરનો સંતાપ છે. જેમ તાવ આવે ત્યારે માણસને શુદ્ધિ ઓછી થાય છે તેમ મમતા મચાથી તને અદર તાવ આવ્યો છે અને એ સંતાપમાં પર–પરિચયનું નિદાન છે મમતા અને અંતર–તાપ એ નિદાન છે.

વૈદ્ય દવા કરે ત્યારે પ્રથમ વ્યાધિનું નિદાન કરે છે. નિદાન એટલે વ્યાધિના મૂળની શોધ પછી દવા કરે તેને ચિકિત્સા કહે છે મમતા અને પરિતાપ એ આત્માને વળગેલા વ્યાધિ છે અને એનું નિદાન થાય છે ત્યારે સમજાય છે કે એનું પરિણામ પરિચયમા જ આવે છે વ્યાધિના ચિહ્નો(Symptoms)માં પરિચય છે. એનુ નિદાન કરતાં એનો મૂળ હેતુ જડ્યો, એ નિદાન મમતા અને પરિતાપ છે.

આ પરપરિચયને તુ છોડી દે. તારી સર્વ ઉપાધિઓ આ પરપરિચયથી થઇ છે અને તેનું મૂળ મમતા અને પરિતાપ છે એને તું છોડી દે તારે તારાપણું પ્રકટ કરવું હોય તો આ કચરાનો ત્યાગ કર. વ્યાધિની દવા કરવી હોય તો 'કરી' તો જરૂર પાળવી પડશે અને એ કરીમા પરપરિચયનો ત્યાગ પ્રથમ સ્થાને આવે છે અને એક બીજી વાત પણ એ કરી–(Diet)મા આવે છે તે પણ સમજી લે

એ કરવાનુ કહે છે તજવાનુ શું તે તો ઉપર કહ્યું, પરંતુ વૈદ્ય અમુક ચીજો ન ખાવાનુ કહે તેની સાથે અમુક ખાવું એમ પણ કહે છે. તે પ્રમાણે અનુભવરસના સુખને ભજ. અનુભવ એટલે આત્મસ્વરૂપરમણતા જરા શાતિ મેળવીને અનુભવરસનો આસ્વાદ કરી લે.

એ નિઃસંગતાથી નિર્મળ થાય છે નિઃસંગતા એટલે પરવસ્તુના સંસર્ગથી રહિત દશા. જ્યારે પરભાવદશાથી રહિત દશા એ અનુભવને નિર્મળ કરે છે ત્યારે તે બહુ મનોહર થાય છે, ખૂબ હૃદયંગમ થાય છે આવા અનુભવસુખના રસને સેવવો, વ્યાધિ દૂર કરવા માટે પરપરિચયની પરિણતિ છોડવી અને ઉગ્ર સ્વરૂપવાળો અનુભવરસ પીવો, આ ચિકિત્સા બતાવી

અનુભવ એ મહાવસ્તુ છે અનુભવ એટલે આત્મસ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષીકરણ. આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા થાય, આત્માનો વિચાર કરાય, આત્મજ્યોતિ જગાવાય, આત્માનું અસંખ્ય પ્રદેશત્વ સમજાય, એનું અમરત્વ જણાય, એનું નિરંજન-નિરાકારત્વ ખ્યાલમાં આવે એ સર્વનું સંક્ષિપ્ત નામ અનુભવ છે આ અનુભવને આનંદઘનજીએ ખૂબ ગાયો છે, ચિદાનંદજીએ એને ખૂબ બહલાવ્યો છે, યોગીઓ એની સાથે રમ્યા છે અને એને પ્રકટ કરવા માટે અનેક જગલ સેવ્યા છે, અનેકે આતાપનાઓ લીધી છે, અનેકે અનશન કર્યાં છે અને અનેકે એવા દિવ્ય પાન પીધા છે એ વસ્તુ સમજાવી શકાય તેવી નથી. આનંદઘનજી કહે છે કે 'આતમ અનુભવરસિક કો, અજબ સુન્યો વિરતંત' આવો અનુભવ છે એક વખત આ અનુભવ કરવા વિચાર થાય તો તદ્દન જુદા જ પ્રકારની સ્થિતિ થઇ જાય છે 'યુ જાણે જગ મ્હાવરો, તુ જાણે જગ અંધ' દુનિયા એવા માણસને બાવરો—ગાંડો કહે છે અને એ દુનિયાને આંધળી જાણે છે જ્યાં માર્ગો જ ફરી જાય ત્યાં પછી એકવાક્યતા કયાં થાય? મેળ કયાં મળે? દુનિયા ગાંડો કહે—અજાયબૂત કહે તેના ઉપર યોગીનું લક્ષ્ય જ હોતુ નથી એને દુનિયાની પરવા હોતી નથી એ દુનિયાને પરભાવમાં લેખે છે, છતાં એને કરુણા ખૂબ હોય છે,

તે આપણે આગળ જોશું. અત્ર કરુણાની વાત અપ્રસ્તુત છે. આત્મરમણતાના અનુભવની પરભાવત્યાગ એ બીજી બાજુ છે.

એ અનુભવરસ ખૂબ મજાનો છે એમાં રસ પડે ત્યારપછી દુનિયાદારી ચાલી જાય છે, એના આનંદનાં વિષયો, સ્થાનો, પ્રવાહો સર્વ અલગ થઇ જાય છે અને એની જમાવટ તદ્દન જુદા જ પ્રકારની બની જાય છે નિઃસંગપણાથી જ્યારે એ અનુભવજ્ઞાન નિર્મળ થાય ત્યારે એની ખરી મોજ આવે છે અને ત્યારે એ ખરો અભિરામ–મનોહર રસ થાય છે એ રસનો જેને સાચો પ્રેમ લાગે તે પ્રાણી અંદર જ રમણ કરે છે એના વિલાસમા વિકાર હોતો નથી, એના આનંદમાં આત્મસાક્ષાત્કાર હોય છે અને એના મહોદયમાં પવિત્ર શુદ્ધ શાંત વાતાવરણ હોય છે કોઇ ખરા નિઃસંગ મહાત્માનો પરિચય થાય છે ત્યારે એના વાતાવરણમાં રહેલ શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. આવા અનુભવરસને તું ભજ, એને પ્રત્યક્ષ કર, તારા આત્મામાં નિમજ્જન કર, તે મય થઇ જા, તેને માટે જ વિચાર કર

સાચા અનુભવજ્ઞાનમા પરભાવત્યાગ સહજ છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય વ્યાધિનું નિદાન અને ચિકિત્સા અત્ર રજૂ કરી. હવે એક–બે પ્રસ્તાવિક વાત કહી, છેવટે સત્ય માર્ગનું પ્રકાશન બતાવી, આ ભવ્ય ભાવનાનો વ્યવહારુ આકાર બતાવશે

૫. રેલ્વેમાં બેઠા, બે–ચાર અજાણ્યા માણસો મળ્યા, વાતો કરી, સાથે ખાધું; પણ પછી એ ઓળખાણ લાંબો વખત ટકતી નથી મુસાફરીના અનુભવવાળાને આ નવું નથી. ઘણા રસથી વાતો કરે; પણ પોતાનું સ્ટેશન આવે એટલે સૌ પોત-

પોતાને રસ્તે પડે છે રસ્તે મળનાર દરેકની સાથે કાંઈ સંદેશાર થતો નથી અને તેનામાં કાંઈ પ્રતિબંધ પણ થતો નથી પંથે મળ્યા, વાતો થઈ અને માર્ગ જુદા પડ્યા એટલે સૌ પોતપોતાને રસ્તે પડી જાય છે

એવી રીતે મુસાફરખાના જેવા ઘરમાં આપણે સમાગમથી એકઠા થયા. જેને તેડું આવે તે રસ્તે પડી જાય છે અને એના કર્મ એને જ્યાં લઈ જાય ત્યાં એ જાય છે એમાં મમતા શી કરવી? એમાં રડવું કોને? અને રડનારા પણ ક્યાં એરી રહેનાર છે? અત્યારે જે બંધન માનીને મુસાફરો સાથે પ્રતિબંધ કરવામાં આવે છે અને તેના ઉપર રાગ કે આકર્ષણ થાય છે તે મોહજન્ય છે, મમતામય છે અને સ્વાર્થજન્ય છે ઘરડા માણસ જાય ત્યારે તેનામાં સ્વાર્થ ઓછો હોવાથી કાંઈ રડતું નથી ત્યારે આમાં સ્વાર્થ સિવાય બીજું કાંઈ નથી

મુસાફરખાના-ધર્મશાળામાંથી વટેમાર્ગુઓ સાથે ધાણી નમન કરી હોય પણ જ્યારે એ પંથે પડે ત્યારે કોઈ રડતા બેસતું નથી 'આવજો, આવજો' કરે છે એ મિસાલે કુટુંબનો પરિચય સમજવો. એ સર્વ પોતપોતાના કર્મને વશ છે અને એમાં કાંઈ બંધન કરવા યોગ્ય તત્ત્વ નથી એ સર્વ પરભાવ છે, બાહ્ય ભાવ છે, સર્વથા ત્યાજ્ય છે

૬ એક બીજો દાખલો વિચારવા યોગ્ય છે પરસ્પરનો જ્યાં પૂર્ણ પ્રેમ હોય ત્યાં પરસ્પરનો ઉન્માદ સમજી શકાય તેમ છે એકને જરા પણ ઉર્મિ ન હોય અને બીજો પ્રેમ પાછળ પ્રાણ આપતા હોય ત્યારે શી દશા થાય છે તે વિચારો-કલ્પો; પ્રેમનો જ્યારે જવાબ મળતો નથી ત્યારે એકતરફી પ્રેમ કરનારને માત્ર

સંતાપ જ થાય છે. પતંગીઆ પેઠે પ્રણયની જ્વાળામાં ભસ્મ થનારના દાખલા પણ થોડા નથી. આ વાત પર વિવેચનની કે ચિત્રની જરૂર ભાગ્યે જ હોય.

હવે તને ઘર, ઘરેણાં, માલ, વ્યાપારની ચીજો, ચોપડા વિગેરે પર પ્રેમ થાય છે પણ તે એકતરફી છે, તારા પૂરતો જ છે અને સામેના જવાબ વગરનો છે. એ લક્ષ્મી કે એ પરમાણુના થપ્પા તે કોઈના કોઈ દિવસ થયા છે કે તે તારા થાય? લક્ષ્મી તો વેશ્યા જેવી છે. આજે તારે ત્યા બેઠો હોય, કાલે બીજાનું ઘર માંડે આ સર્વ બાબતો દુનિયામાં દરરોજ જોઈએ છીએ. અને ઘરનાં ઘર એ શું? કોનું ઘર? અને કોના ઘરનું ઘર? આ સર્વ ફાંફા છે અને એ જ રીતે શરીર પણ પુદ્ગળનો સમૂહ છે અને તેના ઉપરનો પ્રેમ પણ એકતરફી છે. એની સાથે મમતા કરવી એ નિષ્પ્રણયી ઉપર પ્રેમ કરવા બરાબર છે, તદ્દન એકતરફી છે અને ખાલી સંતાપ કરનાર છે આ બાબતમાં જરા પણ શકા હોય તો એ સર્વ બહારની વસ્તુઓ અને ખુદ શરીર વારંવાર કેટલી તસ્દી આપે છે અને એ તમામ અનેક વાર કેવા વાકાં થઇ બેસે છે તેનો ખ્યાલ કરી લે.

જે પ્રણય વગરના હોય, સામો જવાબ મળતો ન હોય ત્યાં વળગતાં જવું એ ડહાપણવાળા પ્રાણીનું કાર્ય ન જ ગણાય એથી મનનો ઉકળાટ, નકામી ચિતા અને અંદરનો ક્લેશ જ થાય છે અને પરિણામે હાથમાં કાંઇ આવતું નથી સર્વ પૌદ્ગલિક વસ્તુ જેમાં તારા શરીરનો પણ સમાવેશ થાય છે તેના ઉપરનો તારો સ્નેહ આ પ્રકારનો છે. હવે તને યોગ્ય લાગે તો તે કર અને નકામો સંતાપ વહોરી લે.

દુનિયાદારીમા કહેવાય છે કે ' જર જમીન ને જોરુ, એ કજીયાનાં છોરુ ' કજીઓ એટલે સતાપ અને એ જર (લક્ષ્મી), એ જમીન (ખેતર, ઘરબાર) અને એ જોરુ એટલે સ્ત્રી અને સર્વ કુટુબ એ સર્વ પર છે, તારાથી અવર છે અને મહાસતાપ કરાવનાર છે અને પ્રેમનો પ્રતિધ્વનિ કરનાર નથી એ તું સમજી લેજે

આ બન્ને શ્લોકમા આવેલા વ્યવહારુ દાખલાઓ ખાસ વિચારણીય છે અને પરાભવને બરાબર સમજાવે તેવા અને તને ખાસ લાગુ પડનારા છે

૭ તેટલા માટે કર્તા સર્વ વાતને ટૂકામા કહી દે છે કે ભાઈ! અત્યારે ઊભા કરેલા સયોગોને તું તજી દે, તે અગાઉ જોયું છે કે સયોગરૂપ મૂળથી જ આ પ્રાણીએ દુખની પરપરા પ્રાપ્ત કરી છે જે સબધીની ખાતર તું સર્વ હારી બેસે છે અને જેની ખાતર તું તારા પોતાનો વિચાર પણ કરતો નથી એ સર્વ સયોગોને તજી દે. એ સબધો પર છે, પરની સાથેના છે અને વળી તેનો વિયોગ નિશ્ચિત છે, જે વસ્તુ સાથેનો વિયોગ જરૂર થવાનો હોય તેની ખાતર પડી મરવું ઘટે નહિ, શોભે નહિ, વાસ્તવિક ગણાય નહિ સથારાપોરિસીમા કહ્યુ છે કે संजोगमूला जीवेण, पत्ता दुक्खपरम्परा । तम्हा संजोगसंबंधं, सव्वं तिविहेण वोसिरे ॥ એની આગળની બે બાબત આપણે એકત્વભાવનામા વિચારી હતી. (જુઓ પૃ ૨૫૭) ' આ પ્રાણીએ સયોગને કારણે અનેક દુખની પરપરા પ્રાપ્ત કરી છે તેટલા માટે સર્વ સયોગ-સબધને મન-વચન-કાયાથી વોસિરાવું છું-તેની સાથેનો સબધ અત્ર પૂરો કરું છું ' આ ખરી ખાતર-આત્મકથા છે

સંયોગ શબ્દ જ વિયોગને સૂચવે છે. એ અકુદરતી છે, ઊભો કરેલ છે અને જે સ્વાભાવિક ન હોઇ ઊભું કરેલું હોય તેનો વિયોગ કોઇ કાળે તો જરૂર થાય જ. અને થાય ત્યારે મૂંઝવે; માટે તારે હાથે સ્વેચ્છાથી જ તેનો ત્યાગ કરી દે **स्वयं त्यक्ता ह्येते शमसुखमनन्तं विदधते** એનો સ્વયં–જાતે ત્યાગ કર્યો હોય તો ખૂબ આનંદ–શાંતિ આપે છે. અંતે છોડવાના જ છે, ન ગમે તો પણ આખરે છૂટી જવાનાં છે ત્યારે શા માટે એના ત્યાગનો આનંદ માણતો નથી ? શમરસની મજા માણી લે. સંયોગ–સંબંધને સ્વયં ત્યજવાની આ પ્રથમ વાત કરી.

એક બીજી વાત. ચેતન ! તું એકાગ્રતા કર અત્યારે અનેક કાર્ય કરવાને કારણે તારી શક્તિઓ વેડફાય છે અને તું એક બાબત ઉપર શાતિથી વિચાર પણ એકધારો કરી શકતો નથી ચપળ ચિત્ત જ્યાં ત્યાં રખડે છે અને વાત એવી વિચિત્ર બને છે કે તારામાં કોઈ પ્રકારની શાંતિ આવતી નથી. પછી અહીંથી રળું કે અહીંથી લઇ લઉં કે આને ત્યાં જઉં કે પણે ભાષણ કરું–એવા એવા વિચારો થાય છે, પણ એકે બાબતમાં ચિત્ત લાગતું નથી. એકે વિષયના ગુણ–દોષ પર કદી પૂરતો વિચાર થતો નથી અને એના લાભાલાભ કદી તપાસાતા નથી. એકાગ્રતાને અભાવે પ્રાણી જ્યાં ત્યાં અવ્યવસ્થિતપણે ભટકયા કરે છે; પણ જ્યારે એકાગ્રતા થાય છે ત્યારે મનમા શાંતિ અને સ્થિરતા થાય છે એમાં પણ એ એકાગ્રતા જ્યારે નિર્મળ હોય ત્યારે ઓર આનંદ આવે છે.

જ્યારે લોકૈષણા જાય, જ્યારે કીર્તિની ચાહના ન હોય, જ્યારે ફરજનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોય અને જ્યારે આત્મપ્રગતિ

કરવાનું સ્પષ્ટ ધ્યેય હોય ત્યારે જે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત છે તે નિર્મળ-દોષ વગરની કહેવાય છે આ એકાગ્રતા ધ્યાનનો વિષય છે અને તે ભાવનાને પરિણામે પ્રાપ્ત થાય છે, પણ અહીં તેને પ્રાપ્ત કરવાની ભલામણ કરવાનો હેતુ એ છે કે જ્યાંસુધી પ્રાણી ચિત્તની સ્થિરતા કરી વસ્તુસ્વરૂપ અને તેનો સંબંધ વિચારતો નથી ત્યાંસુધી એ અન્યત્વભાવ બરાબર જમાવી શકતો નથી અથવા જાણેલ વાત તુરત ખસી જાય છે એટલા માટે નિર્મળ અવધાન કરી, વસ્તુને ઓળખવાની અને તેનો આત્મા સાથેનો સંબંધ વિચારવાની ખૂબ જરૂર છે અને તેને પરિણામે પ્રગતિ શક્ય છે

આ બન્ને હકીકત ન બને તો યાદ રાખજે કે સખ્ત ગ્રીષ્મકાળમાં તું ફાળ મારીને જેમ તેટલું મૃગતૃષ્ણાનું પાણી પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરીશ તો પણ તને કદી તૃપ્તિ થવાની નથી ઝાંઝવામાં પાણી છે જ નહિ, છતાં દોડાદોડી કરી તું કોઈ જગ્યાએથી જરા જળ મળ્યું છે એમ માનીશ તો પણ જરૂર તારી તરસ છીપશે નહિ અને તારી દોડાદોડી તો જરૂર ફરી જ રહેશે. તું આમ ને આમ ક્યાં સુધી દોડ્યા કરીશ? તને હજુ દોડાદોડીનો થાક લાગ્યો નથી? એ મૃગ-તૃષ્ણા કેવી છે તેનું વર્ણન કરવું પડે તેમ નથી. કસ્તૂરીઆ એની શોધમાં હેરાન હેરાન થઈ દોટ મૂક્યા જ કરે છે તારી ધનાદિ માટેની દોડાદોડી એવા જ પ્રકારની છે ધન જેમ તેટલું મળશે તો પણ સંતોષ થશે નહિ અને નહિ મળે તો વિષાદનો પાર રહેશે નહિ; માટે એને પ્રેરનાર સંયોગ-સંબંધને તજી દે અને નિર્મળ એકાગ્રતા કર આ ભાવનાનું આ અતિ વિશિષ્ટ પરિણામ છે ખૂબ વિચાર કરીને એને વ્યવહારુ આકાર આપજે અને પરભાવરમણતા છોડી દેવા યત્ન

૮. છેવટે ભલામણ કરે છે કે જેને કોઈ જાતનો આશરો ન હોય તેને ટેકો આપનાર, નિરાશ્રિતના આશ્રિત, અનાથના બેલી શ્રી તીર્થંકરદેવને આશરે જા. તેં શરૂઆતમા જ જોયું છે કે શરીર, ધન, પુત્રો, ઘર કે સ્વજનમાથી કોઇ તને દુર્ગતિમાં પડતાં રક્ષણ આપી શકે તેમ નથી આવી રીતે ચારે તરફ ઘોર ઘનઘટા છવાઇ હોય છે ત્યારે પણ તને તીર્થંકર મહારાજ સહાય કરનાર છે એટલો એક જ તારે આશરો છે; કારણ કે એ તીર્થંકર દેવ સાચા ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી આપીને તને સદ્ગતિએ જવા યોગ્ય સર્વ રસ્તા બતાવે છે, અને તુ વધારે પ્રયત્ન કર તો તને સર્વ ઉપાધિથી સર્વથા મુક્તિ મેળવી આપી તારો આ ચક્રભ્રમણનો છેડો લાવી આપે તેમ છે. એવો એ સુંદર આશ્રય છે, કાળાં વાદળામાં રૂપેરી દોરી છે અને તને અખંડ શાંતિનું સ્થાન છે. મતલબ, તું એ તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલા ધર્મનો આશ્રય કર અને તે દ્વારા તારી પ્રગતિ સાધ એનો હેતુ એ છે કે મોક્ષગતિએ જવાનો એ સહેલો ઉપાય છે, એ અનાયાસે સિદ્ધ છે અને પરિણામ ચોક્કસ નીપજાવનાર છે.

તું શાંતસુધારસનું ખૂબ પાન કર. એનાથી તારું આખું શરીર ભરી દે અને એ મય થઈ જા. એ અમૃતપાનમા ત્રણ ગુણો છે:—

(૧) એ વ્યાધિને શમાવનાર છે અમૃત હોય છે ત્યાં વ્યાધિનો સદ્ભાવ ન જ હોય. એ સર્વ વ્યાધિને હરનાર એક દવા છે. **भवरोगार्त्तजंतूनामगदंकारदर्शनः**-ભવરોગથી પીડાયલા પ્રાણીને અંગે એ વૈદ્યનું કામ કરે છે. શાંતરસ ભવવ્યાધિને શમાવી દે છે. અગદંકાર એટલે વૈદ્ય-સંસારરૂપ વ્યાધિના વૈદ્ય તીર્થંકર પરમાત્મા છે

(૨) વમન-વાંતિ(ઊલટી)ને દૂર કરનાર છે. આ પ્રાણીને

અતર વિકાર થયા જ કરે છે પણ શાનસુધાનુ પાન કરે તો એના વિકારો દૂર થઈ જાય છે, એ સ્વપરને ઓળખે છે અને એના વિકારો શમી જાય છે—એટલુ છેદુ છે

(૩) વળી એ રસ વિનાશ રહિત છે અપાય એટલે પીડા કે વિનાશ. એ જ્યાં ન હોય ત્યા બારે મજા આવે છે માથે વિનાશનો ભય લટકતો હોય ત્યાં સુધી કામ કરવામા મજા આવતી નથી શાતરસ અને વિનાશને ઉત્તરધ્રુવ અને દક્ષિણધ્રુવ જેવો સબધ છે

આવો શાત અમૃતરસ જે સર્વ વ્યાધિને શમાવનાર છે, વ્યાધિને દૂર કરનાર છે અને વિનાશ રહિત છે તેને પી.

આ ગાથામા શિવમતિનો સરળ ઉપાય બતાવ્યો અને શાનવાટિકામા સ્નાન કરવાની ભલામણ કરી. આ ગીત પાચમી અન્યત્વ ભાવના લેખકશ્રીએ પૂરી કરી. વિનય નામનુ રત્ન આપણે પણ પ્રત્યેક ગાથાને અતે અર્પણમા કર્યું

એ રીતે અન્યત્વ ભાવનાની હકીકત પૂરી કરી. અન્યત્વ ભાવનામા બહાર જોવાનુ છે અને બહારનો—પરનો સબધ આત્મા સાથે કેવો છે તેનો ખરાબર ખ્યાલ કરવાનો છે જગ (Jung) નામના તત્ત્વજ્ઞાનીએ મનુષ્ય જાતિના બે વિભાગ પાડયા છે એકને તે Introvert કહે છે, બીજાને તે Extrovert કહે છે એક્સ્ટ્રાવર્ટ (બાહ્યદૃષ્ટિ)નુ માનસિક વલણ બાહ્ય વસ્તુ તરફ હોય છે અને તે તેનુ સર્વ ધ્યાન અને લાગણી રોકે છે ઇન્ટ્રોવર્ટ (અાતરદૃષ્ટિ) પોતાની અદર જુએ છે, દુનિયામાથી એ લગભગ દૂર થાય છે અને તે દુનિયાને પોતાની નિરીખી ગણે છે

'આંતરસ્પર્શી' વસ્તુઓ કરતાં પોતાના વિચાર, કલ્પના અને લાગણીને વધારે પ્રાધાન્ય આપે છે જ્યારે બાહ્યદર્શી વસ્તુઓ ઉપર ધ્યાન આપે છે જ્યાં જ્યાં ધર્મનું પ્રાધાન્ય હોય છે ત્યા બહુધા આંતરસ્પર્શી તત્ત્વજ્ઞાનીઓની વિપુલતા હોય છે. જ્યાં સ્થૂળવાદ-ભૌતિકવાદ (Materialism) પર વધારે ભાર હોય છે ત્યાં બાહ્યદર્શી તત્ત્વજ્ઞાનીનું સામ્રાજ્ય હોય છે.

હિંદના લગભગ સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આંતરદર્શીની કોટીમાં આવે, છતાં ચોથી અને પાંચમી ભાવનાને અંગે જોવામાં આવ્યુ હશે કે આતરદર્શી તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આત્મનિરીક્ષણ ચોથી ભાવનામા કર્યું છે તો પાચમીમાં પદાર્થનો અતર આત્મભાવ સાથેનો સંબધ કદી વિસરી ગયા નથી.

મારા મતે સ્યાદ્વાદપ્રરૂપક જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આંતરદર્શી અને બાહ્યદર્શી બરાબર રહી શકે છે સાથે એ પણ કહેવું જોઇએ કે હાલની બન્ને બાજુ તેઓ રજૂ કરવામાં સફળ થયા છે; છતાં તેઓમા વિપુલતા તો આંતરદર્શીત્વની જ છે અને આત્માની હયાતી સ્વીકારનાર આ સિવાય બીજો તત્ત્વવિચારણાનો માર્ગ લઇ શકે એ અશક્ય છે. મારું મંતવ્ય એ છે કે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એકાત માયાવાદ(Illusion)માં માનનાર ન હોવાથી તેઓ વસ્તુ સાથેનો આત્માનો સંબધ બરાબર ઝળકાવી શક્યા છે. તેઓની ગણના તો બહુધા ઇન્ટ્રોવર્ટ-(આંતરદર્શી)ની કક્ષામાં જ આવે

(આને અંગે એ. હક્સ્લીની પ્રોપર સ્ટડીઝ[Proper Studies by A. Dous Huxley]માંથી Varieties of Intelligenceનો નિબંધ જરૂર જોવા અને સરખાવવા યોગ્ય છે)

આજથી ૨૪૬૫ વર્ષ પહેલા આસો વદિ અમાવાસ્યાની સવારે મહાવીર ભગવાને પોતાના મુખ્ય શિષ્ય ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમને બાજુના ગામમા દેવશર્મા નામનો બ્રાહ્મણ રહે છે તેને ઉપદેશ આપવા માટે જવા કહ્યું આજ્ઞાંકિત શિષ્ય તુરત ત્યા ગયા ઉપદેશ આપ્યો. રાતના બાર વાગવાનો સમય થયો હશે ત્યા આકાશમા દેવતાઓને અમુક દિશા તરફ જવા જોયા. 'શુ છે?' એમ પ્રશ્ન થયો તપાસ કરતા જણાયુ કે મહાવીરસ્વામી મોક્ષે ગયા અને ભાવઉદ્યોતનો નાશ થતા દેવો દ્રવ્યઉદ્યોત કરી રહ્યા છે અને ભગવાનનો દેહ અપાપાપુરીમા પડ્યો છે ત્યા નમન કરવા જાય છે

ગૌતમસ્વામી વિહ્વળ થઇ ગયા. એને વિચાર થયો કે દુનિયાનો ક્રમ છે કે એવા વખતે માણસ છોકરાઓને પાસે બોલાવે, બહારગામ હોય તો તેડાવી મગાવે અને ભગવાને તો મને અળગો દૂર કર્યો! મારા ઉપર શુ તમનો સ્નેહ જ નહિ હોય? આવુ તે હોય? આ પ્રમાણે ખૂબ ખેદ કર્યો. પછી વિચાર્યુ કે ખરેખર એ વીતરાગ હતા! હુ કોનો? અને તમને ને મારે શો સબધ? ભગવાન તો નિસ્પૃહ જ હોય એને પોતાના તેમજ પારકા ન હોય. હુ ભૂલ્યો. એમ અન્યત્વ ભાવનો વિચાર કરતા ખૂબ આત્મનિમજ્જન કરી વૈરાગ્ય ઉપજાવ્યુ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયુ અને લોકાલોકના ભૂત-ભવિષ્ય-આગત ભાવો જ્ઞાનનજરે જોયા. આ અન્યત્વ ભાવના.

વળી જોને માતા મરુદેવાએ આખો ભવ મારો 'ઋષભ' શુ કરતા હશે? શુ ખાતો હશે? એ ક્યા પોઢતો હશે? એને અડચણ પડે તો કોણ એનુ નિવારણ કરતુ હશે? આખો દિન જપ નહિ ભરત બાહુબળ પગ ચાપતા જેમ ત્યારે પણ એ જ

ઝખના: ' મારો ઋષભ શું કરતો હશે ? ' તમે એની સંભાળ જ લેતા નથી. એ પ્રમાણે બોલતાં આંખમાંનાં આંસુ વર્ષો ગયાં પણ સુકાયાં નહિ. માતાનો પ્રેમ તદ્દન નિર્મળ અને આ માતામાં તો જુગળીઆની ભદ્રિકતા હતી, ત્રીજા આરાની સરળતા હતી, અસાધારણ વાત્સલ્યની પરાકાષ્ઠા હતી. એ તો દરરોજ રડે, રાત્રે રડે અને હાલતાં–ચાલતાં પણ નિ:સાસા મૂકે, જેથી આંખ ઉપર પડળ વળી ગયા; પણ એનું રડવું અટક્યું નહિ.

ભરત મહારાજ માતાને ગમે તેટલું આશ્વાસન આપે, બાહુબળી એના પગ ચાંપે, પણ માતાનો સ્નેહ તો એના ઋષભને જ ઝંખે એવી રીતે ૧૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત થયાં. એક દિવસ પ્રભાતે સમાચાર આવ્યા કે ' શ્રી ઋષભદેવને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે અને નગર બહાર દેવોએ સમવસરણ રચેલ છે. ' તરત જ બીજા સમાચાર આવ્યા કે ' આયુધશાળામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું છે. ' બન્ને સમાચાર લગભગ એક સાથે આવ્યા. ક્ષણવાર ભરત મહારાજ વિચારમાં પડયા: ' **તાત ચક્ર ધૂર પૂજ્ય, ચિંતા એહ હુઈરી** ' પિતાની પ્રથમ ઉપાસના કરું કે ચક્રરત્નની ? બીજી જ ક્ષણે નિરધાર કર્યો કે તાતની જ પૂજા પ્રથમ ઘટે. ચક્ર તો આ ભવનું સાધન છે, અંતે પર છે, તાત જગત્પૂજ્ય છે, સંસારથી મૂકનાર દેવાધિદેવ છે.

મરુદેવા માતાને હાથીપર બેસાડ્યા. પોતે મહાવતને સ્થાને બેઠા દૂરથી દેવદુંદુભિનો અવાજ સાંભળ્યો. ' માતા ! તમારા પુત્રની ઋદ્ધિ જુઓ ! આ દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે, ત્રણ ગઢવાળું સુંદર સમવસરણ છે, અશોકવૃક્ષ ડોલી રહ્યું છે, ચામર વીંજાય છે, ભામંડળ ઝળકે છે વગેરે. '

માતા તો સાભળીને ડઘાઈ ગયા. 'અરેરે! હુ તો વર્ષોથી 'ઋષભ, ઋષભ' કરતી હતી અને આ તો મજામા પડેલ છે. આ તે કોના છોકરા ને કોની માતા?' હર્ષના આસુ આવ્યા. પડળ દૂર થઈ ગયા. સમવસરણાદિ જોયુ; તેથી મનમા અન્યત્વ ભાવના જાગી. તે રગે-રગે પ્રસરી ગઈ. અત્યત હળુકર્મી ભદ્રિક જીવ હતો. હાથીના હોદ્દા પર કેવળજ્ઞાન થયુ. આ અન્યત્વ ભાવના.

એકત્વ ભાવનાને અને અન્યત્વ ભાવનાને ખૂબ નજીકનો સબધ છે. એકમાં અદર જોવાનુ છે અને બીજામા અદરની અપેક્ષાએ બહારને તોળવાનુ છે. આ તુલના કરવાનો આ ખરે-ખરો પ્રસગ છે અને એનો બનતો ઉપયોગ થાય તો ભાવના ભાવવાનુ સાર્થક્ય છે.

પ્રથમ સર્વથી અગત્યની બાબત આ શરીર છે. એની ખાતર અનેક અગવડો સહેવામા આવે છે, એને પોષણ આપવામા આવે છે અને એનુ જતન કરવામા પૂરતુ ધ્યાન આપવામા આવે છે; છતા એ કોઈ પણ વખત સરખો જવાબ આપતુ નથી. એને શરદી-ગરમી લાગતા વાર લાગતી નથી અને જ્યારે એની ખૂબ સભાળ લેવામા આવે છે ત્યારે એ ઊલટુ વધારે ત્રાસ આપતુ જાય છે. એને ખવરાવવાની ચિંતા, એને ખવરાવેલુ બહાર કાઢવાની ચિંતા, એને સાફ રાખવાની ચિંતા અને એને સરખાઈમા રાખવાની ઉપાધિનો પાર નહીં. એ સર્વની નિત્યનોધ રાખી હોય તો એનુ લિસ્ટ ભારે જબરુ થાય અને છતા એ તો પરાયાની જેમ જ વર્તે છે. એનામા શુ ભર્યું છે એ વાત તો હવે પછી વિચારવાની છે (છઠ્ઠી ભાવનામા), પણ જેવુ છે તેવુ એ પર જ છે અને પરાયાની જેમ જ તે પ્રાણી સાથે વર્તે છે. પરત્વ–અન્યત્વ એનાથી શરૂ થાય છે

આ પ્રમાણે છતાં શરીરને પરાયું માનવાની વાત સમજવી બહુ મુશ્કેલ છે અને મુશ્કેલ છે, માટે ખૂબ વિચારવા યોગ્ય છે એના સબંધમાં ઘણું લખાઈ ગયું છે. અત્યારે કોઈ છાપું હાથમાં લેશો તેમાં ૭૫ ટકા જાહેર ખબર દવાની હશે સ્વર્ગમાંથી કોઈ તે વાંચે તો મનુષ્યલોકમા કોઈ વ્યાધિનો ઉપાય શોધવો હવે રહ્યો નહિ હોય તેવી તેમાં જાહેરાતો હોય છે અને છતાં આપણે શારીરિક બાબતમા સુધર્યા છીએ એમ તો લાગતું જ નથી. આ સર્વ શરીરનો મોહ છે, અસ્થાને મૂકેલા વિશ્વાસનું પરિણામ છે અને પરભાવરમણતાનો પ્રતિધ્વનિ છે. શરીરને અંતે મૂકી જવું પડે છે એ તો સદેહ વગરની વાત છે.

સગાંઓના સ્નેહ એ પણ પરભાવમાં રમણતા છે એમાં કશો સદેહ નથી એ સગાંઓ પરભવમા સાથે આવતા નથી કે ત્યા કોઈ પ્રકારની સહાય કરી શકતાં નથી એ વાત તો અનેક વિગતથી જોઈ ગયા. સ્વાર્થ પૂરતા જ સ્નેહ છે. એના અનેક દૃષ્ટાન્તો નોધાયેલાં છે. તેનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન કરી જોઈએ

સુરિકાન્તા, એ સ્રીના પ્રેમનું દૃષ્ટાન્ત પૂરું પાડે છે એ પરદેશી રાજાની મહારાણી થાય. રાજા સાથે એણે ખૂબ વિલાસ કર્યો રાણી વિષયાસક્ત હતી અને તે પૂરતો તેનો રાજા પર સ્નેહ હતો એક વખત રાજાને કેશી ગણધરનો મેળાપ થયો. તેમના ઉપદેશથી એની નાસ્તિકતા દૂર થઈ. એ ધર્મ સમજ્યો દુનિયાની અસ્થિરતા તેના ધ્યાનમાં આવી. એ રાણી તરફ શિથિળ પ્રેમવાળો થયો. રાણીને એ ન ગમ્યું. એની ઇચ્છા તૃપ્ત ન થતા એ પિંગળાની જેમ પરપુરુષ સાથે સહચાર કરવા લાગી. રાજાનો ભય લાગ્યો અને અંતે પ્રેમીના લેબાસમાં રાજાને વિષ દઈ, ગળે નખ મારી, રાણીએ એના પ્રાણ લીધા. આ સ્રીનો પ્રેમ!

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માતા. વિધવાવસ્થામા પરપુરુષ-(દીર્ઘરાજા) લપટ થઈ પ્રથમાવસ્થામા જે પુત્ર ગર્ભે આવ્યો ત્યારે પોતે ચૌદ સ્વપ્ન જોયા હતા તેવા ચક્રવર્તી થનાર પુત્રને મારી નાખવા તે જ માતાએ લાખનુ ઘર બનાવ્યુ અને ત્યા પુત્રને સૂવા મોકલ્યો. માતાએ પોતે જ એ ઘરને આગ લગાડી. એ ચક્રવર્તી થનાર પુત્ર એના મિત્ર પ્રધાનપુત્રની કુશળતાથી બચ્યો, પણ સ્વાર્થસંઘટ્ટન વખતે માતા પણ કેટલી હદ સુધી જાય છે તે ખાસ વિચારવા જેવું છે

કનકકેતુ રાજાને રાજ્યનો એટલો બધો લોભ હતો કે એ પોતાના પુત્રોને કાણા, લૂલા, પાંગળા, આંધળા અને બીજી ખોડખાંપણવાળા કરી રાજ્યને અયોગ્ય કરતો હતો નિયમ પ્રમાણે એવા પુત્રને રાજ્ય મળતું નથી પિતા કેટલી હદ સુધી સ્વાર્થ વખતે પુત્ર સામે પણ ક્રૂર થાય છે તે આ દાખલામા વિચારવા જેવું છે

પુત્રના સ્નેહમા કોણિકનું દૃષ્ટાન્ત સુપ્રસિદ્ધ છે એ શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર થાય. એનું નામ કૂણિક પણ કહેવાય છે એણે રાજ્યલોભે પિતાને કેદમા પૂર્યા, પાંજરામા નાખ્યા અને રાજ્ય પોતાને તાબે કર્યું એણે પાંજરામા પણ પિતાને ચાબખા મરાવ્યા. તે પુત્ર બાળક હતો ત્યારે તેનો અંગૂઠો પાક્યો હતો પિતા પરૂથી ખરડાયેલા એ અંગૂઠાને સ્નેહવશ થઈને પોતાના મુખમા રાખતા હતા. તે પુત્રે પિતાના સ્નેહનો બદલો આપ્યો! ઇતિહાસમા ઔરંગઝેબે એના પિતા શાહજહાનને અને ભાઈ દારાને કેદમા નાખ્યાના દાખલા સારી રીતે જાણીતા છે સ્વાર્થ એ એવી જ ચીજ છે સગા ભાઈઓ લડ્યાના કેસો કોર્ટોમા ઘણા જાણીતા છે

સ્નેહની સ્વાર્થપરતા કેટલી છે તે માટે બહુ દાખલાઓ આપવાની જરૂર પડે તેમ નથી. આપણા દરરોજના અનુભવનો તે વિષય છે. ભાઈઓ લડે ત્યારે એક બીજાના ગોળાનાં પાણી હરામ થાય છે. આ સંસારમાં તો સર્વ પ્રકારનાં દૃષ્ટાન્તો મળી આવે છે, પણ એ સર્વમાંથી એક વાત બરાબર સિદ્ધ થાય છે કે આ દુનિયામા ખરા સ્નેહ જેવી એક પણ ચીજ નથી. જો ખરો સ્નેહ હોય તો સ્નેહીના વગર જીવી શકાય નહિ, છતાં જેના વગર એક દિવસ ન જાય તેના વગર વર્ષો વહી જાય છે તે આપણે વારંવાર અનુભવીએ છીએ અને છતા સ્નેહ પાછળ ઘસડાઈએ છીએ આ સ્થિતિ વિચારશીલ દીર્ઘદૃષ્ટિની તો ન હોય

પ્રેમ–સ્નેહ એ એવી ચીકટ વસ્તુ છે કે એક વાર એને અવકાશ આપ્યા પછી એમા વિવેક, સભ્યતા કે મર્યાદાને સ્થાન રહેતુ નથી. પછી આખા ગામમાં રૂપાળામાં રૂપાળો છોકરો શોધવા મોકલવામાં આવે તો ગામના કનૈયા કુંવરો પર નજર ઠરતી નથી, પણ પોતાના હબસી જેવા છોકરા તરફ જ આંખો ઠરે છે. આ સભ્યતાનો નમૂનો છે. સ્નેહ કેટલો પક્ષપાત કરાવે છે તે વિચારવાનુ આ સ્થાન છે.

સ્ત્રી, પુત્ર કે અન્ય સગાં પર સ્નેહ કેટલો વખત ટકે છે તેનો ખ્યાલ ઘરડા માણસને થાય છે એનામા સ્વાર્થ ન રહેતાં એનું જીવન ઘણી વાર બહુ આકરું–અકારું થઈ પડે છે. એના દાખલા પણ નજરે જોયા છે. પરભવમાં એ સ્નેહીમાંનો કોઈ જરા પણ કામમા આવતો નથી એ વાત તો બરાબર સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે.

પરવસ્તુઓના સ્નેહમાં ધન ઉપરની ગાંઠ સર્વથી આકરી છે. એના પાસમાં જુદી જુદી કક્ષાએ સર્વ આવી પડેલા છે. એની ચીકાશ એટલી આકરી છે કે એ મરતાં સુધી છૂટતી નથી મરતી વખત પણ એમાં વાસના રહી જાય છે.

એમાં કાંઈ ધ્યેય પણ હોતું નથી. એમાં મર્યાદા રહેતી નથી. એમાં સગપણ-સ્નેહ-સંબંધ કાંઈ જોવામાં આવતું નથી. સીત્તેર વર્ષની વયના માણસોને પુત્ર-પુત્રી ન હોય તો પણ ધનની પાછળ ગાંડા થતા આપણે નજરે જોયા છે એ શેની ખાતર અર્જપો અને ઉજાગરા કરતા હશે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે, પણ છતાં તેઓ તો પોતાની ધન પાછળની દોડ, સાચા-જૂઠા કરવાની પદ્ધતિ અને અનેક ગોટાળા વૃદ્ધ વયે પણ કર્યા જ કરે છે ધનનો મોહ અજબ છે અને પૃથક્ત્વને માટે અશક્ય છે, ન સમજાય તેવો છે અને ઠેઠ સુધી હેરાન કરનાર છે, સમજવા છતાં પણ એ છૂટતો જ નથી

ધન તો પર વસ્તુ છે એ સિદ્ધ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી એ શરીર જેટલું નજીક પણ નથી અને સગા જેટલું સમીપ પણ નથી, પરંતુ એને કેટલાક વ્યવહારના અનુભવીઓ 'અગીઆરમો પ્રાણ' કહે છે પ્રાણીને પાંચ ઇંદ્રિય, મન, વચન, કાયાના યોગો, શ્વાસોશ્વાસ ને આયુ એ દશ પ્રાણ હોય છે, પણ ધન એ અગિયારમો પ્રાણ બની જાય છે અને ઘણી વાર તો એનો ગાઢ એવો આકરો બને છે કે એ દશ પ્રાણને મુકાવે છે મહાવિગ્રહ પછી વ્યાપારની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ થતા, કેટલાએ વ્યાપારીને નુકશાન થતા, શરીરે તારાજ થતા જોયા છે, કેકને ગાંડા થઈ જતા જોયા છે અને કેટલાઓને અંતે ઘસાઈને મરણ પામતા જોયા છે ધનનો અપરપાર મહિમા છે એના પરની આસક્તિ પ્રાણીને કેટલી હદ સુધી લઈ જાય છે તે પર વધારે વિવેચનની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. પરભાવમાં રમણ કરવાની ટેવનું એ અનિવાર્ય પરિણામ છે

ધન સિવાય અન્ય વસ્તુઓ પરનો પ્રેમ પણ ઓછો-

વધનો બદલો જરૂર આપે છે. આપણાં ફરનિચર પર આપણને કેટલો રાગ હોય છે! નાતમાં જમવા ગયા હોઇએ અને એક ક્યાશો જો બદલાઇ જાય ત્યાં કેટલા ચીડાઇ જઇએ છીએ! અને એક સારું આલ્બમ બનાવ્યું હોય તો કેટલાને બતાવીએ છીએ! કોઇને પિક્ચરનો શોખ, કોઈને ઘડિયાળો પર મોહ, કોઈને કપડાં પર આદર, કોઇને જોડા પર આસક્તિ, આવાં અનેક નામો લઇ શકાય; પણ તે બિનજરૂરી છે. પાર્થિવ કોઇ પણ ચીજ પર આસક્તિ નિરર્થક છે, કચવાટ કરાવનાર છે અને અંતે સર્વને છોડવાની છે એમાં શક નથી. જેલમાં એક થાળી, બે વાટકા અને બે ધોતર, બે બંડી અને એક ઓછાડ (ચાદર) તથા બે બ્લેંકેટથી ચલાવી શકાય છે અને ઘેર કપાટ ભરીને કપડાં હોય અને પેટી ભરીને ઠામવાસણ હોય તો પણ ઓછાં પડે છે. આપણી જરૂરીઆત આપણે વધારીએ છીએ અને પછી નકામા મૂંઝવણમાં પડી અંધારામા ગોથાં ખાઈએ છીએ.

વિચારવાનું એ છે કે આ ચીજોમાંથી કોઈ સ્થાયી નથી, કોઇ આપણી નથી, આપણી સાથે આવવાની નથી, એને છોડતાં અંદરથી જીવાત્મા અમળાઇ જવાનો છે અને એને જ રાજીખુશીથી છોડતાં શાંતિની ધારા ચાલે તેમ છે, અખંડ વિનોદ થાય તેમ છે અને ફરજ બજાવવાના ખ્યાલમાં મસ્તતા આવે તેમ છે.

આવી રીતે આપણે આત્મિક વિચાર કર્યો. પ્રથમ ભાવનામાં સંસારની અનિત્યતા, પદાર્થોની અનિત્યતા આત્માની નજરે વિચારી. બીજી ભાવનામાં આ પ્રાણીને—આત્માને કોઈનું શરણ નથી એ જોયું. ત્રીજી ભાવનામાં સંસારનું આખું ચિત્ર રજૂ કર્યું. ચોથી ભાવનામાં આત્મા એકલો જ છે, એકલો આવ્યો છે અને એકલો જનારો છે એ વિચાર્યું અને આ

છેલ્લી પાચમી ભાવનામાં આત્મા સિવાય સર્વ પદાર્થો અન્ય છે અને અન્ય હોઇ તેની ખાતર પડી મરવુ એ અજ્ઞાન છે એ બતાવતા ખાસ કરીને પોતાનુ શરીર પણ અન્ય છે એ બાબત પર ભાર મૂકયો. પ્રથમની પાચ ભાવનાઓ આત્માને અંગે છે. હવે પછી આવનારી છઠ્ઠી ભાવના શરીરને અગે છે, સાત આઠ, નવ એ ત્રણ ભાવના કર્મનો સબધ જુદા જુદા દૃષ્ટિ બિન્દુથી ચર્ચનાર છે, દશમી ભાવના ધર્મની આવશ્યકતા સમજાવે છે, અગ્યારમી ભૌગોલિક છે અને બારમી સમ્યક્ત્વની દુર્લભતા બતાવનાર છે એના વિભાગો નીચે પ્રમાણે પાડી શકાય.

૧ થી ૫ ભાવના. આત્મિક. આત્માનો સબધ બતાવનાર

૬ ઠ્ઠી ભાવના. શારીરિક શરીરની અદર શું છે તે બતાવનાર

૭ થી ૯ ભાવના. કાર્મિક કર્મનો સબધ બતાવનાર.

૧૦ થી ૧૨ ભાવના પ્રકીર્ણ વિષયક જુદા જુદા ધર્માદિ વિષય પ્રકટ કરનાર

એટલે હવે અહીંથી આપણી લાઇન બદલાય છે અને તે સર્વ ભાવનાનો આત્મા સાથે સબધ છે એ વાત સાચી છે, પણ આ પ્રથમની પાચ ભાવનામા આત્મા કેદ્રસ્થાને છે, એક આત્માને બરાબર ઓળખ્યો તો સર્વ ઓળખી લીધુ એ વાત ધ્યાનમા રાખવાની છે આત્માને માટે આ સર્વ રમત છે, એને પ્રકટ કરવો અને એને એના મૂળ સ્વરૂપમા લઇ આવવો એને માટે આ સર્વ ઉપદેશ છે અને એ સબધમા કદાચ કોઇ વિચાર બેવડાયા હોય, કોઇ વાતનુ પુનરાવર્તન થયુ હોય તો તેને ક્ષતવ્ય ગણી આત્માને ઓળખવો એ આપણુ પ્રધાન કર્તવ્ય છે

અનતશક્તિનો ધણી, અનતગુણનો નાયક, ભૂતભાવી દશા

અને અનંત સુખમા રમણ કરનાર એ આત્મા અત્યારે કઇ સ્થિતિએ ઊતરી ગયો છે એ વિચાર કરતાં ખેદ થાય તેમ છે. એની ઉપાધિઓ પાર વગરની છે અને એની ગૂંચવણો પણ મૂંઝવે તેવી છે, છતાં એ સર્વની ઉપર આવવાનું તેનામાં વીર્ય છે અને તે પ્રકટ કરવા આ ભવમાં જે સામગ્રીઓ મળી છે તે વિપુળ છે. તેનો લાભ ન લેવામાં આવે તો પાછું એનું એ જ ચક્રભ્રમણ ચાલુ રહેવાનું છે. એમાં જીવનની અસ્થિરતા આદિ વિચારી નાસીપાસ થઇ લમણે હાથ મૂકીને રડવાનું નથી, પણ કમ્મર કસીને લડવાનુ છે અને લડતાં માર્ગ મળી જાય તેવું છે. વિકાસક્રમમાં મરુદેવા જેવા સુસાધ્ય જીવો તો થોડા જ આવે, પણ કષ્ટસાધ્ય જીવોએ પણ ગભરાવાનું કાંઈ કારણ નથી. આપણો મોક્ષ આપણા હાથમાં છે અને તે માટે સીધો માર્ગ પકડી લેવાનો આ અવસર છે. પોતાનું હોય તે ઉપર ખૂબ ભાર મૂકવો, માનસિક ઉચ્ચ પર્યટન કરવા અને પરનો ત્યાગ કરવો. એટલું થાય તો રસ્તો હાથ લાગી જશે અને વધારે પ્રગતિ થાય તો બહુ સારી વાત છે, પણ તેમ ન બને તો સાચે રસ્તે અવાય તો પણ વિકાસક્રમના રસ્તા પર તો જરૂર આવી જવાશે.

આ ભાવનાઓ વિચારી સત્ય સ્વરૂપ સમજવાનું છે, આદરવાનું છે, ગતિમા મૂકવાનું છે. એ વિચારી જરા પણ ગભરાઇ જવાનું કારણ નથી, એ વાત વારંવાર લક્ષ્ય પર લેવાની છે. આપણો મોક્ષ આપણે કરી શકીએ તેમ છે અને તે માટે જ આ વિચારણા છે. પરમાત્મા આ **શાંતસુધાનું** પાન એના સાચા આકારમાં કરવાની સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપો !

ઈતિ અન્યત્વ ભાવના ૫

---

૯. સકળચંદ્રજીકૃત અન્યત્વ ભાવના

(રાગ—કેદારો—ગોડી)

ચેતના જાગી સહચારિણી, આળસ ગોદડું નાખી નાખી રે;
હૃદય ઘરે જ્ઞાન દીવો કરી, સુમતિ ઉઘાડી આંખો રે ચે૦૧
એક ગતા અધિક અહાવના, મોહ રંભસૂયા ઘરમાંહિ રે,
હું સદા તેણે વીંટયો રહું, તુજ ન ચિંતા કેસી નારી રે ચે૦૨
જ્યાં[1] મુઝ તે અળગા કરે, તો રમુ હું તુજ સાથે રે,
તેહથી હું અળગો રહું, જો રહે તુ મુઝ સાથે રે ચે૦૩
મન વચન તનુ સવે ઇંદ્રિયા, જીવથી જુજુઆ હોય રે,
અપર પરિવાર સબ જીવથી, તુ સદા ચેતના જોય રે ચે૦૪
તનુ વચન સવે ઇંદ્રિયા, જીવથી જુજુઆ જોય રે,
જો રમે તુ ઇણુ ભાવના, તો તુઝ કેવળ હોય રે ચે૦૫
સર્વ જગ જીવ ગણ જુજુઆ, કેઇ કુણનો નવિ હોય રે,
કર્મવશે સર્વ નિજ નિજતણે, કર્મથી નવિ તર્યો કોય રે ચે૦
દેવ ગુરુ જીવ પણ જુજુઆ, જુજુઆ જગતના જીવ રે;
કર્મવશ સર્વ નિજનિજતણે, ઉદ્યમ કરે નહીં ક્લીવ[2] રે ચે૦
સર્વ શુભ વસ્તુ મહિમા હરે, કલિયુગો દુષ્ટ ભૂપાળ રે,
તિમ દુઃખદોપિ જનને હરે, અવરની આશ મનવાળ રે ચે૦
ચિંત કરે આપ તુ આપણી, મમ કર પારકી આશ રે,
આપણું આચર્યું અનુભવ્યુ, વિચારી પરવસ્તુઉદાસ રે ચે૦
કો કિણે જમ નવિ ઉદ્ધર્યો, ઉદ્ધરે આપણો જીવ રે,
ધન્ય જે ધર્મ આદર કરે, તે વસે ઇંદ્ર સમીપ રે ચે૦૧૦
જુજુવે જુજુવા આતમા, દેહ ધન જનથકી ધ્યાન રે,
તેણઇ[3] દુઃખ નવિ ઉપજે, જેહને મને જિનજ્ઞાન રે ચે૦૧૧

---

૧ યદિ ૨ નપુંસક ૩ તે બાર દેહ

शार्दूलविक्रीडितम्—

कर्पूरादिभिरर्चितोऽपि लशुनो नो गाहते सौरभं,
नाजन्मोपकृतोऽपि हन्त पिशुनः सौजन्यमालम्बते ।
देहोऽप्येष तथा जहाति न नृणां स्वाभाविकीं विस्रतां,
नाभ्यक्तोऽपि विभूषितोऽपि बहुधा पुष्टोऽपि विश्वस्यते ॥ग ३॥

उपेन्द्रवज्रा—

यदीयसंसर्गमवाप्य सद्यो, भवेच्छुचीनामशुचित्वमुच्चैः ।
अमेध्ययोनेर्वपुषोऽस्य-शौच संकल्पमोहोऽयमहो महीयान् ।घ४।

स्वागता—

इत्यवेत्य शुचिवादमतथ्यं पथ्यमेव जगदेकपवित्रम् ।
शोधनं सकलदोषमलानां धर्ममेव हृदये निदधीथाः ॥ङ५॥

ग ३. कर्पूरादि કપૂર વગેરે. વગેરેમાં બરાસ, કસ્તૂરી, અંબર આદિ સુગંધી ચીજો. लशुन લસણ, ઘણું દુર્ગંધી હોય છે. એ કંદમૂળ છે. गाहते પ્રાપ્ત થાય છે न आजन्मा उपकृतो આખો જન્મ—આખો ભવ ઉપકાર કર્યો હોય તો પણ નહિ. पिशुनः ખળ, લુચ્ચો માણસ विस्रता દુર્ગંધીપણું अभ्यक्तो Besmeared વિલેપન કરેલો. (સુગંધી અત્તર તેલ વિગેરેથી) विभूषित શણગારાયેલો. पुष्ट પોષેલો, ખાઈ ખાઈને જાડો બનાવેલો. विश्वस्यते વિશ્વાસ કરાય.

घ ४. सद्यः એકદમ उच्चैः ખૂબ. अमेध्ययोनेः યોનિ એટલે ઉત્પન્ન થવાનું સ્થાન. અપવિત્ર વસ્તુઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન. महियान् મોટો.

ङ ५. अवेत्य સમજીને अतथ्य અસત્ય, ખોટો. शुचिवाद નોટ જુઓ નાવા વિગેરેથી પવિત્ર થવાય છે એવો ઉપદેશ पथ्य હિતકારક. निदधीथाः તું ધારણ કર.

ગ ૩ લસણુને કર્પૂર બરાસ આદિ સુગંધી પદાર્થોની વાસ આપી હોય તો પણ તે સુગંધી થતું નથી નાદાન હલકા માણસ ઉપર આખા જન્મ સુધી ઉપકારો કર્યાં હોય તો પણ તેનામાં સજ્જનતા આવતી નથી. તે જ પ્રમાણે મનુષ્યોનો દેહ પણ એની સ્વાભાવિક દુર્ગંધીને છોડતો નથી એ (દેહ) ને ગમે તેટલાં તેલો ચોળવામાં આવે, એના પર ગમે તેટલા ઘરેણાં ઘાલવામાં આવે અને એને ગમે તે પ્રકારે પુષ્ટ કરવામાં આવે તો પણ એનો વારીયો ઠરાય નહિ.

ઘ ૪ જે શરીરનો સંબંધ થવાથી પવિત્ર વસ્તુઓ પણ તુરત જ મહા અપવિત્ર થઈ જાય છે અને જે શરીર અમેધ્યયોનિ અપવિત્ર વસ્તુનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે તેના સંબંધમાં શૌચ(પવિત્રતા)ની કલ્પના કરવી એ પણ મોટો મોહ છે-મહાઅજ્ઞાન છે।

ચ ૫. આ પ્રમાણે સમજીને ' શુચિવાદ ' અયથાર્થ છે અને સકળ દોષોને શોધનાર અને આખા જગતમાં માત્ર પવિત્ર ' ધર્મ ' માણીને હિત કરનાર છે એમ સમજી એ ધર્મને તારા હૃદયમાં ધારણ કર.

द्वादश नव रन्ध्राणि निकामं,
गलदशुचीनि न यान्ति विरामम् ।
यत्र वपुषि तत्कलयसि पूतं,
मन्ये तव नूतनमाकूतम् ॥ भावय० ॥ ५ ॥

अशितमुपस्करसंस्कृतमन्नं,
जगति जुगुप्सां जनयति हन्नम् ।
पुंमवनं धैनवमपि लीढं,
भवति विगर्हितमति जनमीढम् ॥ भावय० ॥६॥

केवलमलमयपुद्गलनिचये,
अशुचीकृतशुचिभोजनसिचये ।
वपुषि विचिन्तय परमिह सारं,
शिवसाधनसामर्थ्यमुदारम् ॥ भावय० ॥ ७ ॥

येन विराजितमिदमतिपुण्यं,
तच्चिन्तय चेतन नैपुण्यम् ।
विशदागममधिगम्य निपानं,
विरचय शान्तसुधारसपानम्* ॥ भावय० ॥८॥

*આ અષ્ટકનો રાગ બહુ સુંદર છે. સ્ત્રીઓ ગહુલી ગાય છે ત્યારે 'પાટે બેઠા રે સૂરીશ્વર ગચ્છરાયા.' એ રાગને જરા ઢાળ આપવાથી આખું અષ્ટક સારી રીતે ગવાશે. ચારે પદો એક સરખા બોલવાના છે અને તેની આખરે 'ભાવય રે વપુરિદમતિમલિનં'

૫ જે શરીરમાંથી બાર (સ્ત્રીના) અને નવ (પુરુષના) દ્વારો આખો વખત અપવિત્ર વસ્તુઓને બહાર કાઢ્યા જ કરે છે અને જરા વખત પણ વિરામ લેતા નથી તે શરીરને તું પવિત્ર માને છે! ખરેખર! આ તો તારો તદ્દન નવો જ બુટ્ટો છે—અભિનવ તર્ક છે એમ મને લાગે છે

૬ અનેક સુંદર ચીજોવડે સંસ્કાર પામીને તૈયાર કરેલું અન્ન ખાવાથી હગ (વિષ્ટા) થઈને આ દુનિયામાં નકામી ગ્લાનિ કરે છે, દુર્ગછા ઉપજાવે છે અને ગાયનું સુંદર દૂધ મૂત્રરૂપ થઈને અતિ નિંદાને પાત્ર બને છે

૭ આ શરીર માત્ર મળથી ભરેલા અણુઓનો ઢગલો છે અને સુંદર રસદાર ભોજન અને સારા કપડાને અપવિત્ર બનાવનાર છે, પણ એ શરીરમાં અતિ વિશિષ્ટ સર્વદુઃખક્ષયરૂપ 'શિવ'—મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય છે અને તે તેનો પ્રધાનભાગ છે તેનો તું વિચાર કર, તેની પર્યાલોચના કર.

૮ આ (શરીર) ને મહાપુણ્યવાન તરીકે બિરાજમાન કરી શકાય તેવી નિપુણતા-કુશળતાનો તું વિચાર કર- તેનું તું ચિંતવન કર મહાપવિત્ર આગમરૂપ જળાશયને પ્રાપ્ત કરીને તું શાન્તસુધારસનું પાન કર, એ ઓવારેથી પાણી પી તારી તરસને તું છિપાવ.

ને ગેય આપવાનો છે 'રે' ઉપર જરા વધારે ભાર મૂકવાથી રાગ ખાલી જશે પ્રતમાં 'આસાવરી' રાગ જણાવે છે ત્યાં ટેકી કાયા રે તનુ શુચિ શુચિ ભાવે' જણાવેલ છે

નોટ.

૧. **भावय**-વિચાર, ચિંતવ (તું આજ્ઞાર્થ). **विबोधय**-ઉઘાડ, સમજ. **मानसनलिनं**-મનમયકમળ, હૃદયકમળ **पावनं** પવિત્ર. **विभु**-સર્વવ્યાપી. **एकं**-એક. Individuality જેને છે તેવો એક. **महोमयं**-પ્રકાશવાન, તેજસ્વી. **उदितविवेकं**-જેનામા સાચા-ખોટાનું ભાન જાગૃત થયું છે તેવો.

૨. **दम्पति**-સ્ત્રીપુરુષ **रेतस्**-વીર્ય. **विवर्त**-ઉદ્ભવ. **किं शुभं**-એમાં સારું શું હોય? **कश्मल**-કચરો **गर्त**-ખાડો. **विरूपं**-ખરાબ, બીભત્સ. **बहुमनुते**-મોટું, સારુ માને. **अवस्कर**-કચરો **कूपम्**-પાણી વગરનો, કચરો નાખવાનો કૂવો

૩. **सचन्द्रं**-કર્પૂર જેવા સુગંધી દ્રવ્યો સાથે. **शुचितांबुलं**-પવિત્ર પાનપટ્ટી **मुखमारुत**-મોંના શ્વાસ. **जुगुप्सितलालम्**-જેની લાળ તદ્દન જુગુપ્સા ઉપજાવે તેવી છે તેવુ (મુખ) **तिष्ठति**-ટકે, રહે

૪. **गन्धवहो**-પવન (એ હમેશા ગંધને લઇ જનાર છે તેથી) **अन्तर**-અંદર **विकारी**-સારાને વિરૂપ-ખરાબ કરનાર, બગાડનાર **उपजिघ्रसि**-ચાટે છે, સુંઘે છે **शौचाचारम्**-શૌચનો આચાર. પવિત્ર કરવાની રીતિ. કેટલાક એ આચારને ધર્મ માને છે તેનો પારિભાષિક શબ્દ છે.

૫. **रन्ध्राणि**-કાણા, દ્વારો (નોટ જુઓ). **निकामं**-વારંવાર, અટક્યા વગર **गलत्**-ઝરતા **नूतन**-નવો, અભિનવ. **आकूतं**-અભિપ્રાય, ભુદ્દો.

૬ **अशित**-ખાધેલું **उपस्कर**-સામગ્રી. (ઘી મસાલા આદિ) **संस्कृत**-સંસ્કાર કરેલું, પકાવેલું. **हन्नम्**-વિષ્ટા. **पुंसवनं**-દૂધ. **धेनवं** ગાયનુ **लीढं**-ચાટેલુ, ખાધેલુ, **मीढं**-મૂત્ર.

૭. **मल** વિષ્ટા **अशुचीकृत**-જે પવિત્રને અપવિત્ર કરે તેવુ. **सिचय**-સુંદર કપડા. **उदारम्**-શ્રેષ્ઠ.

૮. **विराजितम्**-શોભ્યું, ચઢાવ્યું. **अतिपुण्यं**-મહાપુણ્યશાળી, છાપ્સત **नैपुण्य**-હુશિયારી. **निपान**-જળાશય, ઓવારો.

(ક ૧) શરીર અને આત્મા જુદા છે એ વાતનો વિચાર ખૂબ થઈ ગયો. એ બન્નેનો ભિન્નભાવ હવે દર્શાવવાની જરૂર રહે તેમ નથી, છતા કર્મ—જ ઝરમા પડી આ જીવ—આત્મા શરીરમા એટલો ગુથાઈ ગયો છે કે આત્મા અને શરીર જાણે એક જ હોય એમ માની એ (આત્મા) શરીરને ખૂબ પપાળે છે, એની આળપપાળ હદ ઉપરાત કરે છે અને એ જરા દુબળુ પડે તો પોતે પણ દુબળો પડી જાય છે જેઉમા દર પખવાડિયે તોલ લેવાય છે ત્યા પણ એ બે—પાચ રતલ ઓછો થાય તો અનેક પ્રકારની ફ્રિયાદ કરે છે અને દૂધ વિગેરે પદાર્થો વધારે મેળવવા યત્ન કરે છે એ શરીર ખાતર અનેક દવા ખાય છે અને ઘણી વાર તો જે વસ્તુને અડતા પણ પાપ લાગે અને જેનાં નામો બોલતા ઊલટી આવે એવી અતિ તુચ્છ હિંસાપ્રાપ્ય દવાઓ ખાય છે કેટલાક ભસ્મો—રસાયણો ખાય છે અને શરીરની ખાતર હૈ હૈ કરી મૂકે છે અને એને હવા ખવરાવવા બહારગામ લઈ જાય છે અને એની ભક્તિ કરવામા કાઇ મણા રાખતો નથી એ ડૉક્ટર પાસે જાય તો અનેક વાર છાતી તપાસાવે છે અને ઘણી વાર ઘેલા—ઘેલા પ્રશ્નો પૂછી ડૉક્ટરને પણ કટાળો આપે છે

શરીર માટે એને ભય પણ અન્દરખાનેથી બહુ હોય છે એ ઉપર ઉપરથી બેદરકારી બતાવે છે, પણ સાથે જાણે છે કે એ કાચની કાયા છે, એને ભાગી જતા વાર લાગતી નથી માત્ર એ એક જ વાત ભૂલી જાય છે કે 'કાચની કાયા રે છેવટ છારની.' શરીર માટે આમાની કેટલીક વાતો અનિત્ય, એકત્વ અને અન્યત્વ ભાવનામા આવી ગઈ છે એટલે હાલ વધારે

વિચારણા છેવટના ઉપસંહાર પર રાખી એ શરીર પોતે કેવું છે તે પર વિચાર કરીએ. એ શરીરમા શું ભરેલું છે ? એ સારા પદાર્થોને પણ કેવું ખરાબ રૂપાન્તર કરી આપે છે અને એની ગમે તેટલી શુશ્રૂષા કરવામા આવે તો પણ એની નૈસર્ગિક અપવિત્રતા જઇ શકતી નથી એ મુદ્દા પર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાનું છે આ વિચારણા કરતાં શરીરમાં કઇ કઈ વસ્તુઓ છે તે વિચારી જવું એમાં ખાસ કરીને માસ, લોહી, હાડકાં, મેદ, વીર્ય, ચામડી આદિ ભરેલાં છે એને નખ, વાળ ઊગે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી, અને એમાં એવી વસ્તુઓ ભરેલી છે કે જો ઉપર મઢેલી ચામડી કાઢી નાખી હોય અથવા અંદરની કોથળીમાં ભરેલી ચીજોનું બહાર પ્રદર્શન કર્યું હોય તો આ પ્રાણી તેની સામું જુએ નહિ; એટલું જ નહિ પણ એ પ્રત્યેક ચીજ જોઇ એને સૂગ ચઢે, ઊલટી આવે અને એ મુખમાંથી થૂંકે. આવી ઘૃણા ઉપજાવે તેવી ચીજો શરીરમા ભરેલી છે.

આ ભાવના શરીરને એના ખરા આકારમાં બતાવનાર-રજૂ કરનાર છે. તેમાં ન ગમે તેવી વાતો પણ આવશે, પણ વસ્તુસ્થિતિ બતાવવાની હોય ત્યાં સંકોચ કર્યો પાલવે નહિ શરીરને જ્યાં સુધી સાચા આકારમાં સમજવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એને પંપાળવામા પ્રાણી પાછો પડે તેમ નથી, તેથી એને ખરા સ્વરૂપે ચિતરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

આ ભાવના બીજી સર્વ ભાવનાથી જુદી પડી જાય છે. એ દેહાશ્રિત છે અને દેહને ચિતરનાર છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી. આત્માને અનિત્યતા બતાવતાં કે એકત્વ અગર અન્યત્વ ભાવ બતાવતાં જે વિચાર થાય તેમાં અધિકારી આત્મા છે

અને આ ભાવનામા અધિકારી દેહ છે એ વાત ખાસ લક્ષમા રાખવી હવે આપણે ગ્રંથકર્ત્તા સાથે ચાલીએ.

એક માટીનો ઘડો હોય, તેમા દારૂ ભર્યો હોય, તે ઘડામા નાના-મોટા કાણા હોય અને એમાથી દારૂ આગળ-પાછળ ઝમ્યા કરતો હોય. આવા ઘડાની કલ્પના કરો. હવે એ ઘડાને શુદ્ધ કરવો હોય-સાફ કરવો હોય તો કેમ થાય ? એને બહાર માટી લગાડવામા આવે પણ માટીના ઘડામાં તો નાના મોટા છિદ્રો પાર વગરના હોય છે આખો ઘડો જ છિદ્રવાળો (porous) હોય છે એને બહાર માટી લગાડવામા આવે અને અંદરનો ભાગ શુદ્ધ ગગાજળથી સાફ કરવામા આવે તો પણ દારૂનો ઘડો સાફ થાય ખરો ?

એવી જ રીતે આ શરીરમા અતિ બીભત્સ હાડ, વિષ્ટા, મૂત્ર અને લોહી ભરેલા છે તેને ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવામા આવે તો પણ તે શુદ્ધ થઈ શકે નહિ. એને સાફ કરવા માટે બહારથી ગમે તેટલા પદાર્થો લગાડવામા આવે અથવા અંદરથી સાફ કરવા પૈસ લેવામા આવે તો પણ એ એવા-એવા પદાર્થથી ભરેલ છે કે દારૂના ઘડાની પેઠે એને સાફ કરવાના-એને પવિત્ર બનાવવાના સર્વ પ્રયત્ન તદ્દન નકામા નીવડે છે શરીરની અંદર કેટલાક પદાર્થો તો એવા ભરેલા છે કે જે બહાર નીકળી શકે તેમ પણ નથી દારૂના ઘડામાંનો દારૂ તો કદાચ ઢોળી દઇ શકાય, પણ હાડકા કે લોહી, ચરબી કે નસો કાઢી દૂર કરી શકાય તેમ પણ નથી. આથી એ શરીરને પવિત્ર કરવાનું કાર્ય વધારે મુશ્કેલ બને છે દારૂનો ઘડો સાફ થઇ શકતો નથી, પવિત્ર બનાવી શકાતો નથી; તો પછી આ

શરીરની અંદર તો સુંઘવી કે જોવી ન ગમે તેવી વસ્તુઓ ભરેલી છે તેને કઇ રીતે શુચિ (પવિત્ર) બનાવી શકાય ?

શરીરમાં કઇ કઇ ધાતુઓ ભરેલી છે તેનો પૂરો વિચાર કરવાથી એને પાવત્ર બનાવવાના કાર્યની અશક્યતા ધ્યાન પર આવશે મુંબઇની ગટરો સાફ કઇ રીતે થઇ શકે ? અને સાફ કરવા માડે ત્યા તો બીજો કચરો પડતો જતો હોય ત્યાં સાફ થવાનો સવાલ ક્યાંથી આવે ? અને કચરામાંનો અમુક ભાગ જ્યારે કાઢી શકાય તેવું ન જ હોય ત્યારે તો પછી સાફ કરવાનો પ્રશ્ન ભારે અગવડમાં આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે શારીરિક દૃષ્ટિએ આ શરીર શુદ્ધ થઇ શકે તેવું નથી.

(ख. ૨) ઉપર પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં આ પ્રાણી પોતાના શરીર સાથે કેવાં ચેડાં કાઢે છે તે ખરેખર જોવા જેવું છે. આ પ્રાણી વારંવાર નાય છે. ચોખ્ખા પાણીથી વળી ફરી વાર નાય છે દિવસમાં એક વાર અથવા એકથી વધારે વખત સ્નાન કરે છે અને સ્નાન કરવા પવિત્ર પાણી–મીઠું જળ વાપરે છે. ખારું પાણી કે ગંદું પાણી એ શરીરને સાફ કરવામાં વાપરતા નથી. એને શરીરને સાફ કરવા માટે ખૂબ તજવીજ રાખવી પડે છે. વળી સ્નાન કરે ત્યારે નવયુગનો હોય તો સાબુ વાપરે છે, પુરાણકાળમાં ખારો–ભૂનડો વાપરતા હતા. કોઇ વખતે એ માથાના બાલ સાફ કરવા કંકોડી વાપરે છે, શરીરે પીડી ચોળી નાય છે, કોઇ વખત કેસુડાના જળથી નાય છે. આવી રીતે નાવાના અનેક પ્રકારના પ્રયોગ કરીને શરીરને સાફ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, છતાં એ આખો વખત તેના મનમાં ખાત્રી હોય છે કે આ શરીર મળથી ભરેલું છે.

મળ શબ્દમા ખાસ કરીને વિષ્ટા અને ઉપચારથી મૂત્ર વિગેરે અનેક અપવિત્ર પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે શરીરમા પસીનો (પ્રસ્વેદ) એટલો થાય છે કે ઉનાળાના દિવસોમા ન્હાયા પછી, બે ઘડી પછી, ન્હાયા ન ન્હાયા જેવુ જ થઇ રહે છે

વળી શરીરે સ્નાન કરીને પછી તેના ઉપર ચદન લગાડવામા આવે છે અગાઉ શરીર ઉપર ચદન લગાડવાનો રિવાજ હશે એમ જણાય છે હાલ તો ન્હાયા પછી બાલ સાફ કરવા માથામા તેલ નાખવાનો રિવાજ જાણીતો છે વળી તે પહેલા ટુવાલથી શરીરને ખૂબ ઘસવામા આવે છે એટલે ઉપરનો કચરો નીકળી જાય અને લાગેલ પાણી સાફ થઈ જાય એ એમા અપેક્ષા હોય છે

આવી રીતે ન્હાઇ, ધોઇ, સાફ થઇ, શરીર પર દેશાચાર પ્રમાણે અથવા આત્મજન પદ્ધતિ પ્રમાણે ઉપચાર કર્યો લગાડવામા આવે છે અને પછી આ ભલો, ભોળો પ્રાણી એમ માને છે કે આપણો મેલ દૂર થઇ ગયો અને પછી એને શરીર તરફ પ્રેમ થાય છે પછી એ પોતાનુ મુખડુ કાચમા જુએ છે અને કાચમા જોતી વખતે એ અન્ય કોઈ એને જોતુ નથી એમ એની ખાત્રી હોય તો તે મુખડા સાથે એવા ચેડા કરે છે કે જરૂર હસવુ આવે ગમે તેવો કાળો માણસ કાચમા મોઢુ જુએ અને કાઇ ચાળા ન કરે એ બનવુ મુશ્કેલ છે એ જીભ બહાર કાઢશે, ભવા ચડાવશે અને કેક નખરા કરશે આ સર્વ ખાલી ભ્રમ છે, ખોટો ઉન્માદ છે, મૂઢતાનુ ખાલી પ્રદર્શન છે, મશ્કરી કરવા યોગ્ય બાળચેષ્ટા છે

જ્યા આખા મહોલ્લાનો કચરો નખાય તે જગ્યાને 'ઉક-

રડો ' કહે છે. એ ઉકરડો અભ્યાસ કરવા જેવી ચીજ છે. એમાં ટોપલા ભરીને કચરો પડ્યો જ જાય છે અને કચરો વિધવિધ વસ્તુઓનો બનેલો હોય છે. કોઇ એ ઉકરડાને સાફ કરવા માગે તો તેને ધોવાથી તે સાફ થતો નથી. એને તો હજાર સાબુએ ધુવે તો પણ ઉકરડો તે ઉકરડો જ રહેવાનો છે. એને સાફ કરતા જાઓ તો વધારે કચરો જ નીકળે. ઉકરડો ધોવાથી કે એના ઉપર સુગંધી દ્રવ્ય નાખવાથી એ કદી સાફ થઇ શકતો નથી. ઉકરડાને પવિત્ર કરવાનો રસ્તો પાણીથી સાફ કરવાનો નથી કે એના ઉપર સુગંધી દ્રવ્ય નાખવાનો નથી. એ જ રીતે શરીરને ગમે તેટલી વાર સાફ કરવામાં આવે કે એના ઉપર ગમે તેટલા સુગંધી દ્રવ્યો લગાડવામા આવે, એને ચંદનથી લેપવામાં આવે કે એને બરાસ લગાડવામા આવે, પણ કોલસાને લગાડેલ સાબુની જેમ એ સર્વ નિષ્ફળ પ્રયાસ છે. એ પ્રયાસમાં કાર્યસિદ્ધિ અશક્ય છે. એનામાં અંદર અને બહાર એટલો મળ ભરેલો છે કે એને સાફ કરવાની તજવીજ અજ્ઞાનતામૂળક છે અને એના તરફ પ્રીતિ કરનારને 'મૂઢ'ની સંજ્ઞા મળે છે.

(ग ૩.) ' લસણુ ' નામનું એક કંદ આવે છે. તેનામાં એટલી દુર્ગંધી હોય છે કે એ ખાધા પછી કલાકો સુધી એની વાસ શ્વાસદ્વારા પણ બહાર પડે છે. એ ખાનાર જાહેરમાં–સભ્યસમાજમાં કલાકો સુધી ભળી શકતો નથી. આવા લસણુને કપૂર સાથે રાખવામાં આવે કે એને બરાસમાં રાખવામાં આવે કે તેના પર કસ્તૂરી લગાડવામાં આવે પણ એની વાસ જતી નથી અને એ કસ્તૂરી, કપૂર, બરાસ કે એવા બીજા કોઇ પણ સુગંધી પદાર્થની વાસ લેતું નથી. સાધારણ વસ્તુ આવા

તીવ્ર સુગંધી પદાર્થની વાસ ગ્રહણ કરે છે, પણ લસણ તો કદી સુગંધીથી વ્યાપ્ત થતું જ નથી. એ બીજા અનેક પદાર્થને બગાડે ખરું પણ પોતાની તીવ્ર દુર્ગંધ કદી છોડતું નથી અને બીજા તીવ્ર સુગંધી દ્રવ્યની વાસ લેતું નથી આ એક વાત થઈ

ખળ-ક્ષુદ્ર માણસ ઉપર ગમે તેટલો ઉપકાર કરવામાં આવે, પણ તે સુજનતાને ધારણ કરતો નથી. ઘણા પ્રાણીઓ એટલા ઊતરી ગયેલા હોય છે કે એને ગમે તેટલો લાભ કરો, એની મુશ્કેલીમાં એને મદદ કરો, એને ખાવા-પીવાની સગવડ કરી આપો કે એને ધંધે વળગાડી આપો પણ એ પોતાનું પોત પ્રકાશ્યા વગર રહેતા નથી. જીવતરનું દાન કર્યું હોય, આબરૂ જતી બચાવી હોય અને પૈસાની મદદ કરી હોય, છતાં એ સર્વ ભૂલી જઈ અપ્રીને વખતે ઉપકાર કરનાર ઉપર જ એ નૈસર્ગિક ખળ પુરુષ આઘાત (અપકાર) જ કરે છે ધવળશેઠને રાજ્યથી ઉગારનાર, હાણચોરીના ગુન્હામાંથી બચાવનાર અને એના અટકેલા વહાણ તરાવી આપનાર શ્રીપાળનો અંતે એણે જીવ લેવા પણ પ્રયત્ન કર્યો. અન્યની લાગવગથી અમલના સ્થાન પ્રાપ્ત કરનાર ઉપરી અધિકારી ઉપકાર કરનારને કેવા બદલા આપે છે તેના દાખલા અજાણ્યા નથી. જે પ્રાણી સ્વભાવથી હલકો હોય છે તેના પર આખો જન્મ ઉપકાર કરવામાં આવે તો પણ તે સૌજન્ય બતાવતો નથી. પોતાને મદદ કરી ભણાવનાર સંસ્થાને વિસરી જનાર અને તેની અણઘટતી ટીકા કરનાર અનેક દાખલા મોજૂદ છે મતલબ એ છે કે જેમ સજ્જન પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી તેમ દુર્જન પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી.

એવી જ રીતે આ શરીર ઉપર ગમે તેટલા ઉપકાર કર-

વામાં આવે તો પણ તે પોતાની સ્વાભાવિક દુર્ગંધતા છોડે તેમ નથી. એને ગમે તેટલા સુગંધી દ્રવ્યોથી સુગંધિત કરવામાં આવે, એને ઘરેણાં અને ઝવેરાતથી શોભાવવામાં આવે કે એને ન ખાવા યોગ્ય પદાર્થો ખાઈને અથવા ઘૃતાદિ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરીને પુષ્ટ કરવામાં આવે તો પણ એનામાં સ્વાભાવિક દુર્ગંધી એટલી બધી ભરી છે કે એ સર્વ વિલેપનો, અલંકારો અને પૌષ્ટિક પદાર્થોની દરકાર ન કરતાં એ તો દુર્ગંધી જ રહે છે, પોતાની દુર્ગંધ કદી તજતું નથી

શરીરની પુષ્ટિ માટે માણસો કેવા કેવા પદાર્થો ખાય છે અને કેટલી જાતના પ્રયત્નો કરે છે! વસંતમાલતી, અભ્રક, લોહ આદિની વાત તો અન્ય સ્થાને કરી છે, પણ ન ખાવા યોગ્ય દવાઓ પણ શરીરપુષ્ટિ માટે અનેક મનુષ્યો લે છે. તે વખતે શરીરની આખર સ્થિતિ જરા પણ ધ્યાનમાં રહેતી નથી. એ ઉપરાંત એને શરીરપુષ્ટિ માટે નિરંતર ચિંતા રહ્યા કરે છે અને છતા શરીરની વક્રતા તો એ દરરોજ અનુભવે છે.

આવી જાતનું શરીર છે! એમાં વાયુઓ પણ એવા પ્રકારના ભરેલા છે કે એને ઓડકાર આવશે તો તેમાં પણ ખરાબ ગંધ આવશે અને અપાન વાયુ નીકળશે તો તેમાં તો દુર્ગંધ આવશે જ અને પરસેવો પણ ગંધવાળો થશે એની આંખમાંથી ચીપડાં (પીઆં) નીકળશે તો તે પણ દુર્ગંધી જ હશે. નાકનો શ્લેષ્મ પણ દુર્ગંધી અને એના મળ–મૂત્ર સર્વ દુર્ગંધી નીકળશે આવી રીતે સ્વાભાવિક દુર્ગંધી એનામાં એટલી બધી ભરેલી છે કે એના પર ગમે તેટલા સંસ્કાર કરવામાં આવે પણ તે પોતાની દુર્ગંધ છોડે તેમ નથી; કારણ કે એ દુર્ગંધ

સ્વાભાવિક છે અને જેમ લસણ સુગંધી થતુ નથી કે દુર્જન કદી સજ્જન થતો નથી તેવી એની સ્થિતિ છે

(ઘ ૪) જે વસ્તુ છ આને શેર મળતી હોય અને મીઠાઇ વેચનારની દુકાન શોભાવતી હોય તેને ઘેર લાવી ખાધા પછી તેની કિંમત શી થાય ? એના શેરના કોઇ છ આના તો ન જ આપે, પણ એને દૂર ફેંકાવવાના પણ દામ આપવા પડે. દરેક મ્યુનિસિપાલિટી હલાલખોર કરે છે તે સારા પદાર્થોને ખરાબ કર્યાનો બદલો જ છે અને તે તેની કિંમત છે

આ શરીર એવુ છે કે એના સંબંધમા ગમે તેવી પવિત્ર વસ્તુ આવે તે થોડા કલાકમા અપાવત્ર બની જાય છે બત્રીશ શાક અને તેત્રીશ ભોજન મળે, પણ તે પેટમા ગયા પછી શુ બને છે ? દૂધપાક કે ઠોકળા કે જેને જે ગમે તેવી ચીજ ખાય તેની આઠ-છ કલાક પછી શી દશા થાય છે ! એ સર્વ વસ્તુઓ અદર્શનીય, અસ્પર્શનીય અને અનિચ્છનીય બને છે

એનુ કારણ એ છે કે આ શરીર અમેધ્યયોનિ છે યોનિ એટલે ઉત્પત્તિ સ્થાન. અમેધ્ય એટલે અપવિત્ર. એ શરીર અપવિત્ર વસ્તુઓનુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે અને એનુ આખુ યંત્ર એવી જ રીતે ગોઠવાયેલુ છે કે એ ગમે તેવી પવિત્ર તેમ જ સુદર વસ્તુ હોય તેને પણ અપવિત્ર બનાવી દે જેમ કાપડ બનાવવાના સાચાકામમાથી કાપડ બને તેમ અપવિત્ર વસ્તુ ઉત્પન્ન કરનાર સાચાકામમાથી અપવિત્ર વસ્તુઓ જ બનીને નીકળે. એમા તમે દૂધ ભરો, ઘી ભરો, સાકરયા એને ગળ્યુ કરો, પણ એ અમેધ્યયોનિ છે, એટલે એ સરસ વસ્તુઓ પણ અતિ અપવિત્ર થઇ એમાથી એવી જાતની થઇને બહાર પડશે કે

એના સામું જોવું પણ નહિ ગમે. એના સ્પર્શ માત્રથી સરસ વસ્તુ કેવી વિરૂપ થઇ જાય છે તેનું દષ્ટાંત દૂધ પૂરું પાડે છે દૂધને પીધા પછી તુરત જ વમન થાય તો તે વખતે જે દૂધ બહાર નીકળશે તે ફોદા ફોદાવાળું અને સ્પર્શને નાલાયક બની ગયેલું હશે દૂધ જેવા સુંદર પદાર્થને એક ક્ષણ વાર શરીરનો સંબંધ થાય ત્યાં એ કેવુ બની જાય છે ? તે ખાસ વિચારવા જેવું છે

આવા શરીરને માટે 'શૌચ' નો સંકલ્પ કરવો એ મૂઢતા છે. એને ન્હવરાવવાથી કે એના પર સુગંધી દ્રવ્યો લગાડવાથી એ પવિત્ર થઇ જાય છે એમ માનવું એ તો સરિયામ અજ્ઞાન છે. એને ગમે તેટલુ ન્હવરાવો અને ગમે તેટલી વાર એને પખાળો પણ એ તો ગટર સાફ થાય તો તે સાફ થઇ શકે જ્યાં આખું વાતાવરણ જ અપવિત્ર હોય ત્યાં પવિત્રતાનો દાવો કરવો એ તો મહામોહ સિવાય બીજાનું કાર્ય ન હોય !

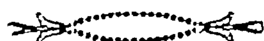
શૌચવાદ કોઇ મતવાળાને માન્ય પણ હોય છે એ અન્ય સાધ્યની અપેક્ષા વગર બને તેટલી વખત નહાવામાં—સ્નાન કરવામા જ પુણ્ય માને છે. આ અજ્ઞાન છે. કોઇ વિશિષ્ટ હેતુને અવલંબીને સ્નાન કરવાની બાબત જુદી છે, પણ માત્ર નહાવાથી શૌચ ધર્મ પળાય છે એ અજ્ઞતા છે. આંતરશૌચનો આખો પ્રશ્ન તદ્દન જુદા જ પ્રકારનો છે. એનો સમાવેશ દશ યતિ-ધર્મમાં છે. તેને અત્ર સ્થાન નથી. અત્ર તો બાહ્ય સ્થૂળ શૌચના પ્રશ્નનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી. કેટલીક વાર ઇંદ્રિયોની તૃપ્તિ માટે અને વિકારોની શાંતિ માટે આવા ખ્યાલો થાય છે તે મોહ—અજ્ઞાનજન્ય હોઇ નિરર્થક છે અને અંતે આત્માનો અધઃપાત કરાવનાર છે

(ક ૫) ઉપર જણાવેલી વાત સમજીને એટલું મનમા બરાબર વિચારી લેવુ કે શૌચવાદ—સ્થૂળ શારીરિક પાવિત્ર્યનો ઉપદેશ યથાર્થ નથી. જે શરીર સ્થૂળ નજરે કદી પવિત્ર થઈ શકતુ નથી તેને પવિત્ર કરવાના ઉપદેશદ્વારા એને વગર સાચે ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવાની માન્યતા કરાવવી એ અજ્ઞાન છે અને મોહજન્ય અવિવેક છે

આ જગતમા જો કોઈ ચીજ પવિત્ર હોય તો તે ધર્મ છે એ આત્મધર્મ છે આત્મસન્મુખતા એ કર્તવ્ય છે, કારણ કે એ સર્વ મળને શોધનાર છે આ શરીરમા અતર્ગત રાગ–દ્વેષ જેવા મહામોહો પેસી ગયા છે એ આત્માને અનેક પ્રકારે દૂષિત કરનારા છે અને ધર્મ એને શોધી શોધી–વીણી વીણી છૂટા પાડે છે અને એને એના ખરા આકારમા સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે અનેક પ્રકારના દોષોને શોધનાર—અતરથી શૌચ કરી આપનાર તો ધર્મ જ છે સ્નાન કરવાથી કાંઈ શૌચ (પવિત્ર) થવાય તેમ નથી

તેટલા માટે જો તારે અદરથી પવિત્ર થવુ હોય તો મળનુ શોધન કરનારા ધર્મને તારા મનમા ધારણ કર, તારા હૃદયમા એને સ્થાન આપ, તારામા જે મળો અદર પેસી જઈ તને હેરાન કરે છે તેને શોધી તે તને સાફ કરી આપશે. ગમે તેટલી વાર સ્નાન કરીશ એથી તો બાહ્ય મળ પણ જનાર નથી, પણ જો તારે તારા અતરનો મળ કાઢવો હોય તો ધર્મને હૃદયમાં કોરી દે, અને અદર ચોટાડી દે અને એના ઉપર આધાર રાખ તે તારૂ કર્મમાલિન્ય કાપી નાખશે અને તને મળ વગરનો કરશે એ જગતમા મહાપવિત્ર છે અને અદ

રના દોષોને શોધનાર છે, બાકી શૌચવાદ જેવા ભુલાવો ખવરાવનારા ઉન્માદમાં પડી નકામો હેરાન થવાનું છોડી દે. અંતે એ ધર્મ તને ટેકો આપશે. એનું સ્વરૂપ દશમી ભાવનામાં વિચારવાનું છે તેથી અત્ર ધર્મપરત્વે નામનિર્દેશથી જ સંતોષ ધરીએ. એ અજબ વિભૂતિ છે.

અશુચિભાવના : : અષ્ટકપરિચય—

૧. બહુ સંક્ષેપમાં ગેયની ભાવના કરી જઈએ, એ અષ્ટક બહુ સુંદર ભાવથી ભરેલું છે. આ **શરીરને** અતિ મલિન તરીકે ચિંતવ. એને મલિન ગણવાના કારણો છે તેમાંનાં કેટલાંક નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) એ મળમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨) એ ચારે તરફ રહેલા મળમાં ઉછરે છે.

(૩) એનામાં મળમૂત્ર ભરેલાં છે.

(૪) એના સર્વ ભાગો અતિ દુગંછા ઉત્પન્ન કરાવનાર છે.

(૫) એ પવિત્ર પદાર્થોને અપવિત્ર કરનાર છે.

(૬) એના સંસર્ગ માત્રથી સુંદર પદાર્થો ફેંકવા યોગ્ય થાય છે

(૭) એની કોઈ પણ પ્રકારે શુદ્ધિ થવી શક્ય નથી.

(૮) એમાંથી અનેક સ્થાનકેથી અપવિત્ર પદાર્થો વહ્યા કરે છે.

(૯) એના ઉપરની ચામડી ઉતારી હોય તો અંદરનો ભાગ બીભત્સ દેખાય છે.

વગેરે કારણો, જેનું વિવેચન આ ભાવનામાં થયુ છે અને થશે તે ખ્યાલમાં રાખી, એને મલિન—અતિ મલિન તરીકે વિચાર

અને છતા તેનો કાંઈ લાભ લેવો હોય તો તારુ મનરૂપ કમળ ઉઘાડ અને તેની અંદર ઊંડા ઊતરીને જો. તું ઉપર ઉપરનો વિચાર છોડી દઈને અંદર ઊતર, તને ઘણું જાણવા-સમજવા જેવું ત્યા મળશે.

આ તારા શરીરને પ્રેરનાર, મનકમળને વિકસાવનાર અંદર એક મહાપવિત્ર વિભૂતિ બેઠી છે એ કેવી છે તેનો ખ્યાલ કર. એ પવિત્ર છે, એ વિભુ છે, એ એક છે, એ મહાતેજોમય છે અને એ જાગૃતવિવેક છે એ તું પોતે જ છે, પણ તું એવી ગડભડમા પડી ગયેલ છે કે તારા પોતાના સ્વરૂપને તું ભૂલી ગયેલ છે જો તે આ પ્રકારે છે—

તારુ અંતરાત્મસ્વરૂપ પ્રકાશે ત્યારે તું મહાપવિત્ર છે તારામા પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાની સત્તા છે માત્ર તારી પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી તે પ્રાપ્ય છે, પરતુ તું ખરેખર શુદ્ધ–નિર્મળ છે, મહાપવિત્ર છે અને તારામા અનત જ્ઞાન ભરેલુ છે અનત જ્ઞાનથી તું સર્વ પદાર્થને જોઈ શકે તેટલી તારામા શક્તિ છે એ દૃષ્ટિએ તું સર્વવ્યાપી છે અને તેથી કરીને તું વિભુ છે વિભુ એટલે સર્વવ્યાપી, જ્ઞાનદૃષ્ટિએ તું ખરેખર વિભુ છે જ્ઞાન સર્વ જ્ઞેય વસ્તુને જાણી શકે છે અને તેથી તું સર્વજ્ઞ જ્ઞાનની નજરે છો. તું પોતે એક છે તારુ વ્યક્તિત્વ બરાબર સ્પષ્ટ છે તારા અસખ્ય પ્રદેશો છે તેને એક તરીકે બતાવનાર છે જ્ઞાયક તરીકે તારા સર્વ અસખ્ય પ્રદેશમા તું ફરી વળેલ (પરિપ્લુત) છે તારુ વ્યક્તિત્વ સર્વદા સિદ્ધ છે

વળી સર્વ વસ્તુનુ તારે અતર દર્શન થાય છે તારે માટે

તે શક્ય છે તેથી તું મહાતેજોમય છે. એ કેવળદર્શન મહાપ્રકાશમય છે, તેજસ્વી છે, ઉજ્જવળ છે અને તને ભેદજ્ઞાન શક્ય છે. તારામાં અત્યારે પણ તારું શું છે અને પર શું છે ? તે વિચારવાની શક્તિ છે એ વિવેક જ્યાં જાગે ત્યાં ખરો રસ્તો પ્રાયઃ હાથ લાગી જાય છે. વર્તન પહેલાં વિવેક થાય ત્યારે વર્તનમાં આનંદ આવે છે. આથી તું **જાગૃતવિવેક** છે.

આવાં આવાં અનેક રત્નો તારામાં ભરેલાં છે અને તું તેથી તન્મય છે. તું તારા શરીરનો વિચાર કરે છે, પણ તે તો મળથી ભરેલું છે અને મહાપ્રયત્ને પણ શુદ્ધ થઇ શકે તેવું નથી. તું તેટલા માટે તારો પોતાનો જ વિચાર કર અને તું કેવો છે તેની ચિંતવના કર. જે અંતે પોતાનું નથી, મહાદગાબાજ છે અને હોય ત્યાં સુધી જે અનેક નકામી ઉપાધિઓ ઊભી કરે છે તેનો વિચાર તું છોડી દે અને તારો વિચાર કર, તારો **પોતાનો** વિચાર કર.

તું શરીરનો મોહ છોડી શકતો ન હોય તો તું નીચેની હકીકત વિચાર અને તેટલું છતાં પણ તને શરીર પર મોહ થાય તો તું જાણ; પણ જો તું જરા પણ વિવેકપૂર્વક વિચાર કરીશ તો બીજું પરિણામ નહિ આવે. તારા શરીર સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિચારો છે તે તપાસી જો, બરાબર ઊંડો ઊતરજે અને પછી નિર્ણય કરજે.

૨. પ્રથમ તું તપાસ કરીને જોઇશ તો સમજાશે કે શરીરની ઉત્પત્તિ જ એવી રીતે થાય છે કે એમાંથી તું કાંઇ સારી આશા રાખ એ સર્વથા ફોકટ જ છે પુરુષનું વીર્ય અને સ્ત્રીનું રુધિર એ બન્ને ભેગાં થાય ત્યાં એ શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે. પછી એ

સ્થાનમાં—માતાના પેટમાં શું ભરેલું હોય છે તે તું જો. એના ઉત્પત્તિસ્થાનની બાજુમાં મૂત્રાશય, આંતરડાં, માંસ, મેદ, વિષ્ટા, હાડકાં વગેરે ભરેલાં હોય છે. આવું એનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે અને ત્યાં એ લગભગ નવ માસ પર્યંત રહે છે. એની આસપાસ મળ હોય છે અને એ મળથી વિંટાયેલ હોય છે. વળી એ શરીર પોતે મળ અને કચરાનો જ પિંડ છે. શરીરમાં મળનો તો પાર નથી. એમાં મૂત્ર, વિષ્ટા, શ્લેષ્મ, કફ, પિત્ત, પસીનો આદિ ભરેલાં છે એટલે એ મળનો તો ખાડો છે તેમ જ કચરાનો પણ ખાડો છે; કારણ કે એ ખરાબ પુદ્ગળોનો સમૂહ છે. એમાં એ સિવાય બીજું કાંઈ પણ નથી.

એવા ઉત્પત્તિસ્થાનવાળા અને એવા મળ-કચરાથી ભરેલા શરીરમાં તે સારી વાત શી હોય? તેમાંથી તું કઈ વસ્તુની અપેક્ષા રાખે છે? જેના જેવા મૂળ તેવી તેમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે. આકડો વાવીને આંબાની ઉત્પત્તિની આશા રાખવી એ કેવળ મૂઢતા છે. વીર્ય અને શુક્રમાં વિવર્ત થાય, તેમાંથી જે શરીર ઉપજે એમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે એવી શી ચીજ હોય? અને કેમ હોઈ શકે?

એને ગમે તેટલું ઢાંકવામાં આવે, એના ઉપર ગમે તેવાં સુગંધ કે ઘરેણાં પહેરાવવામાં આવે પણ એમાંથી અતિ બીભત્સ વસ્તુ વારંવાર ઝર્યા કરે છે. કપાળ ઉપર દામણી બાંધી હોય કે હાથ બંગડીઓથી, વીંટીઓથી, ઝવેરાતથી ભરી દીધા હોય અને ગળામાં નવસર મોતીની કે હીરામની માળા પહેરી હોય અને ઉપર મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેર્યાં હોય તો પણ સૂગવી કે એવી ન ગમે તેવી વસ્તુઓ તે શરીરમાંથી ઝર્યા જ કરે છે. હવે આવાને માટે તે દાખલો પણ શો આપવો?

તું જો! કોઇ કૂવા કચરાના હોય છે. દેશમાં એને ખાળ-કૂવા કહે છે. એમાં મળ અને મૂત્ર એકઠાં થાય છે. એ કૂવાને સારો કોણ માને? જેની વાત કરતાં ભવા ચઢી આવે અને નજીક જતાં નાક આડો રૂમાલ રાખવો પડે તેને સારો કોણ ગણે? એની વાત પણ કોણ વિચારે? અને એના સંબંધમા માનપૂર્વક વિચાર તો કોણ જ કરે?

આવો દેહ છે! જેને માટે પ્રાણી કૈક કૈક કરી નાખે છે તે દેહ આવો છે, તેનાં મૂળ આવાં છે અને તેનાં પરિણામ આવાં છે. માત્ર એ બાબત તરફ આંખમીંચામણું કરીને એ વાતને રાળીટાળી નાખવામા આવે તો તો કાંઇ કહેવા જેવું નથી; બાકી એમાં એક પણ ભલી વાત હોય એમ જણાતું નથી

૩. પોતાની પાસે આવનારા પદાર્થોને શરીર કેવા બનાવી દે છે તેનો એક દાખલો જુઓ. પોતાનું મુખ સુંદર લાગે અને અંદરનો પવન સુગંધી જણાય તેટલા માટે પ્રાણી પાન (તાંબૂલ) ખાય છે પાનના બીડામાં તે એલચી, લવિંગ, બરાસ વિગેરે અનેક સુગંધી પદાર્થો નાખે છે અને પછી તે પાનને કાથા–ચૂના સાથે ખાય છે. આવા માણસની પાસે નીકળો તો તેના મુખમાંથી સુગંધી નીકળતી જણાશે, પણ સવાલ એ છે કે એ સુગંધી કેટલો વખત ટકશે? પાન ચવાઇ રહ્યું અને એક–બે પિચકારી મારી કે પાછું એ ભગવાન એના એ. આ સ્થિતિ શું બતાવે છે? વાત એ છે કે મુખ પોતે અસુગંધી છે. અંદર જ્યારે પવન જાય છે ત્યારે તો તે શુદ્ધ હોય છે, પણ અંદરથી દુર્ગંધ (Carbon) નીકળે છે. બહાર નીકળતો પવન એ દુર્ગંધ લઇને નીકળે છે. અરે!

એની લાળ પણ કેવી હોય છે! કોઈ એને (લાળને) અડી જાય કે એ કોઈ વસ્તુને અડી જાય તો તે વસ્તુ અભડાય છે મનુષ્ય મરતા સુધી કોઈનું એઠુ પાણી પીતો નથી, કોઈએ ચાખેલ અન્ન ખાતો નથી, કારણ કે લાળમા અનેક જાતિના પુદ્ગલો ભરેલ હોય છે અને તે ચેપથી રોગોને પણ મોકલી આપે છે એ લાળનો આકાર અને રંગ પણ સૂગ લાવે તેવા હોય છે કોઈએ મો અભડાવ્યુ હોય તો તેની પાસે ઊભા રહેવુ પણ ગમે નહિ એવી વાસ દિવસો સુધી નીકળે છે

શરીરની આ સ્થિતિ છે! એક મુખની વાત કરી ત્યા આટલી સૂગ આવે છે તો એના પ્રત્યેક વિભાગની વાત કરવામા આવે તો તો શુ શુ થાય? વાત એ છે કે તાંબૂલવાળા મુખની સુગંધી પૂરી પાંચ-પંદર મિનિટ પણ ટકતી નથી અને અંતે અસલ સ્થિતિ આવી જાય છે બહારના ઉપચારથી કરેલ સારો દેખાવ તે કેટલો ટકે?

૪ ખરી વાત એ છે કે શરીરમા જે પવન જાય છે તે ત્યા એવા પદાર્થોના સંબંધમા આવે છે કે એ અસુગંધી થઈ જાય છે, વિકારવાળો થઈ જાય છે અને સુગંધી પદાર્થોને મુખમા રાખીને એ દુર્ગંધને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે તે નિરર્થક થાય છે

આવા તો અનેક નિષ્ફળ પ્રયત્ન પ્રાણી વારંવાર કરે છે એ શરીરની અંદરની દુર્ગંધી છુપાવવા માટે કેક કેક પ્રયત્ન કરે છે એના ખોરાકમા, એના સ્નાનમા, એના પીણામાં, એના કપડાંમા, એના ઘરેણામા એ પ્રયત્ન વાર વાર દેખાય છે, પણ છતા એ એક પણ પ્રયત્નમા સાચો વખત સફળ થતો નથી અને સફળ ન થવા છતા એ નવા નવા પ્રયોગો કર્યા જ કરે છે

અત્યારે તમે કોઈ પણ ચિત્રવાળા છાપા વાંચશો તો તેમાં સૌંદર્યશાળી કેમ દેખાવું તેના અનેક પ્રયોગો જોશો. ત્યાં તમે જાહેર ખબરના થોકડા વાંચશો. બાલ કેમ સાફ રાખવા એને માટે સેંકડો વાતો જોશો. મુખ પર લગાડવાના પફ પાઉડર, ક્રીમ ઓઇન્ટમેન્ટ સ્નો અને તેના ડાઘા દૂર કરવાની જાહેરાતોની હારની હાર જોશો અંદરનો કચરો દૂર કરવાની પદ્ધતિ અને પ્રયોગ પર ઉલ્લેખ કરવામા આવે તો પૃષ્ઠો ભરાય તેમ છે આ સર્વ નિષ્ફળ પ્રયત્ન છે, અયોગ્યને વધારે પડતી અપાતી અગત્ય છે અને સમજણ વગરની બાળચેષ્ટા છે. આ નવયુગની વાત પ્રસંગોપાત થઈ ગઈ, પણ જે વખતે આ મૂળ પુસ્તક લખાયું ત્યારે પણ શરીરનો મળ દૂર કરવાના નિષ્ફળ પ્રયત્નો અનેક પ્રકારના થતા હતા યુગે યુગે પદ્ધતિ ફરે છે, પણ મુદ્દો તો એકનો એક જ રહે છે.

આવા શરીરને તું વારંવાર ચાટ્યા કરે છે અને એને સૂંઘ્યા કરે છે! તારી આવી ચેષ્ટાઓ જોઈને સમજુ–વિચારક માણસો મનમાં હસે છે તેઓને એમ થાય છે કે આ માણસ આખો વખત શરીરને ઘસ્યા કરે છે અને પવિત્ર કે સુંદર બનાવવા મથે છે. એ તે કાંઈ ડહાપણની વાત ગણાય કે?

અનેક વાર નહાવાથી શૌચધર્મ પળાય છે એ માન્યતામાં વિચાર કરવો ઘટે છે. જે શરીર અપવિત્ર વસ્તુથી જ ભરેલું છે તેને બાહ્યશૌચ કરવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ છે. વિશિષ્ટ હેતુ–પૂર્વક સ્નાનાદિની વાતને અત્ર સ્થાન નથી, પણ માત્ર બાહ્ય-શુદ્ધિ(શૌચ)માં જ પર્યવસાન સમજનાર શરીરનો ધર્મ સમજે, એની અંદરની વસ્તુઓને વિચારે, એ વસ્તુઓની

અપવિત્રતા ખ્યાલમાં લે અને એ વસ્તુ દૂર કરવા જતાં શરીર જેવું કાંઈ બાકી રહી શકે તેમ નથી એ વાત જો એક વાર લક્ષમાં લે તો આ નકામા પ્રયત્નને બાજુએ મૂકી પોતાના પ્રયત્નો બીજે માર્ગે લગાડે. આ મહામૂલ્યે મળેલ જીવન મોંઘેરું છે, સાધ્ય સધાવી શકનાર છે, એને બહારથી પવિત્ર રાખવાના પ્રયાસમાં વેડફી નાખવા જેવું એ નથી. આ બાબત સ્પષ્ટ સમજવા આ સર્વ હકીકત વિચારવા જેવી છે

૫. વળી એક બાબત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે પુરુષનાં નવ અંગોમાંથી આખો વખત શું નીકળે છે તે વિચારી જુઓ.—

૨ કાનમાંથી ક્યરો, કેટલાકને પરુ નીકળ્યા કરે છે

૨ આંખોમાંથી જેટલી વાર પટપટાવીએ તેટલી વાર પાણી, કોઇવાર ચીપડા અને અનેક મળ નીકળ્યા કરે છે

૨ નાકના દ્વારમાંથી શ્લેષ્મ (શેડા), સૂગા વિગેરે નીકળ્યા કરે છે, નાક નસીકે ત્યારે ખાસ સંભાળ લેવી પડે છે

૧ મુખમાંથી લાળ નીકળે છે ઉપર તેનું વર્ણન થઇ ગયું છે દુર્ગંધી પવન અને ઊલટી થાય ત્યારે કાચું અન્ન અને પિત્ત નીકળે છે

૧ પુરુષચિહ્નમાંથી પેશાબ એનું વર્ણન કરવાની જરૂર ન હોય.

૧ ગુદામાંથી વિષ્ટા વર્ણન અશક્ય અને બિનજરૂરી છે

આવી રીતે પુરુષના સદરહુ નવ દ્વારોમાંથી અપવિત્ર પદાર્થો બહાર નીકળ્યા જ કરે છે અને તે કદી વિશ્રામ પામતા નથી એમાં અલ્પવિશ્રામ કે અર્ધવિશ્રામ આવે, પણ પૂર્ણવિશ્રામ કદી આવતું નથી. એ સર્વમાંથી જે પદાર્થો નીકળે છે તે સર્વ દુર્ગંધી, ખરાબ વર્ણ, રસ અને સ્પર્શવાળા જ હોય છે, બારે કટાણો આવે તેવા હોય છે અને દૂર નાસી જવું પડે એવા હોય છે

સ્ત્રીશરીરમાં પ્રત્યક્ષ બાર દ્વારમાંથી એટલાં જ અશુચિ પદાર્થો નીકળે છે એ ઉપરાંત સ્ત્રીઓને એ ગુપ્ત અને યોનિ[1] એ તનુ રોમોમાંથી પણ અપવિત્ર પદાર્થો નીકળે છે.

આમાં નવ અને બાર દ્વાર અનુક્રમે પુરુષ અને સ્ત્રીનાં શરીરનાં હોય છે તે શરીરને તું કેમ પવિત્ર માનતો હોઈશ, ધારતો હોઈશ, કલ્પતો હોઈશ તો અમારે તો એ વાત નવી લાગતી. કારણ કે કલ્પના માટે માત્ર એટલી જ ટીકા કરવી પડશે કે એ તારો વિચાર અથવા 'નવો' છે, અભિનવ છે અને વિચિત્ર છે. કોઈપણ નવો વિચાર બતાવે તેના અમારે વાંધો નથી, પણ સમજુ માણસ જેની કસોટી કરે તે જ ખરો માર્ગ ગણ છે તું કોઈ સમજુ માણસને પૂછ કે 'જે શરીરમાંથી આખો વખત નવ અથવા બાર દ્વારે મલિન પદાર્થો નીકળતા હોય તેને તમો કદી 'પવિત્ર' જાણી શકશો ?'

અમને લાગે છે કે આ તારો નવો વિચાર જૂઠભરેલો છે, મોહજન્ય છે અને તને ઠગાવનાર છે જે શરીરની ગટરમાં કચરો ચાલ્યા કરતો હોય અને જેમાં નવો કચરો પેદા કરતો હોય તેને પવિત્ર કહેવા જેવી તારી આ વિચિત્રતા છે કફ, મળ, મૂત્રના સડારૂપ આ શરીરમાંથી એક પણ સારી ચીજ નીકળતી નથી. તેવા શરીરને તું પવિત્ર કહે તો પછી તારા એ નૂતન વિચારને વિવેકી પ્રાણી 'દેવાના પ્રિય' (મૂર્ખ-મૂઢ)ના અભિપ્રાય તરીકે લેખે છે, માટે તારો જે વિચાર જણાય તે સમજો-વિચારીને જણાવ. આવા ખોટા બુટ્ટા ઉડાવીને તારી કિંમત કરાવ નહિ

૬. વળી તું વિચારીશ તો જણાશે કે તું ભોજન કરવા

૧. ત્યાં બે દ્વાર જુદાજુદા હોય છે, તેથી કરીને ગણેલ છે.

માટે કેટલી તૈયારી કરે છે એક શાક બનાવવું હોય તો તેમાં ધાણા, જીરૂ, મીઠું, મરચા, તેલ આદિ અનેક પદાર્થો નાખે છે મીઠાઈ બનાવવી હોય તો મોટી ખટપટ કરી મૂકે છે સાકરની ચાસણી, પદાર્થોની વિપુળતા અને તૈયાર કરવાની તથા ઉપર ચઢાવવાની અનેક વસ્તુઓ લાવે છે ઉપર વળી ઘી તથા બદામ, પસ્તા, ચારોળી વગેરે નાખે છે

અનેક સામગ્રીઓથી તૈયાર કરેલુ અન્ન ખાધા પછી પેટમા જાય છે ત્યા ચાર કલાક બાદ એ સર્વનું શું થાય છે ? એની વિષ્ટા થાય છે, તેને જોઇ તું થૂંકે છે, તેને કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેના તરફ સૂગ લાવે છે એક સુંદર થાળમા અનેક સુંદર રસોઇની ચીજો, મીઠાઇઓ, શાકાદિ હોય તે પેટમા જયા પછી આ દશા પામે છે

તે ગાયનુ દૂધ વાપર્યું હોય અને તેના ઉપર સાકરા દિના પ્રયોગ કર્યા હોય તેનુ અંતે મૂત્ર થાય છે અને તેનો ક્ષેપ કરના પણ તારે વિવેક રાખવો પડે છે અને નહિ તો તારો દંડ થાય છે ગાયના મૂત્રનો તો ઉપયોગ પણ થાય છે, પણ એના દૂધનો તે ઉપયોગ કર્યો તો પછી તેનુ જે મૂત્ર તારા શરીરમા થાય છે તે તો અતિ નિંદનીય બને છે તારા મૂત્રની કિમત ગાયના મૂત્ર જેટલી પણ નથી એ ધ્યાનમા રાખજે

આ સર્વ દાખલા ઉપરથી તારા સમજવામા આવ્યુ હશે કે તારૂ શરીર તો સારામા સારા પદાર્થોને ખરાબ કરનાર છે અને તારા શરીરમાથી કચરો જ બહાર નીકળે છે આવી શરીરની બાહ્ય સ્થિતિ છે એ સારાને બગાડે છે, સુંદરને વિરૂપ કરે છે સ્પૃશ્યને અસ્પૃશ્ય કરે છે, સગપણમા આવનારને વિકારી

પણ તારે તો શરીર સાથે પાના પડ્યાં છે, ત્યારે હવે કાંઈ એવું કર કે અત્યારે તને જે ખરાબ લાગે તેવું પ્રાપ્ત થયું છે તેમાંથી પણ તું લાભ મેળવી તેવા શરીરને પણ તું દુર્ગંછનીયને બદલે શ્રેષ્ઠ બનાવી શકે. તારા હાથમાં રસ્તો છે. તારામાં ખરી હુશિયારી હોય તો તું તેવો રસ્તો લઈ શકે તેમ છે એ શરીરની અંદરની અપવિત્રતા તો તું દૂર કરી શકે તેમ નથી, પણ તારી પાસે એક બીજો કીમિયો છે તે અજમાવ. આ તારા શરીરને શિવસાધનમાં જોડી દે, કારણ કે એની દ્વારા એ લાભ તું લઈ શકે તેટલું સામર્થ્ય તારી દ્વારા તેનામાં છે તે ઉપર જોયુ. તું ગણતરીબાજ સમજુ પ્રાણી છે. તું વ્યાપારી છે તો તારે છેવટે ભાગ્યાના વટાવ તો જરૂર કરવા ઘટે અને આ તો અણધાર્યો લાભ છે તારો વિકાસ તું એટલો બધો વધારી શકે તેમ છે કે તું એ શરીરથી પૂરતો લાભ મેળવી શકશે અને તું એવું કાર્ય કરી શકીશ કે ત્રિદિવેશ્વર જેવા પણ તારા શરીરની–મનુષ્યભવની ઇચ્છા કરશે. આ દાખલો ખરેખર તારે બેસાડવા જેવો છે; નહિ તો પછી આવ્યો તેવો ચાલ્યો જઈશ અને અંતે એ શરીરને પૈસા ખરચીને બાળવું પડશે કે જમીનમાં દાટવું પડશે

'ચેતન ચાર ગતિમેં નિશ્ચે, મોક્ષદ્વાર એ કાયા રે;
કરત કામના સુર પણ યાકી, જિસકું અનર્ગલ માયા રે.'

આવી તારી કાયા છે, માટે ગભરાવાનું કારણ નથી; પણ તું મલકાઈ ન જતો એ કાયાની કિંમત એટલા માટે જ છે કે એ મોક્ષદ્વારા છે, પણ જો તેને તું વેડફી નાખ તો નરકદ્વાર પણ એ જ છે. તારો વિકાસક્રમ સુધારવાનો આ અવસર છે, માટે નિપુણતા દાખવીને, સ્વસ્વરૂપ નિષ્પાદન કરીને એને તું અતિ પવિત્ર બનાવી દે.

પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તને સુદર જળાશય મળ્યુ છે તળાવે જઈને તરસ્યો આવે તે તો નિપુણ ન જ ગણાય. તને પવિત્ર આત્મરૂપ જળાશય મળ્યુ છે તેના કાંઠા ઉપર બેસીને તુ કોણ છે? તારુ સ્થાન શુ હોઈ શકે? તુ ક્યા આવી ચડ્યો છે? અને શા માટે આ દોડાદોડ કરી રહ્યો છે? તે સર્વ વિચાર એ જળાશયમા તારી સર્વ જિજ્ઞાસાને તૃપ્તિ મળે એટલુ પાણી ભરેલુ છે તુ વિનાસકોચે એ પાણીનુ પાન કર, તારી જાતને ઓળખ અને તારુ પોતાનુ સ્થાન સમજી લઈને તે પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો શોધી લે. અને તારી ઘણા વખતની તૃષા છે તેને તુ છિપાવી લે.

ખાસ કરીને એ જળાશયમા શાતસુધારસ ભરેલુ છે તે અમૃતનુ પેટ ભરી ભરીને પાન કરી લે. આવો અવસર ફરી ફરીને મળશે નહિ. માટે 'અવસર પાય ન ચૂક ચિદાનદ' એ વાત ધ્યાનમા રાખ. શાતરસ-અમૂલ્ય અમૃતનો દરિયો તને મળી ગયો છે તેનો તુ બને તેટલો લાભ લે. અને પેટ ભરી ભરીને એ રસને પી લે. આ તકનો લાભ લે. આવા જળાશય જ્યાં ત્યા મળતા નથી અને મળે ત્યારે ઓળખાતા નથી તે અત્યારે જળાશય જોયુ છે અને તારા પર દયા કરીને પાણી પાનાર પણ મળી ગયા છે તો હવે તેનો બને તેટલો લાભ લે.

આ ભાવનામા શરીરની સ્થૂળ રચનાની વિરૂપ બાજુ બતાવવા સાથે આ કાયાને મોક્ષદ્વાર પણ બનાવી શકાય છે, એ વાત કરીને શરીરના બન્ને ઉપયોગ બતાવવામા કર્તાએ બહુ કુશળતા બતાવી છે તદ્દન સામાન્ય વસ્તુનો ઉપયોગ કરતા આવડે તો નુકશાનમાથી પણ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને

સાચી આવડત હોય તો દીર્ઘ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આ 'શાંતવાહિના' મા એ અમૃતનું પાન કરવાનું પ્રથમ કડવો ઘૂંટડો પાઇને વિવેકી મહાશયે કેવી યુક્તિથી શાંતસુધાનું પાન છેવટની દોઢ ગાથામા કરાવ્યું છે તે ખાસ વિચારણીય છે. સુજ્ઞ એ અમૃતપાન જરૂર કરે.

× × ×

મલ્લિકુંવરીનું રૂપ અદ્‌ભુત હતું. એનાં રૂપ-લાવણ્યની વાતથી આકર્ષાઇ સાકેતપુર(કોશલદેશ)ના પ્રતિબુદ્ધ રાજાએ, ચંપાનગરી(અંગદેશ)ના ચંદ્રચ્છાય રાજાએ, શ્રાવસ્થી નગરી-(કુણાલદેશ)ના રૂપી રાજાએ, વાણારસીનગરી(કાશીદેશ)ના શંખ રાજાએ, હસ્તિનાપુર(કુરુદેશ)ના અદિનશત્રુ રાજાએ અને કંપિલપુર(પાંચાલદેશ)ના જિતશત્રુ રાજાએ એ કુંવરી સાથે લગ્ન કરવા માગણી મોકલી વિદેહાધિપતિ કુંભરાજાએ પોતાની રાજધાની મિથિલામાં એ માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. છએ રાજાઓ લડવા આવ્યા. લડાઇ ચાલવાની હતી ત્યારે અમોઘ વીર્યશાળી મલ્લિકુંવરીએ આધ્યાત્મિક માર્ગે લડાઇ જીતવા નક્કી કર્યું. એણે અશોકવાડીમાં પોતાના શરીરપ્રમાણ સુવર્ણની પૂતળી બનાવી, તેના મધ્ય ભાગમાં પોલાણ રાખ્યું. જમ્યા પછી એક કોળીઓ અનાજ તેમાં દરરોજ નાખવા લાગી. એ વાડીમાં પ્રવેશ કરવાના છ રસ્તા કરાવ્યા. છએ રાજાને બોલાવ્યા. જુદા જુદા બેસાડ્યા દરેકને મલ્લિકુંવરીને મેળવવાની આશા હતી. વચ્ચે પ્રતિકૃતિ જેવી પૂતળી જોઇને રાજાઓ છક થઇ ગયા. છએ રાજા છ સ્થાને બેઠા હતા. મલ્લિકુંવરીએ જાતે આવી પૂતળીનુ દ્વાર (ઉપરનું ઢાંકણુ) ઉઘાડ્યું. ગંધથી મહેલ ભરાઇ ગયો રાજાઓ તો નાક પર રૂમાલ ધરવા મંડી ગયા. પછી યોગિની

દેવીએ સમજાવ્યું કે 'હું જે ખાતી હતી તેનો માત્ર એક કોળીઓ દરરોજ આમાં નાખતી હતી. તેની આવી ગંધ છે અને આ શરીરમાં એ વસ્તુઓ જ ભરેલી છે એના ઉપર તે મોહ ઘટે ? આ તો એક કવળનું પરિણામ છે અને હું તો ઘણા કવળો ખાઉં છું, વિગેરે.' પછી પૂર્વભવની મિત્રતા યાદ કરી રાજાઓ ચેત્યા. લડાઈ બંધ થઈ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસર્યું વિચારણા થઈ રાજાઓ રાજ્ય છોડી મલ્લિકુંવરી પાસે દીક્ષિત થયા. સંસાર છોડી કૃતકૃત્ય થયા અને શરીરનો પૂરતો લાભ લીધો.

આ શરીર કેવા અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરપૂર છે તે સંબંધી લેખકોએ ખૂબ લખ્યું છે. એના પર વિશેષ વિવેચનની અપેક્ષા નથી. એના સ્રવતા દ્વારો અને એના વર્ણનો વાંચીને પણ જો પ્રાણીની આંખો ન ઉઘડે તો તો પછી નસીબની વાત છે.

એક–બે બાબત પર ખાસ ધ્યાન આપીએ. આ શરીર અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલ છે એ વાત તો થઈ. એની ઉત્પત્તિ વિચારતાં જ ખેદ થાય તેવું છે. ગર્ભવાસમાં નવ માસ સુધી ચારે તરફ રહેલા મળના વચ્ચે ઊંધે માથે લટકવું પડે છે. એવું નિકૃષ્ટ જેનું ઉત્પત્તિસ્થાન હોય ત્યાં સુગંધીની આશા રાખવી એ તો વેળુમાંથી તેલની અપેક્ષા રાખવા બરાબર છે. આવા શરીરની પુષ્ટિ કરવી એ સુજ્ઞને શોભે તેવી વાત નથી, પણ એ ઉપરાંત એક ઘણી ધ્યાન આપવા જેવી વાત છે. એ શરીરમાં લાખો વ્યાધિઓ ભરેલા છે. ચામડીના વ્યાધિઓ, પેટના વ્યાધિઓ, ગર્ભાશયના વ્યાધિઓ, આંતરડાના વ્યાધિઓ, છાતીના વ્યાધિઓ, હૃદયના વ્યાધિઓ, નાકના, ગળાના, મોંના, આંખના, કાનના, માથા વિગેરેના વ્યાધિઓનો પાર

ભરેલું છે અને સારામાં સારા પદાર્થોને ખરાબ કરનારું છે એ વાત વિચારી શરીરની અપવિત્રતા ધ્યાવવી.

પણ આપણો પનારો એની સાથે પડ્યો છે, તો એનાથી કાંઇ લાભ લેવાય તો લઇ લેવો એ આપણું કર્તવ્ય છે; માટે હવે લેખક મહાશય કહે છે તેમ માનસનલિન-હૃદયકમળને ઉઘાડો અને ત્યાં અભેદ્ય મૂર્તિને સ્થાપી એને અપનાવો. **એ એટલે તમે પોતે.** શરીર તમારું નથી; તમે શરીર નથી. શરીર તમારી સાથે આવનાર નથી, પણ ત્રણ કાળે **તમે પોતે તો તમે જ રહેવાના છો.** એનું એટલે તમારું પોતાનું કાંઇ સુધરે, કાંઇ માર્ગે ચઢવાનું થાય એવો રસ્તો કરો અને તે માટે અંતરથી સાચો વિચાર કરો. અત્યારસુધી ઉપર ઉપરથી તો ઘણી વાતો કરી છે અને કોઇવાર ચેતન ચેતન કરી સ્વને અને પરને ઠગ્યા છે. એમાં કાંઇ વળે નહિ. એ માર્ગે કાંઇ જયવારો થાય નહિ. હવે તો હૃદયકમળને ઉઘાડી ત્યાં જે અત્યારે મોહરાજા પેસી ગયો છે તેનો આખો મંડપ તોડી પાડો અને ત્યાં વિભુ, પવિત્ર, મહોમય ચેતનરાજને બેસાડો એ રીતે એ શરીરનો પૂરેપૂરો લાભ લો. જે પદ્ધતિએ મલ્લિકુંવરીએ અધ્યાત્મવાદની સ્થાપના કરી લડાઇ અટકાવી, પરણવા આવનાર છ રાજાઓને પ્રતિબોધ્યા અને અનેકનો સંહાર અટકાવ્યો તે રીતે આ અપવિત્ર વસ્તુના પોટલાને એના સાચા આકારમાં ઓળખી ખૂબ આનંદ માણો અને જે કાયા અપવિત્ર-દુગંછનીય પદાર્થોથી ભરેલી છે અને જે તમને વારંવાર ચિંતા કરાવી વૈદ્ય ડૉકટરોના બિલ ભરાવે છે તેને જ મોક્ષદ્વાર બનાવો. આ મનુષ્યદેહ મોક્ષદ્વાર છે જ, પણ એને એ તરીકે અપનાવીએ તો; નહિ તો અનેક ભવ કર્યા છે તેમાં એકનો વધારો કરી

તણાઈ જવાશે અને ક્યાં જવાનું થશે તે તો પ્રત્યેકે વિચારી લેવાનું છે ત્યાં આ શરીર આવવાનું નથી એ પણ ચોક્કસ છે અને અહીં ફરીથી આગ–બગાસ ફૂટ્યો, વિચારો કે આપામયોગો કાંઈ અહીં ને અહીં અટકી જાય એવી આશા રાખવી એ તો ફોકટ છે

માટે કોઈ રીતે વિકાસ વધે, પ્રગતિ થાય, રસ્તો પ્રાપ્ત થાય તેવા માર્ગો આદરી, આ શરીરનો લાભ લો. વિકાસક્રમનો એવો મહિમા છે કે એક વખત એ સાચુ રસ્તે ચડી જાય તો પ્રત્યેક પગલે આગળ ધપાય છે અને તે રસ્તો પ્રાપ્ત કરવા જેટલું સામર્થ્ય, આવડત, અનુકૂળતાઓ, સગવડો–એ સર્વ અત્ર સુલભ છે. મલ્લિકુંવરીના મિત્રો વિચારશીલ હતા, રાજા હતા; વળી ગયા ભવમાં આત્મવિકાસ કરીને આવ્યા હતા. તેમણે શરીરનો ધર્મ સમજતાં સાચો રસ્તો લીધો અને લેવાની સાથે જ ચેતી ગયા. આનું નામ વિકાસક્રમની પ્રાપ્તિનો લાભ કહેવાય.

સનત્કુમાર મહાન્ ચક્રવર્તી રાજા હતા. એને શરીર પર ખૂબ મોહ હતો. એનો ગર્વ પણ ખરો! પણ જ્યારે એણે દેવતા પાસેથી પોતાના શરીરમાં વિકારો થયેલા જાણ્યા ત્યારે એ રડતા ન બેઠા. એણે છ ખંડ પૃથ્વી છોડી દીધી. સંયમ લઈ આરાધના કરી. ઔષધ કરવા આવનાર દેવવૈદ્યો પાસે અલગના વ્યાધિની વાત કહી, પણ બહારના વ્યાધિની દરકાર ન કરી અને અંતે એક માસની સંલેખના કરી ત્રીજે દેવલોકે ગયા. આનું નામ તે વિકાસદશા કહેવાય. કાંઈ શરીરનું અપવિત્રપણું વિચારી ગભરાઈ જવાનું નથી. સનત્કુમાર જેવું સામર્થ્ય વાપરી સ્વસ્થ થઈ જવા માટે આ ભાવના છે. એના જેટલું બળ ન હોય તો જેટલો બને તેટલો વિકાસ તો સાધવો એ ખાસ જરૂરી ગણાય.

આવી રીતે શરીરની અશુચિ સંબંધી વિચાર કરવા સાથે એનાથી શિવસાધન પ્રાપ્ત થાય છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું. એના મોહમાં ન પડી જવું, એની ખાતર પડી ન મરવું પણ એનો બનતો લાભ લેવો.

વિકાસક્રમ(Evolution)ને એક મુખ્ય નિયમ એ છે કે એને માર્ગે પડી જવાય તો કામ સુલભ થઇ જાય. અત્યારે તો અમદાવાદ જવું છે અને બી. આઇ. પી. ને માર્ગે ચાલ્યા જઇએ છીએ. એમાં માત્ર ગતિ થાય, પણ પ્રગતિ ન થાય; ધ્યાનમાં રાખવું કે સર્વ ગતિ એ કાંઇ પ્રગતિ નથી. વિચારપૂર્વક વિકાસનો માર્ગ હાથ કરવામાં આવે તો જરૂર પ્રગતિ થાય, તેથી વાત એ છે કે આ ભવમાં શિવ સુધી પહોચી ન શકાય, તો પણ એને રસ્તે તો ચડી શકાય. અને વિકાસક્રમ સુતરો કરવો એ તો શરીરપ્રાપ્તિનો ખરો ઉપયોગ છે. એ માર્ગપ્રાપ્તિમાં તરતમતા તો ઘણી છે, પણ જેટલું આગળ વધાય તેટલું લાભકારક છે છેવટે પાછા ન હઠાય તો પણ લાભમાં ગણવું.

માટે શરીરની ખોટી લાલનાપાલના ન કરવી, એની અશુચિ અને ક્ષણભંગુરતા, એમાં અવિશ્વાસ્યત્વ તથા વ્યાધિગ્રસ્તત્વ વિગેરે વિચારવાં અને એની સાથે જ એનો લાભ લેવાના પ્રસંગને જરાપણ જતા ન કરવા. અશુચિ વિચારણા હકીકતરૂપે તદ્દન સત્ય અને તથ્ય છે એનો ઉદ્દેશ બાહ્યભાવમાં ગૃદ્ધિ ઓછી કરાવી અંતરાત્મ દશામાં દાખલ થવાના સૂચવનરૂપે છે. આ ભાવનાના આ બન્ને પ્રકાર વારવાર ભાવવા જળાશય મળ્યું છે, પાન કરતાં આવડે તો પી લેવું. આવો અવસર ફરીફરીને મળશે નહિ, મળવો ઘણો મુશ્કેલ છે; માટે તેનો લાભ લેવો.

ઇતિ અશુચિભાવના ૬

શ્રીસકળચંદ્રજી ઉપાધ્યાયવિરચિત

છઠ્ઠી અશુચિ ભાવના

(રાગ-કેદારો-ગોડી)

મંસ મળ મૂત્ર રુધિરે ભર્યા, અશુચિ નરનારી દેહ રે,
વારુણી કુંભપરે ભાવિયે, અંત દિયે જીવને છેહ રે. મ૦૧
અશુભ બહુ રોગ કફ નિતુ વહે, એ ભખે ભક્ષ્ય અભક્ષ્ય રે;
દેહને જાણ જોખમ ઘણાં, દેહ બહુ જીવનો ભક્ષ્ય રે. મ૦૨

ભાવાર્થ—હે આત્મા ! સર્વ સ્ત્રી-પુરુષોના શરીર માંસ, મળ, મૂત્ર અને રુધિર જે લોહી વગેરે અશુચિથી-અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલ છે, તે દેહને મદિરાના ઘડા જેવો અપવિત્ર માન-સમજ વળી એવો અપવિત્ર હોવા ઉપરાંત અંતે તે જીવને છેહ આપે છે, અર્થાત્ તેનાથી જુદો પડી જાય છે તેનું અમે તેટલું લાલનપાલન કર્યાં છતાં તે તો આયુસ્થિતિ પૂર્ણ થયે જીવને કહે છે કે 'તું મને છોડીને ચાલ્યો જા.' એવો એ કૃતઘ્ન છે

વળી તે દેહ અશુભ છે, બહુ પ્રકારના રોગોથી ભરેલો છે અને તેમાંથી કફ વગેરે અશુચિ પદાર્થો નિરંતર વહ્યા જ કરે છે એમ છતાં આ જીવ તે દેહને પ્રસન્ન કરવા ભક્ષ્ય અભક્ષ્ય-ખાવા યોગ્ય કે ન ખાવા યોગ્ય અનેક પદાર્થોનું ભક્ષણ કરે છે-તેમાં વિવેક જાળવતો નથી; પરંતુ તું સમજજે કે આ દેહને માથે અનેક પ્રકારના જોખમો રહેલા છે અને તે દેહ અનેક જીવોનું ભક્ષ્ય બનવાનો છે ૧-૨

આશ્રવ ભાવના

પૂર્વપરિચયઃ—

અહીં જરા ક્રમ ફેરવીને પ્રાથમિક વિવેચન કરવું આવશ્યક જણાય છે પ્રથમની છ ભાવનામાં આપણે જીવ અને અજીવનો પોતાનો અને પરસ્પરનો સંબંધ વિચાર્યો તેને અંગે અનિત્યતા અને અશુચિ ભાવનામાં લગભગ અજીવનો જીવના સંબંધી તરીકે વિચાર કર્યો. સંસારમાં જીવ અજીવના વિવર્તો જોયાં, જ્યારે અશરણ, એકત્વ અને અન્યત્વમાં ચેતનાના આવિર્ભાવો વિચાર્યા અને એના પૃથક્ પૃથક્ ચિત્રો જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી તપાસ્યા

હવે પછીની ત્રણ ભાવનામા આપણે કર્મના પ્રદેશમાં જઇએ છીએ એ ભાવના ભાવતાં પહેલાં આપણે પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ યથાસ્થાને વિચારીએ. હેતુઓને પ્રાપ્ત કરીને જીવથી જે કરાય તે 'કર્મ' **किरइ जीएण हेउहिं जेणंतो भन्नए कम्मं ॥** કર્મબંધનના હેતુઓને પ્રાપ્ત કરીને જીવ કર્મ બાંધે છે એ પરિણામ છે, એના કારણ 'હેતુ' છે. એ હેતુ જ્યા હોય ત્યાં આત્મા તેટલાં પૂરતાં કર્મો એકઠા કરે છે. એ કર્મ પરમાણુઓના સ્કંધરૂપ છે. તે આત્મા સાથે ચોંટી જાય છે. એ ચોંટે તે વખતે એની ચાર બાબતો મુકરર થાય છે. પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ 'પ્રકૃતિ' એટલે એનો સ્વભાવ, એનું કાર્ય શું વગેરે. 'સ્થિતિ' એટલે એ કેટલા વખત માટે છે. 'રસ' એટલે એનામા ગાઢતા કેટલી છે અને 'પ્રદેશ' એટલે એ કર્મ કેટલી કર્મવર્ગણાનું-કર્મના પ્રદેશોનું બનેલ છે.

આવી રીતે જે કર્મબંધ થાય છે તે બંધહેતુઓથી થાય છે એ બંધહેતુઓ એટલે કર્મબંધનના કારણો. એના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ.

મિથ્યાત્વ—એટલે વસ્તુઓનું વિપરીત દર્શન. શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાનનો અભાવ અને અન્ય તરફ આદર. સંશય, અભિનિવેશ અને વિપર્યય એ સર્વનો સમાવેશ મિથ્યાત્વમાં થાય છે એ અજ્ઞાન છે અને વિવેક વગરના જ્ઞાનીને પણ શક્ય છે

અવિરતિ—ત્યાગનો અભાવ. દોષોથી પાછા હઠવાના નિશ્ચયનો અભાવ. પચ્ચખ્ખાણ રહિત દશા.

કષાય—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુગંછા, સ્ત્રીવેદ, પુવેદ, નપુંસકવેદ

યોગ—મન—વચન—કાયાનું પ્રવર્તન.

આના અનેક ભેદ—ઉપભેદ છે એ કર્મબંધનના હેતુઓ છે

હવે આપણે આસ્રવની વાત કરીએ. જે માર્ગોએ કર્મો આવે, કર્મનું આગમન થાય તે રસ્તાઓને 'આસ્રવ' કહે છે એક મોટા સરોવર—તળાવમાં પાણી આવવાના ગરનાળાંને આસ્રવ કહેવાય. એક મોટા મહેલમાં હવા આવવાના બારીબારણાં હોય તે આસ્રવ કહેવાય. એક મોટો પાણીનો અવાડો હોય અને તેમાં જે નળદ્વારા જળ આવે છે તે નળને આસ્રવ કહેવાય. એક કોઠારમાં અનાજ ભરાતું હોય અને બીજી બાજુ નીકળતું હોય એ ભરવાના માર્ગોને આસ્રવ કહેવાય. કર્મ આવવાના માર્ગોના નીચે પ્રમાણે વિભાગ પાડી શકાય છે સંક્ષેપ વર્ણન જ અત્ર કરાય છે

૧ **ઇંદ્રિય**–એના પાંચ પ્રકાર છે. સ્પર્શન, જિહ્વા, નાસિકા, ચક્ષુ અને કર્ણ. આ ઇંદ્રિયની રાગદ્વેષ યુક્ત પ્રવૃત્તિ એ આશ્રવ છે ઇંદ્રિયોની પ્રવૃત્તિ રાગદ્વેષપૂર્વક હોય તો જ તે આશ્રવ થાય છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રહે. એની પ્રવૃત્તિ રાગ–દ્વેષ વગરની હોય તો એ ગરનાળું બંધ થાય છે.

૨ **કષાય**–સંસારનો લાભ (વૃદ્ધિ) જેનાથી થાય તેવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ: આ ચાર એના મુખ્ય ભેદ છે.

એની ગાઢતા પ્રમાણે એના વિભેદો પણ થાય છે અને તેમના પેટામાં હાસ્યાદિ નોકષાયોનો સમાવેશ થાય છે. કર્મનો રસ અને સ્થિતિ મુકરર કરવામાં આ કષાયો ખૂબ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

૩ **અવ્રત**–અવિરતિપણું. એના પાંચ વિભાગ છે.

(ક) પ્રમાદથી થતો પ્રાણવધ તે **પ્રાણાતિપાત.**

(ખ) અસત્ય ભાષણ તે **મૃષાવાદ.**

(ગ) વગર દીધેલ વસ્તુ લેવી તે **અદત્તાદાન.**

(ઘ) જાતીય સંબંધ. કામરાગથી સ્ત્રી–પુરુષનો શરીર-સંબંધ તે **મૈથુન.**

(ઙ) સ્વામીત્વસ્થાપન, પદાર્થો ઉપર મૂર્છાવૃત્તિ એ **પરિગ્રહ.**

આ પાંચને અંગે ઘણો વિસ્તાર છે અને તે સમજવાની જરૂર છે. અવિરતિને કારણે પ્રાણી અનેક પાપો સમજણ વગર વહોરી લે છે.

૪ **યોગ**—મન, વચન, કાયા, એની પ્રવૃત્તિ શુભ અથવા

અશુભ. એ પ્રવૃત્તિથી કર્મોનું આગમન થાય છે જેવી પ્રવૃત્તિ તેવાં કર્મ રસબંધ અને સ્થિતિબંધમાં કષાય સાથે આ યોગો પણ એટલા જ ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે

આવી રીતે ૫ ઇંદ્રિયો, ૪ કષાયો, ૫ અવિરતિઓ અને ૩ યોગ એમ ૧૭ ભેદ થયા. અને નીચે ૨૫ ક્રિયાઓ બતાવીએ છીએ તે મળીને કર્મ આવવાના ૪૨ માર્ગો–રસ્તાઓ–ગરનાળાંઓ છે એના ઉપવિભાગો તો પાર વગરના થાય અને વળી દરેકમાં તરતમતા પણ ઘણી હોય. હવે આપણે ૨૫ ક્રિયાઓને સમજી લઈએ.

૨૫ ક્રિયાઓ–(બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ સમજવા યોગ્ય છે)

૧ દુષ્ટભાવ યુક્ત થઈ કામવાસના વગેરે માટે પ્રયત્ન કરવો–શરીરને અયતનાપૂર્વક પ્રવર્તાવવું તે ‘ કાયિકી ક્રિયા.’

૨. હિંસાના સાધનો ગ્રહણ કરવાં–તલવાર, બંદૂક, તોપ, ગોરપીઠા વિગેરે તૈયાર કરવા, વાપરવા અને એની યોજના કરવી તે ‘ અધિકરણકી ક્રિયા.’

૩. જે ક્રિયામાં દ્વેષ–ક્રોધને વિશેષ સ્થાન મળતું હોય તે ‘પ્રદ્વેષિકી ક્રિયા.’

૪ અન્યને હેરાન કરવાની–ત્રાસ આપવાની ક્રિયા તે ‘પારિતાપનિકી ક્રિયા.’

૫. જીવને મારી નાખવાની–તેના પ્રાણો જુદા કરવાની ક્રિયા તે ‘પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા.’ પ્રાણ એટલે પાંચ ઇંદ્રિય, મન, વચન, કાયબળ, આયુ અને શ્વાસોશ્વાસ–તેનો આત્માને

વિયોગ કરાવવો તે. આત્મા મરતો નથી પણ પ્રાણથી જુદો પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

૬. નાના–મોટા આરંભ કરવા, ભાંગફોડ કરવી, છકાય જીવનો વધ થાય તેવી ઉત્પત્તિ કરવી–કરાવવી એ '**આરંભિકી** ક્રિયા.'

૭. ધનધાન્યાદિ પરિગ્રહ મેળવવો, રક્ષણ કરવું, તેના ઉપરની મૂર્છાને અંગે જે જે ક્રિયાઓ–આચરણો કરવામાં આવે તે '**પારિગ્રહિકી** ક્રિયા.'

૮ અન્યને ઠગવા માટે જે ક્રિયા કરવામાં આવે, જેમાં કપટ–માયાને મુખ્ય સ્થાન હોય તે '**માયાપ્રત્યયિકી** ક્રિયા.'

૯. મિથ્યાદર્શનમા સવિશેષ સ્થિર થવાની ક્રિયા, કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મમાં દૃઢ થાય તેવી ક્રિયા, સર્વ ધર્મ સરખા છે એવા અભિનિવેશ આદિથી જે ક્રિયા કરવામાં આવે તે '**મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી** ક્રિયા.'

૧૦. અવિરતિને કારણે ત્યાગ–પચ્ચખ્ખાણ કર્યા વગર ચલાવ્યા કરવાથી જે ક્રિયા લાગે, વિના કારણે દોષના ભાગી થવાય, સંયમવિઘાતક કર્મના ઉદયથી–પાપવ્યાપારથી નિવૃત્ત ન થતા જે ક્રિયા લાગે તે '**અપ્રત્યાખ્યાનિકી** ક્રિયા.'

૧૧ રાગપૂર્વક અશ્વ, સ્ત્રી કે અજીવ પદાર્થોને જોવા તે '**દ્રષ્ટિકી** ક્રિયા'

૧૨ રાગપૂર્વક અન્ય વસ્તુનો સ્પર્શ કરવો, સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવો, બાળકના ગાલનો સ્પર્શ કરવો, ઘોડાને પંપાળવો વગેરે '**સ્પૃષ્ટિકી** ક્રિયા'

૧૩ જીવ અજીવ પર રાગ–દ્વેષ થાય અથવા અન્યનું ઐશ્વર્ય

નેઇ અસૂયા થાય અથવા સ્વીકૃત અધિકરણને લઈને ક્રિયા થાય તે ‘ પ્રાતિત્યકી ક્રિયા. ’

૧૪ ‘સામંતોપનિપાતિકી’ ક્રિયાના બે અર્થ સમજે છે

સર્વ દિશાઓથી આવનાર જનારને ઉપતાપન થાય તેવી ક્રિયા. દાખલા તરીકે જાહેર રસ્તા પર મળમૂત્રાદિ કરવા, અથવા ઘી તેલના ભાજન ઉઘાડા મૂકી દેવા, તેમા જીવો પડે તેથી દોષ લાગે. Public nuisanceનો અહીં સમાવેશ થાય છે

૧૫. પાપી પ્રવૃત્તિ માટે અનુમોદના આપવી, રાજાના હુકમથી શસ્ત્ર ઘડાવવા, તળાવો ખોદાવવા એ ‘ નૈસૃષ્ટિકી– અથવા નિસર્ગિકી ’ ક્રિયા.

૧૬ બીજાને કરવાનુ કામ હોય તે ક્રોધ કે અભિમાનથી પોતાને હાથે કરવુ નોકરનુ કામ કરવા લાગવુ એ ‘ સ્વ હસ્તકી ક્રિયા ’

૧૭ જીવ અજીવને હુકમ કરી કાઈ મગાવવુ અથવા તીર્થંકરદેવની આજ્ઞાની વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરવી તે ‘ આજ્ઞાપનિકી અથવા આનયનિકી ક્રિયા. ’

૧૮. જીવને વિદારવા અથવા અન્યના પાપને જાહેરાત આપવી, અન્યની પૂજાનો નાશ કરવો તે ‘ વિદારણિકી ક્રિયા. ’

૧૯ ઉપયોગ રહિતપણુ તે અનાભોગ. શૂન્યચિત્તે વસ્તુ લેવી મૂકવી, જોયા કે સાફ કર્યા વગરની જગ્યાએ શરીરને રાખવુ તે ‘અનાભોગિકી ક્રિયા. ’

૨૦ શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિનો અનાદર કરવો અથવા ધૂર્ત

તાનો આશ્રય લઇ આલોક પરલોક વિરુદ્ધ આચરણ કરવું તે '**અનવકાંક્ષાપ્રત્યયિકી** ક્રિયા.'

૨૧. મન-વચન-કાયાના યોગોની સકષાય પ્રવૃત્તિ કરવી-દ્રોહ, ઇર્ષા, અભિમાન, મનોવ્યાપાર, હિંસાપ્રેરક જૂઠો વાગ્-વ્યાપાર, ચાલવું દોડવું તે કાયવ્યાપાર-તેથી થતી ક્રિયા તે '**પ્રાયોગિકી** ક્રિયા.'

૨૨. ઇંદ્રિયોની પ્રવૃત્તિ એવા જોસપૂર્વક કરે કે જેથી આઠે કર્મો એક સાથે તીવ્રપણે બંધાય તે '**સામુદાનિકી** ક્રિયા.'

૨૩. માયા અને લોભથી પ્રેરાઇ રાગવચન બોલે, રાગની વૃદ્ધિ કરે તે '**પ્રેમકી** ક્રિયા'

૨૪. ક્રોધ અને માનથી ગર્વવચન બોલી દ્વેષ ઉપજાવે તે '**દ્વેષકી** ક્રિયા.'

૨૫. માત્ર કાયાના હલનચલન વગેરે પ્રવૃત્તિથી જે ક્રિયા લાગે તે '**ઇરિયાપથિકી** ક્રિયા.' આ ક્રિયા અપ્રમત્ત સાધુ તથા કેવળીને પણ લાગે.

આ પ્રમાણે આશ્રવની હકીકતનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ કરવા કહ્યું-એ કર્મને લાવવાના ધોરી માર્ગો છે, મોટાં ગરનાળાં છે અને તે દ્વારા શુભ તથા અશુભ બંને પ્રકારનાં કર્મો આવી, તેલ ચોળેલા શરીર પર જેમ રજ લાગે છે તેમ તે કર્મો આત્મા સાથે ચોંટી જાય છે. શુભ કર્મો પણ ભોગવ્યા વગર ચાલતું નથી. એના ઉદય-વિપાકને પુણ્ય કહેવામાં આવે છે. એ સોનાની બેડી જેવાં છે પણ એનું સુવર્ણત્વ વિચારમાં રાખવાનું નથી, એનું બેડીત્વ-શૃંખલાત્વ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવું છે. પચીશે ક્રિયાઓનો

સૂક્ષ્મ નજરે વિચાર કરવામાં આવશે તો તે દરેકમાં મન-વચન-કાયાના યોગો અને કષાયો ખૂબ કામ કરતા દેખાશે અને એક રીતે વિચારીએ તો એ નાના ગરનાળાઓ અને તે યોગ અને કષાયના મોટાં ગરનાળામાં થઈને સરોવરમાં કર્મપ્રવાહની ભરતી કરે છે આ આશ્રવોને ખૂબ સમજવાની જરૂર છે એનો બાહ્ય અને અંતર વ્યાપાર બરાબર ખ્યાલમાં લીધા વગર આ ભાવના ભાવી શકાય તેમ નથી. આ પ્રાણી આ આશ્રવમાં રાચ્યોમાચ્યો રહે છે અને એની પ્રત્યેક ક્રિયા પ્રાયઃ આશ્રવ રૂપ થઈ જાય છે તેનાથી કેવી રીતે ચેતવું તે એની ભાવના છે અહીં તો આશ્રવ સમજવા પૂરતી હકીકત ઉપોદ્ઘાતરૂપે લખી છે એની ભાવના માટે લેખકશ્રી સાથે ચાલીએ અને સહજ વક્તવ્ય આ પ્રકરણની આખરે કરવા ઇચ્છા રાખી, હવે ગ્રંથકર્તા સાથે પૂર્વ પદ્ધતિએ આગળ વધીએ.

પ્રકરણ ૭ મું

આશ્રવભાવના

॥ भुजंगप्रयातं ॥

*यथा सर्वतो निर्झरैरापतद्भिः, प्रपूर्येत सद्यः पयोभिस्तटाकः ।
तथैवाश्रवैः कर्मभिः सम्भृतोऽङ्गी, भवेद्व्याकुलश्चञ्चलः पङ्कि-
लश्च ॥ क १ ॥

॥ शार्दूलविक्रीडित ॥

यावत्किञ्चिदिवानुभूय तरसा कर्मेह निर्जीर्यते,
तावच्चाश्रवशत्रवोऽनुसमयं सिञ्चन्ति भूयोऽपि तत् ।
हा कष्टं कथमाश्रवप्रतिभटाः शक्या निरोद्धुं मया,
संसारादतिभीषणान्मम हहा मुक्तिः कथं भाविनी ॥ ख २ ॥

॥ प्रहर्षणी ॥

मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगसंज्ञा-
श्चत्वारः सुकृतिभिराश्रवाः प्रदिष्टाः ।
कर्माणि प्रतिसमयं स्फुटैरमीभि-
र्बध्नन्तो भ्रमवशतो भ्रमन्ति जीवाः ॥ ग ३ ॥

॥ रथोद्धता ॥

इन्द्रियाव्रतकषाययोगजाः पञ्च पञ्च चतुरन्विताख्रयः ।
पञ्चविंशतिरसत्क्रिया इति नेत्रवेदपरिसंख्ययाप्यमी ॥ घ ४ ॥

॥ इंद्रवज्रा ॥

इत्याश्रवाणामधिगम्य तत्त्वं निश्चित्य सत्त्वं श्रुतिसन्निधानात् ।
एषां निरोधे विगलद्विरोधे सर्वात्मना द्राग्यतितव्यमात्मन् ॥ ङ ५ ॥

---

* આ શ્લોકના કઠણ શબ્દની નોટ પેરા૯૬ પછી આપેલી છે.

ક ૧ જેવી રીતે ચારે તરફથી આવતા નિઝરણાઓ દ્વારા એક સરોવર પાણીથી તુરત ભરાઇ જાય છે તેમજ આ પ્રાણી આસ્રવોદ્વારા કર્મોથી ભરાઇ જાય છે અને પછી તે આકુળ વ્યાકુળ થાય છે, અસ્થિર થાય છે અને મેલવાળો થાય છે

ખ ૨ આ જેમ તેમ ઉતાવળ કરીને જરા જરા થોડા કર્મોને ભોગવીને અહીં એને છૂટા કરીએ છીએ ત્યા તો આસ્રવરૂપ શત્રુઓ પ્રત્યેક સમયે બીજા કર્મોથી ફરી વાર સિંચીને (મને) ભરી મૂકે છે આ તો ભારે આપત્તિ થઇ ! મારે તે આ આસ્રવ શત્રુઓનો વિરોધ કેવી રીતે કરવો ? અને આ ભયંકર સસારમાથી મારો છૂટકો-મારી મુક્તિ કઇ રીતે થવાની ?

ગ ૩. પ્રવર પુણ્યશાળી મહાપુરુષોએ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ નામના ચાર આસ્રવો કહ્યા છે, બતાવ્યા છે એ સુપ્રસિદ્ધ આસ્રવોદ્વારા દરેક સમયે કર્મોને બાધીને પ્રાણીઓ ખોટા ભુલાવાને વશ થઇ (સસારમા) રખડે છે

ઘ ૪ (એ આસ્રવો) ઇંદ્રિય, અવ્રત, કષાય અને યોગ બાબી ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રત્યેકની સખ્યા અનુક્રમે પાચ, પાચ, ચાર અને ત્રણ છે અને પચીશ અસત્ક્રિયા સાથે મેળવતા એની કુલ સખ્યા બેતાળીશની થાય છે

ક ૫ એ પ્રમાણે આસ્રવોનુ તત્ત્વ જાણીને અને શાસ્ત્રાભ્યાસથી સત્ત્વનો (શક્તિનો) નિરધાર કરીને હે આત્મન્ ! એમના (આસ્રવોના) વિરોધ વગરના નિરોધ માટે સર્વ પ્રકારનો ઉદ્યમ કરીને જલદી સખ્ત પ્રયાસ કરવો

गेयाष्टक※

परिहरणीया रे, सुकृतिभिराश्रवा,
हृदि समतामवधाय ।
प्रभवन्त्येते रे, भृशमुच्छृङ्खला,
विभुगुणविभववधाय ॥ परि० ॥ १ ॥

कुगुरुनियुक्ता रे, कुमतिपरिप्लुताः,
शिवपुरपथमपहाय ।
प्रयतन्तेऽमी रे क्रियया दुष्टया,
प्रत्युत शिवविरहाय ॥ परि० ॥ २ ॥

अविरतचित्ता रे, विषयवशीकृता,
विषहन्ते विततानि ।
इहपरलोके रे, कर्मविपाकजा-
न्यविरलदुःखशतानि ॥ परि० ॥ ३ ॥

करिझषमधुपा रे, शलभमृगादयो,
विषयविनोदरसेन ।
हन्त लभन्ते रे, विविधा वेदना,
बत परिणतिविरसेन ॥ परि० ॥ ४ ॥

૧. પોતાનું શ્રેય ઇચ્છનાર સમજુ પ્રાણીઓએ કર્મબંધનના હેતુભૂત આસ્રવોને, હૃદયમાં સમતા ધારણ કરીને, છોડી દેવા જોઇએ-તજી દેવા જોઇએ એને જો મોકળા મૂકી દીધા હોય તો તે સર્વવ્યાપી ગુણરૂપ મહાન્ વૈભવનો સારી રીતે-તદ્દન નાશ કરનાર થાય છે

૨ (મિથ્યાત્વ) કુગુરુઓએ પ્રવર્તાવેલા-યોજેલા પ્રાણીઓ અથવા પોતાની કુમતિથી ચપળ થયેલા પ્રાણીઓ મોક્ષનો સાચો માર્ગ છોડી દઇને અશુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને ઊલટા મોક્ષનો વિરહ વધારનાર બને છે

૩. (અવિરતિ) ત્યાગ તરફ જેનું ચિત્ત લાગેલું નથી તેવા અવિરત પ્રાણીઓ (ઇંદ્રિયના) વિષયોને વશ પડીને આ લોકમાં અને પરલોકમાં કર્મના વિપાકથી ઉત્પન્ન થયેલા મહાન્ સેંકડો દુઃખો નિરંતર સહન કરે છે

૪ (ઇંદ્રિય) હાથી, માછલું, ભમરો, પતંગિયું અને હરણ વિગેરે વિષયવિલાસના પ્રેમને લીધે અહાહા! અનેક પ્રકારની વેદનાઓ સહન કરે છે અને એ વિનોદરસ પરિણામે ભારે આકરો થઇ પડે છે

* એનો ભાવ રાગ છે 'ત્રીજી ભાવના એણી પરે ભાવીએ રે'-એ રાગમાં જરા ફેરો દેખાશે પ.ગ્ર. 'ત્રીજી ભાવના રે' એમ બોલીએ તો આ અષ્ટકનો રાગ આવી જશે

उदितकषाया रे, विषयवशीकृता,
यान्ति महानरकेषु ।
परिवर्तन्ते रे, नियतमनन्तशो,
जन्मजरामरणेषु ॥ परि० ॥ ५ ॥

मनसा वाचा रे, वपुषा चञ्चला,
दुर्जयदुरितभरेण ।
उपलिप्यन्ते रे, तत आश्रवजये,
यततां कृतमपरेण ॥ परि० ॥ ६ ॥

शुद्धा योगा रे, यदपि यतात्मनां,
स्रवन्ते शुभकर्माणि ।
काञ्चननिगडांस्तान्यपि जानीयात्,
हतनिर्वृतिशर्माणि ॥ परि० ॥ ७ ॥

मोदस्वैवं रे, साश्रवपाप्मनां,
रोधे धियमाधाय ।
शान्तसुधारसपानमनारतं,
विनय विधाय विधाय ॥ परि० ॥ ८ ॥

૫. (કષાય) જેનામા કષાયોની જાગૃતિ થઇ જાય છે તેવા પ્રાણીઓ કોઇપણ વિષયને વશ પડી જઇને મહાનરકમા જાય છે અને કોઇપણ જાતના અપવાદ વગર અનત જન્મ-જરા-મરણમા રખડપાટીએ ચડે છે

૬ (યોગ) મનથી, વાણીથી અને શરીરથી ચપળ પ્રાણીઓ મહા આકરા પાપના ભારથી ભારે થઇને કર્મરૂપ કાદવથી ચારે તરફ ખરડાઇ જાય છે તેટલા માટે આશ્રવ ઉપર જય મેળવવાનો પ્રયત્ન કર. બીજા કામથી સર્યું

૭ સમ્યવાન વિશુદ્ધ આત્માઓના શુદ્ધ યોગો (મન-વચન-કાયા) સારા (શુભ) કર્મોને લાવે છે-મોકલી આપે છે તેને પણ સોનાની બેડીઓ જાણવી. એ શુભ કર્મો પણ મોક્ષના સુખનો પ્રતિબધ કરે છે

૮. હે વિનય! આશ્રવરૂપ પાપાત્માનો રોધ કરવામા બુદ્ધિને રોકીને અને વારવાર અનેક વખત શાતસુધારસનું પાન કરી કરીને (એ પ્રકારે) આનદ પામ-લહેર કર.

પ્રારંભના પાંચ શ્લોકના કઠણ શબ્દના અર્થ

क १. सर्वतः સર્વ બાજુઓથી, દિશાવિદિશા આદિ. निर्झर નિઝરણા. પર્વતમાંથી વહેતાં પાણી, ધોધો, નીકો વિગેરે સર્વ. सम्भृत ભરાયેલો સધાયેલો. व्याकुल (૧) પીડાથી મુંઝાયલો પ્રાણી (૨) પાણીથી સંક્ષુબ્ધ સરોવર. चञ्चल (૧) અસ્થિર પ્રાણી (૨) સરોવર પક્ષે હાલતુંચાલતું. पंकिल (૧) કર્મમળથી લેપાયલો પ્રાણી (૨) કચરા કાદવવાળુ સરોવર. આ ત્રણે શબ્દો શ્લેષ છે. પ્રાણી અને સરોવર બન્નેને લાગુ પડે છે.

ख २. किञ्चिदिव કાંઇ કાંઇ જેવું. સહજ. तरसा ઉતાવળથી. निर्जीर्यन्ते ભોગવીને દૂર કરાય છે. समय કાળસૂક્ષ્મ વિભાગ. निरोद्धुं સામા થવાને मुक्ति છૂટકારો–મોક્ષ. भाविनी થવાની.

ग ३. सुकृति નસીબદાર, પુણ્યશાળી, ભાગ્યવાન. प्रदिष्टाः કહ્યા, બતાવ્યા. स्फुट પ્રસિદ્ધ. भ्रम ભ્રાંતિ.

घ ४. अव्रत અવિરતિ असत्क्रिया ૨૫ ક્રિયા. (ઉપર જુઓ) नेत्र આંખ. બેની સંખ્યા. वेद ચાર વેદ. ચારની સંખ્યા. સંખ્યા ઊલટી લેવી. એટલે ૪૨ થશે.

ङ ५. तत्त्वं પરમાર્થ. सत्त्वं સામર્થ્ય–શક્તિ. श्रुति શાસ્ત્રાભ્યાસ. विगलत् विरोधे જે કાર્યમા વિરોધ resistance ન રહે–ગમી જાય તે રીતે. सर्वात्मना સર્વ ઉદ્યમે. સર્વ રીતે.

ગેયાષ્ટકની નોટ—

૧ પરિહર્ણીયા-તજી દેવા યોગ્ય. દેષ વર્ગના સુકૃતિ-સદાચાર. પંક્તિ, સમજુ મુદ્દા-ખુશ-રાગી થીને. ઉચ્છૃંખલા-બેઠી થયેલા, ઘાટી દીધેલ, છુગ કરેલ. વિભુ સર્વવ્યાપી (જ્ઞાન-દર્શનાદિ) ધ્વંસ-નાશ-વિનાશ.

૨. સિષુક્ષા-જોડાયલા-પ્રવર્તેલ. પરિપ્લુત-ચેપ્ટેગ થયેલ કુટ્ટાય-રોપનારી-અશુદ્ધ. પ્રસૃત-ફેલાયલ.

૩ અવિરત-વિરતિ-પચ્ચખ્ખાણ-ત્યાગમાં મન થયગના. પચ્ચખ્ખાણ થયગના. વિપદ્દે-ગ્રહે છે, ખમે છે વિતતાનિ-વિસ્તીર્ણ, વિપાક-પરિપાક પરિણામ પાકી ગયું તે. અવિરતિ-ત્યાગ ન કરે, નિરંતર. દ્દાતાનિ-મેંકડો, અનેક

૪ મત્સ્ય-માછલું Fish. વેદના-દ્વિતીયાનું બહુવચન છે પરિણતિ-વિરમેન-એ વિનોદ શબ્દનું વિશેષણ છે પરિણામે ખારે, આકરા પડી જાય તેવા.

૫. ઉદ્ગિત-ઉત્પન્ન. માર્ગ આપેલ. કોઈ વિષય-ઇંદ્રિયોના વિષય Subject matter નિયત-નિશ્ચય

૬ ઘણુંય-અખંગ. દુરિતભર-પાપનો બોજો. ઉપલિપ્યતે-ચારે તરફ ભરી નાખે છે પ્રત્યપરેણ-બીજી વાતથી શું, બીજું કામ રહેવા દે.

૭ યતાગમનો જે પોતાના આત્માને પોષ્ટ રહેલ હોય તેને-ગ્રવન પુરુષને. સ્રવંત-Percolates ઓસરે નિગ્રહ-યમે આપણી બેડી વિવૃત્તિ બેસ દત-આનું વિશેષ ગુમાશાનુ છે

૮. મોદ્દય-પ્રમોદ કે આનંદ ઓચ્છ. પાન કે સાધયપાપ્મન્-આશ્રવ પાપાશ્રમો. આશ્રવો. વિષ-સુદિને. વિપાક વિપાક-કા ક્રીને-વારંવાર કરીને. સમારમ-આંતરા થઈ (નોગતર્ણ પાઘના અર્થમાં).

(क ૧) આશ્રવનું પૂર્વ પરિચયમાં આપણે સ્વરૂપ વિચાર્યું એ કર્મને આવવાની પ્રનાલિકા છે, મોટા નળો છે, વિસ્તીર્ણ ગરનાળાં છે. એક મોટા સરોવરની કલ્પના કરીએ: તાનસા જેવું અથવા બોળતળાવ જેવું સરોવર હોય, એની ચારે બાજુએ પર્વતો હોય, ભારે વરસાદ પડતો હોય અને ઢોળાવ એવી જાતનો હોય કે સર્વ જળ સરોવરમાં આવતું હોય. મારમાર વરસાદ પડતો હોય ત્યારે એ સરોવર થોડા વખતમાં ભરાઈ જાય એમાં કાંઈ નવાઇ નથી. કોઇવાર છલકાઇ પણ જાય.

એવી જ રીતે આશ્રવો-ઇંદ્રિય, કષાય, અવિરતિ, યોગો અને અસત્ક્રિયાઓને કોઇ જાતના પ્રતિબંધ વગર મોકળાં મૂકયાં હોય તો તે કર્મોથી પ્રાણીને ભરી દે છે. પ્રત્યેક આશ્રવ એવા ભયંકર છે કે એનું ગરનાળું ઊઘાડું મૂકયું હોય તો ધડાધડ પાણીથી ભરચક્ક કરી મૂકે છે. એ ગરનાળાંને બારણાં હોય છે અને તે બંધ કરી શકાય છે. તેની હકીકત આગળ આઠમી ભાવનામાં વિચારવાની છે. અત્ર તો એ ગરનાળાંને ખુલ્લાં મૂકયાં હોય ત્યારે પ્રાણીની કેવી કેવી દશા કરે છે તે પ્રસ્તુત હકીકત છે. એને માટે ત્રણ વિશેષણો લેખકશ્રીએ બતાવ્યાં છે, તે ત્રણે ખૂબ વિચારવા જેવાં છે. એનાથી પ્રાણી વ્યાકુળ, ચંચળ અને પંકિલ થાય છે. આપણે તે વિચારીએ. એ શબ્દો શ્લેષ (દ્વિઅર્થી) હોઇ સરોવરને પણ લાગુ પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

'વ્યાકુલ' કર્મો જ્યારે ખૂબ મોટી સંખ્યામાં આવી પડે છે ત્યારે પ્રાણી અત્યંત વિહ્વળ થઇ જાય છે, એ હાવરોબાવરો બની જાય છે, કર્મના ભારથી ભારે થાય છે અને

આગામી પીડાની નજરે અત્યંત વિહ્વળ થાય છે એ એની આકુળતા છે સરોવરમાં પાણી ભરાય ત્યારે તે પણ ખૂબ હાલતુંચાલતું કલ્લોલવાળું થઈ જાય છે આસ્રવો પ્રાણી અને સરોવરને વ્યાકુળ બનાવે છે

આસ્રવના જોરથી પ્રાણી 'ચપળ' થાય છે સ્થિરતાનો અભાવ એ ચપળપણું છે અને આસ્રવો એને એક ઠેકાણે સ્થિર રહેવા દેતા નથી ભવોભવમાં ભ્રમણ કરાવનાર એ કર્મો અસ્થિરતાને ખાસ પોષે છે નવા જળના આગમનથી સરોવર કેટલું ચપળ થાય છે તે તો આપણી દૃષ્ટિનો વિષય છે પાણી હાલકડોલક થઈ જાય છે

વળી આસ્રવોના જોરથી પાણી 'મલિન'–મળવાળું થાય છે કર્મ મેલ જ છે એ શુદ્ધ સ્ફટિક આત્માને મેલો બનાવે છે અને એનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બગાડી નાખે છે સરોવરમાં નવું પાણી આવે ત્યારે રગડો થાય છે, ધૂળ–માટી સાથે મળેલ પાણી સરોવરને કાદવકચરાવાળું કરે છે નવું પાણી રગડાવાળું જ આવે છે, એ અષાઢ માસમાં નળના પાણીના જોનારને સમજાવવું પડે તેવું નથી

આવી રીતે આસ્રવોને મોકળા મૂકી દીધા હોય ત્યારે તે આ ચેતનને ચારે બાજુએથી ભરી મૂકી એની મૂળ સ્થિતિમાં મહાવિપર્યાસ કરી મૂકે છે ખ્યાલમાં રાખવું કે કર્મ શુભ કે અશુભ ગમે તેવા હોય તો પણ તે પૌદ્ગલિક છે અને આત્મા અરૂપી, નિરંજન, નિરાકાર એના મૂળ સ્વરૂપે છે આસ્રવો આ પ્રકારે ચેતનજી ઉપર અસર કરે છે સારા કે ખરાબ સર્વ કર્મો ભોગવવા જ પડે છે

(૨.) આપણાં પ્રત્યેક કાર્યમાં કોઇ ને કોઇ અસત્ક્રિયા લાગે છે. યોગો પ્રવૃત્તિ કર્યા જ કરે છે, કષાય-નોકષાયની ધમાલ ચાલ્યા જ કરે છે અને અનેક બાબતમાં અવિરતિપણું હોય જ છે.

આંખ મીંચીને ઉઘાડીએ તેમાં અસખ્ય સમય થાય છે. પ્રકાશ (Light) એક સેકન્ડમાં ૧૮૦૦૦૦ માઇલ ચાલે છે. વીજળી એક સેકન્ડમાં ૨૮૨૦૦૦ માઇલ ચાલે છે. પ્રત્યેક પ્રદેશ પર તે પસાર થઇ જાય છે. એટલે સમય કેટલો નાનો હોઇ શકે તે આ વિજ્ઞાનના યુગમા સમજવું મુશ્કેલ નથી એવા પ્રત્યેક સમયે પ્રાણી જે ક્રિયા કરે છે તે અનુસાર તે શુભ અથવા અશુભ કર્મ બાંધે છે.

પ્રાણીનો આખો વખત વિચારીએ તેનું મન વિચાર કર્યા કરે છે, મુખ બોલ્યા કરે છે, શરીર કામ કર્યા કરે છે, કષાયો-મનોવિકારો અંદરથી ઉછળ્યાં જ કરે છે. આવી રીતે એ અનેક કારણે કર્મોને એકઠાં કર્યાં જ કરે છે અને તેને આત્મા સાથે જોડ્યા જ કરે છે.

મોટી વિચારવા જેવી વાત છે. ગ્રંથકર્ત્તા પોતે જ આ મુશ્કેલી બતાવે છે. તેઓ કહે છે કે મહામુશીબતે કર્મનાં ફળનો અનુભવ કરીને થોડાં કર્મો ખેરવી નાખું છું ત્યાં તો આશ્રવ શત્રુઓ પ્રત્યેક સમયે આ પ્રાણીને કર્મથી સિંચી દે છે, એને ભરી મૂકે છે. એક દાખલો લઇએ. કર્મના જોરથી પ્રાણીને તાવ આવે, એ તાવ ભોગવે અને તેમ કરીને તાવ આવવાનાં કર્મોને જીર્ણ કરીને (ભોગવીને) દૂર કરે, પણ એ દરમ્યાન તો અસંખ્ય સમયો થઇ જાય અને પ્રત્યેક સમયે શુભાશુભ

કર્મો બધાયા જ કરે. ત્યારે આ તો જરા હળવા થવાનું બની આવે ત્યાં તો પાછુ એક બીજી બાજુનું ગરનાળું ઉઘડી જાય છે તળાવમાં આવક તો ચાલુ રહે છે ઘણીખરી વખત આવક કરતા આવક વધારે થાય છે આ તો ભારે આપત્તિની વાત થઈ સારા-ખરાબ કર્મો તો વધ્યા જ કરે છે અને આત્મા ભારે થતો જાય છે

એમાં મોટી મુશ્કેલીની વાત એ છે કે આ આસ્રવો-ગરનાળાઓને કેવી રીતે બંધ કરવા? એ આસ્રવ શત્રુઓ સામે કઈ રીતે થવુ? અને આ પ્રમાણે ચાલે તો મુક્તિ કેવી રીતે થાય? એક બાજુએથી ઘટાડો અલ્પ થાય અને નવી આવક ચાલુ રહે તો તેમાંથી છૂટકારો ક્યારે થાય? અને આ આવક શી રીતે અટકે?

આવી મોટી મુશ્કેલીવાળો પ્રશ્ન છે અને એ એટલો આકરો છે કે એનો જવાબ આપતા કોઈ પણ સંસારી જીવ મુઝાઈ જાય તેમ છે એશઆરામમાં જીવન ગાળનાર, ઉપરચોટીઆ ધર્માનુષ્ઠાન કરનાર, સંસારને વિલાસનુ સ્થાન માનનાર, વ્યાપાર અને ધનને જિંદગીનો છેડો માનનાર, નાની દુનિયાની પ્રશંસામાં રાચી જનાર, આખો વખત ઉશ્કેરાયલી સ્થિતિમાં જીવન ગાળનાર, આત્માની સાથે બે-ચાર ઘડી વાત પણ ન કરનાર, બહિરાત્મભાવમા રમણ કરનાર આપણામાંના ઘણાખરાને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો મુશ્કેલ છે, મૂઝવી નાખે તેવો છે આશ્રવોના દ્વારો ખુલ્લા મૂક્યા હોય તો તો કોઈ રીતે આરો આવે અને આ કર્મની ઝડપમાંથી જીવને મુક્તિ મળી શકે તેવુ જણાતું નથી. આસ્રવો આ પ્રાણીની સાથે એવી રીતે લાગી ગયા છે કે એનુ ચાલું ચક્કર ચાલ્યા જ કરે છે

આ ગૂંચવણવાળા પ્રશ્નનો ઉત્તર શકય છે. આવતી બે ભાવનામાં એનો જવાબ આપશું, પણ આશ્રવનો વિચાર કરતાં તો આ પ્રાણી મુંઝાઈ જાય તેમ છે જ્યારે શુભ અશુભ સર્વ કર્મોનો નાશ થાય ત્યારે મુક્તિ–મોક્ષ થાય, પણ અહીં તો થોડાં દૂર કરીએ તેટલા વખતમાં તો પાછા ભરતાં જઇએ છીએ. ટાંકી ખાલી કરવા માંડી તેની સાથે આવકનો નળ પણ ઉઘાડો હોય ત્યાં પત્તો કયાં ખાય?

વસ્તુસ્વરૂપે આશ્રવોનો વિસ્તારથી વિચાર કરતાં પ્રાણીને મૂંઝવી નાખે એવી સ્થિતિ દેખાય છે. ચેતન! તું આમ ને આમ કયાં સુધી ચલાવ્યા કરીશ? વેપારી નજરે તારે ત્યાં (કર્મની) આવક વધારે છે, નિકાશ ઓછી છે, તો તારી પેઢી કર્મધનમાં તો માલદાર રહેવાની, પણ તું એમાંથી ઊંચો કયારે આવીશ? તે માટે ખૂબ વિચાર.

(ગ ૩.) તું વિચાર કરી જો. મહાપુણ્યશાળી પુરુષોએ કહ્યું છે કે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગો આ ચાર આશ્રવો છે. તેમણે પોતાના સર્વગ્રાહી જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકીને સમજાવ્યું છે કે એ ચારે મોટા આવકના ગ્રિલાઓ છે, પરદેશી માલ ઉતારવાના મોટા ડક્કાઓ છે, માલ ભરવાનાં મોટાં ગોડાઉનો છે, કર્મોને ખેંચી લાવવાનાં મહાન આકર્ષકો છે, નાણા જમે કરવાની મોટી બેંકો છે.

દરેક સમયે એ આશ્રવદ્વારા કર્મો બાંધતાં પ્રાણીઓ ખોટા ભ્રમમાં પડીને સંસારમાં રખડ્યા કરે છે. એ વિચિત્ર વિચારણાને વશ થઇ મનને રખડાવ્યા કરે છે, ગમે તેવું બોલે છે, શરીરનો ઉપયોગ કામ કરવામાં કર્યા કરે છે અને તે જ પ્રકારે

મિથ્યાત્વને વશ પડી સાચા દેવ-ગુરુ-ધર્મને ઓળખતો નથી, ત્યાગ કરતો નથી અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભમા રમ્યા કરે છે

કર્મબંધનના આ ચાર હેતુઓ છે એના વિભાગો ૫૭ છે એ અત્રે જરા ધ્યાનમાં લઈ લઈએ.

૫ મિથ્યાત્વ

(૧) અભિગ્રહિક-ખોટી વાતનો દુરાગ્રહ.

(૨) અનભિગ્રહિક-અસત્યને સત્યની કોટિમાં મૂકવુ તે (બધા ધર્મને સરખા ગણવા તે.)

(૩) અભિનિવેશ-સાચા અર્થને ગોપવી કુયુક્તિની સ્થાપના.

(૪) સાંશયિક-લાજ કે ભયથી જાણકારને (Expert) ન પૂછતા શંકાશીલ રહેવુ

(૫) અણાભોગ-કેકી માણસની પેઠે સાગસાનનું અજ્ઞાન.

૧૨ અવિરતિ

૫ ઇંદ્રિયોના વિષયથી પાછા ન હઠવું

૧ મનને બાહ્ય ભાવમા રખડાવવું

૬ છકાય-પૃથ્વ્યાદિ પાંચ તથા ત્રસકાય જીવોને રક્ષણ ન આપવુ

૨૫ કષાય

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. તે દરેકના ચાર ચાર ભેદ છે

પ્રત્યેક અનંતાનુબંધી યાવજ્જીવ રહે, અપ્રત્યાખ્યાની એક વર્ષ રહે, પ્રત્યાખ્યાની ચાર માસ રહે, સંજ્વલન પંદર દિવસ રહે-એટલે ૧૬ કષાય.

હાસ્ય–હસવું તે. રતિ–સુખમાં આસક્તિ અરતિ–દુઃખમાં કંટાળો. શોક–દિલગીરી. ભય–બીક. દુગંછા–અન્યની જુગુપ્સા સ્ત્રીવેદ–પુરુષવેદ–નપુંસકવેદ એ ૯ નોકષાય.

૧૫ યોગ. મન–વચન કાયાના યોગોના જુદા જુદા ભેદો.

આ સત્તાવન બંધહેતુઓને લઈને પ્રાણી કર્મબંધ કરે છે અને સાચા માર્ગની પ્રાપ્તિને અભાવે ભ્રમમાં પડી જઇ સંસારમાં રખડ્યા કરે છે. અનાદિ કાળથી એને રખડવાની ટેવ પડી ગઈ છે અને હમેશાં સંસારમાં રખડ્યા કરે છે છતાં થાકતો નથી.

આ સત્તાવન બંધહેતુઓ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કર્મબંધન થાય તે વખતે એના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ પણ મુકરર થઇ જાય છે. એમાં રસ અને સ્થિતિને અંગે કષાય અને પ્રકૃતિ તથા પ્રદેશને અંગે યોગો મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.

(ચ ૪.) આશ્રવો પૈકી ઇંદ્રિયો પાંચ છે–સ્પર્શેંદ્રિય વિગેરે. અવ્રતો પાંચ છે–પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહ. કષાય ચાર છે–ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. યોગ ત્રણ છે–મન, વચન, કાયા અને ક્રિયાઓ પચીશ છે, એનું વર્ણન ઉપર સંક્ષેપથી થઇ ગયું છે.

એટલે આશ્રવના ૪૨ ભેદ થયા.

નેત્ર એ બે (૨) અને વેદ એટલે ચાર (૪)ની સંખ્યા. સંજ્ઞાથી સંખ્યા બતાવવી હોય ત્યારે ઊલટો ક્રમ લેવો એટલે નેત્ર વેદ એમ સૂચવ્યું હોય ત્યારે બે અને ચાર એમ નહિ, પણ ચાર અને બે એટલે ૪૨ બેંતાળીશ ભેદ આશ્રવના થયા.

બંધહેતુઓ અને આશ્રવો એક રીતે એક જ છે. બંધ–

હેતુને લઈને પ્રાણી કર્મો બાંધે છે અને આસ્રવો કર્મ આવવાના માર્ગો છે; છતા બંધહેતુઓનો સબંધ કર્મબંધ સાથે છે અને આસ્રવો ગરનાળા છે એ વાત ધ્યાનમા રાખવી. બન્ને તત્ત્વો જુદા છે, પણ પરિણામે હેતુ એ જ માર્ગ થઇ જાય છે બંધ વખતે એની કારણ તરીકે ગણના થાય છે અને આસ્રવ વખતે એની માર્ગમા—ગરનાળામાં—પ્રનાલિકામા ગણના થાય છે દૃષ્ટિ-ભેદ નયાપેક્ષિત છે, પણ વ્યવહારુ રીતે તેનુ પરિણામ આત્માને ભારે કરવામા આવે છે એ ધ્યાનમા રાખવુ

(૫.) આ આસ્રવોનુ તત્ત્વ બરાબર સમજીને એનો ભાવ હૃદયમા ઉતારવો. એને બરાબર ઓળખવા એ હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્યની કક્ષામા આવે છે અને તેટલા માટે તેને ખૂબ સમજવા જેવા છે એને સમજીને ગભરાઇ જવા જેવુ નથી એના ઉપર વિજય મેળવવાનુ સામર્થ્ય ચેતનમા છે તે જ્ઞાનીનાં પાસા સેવીને સમજી લેવુ મનમા નિશ્ચય કરવો કે એના ઉપર વિજય મેળવવાની શક્તિ તારામાં છે

આવી રીતે આસ્રવ તત્ત્વને સમજીને સર્વ પ્રકારે એનો નિરોધ કરવાને પૂરતા જોશથી પ્રયાસ કરવો, તારામાં તો અનત શક્તિ છે એ આસ્રવોને જગાડનાર તુ છે, પણ તેને દાબી દેવાની શક્તિ પણ તારામા જ છે, માટે જરા પણ વિરોધની ગૂંચવણ રાખ્યા વગર એના પર વિજય મેળવવા માટે પ્રયત્ન કર. અનત શક્તિનો ધણી તુ એની પાછળ પડીશ અને તેનો નિરોધ કરવાનો સાચો રસ્તો તને જડી આવશે તો તુ રસ્તે આવી જઇશ. અને ઉપર, તને મોક્ષ કેમ મળે? એવો પ્રશ્ન થયો હતો તેનો જવાબ પણ મળી જશે.

માટે ઊઠ, જાગૃત થા અને તારું ભવિષ્ય સુધાર. એ સુધારવું તારા હાથમાં છે અને તારામાં એ મોટા આકરા દુશ્મનોને જીતવા જેટલું અપરંપાર બળ છે તૈયાર થઇ જા. ખૂબ વિચાર, સમજ અને અત્યારની તકનો સારો ઉપયોગ કર. અત્યારે પ્રાપ્તકર્તવ્ય આશ્રવોને ઓળખવાનું છે તે તું બરાબર વિચાર. કોઇ પણ શત્રુ પર વિજય મેળવવાની ચાવી એ છે કે એને સર્વાંગ ઓળખવા જોઇએ એના ભેદ, ઉપભેદ, એના સહાયકો અને એનું બળ બરાબર સમજાય ત્યારે એની સામે થવાનું બળ પ્રાપ્ત કરવાની સંકલના કરી શકાય. આપણે તેને કાંઇક ઓળખ્યા. હવે એનો વધારે પરિચય કરીએ.

ગેયાષ્ટક:— પરિચય:—

૧. જે પ્રાણી સમજુ હોય, દીર્ઘ વિચારવાન હોય, દક્ષ હોય, કુશળ હોય તેણે આશ્રવોને તજવા જોઇએ. સાત તત્ત્વોમાં કેટલાંક જ્ઞેય (જાણવા લાયક) છે, કેટલાંક હેય (તજવા યોગ્ય) છે અને કેટલાંક ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) છે. પ્રથમ કક્ષામાં જીવ અને અજીવ આવે છે, હેયકક્ષામાં આશ્રવ અને બંધ તત્ત્વો આવે છે, ઉપાદેયમાં સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ આવે છે. આપણે જેનો હાલ વિચાર કરીએ છીએ તે હેય છે. એ પ્રાણીને હેરાન હેરાન કરી એને ભારે બનાવે છે, માટે એને તજવાની જરૂર છે. સારા (શુભ કર્મના) આશ્રવો પણ તજવા યોગ્ય છે તે આગળ બતાવવામાં આવશે.

તેને તજવાનું કામ મનમાં સમતા ધારણ કરીને કરવાનું છે.

ખાલી 'તજો, તજો ' એમ બૂમો પાડવાથી કાંઇ વળે તેમ નથી. મનની સ્થિતિસ્થાપકતા ગણી, એનો બરાબર અભ્યાસ કરી એને ઓળખવા ઘટે. મન અસ્થિર હોય તો એ કાંઇ સરખો વિચાર કરતું નથી અને ઠરેઠેરાવથી સ્થિતિમાં કરેલા વિચારો ટકતા નથી, માટે સર્વ સંયોગોમાં મનને સ્થિર રાખવું, એની ચંચળતા દૂર કરી અને એને એકાગ્ર કરવું એનો મુખ્ય ઉપાય મૈત્રી આદિ ભાવના છે તે પ્રથને અંતે વિચારવામાં આવશે.

જો એનો ત્યાગ-પરિહાર કરવામાં ન આવે, જો એને રોકવામાં ન આવે તો એ તારા પોતાના અપાર ગુણવૈભવનો નાશ કરનાર થાય છે આત્મામાં જ્ઞાન-દર્શનની નજરે સર્વ-વ્યાપી શક્તિ છે એ સર્વ જ્ઞેય વસ્તુઓ અને અવસ્થાઓને જાણી-દેખી શકે છે અને જે એનો સર્વવ્યાપી ગુણ છે તે એનો સાચો વૈભવ છે અમૂલ્ય અને અપરિમિત છે અને એ એનો સાચો ખજાનો છે, એની સ્વમાલેકીની મિલકત છે

આવા અમૂલ્ય વૈભવનો આશ્રવો નાશ કરે છે આશ્રવોથી પ્રાણી કર્મથી ખરડાઈ જાય છે, એટલે એનામાં જે અનંત જ્ઞાનની શક્તિ છે તેના ઉપર આવરણ આવી જાય છે આશ્રવોને જો મોકળા મૂક્યા હોય, એના પરનો અંકુશ છોડી દીધો હોય, તો એ મોટા ખજાનાનો નાશ કરે છે, એને વેડફી નાખે છે પ્રાણીને દીન, અજ્ઞ અવાક્ અને મૂઢ બનાવી દે છે; માટે આશ્રવોને તજી દેવા ઘટે. એ આશ્રવો જુદાજુદા કેવા છે તે જરા જોઇ લઈએ. વિસ્તારથી વિચારવા તું તેને તપાસજે

૧ પ્રથમ મિથ્યાત્વની વાત વિચારીએ. પ્રાણીને સાચો માર્ગ મળવો મુશ્કેલ છે ઘણાખરા તો અનાદિ વાસનાથી

સંસારના રંગરાગમાં મોહી જાય છે. એવા પ્રાણીઓમાં વિચાર નથી, શ્રદ્ધાન નથી, વિવેક નથી. એ અનભિગ્રહિક છે. વળી કેટલાકને સાચો ઉપદેશ ન મળે તેથી અથવા અશ્રદ્ધાથી જેમને ખોટો માર્ગ મળે છે તેઓ અભિગ્રહિક છે. પ્રથમમાં વિચાર નથી, બીજામાં શુદ્ધ શ્રદ્ધાન નથી. કોઇક વળી સાચું સમજે છતાં અભિનિવેશ કરી પોતાની માન્યતામાં ચુસ્ત રહે છે અને કસોટીમાંથી પસાર થવા સાફ ના પાડે છે.

શુદ્ધ દેવને ઓળખવા અને એને ઓળખાવે એવા સુગુરુનો યોગ મેળવવો એવા ગુરુ સાચો ધર્મ બતાવે ત્યારે જ આ અજ્ઞાનદશા- મિથ્યાત્વ દૂર થાય છે. ત્યાં સુધી પ્રાણીઓ કુગુરુના ઉપદેશથી અથવા પોતાની બુદ્ધિશક્તિ ઉપર ખોટો આધાર રાખી, આખી દુનિયાના ડહાપણના દાવા નીચે મોક્ષનો માર્ગ છોડી, પોતાના આત્માને કર્મભારથી ભારે કરનારી મિથ્યાક્રિયામાં પડી જાય છે અને ઊલટા આત્મકલ્યાણને દૂર કરે છે. ઘણા તો સાચું સમજતા જ નથી અને જ્યાં ત્યાં માથાં માર્યા કરે છે. ઘણા એ તરફ બેદરકાર રહે છે અને ઘણા પોતાની રસવૃત્તિમાં એટલા આસક્ત બની જાય છે કે એને ‘ ધર્મ ’ હંબગ લાગે છે. કેટલાક તો સાસારિક ક્રિયામાં નિમગ્ન થઇ ભારે થાય છે અને કેટલાક હિંસામાં ધર્મ માની નિરર્થક ક્રિયા કરે છે.

જ્યાં સુધી વસ્તુસ્વરૂપનો યથાસ્થિત બોધ ન થાય ત્યાં સુધી મોક્ષનો રસ્તો છોડીને પ્રાણી સંસારને માર્ગે આગળ વધે છે. યોગ્ય ક્રિયા ન કરનાર પણ સાધ્યને રસ્તેથી પાછો પડે છે અને અયોગ્ય ક્રિયા કરનાર પણ એ માર્ગેથી દૂર ભાગે છે. આ સ્થિતિમાં વસ્તુધર્મનું અજ્ઞાન રહે છે અને એવાં

મલિન કર્મો દઢપણે બધાય છે કે એનો વિચાર કરતાં પણ ત્રાસ થાય. કર્મસંબંધ અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ દશામાં સર્વથી વધારે થાય છે કર્મબંધના હેતુમાં 'મિથ્યાત્વ'ને તેટલા જ માટે અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે મિથ્યાત્વ કાં તો બુદ્ધિને ચાલવા જ દેતું નથી અથવા તેનો વિપર્યાસ કરી નાખે છે જ્યાં પડળ જ ઊલટાં થઈ જાય ત્યાં પછી સાચું દર્શન જ ન થાય અને મોક્ષ યોગ્ય સાચા વર્તનને ત્યાં સ્થાન જ રહેતું નથી. કર્મબંધનો આ મહાન હેતુ મિથ્યાત્વ એના સર્વ પ્રકારો ખાસ સમજવા યોગ્ય છે

ક્રિયામાં અજ્ઞાન હોય છે ત્યારે તો તદ્દન નકામી અને પાછા પાડનારી ક્રિયાઓ થાય છે એવી ક્રિયાઓને વિષક્રિયા અને ગરલક્રિયા કહે છે વિષ તુરત મારે છે, ગરલ ધીમું ઝેર છે એ ઉપરાંત કુગુરુ ખોટે રસ્તે ચડાવી દે તો પણ દુષ્ટ ક્રિયા થાય છે જ્યારે નિષ્કામ વૃત્તિએ આતર ભાવથી આત્મ સાક્ષાત્કાર કરવા સારુ પ્રેમભાવપૂર્વક 'અમૃતક્રિયા' કર વામાં આવે ત્યારે જ આશ્રવો આવતા અટકે છે મધપૂડા કરી સામાને સામે વાત કરે છે ત્યારે પણ એને પૂજામાં થયેલો આનંદ ઊભરાય છે એવી આન્તરભાવની ક્રિયા કરવા તરફ આદર રાખવો યોગ્ય છે અહીં તો અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વયોગે કુમતિની પ્રેરણાથી ગમે તેવી ક્રિયા કરવાથી શિવપુરનો રસ્તો છોડી ઊંધે રસ્તે જવાય છે અને ગરનાળાં ઊઘાડાં રહે છે તેટલી વાત પર ધ્યાન ખેંચી ભાવના રજુ કરી છે

૩ સમજણ-જ્ઞાનનું ફળ ત્યાગ છે જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિ । અને તે ત્યાગ પણ નિશ્ચયપૂર્વકનો હોવો જોઈએ. કેવલ

નિર્ણયનો ગમે તે ભોગે નિર્વાહ કરવો એ ત્યાગ છે. એનાથી ઊલટી દશા એ અવિરતિ. ત્યાગનો અભાવ. જ્યારે આ પ્રાણી પોતાની જાતને મોકળી મૂકી દે છે ત્યારપછી એને કોઇ જાતનો વિવેક રહેતો નથી. ગમે ત્યારે ગમે તે ખાવું, ગમે તે પીવું, ગમે ત્યાં રખડવું, ગમે તેવું બોલવું અને અવ્યવસ્થિત ચર્ચા કરવી એ સાધ્ય વગરનું જીવન છે એવા જીવનને જેમ પવન લાગે તેમ તે દોરવાય છે.

વિષયને વશ પડેલો આ પ્રાણી કેવા ચાળા કરે છે તેનાં ચિત્રો ઘણાં અપાઈ ગયાં. વાત એ છે કે એ જ્યારે એ માર્ગે એક વાર ચાલવા માંડે છે ત્યારપછી એને કાંઇ અંકુશ રહેતો નથી એ સર્વનાં પરિણામો અંતે ભોગવવાં પડશે એ પણ એ ભૂલી જાય છે. એ તો ગાંડા હાથીની પેઠે ઝૂલ્યા જ કરે છે અને ભૂખ્યા જનાવરની પેઠે જ્યાં ત્યાં ત્રાપ મારે છે. આવા પ્રાણીને કર્મબંધ પાર વગરનો થાય છે અને પછી એ કર્મો જ્યારે પરિપાક દશાને પામે છે ત્યારે એણે સેંકડો દુઃખો ખમવા તૈયાર રહેવું પડે છે.

આ ભવમાં જીવોને દુઃખો કેટલાં પ્રાપ્ત થાય છે તે આપણે જોઇએ છીએ. જુવાનીના અત્યાચારો ઘડપણને કેટલું વિરસ બનાવી દે છે અને દુરાચારીઓ જેનાં નામો પણ આ પુસ્તકમાં લખવાં ન ઘટે તેવા ભયંકર વ્યાધિઓ ખમે છે તે પર ઉલ્લેખની જરૂર ન હોય અને પરભવમાં આવા પ્રાણીઓ ક્યાંનાં ક્યાં તણાઇ જાય છે અને ત્યાં જે અપરંપાર દુઃખો પામે છે તે કલ્પનાતીત છે.

અહીં પ્રસંગોપાત પચ્ચખ્ખાણની–ત્યાગની એક વાતની જરૂર સૂચવવા યોગ્ય છે. સાચા ઉપદેશની અસર તળે અથવા શાંત

એકાગ્રતામા સારા નિશ્ચયો થાય તે વખતે સુદર જીવન પોરણ સુદર કરી નાખવુ અને તેને ગમે તેટલી અગવડે કે લોચે વળગી રહેવુ એનુ નામ ' પચ્ચખ્ખાણ ' કહેવાય છે

સુદર ક્ષણો જીવનમા બહુ વાર સાંપડતી નથી. ખૂબ વિચાર કરી એવા પ્રસગે જે પોરણ નિશ્ચિત થાય તેને વળગી રહેવાથી જીવન એકધારુ અને લાભપ્રદ થાય છે

ત્યાગ ન કરવાને કારણે આ જીવ નકામો પાપસચય પણ બહુ કરે છે એને ઓસ્ટ્રેલિયાનાં ફળ કે અમેરિકાના શાકો અહીં મળવાના નથી, પણ સમજણપૂર્વક એનો ત્યાગ ન કરે ત્યા સુધી એ દ્વાર તો ખુલ્લુ રહે છે, વિના કારણે અપ્રાપ્યનો ત્યાગ કરતો નથી અને તેના પુણ્યથી વચિત રહે છે એ ઉપરાંત કેટલાક ત્યાગો તો એને ઐહિક લાભ કરનાર પણ હોય છે એ પરવશપણે માંદો થાય ત્યારે ઘણુ છોડી દે છે, પણ એવા જ ત્યાગ જો સમજણપૂર્વક સ્વેચ્છાથી થાય તો એથી એને ખૂબ લાભ મળે. સમજણનો ઉપયોગ ત્યાગમા પરિપૂર્ણપણે થાય તો જ્ઞાન શોભે છે, નહિ તો એનો કઇ લાભ મળતો નથી

માટે સમજુ પ્રાણીએ અવિરતિ–અત્યાગદશામા ન રહેવા જેમ બને તેમ ત્યાગ કરવા નિશ્ચય કરવો ઘટે–પણ જો પાપ કર્મના ગરનાળા ખુલ્લાં મૂક્યાં હોય તો વિપાકદશા પ્રાપ્ત થાય ત્યારપછી હાયવોય કરવી ન ઘટે. પસદગી કરવાનો અત્ર અવકાશ છે સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રહે કે ત્યાગમા ઘસારો કરી પડવાનો નથી. આ શરીરને તો મોકળુ મૂકવામા આવે તો એ અનેક ઘસારાને તાબે થાય છે ત્યાગની મહત્ત શી છે એનો ખ્યાલ જેલજીવનમાં કાંઈક થાય છે સ્વવશ હોય ત્યારે

આવી જ રીતે રહેવાતું હોય તો આ ચેતનની કેટલી પ્રગતિ થાય તે અન્ય પ્રસંગે વિચારવાની તક લેવાશે. વાત એ છે કે પરવશતાથી ત્યાગ થાય તે વિરતિની કક્ષામાં ન આવે આપણે તો સમજણપૂર્વક ઘસારો ખાઇ ત્યાગની ખાતર ત્યાગ કરવો ઘટે અને પ્રાણાંત કષ્ટે એ નિયમ-નિશ્ચયથી પાછા હઠવું ન ઘટે.

અવિરતિનું દ્વાર ખુલ્લું મૂક્યું હોય તો પારવગરની આપત્તિ કરાવે તેવાં કર્મો આ પ્રાણી એકઠાં કરે છે અને તેમાં વધારો કરતો જાય છે.

૪. આશ્રવો-કર્મગ્રહણના માર્ગોનો એક મોટો વિભાગ ઇંદ્રિયોદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. એ પણ ભારે વિષમ છે. આપણે ઇંદ્રિયોને તો એટલી મોકળી મૂકી દઇએ છીએ કે 'એશઆરામ' એ જ આ યુગનું સાધ્ય બનતું જોવામાં આવે છે. આપણું ફરનિચર પણ એવું જ થતું જાય છે. આપણા ખાવાના કોડ એવા જ, આપણી આંખોનો ઉપયોગ કટાક્ષ કરવામાં, રૂપ જોવામાં, નાટક સિનેમા જોવામાં, આપણા કાન ગાન સાંભળવામાં અને સ્પર્શની તો વાત જ શી કરવી ?

અનંત જ્ઞાનનો ધણી ક્યાં રમી રહ્યો છે ! કેવા કીચડમાં એ ભરાઇ બેઠો છે ! એને શેમાંથી માની લીધેલું સુખ મળે છે !

હાથીને કેવી રીતે પકડે છે ? એક મોટો ખાડો બનાવવામાં આવે છે, તેને ઘાસવડે ઢાંકવામાં આવે છે અને ઢાંકણ ઉપર હાથીને લોભાવવા માટે કાગળની હાથણી મૂકવામાં આવે છે. મસ્ત હાથી ગાંડો થઇ હાથણીનો સ્પર્શ કરવા જતાં ખાડામાં પડે છે. સ્પર્શસુખની લાલસામા એને ભાન રહેતું નથી; તેથી બાકીની આખી જિંદગી પરાધીનતા વેઠે છે. સ્પર્શેન્દ્રિયને વશ પડવાનું આ પરિણામ !

લોઢાના વાંકા કાંટાને છેડે મીઠી ગોળી બાંધી પાણીમા નાખે છે માછલું એને ખાવાને લોભે દોડી આવે છે ખાવાનું મળે છે પણ હૂક ગળામા પરોવાઈ જાય છે તેથી મરણ પામે છે એક રસેન્દ્રિયને વશ પડવાનું આ પરિણામ!

કમળની ગંધથી આકર્ષાઇ ભ્રમર તેના પર બેસે છે સાંજ થાય ત્યા કમળ બંધ થઇ જાય છે અંદર રહેલો ભ્રમર ગૂંગળાઇ મરે છે નાસિકા-ઘ્રાણને વશ પડી એ પ્રાણ આપે છે!

દીવાની જ્યોતથી આકર્ષાઇ પતંગિયુ દીવામા પડે છે દીવાની શગમા બળી મરે છે અથવા તેલમા ડૂબી મરે છે અને પ્રાણ ખોવે છે ચક્ષુને વશ પડી પ્રાણની આહૂતિ આપે છે

સુંદર અવાજ સાંભળવા લલચાઈ આવેલુ હરણ પારધીની જાળમા ફસાઈ, પકડાઈ જાય છે અને કર્ણેન્દ્રિયને વશ પડી પ્રાણ ગુમાવે છે

આવી રીતે એક એક ઇન્દ્રિયને વશ પડીને જનાવરો તેમ જ જીવડાંઓ પ્રાણ આપે છે વિષય-વિનોદનો રસ પરિણામે કેવો આકરો પડી જાય છે તેના આ જ્વલંત દાખલાઓ છે એની વેદનાઓનો આસ્વાદ તો આખી જિંદગી કેદમાં રહેવુ પડે (હાથી પેઠે) કે ગળામા હૂક ભિડાય (માછલા પેઠે) અગર હરણની જેમ ભિરાઇ જવાય ત્યારે આવે, પણ મનુષ્યોનો ઇંદ્રિય પરનો રાગ અને એની તૃપ્તિના તુચ્છ સાધનોનો વિચાર કરીએ તો કંપ થઈ જાય તેમ છે આ ઇંદ્રિયોદ્વારા એટલાં બધા કર્મો બંધાય છે કે એનો સરવાળો ભારે મોટો થઈ જાય છે આ મોટું ગરનાળુ છે અને એને એના સાદા સ્વરૂપમાં, સાચા આકારમા સમજવાની ખૂબ જરૂર છે આપણને સગવડ ન પડે

ત્યારે આંખ આડા કાન કરી નાખીએ છીએ એ વાત આ વિશુદ્ધ વિચારણામાં ન ઘટે અહીં તો ચોખ્ખો હિસાબ છે. જોઇએ તો ગરનાળાં ખુલ્લાં મૂકો અને હાથી વગેરેની પેઠે પરવશતા કે મરણ જેવાં દુઃખો સહન કરવા તૈયાર થાઓ અથવા એના પર નિયંત્રણ મૂકો. બન્ને વાત એક સાથે અશક્ય છે.

આ નોટ અહીં પૂરી કરી નવા શ્લોક પર લખવા જતો હતો ત્યા ચિદાનંદજીનું ૪૧ મું પદ વાંચ્યું. ખૂબ રસથી એને મારી કોટડીમાં બેઠા બેઠા ગાયું. બહુ આનંદ થયો. પદ સુપ્રસિદ્ધ છે.

વિષયવાસના ત્યાગો ચેતન, સાચે મારગ લાગો રે. એ ટેક.
તપ જપ સંજમ દાનાદિક સહુ, ગિણતી એક ન આવે રે;
ઇંદ્રિય સુખમેં [1]ર્જ્યોંલૌ એ મન, વક્ર[2] તુરંગ જિમ ધાવે રે. વિ૦૧
એક એકકે કારણ ચેતન, બહુત બહુત દુઃખ પાવે રે;
દેખો પ્રકટપણે જગદીશ્વર, ઇણિવિધ ભાવ લખાવે[3] રે. વિ૦૨
[4]મન્મથ વશ [5]માતંગ જગતમેં, પરવશતા દુઃખ પાવે રે;
રસના વશ હોય [6]ઝખ મૂરખ, જાળ પડ્યો પિછતાવે રે. વિ૦૩
[7]ઘ્રાણ સુવાસ કાજ સુન ભમરા, [8]સંપુટમાંહે બંધાવે રે;
તે સરોજસંપુટ સંયુત ફુન, [9]કરટીકે મુખ જાવે રે. વિ૦૪
રૂપ મનોહર દેખ પતંગા, પડતા દીપમાં જાઇ રે;
દેખો યાકુ [10] દુ:ખકારનમેં, નયન ભયે હૈ સાહાઇ[11] રે. વિ૦૫
શ્રોત્રેંદ્રિય આસક્ત [12]મિરગલાં, [13]છિનમેં શીશ કટાવે રે;
એક એક[14]આસક્ત જીવ એમ, નાનાવિધ દુઃખ પાવે રે. વિ૦૬

---

૧ જ્યાંસુધી. ૨ અવળી ચાલનો ઘોડો. ૩ સમજાવે. ૪ સ્પર્શેન્દ્રિય. ૫ હાથી. ૬ માછલું. ૭ નાક. ૮ બીડાયલું કમળ ૯ હાથીના ૧૦ એને. ૧૧ મદદગાર. ૧૨ હરણ. ૧૩ ક્ષણમાં. ૧૪ ઇંદ્રિય–અધ્યાહાર.

પંચ પ્રબળ વર્તે નિત્ય જાકું, તાકું કહા અબ કહીએ રે,
ચિદાનંદ એ વચન સુણીને, નિજ સ્વભાવમેં રહીએ રે વિ૦ ૭

લગભગ એ પદનો ભાવ ઉપર આવી ગયો છે, પણ પદ ઘણું માર્મિક હોવાથી ખાસ ઉતારી લેવું યોગ્ય ધાર્યું છે એ ઇંદ્રિયોને સાચા આકારમાં દેખાડે છે

૫. આટલેથી આસ્રવો પૂરા થતા નથી હજુ પણ બળવાન આસ્રવોનો વિચાર કરવાનું બાકી છે કષાયો તો કર્મની ઉપર ભાત પાડે છે ક્રોધના આવેશમાં, માનના મહાણ પર, માયાની ગૂઢ વૃત્તિમાં, લોભના તાબામાં આ પ્રાણી ભારે કર્મો બાંધે છે અને તેના ઉપર વજ્રલેપ કરે છે કષાયના ઉદયથી દુનિયા પર મોટા સંહાર થયા છે, લોહીની નદીઓ ચાલી છે, માયાને અંગે અનેક પાપો છૂપી રીતે કરે છે અને લોભથી રાતદિવસ દેશ-પરદેશ રખડે છે તે પ્રત્યેકના દાખલા વિચારીએ.

ક્રોધ આત્મજ્ઞાનને અટકાવે છે, સંયમનો ઘાત કરનાર છે, નરકનું દ્વાર છે, પાપનો પક્ષપાત કરનાર છે, ઉપશમનો વૈરી છે અહીં ચંડકૌશીકના સર્પનું દૃષ્ટાંત વિચારવું

માનને પર્વત સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે એ નિર્મળ જ્ઞાનને રોકે છે વિનય, શ્રુત, તપ, શીલ અને ત્રિવર્ગને હણનાર છે, વિવેકનો નાશ કરનાર છે અહીં સ્થૂલભદ્રનું દૃષ્ટાંત વિચારવું

માયા અતિ નીચ છે ખોટો દેખાવ કરવાની વૃત્તિ દૂર કરવી વધારે મુશ્કેલ છે નિષ્કપટી થવાનો ઉપદેશ એકાંતે લાભ વડે કર્યો છે અહીં કુસુમપુરે રહેલા બે સાધુનું દૃષ્ટાંત વિચારવું

લોભ ભયંકર દોષ છે, સર્વ ગુણનો નાશ કરનાર છે, વૃદ્ધિ પામતો ભયંકર દુર્ગુણ છે, છેડો ન આવે તેવો પાતકી દોષ છે. અહીં બ્રહ્મદત્ત, સુભૂમ ચક્રવર્ત્તી આદિ પારવગરનાં દાખલા છે.

કષાયનો ઉદય થાય છે ત્યારે કોઇપણ હેતુ મનમાં રાખીને પ્રાણી ખૂબ ખરડાય છે અને પછી નારકીમાં જઇ પડે છે અને જન્મ-મરણના એવા મોટા ચક્કરમાં પડી જાય છે કે એ જલદી ઊંચે આવી શકતો નથી. આવો પ્રાણી જરૂર અનંત ભવપરિપાટીમાં પડી જઇ ત્રાસ પામે છે, હેરાન થાય છે અને પોતાની પ્રગતિ ગુમાવી બેસે છે.

એવી જ રીતે હાસ્યાદિ નોકષાયો પણ સંસારમાં પ્રાણીને ખૂબ રખડાવે છે. કર્મબંધન વખતે જે રસ પડે છે તેમાં મુખ્ય ભાગ કષાયો ભજવે છે. સમાન ક્રિયા કરનારની કર્મસંપત્તિમાં જે મોટો ભેદ પડે છે તેની ગાઢતા કષાયો પર આધાર રાખે છે. જેમ કષાયોનું જોર વધારે તેમ કર્મો વધારે ચીકણાં બંધાય છે. આ કષાયો આંતરરાજ્યમાં પ્રવર્તે છે અને એ પ્રત્યેક ખૂબ સમજવા જેવા છે. કષાય ઉપર સંસારનો એટલો બધો આધાર છે કે એનો અર્થ કષ એટલે સંસારનો આય એટલે લાભ એમ કરવામાં આવે છે. એ જેટલા વધારે તેટલો સંસાર લાંબો થાય છે. એને સમજવા માટે આંતરસૃષ્ટિમાં ઊતરવું પડે તેમ છે એ ધ્યાનમાં રહે.

૬. મન–વચન–કાયાના યોગો પણ આશ્રવો છે. મનના વ્યાપારથી, વાણીના પ્રયોગથી અને કાયાની પ્રવૃત્તિથી પ્રાણી કર્મો બાંધે છે અને તેથી તેઓ પણ ગરનાળાં છે. મન–વચન–કાયા જો ચંચળ હોય તો ભયંકર પાપના ભારથી ચેતન ખરડાઇ જાય છે. શરીરની પ્રવૃત્તિ કેવી કેવી ક્રિયાઓ કરાવે

છે તેનું વર્ણન આગળ થઈ ગયું છે વિચાર વગર, કારણ વગર બોલવાનું કામ કરનાર મહા ઉપાધિઓ વહોરી લે છે અને મન તો ખરેખર મર્કટ જ છે એ તો જ્યાં ત્યાં કૂદ્યા જ કરે છે સામાયિકમાંથિકમાં હોઈએ ત્યાં એ અમેરિકા દોડી જાય છે અને જેલમાં હોઈએ ત્યાં વિનાકારણ હાઈકોર્ટમાં આંટા મારે છે એને ઠેકાણે લઈ આવવું વધારે મુશ્કેલ છે આનંદઘનજી જેવા યોગીઓ પણ ફરિયાદ કરે છે કે 'મનડું કિમહી ન બાઝે હો કુંથુજિન !' અને પછી કહે છે કે 'જેમ જેમ જતન કરીને રાખું, તેમ તેમ અળગું ભાજે' આવું મન છે અને એની સાથે એની મારફત આપણે કામ લેવાનું છે

આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આસ્રવો પર વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કર કોઈ પણ પ્રકારે મિથ્યાત્વ હોય તો દૂર થાય તેમ કર, વિરતિ ભાવ આદર, ઇંદ્રિયોનો સંયમ કર, કષાયો પર વિજય મેળવ, યોગો ને કબજામાં લાવ, ગરનાળા બંધ કર, નહિ તો વાત મારી જશે અને તું ખરેખર રખડી પડીશ. નકામી આળપંપાળ છોડી દે અને અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર, એનો લાભ લે અને આસ્રવોને બરાબર ઓળખી લે.

૭ એક બાબત ગેરસમજુતી થાય તેવી છે તે પણ કહી દેવાની જરૂર છે યોગોનો શુદ્ધ ઉપયોગ થાય તો તેથી શુભ કર્મોનો બંધ થાય છે સારી ક્રિયા કરવાથી શુભ કર્મબંધ થાય છે અને તેથી સાતાવેદનીય, દેવગતિ, દીર્ઘ આયુષ્ય, સુંદર શરીરાદિ મળે છે, પણ વિશેષ ઊંડી નજરે જોતાં એ પણ બંધન છે સોનાની બેડી પણ આખરે બેડી છે અને સોટા મહેલમાં કેદ રાખે તો પણ તે આખરે જેલ જ છે એમાં કાંઈ રાચવા જેવું નથી.

વ્યવહારુ નજરે પુણ્ય ઠીક છે પણ તે માત્ર પાપની અપેક્ષાએ જ તેમ ગણી શકાય. વસ્તુતઃ શુભ કર્મો પણ ભોગવ્યા વગર છૂટકારો થતો નથી અને કેટલીક વાર તેની ખાતર સંસારમાં અટકવું પડે છે. મોક્ષના અવ્યાબાધ સુખની નજરે એ પણ બંધન જ છે અને સમજુઓ તો તેને પણ એ જ નજરે જુએ છે. એ નિવૃત્તિ (મોક્ષ) ના સુખની આડે આવનાર છે અને ઉચ્ચ ભૂમિકાએથી જોતા એવા સુખો પણ સત્ત્વ વગરનાં છે.

વાત એક જ છે કે ગમે તેમ કરીને અત્ર વર્ણવ્યા છે તે સર્વ ગરનાળાં બંધ કરવાની જરૂર છે અને તેમાં વગરસંકોચે આગળ વધવાની આવશ્યકતા છે. આશ્રવો સારાં અને ખરાબ બંને પ્રકારનાં કર્મો લઇ આવે છે. આત્મપ્રગતિ ઇચ્છનારે કોઇ પણ પ્રકારનાં કર્મોની ઇચ્છા કરવા જેવું નથી.

૮. એટલા માટે આશ્રવરૂપ પાપોનો રોધ કરવા નિશ્ચય કર અને **શાંતસુધારસનું** વારંવાર પાન કરીને પ્રમોદ પામ, મજા માણ. આશ્રવો તારે ન જોઇએ અને એ સર્વ ગરનાળાં પ્રયત્નવડે બંધ કરવા જ જોઇએ અને તેમ કરીને વધારે થતો ભાર અટકાવવો જોઇએ. જો ગરનાળાં બંધ થશે તો આવક અટકી જશે. પછી તળાવમાં જેટલો કચરો છે તેટલાનો જ સવાલ રહેશે. તેના માર્ગો છે તે તું અન્યત્ર તુરતમાં જ જોઇશ. અત્યારે તો તું આશ્રવોને ઓળખી લે અને ઓળખીને એની આત્મા ઉપર જે ભયંકર અસર થાય છે તેને તું સમજી લે. બને તેટલો વખત એ આશ્રવોને સમજવામાં કાઢ અને એને બરાબર ઓળખી લે શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાય પોતાના આત્માને વારંવાર સુધાપાન કરવા અને તેમાં આનંદ માનવા કહે છે તેવું જ તું

તારા ચેતનને સમજાવી સમજાવીને કહે અને વારંવાર કથા કરીશ તો એ ચેતનજી સમજતા થઈ જશે. ઉપર ઉપરની ભાવના ભાવવામાં કાંઈ વળશે નહિ સેથીએ સેથીએ તેમ થાશે તેમ એને વારંવાર કથા કરશે અને એમાં ખરો રસ લેશે, જીવનનો લહાવો માણશે અને ભવિષ્યના ઉત્કર્ષના પાયા રોપી દેશે

* * *

કેવી રીતે આશ્રવ ભાવના ભાવવી? ચેતનજીની સાથે નીચેની મતલબની વાતો કરવાથી એ ભાવના ભાવી શકાશે.

હે ચેતન! તારે ખોટા અભિનિવેશ ક્યાં સુધી કરવા છે? તું સાચા દેવ–ગુરુ–ધર્મને બરાબર ઓળખ. તારે કોઈ જાતની શંકાઓ હોય તો વગરસંકોચે સદ્ગુરુને પૂછ સંશય અટાવી લઈશ નહિ અને સંશયમાં ઘસડાઈ જઈશ નહિ સોનાની પરીક્ષા કરજે, પણ પરીક્ષા કરીને સાચાને આદરજે પરીક્ષામાંથી પાર ન ઊતરે તેવું સોનું તારે કામનું નથી તાપથી, કષથી, છેદથી તું તપાસી લે અને પછી આદર. તું જરા વિચાર કર. તને અત્યારે સમજવાની શક્તિ મળી છે, સારા ક્ષેત્રમાં તારો જન્મ થયો છે, તને શરીરની સગવડ મળી છે, પૃથક્કરણશક્તિ, ગ્રહણશક્તિ, સ્મરણશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો તું ઉપયોગ કર સત્યને શોધ અને શોધીને વગરસંકોચે તેમાં તન્મય થઈ જા. ડામાડોળપણામાં તે બહુ ખોયું છે તું ખાસ કરીને વિચાર. તને આ સંસારમાં કોણ રખડાવે છે? તારા જેવો મહાબળવાન આત્મા આવી રીતે ઢગધડા વગર રખડે અને પવન વાય તેમ ઘસડાઈ જાય અથવા ટેનિસના બોલની જેમ સામસામી બાજુએ ધકેલાય એ સ્થિતિ તને ગમે છે? એ સ્થિતિ કરનાર કોણ? તને ભારે કરનાર આશ્રવો છે તેને તું બરાબર ઓળખી

લે. કર્મોને ગ્રહણ કરીને એ તારામાં નકામો કચરો વધારે છે અને તને જ્યાં ત્યાં તરછોડાવે છે. એને બરાબર ઓળખી લે

એક મિનિટમાં કરેલાં વર્તનો જે કર્મફળ લઇ આવે છે તે વરસો સુધી ભોગવવા પડે છે. પાંચ મિનિટ અત્યાચાર (Rape) કરનારને પાંચ વર્ષની સખ્ત મજુરી સાથે જેલ-યાત્રા થાય છે. દશ આનાની ચોરી કરનારને ત્રણ વર્ષની જેલ મળે છે. ગરનાળાં ઉઘાડાં મૂકવાનું આવું પરિણામ આવે છે. મન-વચન-કાયાના યોગો અને કષાયોની જેવી તરતમતા હોય છે તેવી રસાળતા કર્મની થાય છે. સારાં અને ખરાબ કર્મો કેટલીક વાર હજારોગણો, લાખોગણો ફલાસ્વાદ આપે છે.

આ રીતે વિચાર કરતાં હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ ખૂબ કર્મોને લઇ આવે છે અને ચેતનને ભારે કરે છે. પ્રાણી હાલતાંચાલતાં જૂઠું બોલે છે કે મૈથુનની ઇચ્છા કરે છે અને પરિગ્રહ એકઠો કરવામાં તો તેને કદી સંતોષ થતો જ નથી. કષાયો, યોગો, અવિરતિભાવ અને ઇંદ્રિયોના વિષયોથી આ પ્રાણી ખબ રખડે છે. એને મનોવિકારોમાં ખૂબ મજા આવે છે. એ કષાયાધીન થાય છે ત્યારે એને કોઇ જાતનો અંકુશ રહી શકતો નથી. એ હાસ્યાદિમાં પડી જાય છે ત્યારે પણ એ પોતાનું મહાન સ્થાન વિસરી જાય છે.

વસ્તુતઃ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી થવાની તાકાત ધરાવનાર આ ચેતન કેવી બાબતોમાં રસ લે છે તે તો વિચારો. એના જેવા વિષયોમાં મજા લે એ તો શોભતી વાત પણ ન ગણાય. એ રીતે તો એના સર્વ આદર્શો ખલાસ થઇ જાય. એ કષાયમાં પડી જાય છે ત્યારે કેવો લાગે છે? એ તો તપાસો.

એ ક્રોધમાં આવી જાય કે અભિમાનમાં આવી જાય કે શોક કે ભયમાં પડી જાય ત્યારે એનો ફેંટો ફાટ પાડ્યો હોય તો કેવો લાગે ? આ દશા પ્રગતિ ઇચ્છકની કદી ન હોય. સર્વ ભાવના અને આદર્શોને બાજુએ મૂકનાર આ આસ્રવોને બરાબર સમજવા જેવા છે, પરંતુ સમજીને અટકવાનું નથી, સમજીને શું કરવાનું છે ? તે આવતી ભાવનામાં વિચારશું, પણ તે વિચારતાં પહેલા આપણે કેવા વિભાગો સાથે કામ લેવાનું છે તેનો બરાબર ખ્યાલ કરી લેવો.

પ્રત્યેક આસ્રવ મહાભયકર છે એને અવકાશ આપતા એ સરોવરને ભરી નાખે છે પચીશ ક્રિયાઓ પણ એટલી જ આકરી છે એને એના ખરા આકારમાં બરાબર ઓળખવાની ખાસ જરૂર છે, જેથી જેની સામે થવાનું હોય તેને યોગ્ય તૈયારી કરી શકાય. દુખ અને દુર્ગતિ આપનાર, સંસારમાં રખડાવનાર, સમતા અને શાંતિનો નાશ કરનાર, મહાસત્ત્વવંત ચેતનને લગભગ નિર્વીર્ય કરનાર આ આસ્રવો છે અને એને વશ પડનાર જ્ઞાની હોય તો જ્ઞાન ભૂલી જાય છે અને અજ્ઞાની હોય તો તદ્દન છેલ્લે પગડે બેસી જાય છે સમજુ હોય તો ગાંડા થઈ જાય છે અને હલકો હોય તો ભારે થઈ જાય છે ચેતનજીને ચેતવણી આપો કે આ આસ્રવોને ઓળખો અને વિગતવાર સમજો. એના અંગ, પ્રત્યંગ, વિભાગ, પેટાવિભાગ દરેકને વિચારો, એને બરાબર ઓળખશો એટલે રસ્તો સૂઝશે.

ઇતિ આસ્રવ ભાવના ૭

શ્રી સકળચંદજી ઉપાધ્યાયવિરચિત

સાતમી આશ્રવ ભાવના

(રાગ–મધુમાદ)

જગ શુભાશુભ જેણે કર્મતતિ મેળીએ,
શુભ અશુભાશ્રવ તે વખાણો;
જળધરો જેમ નદીવર સરોવર ભરે,
તિમ ભરે જીવ બહુ કર્મ જાણો. જગ૦ ૧
મમ કર જીવ તું અશુભ કર્માશ્રવા,
વાસવા પણ સકર્મા ન છૂટે;
જેણે જગ દાનવર પુન્ય નવિ આદર્યાં,
તે કૃપણ નિર્ધના પેટ કૂટે. જગ૦ ૨
મન વચન કાયા વિષયા કષાયા તથા,
અવિરતિ અશુભ ધ્યાન પ્રમાદો;
મૂકી મિથ્યામતિ વર ઉપાસક યતિ,
જગ શુભાશ્રવથકી નો વિષાદો. જગ૦ ૩
રાચ મ જીવ તું કુટુંબ આડંબરે,
જળ વિના મેઘ જિમ ફોક ગાજે;
ધર્મના કાજ વિણ મ કર આરંભ તું,
તેણે તુઝ કર્મની ભીડ ભાંજે. જગ૦ ૪
તે અશુભ આશ્રવા રુંધતાં જીવને,
સંવરો સંવરે કર્મજાલં;
નાવનાં છિદ્ર રુંધ્યા યથા નીરને,
તેણે કરી જીત સંવર વિશાલં. જગ૦ ૫

પ્રકરણ આઠમું

પૂર્વપરિચય

સંવર ભાવના

આશ્રવ ભાવનામાં કર્મને આવવાના માર્ગો આપણે વિચાર્યા. કુદરતી રીતે આપણે ચારે તરફના ગરનાળા જોઈ ગભરાઈ જઈએ એમ લાગ્યું હવે ગરનાળાના દ્વારો બંધ કેમ કરી શકાય તેને માટે 'સંવર' ભાવના કહે છે આશ્રવો જે બારણા ઉઘાડાં મૂકે છે તેને બંધ કરવા તે 'સંવર' કહેવાય છે आस्रवनिरोधः संवरः (तत्त्वार्थ) આશ્રવનો વિચાર કરતા એને હેય-તજવા યોગ્ય તત્ત્વ ગણ્યુ હતુ સંવરો સર્વ ઉપાદેય વિભાગમા આવે છે એ પ્રત્યેકનો વિચાર કરતાં મનમાં શાંતિ થતી જશે. આપણે આપણે મહાન સાધ્ય સાધવાના સાચા ખ્યાલમા આપણી જવાબદારી સમજીને સ્વોત્કર્ષ સાધવા ત્યાગ કરી રહ્યા છીએ, અને બાહ્યભાવ તજી અંદર ઉતરી જતા છીએ એવો ખ્યાલ આ આખી ભાવનામા જરૂર આવશે. એમા કોઈ સ્થાનકે ઘસારો બાહ્ય નજરે લાગશે તો તેમા પણ દિવ્યતા, ભવ્યતા, સાધનસાપેક્ષત્વ જણાશે. એની વિચારણા કરતા આપણે આપણે કોઈ ખરા મહાન કાર્ય સાધવા માટે અવતરનારથી લાગી જતા છીએ એવો ભવ્ય ખ્યાલ થશે. આ આખી ભાવના બહુ સુંદર હકીકત પૂરી પાડે તેવી છે તે આપણે જોશુ અહીં પૂર્વ પરિચયમાં સંવરોને ઓળખી લઈએ. પછી એક ચિત્રપટ રજૂ કરી પ્રત્યેક આશ્રવનુ દ્વાર ક્યા સંવરથી બંધ થઈ શકે તેમ છે તેનો સમુચ્ચય ખ્યાલ કરશુ

આ સમિતિ-ગુપ્તિ સર્વદા પાળવી જ જોઇએ. એનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે આશ્રવના દરવાજા બંધ કરે છે.

દશ ધર્મો. યતિના-સાધુના દશ ધર્મો છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.:—

(૧) '**ક્ષમા**' ક્રોધ પર વિજય. ક્રોધનું કારણ મળે તો પણ શાંતિ ગણવી.

(૨) '**માર્દવ**' માનનો ત્યાગ. આઠ પ્રકારના મદ ન કરવા. જાતિ, કુળ, રૂપ, ઐશ્વર્ય, તપ, જ્ઞાન, લાભ અને બળ-એ આઠ પ્રકારના મદ છે. મિથ્યાભિમાનના ત્યાગનો સમાવેશ આમાં તથા આર્જવ એ બન્નેમાં થાય છે.

(૩) '**આર્જવ**' નિષ્કપટ વર્તન દંભી દેખાવનો અભાવ. લુચ્ચાઈ, કાવાદાવા, મુત્સદ્દીગીરી, ખોટા બચાવ એ સર્વનો અભાવ. માયાનો ત્યાગ.

(૪) '**મુક્તિ**' લોભ પર વિજય એમાં પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ પર થતી આસક્તિ પર વિજય મેળવવાનો છે

(૫) '**તપ**' વૃત્તિઓને કેળવવા માટે ઇચ્છાનો નિરોધ કરવો તે.

(૬) '**સંયમ**' પોતાના વિચાર, ઉચ્ચાર અને વર્તન પર અંકુશ. ત્રણની એકતા. ૫ ઇંદ્રિયદમન, ૪ કષાયવિજય, ૩ યોગરુંધન અને ૫ પ્રાણાતિપાતાદિથી વિરતિ. એ રીતે એના સત્તર પ્રકાર છે.

(૭) '**સત્ય**' સત્ય વચન બોલવું. બોલવાના નિયમોનું પાલન કરવું.

(૮) '**શૌચ**' દોષ રહિત આહાર લેવો તે દ્રવ્યશૌચ અને

શુદ્ધ અધ્યવસાયની અભિવૃદ્ધિ તે ભાવશૌચ. એમાં અદત્તત્યાગભાવ છે

(૯) 'અકિંચનત્વ' કોઈ વસ્તુ પર મૂર્છા કરી તેને પોતાની કરવી, પરિગ્રહ વધારવો, સંઘરવો, રક્ષવો, એનો ત્યાગ.

(૧૦) 'બ્રહ્મચર્ય' સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધનો ત્યાગ. નવ વાડ-સંયુક્ત બ્રહ્મચર્યનું પાલન. એ દશે ધર્મો સર્વેએ પાળવાના છે; સાધુએ વિશેષે પાળવાના છે

૪ અનુપ્રેક્ષા-ભાવના. (ચિંતવન)

ભાવના બાર છે આ ગ્રંથનો વિષય પણ તે જ છે ઉપોદ્ઘાતમાં તે સંબંધી વિસ્તારથી લખાઈ ગયેલ છે, તેથી અહીં નામ માત્ર લખી આગળ વધીએ.

(૧) અનિત્ય. (૨) અશરણ. (૩) સંસાર (૪) એકત્વ. (૫) અન્યત્વ (૬) અશુચિ. (૭) આશ્રવ. (૮) સંવર. (૯) નિર્જરા (૧૦) ધર્મ (૧૧) લોકસ્વભાવ. (૧૨) બોધિદુર્લભતા.

૫ પરીષહ સહન કરવાના પ્રસંગો અનેક છે એના મુખ્ય ભેદ ૨૨ છે તે ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે

(૧) 'ક્ષુધા' ભૂખ. શાસ્ત્રમાં પિંડવિશુદ્ધિ બતાવી છે તેને ધ્યાનમાં રાખી વિશુદ્ધ આહાર મળે, ૪૨ દોષ રહિત મળે તો જ લે, નહિ તો ભૂખ સહન કરે.

(૨) 'પિપાસા' તૃષા. સાધુપુરુષ ઉષ્ણરહિત-પ્રાસુક અને એષણીય જળ મળે તો જ લે. એના અભાવે ગમે તેટલી તૃષા લાગી હોય તે સહન કરે

(૧૦) 'નૈષેધિકી' (નિષદ્યા) સ્થિર આસન કરી ધ્યાન કાયોત્સર્ગાદિ કરતા હોય ત્યારે ગમે તેવા ઉપદ્રવ થાય તો પણ આસનનો ત્યાગ ન કરે, ભયથી ડરે નહિ, ગભરાઈ જાય નહિ અને અડોલપણું તજે નહિ.

(૧૧) 'શય્યા' સૂવાની જગ્યા ઊંચી–નીચી હોય, હવા વગરની હોય, સુકોમળ ન હોય તો તેથી ઉદ્વેગ ન પામે. સૂવાની સર્વ અગવડો ખમે.

(૧૨) 'આક્રોશ' કોઈ અપમાન કરે, ઉશ્કેરે, કઠવા વચન કહે એ સર્વ પ્રસંગે મનમા ક્રોધ આવે નહિ શાંતિ ધારણ કરે.

(૧૩) 'વધ' કોઈ લાકડી વગેરે મારે, આળખા મારે અને યાવત્ વધ કરવા સુધી જાય પણ એના પેટમાથી પાણી હલે નહિ. શરીરના દુઃખને એ ગણે નહિ.

(૧૪) 'યાચના' (ભિક્ષા) સયમનિર્વાહ માટે વસ્ત્ર કે વસતિ માગતાં મનમા ખેદ પામે નહિ, પોતે કેમ ભિખ માગે એવો ખ્યાલ પણ ન કરે. એનામા દીનતા કે અભિમાન બન્ને ન હોય.

(૧૫) 'અલાભ' જરૂરી વસ્તુ ન મળે, હોય છતા આપે નહિ તો તેથી મૂઝાય નહિ. ઉદ્વેગ કે વિષાદ ન કરે. અલાભને એ સાચો તપ ગણે.

(૧૬) 'રોગ' વ્યાધિ થઇ આવે તો જરા પણ વ્યાકુળ ન થાય, કર્મનો દોષ વિચારી તેની પીડા શાંતિથી ખમે, હાયવોય કરી કરે નહિ.

(૧૭) 'તૃણસ્પર્શ' શય્યા પર તરખલાં-તરણાં હોય કે તૃણ પર શય્યા કરી હોય તો તરણાંની અણીઓ વાગે તે સહે મનમાં પણ ક્લેશ ન કરે.

(૧૮) 'મળ' શરીર પર મેલ થાય તો પણ સ્નાન સંસ્કાર ઇચ્છે નહિ, કરે નહિ, મેલને સહન કરે.

(૧૯) 'સત્કાર' કોઈ મોટા સામૈયા કરે કે પ્રધાન પુરુષો પાસે આવે તેથી ફુલાય નહિ, સત્કાર ન થાય તો તેથી વિષાદ પામે નહિ

(૨૦) 'પ્રજ્ઞા' અસાધારણ બુદ્ધિબળ હોય તો તેનો મદ ન કરે. મૂર્ખ, અલ્પજ્ઞ હોય તો તેનો ખેદ ન કરે. જ્ઞાનને પચાવે, અજ્ઞાનને સહે. આવડતનો ઉદ્રેક ન કરે, ન-આવડતનો ખેદ ન ધરે.

(૨૧) 'અજ્ઞાન' જ્ઞાનના અભાવે આત્માવમાન ન કરે પ્રજ્ઞા-પરીષહ અન્ય પ્રશ્ન કરે ત્યારે થાય છે. અજ્ઞાન પરીષહ પોતાના અલ્પજ્ઞાનથી થાય છે.

(૨૨) 'સમ્યક્ત્વ' સૂક્ષ્મ વિચાર વાંચી-જાણી તેની અસદ્-હણા ન કરે, અન્ય ધર્મની પ્રસિદ્ધિ જોઈ મૂઢદૃષ્ટિ ન થાય અને વિશિષ્ટ કર્મોને નજરે જોતાં જ્ઞાનને અભાવે ત્યાગને નિરર્થક ન ગણે.

દર્શનમોહનીયના ઉદયથી ૨૨ મો સમ્યક્ત્વ પરીષહ થાય છે.

જ્ઞાનાવરણીયથી ૨૦ મો પ્રજ્ઞા અને ૨૧ મો અજ્ઞાન પરીષહ થાય છે. અંતરાય કર્મના ઉદયથી ૧૫ મો અલાભ પરીષહ થાય છે.

ચારિત્રમોહનીય પૈકી ક્રોધમોહનીયથી ૧૨ મો આક્રોશ, અરતિ મોહનીયથી ૭ મો અરતિ, પુરુષવેદના ઉદયથી ૮ મો સ્ત્રી,

ભયમોહનીયના ઉદયથી ૧૦ મો નૈષેધિકી, જુગુપ્સામોહનીયના ઉદયથી ૬ ઠ્ઠો અચેલક, માનમોહનીયના ઉદયથી ૧૪ મો યાચના, લોભમોહનીયના ઉદયથી ૧૯ મો સત્કાર-પુરસ્કાર.

વેદનીય કર્મના ઉદયથી બાકીના ૧૧ પરીષહ થાય છે ક્ષુધા (૧), પિપાસા (૨), શીત (૩), ઉષ્ણ (૪), દંશ (૫), ચર્યા (૯), શય્યા (૧૧), વધ (૧૩), રોગ (૧૬), તૃણસ્પર્શ (૧૭) અને મલ (૧૮).

એ સિવાયના બાકીના કર્મો સાથે પરીષહનો સંબંધ નથી.

નવ ગુણસ્થાનક સુધી ૨૨ પરીષહો સંભવે છે દશમે ગુણસ્થાનકે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયના મળીને આઠ પરિષહો જાય, બાકીના ૧૪ રહે. બારમા ગુણઠાણાને અંતે પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન, અલાભ એ ત્રણ જાય. અને તેરમા ચૌદમા ગુણસ્થાનકે ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, ચર્યા, વધ, મલ, શય્યા, રોગ અને તૃણસ્પર્શ એ ૧૧ રહે એ બાવીશ પૈકી શીત અને ઉષ્ણ સાથે સંભવે નહિ, ચર્યા અને નિષિધા સાથે સંભવે નહિ ૩ થી ૨૦ નો ઉદય સમકાળે સંભવે

એમાં સ્ત્રી, પ્રજ્ઞા અને સત્કાર અનુકૂળ પરીષહો છે, બાકીના ૧૯ પરિષહો પ્રતિકૂળ છે

૬ ચારિત્ર આત્મદશામાં સ્થિર રહેવાનો પ્રયત્ન એના પાંચ વિભાગ પરિણામની વિશુદ્ધિની વિશેષતા-આશ્રી બનાવે છે

(૧) 'સામાયિક ચારિત્ર' સમપણાનો લાભ, સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ, નિરવદ્ય યોગનુ આસેવન. અમુક સમય માટે (ઇત્વરિક) અને જીવનપર્યંત (યાવત્કથિત) એ રીતે અને દેશવિરતિ-સર્વવિરતિરૂપ પણ બે વિભાગો છે

(૨) અમુક શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યા પછી મુનિને પાકી (વડી) દીક્ષા આપવામાં આવે તે '**છેદોપસ્થાપન**' ચારિત્ર. તેના પણ બે પ્રકાર છે. (સાતિચાર ને નિરતિચાર)

(૩) '**પરિહારવિશુદ્ધિ**' નવ સાધુ ગચ્છમાંથી બહાર નીકળી આકરો તપ યથાવિધિ કરે તે છઠ્ઠે સાતમે ગુણઠાણે હોય.

(૪) '**સૂક્ષ્મસંપરાય**' ક્રોધ, માન, માયા સર્વથા જાય, લોભનો અલ્પ અંશ રહે તે ચારિત્ર દશમે ગુણઠાણે હોય.

(૫) '**યથાખ્યાત**' કષાયો સર્વથા નાશ પામે ત્યારે એ વીતરાગ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. એ અગ્યારમે-બારમે-તેરમે અને ચૌદમે ગુણસ્થાનકે હોય. (અગ્યારમે ઉપશમભાવનું હોય છે.)

આ રીતે સમિતિના ૫, ગુપ્તિના ૩, યતિધર્મોના ૧૦, ભાવનાના ૧૨, પરીષહોના ૨૨ અને ચારિત્રના ૫ મળીને સંવરના ૫૭ પ્રકાર છે.

આ પ્રત્યેક પ્રકાર પર ખૂબ વિવેચન કરી શકાય તેમ છે. એનું વિસ્પષ્ટ વિવેચન શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિએ કર્યું છે ત્યાં વિવેક પર્વત ઉપર ચારિત્રરાજનો જે આખો પરિવાર વર્ણવી બતાવ્યો છે તે સંવર છે.

એની સમિતિ ગુપ્તિ કેવી સુંદર છે? એને પ્રવચનમાતા કહેવામાં આવે છે. એની ભાવના પૈકી પ્રત્યેક શાંતિનું વાતાવરણ ફેલાવે છે. એના યતિધર્મો અદ્ભુત છે, એના પરિષહો દુર્ગમ છે અને સર્વના શિખર ઉપર ચારિત્રરાજ બિરાજે છે. એક વખત બે ઘડીનું સામાયિક કરતા આનંદ થઇ જાય છે અને આખો દિવસ એની લહેજત મનમાંથી જતી નથી, તો પછી

આખી જિંદગીના ચારિત્રનું શું કહેવું ? એ પ્રત્યેક સંવરમાં ખૂબી એ છે કે એ આશ્રવના ગરનાળાં બંધ કરે છે પરિણામે સરોવરમાં નવું પાણી આવતું અટકે છે આપણે સ્થિર માનસે સામાયિકમાં બેઠા હોઈએ અથવા એકાદ ભાવનામાં ચિત્તને પરોવ્યું હોય કે આવી પડેલા પરીષહો સામે વિજય મેળવવા આત્મવીર્ય સ્ફુરાવતા હોઈએ ત્યારે નવાં કર્મો કયે માર્ગે આવે ?

આ આખો ઉપાદેય વિભાગ ખૂબ મનન કરવા યોગ્ય છે જેટલો વખત એની વિચારણા ચાલશે તેટલો વખત મનમાં અદ્ભુત શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થશે અને અપૂર્વ અનુભવ જાગશે. આખો વખત ન બને તો જ્યારે બને ત્યારે અથવા કોઈ વાર પણ આ ચિંતનશ્રેણી ધ્યાવવા જેવો છે એ વખતે જે નિરવધિ આનંદ થશે તેનો મહિમા વર્ણવી શકાય તેમ નથી. પ્રત્યેક આશ્રવ સામે કયા સંવરને મૂકી તેનું દ્વાર બંધ કરી શકાય તેમ છે તે આપણે ભાવનાને અંતે વિચારશું આશ્રવોથી ગભરાવું નહિ, પણ તેને ઓળખીને શું કરવું ? તેનો જવાબ આ ભાવનામાં મળશે. એને શોધો

સંવર ભાવના

स्वागता

येन येन य इहाश्रवरोधः
सम्भवेन्नियतमौपयिकेन ।
आद्रियस्व विनयोद्यतचेता-
स्तत्तदान्तरदृशा परिभाव्य ॥ क १ ॥

स्वागता

संयमेन विषयाविरतत्वे
दर्शनेन वितथाभिनिवेशम् ।
ध्यानमार्तमथ रौद्रमजस्रं
चेतसः स्थिरतया च निरुन्ध्याः ॥ ख २ ॥

शालिनी

क्रोधः क्षान्त्या मार्दवेनाभिमानं
हन्या मायामार्जवेनोज्ज्वलेन ।
लोभं वारांराशिरौद्रं निरुन्ध्याः
सन्तोषेण प्रांशुना सेतुनेव ॥ ग ३ ॥

क. १ આનો અર્થ કરવામાં त्वं અધ્યાહાર લેવુ પડે તેમ છે. रोध. અટકાયત. અભાવ. नियतं જરૂર. औपयिक ઉપાયભૂત. ઉપાયપણાને પ્રાપ્ત. विनय નિવૃત્તિ. મોક્ષ અથવા હે વિનય-વિનેય-શિષ્ય. परिभाव्य શોધીને, સમાલોચના કરીને.

ख. २ विषय ઇંદ્રિય વિષયો. अविरतत्व અવિરતિપણું. પચ્ચખ્ખાણ

ક ૧. નિવૃત્તિ મેળવવાને જેના મનમાં ઉદ્યમ જાગ્યો હોય અથવા જેની ચેતના તત્પર થઈ હોય તેવો પ્રાણી જે જે ઉપાયોનો ઉપયોગ કરીને અહીં આશ્રવોનો અટકાવ કરી શકે તેવું શક્ય હોય તે સર્વની આંતરદૃષ્ટિએ બરાબર સમાલોચના કરીને (તે તે ઉપાયોનો બરાબર પ્રયોગ કરે તે વાસ્તવિક છે) તું (તેવા ઉપાયોને) આદર, તેનો પ્રયોગ કર.

અથવા હે વિનય! જે જે ઉપાયોવડે આ સંસારમાં આશ્રવનો જરૂર રોધ કરી શકાય અથવા તેવું સંભવતું હોય તેનો આંતરદૃષ્ટિથી વિચાર કરીને, ઉદ્યમી ચિત્તવાળો થઈને તે ઉપાયોને તું આદર.

ગ ૨ ઇંદ્રિયના વિષયોને અને અવિરતિપણા (ત્યાગભાવરહિતપણા)ને 'સંયમ'થી દબાવી દે, ઉગ્ર આગ્રહ- (મિથ્યા અભિનિવેશ)ને સમ્યક્ત્વે કરીને રોપી દે, અને આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનોને વારંવાર ચિત્તની સ્થિરતાથી રોકી દે-દાબી દે.

ગ ૩ ક્રોધને ક્ષમા-શાંતિથી કાપી દેવો; અભિમાનને નમ્રતા-મૃદુતાથી રોકી દેવું; માયાને અતિ નિર્મળ સરળ સ્વભાવ(આર્જવ)વડે રોકી દેવી અને પાણીના બંધાર-સાગર જેવા અપાર લોભને પણ ઊંચી પાળવાળો અને ભેદ જ ન હોય તેવા સંતોષવડે રોકી દેવો.

स्वागता—

गुप्तिभिस्तिसृभिरेवमजय्यान्
त्रीन् विजित्य तरसाधमयोगान् ।
साधुसंवरपथे प्रयतेथा
लप्स्यसे हितमनाहतमिद्धम् ॥ घ ४ ॥

मंदाक्रांता—

एवं रुद्धेष्वमलहृदयैराश्रवेष्वाप्तवाक्य
श्रद्धाचञ्चत्सितपटपटुः सुप्रतिष्ठानशाली ।
शुद्धैर्योगैर्जवनपवनैः प्रेरितो जीवपोतः
स्रोतस्तीर्त्वा भवजलनिधेर्याति निर्वाणपुर्याम् ॥ ङ ५ ॥

રહિતપણુ. वितथ અસત્ય. अजस्रं સતત. निरुध्याः રોક. રુધી દે. સર્વત્ર યોજવાનું છે.

ग. ३ मार्दव નમ્રતા. आर्जव સરળતા, उज्ज्वल નિર્મળ, નિર્દોષ वारांराशि દરિયો. प्रांशुना ઘણી ઊંચી. સમુન્નત. सेतु બંધ.

घ. ४ गुप्ति મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ. अजय्य બહુ મુશ્કેલીથી જીતી શકાય તેવા. तरसा શીઘ્ર. अधम અપ્રશસ્ત. साधु સારા, સુંદર. हितं મોક્ષસુખ. अनाहत સનાતન इद्ध સ્વાભાવિક.

ङ ५ अमल નિર્મળ आप्त સર્વજ્ઞ. चञ्चत् શુદ્ધ પ્રકાશ, સુંદર, ચળકતો. सितपट સફેત વસ્ત્ર, સઢ (વહાણનો) सुप्रतिष्ठानशाली વહાણનો અધો ભાગ સારી રીતે ગોઠવાઇ ગયેલો. સુવ્યવસ્થિત. जवन વેગવાન. जीवपोतः પ્રાણીરૂપ વહાણુ. निर्वाणपुरी મોક્ષનગરી.

* ૪ એવી જ રીતે દુઃખે કરીને ગુપ્તિઓથી જીતી શકાય તેવા તારા મન-વચન-કાયાના અશુભ યોગોને ત્રણ ગુપ્તિઓવડે જલ્દી જીતી લઈને તું સુંદર સંવરના માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈ જા, જેથી કરીને તને અત્યંત શુદ્ધ સનાતન સ્વાભાવિક મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થઈ જાય.

* ૫ આવી રીતે તદ્દન નિર્મળ હૃદયવડે આશ્રવોના દ્વારો રોકી દઈને પછી સારી રીતે સુંદર સ્થાન પામેલ આ જીવનરૂપ વહાણ આપ્ત પુરુષોના વાક્યોમાં શ્રદ્ધારૂપ કાંતિ ઝળકાટ મારતા સફેદ સઢથી સન્નદ્ધબદ્ધ થઈને શુદ્ધ યોગોરૂપી વેગવર્ધક પવનથી પ્રેરણા પામે છે અને આ સંસારસમુદ્રના પાણીને તરી જઈને નિર્વાણપુરીએ પહોંચી જાય છે.

गेयपद्याष्टक

शृणु शिवसुखसाधनसदुपायम्,
शृणु शिवसुखसाधनसदुपायम् ।
ज्ञानादिकपावनरत्नत्रय-
परमाराधनमनपायम् ॥ शृणु० ॥ १ ॥

विषयविपाकमपाकुरु दूरं,
क्रोधं मानं सहमायम् ।
लोभं रिपुं च विजित्य सहेलं,
भज संयमगुणमकषायम् ॥ शृणु० ॥ २ ॥

उपशमरसमनुशीलय मनसा,
रोषदहनजलदप्रायम् ।
कलय विरागं धृतपरभागं,
हृदि विनयं नायं नायम् ॥ शृणु० ॥ ३ ॥

आर्त्तं रौद्रं ध्यानं मार्जय,
दह विकल्परचनानायम् ।
यदियमरुद्धा मानसवीथी,
तत्त्वविदः पन्था नायम् ॥ शृणु० ॥ ४ ॥

૧. શિવસુખ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનો સુંદર ઉપાય છે તેને તું સાંભળ. ચેતન ! મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનો સફળ ઉપાય છે તેને તું બરાબર શ્રવણ કર એ જ્ઞાન વગેરે ત્રણ રત્નો (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર) ની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનારૂપ છે અને જરા પણ શંકા વગર ચોક્કસ ફળ આપનાર છે; માટે એ સદુપાયને સાંભળ, સાંભળ.

૨. વિષયોના વિકારોને દૂર કર, ક્રોધને દૂર કર, માનને મૂકી દે, માયાને છોડી દે અને લોભરૂપ શત્રુ ઉપર રમત માત્રમાં વિજય મેળવીને, કષાય રહિત થઈને સત્વર સંયમગુણને સેવ અને શિવસુખના સાધનને બરાબર શ્રવણગોચર કર.

૩ તારા મનથી ઉપશમ રસનું અનુશીલન કર એને જમાવ. એ ક્રોધરૂપ અગ્નિને બુઝાવવા માટે લગભગ મેઘાડંબર જેવો છે અને તારા મનમાં વિનય (મોક્ષ નયનભાવ) આણી આણીને પરમ ઉત્કર્ષ દશાને ધારણ કરનાર વિરાગ-વૈરાગ્યને બરાબર ઓળખી લે અને હે ચેતન ! આ શિવ સુખના સાધન સાચા ઉપાયને બરાબર સમજીને સાંભળી લે.

૪ આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનને વાળી-ઝૂડીને સાફ કર. કલ્પનાની રચનાનું મોટું જાળું છે તેને બાળી નાખ, કારણ કે માનસિક દ્વારો ખુલ્લા રાખવાનો માર્ગ તત્ત્વવેત્તાઓનો ન હોય. આ શિવસુખના સાચા ઉપાયને તું બરાબર સમજી સાંભળી લે.

संयमयोगैरवहितमानस-
    शुद्ध्या चरितार्थय कायम् ।
नानामतरुचिगहने भुवने,
    निश्चिनु शुद्धपथं नायम् ॥ शृणु० ॥ ५ ॥

ब्रह्मव्रतमङ्गीकुरु विमलं,
    बिभ्राणं गुणसमवायम् ।
उदितं गुरुवदनादुपदेशं,
    संगृहाण शुचिमिव रायम् ॥ शृणु० ॥ ६ ॥

संयमवाङ्मयकुसुमरसैरति-
    सुरभय निजमध्यवसायम् ।
चेतनमुपलक्षय कृतलक्षण-
    ज्ञानचरणगुणपर्यायम् ॥ शृणु० ॥ ७ ॥

वदनमलंकुरु पावनरसनं,
    जिनचरितं गायं गायम् ।
सविनय शान्तसुधारसमेनं,
    चिरं नन्द पायं पायम् ॥ शृणु० ॥ ८ ॥

૫. સાવધાન મનાસક શુદ્ધિપૂર્વક સંયમયોગોવડે તારી કાયા-(શરીર)ને સફળ કર. આ જગત અનેક પ્રકારના મત મતાંતરોની ઘણા કુરુચિથી નીચ ભરેલું છે તેમાં તું નીતિયુક્ત શુદ્ધ માર્ગ હોય તેનો (તપાસ કરીને) નિશ્ચય કર.

૬ અનેક ગુણોના સ્થાનરૂપ પવિત્ર નિર્મળ બ્રહ્મચર્યને તું ધારણ કર અને અત્યંત પવિત્ર રત્નના નિધાનરૂપ ગુરુ-મહારાજના શ્રીમુખેથી બહાર પડેલ-નીકળેલ સુંદર ઉપદેશને તું ગ્રહણ કર અને આ શિવસુખ પ્રાપ્ત કરવાના સાચા ઉપાયને બરાબર સંભાળ.

૭ (સત્તર પ્રકારના) સંયમ અને વાઙ્મય(શાસ્ત્રો)રૂપ કૂવાથી તારા પોતાના અધ્યવસાયોને (આતરપરિણતિને) ખૂબ સુગંધિત કર સુપ્રસિદ્ધ લક્ષણવાળા જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ગુણો અને પર્યાયોવાળા ચેતન(જીવસ્વરૂપ)ને બરાબર ઓળખી લે અને આ મોક્ષસુખપ્રાપ્તિના સદુપાયને બરાબર સાંભળ.

૮ તીર્થંકર મહારાજના ચરિત્રનું વારંવાર ગાન કરી કરીને તારી જીભનો રસ લે અને મુખને પવિત્ર કર. અને હે ભાઈ! વિનયપૂર્વક તું આ શાંતઅમૃતરસનું વારંવાર પાન કરી કરીને દીર્ઘકાળ આનંદ કર-લહેર કર. આ પ્રમાણે શિવસુખ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનોનો સુંદર ઉપાય છે તેને તું સાંભળ.

નાટ:—

રાગ—આ શાંત સુધારસની પાંચમી અન્યત્વ ભાવનાના અષ્ટકનો જે લય છે તે જ લયમાં આ અષ્ટક પણ ગાઈ શકાશે. ' ભલા સોગઠીઆ ' ને લગતો મારવાડપ્રસિદ્ધ રાગ છે.

૧ **सदुपायं** સુંદર ઉપાય, અસરકારક ઉપાય. **पावन** પવિત્ર. **रत्नत्रय** જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર. **अनपायम्** અગવડ વગરનું, અપાય રહિત.

૨ **अकपाय** કષાય રહિત થઈને. **अपाकुरु** દૂર કર **भज** સેવ. **सहेलं** રમત માત્રમાં

૩ **उपशम** શાંતિ, ક્ષમા. **अनुशीलय** પાળ, અંગીકાર કર. **जलद** વરસાદ. **कलय** સમજ. **विरागं** વૈરાગ્ય, રાગરહિતપણું **धृत** ધારણ કર્યું છે. **परभाग** પરમ ઉત્કર્ષ. **विनयं** નિવૃત્તિનયન. **नायं नायं** લાવી લાવીને.

૪ **मार्जय** સાફ કર (કચરા પેઠે). અથવા (**मा अर्जय**) મેળવ નહિ. ઉપાર્જન કર નહિ. **नायम्** ન્યાય **अरुद्धा** બંધ કર્યા વગરની, ઉઘાડી. (પોળના દરવાજા ઉઘાડા) **तत्त्वविद्** તત્ત્વજ્ઞ.

૫ **संयमयोग** ચરણકરણમાં પ્રવૃત્તિ. (નોટ જુઓ.) **अवहित** સાવધાન Concentrated. **चरितार्थय** ચરિતાર્થ કર. સફળ કર. **नाना** જુદા જુદા. **गहन** ગીચોગીચ. **भवने** દુનિયામાં **निश्चिनु** તું નિશ્ચય કર, **नायम्** નીતિયુક્ત, લાભકારક.

૬ **ब्रह्मव्रत** બ્રહ્મચર્ય. સ્ત્રી–પુરુષ–સંયોગત્યાગ. (માનસિકાદિ સર્વ) **समवाय** સમૂહ. **उदित** કથિત, વિનિર્ગત. **रायम्** રત્નનિધાન, ભંડાર.

૭ **संयम** ૧૭ પ્રકારે (નોટ જુઓ). **वाङ्मय** શાસ્ત્રગ્રંથ. **अध्यवसाय** આત્મપરિણતિ. **उपलक्षय** ઓળખ. **कृत** પ્રસિદ્ધ. **गुण** સહભાવી ધર્મો. **पर्याय** ક્રમભાવી ધર્મો.

૮ **अलंकुरु** શોભાવ. **पावनरसनं** જે કાર્યમાં રસના પાવન થાય છે તે. **सविनय** વિનયયુક્ત (એવો તું) **पायं पायं** પી પીને.

ક ૧ આશ્રવોની હકીકતથી ગભરાઈ જવાય તેવુ છે એ સર્વ દરવાજા ખુલ્લા રહે તો આ જીવનો આરો ક્યારે આવે તે વાત કાંઈ બંધબેસતી નથી. ત્યારે હવે કરવુ શું? આશ્રવોનું ક્ષેત્ર એટલુ વિશાળ છે કે એનો કાંઇ પાર દેખાતો નથી અને આ તો મૂંઝવી મારે એવી વાત છે એટલે હવે રસ્તો કેવી રીતે કાઢવો?

તેથી ગ્રંથકર્તા કહે છે કે જે જે રસ્તે એ આશ્રવોનો અટકાવ થાય તે તે ઉપાયોને શોધી કાઢીને તેને અમલમા મૂકી દેવા જોઇએ. આપણે જરા માંદા પડ્યા હોઈએ તો ડૉકટરો કહે તેવા પ્રયોગો કરીએ છીએ, ડૉકટર કહે કે શસ્ત્રપ્રયોગ (ઓપરેશન) કરાવવા મુંબઈ કે મીરજ જાઓ તો ત્યાં જઇએ છીએ અને એવી શારીરિક કે બીજી કોઇ પણ અગવડ હોય તો તેને દૂર કરવાનો ઉપાય આપણે શોધીએ છીએ

આપણે અગવડ દૂર કરવાના ઉપાયો શોધીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ એને અંગે અંતરમા ખૂબ વિચાર કરીએ છીએ એ ઉપાયોને અજમાવવા ઉદ્યમ કરીએ છીએ અને છેવટે કાંઈ નહિ તો અગવડ મટવાની માત્ર સંભાવના જ હોય તો પણ તે અજમાવવાનુ ચૂકતા નથી. આપણે શરીર કે મનને અંગે છેવટ તક (ચાન્સ) પણ લઇએ છીએ. એ જ નિયમે આ આત્મતત્ત્વને ચારે બાજુએ ઘેરી બેઠેલા અને એનામા વધારો કરનારા, એને ભારે કરનારા, એને રખડાવનારા આશ્રવોને આપણે જો બરાબર ઓળખ્યા હોય અને એ આત્માને હેરાન કરનારા છે એની આપણને ખરેખર ખાત્રી થઈ ગઈ હોય તો આપણે એના સંબંધમા નિશ્ચિંત રહી ન જ શકીએ.

એ આશ્રવોને અટકાવવાના જે જે માર્ગો હોય તેને આપણે શોધીએ, જ્યાં એને રુંધવાનો સંભવ હોય તેવા ઉપાયોને પણ શોધીએ, એ શોધનના કાર્યમાં ખૂબ આંતરદૃષ્ટિએ વિચારણા કરીએ અને એ ઉપાયોનો ઉપયોગ કરવામાં અંતરંગ જુસ્સાથી ઉદ્યોગ આદરી દઇએ. ચેતનજીને એ ઉપાયોનો આદર કરવાનો અત્ર આગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ છે. 'આશ્રવનો નિરોધ' એ જ સંવર છે, જે ગરનાળાં ઉઘાડાં પડ્યાં છે તેની સામે બારણાં બંધ કરે તે 'સંવર.' જે રસ્તે કર્મોનો પ્રવાહ ધોધબંધ ચાલ્યો આવે છે તેની સામે બારણાં બંધ કરી દે તેવા માર્ગો તે 'સંવર.' પાણીનાં ગરનાળાં બંધ કરવા માટે જે બારણાં હોય છે તે લોઢાનાં અથવા મજબૂત લાકડાનાં હોય છે. કયા પ્રાણીને કયા માર્ગેથી એ દ્વાર પ્રાપ્ત થશે તે ચોક્કસ કહી શકાય નહિ, તેથી અનેક જાતિનાં દ્વારો આ પ્રકરણમાં બતાવશે, તેમાથી જે અને જેટલાં દ્વારોનો—અનુકૂળ જણાય તે સર્વનો ઉપયોગ કરવો. એકાદ દ્વારથી સંતોષાઇ જવાનું કારણ નથી. આકરા કેસમા આપણે ઓક્સીજનનાં સીલિંડરો લઇ આવીએ, ઇન્જેક્શનો મૂકીએ, માથે બરફ મૂકીએ, છાતી પર પોટીસો મૂકીએ અને બીજા અનેક પ્રયોગો એક સાથે કરીએ, તેમ જેટલાં બને તેટલા સંવરનાં દ્વારો સમજી, તેની ઉપયુક્તતા સમજી તેને આદરી લેવાની અને તેનો ઉતાવળે અમલ કરવાની જરૂર છે. આશ્રવો આકરા છે, તેથી પ્રયોગ પણ આકરા કરવા પડશે, પણ રીતસર કામ લેવાશે તો કષ્ટસાધ્ય કેસ હશે તો અંતે યશ મળશે. આ દ્વારો આપણે તપાસીએ.

૪ ૨. હવે સંવરને કઇ કઇ બાબતમાં લાગુ પાડવા તેના થોડા દાખલાઓ આપે છે.

આશ્રવ ભાવનાનો વિચાર કરતાં આપણે અવિરતિ—ત્યાગભાવના અભાવથી થતા આશ્રવો જોયા હતા. પ્રત્યાખ્યાન—પચ્ચખ્ખાણની આવશ્યકતા કેટલી છે તે પર અગાઉ વિવેચન થઈ ગયું છે અવિરતિનો ઉપાય સંયમ છે બસારા વગર ચળકાટ કદી આવતો નથી અને સંયમ કર્યા વગર અવિરતિભાવનો ત્યાગ થતો નથી. સમજણપૂર્વક ત્યાગ કરવામાં આવે અને એ ત્યાગને ગમે તેટલી અગવડે પણ વળગી રહેવામાં આવે ત્યારે અવિરતિનું દ્વાર બંધ થાય છે આ સંયમને આપણે ઓળખીએ

સંયમ એટલે નિયમન—અંકુશ. એના ૧૭ પ્રકાર છે

૫. સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર—એ પાંચ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ.

૫. પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ—એ પાંચ અવ્રતનો ત્યાગ.

૪ ક્રોધ, માન, માયા લોભ—એ ચાર કષાયોનો વિજય.

૩ મન, વચન, કાયાના યોગોનું નિયમન એ સત્તર પ્રકાર.

અથવા—

પૃથ્વી, અપ્, તેજસ્, વાયુ, વનસ્પતિ—એ પાંચ કાય સ્થાવર અને બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા જીવના સંબંધમાં સંયમ એ મળીને નવ પ્રકાર અને પ્રેક્ષ્યસંયમ (દરેક પદાર્થો વિષે સંયમ), ઉપેક્ષ્યસંયમ (ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય બાબતોમાં સંયમ), અપહૃત્યસંયમ (લેવા—મૂકવામાં સંયમ), પ્રમૃજ્યસંયમ (વસ્તુને પ્રમાર્જવાની બાબતમાં સંયમ), કાયસંયમ, વાક્સંયમ, મનસંયમ અને ઉપકરણસંયમ (વસ્તુ પરિગ્રહના સંબંધમાં નિયમન)—એ આઠ મળીને સત્તર પ્રકાર. સંયમમાં વિચાર, વાણી અને ક્રિયામાં;

નિયમન–અંકુશની બાબત મુખ્ય હોય છે. અવિરતિમાં જે દરવાજા ખુલ્લા હોય છે તે સંયમમાં બંધ થાય છે. વિષયોને અંગે અવિરતિભાવ હોય છે ત્યારે એના અભિલાષોને અંગે રાગ દ્વેષ એટલા થાય છે કે એ અનેક કર્મોને લઇ આવે છે.

આ 'સંયમ' થી ઇંદ્રિયના આશ્રવો પર સંવર થાય છે અને અવિરતિભાવ ઉપર પણ સંવર થાય છે. આ એક વાત થઇ.

ખોટા અભિનિવેશ. જ્યાં દેવત્વ ન હોય ત્યાં દેવત્વ માનવું, ગુરુત્વ ન હોય ત્યાં ગુરુત્વ અને ધર્મત્વ ન હોય ત્યાં ધર્મારોપ એ અભિનવેશ છે. એનો વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાન–સમ્યક્ત્વથી સંવર કરવો. શુદ્ધ દેવ–ગુરુ–ધર્મની પરીક્ષા કરી–ઓળખી તેને આદરવા તે સમ્યક્ત્વ. એ મિથ્યાત્વભાવથી થતી મહા આકરી કર્મબંધની સ્થિતિ સામે સંવર મૂકે છે. કર્મોની સ્થિતિ કેટલી મોટી હોય છે અને મિથ્યાત્વનો નાશ થતાં તે કેટલી ટૂંકી થઇ જાય છે અને તેના અપૂર્વકરણાદિ થાય ત્યારે કેવી અલ્પ સ્થિતિ થાય છે તે ખૂબ વિસ્તારથી સમજવા જેવું છે અહીં પ્રસ્તુત વાત એ છે કે કર્મનો મોટો પ્રવાહ સમ્યક્ત્વ અટકાવે છે, તેથી એ સંવરને આદર આ બીજી વાત થઇ.

આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાનની હકીકત આ ગ્રંથના ઉપોદ્ઘાતમાં ગ્રંથકર્ત્તાએ પાચમી ગાથામાં આપી છે

આ આર્ત્ત અને રૌદ્રધ્યાનો મનોયોગના દુરુપયોગથી થાય છે. મનરૂપ ઘોડા પર અંકુશ ન હોય ત્યારે મન જ્યાં ત્યાં રખડે છે, ખટપટ કરે છે, દોડાદોડ કરે છે અને આગળ–પાછળની, વ્યાધિ વિગેરેની ચિંતાનાં જાળાં ઊભાં કરે છે.

મનની સ્થિરતાથી એ આર્ત્ત–રૌદ્ર ધ્યાનો પર વિજય મેળ-

વવો. અસ્થિરતા એટલે શું ? મનને નિશ્ચળ રાખવું—એકાગ્ર રાખવું એ વાત ઘણી મુશ્કેલ છે; એ વિષય રાજયોગનો છે ઘર બળી જતું હોય તો તે ઘરની સામે ઊભો ઊભો બળી ન જાય, એકનો એક છોકરો ચાલ્યો જતો હોય તો તે રડવા કૂટવા મંડી ન જાય, પૈસા ગયા હોય તો દીન ન થઈ જાય, માંદો પડ્યો હોય તો એ હાયવોય ન કરે—સર્વ સંયોગોમાં મનને નિશ્ચળ રાખે, મનની દોડાદોડી અટકાવી દે. ધ્યાનનાં પુસ્તકોમાં એના ઉપાયો બતાવ્યા છે તેવા પ્રયોગો કરવા. જે રસ્તે બને તે માર્ગે મનની સ્થિરતા રાખવી એ મહાન કાર્ય છે, મુશ્કેલ છે, પણ બહુ જરૂરી છે અને અંતે આપણી કરેલી ચિંતા શા કામની છે ? આપણે ચિંતા કરીએ કે ન કરીએ, પણ જે નિર્માણ હોય તે જરૂર થાય છે અથવા થઈ ગયું હોય છે, પરંતુ એવો તાત્ત્વિક ભાવ રાખવો અને મનને સ્થિર રાખવું એ ખરેખરો સંવર ઉપાય છે, સિદ્ધ માર્ગ છે અને જરૂર આદરણીય છે આ રીતે આર્ત્ત–રૌદ્ર ધ્યાનદ્વારા જે મહાન કર્મભાર વધતો જાય છે તે અટકાવવાના ઉપાયનો પ્રયોગ આતુરતાથી વિચારીને આદરવો.

૩ 'ક્રોધ' નામનો આસ્રવ આપણે જાણ્યો છે ક્રોધ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે 'ક્ષમા' રાખવી. નોકર–ચાકર ઉપર કદી ગુસ્સે થવું નહિ, અન્યાય કરનાર ઉપર ગુસ્સો કરવો નહિ, સહનશીલતાને કેળવવી અને સર્વ વાત ગળી જતા શીખવું ક્રોધ એ ભુજંગ (સર્પ) છે, એને ઉતારનાર જાંગુલી મંત્ર ખંતિ ક્ષમા છે, એમ શ્રીમદ્યશોવિજયજી ક્રોધના સ્વાધ્યાયમાં કહે છે.

'અભિમાન' નામનો બીજો કષાય આસ્રવ છે આપણે તેને ઓળખ્યો છે તેને માર્દવ–નમ્ર સ્વભાવે જીતવો. આપણે ગમે

તેવા હોઇએ તો પણ આખરે આપણે કોણ ? આપણું સ્થાન શું ? 'વીરા મારા ગજથકી ઊતરો' એમ સુપ્રસિદ્ધ કથનનું રહસ્ય ખાસ ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે. નમ્રતા તો મહાન સદ્‌ગુણ છે અને વિચારશીલને સહજ સુગ્રાહ્ય છે.

'માયા' નામનો આશ્રવ આપણે જોઇ ગયા છીએ. કપટ, દંભ, ગોટાળા એ આપણને ન શોભે. મનમાં કાંઇ હોય અને ઉપરથી કાંઇ બોલવું એ કેટલા ભવ માટે ! સરળતાથી એના પર વિજય મેળવવો. મન–વચન–કાયાની એકતા વગર ઘણી સત્ક્રિયા નિરર્થક થાય છે. અહીં ઘણું બેસી રહેવાનું નથી એટલું સ્પષ્ટ જણાય તો સરળતા આવી શકે તેમ છે.

'લોભ' આશ્રવ વધારે આકરો છે. એ ઘણા આકારમાં વ્યક્ત થાય છે અને સર્વ ગુણોનો નાશ કરે છે. સંતોષથી એના પર વિજય મળે છે, નહિતર તો આખી દુનિયાનું રાજ્ય મળે તો પણ ઓછું પડે છે. એ ભયંકર દુર્ગુણ અતિ મીઠો હોઇ પ્રાણીને ખૂબ કર્મોથી ભારે બનાવે છે. ધન કમાવા બેસે ત્યારે એને હેતુ કે સાધ્યનું ભાન રહેતું નથી અને આજનું સાધ્ય તે કાલનું શરૂ કરવાનું સ્થાન બને છે. સંતોષ થઇ જાય તો બધી તરખડ મટી જાય છે.

આવી રીતે ચારે કષાયો જેઓ મહાભયંકર છે અને જે પ્રાણી તરફ અનેક કર્મો આણી એને ભારે બનાવી મૂકે છે તેના પર વિજય મેળવવાની બહુ જરૂર છે. એના ચારે ઉપાયો તે ચાર યતિધર્મમાં ઉપર આવી ગયા છે. કર્મોના બંધ વખતે એ કષાય સ્થિતિબંધ અને રસબંધમાં ખાસ કાર્ય ભજવે છે, તેથી એનાથી વધારે ચેતવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. એના સંવર

ધર્મો ખરા ઉપાયભૂત છે, અમલમાં મૂકવા યોગ્ય છે અને આત્મવિકાસમાં બહુ સુંદર કાર્ય કરનાર છે

પ્ર. ૪ મન-વચન-કાયાના યોગો આપણી પ્રવૃત્તિનો મુખ્ય ભાગ ભજવે છે મનથી વિચારીને, વાણીથી અથવા શરીરથી અથવા બન્નેથી સર્વ પ્રવૃત્તિ થાય છે આ યોગો પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બે પ્રકારના છે સવરમા મનોગુપ્તિ, વચોગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ બતાવી છે એનો અર્થ અપ્રશસ્ત યોગપ્રવૃત્તિ પર અંકુશ થાય છે શુભ યોગોમાં અમુક હદ સુધી પ્રવૃત્તિ કરવાની આવશ્યકતા છે ગુપ્તિ એટલે મનાદિને દાબી દેવાના નથી પણ એની અશુભ પ્રવૃત્તિઓ પર અંકુશ લાવવાનો છે એ અપ્રશસ્ત મન-વચન-કાયાના યોગોને સદરહુ ત્રણ ગુપ્તિઓથી જીતવા એ સવર છે

મન-વચન-કાયાના અપ્રશસ્ત યોગોને 'અજય્ય' કહ્યા છે એના પર વિજય મેળવવો ઘણો મુશ્કેલ છે, પણ વિજય મેળવ્યા વગરના આશ્રવના મોટા ગરનાળા બંધ થાય તેમ નથી મન જ્યાં ત્યા દોડ્યા કરે તો તો પછી પાર કેમ આવે? અને એવી જ રીતે વાણી પર સયમ ન હોય તો આ પ્રાણી તો ગમે તેવું બોલ્યા જ કરે. એને પોતાની વિદ્વત્તા બતાવવાની, ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરવાની, અસત્ય-અસભ્ય બોલવાની અને પ્રશંસના ગાનો ગાવાની એટલી ટેવો હોય છે કે એના પર અંકુશ ન હોય તો પોતાનું ભાષણ ચલાવ્યા જ કરે. અને શરીરની વાત શી કરવી? પચીશે અસત્ક્રિયામાં એનો ભાગ મોટો છે કર્મોનો મોટો જથ્થો એ એથી લાવે છે ખાસ કરીને મનોગુપ્તિ સર્વથી વધારે આકરી છે, પણ તેટલી જ તે જરૂરી છે આવી રીતે યોગો પર વિજય મેળવવો. આ મહાન યોગ છે એનાં પ્રસંગો, સાધનો

અને રસ્તાઓ શોધવાં. યોગગ્રંથોમાં યમ, નિયમ, આસનાદિ માર્ગો બતાવ્યા છે તે ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે. '**મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું**' એ સાચી અને ખાસ જરૂરી વાત છે અને તેથી જ યોગોને અજય્ય કહ્યા છે, એટલે કે એના પર જય મેળવવો મુશ્કેલ છે પણ સાથે જ ધ્યાનમાં રાખવું કે એ જય અશકય નથી.

આ સંવર માર્ગે પ્રવર્તન કરવાથી ઇષ્ટ મોક્ષસુખ જરૂર મળે તેમ છે, માટે યોગો પર વિજય મેળવવો આ સંવર માર્ગ મહા રાજયોગ હોઈ ખૂબ વિચારવા જેવો અને ભાવવા જેવો છે, ખરેખર જીવવા જેવો છે. એના વિકાસમાં જીવનયાત્રાની સફળતા સમાયેલી છે અને આશ્રવો સામે દ્વારો બંધ કરવાનું એ પ્રબળ સાધન છે, માટે એમાં પ્રયત્ન જરૂર કરવો.

ङ ૫. ટૂંકામા વાત કરતાં ઉપર જણાવેલી રીત પ્રમાણે જ્યારે તદ્દન નિર્મળ હૃદયપૂર્વક આશ્રવોને રોકવામાં આવે ત્યારે એક ઘણું સુંદર અતિ વિશિષ્ટ પરિણામ નીપજાવી શકાય છે અને તે ઇષ્ટ તથા પ્રાપ્તવ્ય છે અહીં આ જીવને–આત્માને વહાણનું રૂપક આપી વાત ચલાવે છે.

પ્રથમ તો આશ્રવોના રોધનો અમલ હૃદયથી કરવાનો છે. એથી કર્મોનો બંધ અને મળની ઉત્પત્તિ અટકી જાય છે. મળનો વધારો ન થાય એ જ કાર્ય સંવરનું છે અને તે આશ્રવનો રોધ થયે પ્રાપ્તવ્ય છે.

વહાણને ઇષ્ટ સ્થાને પહોંચવા માટે ત્રણ વસ્તુની જરૂર છે. વહાણ પોતે દરિયાને યોગ્ય હોવું જોઇએ, એના સઢ બરાબર હોવા જોઇએ અને એને પવન બરાબર લાગવો જોઇએ એમ થાય તો એ દરિયાના ભયોને ઓળંગી ધારેલ બંદરે પહોંચે છે.

આ આત્મનૌકાને નિર્વાણપુરીએ—મોક્ષનગરીએ પહોંચાડવી છે એને ઉપરની ત્રણે બાબતો બરાબર લાગુ પડે છે

પ્રથમ તો એ સુપ્રતિષ્ઠાનશાળી હોવો જોઈએ. વહાણનો મધ્ય ભાગ બરાબર દરિયાને લાયક હોવો ઘટે. એ પ્રમાણે એવું સુંદર વ્રત ધૈર્યાદિગુણ કેળવી પોતાના વહાણને દરિયાની—સંસાર સમુદ્રની મુસાફરીને યોગ્ય બનાવવું જોઈએ. આ પ્રથમ શરત થઈ

બીજી વાત એ કે આપ્ત પુરુષોના વાક્ય પર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. દરેક બાબતમાં કોઈ પોતે પ્રયોગ કે ચર્ચા કરી શકતો નથી. આપ્તની આપ્તતા કસોટીથી કરી તેના વાક્યમાં શ્રદ્ધા રાખવી એ જ એને માટે માર્ગ છે જેમનામાં રાગ-દ્વેષ ન હોય તે આપ્ત. તેમના વચનો શોધી તેમાં શ્રદ્ધા રાખવી. આ ખરેખરો સદ્ છે આપ્તવાક્યાંતર્ગત અનેક બાબતો અત્ર પ્રસ્તુત થાય તે વિચારી લેવી. અત્ર તે લખવા માંડીએ તો ઘણો વધારો થઈ જાય આવા સદ્નો આશ્રય કર્યા વગર કદી ભવસમુદ્રનો પાર પમાય તેમ નથી. એ આશા વ્યર્થ છે

અને ત્રીજી વાત તે અનુકૂળ પવન છે શુદ્ધ યોગો એ પવન છે એમાંથી જ્યારે આ જીવને પોતાને પ્રેરણા મળે, એના મન-વચન-કાયાના યોગોમાં એકતા આવી જાય, એની અશુભ યોગ-પ્રવૃત્તિ અટકી જાય એટલે એનું વહાણ સડસડાટ આગળ વધવા લાગે છે

આવી રીતે જીવવહાણ—આત્મજહાજ મજબૂત હોય, સદ્ સુંદર દૃઢ હોય અને પવન અનુકૂળ વાય તો એ અપારાગાધ ભવસમુદ્રના જળને તરી જઈને નિર્વાણપુરીએ પહોંચી જાય છે જો તારે ભવસમુદ્રનો પાર પામવો હોય તો આપ્તને

૨. પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયોને તું દૂર કર. તને અનેક વખત જણાવ્યું છે કે વિષયો બહુ આકરા છે અને મોહરાજાના મોટા પુત્ર રાગકેશરીના મંત્રી વિષયાભિલાષના એ પાંચ પુત્રો છે. એ જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાંસુધી એક પણ વાતની એકાગ્રતા તારામાં થવા દેશે નહિ. એ તો જેમ બને તેમ જલદીથી તદ્દન દૂર કરવા યોગ્ય છે. એ વિભાવદશા છે, તારા પોતાના સ્વભાવથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે અને તને સંસારમાં રખડાવનાર છે. એને તજવા માટે તૈયાર થઇ જા.

પછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચાર તારા મોટા દુશ્મનો છે, તેના પર વિજય મેળવ. તારે જો સંયમ રાખતા શીખવું હોય તો આ કષાયો પર વિજય મેળવવાની પ્રથમ જરૂર છે. વાત-વાતમાં તું લાલપીળો થઈ જા કે તારી નાની વાતોને મોટાં રૂપકો આપી દે કે માયાકપટ કર કે દ્રવ્યપર મૂર્ચ્છા કર એમાં તને તારી જાત પર જરા પણ સંયમ લાગે છે? તારા અંતરંગના એ આકરા દુશ્મનો છે, રાગ દ્વેષના મૂળ છે અને તને સંસારમાં રખડાવનાર છે.

એ કષાયો બહુ ગુપ્તપણે કામ કરે છે. ઘણીવાર સૂક્ષ્મ રૂપમાં હોય છે ત્યારે શોધ્યા પણ જડતા નથી અને તેના સંબંધમાં ઘણીવાર આપણે આપણી જાતને છેતરીએ છીએ. એ કષાયો પર વિજય મેળવવાની મુશ્કેલી તો છે, પણ મુશ્કેલી વગર શાશ્વત સુખ કાંઇ બજારમાં પડ્યું નથી. સંભાળી-સંભાળીને એ શત્રુઓને શોધવા પડશે અને વીણી-વીણીને તે પર વિજય મેળવવો પડશે. અકષાયી થઇ સંયમગુણને બરાબર કેળવ, સેવ અને પછી મજા જોજે. ખૂબ હલકો-હળવો થઇ જઇશ એટલે મજા આવશે.

અહીં 'રમત માત્રમાં' (સહેલાઈથી) વિજય મેળવવાની વાત કરી છે તે કાંઈ તમારી નજર ચુકાવવા નથી કરી. જ્યારે આ ચેતન એના ખરા સ્વરૂપે ઊઠી જોર કરે છે ત્યારે એને કષાયો પર વિજય કરવો એ રમત માત્ર છે એ તો જ્યાંસુધી અટકી બેઠો છે ત્યાંસુધી જ બાપડો-બીચારો-પરવશ લાગે છે, બાકી એના અનંત વીર્ય પાસે કષાયો કાંઈ ગણતરીમાં નથી.

ચેતન! આ સર્વ સાચા ઉપાયોને સાંભળ અને આશ્રવાયી થઈ તારા સંયમગુણને કેળવ. એ છઠ્ઠો સંયમ નામનો યતિધર્મ છે, બીજી રીતે એ આખા સંવરના ક્ષેત્રને રોકી શકે છે અને ચેતનનો વિકાસ ખૂબ કરી શકે છે આ શિવસાધન સાંભળ-સમજ

૩ એ કષાયો પૈકી એકની વાત તને કરીએ અને તેના ઉપાયને બતાવીએ બીજાઓનું સ્વરૂપ તું પછી વિચારી લેજે

ક્રોધરૂપ અગ્નિને બુઝાવવા માટે વરસાદ લાવવો પડે તેમ છે વનમાં મોટો દાહ લાગ્યો હોય તો તે વરસાદથી જ અટકે, તેથી ક્રોધરૂપ અગ્નિને બુઝાવવા માટે તું ઉપશમ રસનો વરસાદ વરસાવ. આખા શાસ્ત્રનો સાર આ એક શબ્દમાં આવી જાય છે ઉપાધ્યાયજી ક્રોધના સ્વાધ્યાયમાં કહે છે કે 'ઉપશમ સાર છે પ્રવચને, સુજસ વચન એ પ્રમાણો રે.' ઉપશમ એટલે શાંતિ-ક્ષમા. એ વીરનું ભૂષણ છે મનમાંથી ક્રોધ દૂર કરવો અને ગમે તેવા આકરા પ્રસંગમાં પણ સ્થિરતા રાખવી એ તો ભારે વાત છે સમતા વગરની ક્રિયા સર્વ નિરર્થક છે એ વાત અનેક વાર આપણે જોઈ છે

આ ઉપશમ ભાવ લાવવાનો છે તે દેખાવ માત્ર નહિ પણ 'મનસા' હૃદયપૂર્વક લાવવાનો છે આ આંતરરાજ્યની

સૃષ્ટિમાં ઉપર ઉપરના દેખાવને સ્થાન જ નથી એ ધ્યાનમાં રાખજે. અંતઃકરણપૂર્વક ઉપશમભાવને ધારણ કર. ઉપશમમાં ક્રોધની ખાસ અને એકંદરે સર્વ કષાયોની શાંતિ થાય છે

વળી હૃદયમાં વિનય લાવી લાવીને વિરાગને ધારણ કર. સાંસારિક સંબંધ પરથી રાગ જાય એટલે ઘણી ગૂંચવણનો અંત આવી જાય છે. એ વિરાગને પરિણામે વિષયોમાંથી આસક્તિ ઓછી થઈ જાય છે અને છેવટે તદ્દન જાય છે. વિરાગ એટલે વૈરાગ્ય છે. એ થતાં સંસારમાં ખેંચી રાખનાર મહા આકર્ષક વિભાવનું જોર નષ્ટપ્રાય થઇ જાય છે

આ ગાથામાં જે ઉપશમ અને વિરાગ બતાવ્યા છે તે સમ્યક્ત્વનાં લિંગો પૈકી બે છે (શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિક્ય અને અનુકંપા એ પાંચ લિંગ છે) અને સમ્યગ્દર્શનની પિછાન કરાવનાર છે. વિરાગને માટે 'નિર્વેદ' શબ્દ એ સમ્યક્ત્વના લિંગનાં નામોમાં યોજવામા આવ્યો છે. આ વિરાગ અથવા નિર્વેદ ખરેખર પરમ ઉત્કર્ષ ભાવને ધારણ કરનાર છે, કારણ કે એ આત્મવિકાસને સારી રીતે વધારી દે છે. કર્મોને આવવાનાં દ્વારો એ બન્ને સારી રીતે બંધ કરી દે છે.

૪. તું આખો વખત કેટલી કલ્પનાઓ કર્યા કરે છે. તારે ખાવાની ચિંતા, પહેરવાની ચિંતા, ભરણપોષણની ચિંતા, નોકરીની ચિંતા, પૈસા થઇ ગયા હોય તો જાળવવાની ચિંતા, ન મળ્યા હોય તો ગરીબ રહી ગયાની ચિંતા, રોગોની ચિંતા—એમ અનેક ચિંતાઓ—કલ્પનાજાળાં તારે માટે ઊભાં છે. તારી જાતને તપાસી જા. તને એક સ્થાનકે નિરાંતે બેસવાનું મળશે નહિ. ચારે તરફ ધમાલ, તોફાન, ગડબડ અને ગૂંચવણ જણાશે.

એક ચિંતા પૂરી થશે ત્યાં અનેક નવી ઊભી થશે. તેમ જ હિંસા, અનૃત, ચોરી, પરસ્ત્રી અને ધનસંરક્ષણ નિમિત્તે દુર્ધ્યાનો તને થયા જ કરે છે આ ધ્યાનોને તું ન કર. એને અટકાવવાનો ઉપાય ઉપર પરિગ્રહ ગાથા સાથે બતાવ્યો છે

તારી માનસિક શેરી છે, પોળ છે, તેના દરવાજા ઉઘાડા પડ્યા છે, તેનો તું ખ્યાલ કર. સમજુ તત્ત્વજ્ઞાની પોતાની માનસ પોળ ઉઘાડી મૂકે નહિ, એ તો એના દરવાજા બંધ કરે અને પાછો તપાસી પણ આવે કે દરવાજા બરાબર બંધ થયા છે કે નહિ. ઉઘાડા દરવાજામાં તો ચોર તરત પેસી જાય, માટે સમજુનું કામ એ જ છે કે એણે માનસ-શેરીના દરવાજા બંધ કરવા. આશ્રવો ચોર છે, ઉઘાડા દરવાજા જોઈ જરૂર અંદર ઘૂસી જાય તેવા છે અને તને ભારે બનાવે તેવા છે; માટે આ દરવાજાઓ બંધ કરી તારા અંદરના ઘરબાર અને વૈભવને બરાબર જાળવી રાખ. તું સમજુ હોઈશ તો આશ્રવના માર્ગો જરૂર બંધ કરીશ.

આ આખો મનોગુપ્તિનો વિષય છે એમાં નકામા સંકલ્પોનો ત્યાગ ખાસ સૂચવ્યો છે, તે બહુ જ વિચારવા યોગ્ય છે

૫ હવે તારી કાયાનો અત્યારે તું શું ઉપયોગ કરે છે તે વિચાર. આ શરીર મજૂરી કરવા કે નામા લખવા કે વેપાર-નોકરી કરવા માટે જ ન હોય એ તો સમજી શકાય તેવી વાત છે સમજેલી વાતનો તું અમલ કરતો હો કે ન હો તે વાત બાજુ પર રાખ, પણ તારે જો એ શરીરને સફળ કરવું હોય તો એને છૂટું મૂકવાની વાત છોડી દે. એ શરીર કેવું છે તે તો તે અનિત્ય ભાવનામાં જોયું છે અને એના સ્વ

રૂપનો ખ્યાલ અશુચિ ભાવનામાં તને આવ્યો છે, પણ હવે એનો બરાબર લાભ લે.

તારા મનને બરાબર એકાગ્ર કરી એની અત્યંત શુદ્ધિપૂર્વક તું સંયમયોગમાં પ્રવૃત્તિ કર. એક સ્થળે કહ્યું છે કે संयमयोगैरात्मा निरंतरं व्यापृतःकार्यः। આત્માને સંયમયોગોમાં આખો વખત ઉદ્યમી રાખવો. વૈરાગ્યની વાતો કરે છે તે આળસુના મનોરથો નથી કે વૈરાગ પામી બેસી રહેવાનું નથી. આખો વખત આંતરા વગર સંયમયોગમાં આત્માને પરોવાયલો રાખવાનો છે અને તેને માટે શરીરને ખૂબ ઉદ્યમી રાખવું પડે તેમ છે.

અહીં પ્રસંગોપાત એક વાત કરવા જેવી છે. સાધુધર્મમાં આખો વખત એટલી ક્રિયા કરવાની હોય છે કે સવારના ચાર વાગેથી શરૂ કરીને એને આવશ્યક, પડિલેહણ, ચૈત્યવંદન, દેવવંદનાદિ કરવાનાં હોય છે. એ ઉપરાંત ગોચરી વગેરેમાં ખૂબ ઉપયોગ રાખવો પડે છે. એ સર્વમાં સાધ્ય સંયમનું છે, પણ એને જરા પણ આળસમાં પડવા દેવાની વાત નથી. આ પ્રાણીને મોટો સવાલ જ સવારની સાંજ પડવા દેવાનો છે. એ નવરો પડે તો અનેક તોફાનો કરે. કલેશો પણ નવરા માણસો જ કરે છે. ઉદ્યોગી શહેરમાં કુટુંબ-કલહ આ જ કારણે ઓછા દેખાય છે. મતલબ એ છે કે આ શરીરનો જો ખરો લાભ લેવો હોય તો તેની દ્વારા સંયમયોગની સિદ્ધિ કરવાની જરૂર છે. આવી રીતે શરીરનો જો ખરેખરો લાભ લેવાય તો આવતાં અનેક કર્મો અટકી જાય છે. આ સંવરને કાયગુપ્તિ કહેવામાં આવે છે. યાદ રાખવાનું છે કે એમાં સંયમયોગની પ્રવૃત્તિનો નિષેધ નથી, પણ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ-સંસાર વધારનારી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર જ અંકુશ મૂકવાનો છે.

અહીં જે 'સંયમયોગ' ની વાત કહી છે તેમા ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીના સીત્તેર સીત્તેર ભેદનો સમાવેશ થાય છે તેના વિવેચન માટે જુઓ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પૃષ્ઠ ૩૯૬ થી પૃષ્ઠ ૨૯૯ સુધી. એ સર્વ ભેદો વિચારતાં આખો વખત શરીરને ઉપયોગમા લેવાની અને ઉદ્યમી રાખવાની વાત આવી જશે અને એ જ શરીરની ચરિતાર્થતા છે એમ સમજવાની જરૂર છે

એક બીજી વળી ઉપયોગી વાત તારે જરૂર નક્કી કરવાની છે આ દુનિયામા પારાવારના મતમતાતરો છે તારે અમુક જ મત આદરવો એમ કોઈ કહે તો તારે માની લેવાનુ નથી, પણ એ સર્વમા જે શુદ્ધ માર્ગ હોય, જેમાં આત્મવિકાસનુ તત્ત્વ બરાબર બતાવ્યુ હોય, જેમાં પરસ્પર વિરોધ ન હોય અને જેથી તારો આત્મસ્વભાવ બરાબર પ્રકટ થાય તેમ હોય એવો વિશુદ્ધ માર્ગ તુ શોધી લે. પરીક્ષા કરવામા તુ જરા પણ નરમ પડીશ નહિ. અનેક રીતે એને તપાસજે અને પછી સત્યનો સ્વીકાર કરજે અનેક મત અને માર્ગોની ભૂલભૂલામણીમા ભૂલો પડી ન જતો સાચો ન્યાયમાર્ગ તને વિચારવાથી મળી શકે તેમ છે, પરીક્ષા કરવાથી પ્રાપ્ય છે અને તેમ કરવાની જરૂર એટલા માટે છે કે એક વખત સાચો માર્ગ તને મળી જશે તો પછી તારો સાધ્યને માર્ગે પ્રવાસ બરાબર થશે. બધા ધર્મો સારા છે એમ કહેવુ એ પરીક્ષકોને ઘટમાન નથી અને પરીક્ષા કરવામા જરા પણ વાધો નથી. તુ તપાસ કરી ન્યાયમાર્ગ ગ્રહણ કર. તારી પરીક્ષા ઉપર તારી પ્રગતિનો આધાર છે, તેથી જો તારે આશ્રવોને બરાબર અટકાવવા હોય તો તારે શુદ્ધ પથ શોધવો જ પડશે.

૬. અનેક ગુણોનો જ્યાં સમન્વય થાય છે તેવા બ્રહ્મચર્ય વ્રતને તું ધારણ કર. ગુણો અનેક છે, વ્રત–નિયમો અનેક છે. તેમાંથી આ બ્રહ્મચર્યને ખાસ તારવી તે પર વિવેચન કરવાનું ખાસ કારણ છે તે પણ અહીંઆ વિચારવું ઘટે.

બ્રહ્મચર્ય–સ્ત્રીસંસર્ગનો ત્યાગ. એનો મહિમા અદ્ભુત છે. શરીરના આરોગ્ય માટે એની જરૂર છે. આત્મવિકાસમાં યોગ પર અંકુશની જરૂર છે. બ્રહ્મચર્ય વગર યોગ પર અંકુશ લગભગ અશક્ય છે. આત્મસાધક માટે બદ્ધકચ્છ હોવાની પરમ આવશ્યકતા છે. એનાથી શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનથી વિવેક પ્રાપ્ય છે અને વિવેકથી સદસત્‌ની વિવેચના થઈ શકે છે. બહુ સંભાળ રાખીને બ્રહ્મચર્યને સમજવાની–આદરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. એના વગર યોગમાં કે આત્મપ્રગતિમાં વધારો થવાની આશા નિરર્થક છે. એનો ખ્યાલ, સ્ત્રીસંભોગ અથવા તેની અભિલાષા મનને કેટલું બધું ક્ષુબ્ધ–અસ્થિર બનાવી મૂકે છે તેના અનુભવ ઉપરથી આવે તેમ છે. મોટા મોટા ઋષિમુનિઓ પણ એ સંબંધમાં બેદરકાર થઈ જાય તો મહાપાત પામે છે. એ બ્રહ્મવ્રતની નવે વાડો પણ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. એ શિયળક્ષેત્રની રક્ષા કરનાર છે. સંસારમાં રખડવાનું પ્રબળ સાધન એના સંબંધમાં નિરપેક્ષ રહેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મપ્રગતિ ઇચ્છનાર માટે બ્રહ્મચર્ય અનિવાર્ય છે.

જો અનેક કર્મોને આવવાનો માર્ગ બંધ કરવો હોય તો બ્રહ્મચર્ય આત્મવિકાસની બારાક્ષરી છે એમ સમજવું. ઘર એ ઘર નથી, સ્ત્રી એ ઘર છે. પુરુષની દૃષ્ટિએ સ્ત્રી એ સંસાર છે. સ્ત્રીની દૃષ્ટિએ પુરુષ એ સંસાર છે. સર્વથા સંયમ ગ્રહણ

કરવો તે અત્યુત્તમ વાત છે; પરન્તુ તે ન બને તો સંસારમાં રહીને પણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી ઘણો સંવર થઈ શકે છે

બ્રહ્મચર્યમાં કામ-ઈચ્છા, કામ-કલ્પના, કામવિષયક મનોરથો, હસ્તક્રિયા, સૃષ્ટિવિરુદ્ધ કૃત્યાદિ સર્વનો સમાવેશ થઇ જાય છે તે ધ્યાનમાં રાખવું માનસિક ભોગ પણ બ્રહ્મચારીને ન ઘટે. મનદ્વારા આ બાબતને અંગે બહુ કર્મ બંધાય છે, તેથી ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂરીઆત ધારવામાં આવી છે

આ સંવરના વિષયમાં ગુરુમહારાજ જે ઉપદેશ આપે તે પવિત્ર નિધાનની જેમ સંઘરી લે. સંવરના અનેક વિભાગોમાં તારી પોતાની બુદ્ધિ કામ કરી ન શકે ગુરુમહારાજ પાસે સંપ્રદાય જ્ઞાનનો અને અનુભવનો ભંડાર હોય છે તેઓ તને સુંદર રસ્તાઓ બતાવશે અને તે દ્વારા તારા અનેક આશ્રવદ્વારો બંધ થઈ જશે. સંવરને અંગે આ અતિ મહત્ત્વની બાબતમાં ધ્યાન ખેંચીને શ્રીવિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયે બહુ જરૂરી સૂચના કરી છે

૭ અંતે સર્વ વાતનો આધાર તારી પરિણતિ ઉપર છે એ પરિણતિ જેટલી નિર્મળ થશે તેટલો આત્મવિકાસ થશે. એને ખૂબ સુંદર કરવા માટે તારે સંયમયોગોમાં યત્ન કરવાનો છે અને આગમ-શાસ્ત્રગ્રંથોનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાનો છે સંયમના સત્તર પ્રકાર આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. ચરણસિત્તરી તેમ જ કરણસિત્તરીના પ્રકારો પણ એટલા જ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે એમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી અધ્યવસાય ખૂબ નિર્મળ થશે. એને ઓળખાવનાર શાસ્ત્રગ્રંથો છે સંયમનું ઉત્પાદન, વર્ધન, પાલન અને ફલપ્રાપ્તિ એ સર્વ તદ્વિષયક ગ્રંથોમાં છે જ્ઞાન વગર સંયમને ઓળખવો મુશ્કેલ છે અને માત્ર જ્ઞાનથી કાંઇ વિકાસ

શક્ય નથી. જ્ઞાન–ક્રિયા બન્નેની એક સાથે આવશ્યકતા છે. પરિણતિની નિર્મળતા ઉપર આશ્રવના નિરોધનો ખાસ આધાર છે અને એ જ સંવર છે. અધ્યવસાયોને જેમ બને તેમ નિર્મળ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે છેવટે કર્મબંધનો કુલ આધાર અધ્યવસાય ઉપર નિર્ભર રહે છે.

હવે છેવટે તારા પોતાના સ્વરૂપને ઓળખ તારા જે સહભાવી ધર્મો છે તે 'ગુણ' કહેવાય છે. તારામાં અનંત જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–ઉપયોગ અને વીર્ય આદિ અનેક ગુણો છે. એ નિરંતર સાથે રહેનાર છે અને વારંવાર ફરનારા રૂપો તે પર્યાયો છે. જીવ પંચેંદ્રિય થાય, મનુષ્ય થાય, આદારિક કે વૈક્રિય શરીરવાળો થાય, સુસ્વર યુક્ત થાય, સારા રૂપવાળો–દેખાવડો થાય એ વગેરે પરિવર્તન પામનારા ધર્મો 'પર્યાયો' કહેવાય છે. ગુણ નિરંતર સાથે રહે છે, પર્યાયો ફરતા જાય છે. બોધસ્વભાવ જ્ઞાન છે. પરભાવ–નિવૃત્તિસ્વભાવ એ ચારિત્ર છે. આત્માને–ચેતનને બરાબર ઓળખવો, એના મૂળ ગુણો સમજવા, એના વિભાવો અને પર્યાયોને પારખી લેવા, એના ઉપયોગલક્ષણને સમજવું અને એની કર્મ પર સામ્રાજ્ય મેળવવાની સત્તાગત શક્તિને સમજવી એ જીવનની ધન્ય ભાવના છે, પરમ કર્તવ્ય છે, ઇષ્ટ ફળ આપનાર સિદ્ધયોગ છે. આ ચેતનને તું બરાબર ઓળખ.

ચેતનને તું ઓળખીશ એટલે તારી જાતને તું ઓળખીશ. તું કોણ છે અને ક્યાં આવી ભરાણો છે તે બરાબર સમજ. તારે આશ્રવદ્વારો બંધ કરી સંવર કરવો હોય તો તારી જાતને ઓળખ અને એના ખરા સ્વરૂપમાં એને બહાર લાવ.

૮. તીર્થંકર મહારાજે તારે માટે સદુપદેશને ભરીભરીને

અનેક ગ્રંથો, શિષ્ય, પ્રશિષ્યદ્વારા પ્રકટ કરીને મહાન ઉપકાર કર્યો છે તેનાથી તું તારી જાતને ઓળખતો થયો છે તારો ઉદ્ધાર તારા હાથમાં છે એ તને સમજાયું છે અને આ સર્વ કુસામગ્રી ત્યજવા યોગ્ય છે એ વાત તેમણે તારે ગળે ઉતારી છે એમના ભવ્ય આદર્શચરિત્રોનું તું વારંવાર ગાન કર એનાવડે તારી જીભનો લહાવો લે.

આ શાંતરસને વારંવાર પી-પીને ખૂબ મસ્ત થાવ. અત્યારે તને ખરો અવસર મળ્યો છે તેનો સારી રીતે લાભ લે અને મહાન અભ્યંતર રાજ્યમાં પ્રવેશ કર. શિવસુખસાધનના આ પરમ ઉપાયોને તું વારંવાર સાંભળ અને તેનો સદુપયોગ પ્રેમથી, હૃદયથી, આનંદથી કર.

* * *

સંવર ભાવના ભાવતા ખૂબ લહેર થાય તેમ છે ગ્રંથકર્તાએ સંવરને અંગે નીચેના વિષયો પર ધ્યાન ખેંચ્યું છે—

અવ્રતપણા પર જય કરવો-સંયમવડે.

મિથ્યા આગ્રહનિવેશ પર જય કરવો-સમ્યગ્દર્શનવડે.

આર્તરૌદ્ર ધ્યાન પર જય કરવો-ચિત્તની સ્થિરતાવડે.

ક્રોધ પર વિજય મેળવવો-ક્ષમા-શાંતવડે

અભિમાન પર વિજય મેળવવો-માર્દવ-નમ્રતાવડે.

માયા પર વિજય મેળવવો-આર્જવ-સરળતાવડે.

લોભ પર વિજય મેળવવો-સંતોષવડે.

મન-વચન-કાયાના અશુભ યોગ પર વિજય મેળવવો-ત્રણ ગુપ્તિવડે.

સંવરનો પંથ મોક્ષપ્રાપ્તિનો સદુપાય છે. ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે:—

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ રત્નત્રયની પરમ આરાધના કરવી.

વિષયના વિકારોને દૂર કરવા.

અકષાયી ભાવ ધારણ કરવો.

ઉપશમ રસનું અનુશીલન કરવું

સંસાર પર વિરાગ-વૈરાગ્ય ધારણ કરવો.

કોઈ પણ પ્રકારના સંકલ્પ-વિકલ્પો ન કરવા.

માનસિક ભ્રમણાનો વિરોધ કરવો.

સંયમયોગોમાં નિરંતર પ્રવૃત્તિ કરવી.

કાયાનો-શરીરનો બને તેટલો સારાં કાર્યમાં લાભ લેવો.

વિવિધ પંથોમાંથી સત્ય માર્ગ શોધીને સ્વીકારવો.

બ્રહ્મચર્ય વ્રતને સર્વાંશે આદરવું.

ગુરુમહારાજ પાસેથી સદુપદેશ ગ્રહણ કરવો.

અધ્યવસાયની નિર્મળતા સંયમથી અને આગમના જ્ઞાનથી કરવી.

ચેતનના ગુણ તથા પર્યાયને બરાબર ઓળખવા.

તીર્થંકર મહારાજના ચરિત્રનાં ગાન ગાવાં.

આ મુખ્ય મુદ્દાઓ તરફ લેખકશ્રીએ ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને ભાવનાનો રસ જમાવ્યો છે. આપણે તેનો સમુચ્ચયે ખ્યાલ કરી જઇએ.

આસ્રવોના ગરનાળા ઇંદ્રિય, કષાય, અવ્રત, યોગો અને પચીશ ક્રિયાઓરૂપ છે

તેને અટકાવવાના દ્વારો સમિતિ, ગુપ્તિ, યતિધર્મો, ભાવના, ચારિત્ર અને પરીષહો છે

ઇંદ્રિયો પર વિજય મેળવવા માટે યતિધર્મ પૈકી સંયમનો ખાસ ઉપયોગ છે અને ગુપ્તિનો તથા પરીષહોનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે

કષાય પર વિજય મેળવવા માટે મનોગુપ્તિનો ઉપયોગ અને ભાવનાઓનો ઉપયોગ છે તથા યતિધર્મોના પણ આમાં ઘણા જ ઉપયોગી ભાગ છે

અવિરતિના વિજય માટે યતિધર્મો અને ચારિત્ર આવશ્યક છે તેના પેટામાં બાવીશ પરીષહોને ખાસ સ્થાન છે

યોગો પર વિજય મેળવવા માટે સમિતિ-ગુપ્તિને મુખ્ય સ્થાન છે અને યતિધર્મો તથા ચારિત્રને આનુષંગિક [illegible] જ ઉપયોગી સ્થાન છે

મિથ્યાત્વ દર્શનમાં જ ભાગ ભજવે છે [illegible] ચારિત્ર, યતિધર્મો અને [illegible] પરીષહમાં [illegible]

આ આખા વિભાગ [illegible] કરવા માટે [illegible] મુખ્ય સ્થાન એવી [illegible] પ્રાપ્ત થાય છે કે [illegible] પ્રેમ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

એક બાજુએ કર્મની આવક જોઈને ગભરાઇ જવાય તેવું છે, પણ બીજી બાજુએ એની સામે લશ્કર પણ એવું જ જબરુ તૈયાર કરી શકાય તેમ છે. આશ્રવના ૪૨ ભેદ છે તો સંવરના ૫૭ છે. સાંસારિક જીવોને જેમ પૈસા, સ્ત્રી, પુત્ર અને વ્યાપારની લાલસા લાગે છે તેવી જ તીવ્રતાથી જો એને યતિધર્મો કે ચારિત્ર વગેરે સંવરો તરફ લગની લાગે તો મોહરાજાનું જોર તૂટી જાય તેમ છે અને પ્રાણી કર્મોના આવતા પ્રવાહ સામે પાળ બાંધી શકે છે. સાંસારિક કાર્યોમાં જે ઉદ્વેગ, મૂંઝવણ અને આંતરવિકાર છે તેનું અસ્તિત્વ સંવરના એક પણ વિભાગમાં દેખાશે નહિ સામાયિક લઈને બેઠા હોઈએ ત્યારે જે શાંતિનો અનુભવ થાય છે, ચારિત્ર પાળનારને જે આંતરરાજ્ય મળે છે અથવા ભાવના ભાવતી વખતે મન જે આધિદૈવિક સુખ અનુભવે છે તે સંસારમાં મળવું અશક્ય છે. એ આખી દશા જ અનોખી છે, એની ભવ્ય કલ્પના પણ વચનાતીત છે.

સદ્‌ભાવનાશાળી શ્રાવક વિચાર કરે કે ‘ મારો ક્યારે ઉદય થશે અને હું આ સંસારની સર્વ ઉપાધિ છોડી સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી આત્મારામમાં ક્યારે રમણ કરીશ ?’ આવી ભાવના ભાવે, અંતરથી એના પર પ્રેમ રાખે અને એ આદર્શે પહોંચવા અંતરથી ઇચ્છા રાખે, એને નિર્જન સ્થાનમાં ધ્યાન કરવાના કોડ થાય, એ આત્માના અમરત્વને ચિંતવે, એ ચારિત્રની આરાધ્યતા વિચારે અને એની તીવ્ર ભાવના કર્મનો છેદ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની હોય. એને સંસારના રગડા–ઝગડામાં કદી આનંદ આવે જ નહિ એનામાં અપૂર્વ શાંતિ હોય અને આવેશને પ્રસંગે એના પેટમાંથી પાણી પણ હાલે નહિ.

યતિધર્મની વાત તો શી કરવી ? એના નામથી પણ આનંદ થાય તેમ છે માત્ર ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ અને સંતોષ એ નામોમાં જ એવો ચમત્કાર છે કે એનામાં અખંડ શાંતિ હોય એ પ્રત્યક્ષ દેખાય તેવી વાત છે એની અંતર્ગત જે ચારિત્ર છે તે પરમ આનંદનું સ્થાન છે અને સમિતિ ગુપ્તિની વાત તો આત્માને શાંત કરી દે તેવી છે એક એક સંવરની ભાવના કરતા મનમાં જે અનિર્વાચ્ય આનંદ થાય છે તે ખરેખર અનુભવવા યોગ્ય છે

પરીષહોની વાત ખાસ સમજવા જેવી છે એમાં અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરીષહો જ્યારે સ્વયંશપણે આનંદથી અનુભવીએ ત્યારે કેવો આનંદ થાય છે ? કકડીને ભૂખ લાગી હોય, છતા નિરવદ્ય આહાર પ્રેમપૂર્વક મળે તો જ લેવાય અને નહિ તો અંદરની શાંતિથી ચલાવી લેવાય એવો ત્યાગભાવ આવે ત્યારે શી મજા રહે ? શ્રી વીરપરમાત્માને પાર વગરના ઉપસર્ગો થયા. એની વિગત વાચતાં પણ રોમાંચ ખડા થાય છે શૂળપાણિ અને સંગમદેવે ઉપસર્ગો કર્યા અને પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોકાણા, પણ એની શાંતિ તો જુઓ ! છ માસ ઉપસર્ગો કરી સંગમ દેવતા ગયો ત્યારે પ્રભુની આંખમાં પાણી આવી ગયા, પણ તે ઉપસર્ગના દુઃખથી નહિ, કિન્તુ એ સંગમ પોતાના આત્માનું કેટલું અહિત કરી ગયો એ જાતની ઉત્તમ કરુણા બુદ્ધિથી !

આ તો ભૂતદયાનું અપ્રતિમ દૃષ્ટાંત છે ચંડકોશિયાનો ઉપદ્રવ પણ એવો જ ભયંકર હતો. ગમે તેવા ઉપસર્ગ થાય, લાલચો થાય કે પ્રાણાંત કષ્ટ આવે, પણ લીધેલ નિયમથી ચલિત ન જ થવાય એવી દૃઢતા પ્રાપ્ત થાય તો મોક્ષ હાથમાં જ છે

સંવરની આખી ભાવનામાં ત્યાગભાવને મુખ્ય સ્થાન છે એમાં જે વસ્તુ કે સંબંધને ખોટી માન્યતાથી પોતાના માન્યા

છે તેનો ત્યાગ કરવાના જુદા જુદા રસ્તા બતાવ્યા છે. મનનો આખો ઝોક ફેરવવો પડે તેમ છે, પણ વિચારણાને પરિણામે એને ફેરવ્યા પછી ખૂબ આનંદ આવે તેમ છે. એ આનંદનો સાચો ખ્યાલ સાંસારિક પ્રાણીને આવવો મુશ્કેલ છે. લાભ-અલાભમાં મનને એક સરખું રાખવું, શત્રુ–મિત્રને એક કક્ષામાં મૂકવા, નિંદા–સ્તુતિ કરનાર ઉપર જરા પણ રોષ કે તોષનો અંશ અંદરથી પણ થવા દેવો નહિ–એ સર્વ સામાન્ય જનપ્રવાહથી એટલી ઉચ્ચ ભૂમિકા છે કે કદાચ થોડો વખત એ ભૂમિકાએ પહોંચવામાં મુશ્કેલી જણાશે; પણ વધારે વિચારણાએ એ ખાસ પ્રાપ્ય લાગશે. પ્રયત્ને એ સાધ્ય છે–શક્ય છે. ત્યાં પહોંચનાર આપણા જેવા જ આત્માઓ હતા એ વાત ખાસ લક્ષમાં રહેવી જોઈએ.

વિશેષ વિચારણા માટે સંવરના બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે: 'દ્રવ્યસંવર' અને 'ભાવસંવર.' કર્મગ્રહણ કરવાનો જેથી વિચ્છેદ થાય તેને દ્રવ્યસંવર કહેવામાં આવે છે. સંસાર-નિમિત્ત ક્રિયાથી વિરતિ–અભાવ થાય તેને ભાવસંવર કહેવામાં આવે છે. ખૂબ વિચારવા જેવું છે. કર્મને આવતાં અટકાવવા માટે આપણે આટલો બધો વિચાર કર્યો તે સર્વ દ્રવ્ય-સંવર છે. મતલબ સમિતિ, ગુપ્તિ, પરીષહો કે યતિધર્મો–એ સર્વ દ્રવ્યસંવર છે. એથી કર્મ આવતાં અટકે છે. ભાવસંવર તો સંસાર વધારનાર ક્રિયાથી જ બરાબર અટકી જવાય તે છે. મતલબ ભાવસંવર કરનાર તો સસાર સંબંધી ક્રિયાનો જ ત્યાગ કરી દે છે. જો ખરેખરો પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરવો હોય અને સાધ્યે પહોંચવું હોય તો આ સંસારનિમિત્ત ક્રિયાઓથી વિરતિભાવ પ્રાપ્ત કર્યા વગર છૂટકો જ નથી.

પ્રાણીના—ચેતનના વિકાસમા સ વરને અતિમહત્ત્વનુ સ્થાન છે એમા માનસિક ઘણા દ્વારો બ ધ કરવાના હોય છે અને તેની ચાવીઓ ત્યાથી જ મળી શકે તેમ છે આસ્રવ આવતા કર્મોને અટકાવવા એ સિદ્ધ ઉપાયો છે પોતાને કઇ જાતના કર્મો સાથે વધારે સ બધ છે અને કયા ઉપાયો વધારે ઉપયોગી નીવડી શકશે એ પ્રત્યેક વ્યક્તિએ શોધી લેવાનુ છે, પણ એ સર્વમા ત્યાગભાવ, સ સાર પર વિરાગ, ઉપશમભાવનો આદર, અકષાયી વૃત્તિ, આસ્રવના માર્ગો પર વિજય અને શુદ્ધ દેવ–ગુરુ–ધર્મનુ શ્રદ્ધાન અથવા સમ્યક્ત્વ એ તો સાર્વત્રિક હોવા ઘટે. સર્વ નાની નાની વિગતોમા શક્ય છે, પણ મૂળ મુદ્દાઓ તો સર્વને બરાબર લાગુ પડે તેમ છે સ સાર પર સાચો હૃદયનો નિર્વેદ આવે અને હૃદયપૂર્વક ત્યાગભાવ પર પ્રીતિ થાય તો આસ્રવો ગમે તેવા જબરા હોય અને મોહરાજા ગમે તેવો બળવાન હોય તો પણ આખરે એને બાધી શકાય તેમ છે સ વરના પ્રત્યેક માર્ગ પર અનુપ્રેક્ષા કરવાથી આવતા કર્મોને તો અટકાવી શકાય છે હવે પ્રથમના લાગેલા કર્મોનો ભાર પણ આકરો તો છે તેનો રસ્તો શો કરવો તે પણ તુરતમા વિચારવામા આવશે હાલ તો વારવાર વિચાર કરીને ઉઘાડા દરવાજાઓને બ ધ કરી ચેતનજીને ભારે થતો અટકાવ અને અત્ર વર્ણવેલા આદર્શ ઉપાયોને ખૂબ ભાવી ભાવીને-વિચારી વિચારીને અજમાવ. વ્યવહારની ઉક્તિ છે કે 'પાપ્યા પાપ ન કીજીએ, તો પુણ્ય કીધુ સો વાર ' બીજુ કાંઇ ન બને તો પણ નવા કર્મ વધારીએ નહિ તો પણ રસ્તો સરળ થાય તેમ છે, ભાર ઓછો થાય તેમ છે અને સાધ્યનુ સામીપ્ય થાય તેમ છે

શ્રી જયસોમમુનિવિરચિત સંવરભાવના

[ઉ૦ સકળચંદજી મહારાજે સંવરભાવનાનો સાતમી ભાવનાને છેડે એક ગાથામાં જ સમાવેશ કરી દીધેલો હોવાથી સ્થાનશૂન્ય ન રહેવા માટે શ્રી જયસોમમુનિની કરેલી સંવર ભાવના મૂકી છે.]

દુહા

શુભ માનસ માનસ કરી, ધ્યાન અમૃત રસ રેલી;
નવદલ શ્રી નવકાર પદ, કરી કમલાસન કેલી. ૧
પાતક પંક પખાળીને, કરી સંવરની પાળ;
પરમહંસ પદવી ભજો, છોડી સકળ જંજાળ. ૨

(ઉલૂની દેશી)

આઠમી સંવર ભાવના જી, ધરી ચિત્તશું એક તાર;
સમિતિ ગુપ્તિ સુધી ધરો જી, આપોઆપ વિચાર.
સલૂણા ! શાંતિ સુધારસ ચાખ.—એ આંકણી
વિરસ વિષય ફળ ફૂલડે જી, અટતો મન અલિ રાખ. સ૦ ૧
લાભ અલાભે સુખ દુઃખે જી, જીવિત મરણ સમાન;
શત્રુ મિત્ર સમ ભાવતો જી, માન અને અપમાન. સ૦ ૨
કહી એ પરિગ્રહ છાંડશું જી, લેશું સંયમ ભારઃ
શ્રાવક ચિંતે હું કદા જી, કરીશ સંથારો સાર. સ૦ ૩
સાધુ આશંસા ઇમ કરે જી, સૂત્ર ભણીશ ગુરુ પાસ;
એકલમલ્લ પ્રતિમા રહી જી, કરીશ સંલેખણ ખાસ. સ૦ ૪
સર્વ જીવ હિત ચિંતવો જી, વયર મ કર મિત્ત;
સત્ય વચન મુખ ભાખીએ જી, પરિહર પરનું વિત્ત. સ૦ ૫
કામકટક ભેદણ ભણી જી, ધર તું શીલ સનાહ;
નવવિધ પરિગ્રહ મૂકતાં જી, લહીએ સુખ અથાહ. સ૦ ૬
દેવ મણુઅ ઉપસર્ગશું જી, નિશ્ચલ હોય સધીર;
બાવીશ પરીસહ જીતીએ જી, જિમ જીત્યા શ્રીવીર. સ૦ ૭

પ્રકરણ નવમું

નિર્જરા ભાવના:— : : પૂર્વ પરિચય:—

આત્માની સાથે જે કર્મોના થર લાગેલા હોય તેનુ શુ કરવુ ? કર્મોના ત્રણ પ્રકાર વેદાંતમાં બતાવ્યા છે ક્રિયમાણ, સંચિત અને પ્રારબ્ધ. કર્મનો બંધ–બંધાવા કર્મો તે ક્રિયમાણ. એના માર્ગો આપણે આશ્રવ ભાવનામા જોઈ ગયા અને એની સામેનો અટકાવ આપણે આઠમી સંવર ભાવનામા જોઈ ગયા. જે કર્મો ઉદયમા આવે–એટલે જે પરિપાક દશાને પામે તે પ્રારબ્ધ. ઉદયમાં આવે તેને ભોગવી લેવા, પણ જેમ જમીનમાં બી વાવ્યુ હોય તેને ઉગતા વખત લાગે એવી રીતે કેટલાએ કર્મો અંદર પડ્યા રહે તેને સંચિત કર્મ કહેવામા આવે છે જૈન પરિભાષામાં એને 'સત્તાગત' કર્મો કહે છે એનો સમય ન આવે ત્યાસુધી એ અંદર પડ્યાં રહે છે આ કર્મોનો નાશ નિર્જરાદ્વારા થાય છે

નિર્જરા એટલે કર્મોનુ સાડવુ (ખખેરવુ). જેમ વસ્ત્રને ખંખેરવાથી તેમા રહેલ પાણી તેમ જ કચરો ખરી પડે છે, તેમ સત્તામા પડેલા કર્મોને ઉદીરણાદ્વારા બેચી લાવી, તેને નિરસ બનાવી દૂર કરવા એનુ નામ નિર્જરા કહેવાય છે એમા આત્મા સાથે લાગેલા કર્મોનુ સાટન થાય છે નિર્જરાદ્વારા એ તદ્દન પાતળા પડી જઈ ચીકાશ ગુમાવી આત્માપરથી ખરી પડે છે

નિર્જરા બે પ્રકારની છે 'અકામા' અને 'સકામા'

ઇચ્છાશક્તિના ઉપયોગથી ઈરાદાપૂર્વક કર્મનો જેથી ક્ષય થાય તેને સકામા અથવા સકામ નિર્જરા કહેવામાં આવે છે. આગળ જે તપના ભેદો કહેવામાં આવશે તેથી જે કર્મો ખરી પડે તે સકામની કક્ષામાં આવે છે. આપણે ઇરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરીએ, સમજીને વસ્તુનો લાભ સુલભ હોય, છતાં મન-વચન-કાયાના યોગ પર અંકુશ રાખીએ, તેથી સકામ નિર્જરા થાય છે. દરરોજ નિયમ ધારીએ અથવા ત્યાગબુદ્ધિએ ખાનપાનની વસ્તુ તથા વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરીએ ત્યારે સકામ નિર્જરા થાય છે. એથી ઊલટું સમજ્યા વગર-ઇચ્છા વગર સહન કરીએ ત્યારે અકામનિર્જરા થાય છે. ઘોડાને ખાવાનું ન મળે કે વનસ્પતિનું છેદન-ભેદન થાય ત્યારે તે જીવાત્માઓ કાંઈ ત્યાગવૃત્તિએ મન પર અંકુશ રાખતા નથી કે ભૂખ-તરસની પીડા કે છેદન-ભેદનનો ત્રાસ જાણીબૂઝીને સહન કરતા નથી. તેમને જે કર્મક્ષય થાય તે અકામનિર્જરા કહેવાય છે.

અહીં જે 'કામ' શબ્દ છે તે ક્રિયા પાછળ રહેલા આશય-પરત્વે છે, સમજપૂર્વકના અર્થમાં એ શબ્દ વપરાયો છે એ ધ્યાનમાં રાખવું આપણી પાસે વસ્તુનો સદ્ભાવ હોય, છતાં તે વસ્તુને ત્યાગભાવે છોડવાની અહીં વાત છે. કોઈ કોઇ કાર્ય ફળની અપેક્ષાએ કરવું કે નિર્મમત્વ ભાવે કરવું એની તેમાં વાત નથી, પણ કામ શબ્દથી ક્રિયા કઈ રીતે થઇ છે? સમજ-પૂર્વક થઈ છે કે માત્ર સહજે થઇ ગઇ છે એ હકીકત પર ધ્યાન આપવાનું છે. આ કારણે સકામનિર્જરા પ્રયત્નજન્ય છે, અકામનિર્જરા તો માત્ર આગંતુક હોઈ સહેજે બની આવે છે. સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત વિવેકપૂર્વક કરેલ ક્રિયાને ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાસંગ્ય હોય જ એ વાત અત્ર સમજવાની છે.

નિર્જરા અનેક કારણોથી થાય છે સંવરના પ્રત્યેક માર્ગમાં પણ તે જ કારણોનો સદ્ભાવ હોય છે, પણ જ્યારે તપના પ્રકારો વિચારવામાં આવશે ત્યારે જણાશે કે એ સંવરોનો તપમાં સમાવેશ થઇ જાય છે કર્મ અટકાવનાર તરીકે જે સંવરોનું પાછળ વિવેચન કર્યું તે જ સંવરોનો સંચિત કર્મો દૂર કરવામાં ઉપયોગ થાય છે અને ત્યારે તેનો બાહ્ય-અભ્યન્તર તપમાં સમાવેશ થાય છે અને તે અપેક્ષાથી તે નિર્જરામાં સમાઈ જાય છે આ વાત તપના પ્રકારોમાં ખૂબ વિચાર કરતાં જણાઈ આવશે નિર્જરા તપથી સિદ્ધ થાય છે જૈનશાસ્ત્રમાં અહિંસા, સંયમ અને તપનો મહિમા સર્વોત્કૃષ્ટ બતાવ્યો છે ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે અને તે અહિંસા, સંયમ અને તપની ત્રિપુટીરૂપ છે આ વાત આપણે હમણા જ જોશું નિર્જરા કરનાર તપને આપણે વિચારીએ.

તપના બે મુખ્ય વિભાગો છે બાહ્ય અને અભ્યંતર. બાહ્ય તપ બાહ્ય પદાર્થોની અપેક્ષા રાખે છે માનસિક તપને અભ્યંતર તપ કહેવામાં આવે છે બાહ્ય તપ અભ્યંતર તપને ખબ અવકાશ અને પોષણ આપે છે, તેથી તેનું મહત્ત્વ તો છે જ, પણ અભ્યંતર તપની વિશિષ્ટતા સ્પષ્ટ છે એ તપના ભેદો વિચારતા અને તેનું સૂક્ષ્મ નજરે પૃથક્કરણ કરતા એમાં સર્વ ધાર્મિક નિયમોનો સારી રીતે સંપૂર્ણ પ્રકાર થતો દેખાઇ આવશે.

પ્રથમ આપણે બાહ્ય તપોનો વિચાર કરીએ. એના છ વિભાગ છે તે નીચે પ્રમાણે —

૧ અનશન—અશન એટલે ખાવું તે. અનશન એટલે ન ખાવું તે અમુક વખત માટે ખાવાનો ત્યાગ તે 'ઇત્વર'

અને મરણ સુધી ન ખાવું તે 'યાવત્કથિક.' યાવત્કથિકમાં નિહારિમ વિભાગમાં ફરવા-હરવાનો પ્રતિબંધ નથી. અનિહારિમમાં જ્યાં અનશન કર્યું હોય ત્યાં જ રહેવાનું થાય છે.

૨ **ઊણોદરિકા**—ક્ષુધાના પ્રમાણ કરતાં ઓછો આહાર કરવો. આમાં અનશનની ન્યૂનતા થાય છે. આમાં ઉપકરણની ન્યૂનતાનો પણ સમાવેશ થઇ જાય છે.

૩ **વૃત્તિસંક્ષેપ**—વૃત્તિ એટલે આજીવિકા. એને અંગે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, અને કાળથી, ભાવથી મર્યાદા કરવી. નિયમ ને અભિગ્રહોનો આમાં સમાવેશ થાય છે

૪ **રસત્યાગ**—દૂધ, દહીં, ઘી, ગોળ, તેલ ને મીઠાઇ વગેરે પૌષ્ટિક વસ્તુનો અંશથી કે સર્વથી ત્યાગ કરવો તે વિગયત્યાગ. આયંબિલાદિ તપનો અહીં સમાવેશ થાય છે

૫ **કાયક્લેશ**—આસન કરીને, સ્થિર રહીને, ઠંડીમાં કે તાપમાં બેસીને શરીરને કષ્ટ આપવું, કસવું, કાયોત્સર્ગ કરવો તે.

૬ **સંલીનતા**—અંગોપાંગને સંવરવાં, એકાંત સ્થાનમાં બેસવું. તે ચાર પ્રકારે થાય છે. ઈંદ્રિયસંલીનતા, કપાયસંલીનતા, યોગસંલીનતા, વિવિક્તચર્યાસંલીનતા (એકાંત વસતિમાં રહેવું તે)

બાહ્ય તપને લોકો જાણી શકે છે. એ બાહ્ય શરીરને તપાવે છે તેથી બાહ્ય તપ કહેવાય છે. હવે આપણે **અભ્યંતર તપ** વિચારીએ તેના છ પ્રકાર છે:—

૧ **પ્રાયશ્ચિત્ત**—પોતે જે વ્રત-પચ્ચખ્ખાણ લીધું હોય તેમાં સ્ખલના થઇ જાય ત્યારે તે તે અપરાધની શુદ્ધિ કરવી-ગુરુ પાસે આલોચના કરવી તે. એના દશ પ્રકાર છે:—

(ક) કરેલ અપરાધનું ગુરુ સમક્ષ કથન તે 'આલોચન'
(ખ) કોઈ પણ દોષ વિષે મિથ્યાદુષ્કૃત દેવો તે 'પ્રતિક્રમણ'
(ગ) આલોચન અને પ્રતિક્રમણ બન્ને કરવા તે 'મિશ્ર.'
(ઘ) અશુદ્ધ અન્નપાણીનો ત્યાગ કરવો તે 'વિવેક.'
(ઙ) શરીર અને વચનના વ્યાપારો તજી દેવા તે 'કાયોત્સર્ગ.'
(ચ) દોષ લાગવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે નીવી, ઉપવાસ આદિ કરવા તે 'તપ'
(છ) દોષ પ્રમાણે દીક્ષાપર્યાય ઘટાડે અને આકરો તપ કરવો પડે તે 'છેદ.'
(જ) ભયંકર પાપ થયું હોય તો ફરી દીક્ષા લેવી પડે તે 'મૂળ.'
(ઝ) જીવઘાતાદિ થઈ જાય તો તપ કરીને ફરી દીક્ષા લેવી પડે તે 'અનવસ્થાપ્ય' (આ ઉપાધ્યાયને જ હોય)
(ઞ) કોઈ મહાપાપ થઈ જાય તો આચાર્યને બાર વર્ષ જુદા રહી શાસનની પ્રભાવના કરી ફરી દીક્ષા લેવી પડે તે 'પારાંચિત'

૨ વિનય—ગુણવંતની ભક્તિ કરવી તે. ગુણની દૃષ્ટિએ એના સાત વિભાગ થાય છે એમાં આશાતના દૂર કરવાની બાબત પણ સાથે જ આવે છે

(ક) 'જ્ઞાન' જ્ઞાનના સાહિત્ય તેમ જ જ્ઞાની પુરુષોના સબંધમાં ભક્તિ, બહુમાન, ભાવના, ગ્રહણ અને અભ્યાસ.
(ખ) 'દર્શન' શુશ્રૂષા અને અનાશાતના. અધિક ગુણીની સેવા ભક્તિ કરવી, સન્માન આપવું, આસન આપવું, પ્રણામ કરવા. આ સર્વ શુશ્રૂષામાં આવે છે અને અનાશાતનામાં વડીલ આદિનું બહુમાન કરવું અને તેમના વાસ્તવિક ગુણો વર્ણવીને એમની કીર્તિ વધારવી તે આવે છે

(ગ) 'ચારિત્ર' સામાયિકાદિ ચારિત્ર સમજવું, એનો પ્રયોગ કરવો, એને આદરવું.

(ઘ-ઙ-ચ) 'ત્રણ યોગ' મન-વચન-કાયાના યોગને આચાર્યાદિ વડીલની ભક્તિરૂપ શુભ પ્રવૃત્તિમાં જોડવા.

(છ) 'લોકોપચાર' ગુરુ આદિ શ્રેષ્ઠની પાસે વસવું, આરાધ્યની ઇચ્છાએ પ્રવર્તવું, ઉપકારનો પ્રત્યુપકાર કરવો, ગ્લાનની સેવા કરવી, અવસરોચિત કાર્ય કરવું, સદ્ગુણીને યોગ્ય માન આપવું.

૩ વૈયાવચ્ચ—જરૂરી સાધનો પૂરાં પાડી ગુરુ વગેરેની શુશ્રૂષા કરવી તે. વિનય માનસિક છે, વૈયાવચ્ચ શારીરિક છે. (૧) આચાર્ય (૨) ઉપાધ્યાય (૩) તપસ્વી (૪) ગ્લાન-રોગી (૫) શૈક્ષ-તાજી દીક્ષા લીધેલ (૬) સાધર્મી-સમાનધર્મી-સમાન કુળવાળા (૭) સમાન ગુણવાળા (૮) સમાન સંઘ સમુદાયવાળા (૯) સાધુ (૧૦) સમનોજ્ઞ-જ્ઞાનાદિ ગુણે સમાન. એ દશની વૈયાવચ્ચ કરવી.

૪ સ્વાધ્યાય—અભ્યાસ. એના પાંચ પ્રકાર છે.

(ક) 'વાચના' ભણવું કે ભણાવવું. મૂળ અને અર્થ.

(ખ) 'પૃચ્છના' સમજવા માટે, સ્પષ્ટ કરવા માટે, શંકા સમાધાન માટે પૂછવું તે.

(ગ) 'પરાવર્તના' શીખેલ મૂળ કે અર્થનું શુદ્ધિપૂર્વક પુનરાવર્તન કરવું તે.

(ઘ) 'અનુપ્રેક્ષા' મૂળ કે અર્થની વારંવાર વિચારણા કરવી તે.

(ઙ) 'ધર્મકથા' અભ્યાસ કરેલી બાબત અન્યને સમજાવવી તે.

૫ ધ્યાન—આ સમજવા માટે ચાર પ્રકારનાં ધ્યાન સમજવા

જોઇએ પ્રથમના બે દુર્ધ્યાન છે, પછીનાં બે સદ્ધ્યાન છે એકાગ્રતાથી એક વિષયમા મનને સ્થાપન કરવુ તે ધ્યાન કહેવાય છે

(ક) આર્ત્તધ્યાન—એ દુ ખ(આર્ત્તિ)માંથી ઉદ્ભવે છે એના ચાર પેટાવિભાગો છે દુ:ખ થવાના એ ચારે કારણો છે–

(૧) અનિષ્ટસયોગ—ન ગમે તેવા સબધી કે તેવી વસ્તુઓનો સબધ થાય ત્યારે પીડા થવી અને તે ક્યારે જાય તે માટે ચિતા કરવી.

(૨) ઇષ્ટવિયોગ—વહાલી સ્ત્રી, પ્રેમાળ પુત્ર આદિનો વિયોગ તે વખતે થતો શોક, ગ્લાનિ, આક્રદ વગેરે.

(૩) રોગચિંતા—વ્યાધિ થાયત્યારે તેની ચિતા. વ્યાધિ દૂર કરવામા પૂરતુ ધ્યાન આપવુ અને હાયવોય કરવી એમા મનની વ્યથાનો પણ સમાવેશ છે

(૪) નિદાન-ભવિષ્યના કાર્યક્રમો, ગોઠવણો, ધમાધમો કરવી તે

(ખ) રૌદ્રધ્યાન—આ ધ્યાન દ્વેષથી જન્મે છે એમા રૌદ્ર ચિત્ત થાય છે તેના પ્રકાર ચાર છે —

(૧) હિંસાનુબંધી-જીવોના વધ-બધનની વિચારણા.

(૨) અનૃતાનુબંધી-અસત્ય વચન. છળ. તેને નિભાવવા માટે ગોટાળા કરવા.

(૩) ચૌર્યાનુબંધી-અન્યનુ દ્રવ્ય, તેની ચીજો પડાવી લેવાની ઇચ્છા.

(૪) સરક્ષણાનુબંધી-વસ્તુને જાળવી રાખવી, ચોકી કરવી વગેરે.

(ગ) ધર્મધ્યાન—તેના ચાર પ્રકાર છે —

(૧) **આજ્ઞાવિચય**–તીર્થંકરની આજ્ઞા શોધવી; તેને સ્વીકારવી અને તેને માટે ખૂબ ચિંતવન કરવું તે.

(૨) **અપાયવિચય**—આશ્રવોને દુઃખરૂપ જાણી તેનો વિચાર કરવો અને તેમાંથી છૂટવાના રસ્તા શોધવા.

(૩) **વિપાકવિચય**–કર્મો કેવાં કેવાં ફળ આપે છે તેની વિચારણા અને સુખ–દુઃખ વચ્ચે સમાન ભાવ. કર્મની વિચારણા ને પરિણામ.

(૪) **સંસ્થાનવિચય**–લોકસ્વરૂપની વિચારણા.

(ઘ) **શુક્લધ્યાન**—એના ચાર પ્રકાર છેઃ—

(૧) **પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર**–આમાં દરેક પદાર્થનું પૃથક્ત્વ (Analysis) કરે, વિતર્ક એટલે શ્રુતજ્ઞાન એ દ્રવ્યગુણપર્યાયને વિચારે, ઉત્પાદ–વ્યય–ધ્રુવતાને વિચારે અને એ રીતે દ્રવ્યથી પર્યાયાદિ પર જાય આ ભેદ જ્ઞાન છે

(૨) **એકત્વવિતર્કનિર્વિચાર**—આ અભેદપ્રધાન ધ્યાન છે. આ ધ્યાનમાં મન–વચન–કાયા પૈકીના એક જ યોગનું અવલંબન હોય છે.

(૩) **સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતી**—અહીં સૂક્ષ્મ શરીરયોગનો આશ્રય હોય છે. અહીં શ્વાસોશ્વાસની સૂક્ષ્મક્રિયા જ રહે છે.

(૪) **વ્યુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિ**—શ્વાસોશ્વાસ પણ અટકી જાય અને તુરત મોક્ષ થાય તે.

છેલ્લા બે પ્રકાર કેવળીને જ હોય છે. આમાં પ્રથમના

જે—આર્ત્ત અને રૌદ્ર ત્યાજ્ય છે તે ધ્યાનમા રાખવુ ધર્મ તથા શુક્લની ભાવના નિર્જરા કરે છે તે અત્ર વક્તવ્ય છે

૬ ઉત્સર્ગ—કાઉસ્સગ્ગ. ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ. બાહ્ય અને અભ્યતર સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ. બાહ્યમા ગણનો ત્યાગ, શરીરનો ત્યાગ, ઉપધિત્યાગ અને અશુદ્ધ ભાતપાણીનો ત્યાગ તથા અભ્યતરમા કષાય, મિથ્યાત્વ, સસારનો ત્યાગ.

આ રીતે ૭ પ્રકારનો અભ્યતર તપ છે

આ બાહ્ય અભ્યતર તપથી આત્મા સાથે લાગેલા કર્મો દૂર થઈ જાય છે સામાન્ય રીતે તપમા માત્ર ઉપવાસ, આયંબિલાદિને સમજવામા આવે છે, એનો મહિમા પણ ઘણો મોટો છે, પણ ત પ શબ્દ ઘણા વિશાળ અર્થમા વપરાયેલ છે, એ વાત ખૂબ સમજવા યોગ્ય છે જો અભ્યતર તપને પૃથક્કરણ કરીને વિસ્તારથી સમજવામા આવે તો તેમા સવરના લગભગ સર્વ પ્રકારોનો સમાવેશ થાય છે ત્યાગની શરૂઆત અને તેનુ પર્યવસાન તપમા જ આવે છે અને દશવૈકાલિક સૂત્રની પ્રથમ ગાથામા 'धम्मोमगलमुक्किट्ठं' એટલે કે ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મગળ કહ્યું છે તેની સાથે જ ધર્મના ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા છે અહિંસા, સયમ અને તપ. આ મુદ્દા પર વિવેચન આગળ કરવાનુ રાખી અત્ર તો એક જ વાત કરવાની છે કે તપ એ આત્મધર્મ છે, આત્માના વિકાસ માટે અતિ ઉપયોગી તત્ત્વ છે અને એનો વિચારણામાં બાહ્ય અને અભ્યતર બન્ને પ્રકારને ખૂબ ધ્યાનમા રાખવાના છે તેમાં પણ બાહ્ય કરતા અભ્યતર તપની જરૂર વિશેષ છે, છતા બાહ્ય તપો અભ્યતર માટે પ્રબળ નિમિત્ત કારણો છે આટલો પરિચય નિર્દેશનો કરી આપણે ભાવનામા પ્રવેશ કરીએ. ખૂબ આનદથી આ ભાવના આત્મવિકાસ માટે ભાવવા યોગ્ય છે

પ્રકરણ ૯ મું

નિર્જરા ભાવના

इन्द्रवज्रा

यन्निर्जरा द्वादशधा निरुक्ता, तद् द्वादशानां तपसां विभेदात्।
हेतुप्रभेदादिह कार्यभेदः, स्वातन्त्र्यतस्त्वेकविधैव सा स्यात्॥क१॥

अनुष्टुप्

काष्ठोपलादिरूपाणां, निदानानां विभेदतः।
वह्निर्यथैकरूपोऽपि, पृथग्रूपो विवक्ष्यते ॥ख २॥

निर्जरापि द्वादशधा, तपोभेदैस्तथोदिता।
कर्मनिर्जरणात्मा तु, सैकरूपैव वस्तुतः ॥ग ३॥

उपेन्द्रवज्रा

निकाचितानामपि कर्मणां यद्, गरीयसां भूधरदुर्धराणाम्।
विभेदने वज्रमिवातितीव्रं, नमोऽस्तु तस्मै तपसेऽद्भुताय॥घ४॥

क १ निरुक्ता કહી બતાવી. द्वादश બાર. (પૂર્વ પરિચય જુઓ) हेतु કારણ. કારણત્વ વિશેષ. प्रभेद પૃથક્ હોવાને કારણે. कार्यभेद ભિન્નતા. स्वातंत्र्यतः પોતે, જાતે, વિશેષ રહિતપણે.

ख २ उपल પથ્થર. ચકમક. એને લોઢા સાથે ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. निदान ઉત્પાદક કારણ. विवक्ष्यते વર્ણવવામાં આવે છે.

ग ३ उदिता કહેવામાં આવી છે निर्जरण દેશથી કર્મનું ક્ષપણ. आत्मा રૂપ वस्तुतः વસ્તુસ્વરૂપે, પરમાર્થ દૃષ્ટિએ.

घ ४ निकाचित ગાઢ, આકરાં, ચીકણાં, ચીકટપણે વળગી રહેલા. गरियसां બહુ મોટા, મોટા શિખરવાળા. ઊંચા. भूधर પર્વત. दुर्धर વિકટ Irresistible विभेदन (१) ચૂરો કરવો (પર્વતપક્ષે). (૨) કાપી નાખવું, ખેરવી નાખવું. (કર્મપક્ષે).

ક ૧ નિર્જરાને બાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે તે બાર પ્રકારના તપના ભેદોને લઈને છે કારણમાં વિશિષ્ટતા હોવાથી અહીં ભિન્નતા દેખાય છે, પણ સ્વતંત્ર નજરે જોઈએ (કારણોની અપેક્ષા ધ્યાનમાં લીધા સિવાય) તો તે નિર્જરા એક જ પ્રકારની છે

ખ ૨ જેવી રીતે અગ્નિ એક જ પ્રકારનો છે, છતાં તેને ઉત્પન્ન કરનાર લાકડાં, ચકમક (પથ્થર) વગેરેનો જુદો જુદો પ્રકાર હોવાને કારણે તે(અગ્નિ)નો જુદા જુદા પ્રકારે વિવક્ષા (વિવેચન) કરવામાં આવે છે,

ગ ૩ તેવી જ રીતે તપના બાર પ્રકાર હોવાથી નિર્જરાને પણ બાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે, બાકી કર્મનો આશયી નાશ કરવાની દૃષ્ટિથી તેને જોઈએ તો વસ્તુ સ્વરૂપે તે માત્ર એક જ પ્રકારની છે

ઘ ૪ બારે મોટા ઉત્તુંગ શિખરવાળા વિકટ પર્વતોને તોડવાને જેમ ઇંદ્રનું વજ્ર અતિ તીવ્રપણે કામ આપે છે તેમ અત્યંત ચીકણાં (નીકાચિત) કર્મોને કાપી નાખવાને માટે જે તપ અતિ તીક્ષ્ણ ધારીકાઢથી કામ આપે છે તે અદ્ભુત તપગુણને નમસ્કાર હો!

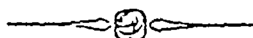
उपजाति

किमुच्यते सत्तपसः प्रभावः, कठोरकर्मार्जितकिल्बिषोऽपि ।
दृढप्रहारीव निहत्य पापं, यतोऽपवर्गं लभतेऽचिरेण ॥ङ ५॥

यथा सुवर्णस्य शुचिस्वरूपं, दीप्तः कृशानुः प्रकटीकरोति ।
तथात्मनः कर्मरजो निहत्य, ज्योतिस्तपस्तद्विशदीकरोति॥च६॥

स्रग्धरा

बाह्येनाभ्यन्तरेण प्रथितबहुभिदा जीयते येन शत्रु-
श्रेणी बाह्यान्तरङ्गा भरतनृपतिवद्भावलब्धदृढिम्ना ।
यस्मात्प्रादुर्भवेयुः प्रकटितविभवा लब्धयः सिद्धयश्च,
वन्दे स्वर्गापवर्गार्पणपटुसततं तत्तपो विश्ववन्द्यम् ॥ छ ७॥

ङ ५ किमुच्यते શું કહેવુ ? सत्तप સમીચીન તપ, સમ્યક્ તપ. प्रभाव મહિમા, સામર્થ્ય, મહિમા. कठोर મહાનીચ, અતિભયંકર. किल्बिष પાપ दृढप्रहारी નામ છે. હકીકત માટે નોટ જુઓ. अचिरेण થોડા વખતમા अपवर्ग અપ–નષ્ટ રાગાદિ વર્ગ. મોક્ષ.

च ६ शुचि પવિત્ર, મૂળભૂત, જ્ઞાનવાન. दीप्तः સળગાવેલો, પ્રકટાવેલો. कृशानु અગ્નિ निहत्य દૂર કરીને. નાશ કરીને. विशदः શુદ્ધ.

छ ७ प्रथित બતાવેલા, પ્રાપ્ત થતા. बहुभिदा જેના અનેક ભેદ છે. बाह्य બહારના દુશ્મનો, વૈરીઓ. अन्तरंगा અંદરના શત્રુઓ રાગ–દ્વેષાદિ, दृढिम्ना દઢતા. अर्पण આપણુ. पटु સામર્થ્યયુક્ત.

ઙ ૫ સમીચીન તપના પ્રભાવ(માહાત્મ્ય)ની તે વાત શી કરવી ? દૃઢપ્રહારીની પેઠે કોઇ પ્રાણીએ અત્યંત ભયંકર-મહાપાપી કામો કરીને અત્યંત પાપ એકઠું કર્યું હોય તેવો જીવ પણ એ પાપનો નાશ કરીને થોડા વખતમાં મોક્ષને પામે છે

ચ ૬. જેવી રીતે પ્રકટાવેલો અગ્નિ સોનાનું નિર્મળ સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે, તેવી રીતે 'તપ' આત્માની કર્મરૂપી રજ(કચરા)ને દૂર કરીને તેના (આત્માના) શુદ્ધ સ્વરૂપ(ચૈતન્ય)ને દીપિવત બનાવે છે

છ ૭ જે તપના બાહ્ય અને આભ્યંતર અનેક પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે, જે તપ બાહ્ય અને અંતરંગ શત્રુઓની શ્રેણીઓને ભરત ચક્રવર્તીની પેઠે ભાવના પૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલી દૃઢતાથી જીતી લે છે અને જેનાથી લોકો જોઈ શકે તેવા વૈભવો, લબ્ધિઓ અને સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેવો સ્વર્ગ અને મોક્ષને અપાવવાને-મેળવી આપવાને સમર્થ 'તપ' આખી દુનિયાને પૂજ્ય છે હું તેને વંદન કરું છું

गेयाष्टक

(ध्रुवपदं)

विभावय विनय ! तपोमहिमानं ।

बहुभवसञ्चितदुष्कृतममुना,

लभते लघु लघिमानम् ।

विभावय विनय ! तपोमहिमानं ॥ १ ॥

याति घनापि घनाघनपटली,

खरपवनेन विरामम् ।

भजति तथा तपसा दुरिताली,

क्षणभङ्गुरपरिणामम् ॥ वि० ॥ २ ॥

वाञ्छितमाकर्षति दूरादपि,

रिपुमपि व्रजति वयस्यम् ।

तप इदमाश्रय निर्मलभावा–

दागमपरमरहस्यम् ॥ वि० ॥ ३ ॥

अनशनमूनोदरतां,

वृत्तिह्रासं रसपरिहारम् ।

भज सांलीन्यं कायक्लेशं,

तप इति बाह्यमुदारम् ॥ वि० ॥ ४ ॥

રાગ પાંચમી અન્યત્વ ભાવનાના ગેય અષ્ટકનો જે લય છે તેમાં જ આ અષ્ટક પણ ગાઈ શકાય છે. મસ્ત રાગ છે અને ઠેકા સાથે ગાવા યોગ્ય છે.

૧ હે વિનય! તું તપના મહિમાને સારી રીતે ભાવ. એનાથી (તપથી) અનેક ભવોમા એકઠું કરેલું પાપ એકદમ અત્યંત ઓછું થઈ જાય છે અને અલ્પભવને ધારણ કરે છે (અલ્પભવમા ભોગવવા યોગ્ય થઈ જાય છે)

૨. આકરો મેઘાડંબર ગમે તેટલો નિબિડ દેખાતો હોય તે પણ જેમ આકરા જોસદાર પવનથી વીખરાઈ જઈ નાશ પામી જાય છે તેવી રીતે પાપોની મેળી હોય તે પણ તપસ્યા-વડે તદ્દન વિનાશની સ્થિતિએ પહોંચી જાય છે

૩. તપ કોઈ વસ્તુ દૂર હોય તો ત્યાંથી પણ તેને ખેંચીને નજીક લાવે છે; તપ દુશ્મનને પણ મિત્ર બનાવે છે; તપ જૈન શ્રુત-સિદ્ધાન્તના પરમ રહસ્ય-સારરૂપ છે એ તપને નિર્મળ ભાવથી આદર-સ્વીકાર અને એ રીતે હે વિનય! તપના મહિમાને ભાવ.

૪ (૧) અનશન, (૨) ઊણોદરિકા, (૩) વૃત્તિસંક્ષેપ, (૪) રસત્યાગ, (૫) સંલીનતા અને (૬) કાયક્લેશ—એ વિશાળ બાહ્યતપો છે

प्रायश्चित्तं वैयावृत्त्यं,
स्वाध्यायं विनयं च ।
कायोत्सर्गं शुभध्यानं,
आभ्यन्तरमिदमं च ॥ वि० ॥ ५ ॥

शमयति तापं गमयति पापं,
रमयति मानसहंसम् ।
हरति विमोहं दूरारोहं,
तप इति विगताशंकम् ॥ वि० ॥ ६ ॥

संयमकमलाकार्मणमुज्ज्वल-
शिवसुखसत्यंकारम् ।
चिन्तितचिन्तामणिमाराधय,
तप इह वारंवारम् ॥ वि० ॥ ७ ॥

कर्मगदौषधमिदमिदमस्य च,
जिनपतिमतमनुपानम् ।
विनय ! समाचर सौख्यनिधानं,
शान्तसुधारसपानम् ॥ वि० ॥ ८ ॥

૫ (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) વૈયાવચ્ચ, (૩) સ્વાધ્યાય, (૪) વિનય, (૫) કાયોત્સર્ગ અને (૬) શુભ ધ્યાન—આ અભ્યંતર તપ છે

૬. કોઇ પણ પ્રકારના ફળની ઇચ્છા વગર કરેલું તપ હોય તો તે તાપને શમાવે છે, પાપનો વિનાશ કરે છે, મનહંસને ક્રીડા કરાવે છે અને દુઃખે કરીને જીતી શકાય તેવા આકરા મોહને પણ હરી લે છે હે વિનય! તપના મહિમાને સારી રીતે જાણ.

૭ તપ સંયમ-લક્ષ્મીનું સાચું વશીકરણ છે, નિર્મળ મોક્ષ-સુખનો કોલ છે, ઇચ્છિત પૂરનાર ચિંતામણિરત્ન છે એ તપને વારંવાર આરાધ—એનું સારી રીતે આચરણ કર

૮ એ તપ કર્મરૂપ વ્યાધિઓનું ઔષધ છે અને જિનપતિનો મત એ ઔષધને લગતું અનુપાન છે હે વિનય! સર્વ સુખોના કારણરૂપ આ શાંતસુધારસનું પાન તું કર.

નોટઃ—

૧. विभावय સારી રીતે ભાવ, વિચાર–પથમાં આણ. दुष्कृत પાપનો ભાર. लघु જલદી, એકદમ. लघिमानं અલ્પભાવ, અસત્વ.

૨ घना નિબિડ, આકરી. घनाघन વાદળ. पटली મંડળી. खर કર્કશ, આકરો. परिणाम સ્વભાવ.

૩. वाञ्छित ઇષ્ટ, ઇચ્છિત. व्रजति પ્રાપ્ત કરે છે. निर्मल મેલ વગરના આશાપાસ વગરના. आगम જિન પ્રવચન

૪. ऊनोदरतां ઊનઉદરતાઃ ઉદર એટલે પેટ, ઊન–ઓછું, ઊણું सांलीन्यं સંવરણ. उदार વિશાળ, સુપ્રસિદ્ધ.

૫. આ પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ અને તે પર વિવેચન પૂર્વ પરિચયમા થઇ ગયુ છે તે જુઓ.

૬. शमयति ઠંડો પાડી દે છે. શમાવે છે. गमयति નાશ કરે છે रमयति ક્રીડા કરાવે છે. मानसहंसम् મનરૂપ હંસને. दुरारोह જેના ઉપર વિજય મેળવવો મુશ્કેલ પડે તેવો insurmountable आशंसा ઇચ્છા, ફળાકાંક્ષા.

૭. संयम ઇંદ્રિય–મનનો રોધ. कमला લક્ષ્મી कार्मण કામણ, વશીકરણ. सत्यंकार વેપાર કરતી વખત–સોદો કરતાં હાથો રોકડો–કોલ આપવો તે.

૮. गद व्याधि, રોગ. अनुपान ઓસડની સાથે આરોગ્યવર્ધક વસ્તુ ભેળવવી તે. समाचर આચર.

ક ૧ આશ્રવ અને સંવર તત્ત્વનો જો બરાબર ખ્યાલ આવ્યો હોય તો નિર્જરા તત્ત્વમાં બહુ વિવેચનની જરૂર નહિ રહે. એનો મુખ્ય આશય પૂર્વપરિચયમાં જણાવી દીધો છે આત્માની સાથે લાગેલાં કર્મોને દૂર કરવામાં મહા આકરો પ્રયાસ કરવો પડે તેમ છે નવા આવતાં કર્મોને અટકાવવા જેમ અતિ ઉપયોગી બાબત છે તેટલી જ મહત્ત્વની બાબત અગાઉના કર્મોને ખપાવવા તેને લગતી છે અને એ કર્મોનો રાશિ પણ સાધારણ રીતે બહુ મોટો હોય છે દરેક સમયે સાત કર્મ બંધાય છે અને ઉદયમાં આઠ કર્મ હોય છે, પરંતુ ઉદય કરતાં બંધ વધારે થતો હોવાથી જમે પાસું ઘણું મોટું થાય છે તેનો જો બરાબર રસ્તો ન થાય તો ભાર ઓછો કેમ થાય? આ મુંઝવણવાળા સવાલનો નિકાલ હવે વિચાર કરીને લાવવાનો છે અને તેની યોગ્ય વિચારણા એ આ નવમી ભાવના છે કર્મનો બંધ આત્મા સાથે થાય છે તે વખતે તેની સ્થિતિ પણ મુકરર થાય છે એ સ્થિતિ એટલે ઉદયકાળ. કર્મવિપાક-ફળ ઉદયમાં ક્યારે આવશે તેનો નિર્ણય સ્થિતિ બંધ કરે છે એ સમય પ્રાપ્ત થવા પહેલાં કર્મ પડ્યું રહે, કાંઈ પણ ફળ ન આપે તે વચગાળેના સમયને 'અબાધાકાળ' કહેવામાં આવે છે

આવી રીતે અનેક કર્મો આત્માને લાગી રહેલાં હોય છે એને ઉદયકાળ પહેલાં ઉદીરણા કરીને ખેંચી લાવી, ઉદય સન્મુખ

કરી પ્રદેશ ઉદયવડે એને ખેરવી નાખવા એ નિર્જરા કહેવાય છે. કર્મને નિર્જરવા એટલે એની શક્તિ મંદ પાડી દેવી અથવા એને ખેરવી નાખવા. એને 'પરિશાટન' પણ કહેવામાં આવે છે. નિર્જરા બે પ્રકારનું કાર્ય કરે છે. એ કર્મની સ્થિતિ ઓછી કરે છે અને કર્મનો રસ મંદ કરી નાખે છે, મહા આકરાં કર્મ હોય એને નિર્જરા તદ્દન નિર્માલ્ય જેવા કરી નાખે છે. આ રીતે સ્થિતિબંધ અને રસબંધ ઉપર નિર્જરાની મોટી અસર છે.

કેટલાંક કર્મોને વિપાકમાં ભોગવ્યા સિવાય પ્રદેશોદયથી ખેરવી નાખે છે. આ રીતે આત્માને હળવો કરવાનું કાર્ય નિર્જરા કરે છે. સંચિત કર્મોના ક્ષયને નિર્જરા કહેવામાં આવે છે અને સર્વ કર્મોનો સર્વથા નાશ થાય તેને મોક્ષ–અપવર્ગ કહેવામાં આવે છે.

આ નિર્જરા તપથી થાય છે. ઘસારા વગર ચળકાટ થતો નથી અને મોક્ષ મેળવવું એ બાળકનો ખેલ નથી ત્યાગ વગર, સંયમ વગર, ઇંદ્રિયદમન વગર, નિઃસ્પૃહ વૃત્તિ વગર, નિરાકાંક્ષા વગર, સન્મુખભાવ વગર આત્મા અનાદિ કાળના પરિચયો છોડી દે એ આશા વ્યર્થ છે. એને સંસાર સ્વભાવ થઇ ગયો છે; ચિર પરિચયથી વિભાવ એ સ્વભાવ થઇ ગયો છે. એમાંથી છૂટવા માટે દેહ ઉપર અસાધારણ અંકુશ અને મન ઉપર સંયમ અનિવાર્ય છે.

બાહ્ય અને અભ્યંતર તપની ગોઠવણ એવી સુઘટ્ટ રીતે કરવામાં આવી છે કે એમાં દેહ, વાણી અને મન એ ત્રણે યોગ પર અસાધારણ કાબૂ આવી જાય તપ એટલો વિશાળ શબ્દ છે કે એમા સંવરના સર્વપ્રકારો આવી જાય છે અને તે ઉપરાંત દેહ, વાણી અને મન પર સંયમ કરવાના અનેક વિધાનોનો પણ

એમા સમાવેશ થાય છે આ નિર્જરાને બાર પ્રકારની કહેવામા આવી છે તે તપના બાર ભેદને લઈને છે છ બાહ્ય અને છ અભ્યતર તપ મળીને બાર પ્રકાર થાય છે, જેનુ વિવેચન પૂર્વપરિચ્છેદમા થઈ ગયુ છે આ જે પ્રકારો પાડવામા આવ્યા છે તે કારણને લઈને છે કોઈ પ્રાણીને અનશનથી લાભ થાય તો તેની નિર્જરા અનશન દ્વારા થઇ કહેવાય એમા સકામ અને અકામ બન્નેનો સમાવેશ થાય છે બાહ્ય તપમા એ બન્નેને અવકાશ છે અભ્યતર તપથી તો સકામ નિર્જરાનો જ સભવ છે

વસ્તુત જોઇએ તો નિર્જરા એક જ પ્રકારની છે, દેશથી કર્મનો ક્ષય તે નિર્જરા કહેવાય છે હેતુભેદથી એના બાર ભેદ થાય છે નિર્જરાને કયા દષ્ટિબિન્દુથી જોવામા આવે છે તે ઉપર આધાર રહે છે

મ ૨ જેવી રીત અગ્નિ તો એક જ છે પણ તેને પ્રગટાવનાર વસ્તુના ભેદથી અગ્નિના ભેદ પાડવામા આવે છે, જેમકે લાકડાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો હોય તો તેને આપણે કાષ્ઠાગ્નિ કહીએ, ચક મકના પથ્થરને લોઢા સાથે ઘસી અગ્નિ પાડયો હોય તો તેને આપણે પાષાણઅગ્નિ અથવા ઉપલાગ્નિ કહીએ, તેવી જ રીતે ઘાસને સળગાવ્યું હોય તો તેને તૃણાગ્નિ કહીએ, છાણા સળગાવ્યા હોય તો તેને ગોમયઅગ્નિ કહીએ, કોલસાનો અગ્નિ, ગેસનો અગ્નિ વગેરે અનેક અનેક નામો આપીએ, પણ એ પ્રત્યેક અગ્નિનો સ્વભાવ તો ગરમ કરવાનો, બાળવાનો, પ્રકાશ કરવાનો છે તે જ રહેવાનો છે નિદાન કારણ-ઉત્પાદન કારણના ભેદને લઈને આપણે અગ્નિના જુદા જુદાં નામો આપીએ છીએ

ગ ૩ તેવી રીતે તપના જુદા જુદા પ્રકારો હોવાથી નિર્જરાના

બાર પ્રકાર કેહેવામા આવ્યા છે. જેટલા તપના ભેદ તેટલા નિર્જરાના ભેદ ગણ્યા છે. વસ્તુત. માત્ર કર્મનું પરિશાટન એટલે દેશથી કર્મના ક્ષયની નજરે જોઈએ તો નિર્જરાનો એક જ પ્રકાર છે.

આ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરીને પાડેલ ભેદ છે; વસ્તુતઃ પરિણામ એક જ છે.

ઘ. ૪. આ પ્રાણી જ્યારે કર્મ બાંધવા માંડે છે ત્યારે તે એમ સમજે છે કે એને કદી મરવું નથી કે એ કદી વૃદ્ધ થનાર નથી અને બાંધેલાં કર્મ ભોગવવા પડવાનાં નથી. એના ધંધાના ગોટાળા જોયા હોય તો એના મનડાનાં આમલાં ઓનો પાર પમાશે નહિ. એને સ્ત્રી સંબધી ઝગડામાં જોયો હોય તો ખટપટ અને કાવાદાવામા એટલો ઊતરી જશે કે એ ખૂન કરવા સુધી ઊતરી જતો માલૂમ પડશે. રાજદ્વારી ખટપટો તો મનને એટલી હદ સુધી ઉતારી નાખે છે કે રાતદિવસ એની ઊંઘ પણ ઊડી જાય છે, કર્મબંધમાં અંતરંગ સ્થિતિ ઉપર ઘણો આધાર છે મનમા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે જેટલે અંશે વર્તતા હોય છે તેટલે અશે તેની ગાઢતા વધતી જાય છે. એટલી જ અસર હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય અને દુગછા કરે છે અને વેદોદય તો કેવું કાર્ય કરે છે તે જોવા માટે કોઈ પણ ઇતિહાસ કે નવલકથા બસ છે. જર, જમીન અને જોરુને લઇને અનેક ઝગડા થાય છે તે તો જાણીતી વાત છે, પણ અત્ર પ્રસ્તુત વાત એ છે કે એ પ્રસંગે મોહનીયકર્મના કોઈ પણ પ્રકારની-કષાય, નોકષાય કે વેદની જેટલી તીવ્રતા હોય છે તેના પ્રમાણમાં કર્મબંધ થાય છે.

કેટલીક વાર પ્રાણી એવાં આકરાં વેર બાધે છે કે એનો

કેટલા ય કાળ સુધી નિકાલ જ ન આવે. એને બાપેમાર્યાના વેર–ઝેર કહેવાય છે મરતાં સુધી પણ એ વેર શમતા નથી. પ્રાણી એમા વધારે ને વધારે મલિનતા વધારતો જ જાય છે અને તેવા તુચ્છ મનોવિકારોમા કોઈ વાર માનની કલ્પનાથી, કોઈ વાર પોતાની જાતિના અભિમાનથી, કોઈ વાર દેશદાઝને નામે, કોઈ વાર પોતાના સ્વમાનને નામે એ ઝૂરે છે, ઝઘડે છે અને માર મારે છે કે ખાય છે; પણ એ આખો વખત એનુ મન એટલુ સકલિત રહે છે કે એને બીજુ કામ સૂઝતુ નથી આ સકલિત વૃત્તિથી જે કર્મો બધાય છે તે 'નિકાચિત' કર્મ કહેવાય છે તીવ્ર કષાયને વશ થઈને બાધેલા કર્મોને આ પ્રકારમા મૂકવામા આવે છે આકરા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે મનમા વર્તતા હોય ત્યારે આવા નિકાચિત કર્મો બધાય છે

ઘણી વખત પ્રાણી કર્મ બાધે છે ત્યારે એવો આકરો બધ કરે છે કે દોરની દોરીની ગાઠ ઉપર તેલનુ ટીપુ મૂકીએ તો પછી તે ગાઠ કોઈ રીતે ન છૂટે એવી તેની સ્થિતિ કરી મૂકે છે આવા નિકાચિત કર્મો જ્યારે વિપાક ઉદયમા આવે છે ત્યારે જે દુ ખાનુભવ થાય છે તે અકલ્પ્ય છે શરીરમા વ્યાધિ, ધનનો નાશ, ગરીબાઈના સકટો, નજીકના સ્ત્રીપુત્રાદિ સબધીઓના મરણ કે વિયોગ, ઘરમા સર્વત્ર અસતોષ, કીર્તિને બદલે અપમાન વગેરે અનેક ઉપાધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને જીવન શાત, આનદી, સ્થિર હોવાને બદલે બોજારૂપ, ત્રાસરૂપ, ખેદમય થઈ જાય છે દોરની ગાઠ જેવી જ મુશ્કેલ છે, પણ તે ઉપર તેલનુ ટીપુ મૂક્યું એટલે તો છૂટવાનો સવાલ જ રહેતો નથી. નિકાચિત કર્મોની ગાઠ એવી હોય છે

એવા પ્રકારનાં નિકાચિત કર્મોનો જ્યારે વિપાકોદય થાય ત્યારે મહા ત્રાસ થાય છે. તેવાં કર્મો—જેને મોટાં શિખરવાળાં પર્વત સાથે સરખાવી શકાય તેને કાપી નાખવાનો—દૂર કરવાનો માર્ગ એક જ છે. જેમ પર્વતને ઇંદ્રનું વજ્ર કાપી નાખે છે એવી પુરાણોમાં વાત છે તેની સાથે આ સરખાવવા યોગ્ય છે. અન્ય શાસ્ત્રમાં વાત એમ છે કે પર્વતોને અસલ પાંખો હતી, તેથી તેઓ ઊડી શકતા હતા અને મનુષ્ય, પશુ, પક્ષીને ખૂબ ત્રાસ થતો હતો. તેની ઇંદ્ર પાસે ફરિયાદ ગઈ. એણે વજ્ર મૂક્યું. વજ્ર એક હાથ લાંબું હોય છે, પણ તેની શક્તિ ઘણી જબરી હોય છે. એણે પર્વતોની પાંખો કાપી નાખી. મોટા દુર્ધર પર્વતો જેનાં શિખરો ગગનચુંબી હોય છે તેની પાંખોને આવું નાનકડું વજ્ર કાપી નાખે એ જેવી આશ્ચર્યની વાત છે તેવી જ નવાઈની વાત તપની છે. એ આટલો નાનો હોવા છતાં મહા તીવ્ર વિપાક આપનાર નિકાચિત કર્મોને કાપી નાખે છે. સાધારણ રીતે કર્મમાં ઉપક્રમ, ઉપશમન, ઉદ્ધર્તન, અપવર્તન, સંક્રમણ થાય છે. એ ઘણો અગત્યનો વિષય છે, પણ બહુ વિશાળ છે. કમ્મપયડી વગેરે ગ્રંથોથી તે જાણી લેવો. એ નિકાચિત કર્મો તો ઉપક્રમ વિગેરે માટે પણ અયોગ્ય હોય છે અને તીવ્ર વિપાક આપવાને તૈયાર હોય છે.

એવાં કર્મોને કાપી નાખવા માટે વજ્ર જેવું કાર્ય કરનાર તપગુણને નમસ્કાર થાઓ તપના ભેદોને ખૂબ વિચારીએ, એના ગૌરવનો સાક્ષાત્કાર કરીએ, એના ધ્યાન, વૈયાવચ્ચ વગેરે ભેદોનો અનુભવ કરીએ, એમાં રહેલ સેવાભાવ, આકાંક્ષારહિતત્વ અને આત્મવિકાસને જીવનમાં પ્રગટાવીએ ત્યારે તેની અદ્ભુતતા જચે અને જચે એટલે મન એને નમે. જો આત્મવિકાસના ડંકા જોરથી વગાડવા હોય તો આ અદ્ભુત તપને નમો નમો એટલે શું

એ જણાવવાની ખાગ્યે જ જરૂર હોય. નમીને માત્ર નમો તપસે કે ॐ ह्रीं નમો તપસે એવો ઉચ્ચાર કે જાપ કરવાથી ખરો આત્મવિકાસ થઇ જાય એવી ભ્રમણામાં પડવાનું નથી. ઠઠા વગાડવા એટલે તદ્રૂપ જીવન કરી દેવું. એ તપને નમસ્કાર.

તપનો મહિમા વર્ણવી શકાય તેમ નથી તેને માટે જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલુ ઓછુ છે અતિ ભયંકર કર્મો કરીને પાપ એકઠુ કર્યું હોય તેને પણ એ તપ દૂર કરીને મોક્ષ અપાવે છે મતલબ દેશથી કર્મક્ષય (નિર્જરા) થતા આખરે એ તપ સર્વ કર્મક્ષય કરી મોક્ષ આપે છે

બાળહત્યા, સ્ત્રીહત્યા, ગૌહત્યા અને વ્રતી (મુનિ) હત્યા—એ ચાર મહાહત્યા કહેવાય છે એમાની એક પણ હત્યા પ્રાણીને જરૂર નરકે લઇ જવા યોગ્ય કર્મો એકઠા કરી આપે છે આવી હત્યા કરવી વખતે કેટલા કિલષ્ટ પરિણામ મનના થતા હશે ત કલ્પવુ મુશ્કેલ નથી. નાનું બાળક, સ્ત્રી કે ગાય (જનાવર સર્વ) અને અશસ્ત્રધારી મુનિ બચાવના સાધન વગરના હોય છે ચારે ઘણુ ખરુ બચાવની શક્તિ ધરાવનાર પણ હોતા નથી. એમનો ઘાત કરવો એ તીવ્ર દુષ્ટ અધ્યવસાય વગર બને નહિ એ પ્રસગે સ્થિતિ અને રસનો આકરો કર્મબધ જરૂર થાય છે

તપ એ એક જ વસ્તુ છે કે જે એવી રીતે બાંધેલ ભયંકર વિપાક આપનાર કર્મોને દૂર કરે છે એવા ભયકર કાર્યોનું પ્રાયશ્ચિત્ત તપ કરી આપે છે અને તે માટે તે અસાધારણ કામ કરે છે આયંબિલ ઉપવાસાદિ બાહ્ય તપો અને ધ્યાન પ્રાયશ્ચિત્તાદિ અભ્યતર તપો એવા કર્મોને કાપી શકે છે

'દૃઢપ્રહારી' મહાભયંકર ઘાત કરનાર હતો. એના નામ પ્રમાણે એ કારમો ઘા કરનાર હતો. એણે ઉક્ત ચારે પ્રકારની હત્યાઓ કરી હતી, પણ પછી એને શ્રી વીરપરમાત્માનો યોગ થઈ ગયો, એને બોધ થયો અને ઉપદેશની અસર બરાબર લાગી. જે નગરમાં એણે હિંસાઓ કરી ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો તેને દરવાજે જ ઊભા રહીને એણે ધ્યાન આદર્યું, કાઉસ્સગ્ગ કરી આત્મારામને જગાડ્યો, ખાવા–પીવાનો ત્યાગ કર્યો. નગરના લોકો તો વૈરથી ઉશ્કેરાયલા હતા. તેઓ એના પૂર્વના દુરાચારો ભૂલ્યા નહોતા. કેટલાક એને ન સહન થાય તેવા વચનના પ્રહારો કરવા લાગ્યા કેટલાક એને લાકડીથી, હાથથી, પથ્થરથી મારવા લાગી ગયા; પણ એનું ચિત્ત ડગ્યું નહિ. છ માસ સુધી એણે સર્વ ઉપદ્રવો, વચનો અને માર સહન કર્યા. એણે એ જ સ્થાને રહી સર્વ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું, આત્મારામને જગાડ્યો અને કોઈના ઉપર સંકલ્પથી પણ દ્વેષ કે ક્રોધ ન કર્યો. અંતે ચેતનરામને ધ્યાવતાં કર્મોને બાળી નાખી એ જ સ્થાનકે એણે કેવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ નિર્જરા કહેવાય આ તપનો પ્રભાવ છે. એમાં બાહ્ય અને અભ્યંતર તપનો સુંદર સહયોગ છે તે લક્ષમાં રાખવું.

સમ્યક્‌પ્રકારે તપ કરવામાં આવે, ક્રોધરૂપ અજીર્ણ વગર તપ કરવામાં આવે, કોઈ જાતના આશીર્ભાવ વગર તપ કરવામાં આવે ત્યારે અતિ નીચ આચરણોને લીધે એકઠાં કરેલ કર્મોનો પણ આવી રીતે પ્રથમ અલ્પભાવ થાય છે અને તેના ઉપર દૃઢતા રાખી ચીવટથી વળગી રહેવામાં આવે તો અંતે તે સર્વ કર્મોનો આત્યંતિક અભાવ પ્રાપ્ત કરી અપવર્ગ–મોક્ષ અપાવી શકે છે. યાદ રાખવાનું છે કે દૃઢપ્રહારીનું તપ માત્ર છ માસનું હતું.

એટલા થોડા વખતમાં પણ તપ આવું કાર્ય કરે છે, તેથી અચિરેણ-થોડા વખતમાં એ કર્મોનો નાશ કરી અપવર્ગ અપાવે છે એમ વાત કરી છે

ઘ ૬ એ કેવી રીતે થાય? એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે સોનું ખાણમાથી નીકળે ત્યારે તદ્દન માટી જેવું હોય છે એના ઉપર અનેક જાતનો કચરો વળી ગયેલો હોય છે, પણ તેને ભઠ્ઠીમા અગ્નિ ચેતાવી તેમા મૂકવામા આવે ત્યારે તેનો સર્વ કચરો બળી જાય છે અને સોનું ચોખ્ખું થઇ બહાર પડે છે

તપ અગ્નિ જેવો છે આત્માને ગમે તેટલા કર્મો લાગેલા હોય, પણ જો તેના પર તપનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો એ કર્મમળને દૂર કરવાની ક્રિયા કરે છે અને આત્માની જ્યોતિ પ્રકટાવે છે

કર્મનું સ્વરૂપ આપણે જો સમજ્યા હોઈએ તો આ ક્રિયા કેમ થતી હશે એનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ નથી. જ્યારે પ્રાણી તપ કરે, જ્યારે એના મન, વચન, કાયાના યોગો અંકુશમા આવી જાય અથવા આવતા જાય, જ્યારે એ વિનય વૈયાવચ્ચમા ફરજના ખ્યાલથી સેવાભાવે જોડાઈ જાય, જ્યારે એ ધ્યાન ધારાએ ચઢી જાય, જ્યારે એ કાયોત્સર્ગમા સ્થિર થઇ જાય. ત્યારે કર્મોને શોષી બાળી મૂકતો જાય અને એના ઉપર જે મળ લાગેલો હોય તે ધીમે ધીમે ઓછો થતો જાય અગ્નિ-સુવર્ણનો સંયોગ બરાબર વિચારવામા આવશે તો તપ અને ચેતનનો કર્મમળને અંગે સંબંધ અને પ્રક્રિયા બરાબર ખ્યાલમા આવી જશે.

ઘ ૭ તપને અંગે ભાવ-શુદ્ધ માનસિક પરિણામને ખૂબ

અગત્યનું સ્થાન છે. તપને સાગમાં સારા આકારમાં આવવાનું કારણ ભાવ–આંતર પરિણામ ઉપર રહે છે. અને ભાવની સાથે દઢતાને બહુ ગાઢ સંબંધ છે. ખબ ભૂખ લાગી હોય, ઉપવાસ કર્યો હોય, સામે ખાવાની વસ્તુઓ પડી હોય તે વખતે દઢતા રાખવી એ મુશ્કેલ છે. એથી પણ વધારે મુશ્કેલી ધ્યાન કે કાઉસ્સગ્ગમાં ઉપસર્ગાદિ પ્રસંગે સ્થિરતા રાખવામાં છે. એવે પ્રસંગે અંતરથી દઢતા રહે ત્યારે ખરો તપ થાય છે અને એ તપ અત્ર કહેવામાં આવનાર પરિણામ નીપજાવી શકે છે.

ભરત ચક્રવર્તી જેવા છ ખંડના સ્વામી ! એણે રાજ્યપ્રાપ્તિ માટે અનેક સંગ્રામો કર્યા, છ ખંડ તાબે કર્યા, પણ તે પુત્ર ઋષભદેવના હતા, એને કદી પણ છ ખંડના રાજ્ય સાથે તાદાત્મ્યભાવ થયેલો જ નહિ. એનું આખું જીવન સાક્ષીભાવનું અનુપમ દષ્ટાન્ત પૂરું પાડે છે ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું તેની વધામણી અને પિતાને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની વધામણી બન્ને સમાચાર સાથે આવ્યા ત્યારે એણે પિતા પાસે જવાનો વિચાર કર્યો. એ નિર્ણય જે મહાનુભાવ કરે તે સાક્ષીભાવ સમજી શકે આપણને પાંચ પચીસ રૂપિયાની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો ધર્મને વિસરી જઇએ છીએ. આ વિશિષ્ટતા જે વ્યક્તિમાં હતી તે છ ખંડ સાધ્યા પછી એક વખત આરિસાભુવનમાં બેઠા હતા. ત્યાં આંગળીમાંથી એક વીંટી નીકળી ગઇ આંગળી અડવી લાગી. આટલા નાના બનાવથી એ ધ્યાનધારાએ ચઢ્યા અને ધ્યાન એ કેવું કાર્ય કરે છે તેનો દાખલો પૂરો પાડ્યો. પાંચમી અન્યત્વ ભાવના ભાવતાં ગૃહસ્થપણામાં એણે તીવ્ર નિકાચિત કર્મોને કાપી નાખ્યાં અને આરિસાભુવનમાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ભાવનાનું આ અનુપમ દષ્ટાન્ત છે, ભાવ–આંતર માનસિક પરિણામ–કઇ હદ સુધી વિકાસ

વધારે છે તેનું એ આશ્ચર્ય ચિત્ર છે, ધ્યાનતપાગ્નિનો મહિમા બતાવનાર એ અતિ વિશિષ્ટ દાખલો છે

તપના પ્રભાવથી અનેક લબ્ધિ તથા સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે આ બન્ને અચિંત્ય શક્તિઓ છે તેમા નાના મોટા થવાની, અદૃશ્ય થવાની વગેરે અનેક પ્રકારની શક્તિ ઓને 'લબ્ધિ' કહેવામા આવે છે રોગ ને ઉપદ્રવનો વિનાશ વગેરે કરનાર 'સિદ્ધિઓ' કહેવાય છે સામાન્ય જ્ઞાનથી એનો ખુલાસો ન થાય. તપના અચિંત્ય પ્રભાવથી અંદર અનેક શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, આત્મામાં અનત શક્તિઓ છે આત્મિક શક્તિનો વિકાસ અનેક રીતે જોઇ કે કલ્પી શકાય છે આ શક્તિ પ્રકટ કરનાર તપ છે

(લબ્ધિ સિદ્ધિનો ઉપયોગ યોગી કે તપસ્વી અસાધારણ કારણુ વગર કરે નહિ. એનો ઉપયોગ 'પ્રમાદજન્ય' છે અને યોગદૃષ્ટિએ 'प्रमादो हि मृत्यु' એટલે તેટલા પૂરતુ યોગની નજરે મરણુ-પાત છે આપણો અજલ્પનો વિષય અત્ર અપ્રસ્તુત છે અહીં વાત એ છે કે અચિંત્ય આત્મશક્તિઓ તપથી પ્રાપ્ત થાય છે)

તપનો ખરો પ્રભાવ તો કોઇ તપસ્વી મુનિની બાજુમા જવાનુ થાય ત્યારે તેના વાતાવરણુમાં જે શાંતિ જોવામા આવે ત્યા થાય તેમ છે સમ્યક્ તપ કરનાર પોતે તો પવિત્ર, શાંત તથા દાંત હોય, પણુ એનુ વાતાવરણુ પણુ અકલ્પ્ય શાંતિમય હોય છે

આવો બાહ્ય અને અભ્યતર તપ જો ભાવનાપૂર્વક કરવાથી આદરવામાં આવે તો તે બાહ્ય અને અભ્યતર શત્રુ પર વિજય

મેળવે છે. બાહ્ય શત્રુ તો દુનિયાદારીના હોય છે અને તે પર વિજય મેળવવો તે તો સામાન્ય વાત છે, પણ અંદરના શત્રુ મોહરાજાના લશ્કરીઓ છે તેના પર વિજય મળે તો ભારે વાત થાય. તપ એ સર્વ કરે છે. લબ્ધિસિદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત કરી આપે છે અને સ્વર્ગ કે મોક્ષ પણ અપાવે છે. આવો તપ ખરેખર વિશ્વવંદ્ય છે

ધર્મની શરૂઆત દાનધર્મથી થાય છે અને સર્વત્યાગમાં તે પર્યવસાન પામે છે. સર્વત્યાગમાં છેવટે એને શરીર ઉપર પણ મમત્વ રહેતો નથી અને આગળ દાખલા કહેવામાં આવશે એવી નિઃસ્પૃહ વૃત્તિ એ જમાવે છે. આવા વિશ્વવંદ્ય તપને નમસ્કાર કરું છું.

નિર્જરા ભાવનાઃ— :: ગેયાષ્ટક પરિચય

૧. વિનય! તારે જો સાધ્યે પહોંચવાની ચોક્કસ મરજી હોય તો તું તપના મહિમાનું ખૂબ ચિન્તવન કર. તપનો મહિમા તારે શા માટે ગાવો તેનાં કારણો આ અષ્ટકમાં અનેક બતાવ્યાં છે તે વિચારવા પહેલાં તને એક વાત કહેવાની છે તે પુનરાવર્તનને ભોગે ફરી વાર કહેવાની જરૂર છે. તપમા આપણે જે ઉપવાસ, અનશન, વૃત્તિસંક્ષેપ કરીએ છીએ એની કારણરૂપે જરૂર આવશ્યકતા છે, પણ જ્યાં જ્યાં તપની વિશિષ્ટતા બતાવી હોય ત્યાં ત્યાં અભ્યંતર તપને પ્રાધાન્ય આપવું અને ઉક્ત બાહ્ય તપોને નિમિત્ત કારણ તરીકે સાથે રાખવા. શ્રીમદ્યશોવિજય ઉપાધ્યાય જ્ઞાનસાર–તપાષ્ટક (૩૧મા) માં કહે છે કે–ज्ञानमेव बुधाः प्राहुः, कर्मणां तापनात्तपः। तदाभ्यन्तरमेवेष्टं, बाह्यं तदुपबृंहकम्॥

તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કર્મને બાળનાર હોવાથી જ્ઞાનને જ તપ કહે છે અને તે અભ્યંતર તપ છે બાહ્ય તપ તેને વધારનાર છે આ વાત ખૂબ સમજવા જેવી છે અભ્યંતર તપ જ્ઞાનમય છે અને એની મુખ્યતા સહેજ આદરવાનુ સન્મુખ રાખવાની છે વસ્તુત. ઉપાધ્યાયજીના કહેવાનો આશય એ જ છે કે જ્ઞાન એ જ તપ છે બાહ્ય તપ અભ્યંતર તપને જરૂર પોષણ આપે છે, પણ જ્ઞાનાત્મક તપની વિશિષ્ટતા છે તત્ત્વગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવો, એની ચર્ચા કરવી, એનું પુનરાવર્તન કરવું, સદસદ્વિવેકબુદ્ધિને ખૂબ ખીલવવી, સમજણપૂર્વક વડીલોનો વિનય કરવો, વૃદ્ધ, ગ્લાન, તપસ્વી, દીન, દુઃખીની સેવા કરવી, સદ્ધ્યાન કરવુ એ સર્વ અભ્યંતર તપ છે અભ્યંતર તપના જે પ્રકારો પૂર્વ પરિચયમા બતાવ્યા છે તેમા ખૂબ વધારો શક્ય છે મતલબ વિવેકપૂર્વક આ અભ્યંતર તપને ખીલવ્યો હોય અને તેને જ્ઞાન સાથે જોડી દીધો હોય તો તે કર્મનિર્જરાનુ કામ કરે છે આ હકીકતથી બાહ્ય તપની કિંમત જરા પણ ઘટાડવાની નથી, પણ અભ્યંતર તપને અને ખાસ કરીને જ્ઞાનને એવુ યોગ્ય સ્થાન આપવાની અગત્ય સમજવાની છે તપનો મહિમા જાણીને, તેને મુદ્દાસર સમજીને તે આદરવાના કારણો હવે વિચારીએ.

પ્રથમ કારણ એ છે કે અનેક ભવોમા એકઠા કરેલા અનિષ્ટ કર્મોના સમૂહને એ ભોળાં પાડી દે છે અથવા હળવા કરી દે છે મહાઆરંભ મહાપરિગ્રહ વગેરેથી અથવા મોહનીય કર્મના જોરથી, કષાયોની પરિણતિથી આ પ્રાણીએ અનેક દુષ્કૃતો-પાપો એકઠા કરેલાં હોય છે અને એનો સરવાળો ઘણ ઘણો મોટો હોય છે એ કર્મોને એ નિઃસત્ત્વ કરી નાખે

છે અને એ લાભ કાંઇ જેવો તેવો નથી. આ દેશથી થતી કર્મની પરિશાટના તપનો મહાન્ લાભ છે.

તપથી કર્મો અલ્પ થઇ જાય છે, એની ચીકાશ ઊડી જાય છે અને એ તદ્દન પાતળાં પડી જાય છે એટલે કે એ તદ્દન રસકસ વગરનાં થઇ જાય છે એ પ્રથમ મુદ્દો છે. એનો એક દાખલો લઈએ. આપણી પાસે એક આંકણી (રૂલર) પડેલ છે. એના પર કાળો રંગ છે. આપણે તે રંગને દૂર કરવો છે. તેના ઉપર કાગળ ઘસીએ તો કદાચ તેનો રંગ તદ્દન ન જાય તો પણ ઓછો થતાં થતાં નહિવત્ થઇ જાય. એવી કર્મની સ્થિતિ તપ કરી મૂકે છે. એ ખરી ન પડે તો પડું પડું થઇ જાય અને એની અંદર જે તીવ્ર રસઘટ્ટતા હોય છે તે અતિ અલ્પ થઇ જાય છે.

૨. હવે બીજી વાત તપનો મહિમા ભાવવાને અંગે કહે છે આકાશમાં સખત વાદળાં ચઢી આવ્યાં છે, આકાશ ચારે તરફ એકરસ થઇ ગયું છે, વાદળાંથી ભરચક થઇ ગયું છે અને જાણે વરસાદથી પૃથ્વીને જળમય કરી દેશે એવો દેખાવ થઇ ગયો હોય છે ત્યાં જબર પવનનો સપાટો આવે છે અને તેના જોરથી વાદળાં વીખરાઇ જાય છે અને વરસાદ આવતો અટકી જાય છે. 'ખર' પવન એટલે ખૂબ ગતિમાન પવન સમજવો. સુરીઆ (પશ્ચિમ ઉત્તરના) પવનથી વરસાદ આવે છે અને ખર અથવા ભૂખર પવનથી વાદળાં વિખેરાઇ જાય છે, એવી લોકમાન્યતા છે. ચોમાસામાં આ દેખાવ અનેક વાર અનુભવાય છે. એવી જ રીતે પાપની શ્રેણી આત્મા સાથે લાગેલી હોય અને ઉદયકાળની રાહ જોઇ બેઠી હોય તેની સામે જો તપ આવે તો તે વાદળની સામે પવન જેવું કામ કરે છે તેમ આખી

દુરિત–પાપની શ્રેણીને ક્ષણભંગુર કરી નાખે છે ક્ષણભંગુર થાય છે એટલે વિનશ્વરશીલ બને છે પરિણામે એ તદ્દન ખલાસ થઈ જાય છે તપ જો યથાવિધિ કરવામાં આવ્યો હોય, એટલે કે સદ્‌જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને, અંતરના ભાવથી, પૂર્ણ વીર્યોલ્લાસપૂર્વક તપની આચરણા કરવામાં આવી હોય તો એ કર્મોને ક્ષણભંગુર બનાવી દે છે અનેક કર્મોને એ વિપાક ઉદયમાં લાવ્યા વગર પ્રદેશોદયથી જ બારોબાર ખલાસ કરી દે છે તપનો આ બીજો મોટો લાભ સમજવો. કર્મને નિર્મૂલ્ય કરે એ પ્રથમ લાભ અને કર્મને ક્ષણભંગુર કરી નાખે તે બીજો લાભ. આ બન્ને મોટા લાભો આત્મિક દૃષ્ટિએ બરાબર ચિન્તવવા યોગ્ય છે

૩. તપના બીજા પણ અનેક લાભો છે જે મનોવાછિત દૂર હોય તેને તે ખેંચીને નજીક લાવે છે આ હકીકતનો વ્યવહારુ અર્થ એવો પણ થાય કે જે વસ્તુ–ધન, સ્ત્રી–પુત્ર–પ્રતિષ્ઠા આદિ ઇષ્ટ હોય તેને તપ દૂરથી નજીક લાવે છે અને તે વાત શક્ય જણાય છે, પણ તેવા સાંસારિક ઉપયોગ માટે તપનો ઉપયોગ અઘટિત છે એ તો જે કદી ન થવું જોઈએ તે થવાની વાત થઈ, ત્યાગને બદલે સંસાર તરફ ઘસડાવાનો એ માર્ગ છે આપણે જે મહાન્ ત્યાગની ભાવના કરીએ છીએ તેમાં આવા વ્યવહારુ ઇષ્ટ ફળની વિચારણાને અવકાશ નથી. એ તો આપત્તિમાં આવી પડેલ તેના નિવારણ માટે અઠ્ઠમ કરે છે એવું સાંભળીએ છીએ તેના જેવી વાત થઈ એ વાતની સાથે નિર્જરાને માર્ગે ચઢનારને લેવાદેવા ન હોય તેવા પરિણામની શક્યતા સંબંધી ઊહાપોહને અત્ર સ્થાન નથી એવા અજ્ઞાન તપ–સાંસારિક ફળાપેક્ષાએ કરેલા તપને નિર્જરા ભાવનાને અંગે બાદ કરી આપણે વિશુદ્ધ વિચારણાને અંગે જોઈએ

તો સ્વર્ગ, મોક્ષ આદિ વાંછિત ફળને તપ નજીક ખેંચી લાવે છે એ વાત કરવાની છે. નિરાશીભાવે તપ કરનાર કાંઈ માગતો નથી, પણ આત્મસાધક કર્મવિદારણ એની નજીક આકર્ષાઈને આવે છે એમ અત્ર કહેવાનો આશય છે. તપની કાર્યશક્તિ દર્શાવનાર આ ત્રીજું કારણ છે.

તપના આગંતુક લાભ તરીકે શત્રુ હોય તે પણ મિત્ર બની જાય છે ચંડકૌશિક જેવા ભયંકર સર્પ પણ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીને વશ થઈ ગયો એ એનું જ્વલંત દૃષ્ટાન્ત છે. માર-માર કરતો દુશ્મન ઉઘાડી તરવારે સામેથી ધસી આવતો હોય તે ખરા તપસ્વી પાસે તરવાર જમીન પર મૂકી એના પગમાં પડી પગ ચાંપવા બેસી જાય છે. તપનો પ્રભાવ એવો છે કે એની સામે શત્રુતા કદી ટકી શકતી નથી, નભી શકતી નથી, રહી શકતી નથી અને અંતે છુપાવાઇ શકાતી નથી પાતંજલ યોગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે–तत्र खलु अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्संनिधौ वैरत्यागः એટલે એક પ્રાણીમાં અહિંસા બરાબર સિદ્ધ થઇ ગઈ હોય–જામી ગઇ હોય તો તેની આજુબાજુમાં જાતવૈરનો પણ ત્યાગ થઇ જાય છે, એવા અહિંસક મહાપુરુષોને તો કોઈ વૈરી હોતું નથી, પણ કોઇ પ્રાણી એની ઉગ્રતા સહન કરી વૈર ધારણ કરતો હોય તે પણ એની નજીક આવે ત્યારે પોતાનુ વૈર ભૂલી જાય છે અને જે મારવા આવ્યા હોય તે પ્રાર્થના કરવા બેસી જાય છે. આ તપનો વિશિષ્ટ મહિમા છે. પ્રાણીઓ પરસ્પરના જાતિવૈર પણ તેની પાસે તજી દે છે.

આવાં ચાર કારણોને લઇને તપનો આશ્રય કર. તપના હજુ બીજા અનેક લાભો આગળ જણાવવાના છે તે વિચારી

એવા પ્રકારના તપનો તું આશ્રય કર એટલે તપને તું કર. એ તપ આગમનું પરમ રહસ્ય છે તીર્થંકર મહારાજે પોતે જાતે એનો ઉપયોગ કરી પોતાના દાખલાથી બતાવી આપ્યું છે કે તપ એ શાસ્ત્રનું રહસ્ય છે અહિંસા, સયમ અને તપ એ ત્રણ ધર્મનો સાર છે, ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે અને પ્રાણીને મોક્ષે પહોંચાડનાર છે શ્રી વીરપરમાત્માએ બાહ્ય અને અભ્યંતર તપને ખૂબ અપનાવ્યા છે અને ત્યાગધર્મની શરૂઆત તપથી થાય છે એ પોતાના ચરિત્રથી સ્પષ્ટ કર્યું છે

આગમ ગ્રંથોના રહસ્યભૂત આ તપને નિર્મળ ભાવથી કરવાનો છે એટલે કે એને કરવામા કોઈ જાતની ઇચ્છા—આશા રાખવાની નથી આ ભવમા ધન, સ્ત્રી, પુત્ર કે કીર્તિની પ્રાપ્તિ કે પરલોકમા દેવ, દેવેંદ્ર, ચક્રવર્તી કે અન્ય પદ–પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી તપ કર્યો હોય તો તે નિર્મળ ભાવનો તપ કહેવાતો નથી.

તપના લાભો હજુ વધારે જણાવવામા આવશે. દરમ્યાન તપના ભેદો રજૂ કરી તેનુ પ્રતિપાદન કરવાની આ તક ગ્રંથકર્તા લઈ રહે છે

૪ તપના મુખ્ય બે ભેદ બાહ્ય અને અભ્યંતર. બાહ્ય તપને બાહ્ય એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે એ આપણી ચક્ષુથી જોઈ શકાય છે એના છ પ્રકાર પૂર્વપરિચયમા બતાવ્યા છે તેનુ સંક્ષેપ સ્વરૂપ નીચે બતાવ્યુ છે

(૧) અનશન—એમા અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ ભોજનનો ત્યાગ. એમા એક ઉપવાસથી માંડીને છ માસ સુધીના ઉપવાસનો સમાવેશ થાય છે

(૨) ઊનોદર–બત્રીશ કોળીઆ પૂરા ભરેલાને પેટ ભરીને ખાવાનું ગણવામાં આવે છે. કોળીઓ એટલે કુકડીનાં ઇંડાં પ્રમાણ આહાર. એકથી એકત્રીશ કવળ આહાર કરવો એ ઊનોદરતા (સ્ત્રીને ૨૮ કવળનો આહાર ગણાય છે.)

(૩) વૃત્તિહ્રાસ–વૃત્તિ એટલે આજીવિકા–ભોગોપભોગની વસ્તુનો સંક્ષેપ–ઓછી કરવી–ઘટાડવી તે.

(૪) રસપરિહાર–વિગયનો ત્યાગ. એકથી માંડીને છએ વિગયનો ત્યાગ કરવો તે.

(૫) સંલીનતા–શરીરના અંગોને કારણ વગર હલાવવાં નહિ. તેનું સંવરણ કરવું તે.

(૬) કાયક્લેશ–વાળનો લોચ આસનાદિનો યોગ. શરીરસ્થૈર્ય. આ સર્વ બાહ્ય તપ કહેવાય છે. એ પૈકી 'ઉદાર' બાહ્ય તપ હોય એટલે જેમાં કોઇ જાતની આશંસા ન હોય તે સમ્યક્તપ કહેવાય છે.

૫. અભ્યંતર તપ છ પ્રકારનાં છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વિનય, કાયોત્સર્ગ, શુભ ધ્યાન. આ છનું વિસ્તારથી વર્ણન પ્રત્યેકના ભેદોપભેદ સાથે પૂર્વવિવેચનમાં થઇ ગયું છે. આ અભ્યંતર તપ જ્ઞાનમય હોય છે. એને વધારનાર બાહ્ય તપ છે. કર્મની નિર્જરા કરવામાં અભ્યંતર તપને પ્રધાન સ્થાન છે. આ તપ કરતાં એને કંટાળો આવતો નથી, એનાં શરીરને અગવડ પડશે કે પડી છે એમ લાગતું જ નથી, એ સેવાધર્મ સદ્જ્ઞાનપૂર્વકનો હોઇ એથી કદી એને તોબ્ર થતો નથી, એની વધારે સેવા કરવાની અને કષ્ટ સહન કરવાની ભાવના વૃદ્ધિ પામતી જ રહે છે. એને ઉપેયની મધુરતા છે

એટલે ઉપાયો કરીને જે ચીજ એને પ્રાપ્ત કરવી છે, તેમાં એનો અંતરનો રસ છે શ્રીમદ્યશોવિજયજી કહે છે કે દિનપ્રતિ દિન એના આનંદમાં વૃદ્ધિ જ થયા કરે છે અને એ ખૂબ ઉદ્દેશમાં હોય છે વીર્યોલ્લાસ વધતો જાય, કર્મ ક્ષય પામતા જાય અને આત્મવિકાસ થતો જાય એ જ્ઞાનની બલિહારી છે, સેવાભાવની પરિસીમા છે અને ત્યાગનો નિર્ભર આનંદ છે

૬ કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા, અપેક્ષા કે ફળની ઇચ્છા વગર કરેલ તપ ઉપર ગણાવેલા ચાર લાભો ઉપરાંત નીચેના વિશેષ લાભો કરે છે —એ પ્રાણીના તાપને શમાવી દે છે આપણો સંસારનો ઉકળાટ જોયો હોય તો એ પ્રાણીને ઊભા જ રાખે છે એની ગરમી એટલી તીવ્ર હોય છે કે જેમ વીજળીનો પ્રવાહ (સ્વિચ) બંધ કર્યા પછી પણ કેટલીયે વખત પંખો ચાલ્યા કરે છે, એમ મનની વૃત્તિ ચાલ્યા કરે છે એને અનુભવે–ધ્યાન આપે તો જ આ તાપને પ્રાણી ઓળખી શકે આવા તાપને તપ શમાવી દે છે અહીં ધ્યાનમાં રાખવાની વાત એ છે કે તપસ્વી તે જ કહેવાય કે જેનો તાપ શમતો હોય. તપ સાથે ક્રોધને વશ પડી જવા હોય તે તપસ્વી ન કહેવાય તપનું અજીર્ણ ક્રોધ છે તપનો એને જરા પણ ખરો લાભ થયો નથી એમ સમજવાનું છે તપનું મુખ્ય ફળ ચારિત્ર્ય સામ્રાજ્ય છે અને બાહ્ય તપથી શરીર પર અને અભ્યંતર તપથી શરીર, વાચા અને મન પર એટલો સંયમ આવી જવો જોઈએ કે એની પાસે ઉકળાટ, ઉશ્કેરણી, ચીડાશ, કડવાશ, તુચ્છ ભાષાપ્રયોગ કે માનસિક તુચ્છ વિચારણા સંભવે જ નહિ. જ્ઞાની તપસ્વીની આ મહાન્ સામ્રાજ્ય લક્ષ્મી છે તપનો આ મહિમા ખૂબ વિચારવા–ધ્યાવવા–ભાવવા યોગ્ય છે ગજસુકુમાળને તેના સસરા સોમિલે માથા ઉપર ખેરના અંગારાની સગડી કરી

ત્યારે ઉકળી જવાનો-તાપ કરવાનો પ્રસંગ હતો, છતાં ત્યાં શમનું રાજ્ય હતું અને શાંતિની લ્હેરો ઊડતી હતી. એનું ચિત્ત જરા ઊંચું-નીચું પણ ન થયું. જ્ઞાની તપસ્વીની એ દશા હોય.

તપ પાપનો નાશ કરે છે, અગાઉ જે પાપો બાંધેલાં હોય તેનો વિનાશ કરે છે. આનો અર્થ નિર્જરા એમ જ સમજવાનો છે. આ પણ તપનો લાભ છે.

વળી માનસ-હંસને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ કમળવનમાં રમાડે છે, ક્રીડા કરાવે છે. મન જ્યાં ત્યાં રખડતું હોય છે એ પ્રાણીનો દરરોજનો અનુભવ છે. તપસ્વીની જરૂરીઆતો એટલી મર્યાદિત થઇ જાય છે કે એનું મન અસ્તવ્યસ્તપણે ન રખડતાં આત્મ-સ્વરૂપમાં લીન થઇ જાય છે. આ શુદ્ધ ધ્યાનની ભાવના છે. દુર્ધ્યાનનાં કારણ તપ કરનારને માટે દૂર થઇ જાય છે અથવા અલ્પ થઇ જાય છે એનું મન આત્મારામમાં રમણ કરે છે. એની ભાવના-વિચારણામાં ઓજસ્ દેખાય છે અને એને આત્મભાન વધારે વધારે થતું જાય છે. ત્યાગમૂર્તિમાં આત્મ-રમણતા હોય એ સહજ બાબત છે. માનસરોવરના હંસો ઉકરડામાં કદી ચારો ચરતા નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું. એના મનની ઉદાત્તતા જ એટલી ભવ્ય હોય છે કે એનાં રમણ જ જુદાં-અનોખાં હોય સામાન્ય રીતે મોહરાજા દુર્ધર્ષ છે. એના પર વિજય મેળવવો વધારે આકરો છે. આવા આકરા મોહ ઉપર તપ સામ્રાજ્ય મેળવે છે. મહા આકરા મોહનીય કર્મને એ દૂર ફેંકી દે છે. સર્વ કર્મમાં સાર્વભૌમ સ્થાન ભોગવનાર મોહનીય કર્મને જીતવાનો સ્પષ્ટ માર્ગ તપ છે. જ્યાં દેહ અને મન પર કાબૂ આવતો ગયો ત્યાં મોહરાય ટકી શકતો નથી. આ તપનો મહાન્ લાભ છે.

અહીં તપના બીજા ચાર વધારે લાભો બતાવ્યા. એ તાપને શમાવે છે, પાપનો વિનાશ કરે છે, મનને આત્મારામમાં રમણ કરાવે છે અને મોહરાજાને બાળી મૂકે છે. આ ચાર લાભો મેળવવાની શરત એ છે કે તપ કરતી વખતે કોઈ પણ પ્રકારની અભિલાષા ન હોવી જોઈએ, રાજ્ય, ઋદ્ધિ, પુત્ર, સંતતિ, કીર્તિ, ધન આદિ કારણે અથવા પરભવમાં લાભ મેળવવા માટે તપ કર્યો હોય તો તે આ કોટિમાં આવતો નથી ચેતન ! આવા તપના મહિમાને ભાવ.

૭. તપનો મહિમા ગાવા—એની ભાવનાને સ્પષ્ટ કરવા માટે નવ બાબતો અલંકારિક ભાષામાં કહે છે. ખૂબ વિચારવા જેવી એ બાબતો છે. એનો બરાબર ખ્યાલ કરો.

'તપ સંયમ લક્ષ્મીનું વશીકરણ.' ઇંદ્રિય અને મન પર કાબૂ આવે તેને સંયમ કહેવાય છે. એ સાચી લક્ષ્મી છે. એ જેના વશમાં હોય તેને ત્યાં માંગલિકમાળા વિસ્તરે છે. કોઈ સ્ત્રી વશ થતી ન હોય તો તેને વશ કરવાના ઉપાયને વશીકરણ કહે છે. પૂર્વ કાળમાં સ્ત્રીને વશ કરવા દોરા ધાગા કરવામાં આવતા, માદળીઆ મંત્રાવતા, દીંબુના પ્રયોગ થતા—એ વગેરે સર્વ વશીકરણ કહેવાય. સંયમલક્ષ્મીને વશ કરવા તપ વશીકરણ મંત્રનું કામ કરે છે. મતલબ તપથી સાચો સંયમ સિદ્ધ થાય છે.

'તપ ઉજ્જ્વળ મોક્ષનું બાનું છે.' જ્યારે કોઈ સોદો કરવો હોય ત્યારે તે પાકો કરવા નાની રકમ આપવાની હોય છે તેને સત્યકાર (બાનું) કહેવામાં આવે છે. મોચીને જોડાનું માપ આપી ચાર, આઠ આના બાનાના આપવામાં આવે છે અથવા સ્થાવર મિલકત ખરીદવાનો સોદો કરતી વખત ખરીદનાર સોદાની રકમનો

દશમો ભાગ લગભગ Earnest money—બાના તરીકે આપે છે તે સોદો પૂરો કરવાની તેની વૃત્તિ બતાવે છે. મોક્ષનો સોદો કરવાનો હાથો ઠોકનાર આ તપ છે. થયેલા સોદાનો નિર્વાહ કરવાની તેમાં શકયતા પ્રાપ્ત થાય છે. અને આ તો મોક્ષસુખના સોદા છે એ ધ્યાનમા રહે. 'તપ ઇચ્છિત પૂરનાર ચિંતામણિ રત્ન છે.' ચિંતામણિ રત્ન ચિંતવેલ-ઇચ્છેલ વસ્તુને પૂરી પાડે છે. એ દેવાધિષ્ઠિત હોય છે. લબ્ધિ-સિદ્ધિ તો એને સાધારણ વાત છે, પણ અનેક પ્રકારનો યોગ અને પરમ ધ્યેયનો યોગ મેળવી આપનાર એ ચિંતામણિ રત્ન છે

આવા તપની વારંવાર આરાધના કર. આરાધના એટલે પાલના. પાલના એટલે ક્રિયમાણ અવસ્થામાં પ્રાકટ્ય મતલબ તપ કર. બાહ્યાભ્યંતર તપ કર. તેનો આશ્રય સ્વીકાર અને તેમાં પરમ કર્તવ્યતા વ્યવહારરૂપે સ્વીકાર.

૮. કર્મરૂપ વ્યાધિનું ઔષધ તપ છે. વ્યાધિ દૂર કરવા જેમ ઔષધ લેવામાં આવે છે તેમ કર્મરૂપ વ્યાધિનો ઉપાય તપ છે. તપથી વ્યાધિનો નાશ થાય છે, એની અસર નરમ પડે છે અને એનાથી શરીરને નિરોગીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મવ્યાધિનું ઔષધ તપ છે. ઔષધ કઇ ચીજ સાથે લેવું તેને 'અનુપાન' કહેવામાં આવે છે. અહીં જે અનુપાન બતાવવામાં આવ્યું છે તે મહોપકારી જિનપતિને સંમત છે અને તે અનુપાન પણ તપ જ છે. વ્યાધિનું ઔષધ પણ તપ અને અનુપાન પણ તપ. તપના પ્રકાર અનેક હોવાથી અનેક અનુપાન તરીકે સ્વીકારી લેવા. દાખલા તરીકે ઔષધમાં અંતરંગ (અભ્યંતર) તપમાંથી ધ્યાન કે કાયોત્સર્ગ લીધો હોય તો અનુપાન તરીકે ઉપવાસાદિ બાહ્ય તપને લેવો.

આ હકીકતની વિશિષ્ટ મહત્તા બતાવવા માટે કહે છે કે એ તપને અંગે જે અનુમાન છે તે જિનપતિને સંમત છે. મનુષ્યને પરમાત્મા થવાનો માર્ગ બતાવનાર અને તે માર્ગ પોતે સ્વીકારનાર શ્રી જિનપતિ જેવી મહાન્ વિભૂતિ જે વીતરાગ હોઈ સાર્વત્રિક પૂજ્ય છે તેના આધારથી અને તેમની સંમતિથી જે હકીકત આવે તે સર્વમાન્ય બને, તેથી તપની પુષ્ટિમાં આ મહાન્ આધાર બતાવ્યો છે

સર્વ સુખના ભંડાર તુલ્ય શાંતસુધારસનું પાન કર. હે વિનય! શાંતસુધારસનું પાન કરવા દ્વારા સુખની મોટી તિજોરી તને મળે છે. આ તપને તું આદર. તપનો આવો મહિમા તું ભાવ, વારંવાર ભાવ, નિરંતર ભાવ, ભાવવાનો ચાલુ અભ્યાસ કર અને બાહ્ય-તપનું નિમિત્ત લઈને અભ્યંતર તપમાં નિમગ્ન થઈ જા

× × ×

નિર્જરા ભાવનાના દૃષ્ટાન્તોનો પાર નથી. સર્વથી મહા આકર્ષક દૃષ્ટાન્ત શ્રી વીરપરમાત્માનું છે. તેઓશ્રીનું આત્મ સાધન અને મનોબળ તથા ઉપસર્ગ સહન કરવાની શક્તિ વિચારતાં અમાપ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતો નથી. સાડાબાર વર્ષમાં પ્રમાદકાળ નામનો (અહોરાત્ર જેટલો) બાકી આખો વખત અપ્રમત્ત અવસ્થામાં ગયો. જેનો આત્મા સદૈવ જાગતો હોય તેને બિચારાં કર્મો પણ અંતે શું કરી શકે?

ગજસુકુમાળને માથા પર તેનો સસરો સોમીલ ખેરના અંગારા ભરે ત્યારે તેનું એક 'રુંવાડું' પણ ફરકે નહિ અને મૌન ધ્યાનધારાથી ખસે નહિ કે સસરા પર ક્રોધ લાવે નહિ, એ નિર્જરાનો અદ્ભુત દાખલો પૂરો પાડે છે. અનેક કર્મોનો ચૂરો આવા ધીર-વીર પુરુષો જ કરી શકે

મેતાર્ય મુનિ સોનીને ત્યાં વહોરવા જાય છે. તેના સોનાના જવ ક્રૌંચપક્ષી ચરી જાય છે. મુનિ જાણે, પણ બોલે નહિ. પક્ષીને બચાવવા મહાઆકરી પીડા ખમે છે. લીલી વાધર તેના માથે વીંટાળવામાં આવી અને મુનિને તડકામાં ઊભા રાખવામાં આવ્યા. વાધર સુકાતાં મુનિની નસો તૂટવા લાગી, પણ મુનિ ચળ્યા નહિ. કર્મોનો એકસાથે ચૂરો કરી અંતકૃતકેવળી થઇ અજરામર સ્થાને પહોંચ્યા.

ખંધક મુનિની ચામડી ઉતારવાનો રાજા હુકમ કરે છે ત્યારે એને પોતાની પીડાનો વિચાર આવતો નથી, પણ ચામડી ઉતારનારને અગવડ ન પડે તેમ ઊભા રહેવા સવાલ કરે છે. શમ-શાંતિની આ પરાકાષ્ઠા કહેવાય ! અને આવા ધીરોદાત્ત મહાન્ વીરો કર્મોને તડતડ કાપી નાખે એમાં નવાઈ નથી.

ધન્ના જેવો મોટો સુખી શેઠીઓ અને **શાલિભદ્ર** જેવા સુખી વૈભારગિરિ પર જઈને તપેલી શિલા પર અનશન કરે અને ધ્યાનની ધારાએ ચઢે ત્યારે ગમે તેવાં કર્મો હોય તો પણ તે શરમાઇને નાસી જાય એમાં આશ્ચર્ય શું ? એ વાત આ ભાવનાને મજબૂત કરે છે. આવાં તો અનેક દૃષ્ટાંત છે, એને વિચારતાં રસ્તો સૂઝી જાય તેમ છે.

પરવશપણે આ પ્રાણી ભૂખ, તરસ, વિયોગ સહન કરે છે, અપમાનો ખમે છે, નોકરી કરે છે, હુકમો ઉઠાવે છે, ઉજાગરા કરે છે, ટાઢ તડકા ખમે છે, હજારો માઈલની મુસાફરીઓ કરે છે અને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ ખમે છે; પણ એમાં આશય ઐહિક–દુન્યવી અને સાધ્ય સંસારવૃદ્ધિનું હોઇ એનું કાંઈ વળતું નથી, એટલે કે એની આત્મપ્રગતિ

જરા પણ થતી નથી દુનિયાદારીને સહજ લાભ મળે તેની કાંઇ ગણતરી નથી, કારણ કે એ અલ્પ કાળને છે

આ આખી નિર્જરા ભાવનામાં કર્મને બરાબર ઓળખવાના છે એની ચીકાશ અને એની ફળાવાસિને સમય થાય ત્યારે થતી એની પરાધીન દશા વિચારવામાં આવે તો કોઈ રીતે એનો નિકાલ લાવવાનું મન જરૂર થાય તેમ છે ઘણા ખરા પ્રાણીઓ ચાલે તેમ ચલાવ્યા કરે છે અને કર્મો ઉદયમાં આવે ત્યારે મૂઝાય છે, રડવા બેસે છે અથવા દુર્ધ્યાન કરે છે; પણ એમ કરવાથી કાંઇ કર્મ ઓછા થતા નથી, ઊલટા એ રીતે તો કર્મ વધે છે સમતાથી કર્મ ભોગવાય નહિ તો સર બાજે ભાર વધતો જ જાય છે, કેમકે નવા વધારે બંધાય છે ત્યારે એમાં સરવાળે રળવાનું કાંઇ રહેતું નથી

એકંદરે વિચાર કરતા 'ત્યાગ' વગર બીજો માર્ગ રહેતો નથી, સૂઝે તેમ નથી અને તે સિવાય પત્તો ખાય તેમ નથી.

ત્યાગની શરૂઆત 'દાન' ધર્મથી થાય છે ત્યાગ અને દાન પર્યાયવાચી શબ્દો છે સાંસારિક પ્રાણીએ ત્યાગ કેળવવા માટે દાનથી શરૂઆત કરવી એ રીતે એને ધનસંપત્તિ પર વિરાગ થાય અને પછી વિરતિભાવ આદરે સર્વત્યાગ બને તો જરૂર કરે, ન બને તો તેની ભાવના રાખે અને દર ધ્યાન ઉત્તમ વ્યવહાર, સત્ય પાલન, અણહક્કનું ધન નહિ લેવાનો નિશ્ચય, ઉદાર આશય, નિર્દંભ વૃત્તિ, સરળતા, શાંતિ, નમ્રતા, દયાળુતા, ધીરજ, ક્ષમા, ઔદાર્ય, કામવાસના ઉપર સંયમ, સ્વાદારસ તોષ, વ્યાપારમાં પ્રામાણિકતા, માનત્યાગ, ધન-સંગ્રહની મર્યાદા, નિરર્થક કથાઓનો ત્યાગ, સમભાવની ભાવના,

બ્રહ્મચર્ય, સત્ય વચન આદિ સદાચારોની સેવના કરે, ગુણ ઉપર રાગ ધરે, ગુણીને પૂજે, માનનો કદી આશ્રય ન કરે, ઠઠ્ઠા-મશ્કરીનો ત્યાગ કરે, અભય, અદ્વેષ અને અખેદને કેળવે તેમજ ગુણનો દેખાવ ન કરતાં ગુણી થવાની તીવ્ર ઇચ્છા રાખે અને તે માટે બનતો અમલ કરે. આવી રીતે રસ્તે ચઢી ગયા પછી તપના અનેક પ્રકારો તે વિચારે. તપ કરવામાં એ શરીરને હાનિ ન ધારે તપ એ ધર્મનો પાયો છે એમ સમજે. એને માટે એ દરરોજ નિયમ ધારે, વૃત્તિનો સંક્ષેપ કરે, જમવા બેસે તો અનેકમાંથી થોડી વસ્તુઓ જ લે અને અભક્ષ્ય કે અનંતકાયને અડે પણ નહિ. એ પેટ ભરીને ખાય નહિ, ઇરાદાપૂર્વક ઊણો રહે. રસનો ત્યાગ કરે, શરીર-નિર્વાહ માટે જ ખાય, ખાવા માટે જીવે નહિ, જીવવા માટે જરૂર હોય તેટલું -શરીર ધારણ કરવા પૂરતું અન્ન ગ્રહણ કરે અને શરીરની નકામી આળપંપાળ ન કરે. એને નાટક ચેટક ગમે નહિ, એ પાપોપદેશ આપે નહિ, ગપ્પાંસપ્પાં મારે નહિ અને બને તેટલાં બાહ્ય તપ કરે. એને એકાસણાં ઉપવાસાદિ કરતાં આનંદ આવે. એને ખાવાનું ઉપાધિરૂપ લાગે.

આ રીતે શરીરને કેળવવાની સાથે મનમા એને જ્ઞાન પર અગાધ રુચિ હોય. એ ક્ષયોપશમ પ્રમાણે જાણે, વસ્તુના હાર્દમાં ઊતરે, વૈયાવચ્ચ કે વિનયમાં તત્પર રહે, સેવાભાવે માંદાની માવજત કરે, વૃદ્ધની સેવા કરે, થયેલ પાપની આલોચના કરે અને જેટલો સમય મળે તેમાં સ્વાધ્યાય કરે. બાકીના વખતમાં સદ્ધ્યાનની ભાવના કરે, કાયોત્સર્ગ કરે. આ રીતે મન-વચન-કાયાના યોગો ઉપર અંકુશ મેળવે અને આત્મપ્રગતિ કરતો એ આગળ વધે જાય. એમાં એને કોઇ વખત કર્મના ઉદયથી અશાતા થાય તો એ મૂંઝાય નહિ, એ પરીષહમાં રાજી

રહે, પ્રતિકૂળ પરીષહો ખમે અને અનુકૂળ પરીષહોમાં સપડાય નહિ. એને સમિતિ ગુપ્તિમાં રસ પડે અને ભાવનાઓ નિરંતર ભાવ્યા કરે, ચૈતનરામને અજવાળે અને યતિધર્મોની સતત ઉપાસનામાં ઉદ્યુક્ત રહે. એની સમતા જોઈને એની પાસેથી ખસવું ન ગમે અને એ કોઈને પોતાના કે પારકા ગણે નહિ.

ઉપાધ્યાયજીએ એક વાત કહી છે તે નરમ પડવા માટે નથી, પણ લાક્ષણિક પદ્ધતિએ ધ્યાન ખેંચવા કહી છે. તેઓશ્રી કહે છે કે तदेव हि तपः कार्यं, दुर्ध्यानं यत्र नो भवेत् । येन योगा न हीयन्ते, क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि च ॥ એટલે તે જ તપ કરવો કે જેમાં દુર્ધ્યાન ન થાય, યોગો નરમ ન પડે અને ઇંદ્રિયો ક્ષય ન પામે. આ સૂચના જ્ઞાનીને લક્ષ્ય રાખવા માટે કરી છે. આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખી અભ્યંતર તપ તરફ ધ્યાન સવિશેષ રાખવું અને તેના કારણ (ઉપજક—વધારનાર) તરીકે બાહ્ય તપનો આદર કરી કર્મોનો નાશ કરવા દઢ નિશ્ચય કરવો. એના પરિણામે મંગળમાળા વિસ્તરે છે देवा वि तं नमंसंति । એવા તપ કરનારને દેવો પણ નમે છે, તપ કરનારા દેવોને નમાવવા તપ ન કરે, પણ તપનું એ સહજ પરિણામ છે. આત્માને ઉજ્જ્વળ કરનાર, તાપને દૂર કરનાર, પાપને શમાવનાર આ ભાવનાને ખૂબ ભાવવી અને ભાવીને તેનો અમલ કરવો.

ઇતિ નવમી નિર્જરા ભાવના

ઉ. સકળચંદજીની કરેલી નિર્જરાની સજ્ઝાય અપૂર્ણ જણાવાથી
શ્રી જયસોમ મુનિની કરેલી સજ્ઝાય આપી છે.

નવમી નિર્જરા ભાવનાની સજ્ઝાય

દુહા

દઢપ્રહારી દઢ ધ્યાન ધરી, ગુણનિધિ ગજસુકુમાળ;
મેતારજ મદનબ્રમો, સુકોશલ સુકુમાળ. ૧
ઇમ અનેક મુનિવર તર્યા, ઉપશમ સંવર ભાવ;
કઠિન કર્મ સવિ નિર્જર્યાં, તેણે નિર્જર પ્રસ્તાવ

ઢાળ નવમી.

(રાગ ગોડી–મન ભમરા રે–એ દેશી)

નવમી નિર્જર ભાવના, ચિત્ત ચેતો રે,
આદરો વ્રત પચ્ચખ્ખાણ, ચતુર ચિત્ત ચેતો રે;
પાપ આલોચો ગુરુકને, ચિ૦ ધરિયે વિનય સુજાણ. ચ૦ ૧
વૈયાવચ્ચ બહુવિધ કરો, ચિ૦ દુર્બળ બાળ ગિલાન; ચ૦
આચારજ વાચકતણો, ચિ૦ શિષ્ય સાધર્મિક જાણ. ચ૦ ૨
તપસી કુલ ગણ સઘનો, ચિ૦ થિવિર પ્રવર્ત્તક વૃદ્ધ; ચ૦
ચૈત્ય ભક્તિ બહુ નિર્જરા, ચિ૦ દશમે અંગ પ્રસિદ્ધ. ચ૦ ૩
ઉભય ટંક આવશ્યક કરો, ચિ૦ સુંદર કરી સજ્ઝાય; ચ૦
પોસહ સામાયિક કરો, ચિ૦ નિત્ય પ્રત્યે નિયમ નભાય. ચ૦ ૪
કર્મસૂદન કનકાવળી, ચિ૦ સિંહનિક્રીડિત હોય; ચ૦
શ્રી ગુણરયણ સંવત્સરુ, ચિ૦ સાધુ પડિમ દશદોય. ચ૦ ૫
શ્રુત આરાધન સાચવો, ચિ૦ યોગ વહન ઉપધાન; ચ૦
શુક્લ ધ્યાન સુધું ધરો, ચિ૦ શ્રી આંબિલ વર્દ્ધમાન. ચ૦ ૬
ચૌદ સહસ અણગારમાં, ચિ૦ ધન ધન્નો અણગાર; ચ૦
સ્વયંમુખ વીર પ્રશંસીઓ, ચિ૦ ખંધક મેઘકુમાર. ચ૦ ૭

શ્રી ભાવનગર જૈન ધર્મ પ્રસારક સભામાં પોતાની છપાવેલી
અને બીજી સંસ્થાઓ વિગેરેની છપાવેલી અનેક બુકો
મળે છે તેમાંથી ઉચ્ચ પંક્તિના ગ્રંથો સંબંધી

જાહેર ખબર

શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિવિરચિતા

શ્રી ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા

ભાષાંતર

આ ગ્રંથ અલૌકિક છે એની જોડમાં મૂકીએ તેવો કોઈ ગ્રંથ જૈન સાહિત્યમાં નથી એમાં કથાનુયોગની સાથે એવી અસરકારક ભાષામાં ઉપદેશ સમાવ્યો છે કે તેનું વર્ણન કરવા પાર આવે તેમ નથી. એ આખા ગ્રંથનું ભાષાંતર ભાઈ મોતીચંદ ગિરધરલાલ સોલીસીટરે ઘણી સરલ ગુજરાતી ભાષામાં કરેલું છે

આખો ગ્રંથ સભાએ ત્રણ વિભાગમાં છપાવ્યો છે તેની બે ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે દરેક બુકમાં સાતસો ઉપરાંત આઠ પેજી ફરમી પૃષ્ઠો છે કુલ પૃષ્ઠ ૨૧૦૦ ઉપરાંત છે ત્રણ ભાગની કિંમત નીચે પ્રમાણે રાખી છે

વિભાગ પહેલો	પ્રસ્તાવ ૧-૨-૩	કિં રૂ. ૩-૦-૦
વિભાગ બીજો	પ્રસ્તાવ ૪-૫	કિં. રૂ. ૩-૦-૦
વિભાગ ત્રીજો	પ્રસ્તાવ ૬-૭-૮	કિં રૂ. ૩-૮-૦

ત્રણે ભાગ સાથે મંગાવનાર પાસેથી રૂ. ૮-૦-૦ પોસ્ટેજ દોઢ રૂપીઆ ઉપરાંત થાય તેમ છે તેથી રેલ્વે પાર્સલથી મંગાવવા યોગ્ય છે. બહુ સુંદર પાકી છપાવેલ છે

આચાર્ય શ્રી મુનિસુંદરસૂરિવિરચિત

શ્રી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ભાષાંતર

આ ભાષાંતર પણ ભાઈ મોતીચંદ ગિરધરલાલે કરેલું છે. તેની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે. તેની અંદર જુદા જુદા ૧૬ અધિકાર છે. અધ્યાત્મ પ્રાપ્તિ તેમજ વર્ણન માટે અપૂર્વ ગ્રંથ છે. વાંચતાં અવશ્ય વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે એવો છે ભાષાંતર ઘણું સુંદર ને સરલ કરવામાં આવ્યુ છે. વાંચતાં રસ ઉપજે તેમ છે. કિંમત: રૂા. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ આઠ આના.

વાંચો વિચારો ને ખાત્રી કરો.

શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયકૃત

અધ્યાત્મસાર ભાષાંતર

આ ગ્રંથ ઉપર પંન્યાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજીએ ઘણી સરલ ટીકા રચી છે. આ ગ્રંથનું ટીકા સાથે ભાષાતર કરાવીને શેઠ નરોત્તમદાસ ભાણજીની આર્થિક સહાયથી આ સભાએ છપાવીને બહાર પાડેલ છે.

અધ્યાત્મરસિક બંધુઓને ખાસ વાંચવા લાયક છે.

કિંમત રૂા ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ સાત આના.

ખાસ વાંચો ને લાભ લ્યો.

ઉત્તમ વાંચન વાંચવા ઇચ્છનાર માટે જ આવી બુકો ઉપયોગી છે.

કલિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યવિરચિત

શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર ભાષાંતર

આ કથાનુયોગમાં પ્રથમ પદ ધરાવનાર અપૂર્વ ગ્રંથના દશ પર્વ (વિભાગ) છે તેમાં ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૯ વાસુદેવ, ૯ બળદેવ ને ૯ પ્રતિવાસુદેવ મળી કુલ ૬૩ મહાપુરુષોના ચરિત્રો સમાવેલા છે પ્રાસંગિક બીજા અનેક ઉત્તમ પુરુષોના ચરિત્રો છે એ મૂળ ગ્રંથ ૩૫૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે તે મૂળ પણ સભાએ છપાવેલ તે અત્યારે અલભ્ય છે તેનું ભાષાંતર નીચે પ્રમાણેના પાંચ વિભાગમાં છપાવેલ છે

૧ વિભાગ ૧ લો-પર્વ પહેલુ, બીજુ-શ્રી ઋષભદેવ ને ભરત ચક્રવર્તીનુ તથા અજિતનાથ ને સગરચક્રીનુ ચરિત્ર. કિં રૂ.૩-૪-૦

૨ વિભાગ ૨ જો-પર્વ ૩-૪-૫-૬-શ્રીસંભવનાથજીથી મુનિસુવ્રત સ્વામી સુધીના ૧૮ તીર્થંકરોના, ત્રીજાથી આઠમા સુધીના છ ચક્રવર્તીના ને પહેલાથી સાતમા સુધીના સાત સાત વાસુદેવ, બળદેવ ને પ્રતિવાસુદેવના-કુલ ૪૫ મહાપુરુષોના ચરિત્રોનો સંગ્રહ કિં રૂ. ૩-૪-૦

૩ વિભાગ ૩ જો. પર્વ સાતમુ જૈન રામાયણ. આઠમા વાસુદેવ, બળદેવ ને પ્રતિવાસુદેવ ઉપરાંત ૨૧ મા શ્રી નમિનાથજીનુ ને નવમા ચક્રમા ચક્રી હરિષેણ ને જયનુ ચરિત્ર. કિં રૂ. ૧-૮-૦

૪ વિભાગ ૪ થો, પર્વ ૮-૯ ૨૨ મા ને ૨૩ મા તીર્થંકર, ૧૧ મા ને ૧૨ મા ચક્રવર્તી ને નવમા વાસુદેવાદિ ત્રિપુટીના મળી સાત મહાપુરુષોના ચરિત્રો. કિં. રૂ. ૩-૦-૦

૫ વિભાગ ૫ મો. પર્વ ૧૦ મુ શ્રી મહાવીરસ્વામી ચરિત્ર. આમા પ્રસંગોપાત અનેક ઉત્તમ પુરુષોના ચરિત્રો છે કિં રૂ. ૨-૮-૦

પાંચે વિભાગ સાથે લેનારના કુલ રૂ. ૧૩ાા ને બદલે રૂ. ૧૧ાા લેવામા આવશે. દેશવે સ્ટેશનવાળાએ પારસલથી જ મગાવવું

શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિવિરચિત

શ્રી ઉપદેશપ્રાસાદ ભાષાંતર.

આ ગ્રંથમાં સ્થંભ ૨૪ છે. દરેક સ્થંભમાં વ્યાખ્યાન ૧૫-૧૫ છે. એકંદર વર્ષના દિવસ પ્રમાણુ ૩૬૦ વ્યાખ્યાનો છે. દરેક વ્યાખ્યાનમાં એકેક કથા છે. જ્ઞાનપંચમીથી માંડીને દરેક પર્વોની કથાઓના વ્યાખ્યાનો છે. આ ગ્રંથનું ભાષાંતર અમે પાંચ ભાગમાં છપાવેલું છે. પહેલા ભાગમાં ૪ અને પછીના ચારે ભાગમાં પાંચ પાંચ સ્થંભો મળી ૨૪ સ્થંભો છે. તેમાંનો ત્રીજો ભાગ (સ્થંભ ૧૦ થી ૧૪ નો હાલ, મળતો નથી પરંતુ દરેક વ્યાખ્યાન જુદા જુદા હોવાથી સંબંધ તૂટે તેમ નથી. ચાર વિભાગોની કિંમત રૂ. ૨ાા-૨-૨ાા-૨ાા મળી કુલ રૂ. ૯ાા થાય છે. તેના ચારે ભાગ સાથે લેનાર પાસેથી રૂા ૮) લેવાય છે.

એ બુકો પણ રેલ્વે મારફત જ મંગાવવા લાયક છે. આ પણ અપૂર્વ ગ્રંથ છે. આવો ૩૬૦ વ્યાખ્યાનવાળો અને અનેક બાબતો ઉપર કથાવાળો બીજો કોઇ પણ ગ્રંથ લભ્ય નથી. કથારસિકે જરૂર વાંચવા લાયક છે.

શ્રી વર્ધમાન દેશના

માગધી. સંસ્કૃત છાયા સાથે. ભાગ ૧-૨ કિંમત રૂ. ૩) ને રૂા ૨)

શ્રી શ્રીચંદ્રકેવળી ચરિત્ર

શ્રી સિદ્ધર્ષિકૃત આ પદ્યબંધ ચરિત્ર ખાસ વાંચવા લાયક છે. ત્રણ હજાર શ્લોકપ્રમાણુ છતાં કિંમત માત્ર રૂા. ૧) રાખેલ છે.

શ્રી જ્ઞાતધર્મકથા, અંતગડદશાંગ ને અનુત્તરોવવાઇ સૂત્ર, નિરયાવળી સૂત્ર (પાંચ ઉપાંગ) અને હાલમાં છપાયેલ સમવાયાંગ સૂત્ર મૂળ ને મૂળ તથા ટીકાના અર્થ સહિત અમે છપાવેલ છે. તે મંગાવીને તેનો લાભ લેશો પ્રતાકારે સુંદર ટાઇપથી છપાવેલા છે.
